N. IORGA

ISTORIA ROMÂNILOR

VOL. VI

MONARHII

BUCUREȘTI
1938

www.dacoromanica.ro

N. IORGA

ISTORIA ROMÂNILOR

VOL. VI

MONARHII

BUCUREŞTI
1938

www.dacoromanica.ro

MONARHII

www.dacoromanica.ro

CARTEA a I-a

MONARHIA ROMÂNEASCĂ

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL I.

Monarhia în luptă cu patriarhalismul boieresc

Monarhia românească, întemeiată, ca şi celelalte forme monarhice moderne[1], prin înceata desvoltare a împrejurărilor, iar nu printr'un act constituţional, se vădeşte formată în aceşti ani de după Mihai Viteazul, când se ridică personalitatea, în parte occidentală, a lui Radu Mihnea, şi prin scăderea rolului boierilor cari până atunci lucraseră după placul lor, supt deosebitele firme domneşti. Actele de donaţie — şi am văzut

[1] Prin Mihai Viteazul mai ales ţările noastre reîntră în cercul de atenţie al Apusului. La 1600 un T. Pelletier dădea la Paris o *Histoire des Ottomans*. El ştie ce sânt Domniile noastre: „Iflakie par les Turcs est nommée la Valachie. Moldavie est la Valachie Superieure, appellée Maridania nigra, Danorum seu Dacorum regio. Les Turcs à cause de ce l'appellent „Carbogdanie". Pentru Cetatea-Albă, „partie de la Moldavie", citează pe Leunclavius. In acelaşi timp, în *Discours abbregé des asseurés moyens d'aneantir et ruiner la monarchie des princes ottomans*, de Brèves presintă pe tustrei tributarii, împreună ca situaţie: „Les princes de Valaquie, Bogdanie et Transilvanie sont leurs tributaires, qu'ils changent quand il leur plaist: la Bogdanie d'une part joint à la Pologne" (p. 5). — Haiducii treceau pe la 1620 ca venind „din Valachia şi din Ardeal"; *Voiage du Levant*, de „le seur D. C.", 1621, p. 68. Acest călător frances semnala şi legătura dintre Moldoveni şi ortodocşii din Polonia; p. 285: „Les Etats du roy de Pologne sont separez de la Moldavie, qui est tributaire du Grand Seigneur, par la rivière de Neister... Le prince de Moldavie, pour estre de la mesme creance que plusieurs des sujets du roy de Pologne qui suivent l'Eglise grecque, ne le travaillent point, de sorte que ce Roy n'en reçoit aucune incommodité, si ce n'est que, pour le vouloir aucunefois proteger contre le Grand Seigneur, il attire les armes de cette puissante Monarchie sur son païs". Şi el arată că nu se mai aleg Domnii: „Autrefois le peuple élisoit ces princes, qui estoient peu apres confirmez par le Grand Seigneur, mais aujourd'huy il les choisit tels qu'il luy plaist".

www.dacoromanica.ro

ce însemnătate li se acorda, după exemplul ardelean, ce Mihai şi de boierii lui nu se mai presintă de obiceiu pe pergament, cu pecete atârnată, purtând lista, într'o formă de ierarhie perfectă, a boierilor marturi. Ajungea, pe o bucată de hârtie, însemnarea într'un colţ a Marelui Logofăt şi a pisarului; pecetea, pusă peste hârtie, e mică, une ori chiar numai aceia de inel. „Domnul a spus" sau „aşa am poruncit Domnia Mea". Se vorbeşte în cuprinsul documentului de Sfat, ale cărui rosturi le vom vedea mai departe, dar fără vre-o înşirare de nume decât în casuri deosebit de solemne, ceia ce ne ajută a reconstitui Divanurile. Iscălitura, largă, domnitoare, se adauge şi, une ori cu cerneală de aur, ea e împodobită cu iscăliturі de caligraf.

Către Domn se întrebuinţează acuma formule de închinare, necunoscute până acum. Astfel, după o modă care e şi orientală, dar vine şi din vecinătatea polonă, ambele influenţe amestecându-se în gândirea scriitorului, pârcălabii de Neamţ intitulează pe Miron-Vodă Barnovschi: „cel întru Hristos Dumnezeu bine cinstitorul şi de Hristos iubitorul şi de Duhul Sfânt luminat şi cu îngerească diadimă încununat, prea-împodobit şi a toate milostiv Domn al nostru" şi la capăt, cu urarea, tot în slavoneşte la un text redactat, după obiceiul care se întinde tot mai mult, în româneşte, ca „prea-milostivul Dumnezeu să înmulţească zilele şi anii Măriei Tale în pace şi fără întristare de la Hristos", se adauge iscăliturilor această închinare: „praf şi cenuşă de supt cinstitele picioare ale Măriei Domniei Tale"[1].

Şi Gaşpar Gratiani, al cărui rol domnesc în Moldova îl vom arăta pe urmă, era în spiritul vremii când observa unui boier rebel, în sârbeasca lui de acasă: „să aveţi inimă curată spre Domn"[2]. Un Tomşa arătase, după larga îngăduinţă a lui Ieremia Movilă, adevărat president al boierimii sale, că pot cădea şi capetele cele mai dârze fără să se mişte nimeni.

Căci acum puterea a trecut la *armata permanentă* pe care o continuă şi o întăresc Domnii de la începutul secolului al XVII-lea. Şi anume nu mai e vorba de un grup de pretenţioşi şi obraznici mercenari unguri, ci de o trupă de elită în care

[1] Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 93, no 121.
[2] Miron Costin, p. 269.

www.dacoromanica.ro

se caută a se introduce şi elemente apusene. „Era' la Ştefan-Vodă", scrie Miron Costin, „dărăbanii foarte îmbrăcaţi bine, ...cum n'au fost nice la o Domnie grijită bine pedestrimea: cu haine tot de feleandrăş", postav bun de Flandra, adus din Ardeal —, „cu nasturi şi cu ceprage de argint, în pilda haiducilor de Ţara Leşească, cu pene de argint la comănace şi cu table de argint la şolduri pre lăduncă"[1]. Alături nu se mai chema gloaţa ca până atunci, ci se adunau ostaşii, cu curtenii în frunte, după Ţinuturi. Contra Tatarilor Radu Mihnea făcu să se ridice, cu izbândă, „Fălciienii şi Covurluienii şi Tecucenii"[2].

Marea grijă a decorului se întindea supt Radu-Vodă şi asupra micilor funcţionari de servicin ai Curţii: „cu urşinice mulţi şi cu cabaniţă cu jder, şi cu hulpi îmbrăcaţi"[3]. „Nime din boieri, pân' în cei al treia, cu haine cevaşi proaste să nu hie, că era de scârbă. Postelniceii, copii din casă cu mari podoabe şi cu fotază la cai." Aşa „era zburdată podoaba Curţii"[4].

După ce modesta Curte din Iaşi a lui Petru Şchiopul se prăpădi de foc, Radu făcu să se ridice la Hârlău un palat de piatră, cu mult superior, ale cărui ruine au fost de curând cercetate, arătând soliditatea şi lărgimea lui, podoabele lui de faianţă. Biserica lui Ştefan-cel-Mare, a lui Petru Rareş fură atunci întărite şi dăruite. Tot aşa la Bucureşti, refacerea şi adăugirea bisericii de pe deal a lui Alexandru-Vodă, căreia i se adăugi puternicul turn de cetate, a făcut ca ea să fie numită până azi „Radu-Vodă".

La această strălucire bisericească se adaugă şi legăturile continue cu ierarhii cei mari ai Răsăritului, cu cari Domnii, de la Radu Mihnea înainte, au legăturile cele mai strânse, asupra lor trecând ceva din maiestatea Impăraţilor răsăriteni, cu tot ce ea putea să ceară ca ocrotire şi jertfe. Chiril Lukaris stă în capitalele româneşti între 1613 şi 1615, şi el dă şi lămuriri teologice lui Radu-Vodă, luptând contra dogmei ca-

---

1 P. 265.
2 *Ibid.*, p. 288
3 *Ibid.*, p. 287.
4 *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

tolice al căreia duşman a fost totdeauna, până în ceasul peirii, preferind să fie privit ca aplecând, cum vom vedea, către calvinism. Astfel el căpătă închinarea, aşa de profitabilă, a mănăstirilor, de mai veche fundaţie, de la Segarcea şi Stăneşti, în Oltenia[1]. Din Ţara-Românească fu el chemat la Constantinopol ca să ieà conducerea Bisericii Răsăritului în 1622.

Atunci Domnul, care avea în mână, de la o vreme, ambele ţeri, socoti să le lege aşa de strâns de Scaunul constantinopolitan, *pe care-l privia oarecum ca supt protecţia sa,* încât Miron Costin a putut scrie[2]: *„Radu-Vodă puse preoţimea acestei ţeri supt ascultarea Patriarhului de Constantinopol"*. Mitropolitul vremii patriarcale, meşterul artist Anastasie Crâmca, de la care ni-au rămas admirabile miniaturi, fu înlăturat de alt represintant al ierarhiei greceşti, Teofan din Ierusalim, plecat să reformeze Biserica Moscovei, şi înlocuitorul lui, Teofan, pare a fi un Grec care trecu apoi, ca depus, în Ţara-Românească odată cu patronul domnesc, cu care va reveni ca sfătuitor în Moldova[3].

In raport cu aceeaşă direcţie „imperială" trebuie pusă *şi o manifestaţie literară nouă* După „Alexandria" aventurilor, acuma, când se redactează în sârbeşte povestea Domniilor noastre ca o urmare a Cronografelor bizantine şi se merge până la Gavrilaş-Vodă[4], un străin, Grec probabil, al cărui nume se scrie, curios, şi Mihail Moxa şi Mihail Moxalie, preface în

---

[1] Papadopulos-Kerameus, în *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, IV, pp. 23 şi urm., 59, 415, după Émile Legrand, *Bibliographie hellénique*, IV, p. 269 şi urm.; Xenopol şi Erbiceanu, *Serbarea şcolară de la Iaşi*, p. 394; Michalcescu, *Glaubensbekenntnisse der orientalischen Kirche*, p. 263; Iorga, *Ist. Bis.*, I, ed. a 2-a, p. 257, apoi *Studii şi doc.*, IV, p. 178 şi urm ; V, pp. 142, 182, nota 1; p. 437, nota 1. Raporturi cu urmaşul lui la Alexandria, Gherasim; Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 437, no. 5; acelaşi, în *Mem. Ac. Rom.*, 1934; Dimitrie G. Ionescu, *Relaţiile Ţărilor Române cu Patriarhia de Alexandria*, Bucureşti 1934. Pentru închinări mai vechi în Moldova Secul, Sf. Vineri din Iaşi), Iorga, *Ist. Bis.*, I, pp. 262-5 raporturi cu Muntele Sinai).

[2] I. Bogdan, *Cron. ined.*, pp. 171-2.

[3] Iorga, *Ist. Bis.*, I, pp. 260-2.

[4] Iorga, *Studii şi doc.*, III, pp. 7-8.

www.dacoromanica.ro

Fig. 1. — Biserica mănăstirii Solca.

www.dacoromanica.ro

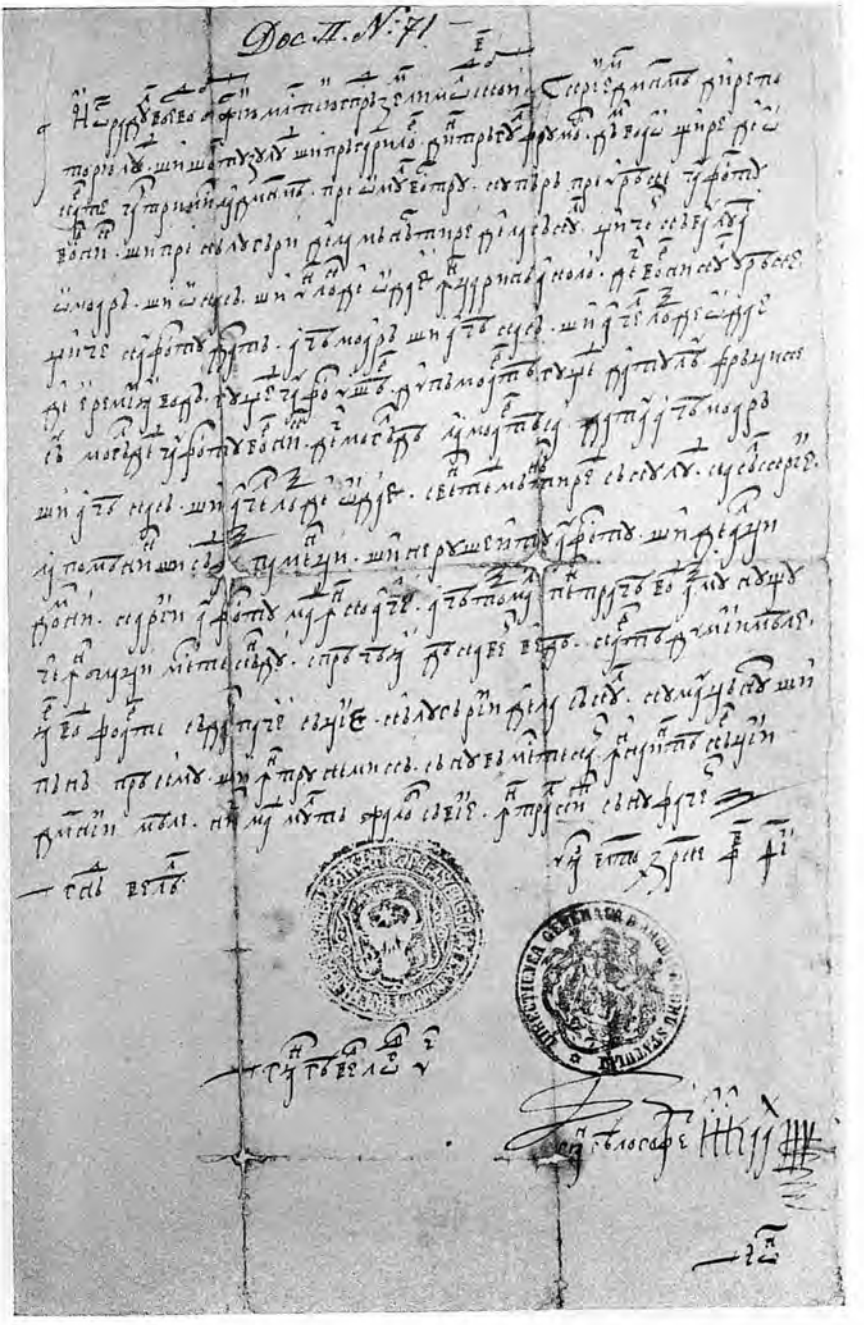

Fig. 2. — Document din 1617 al lui Radu Mihnea.

www.dacoromanica.ro

românește, după cererea Vlădicăi Teofil, același cronograf într'o versiune românească [1].

Ce era bogăția acestei vieți de Curte s'a văzut cu prilejul acelei nunți a atât de fragedului „cocon" domnesc Alexandru cu fiica bogatului Grec țărigrădean Skarlatos, repetându-se astfel pompa de la căsătoria lui Vlad-Vodă cu fata Logofătului Ivan.

Se alese același Tecuciu ca atunci: „La care veselie erau adunate două țeri: Țara noastră", scrie Miron Costin, „și Țara Muntencască. Scaunele boierilor de Moldova din a dreapta Domnului de Moldova, iara din a stânga boierii munteneșți țineau dvorba. Și așa și căpeteniile de slujitori. Divanuri, case, cerdace, făcute anume de aceia treabă, cu lucrători de îmbe părțile, la sat, la Movileni, în malul Siretiului, dincoace, unde și soli străini cu daruri erau veniți de la Unguri și de la câțiva domni din Țara Leșească. Și au trăgănat acea nuntă până a doua săptămână, cu mari petrecanii și bișuguri" [2].

Sfatul domnesc era alcătuit înainte de aceasta, la 1618, când un document solemn pomenește și pe acest singur, iubit și șubred fiu al lui Radu, din *boierii numai de țară*, cari, de la toți Domnii, se strânseseră în jurul celui ce înfățișa tradiția respectată a lui Petru-Vodă, cel mort în exil: e acolo Logofătul Ioan Ghenghe, — un Simion Ghenghe fiind Comis —, Costea Bucioc, care peri de o moarte grozavă, într'o stralucită aventură, străină de această tradiție [3]; e Vornicul Nicoară, adecă Nicoriță, cel cu biserica din Iași [4]; sânt ca pârcălabi de Hotin, Necula și Constantin Roșca, care și el a servit pe Gratiani [5], iar la Neamț Gheorghe și Dumitru Goe, care fu unul din ucigașii acestuia; la Roman, un Manole, poate Grec.

---

[1] După o întaie ediție rusească, Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, II. V. și Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, p. 235 și urm.; *Ist. Bis.*, I, pp. 251-2.

[2] P. 288. Despre o invitație la nuntă a castelanului Cracoviei, I Bogdan, *Doc. Pol.*, I, p. 530, no. CCXL.

[3] Averea-i fu confiscata de Alexandru-Voda Iliaș; *ibid.*, p. 112 no. 157. O vie a lui se da calugărilor de la Sf. Sava lânga Ierusalim. El adăusese un pridvor la Râșca; Iorga, *Inscripții*, I, p. 52

[4] O cumpărătură din 1620, înscrisă în registrul slavon al Iașului, *ibid.*, I, pp. 181-2, no. 272.

[5] Veress, *l. c.*, p. 217.

www.dacoromanica.ro

Hătmănia e a lui Mihu, Spătăria a lui Grigore Ciolpan, Păhărnicia a lui Mihail Furtună. Bărnat, adecă Borisi, e Postelnic; şi el a consimţit să ajute pe aventurierul morlac. Român e şi Nicolae Stolnicul. Singur un Dumitrachi Vistierul aparţine clientelei greceşti a Domnului [1]. Bucioc, Borisi, care iscăleşte „Bernard", Vasile Şeptelici, altul din auxiliarii lui Gaşpar-Vodă, Voruntar Comisul, vre-un Levantin, dau un act românesc la 1619 [2]. Pe când la Munteni, supt Gavrilaş-Vodă, dacă este un Ivaşcu Vornic, un Stoica Vistier, un Buzescu Comis, un Vlad Păharnic, Greci sânt Marele Ban Ienachi (Catargiu), Marele Logofăt Papa, probabil şi Stolnicul Mihalachi. Şi lângă Domn stă Chiril Lukaris [3].

O mare solemnitate, ne mai pomenită până atunci la o îngropare domnească, avu loc în 1626, când, în palatul său de la Hârlău, Radu-Vodă, nu numai atins la ochi, dar şi de mult bolnav de reumatismul care-i înţepenise mânile şi picioarele, îşi isprăvi zilele încă destul de tânăr. Boierii din amândouă ţările întovărăşiră aproape timp de o lună convoiul care, luând de-a lungul Moldova şi partea răsăriteană a Ţării-Româneşti, ducea la biserica „Radu-Vodă" rămăşiţile aceluia care era de fapt Domn peste întreaga Românime liberă. O spune Miron Costin, după amintirile boierilor moldoveni: „Oasele Radului-Vodă cu cinste le-au pornit den Hârlău la Ţara Muntenească"— niciodată un Moldovean n'a consimţit să întrebuinţeze numele oficial pentru acestălalt pământ al neamului , „în mănăstirea făcută de dânsul la Bucureşti, cu Hrizea Vistiernicul şi cu Trufandà Postelnicul şi cu Costin Postelnicul al doilea pre atunci" [4], însuşi Ioan, tatăl scriitorului, Sârb adus de Radu de dincolo de Dunăre şi îndată încuscrit în boierimea Moldovei. Pe piatra mormântului, de marmură frumos lucrată, inscripţia e în româneşte, — limba naţională impunându-se în Ţara-Românească mult mai mult decât în Moldova, mândră că prin învăţătura ei superioară paote să păstreze tradiţia slavonă; Doamna Marghita a lui Simion dă însă ca regentă un ordin în româneşte [5]

[1] Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², p. 191.

[2] *Ibid.*, p. 6, no. 278. E vorba, foarte popular, de un loc margenit printr'o zvârlitură de topor.

[3] *Ibid.*, p. 190, no. 338

[4] P. 289.

[5] Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 70, no. 82

www.dacoromanica.ro

şi vedem chiar pe un tânăr Domn crescut cu atâta grijă ca fiul lui Ieremia, Constantin, adăugind, în 1608, la un act slavon, cu mâna sa: „Cine va vrea să strice darea şi miluirea noastră, acela să fie neertat de Dumnezău“ [1], ba chiar pe Radu-Vodă însuşi scriind româneşte [2]. Pe piatra lui Radu se înşiră cu mândrie roşturile răposatului stăpânitor, arătând ce preţuia la dânsul mai ales conştiinţa politică a timpului: „Ăcastă piatră de pre mormânt o' u făcut şi o' u frămseţat cela ce es[te] bine cinstit şi de H[ristos] iubit creştin Alexandru Voevod născătoriul ui] Domnii Lui, celuia ce s'au pristăvit întru fericită credinţă, celui ce au fost bine cinstit şi de H[ristos] iubit *Domn creştin* Radu Voevod, *ĕ-au fost Domn Ţărăi-Rumâneşti şi Moldovei,* şi multe războe au biruit, şi iară au venit de la ĕ[i]nstita Poartă ş'au fost al doile rând Domn Ţărăi-Rumâneşti, şi ş'au lăsat steagul fiiu-său ce e mai sus scris, şi iară se'u dus de-au foşt Domn Ţărăi Moldovei; şi acolo se'u pristăvit, întru cetate în Hrălău, în luna lui Ghenarie, 13 zile, Sâmbătă, şi cu mare cinste l-au adus trupul dumnelui şi l-au îngrupat în luna lu Feurarie în 5 zil[e], Duminecă. Aicea zac osele dumnealui, Dumnezeu-l iarte Impărăţie Ceriului, adevărat. In anii 7134“ [3].

Aceste obiceiuri de mare pompă, de lux bogat se păstrează

---

[1] *Ibid.*, p. 78, no. 95. In pribegia de la Ustie şi Elisabeta Movilă era silită să dea declaraţii în româneşte; *ibid.*, pp. 128-9, no. 186. Totuşi cu ea se aflau acolo la 1615 Simion Stroici, Vistierul Nicoară Prăjescu, Logofătul Vitolt, vameşul Dima. La Munteni, în 1618, Gavrilaş-Vodă şi fraţii Petru, Ion şi Moise dau un act românesc; *ibid.*, I², p. 190, no. 338. Dar pe mormântul fiului său Mihăilaş, la Dealu, Doamna Marghita pune inscripţie slavonă. Un act de datorie, cu oferta de a se face „rumân“ în cas de neplată, pe la Sălătruc, în Argeş; *ibid.*, p. 8, no. 5. Tudor de Voineşti, care dă actul negustorului Mihai, e un om înstărit, căci împrumutase 7.700 de aspri, deci nu era sătean de rând. Un act cu „biciuluială“ de cojoc, ca şi de „pământ lucrat“, *ibid.*, p. 70, no. 83. Un raport al mitropolitului Anastase Crâmca, marele cărturar, şi al cămăraşului Sechilie, în 1610, tot în româneşte; *ibid.*, pp. 22-3, no. 22.

[2] Ordin cârmuitorilor de la Târgul Frumos; *ibid.*, I, pp. 13-4, no. 10 (1617). — O danie din 1618; *ibid.*, I², pp. 191-2, no. 340.

[3] Iorga, *Inscripţii,* I, p. 246, no. 552. Cf. C. Săndulescu-Verna, *Biserica Radu-Vodă din Bucureşti,* Bucureşti 1930 (din revista *Raze de lumină).* Vechea inscripţie de închinare a lui Alexandru, căruia

www.dacoromanica.ro

şi supt Leon-Vodă Ierarhia boierească şi ordinea ceremoniilor au trebuit să fie stabilite atunci.

Inainte de această vreme, Nicolae Brzeski notase doar, la sfârşitul traducerii Cronicii moldoveneşti, numele dregătoriilor [1], dar, în aceiaşi vreme, un călător polon găsia la Curtea lui Alexandru Lăpuşneanu înfăţişări sărăcăcioase şi primitive [2]. Incercările de demnitate europeană ale lui Despot nu avură timpul trebuitor pentru a se impune durabil. Am văzut cu câtă grijă de banul ţării a guvernat un Petru Schiopul, şi, la Munteni, Alexandru, fratele acestuia, şi fiul lui, Mihnea, n'au avut putinţa de a fi mai darnici, căci ei trăiau cu grija să nu-şi pregătească mazilia prin prea multe sarcini puse asupra ţării. La Movileşti, fetele lui Ieremia fiind măritate cu toatele în Polonia, unde acţiunea lor, şi mai ales a Anei, care avu trei soţi, a fost în'insă foarte mult, trebuie să fi pătruns ceva din mai largul fel de a trăi al risipitoarei societaţi polone, care, cu prilejul soliei ducelui de Zbaraz la Poartă, căuta să sperie pe Turci prin ciuberele de argint pentru cai, prin vizitiii în „urşinice", argintul la „cofe şi barilce şi ţinte de hamuri şi la haiduci ceprage", apoi potcoavele de argint lasate să cadă pe străzi şi alte „podoabe desfrânate de tot" [3]. Actele proceselor care s'au purtat în Polonia între Maria Movila, soţia lui Ştefan Potocki, apoi a lui Firley [4], şi Elena „Mavroina", măritată apoi cu un Dydynski, pe de o parte, şi, unii nobili poloni, pe de alta, ne uimesc prin înfaţişarea averii pentru care luptau, cu o salbatecă energie, până la moarte, aceste pribege [5].

---

1 s a datorit zugrăveala astăzi disparuta, dupa Gr. Musceleanu, *Monumentele strămbunilor noştri*, Bucureşti 1873, p. 72 şi o publi caţie mai veche, în Săndulescu-Verna, *o. c.*, pp. 7-8.

[1] Bogdan, *Cronice inedite*, p. 134.

[2] P. P. Panaitescu, *Călatori poloni în ţările române* Academia Română, *Studii şi cercetări*, XVII, Bucureşti 1930, p. 7.

[3] Miron Costin, p. 284.

[4] La 1644, iscălind „Maria Firleiowa", adecă soţie a Voevodului de Sandomir, ea se crede îndreptaţita a î china la manastirea Chalke din Insulele Principilor, în faţa cu Constantinopolul, manastirea de lângă Iaşi a lui Aron-Voda; Iorga, *Stud'i şi doc*, IV, p. 32, nota. Ea păstra în pecete bourul Moldovei.

[5] Marya Kasterska, *Les trésors des Movilă en Pologne*, în *Rev hist. du S.-E eur*, XIII, p. 69 şi urm

www.dacoromanica.ro

Boieria, la care până atunci se aruncau așa de încrezător aceia pe cari străinii despreţuitori îi tratau adesea de ţărani, era acuma privită cu adânc respect de Domnul însuşi, inspirând şi celorlalţi un asemenea sentiment. Putem culege amănunte interesante şi semnificative din paginile chiar ale lui Miron Costin, care, crescut el însuşi în Polonia, era însufleţit, cu toate consideraţiile lui asupra echilibrului ce trebuie păstrat între veniturile ce poate da ţara şi cheltuielile ce-şi îngăduie Domnia, „Domnul este să se poarte cum biruieşte venitul ţării“ [1] —, de această admiraţie pentru ordinea sigură şi bogată a dregătorilor şi frumuseţile părăzii. „Domnia Radului-Vodă cel Mare“ — aici „mare“ nu mai putea fi prin opoziţie cu alţi „Radu“, de cari nu se mai află în Moldova —, spune el, „Impărăţie, nu Domnie sămănătoare: şi *pentru lucrurile şi tocmelile casei lui* i-au zis Radu-Vodă cel Mare“ [2]. Judecător drept şi nepărtenitor, cel purtat la şcoala veneţiană, unde totuşi sentinţile nu erau neatacabile decât în ce priveşte formele, *el ţinea samă de rang*. Şi tot acolo cetim: „avea acest cuvânt Domnul; *„hiecarele când judecă pre un boier cu un curtean, ochii Domnului să hie spre boier*, iară judeţul pre calea sa să meargă. Şi aşa, *când se pârăşte un curtean cu un ţăran, mai de cinste să hie curteanul, şi la cuvânt şi la căutătura Domnului*, iară neabătîndu-se giudeţul din calea sa cea dreaptă“. Şi, cântărind de ce folos poate fi prezenţa în jurul Domnului a unei aristocraţii, de naştere sau măcar de treaptă, el se rostia, după aceiaşi mărturie, astfel: „De mare folos şi cinste este Domniei şi ţării boierînul înţelept şi avut, că, dacă are Domnul cinci-şase boieri avuţi, nice de o nevoie a ţării nu se teme“, indicare a sistemului de a se recurge în momentele grele la împrumutul de la asemenea boieri, în cari se strângea vlaga economică a ţerii. De fapt vedem pe Maria Paleologa dând lui Constantin Movilă o mie de „galbeni noi la nevoia ţerii“ şi primind în schimb satul Vânătorii de la Neamţ [3].

In acordarea demnităţilor Radu se arăta zgârcit, iar în destituirea celor ce nu se arătaseră vrednici de sarcina care li se

[1] P. 287.
[2] P. 286.
[3] Hasdeu, *Arch. ist.*, I, p. 70, no 81

www.dacoromanica.ro

încredințase el se feria de a-i insulta, de a-i „sudui". Doar pentru o stoarcere de bani sau pentru bătaie de joc față de trupurile și sufletelor oamenilor, cineva care apucase a căpăta un caftan trebuia să-și primească pedcapsa cu un număr de toiege, putând merge și până la trei sute. Radu observa că boieria aceluia e așa de nouă de nici n'a ajuns a-i zice după dânsa [1].

La 1622, cu prilejul mari solii aduse lui de Zbaraz, se poate vedea strălucirea de care se încunjura, în Domnia sa munteană, Radu-Vodă. Dus în cocie până la Buzău pentru întâmpinarea neobișnuitului oaspete, pe când Moldoveanul Ștefan Tomșa iese călare, supt steagul verde al Sultanului și cel roșu al său, — mai târziu, supt Vasile-Vodă e un steag albastru cu cruce roșie și altul alb cu „bandă" roșie [2], — numai în margenea Iașului, unde avu loc o luptă pentru precedență, Domnul, podagros ca Ștefan-cel-Mare și Vlad Călugărul, e încunjurat de copii de casă, în veșminte cusute cu fir, și de ostași în chiurase, de lăncieri, fiul său și boierii, cu semnele osebitoare ale dregătoriei lor, fiind alături. In calea spre București tineretul face jocuri de călăreți [3]. Mândrul Domn își are un seraiu frumos și la Silistra [4], moștenire de la tatăl turcit, și acolo stătea la 1636 unul din frații lui turci, Mustafà, „un om în vrâstă, gras și înalt", dedat băuturii [5].

O descriere a Curților noastre, dată de Francesul Delacroix, care se purta prin Constantinopol după 1670 [6], dar întrebuința un manuscript grecesc mai vechiu, de sigur chiar cu mult mai vechiu, presintă datini de ceremonial, care n'au

---

[1] Miron Costin, p. 287.

[2] P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 24.

[3] *Ibid.*, pp. 19-20.

[4] *Ibid.*, p. 32.

[5] *Ibid.*, p. 33. Cf. Iorga, în *Rev. Ist.*, X, pp. 81-2 (unde însă fratele, ca monah la Neamț). La 1640 și unul din fiii Doamnei lui Ieremia se afla pe lângă Sultan; *ibid.*, p. 32. Mustafà apare și la 1628.

[6] *Relation des provinces de Moldavie et de Valachie*, tipărită de d. Mihordea, în *Rev. Ist.*, XXIII 1937), p. 132 și urm. Cf. Babinger, în *Mem. Ac. Rom*, XVII 1936), p. 141 și urm : o călătorie supt Vasile Lupu.

www.dacoromanica.ro

putut fi stabilite în vremile de după 1653, când viața acestor țări era necontenit zguduită de înlocuiri și de războaie, așa încât, cum se pare că e vorba mai ales de Țara-Românească, unde nu fusese un Domn măreț ca Vasile Lupu, trebuie să se admită că e vorba de instituții anterioare cu câteva decenii.

Serbarea începea cu o muzică din zori, care a fost înlocuită apoi cu cea turcească a lui selam-ceauș, „maestrul de ceremonii", care face să se înalțe, cu o rugăciune în turcește, steagul încredințat de Sultan vasalului său. In acest palat cu o sală a tronului, în care Scaunul domnesc, pe două trepte, e așezat supt un baldachin, locuiesc, de pază, cămărașii și copiii de casă, „îmbrăcați în haine de brocard de aur, blănite cu soboli, scufia lor fiind de catifea brodată cu aur și împodobită cu mărgăritare"; ciohodarii se introduc mai târziu numai, când începe o adaptare după normele Stambulului și acești copii de casă ajung a fi asimilați cu „icioglanii".

Domnul judecă în Spătărie, unde intră precedat de aprozi; în urma lui, paza o face Spătarul. Așezat pe Scaunul de judecată, el nu mai represintă o imitație în mai puțin a Impăratului său din Țarigrad, urmaș al Cesarilor bizantini, ci o continuare a vechilor juzi populari, primitori de orice plângeri și împărțitori către oricine ai aceleiași dreptăți, din vremea patriarcală a depărtatului ev mediu, când nu era altă putere și alt rost. Spătarul i se așează la dreapta, iar la stânga Postelnicul, care-și are în samă și legăturile cu străinătatea. Pe bănci îmbrăcate cu roșu stau pentru a mărturisi care e datina și pentru a fi de ajutor și cu sfatul mitropolitul, episcopii, și membrii a ceia ce se va chema tot numai târziu, după 1650, Divanul. Izvorul de unde culegem aceste știri vorbește de opt asemenea asesori, corespunzând „bătrânilor" de odinioară, dar pot să fie de față și alți boieri, cari au astfel prilejul de a învăța să judece pentru vremea când ei vor încunjura și sprijini pe vre-un Domn.

Pârile și actele privitoare la ele se cetesc de Logofăt, purtând la gât, ca odinioară Domnii înșii, un lanț de aur sau de argint aurit, de care atârnă pecetea domnească de pus în josul documentelor de hotărâre; pentru a se putea executa îndată osândele, Armașul stă alături, puternic dregător,

www.dacoromanica.ro

de la care vine proverbul: „voia la dumneata ca la Armaşul cel Mare"; buzduganul e în mâna lui. In genunchi stau acei cari au făcut o fărădelege; cei cari-şi presintă numai dreptatea stau în picioare, formele orientale de robie neputând pătrunde la Românii crescuţi în altă tradiţie. De aici pleacă delegaţiile de cercetare, la care se poate vedea participând mitropolitul ţării lângă un simplu cămăraş de origine ungurească, şi aceştia, la rândul lor, revin, pentru lămurirea lucrurilor, la vechea datină, „lăsându-se îmbe părţile preste oameni buni", şi „giurându-i înnaintea a tot nărodul cine era acolea"[1].

Pentru afacerile de Stat, cinci boieri singuri, dintre cei mai mari, sânt chemaţi în jurul stăpânului. Dar în Ţinuturi sânt două mari Scaune de judecată: pentru Ţara-de-jos la Bârlad, iar pentru cea de Sus, nu la Iaşi, ci, după o nouă orânduire, la Dorohoiu[2]. Tot în sala judeţelor se întind şi mesele pentru prânzul obişnuit sau pentru marile ospeţe, Domnul venind tot cu aceiaşi ceremonie ca şi pentru sarcina zilnică de a judeca. Având straja în dosul lor, boierii Sfatului actual sânt în dreapta, ceilalţi în stânga. Li se dă din nastrape de metal preţios să se spele pe mâni, după care un cleric rosteşte binecuvântarea. Anume dregători servesc, şi din fiecare fel gustă întâiu acela care-l aduce. Când vine momentul de a se ridica păharul, cu pomenirea, pe care am constatat-o de două ori pentru această vreme, a lui Dumnezeu, a Impăratului, aşa „păgân" cum este, a lui Vodă însuşi, chiar a Suveranului de care atârnă oaspetele pe care se întâmplă să-l aibă Domnul la masă, toţi se ridică în picioare şi patru copii de casă, îngenunchind, ţin făcliile.

Acesta e programul zilnic. Pe lângă el e acela, extraordinar, al marilor hramuri bisericeşti, nefiind alte serbători ale Sfatului.

De Anul Nou se fac daruri, Domnul însuşi primind un covor, blani, bucăţi de catifea, cepi de argint, nastrape, miile de galbeni ale Marelui Vameş, dar serbătorirea cea mare

---

[1] Un cas la 1614; Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², p. 22, no. 22. Raportul se face Domnului, dar *„şi Svatului Măriei Sale"*. Şi semnături ale celor de faţă.

[2] *Ibid.*, I. p. 176. no. 259.

www.dacoromanica.ro

în Ianuar e cea de Bobotează, pe care Mihai Viteazul o celebră după obiceiul de acasă şi în Ardeal, la Bălgrad, stârnind curiositatea străinilor. Şi el făcea să defileze înaintea caii domneşti pe cari-i binecuvânta căpetenia clericilor[1]. Mai târziu mila Domnului se întindea asupra copiilor orfani, cari primiau botezul în faţa lui. La Curte vin preoţii cu căldăruşa. Stăpânul mănâncă, întocmai ca Impăraţii de Răsărit, singur la masa sa, dregătorii fiind la o alta, foarte lungă, unde sânt serviţi de oameni ai Curţii, şi ei boieri, cu o legătură roşie largă pe braţ. De la masa domnească se trimet la aceastălaltă anume feluri, dar numai acelora de cari stăpânul este mai legat.

De Paşti, ceremoniile sânt şi mai strălucitoare. Domnul s'a sculat trei ceasuri înainte de faptul zorilor. Se îmbracă după cea mai veche datină, ca în vremile eroice: pe cap scufia lui Vlad Ţepeş, de califea cu aur şi mărgăritare sau pietre scumpe, purtând de-asupra surguciul prins cu o copcă de diamante sau alte pietre. Veşmântul, de aceiaşi stofă, căptuşit cu soboli, are de-asupra un guler de blană, care se coboară foarte jos.

De la Curte merge la Mitropolie, cu un neobişnuit alaiu. Numai data aceasta, dar ieşind deosebit şi cu câtva timp înainte, şi Doamna iea parte la ceremonia oficială. La Munteni, căci în Moldova nimic nu se petrece în piaţa publică, părechea domnească şi dregătorii se opresc înaintea poporului şi ascultă împreună cu dânsul slujba Invierii. Căpetenia Statului se sărută cu aceia a Bisericii şi atunci pornesc, ca şi la Grecii neliberi din Fanar, detunăturile. Urmează sărutatul mânii.

Prânzul solemn are acelaşi caracter ca la Bobotează, boierii viind să îngenunche înaintea Domnului pentru a bea cu dânsul o duşcă de vin. Intrecerea, a doua zi de Paşti, cu giridul, sulița trebuind să treacă printr'un inel atârnat, aparţine de sigur mai târziei imitaţii ţarigrădene, probabil nu şi prinderea cu săgeata a căciulii aruncate în aier, de un caracter mai patriarcal.

---

[1] Descrierea în rapoartele comisarilor imperiali din Iorga, Hurmuzaki, XII.

www.dacoromanica.ro

Se fac şi nunţi boiereşti la Curte, mirele încununat fiind adus de Vodă şi mireasa de jupânesele de la Curte. Doamna apare şi poate şi danţa, atunci când se fac astfel de danţuri pentru plăcerea stăpânului, care, cu boierii săi, stă încă la masă. Când Vasile-Vodă-şi va mărita fiica, Ruxandra, cu Cazacul Timuş, aceste petreceri se vor desfăşura astfel [1].

Cele ce se spun pe scurt în descrierea franceză cu privire la înmormântarea Domnilor se vor fi petrecut la 1626 şi la Hârlău şi la Bucureşti pentru Radu Mihnea, şi le putem întâlni şi în 1654 cu prilejul morţii lui Matei-Vodă [2]. Nu lipsesc, firește, nici discursurile de ceremonie [3].

Cum era ceva imperial în aceste forme măreţe, Radu-Vodă nu se mulţămi numai cu clerul ce avea în ţară. Deci el făcu să vie la Târgovişte acel Chiril Lukaris de la Alexandria, care deveni apoi tragicul Patriarh constantinopolitan [4]. Predicile lui, în greceşte, se auziră de o Curte din care Grecii nu lipsiau.

Şi această măreţie se ţine cu o mare cheltuială a ţării. La Radu Mihnea trebuie să se rapoarte pasagiul din *Abrégé nouveau de l'histoire generale des Turcs* [5], în care se spune că a lăsat cinci sute de mii de ţechini pe cari trebui ca urmaşul, ca să fie întărit, să-i îngusteze cu a cincea parte.

Dar această monarhie nu simte nevoia unei cronici care să-i înfăţişeze isprăvile. Pentru o întreagă epocă trebuie să ne mulţămim cu însemnările, în versuri de grecească vulgară, ale lui Matei al Mirelor, pribeag fără alte legături cu ţara

---

[1] Iorga, *Acte şi fragm.*, I, pp. 208-14; I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 34 şi urm., no. XXVIII.

[2] Pavel de Alep, trad. românească de d-ra Emilia Grecu.

[3] Era natural ca moda discursurilor să treacă de la Curte aiurea. De aici cuvântarea dascălului Toader de la Calafindeşti la îngroparea Sofroniei Ciugolea 1639); ms. 167 al Ac. Rom.; *Cat.*, I, p. 375. Alt ms. din acelaşi secol al XVII-lea, no. 279; *Cat.*, I, pp. 624-5. V. Pârvan a dat o ediţie a acestui text curios.

[4] Iorga, *Ist. Bisericii*, I.

[5] III, p. 415: „Radul, Hospodar de Moldavie, mourut et laissa cinq cens mille sequins à son fils qui devoit leur succeder." Les Turcs en voulurent avoir cent mille pour l'investiture".

www.dacoromanica.ro

decât paza ca egumen a mormântului de la Dealu al lui Mihai Viteazul [1].

Impotriva acestei Monarhii încunjurate de prestigiul acestor pompe se ridică însă, într'o ţară şi în cealaltă, pe de o parte, *amintirea vechilor lupte pentru tron la Munteni,* iar, pe de alta, *statornica hotărîre a Moldovenilor de a şi alege şi, la întâmplare, de a-şi şi depune şi izgoni Domnii.*

Pentru cele d'intâiu, avem un îndoit exemplu pe vremea chiar a Domniei lui Alexandru Coconul.

Contra acestui puiu de „Grec" se ridică acei „călăraşi" cari represintau oarecum „naţia armată" şi pe cari-i întrebuinţase Mihai în războaiele sale: cei de la Măneşti, în Prahova, de la Gherghiţa, nu departe de Ploeşti, dar şi din jos, de la Ruşii-de-Vede; ei fură striviţi, la Măneşti chiar, de ceia ce cronica ţerii numeşte „boierii". In Oltenia se înfăţişeaza ca pretendent „un Domn ce-i zicea Paisie": el îşi pierde capul [2], şi vom vedea îndată cum mişcarea următoare, până la 1629 rămâne însă Alexandru —, contra lui Leon-Vodă, „fiul lui Ştefan-Vodă", şi el Grec ţarigrădean de limbă, de obiceiuri, daca nu şi de sânge, de şi ţara-i zicea „Alion-Vodă", are un caracter mai întins decât acela al unei manifestări de ostaşi dintr'o organisaţie menită peirii şi care protesta astfel.

Dar opoziţia trecutului local se manifestă şi altfel. Radu Mihnea închinase Ivirului de la Athos, de care-l legau amintirile copilăriei, cu îndatorirea de a-i fi păstrat atunci legea creştină, marea sa mănăstire de la Bucureşti [3], şi tot aşa făcu şi, la Iaşi, urmaşul lui Petru Şchiopul, cu Galata acestuia [4]. Dar, când, supt fiul acestui larg ctitor, care făcuse dintr'un mare caligraf cipriot, Luca, episcop de Buzău, mitropolitul

[1] Cronica e republicata de Papiu Ilarian, în *Tesaur,* I, p. 327 şi urm. Cf. şi Iorga, *Ist. lit. rom.,* I. Pentru Matei al Mirelor, I. Bogiatzides, *Νέος Ἑλληνομνήμων,* VI, p. 495 şi urm.; Dimitrakopulos, *Ὀρθόδοξος Ἑλλάς,* Lipsca 1872, p. 148. El scrie un codex al Mitropoliei din Ianina, *Νέος Ἑλληνομνήμων,* XI, p. 553. Prelucrează şi Viaţa Sfintei Paraschiva de Patriarhul Eftimie al Bulgariei; Kalužniacki, în *Sitzungsberichte* din Viena 1899.

[2] Cronica ţerii, p. 311.

[3] Ciparîu, *Archivu,* 1868, p. 316 şi urm

[4] Iorga, *Doc. greceşti,* I, p. 113.

www.dacoromanica.ro

țării [1], se încercă, după sfatul unui fost episcop macedonean de Prespa, Partenie, aceiași închinare pentru așa de vechiul Snagov, refăcut de Neagoe Băsărabă. apoi de Mircea Ciobanul. țara se împotrivi, arătând că și așa „destulă nedreptate s'a făcut cu punerea câtorva din mănăstirile țării supt ocrotire străină. din îndrăzneala altor Domni de mai înainte" [2]. Dar, de fapt, acolo, la Munteni, oamenii rămâneau, în ctitoriile lor, mărunte și uitate, de o veche poesie simplă. Un încântător act de folklore boieresc e acela care privește zidirea, de Marele Vornic Vâlcu, din Vâlcănița, care dă numele, Marele Vistier Grigore, de Bunea Logofăt și Armaș, a unui schit la Brănești. Îi vedem la moșie descoperind un „loc frumos" și adresându-se pentru cumpărare moșnenilor: „Moșilor, a dumneavoastră este moșia? Nu ne veți vinde noo acel vărfu ca să facem o sfântă mănăstire", și ei, cari-și pun degetele drept iscălitură, declară că dau „și mai mult" dacă sânt adăugați ctitori. Și iată răspunsul boierilor: „Noi nu lepădăm pre niminea din cei ce vin cu dragoste către Dumnezeu, că Dumnezeu are multe sălașe gătite: [fie]cărora după faptele lor cele bune" [3].

Tot așa, în Moldova, Mitropolitul Anastasie, făcând minunata-i ctitorie de la Dragomirna, lasă prin însuși actul de fundație „să nu cuteze cineva din Domnii ctitori sau din boieri sau din rodul nostru a închina Sfântului Munte sau Ierusalimului ori a da mănăstirea noastră supt puterea vre unui Patriarh ori vre unui Mitropolit ori a scoate pe călugări din țara Moldovei ori a orândui egumen din mănăstire străină" [4]. Alături însă Miron-Vodă închină biserica sa ieșeană la Ierusalim [5].

In ce privește datina *alegerii Domnului în Moldova,* după Radu-Vodă „se alege cu glasurile tuturor" acel Hatman Miron Barnovschi, care, din causa originii mamei sale, se intitula și Movilă, *arătând astfel ce drept invoacă pe lângă acela ieșit din alegere și ce tradiție înțelege a continuă.*

---

[1] V. Iorga, în *Bul. Comisiunii mon. Istorice,* 1934; *Arts Mineurs,* I, pl. VII.

[2] Menționat la I. Brezoianu, *Mănăstirile zise închinate*

[3] Hasdeu, *Arch. Ist.,* I, pp. 31-2, no. 32.

[4] Melchisedec, în *Rev. p. ist., arch. și filolog'e,* I, pp. 73-4

[5] V. Iorga, *Ist. B's.,* I, p 267.

www.dacoromanica.ro

E interesantă explicaţia pe care o dă Miron Costin pentru acest act de libertate românească, sprijinit, e drept, şi pe prevederile ultimului tratat între Poloni şi Turci. Alegerea s'a oprit asupra lui pentru că „era om de ţară", pentru că avuse un rol, cunoscut de Turci, la negociaţiile de la Hotin, pentru că era vechiu prieten cu şeful tătăresc autonom, având rang de Paşă şi o putere oficială mergând până la Silistra, Cantemir, dar şi pentru altceva: era „fără feciori" şi deci nu putea fi vorba de moştenitori la conducerea ţerii.

Miron apare în povestirea lui Miron Costin, care înfăţişează punctul de vedere al boierilor, ca binefăcător al unei ţări pe care o storsese atât de mult costisitoarea maiestate a înaintaşului. El rechiamă pe pribegii ţerani, creându-li slobozii şi întăreşte pe curteni, dându-li şi privilegii fiscale, pentru a se putea sprijini pe dânşii ca ostaşi. Ctitor de biserici şi mănăstiri, la Iaşi, chiar, aceia care-i poartă numele, la Haugul, la Dragomirna, la Sfântul Ioan din aceiaşi capitală, la Bârnova, la Toporăuţi, pe moşia sa, el leagă raporturi de închinare bisericească, după exemplul lui Radu Mihnea, nu numai cu Ierusalimul, cum s'a arătat mai sus, ci cu tuspatru Scaunele patriarcale[1].

Documente contemporane vin să întărească puternic judecata aceasta a lui Miron Costin, definind caracterul acestui om de nobilă fire şi de mare ispravă. Vedem încă pe Ieremia creind, la 1603, slobozii în părţile de la Prut, în *acel codru al Chigheciului devenit acuma un Ţinut (volost):* cei ce vin acolo, „fie Ruşi, fie Munteni, fie Unguri, fie Sârbi, fie Românu Vlah"), nu vor da, timp de trei ani, nici iliş, nici darea de „cinzeci de aspri", nici gorştina de oi sau de porci, nici sulgiu pe vaci şi pe oi, „nicio anghierie", globnicii, deşugubinarii, culegătorii de dabile, dăbilarii. nesupărându-i pentru datoria altor sate[2]. Marghita, regenta pentru Mihăilaş şi vorbind în numele său, scuteşte de aceleaşi „angherii" pe butnarii şi „puntaşii" de la Piatra[3] de podvoade şi de „taler". Pe de

[1] Un ajutor bisericii stavropighiei din Liov, I. Bogdan, *o c.*, II, p. 536, no. CCXLII; p. 586, no. CCLXIV.

[2] Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 117, no. 166.

[3] *Ibid.*, p. 70. Ea se intitulează „Doamna răposatului Simion Movilă Voevod".

www.dacoromanica.ro

altă parte, o grijă deosebită se dădea mănăstirilor: călugării de la Bistrița treceau în Ardeal pe la Trotuș vite și grâu și li se dase vama cea mică de la Bacău [1]. Pârcălabilor de Neamț, Miron-Vodă li poruncește a nu se amesteca în gâlcevile oamenilor de pe pământ mănăstiresc, având doar grija hoților, cari se judecă la Domnie [2]; nu se vor amesteca nici olăcari, nici podvădari. E, de altfel, o vreme de înflorire a vieții mănăstirești, și vedem pe mitropolitul Gheorghie Movilă unind mănastirea Bisericani cu cea „de supt Ceahlău" [3].

Astfel se ajunse la marea măsură, la *decretul* domnesc, — *și acesta o inovație, necunoscută înaintașilor* —, care dă satisfacție nu numai mănăstirilor și clerului, dar și mazililor, „giupân selor sărace" adecă văduve) și „feciorilor de boieri de țară" cărora li rămăsesera satele fără vecini, și se mai adăugiau și abusurile pârcălabilor, cari „ciobotesc", adecă ieau „ciobote" pentru citații la judecată, și deșugubinarilor, cari învinuiesc femei și fete cinstite și le pun în fiare, în rosturile Țiganilor amestecându-se „slugile hătmănești și giuzii țigănești": strămutările de țerani până la 1621 sânt definitive, celelalte n'au nicio valoare legală, fugarii având să fie rechemați cu cisla lor cu tot; nimeni nu va trebui să mai primească pe „vecinii" altuia. Se întărește imunitatea mănăstireasca, judecata și globirea fiind ale egumenului, și, la apel chiar, pârcălabii sa nu se mai atingă de gloabă, mulțămindu-se a-și lua ierâia pentru reînceperea procesului, iar deșugubinarilor li se fixează o singură lună de cercetare: Septembre [4].

Dar tot odată Miron-Vodă înțelegea, funcționând astfel ca urmaș al Impăraților bizantini, să deie un *Statut de ordine și morală acestui cler.*

Iată-i cuprinsul:

Călugării nu pot să aibă nicio avere personala și să facă niciun negoț. Ei vor trăi în sobor, fiind opriți de a mai bate drumurile de la o mănăstire la alta. Starețul, egumenul, aleși dintre ieromonahi pe termin de numai un an, putând fi însă confirmați, vor duce aceiași viață de frați. Anume rosturi de

[1] *Ibid.*, I, p. 135, no 195; II, p. 21, no. 291.
[2] *Ibid.*, p. 14, no. 11
[3] *Ibid.*, I², p. 29, no. 298.
[4] *Ibid.*, I, pp. 175-6, no. 259

www.dacoromanica.ro

administrație nu sânt ale lor, ci ale economului și eclesiarhului-vistiernic, ale metoșarului pentru metohuri, și ei aleși, și mai ales ale atot puternicului sobor. Oricine ar veni de aiurea trebuie să se supuie aceleiași discipline. Domnul, boierii pot fi ospătați în deosebi numai în chilia șefului comunității. Visitele se primesc de fiecare călugăr numai în deosebi. Nu se mai îngăduie răslețirea prin schituri de libertate. Femei nu se mai pot adăposti, ca odinioară bătrâna maică a lui Mihai Viteazul la călugării de la Cozia. Nu vor mai fi primiți Românii de peste munți și serviciul nu poate fi făcut decât de poslușnici cunoscuți Vistieriei și scutiți de dânsa (20 Septembre 1626, 20 Mart 1627)[1]. Era răspunsul „democratic" al lui Anastase Crâmca restabilit și al episcopilor lui contra tendinților constantinopolitane, ierosolimitane, pe care le sprijinia noua Monarhie.

Din punctul de vedere al luptei, care va continua mai multă vreme între tendința monarhică de la Radu Mihnea și păstrarea vechii datine elective e deosebit de plin de învățătură și felul cum Miron și-a isprăvit Domnia. Il cunoaștem numai după Miron Costin. Marele Vizir cere un adaus la tribut de patruzeci de pungi, și Barnovschi „urmează pre Petru-Vodă care au făcut mănăstirea Galata, carele, având dodeială totdeauna de la Turci cu dările, au strâns boierii și țara și li-au zis că nu mai poate satura pântecele Turcilor cel fără fund și, luându-și ziua bună de la toți, au lăsat Domnia și s'au dus pren Țara Leșească la Veneția *(sic)*, unde și-au sfârșit și viața, cu vecînica pomenire în țară"[2]. Deci și el „n'au vrut nice într'un chip să primească. să nu facă asupra țerii obiceiu"[3]. Il vedem închizându-se în Hotin încă la trei luni după numirea

[1] V. A. Urechiă, în *Mem. Ac. Rom.*, X, p. 251 și urm.; Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 414 Resumat mai pe larg, în Iorga, *Ist. Bis.*, I, p. 268 și urm. Acolo se poate vedea întru cât aceasta reformă a putut fi aplicată. — Il vedem pe Domn scutind la 1628 mănăstirea Barnovschi, căreia îi da satul său de baștină, Toporauții, luat în parte de la „unchiul Stroici", de goștină, de desetină și de solărit, orice dijme, pe una din proprietățile sale, pomenindu-se și alte „dări și angherii"; Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², p. 6, no. 27

[2] P. 290.

[3] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

lui Alexandru Coconul, pe care-l tratează de uzurpator și dușman, care a stârnit și pe Tatari contra regatului, dar ei pot fi însă răspinși de la margene, unde se dă o adevărată luptă cu Polonii, — Tatarii lui Calga, locțiitorul Hanului, oferind, de alminterea, lui Miron să-l restabilească împotriva „Coconului", „din causa Grecilor lui"; se ajunse chiar la o înaintare a 1000 de Tatari spre Iași ca să gonească în folosul prietenului lor pe trimesul Sultanului; urma ca pe urmă Miron să vie acolo cu ce trupe ar putea dăinui în aceste regiuni polone, dar, bine înțeles, el negocia cu Turcii înșii cu privire la prețul restabilirii [1]. Retras în Polonia — se căsătorise cu fata castelanului Cameniței —, Miron va negocia, în 1631, cu Stanislav Koniecpolski, Voevodul de Sandomir, această întoarcere în Domnie [2] până ce i se oferi de la Poartă o favoare care ascundea intenția de a sfârși odată cu acest trădător. Voià să treacă prin Hotin la Soroca, întrebuințând Cazaci, dar Polonii îi recomandară cea mai mare prudență și mai bine să se înțeleagă cu Murtezà-Pașa, care comandà la ac st hotar [3]. Și Elisaveta, mama lui, spera într'o asemenea întoarcere [4].

Miron Costin atinge chiar o încercare a lui de revenire cu armele, trimetând înainte pe Hatmanul Nicoriță, spre casa părintească de la Toporăuți, dar Vornicul Lupu și Stolnicul Grama păziră bine, pentru Alexandru Coconul, fiul vechiului și iubitului lor stăpân, graniță [5].

Sfatul acestuia, în cutare document din 15 Mart 1630, are o alcătuire în adevăr curioasă. El începe, nu cu un Român, cu un boier de țară, cu cineva care să-și aibă unul din rangurile cunoscute. El nu e altul decât Grecul cu nume turcesc, care, fiind capuchehaie, constituia principalul sprijin al Domniei: Curt Celebì „capichihaia". Numai după el vine

[1] I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, pp 589-90, no. CCLXVI.

[2] *Ibid.*, n-l următor.

[3] *Ibid.* Se primise de la Domnul din Scaun, Alexandru Iliaș, solia lui Condrea și lui Toderașcu Ianovici. Unii Poloni își amintesc că, odinioară, el ar fi lovit în Bucovina, la 1620 pe ai lui Żolkiewski cari se retrăgeau și-l califică de „dux latronum"; *ibid.*, p. 607.

[4] *Ibid.*, p. 602, no. CCLXXI. Cf. *ibid.*, pp. 605-6, no. CCLXXIII.

[5] P. 291. Cf. raportul olandes din Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 192-3, no. XLII.

www.dacoromanica.ro

Fig. 3. — Biserica Barnovschi, Iași.

www.dacoromanica.ro

Ionaşcu Gheanghe, fiul bătrânului Gheanghe, ca Vornic de Ţara-de-jos, un Lupu pentru Ţara-de-sus, un altul Hatman, străini fiind singuri Tudose şi Marco, pârcălabi la Hotin, loc care rămânea primejduit, pe când Românul Başotă e pârcălab de Neamţ şi *un Muntean, Radu* la Roman. Tot din ţară sânt Iancu Vistierul şi Dumitraşcu Comisul. Dar o origine evident grecească o au Hrisoscul, Chrysoskuleos, Spătarul, şi Stolnicul Neculachi. Şi „locotenentul" Domnului e Levantinul Bartolomeo Minetti, care avuse şi boierie la Munteni[1]

Tânărul Alexandru[2], care nu va mai apărea în vre-un Scaun românesc, era totuşi urmaşul lui Radu „cel Mare". Cu toţi Grecii lui, i se datoria un sprijin pentru amintirea tatălui, de şi-l purta cum voiă acel unchiu, Minetti[3]. Cu totul altfel era casul cu „Grecul" nechemat şi nedorit care era Alexandru Iliaş. *Faţă de acesta ţara-şi va afirma dreptul de a hotărî cine să-i fie Domn.* Aceasta cu atât mai mult, cu cât boierii nu-l puteau uita aşa cum li apăruse „legat în obezi" la tunuri cu prilejiul campaniei de la Hotin a Sultanului Osman, cu douăzeci de ani în urmă.

Deocamdată el fu înlocuit la 1630, pentru incapacitate, prin acel fiu al lui Simion-Vodă, Moise Movilă, om bun, „blând la hire ca un miel, nice lacom, nice cu rău nimănui", care purta numele lui Moise Székely, precum Mihăilaş purtase pe al lui Mihai Viteazul, Petru poate pe al lui Petraşcu, fiul acestuia (dar a fost şi un Pavel, mort în copilărie şi înmormântat la Dobrovăţ[4]). Venit de la Constantinopol[5], el,

[1] V. Iorga, în *Rev. Ist.*, XVIII, p. 101. Cum e vorba de un unchiu turc al lui Alexandru — supt Radu Mihnea se pomeneşte fratele turc de la Constantinopol v. mai sus, p. 14), am arătat şi aiurea *(l. c.)*, că ar putea fi acesta, Grec pentru unii. S'ar explica locul lui în fruntea Statului. Am citat şi pe agentul Ahmed-Aga al lui Alexandru (Hurmuzaki, IV², pp. 436-7, no. CCCCXCV; p. 439, no. CCCCXCIX): să nu fie însă acesta unchiul turc?

[2] Scrisoarea lui despre moartea tatălui; *Rev. Ist.*, 1935, pp 109-10. Pentru speranţele cu care l-a primit ţara, Iorga, *Doc. Ard.*, XV, pp. 970-1, n-le MDCCCLVI, MDCCCLIX; p. 972, no. DCCCLIX; p. 975, no. MDCCCLXIV; pp 977-8. Era şi împiedecat în vorbă; Hurmuzaki, IV², p. 427 şi urm.

[3] V. scrisoarea lui către Bethlen, Veress, *l. c.*, pp. 300-1, no. 238.

[4] Iorga, *Inscripţii*, II, p. 213, n-le 607-8.

[5] Raport olandes în Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 193, no, XLIII. Cf. cel venetian, Hurmuzaki, IV², p. 445, no. DV

www.dacoromanica.ro

care lucrase ca să aibă Ţara-Românească prin Ardeleni şi se înţelesese, prin zapis grecesc, cu solul „craiului“ [1], fusese fără îndoială, cerut de ţară, care nu înţelegea însă, oricare ar fi fost legăturile acestui om cu frumoasa scrisoare latină, acolo în Polonia, să revie la era de războaie creştine, pe care o văzuse cu mulţămire încheiată [2].

Totuşi, după pâri primite că şi el vrea să caute un adăpost la creştinii de peste Nistru, el fu destituit, şi teribilul mârzac Cantemir trebuia să-l surprindă şi să-l aducă la Poartă, fie şi cu sila. El însă nu se împotrivi şi merse cu supunere la Turci [3].

Contra numirii lui Alexandru Iliaş se mişcă toată ţara, încurajată. cum se va vedea prin lucrurile, care trebuie povestite deosebit, supt acest raport al iniţiativei ţării, care se petrecuseră în Ţara-Românească, unde nu voiră să tolereze pe Leon-Vodă cel impus, un fals Moldovean, Ştefan Tomşa nu-şi pomeneşte fiul [4] —, cum n'o vor face nici pentru fiul acestui Alexandru Iliaş însuşi.

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 18.

[2] *Soţia lui era Ecaterina, fiica lui Radu Mihnea;* Hurmuzaki, IV², p. 447, no. DVIII. Cf. *ibid.*, pp. 442-3. Moise, care stă la Hârlău Veress, *l. c.*, no. 246), cârmuieşte tot cu Gheanghe, cu cei doi Lupu,, dar şi cu Malcociu, nume turcesc, cu Savin, cu Dumitraşcu Şoldan, cu un Dumitru, Costin fiind Postelnic, Spătar un Petraşcu; Grecii nu lipsesc la acela care dădea actul de obligaţie grecesc represintantului la Poarta al lui Gheorghe Rákóczy: Ianachi Cantacuzino, Apostol Păharnicul, Pana Stolnicul; Codrescu, *Uricariul,* II, pp. 50-2. Capuchehaiaua obişnuită era Grecul Hurmuz chirişgì; Hurmuzaki, IV², p. 461, no. DXXII.

[3] Miron Costin, pp. 231-2.

[4] Numele de Strida, de Strida-bey, de Leonstrida „care i se da de izvoare contemporane, n'avea a face, firește, cu negoţul de stridii; altfel bailul ar fi interpretat acest nume; Hurmuzaki, IV², pp. 91, 436 şi no. CCCCXCIV; p. 493; p 446 şi urm. Porecla e la 1637, când era vorba de noi stăruinţi pentru Domnie ale lui Leon. Ar fi de bănuit o viţiare din „Leon-Vodă“, dar e drept că la 1629 bailul îl face, după unii, „fiu de pescar“, şi atunci s'ar putea potrivi porecla: ar fi putut fi în legatură cu darea în arendă a pescăriilor. Omul era un bun ostaş şi e lăudat la început de cronica ţării, p. 311: „au început a-şi întoomi ţara cum se cade“. Negoţul de stridii nu represinta ceva care să îmbogăţească la Constantinopol. Cf. şi bine informata lucrare a lui Ion Sârbu, *Mateiu-Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen, 1632-1654*, Lipsca 1899, pp. 4-5 şi notele.

www.dacoromanica.ro

Originea revoltei contra lui Leon fu, după Cronica muntească, aceasta. curat întâmplătoare, de şi în fond era nemulţămirea că, după alegerea lui Radu Şerban, se trimeteau Domni de la Poartă, Moldoveni români, Moldoveni grecisaţi, atunci când ţara vecină făcea un 'us aşa de larg de vechiul privilegiu al alegerii stăpânirilor ei.

Leon era îngrijit de strângerea banilor ce i se cereau pentru numirea sa pe un titlu de drept aşa de şubred. De la o vreme, care nu se poate fixà, se introdusese obiceiul, *sprijinit totuşi pe amintirea străvechii tradiţii a judeţelor independente,* de a împărţi aceste judeţe boierilor, cari, de voie sau de nevoie, aveau să facă aceia ce făcusenă odinioară, la sfârşitul secolului al XVI-lea, oameni de calitatea lui Ioan de' Marini, când era unchiul prin căsătorie al lui Mihnea-Vodă. Se întâmplă însă că ţara, ne mai putând plăti, fugi peste graniţă, cum se întâmplase şi în Moldova, unde Domnii nu ştiau cum să mai aducă înapoi pe fugari. „Spartu-s'au toate judeaţele de peste Olt, fugind care încotro au putut.“ Domnul ceru de la boieri suma cu care erau datori, aşa cum odinioară Roma decadenţei chinuia pe curiali pentru banii ce ar fi trebuit să poată culege de la contribuabili, şi boierii trebuiau să se împrumute de la negustorii turci veniţi ca să cumpere sau să iea cu sila mierea de la oameni, de unde proverbul de „a da bani pe miere“ , Turcii balgii. Pentru fiecare lipsă a sumei pretinse se plătia o amenda de treizeci şi patruzeci de galbeni.

O mişcare de pribegie boierească se produse, revenirea la vechea datină din secolul al XV-lea şi al XVI-lea. Un răvaş contemporan, extrem de preţios, ni arată cum s'a produs această demonstraţie, de mult pregătita, care avea în fruntea ei pe un nepot de soră al lui Petru-Vodă cel de la Bolzano, Aslan, „Leul“ — şi el deci putând fi un Leon-Vodă, şi, la Veneţia, în zilele de refugiu, aşa i se şi zicea , care umblase dupa banii unchiului său, cu tatăl, Gheorghe Cămăraşul, până la Sfântul Sava de la Ierusalim şi până la Cairo[1]. Aslan avea şi un fiu. Era deci la boieri tendinţa întoarcerii, — pentru acest Moldo-Grec sau Grec cu pretenţii de a fi Moldovean,

[1] Iorga, Hurmuzaki, XI, p. 565 şi urm., notele.

www.dacoromanica.ro

care trăise până atunci în mediul constantinopolitan, de unde-şi luase soţia, Victoria, de la care avem o frumoasă icoană, îmbrăcată cu argint, a Sfântului Gheorghe la mănăstirea Viforâta [1] —, *la vechea dinastie pe care o represintase până atunci numai ramura lui Mihnea.*

Ca Ban al Olteniei, Aslan organisase oarecum oficial această mişcare, şi Matei, căpetenia oştilor [2], îi dadea sprijinul cel mai preţios.

Un trimes ca să adune mierea cerută de cutare Turc creditor, deci pentru „mierărie" [3], dar şi pentru „birărie", se văzu atacat de un revoltat venit cu ceata, care puse mâna pe tot ce avea agentul: banii din desagi, miere, vaci, cai, haine, catastive. Acesta aflase, la Târgul Jiiului, că „trec la munte" Aslan, Gorgan Spătarul şi acel Matei Aga, fostul ostaş al lui Mihai, despre care se ştia că are pretenţii de descendenţă „băsărăbească". Cel despoiat astfel încercă a-i opri „în gura plaiului" spre Ardeal. Dar îi află „mulţi şi tot de folos", gata de atac, cerând „să li se închine" oamenii Domniei. Aceştia fură puşi pe fugă şi, din acelaşi târg, se anunţa la Curte plecarea cu cei de mai sus a unui întreg grup de boieri olteni: cu Aga Matei Brâncoveanu [4], Barbu şi Mihai Brădescu, de la cari ni s'a păstrat o frumoasă culă, Barbu Poienaru, Barbu Fratoştiţeanu, fiii unui Iscru şi unui Malcociu, „şi alţii mulţi de la Olt şi de la Romanaţ şi de la Jiiul-de-jos şi de la Mehedinţi". „Acum ţeara fuge toată, că le-au zis acei boieri ţărăi: „Fugiţi toţi după noi; nu mai daţ nemic".

Şi sfatul prinse. *Satele se ridicară într'o adevărată mişcare socială.* „Rumânii", — deci cuvântul nu are numai sensul social, de ţerani neliberi. „nu vor să dea nemic, ce bat feciorii" perceptorii „şi le iau boii şi trăsurile" amen-

[1] Iorga, *Inscripţii,* I, p. 97, no. 193; *Les arts mineurs,* I, fig. 12.

[2] Haga Mattei, gentelhuomo di quella provinzia che di continuo è stato capo di tutta la militia; Hurmuzaki, IV², p. 450. Despre oaste se spune: „li soldati di Valacchia è valoresissimi nel combater, exercitati di continuo nelle arme in guerre"; *ibid.* Despre mişcarea olteană, *ibid.,* p. 452, no. DXVI.

[3] Pentru „merticul Turcilor balgii" în Moldova tot atunci, Hasdeu, *Arch. Ist.,* I, p. 112, no. 158.

[4] La 1611 el iscălia „Mateiu Paharnicul din Brâncoveni"; Iorga, *Studii şi doc.,* IV, p. CLXVI, nota 1

www.dacoromanica.ro

zile —, „şi zic că le-a' zis boiarii să nu dea nemic, că le vine alt Domnu... Că acei boiari s'au lăudat către ţeară că preste puţine zile vor veni cu Domnu“ [1].

Scrisoarea e datată 20 Septembre, şi Cronica ţării pune la 27, cu oarecare greşeală, acest exod ameninţător pentru Vodă Leon. Ea mai adauge la pribegi şi pe Dumitru Filişanul, pomenit de altfel şi în acel rîvaş, şi pe Vistierul Mitrea.

Ei căutaseră un adăpost la noul „Craiu“ ardelean Gheorghe Rákóczy, la „grofu!“ şi la David Zolyomy, cu „toţi nemişii“ [2].

De curând murise (15 Novembre 1629) Bethlen, bănuit că vrea o adevărată coroană a „Daciei“ [3], care, după ce tratase pe Radu Mihnea de „hoţ“, se împrumutase de la Alexandru Coconul şi-i ceruse contingentul pentru lupta sa în Apus, ca să se ajungă apoi la relaţii de bună vecinătate şi cu Alexandru Iliaş [4], pe care nu-l suferise la început. Era rău dispus faţă de Miron-Vodă, care trebui să-şi trimeată şi el ostaşii în Ungaria [5], pe când cu ceilalţi lucra, în lagărul de la Nistru, ca să împace, ca Radu-Vodă, pe Turci cu Polonii [6] şi ca să aibă cuvântul său în discordiile tătărăşti dintre Şahin-Ghirai, fratele Hanului, şi dintre Cantemir şi ocrotitul lor, noul Han Gianibec [7], şi primi în schimb grosolane insulte [8].

---

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 19-20.

[2] Cronica ţerii, p. 311.

[3] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. CLIV-VI.

[4] O scrisoare a lui Alexandru Iliaş către un nemeş ardelean, 4 Iunie 1629; Veress, *l. c.*, pp. 289-90, no. 231. Trimesul lui Bethlen, Gheorghe Apaffy, descrie ţara ca ajunsă în cea mai mare sărăcie; *ibid.*, pp. 296-7, no. 236. O scrisoare din Iaşi, 26 Septembre, a lui Alexandru Coconul, anunţând că şi-a luat Scaunul la 22 Septembre st. v., *ibid.*, pp. 292-3, dă veşti de pretutindeni lui Bethlen. Pretenţioasă iscălitură şi frumoasă pecete. Logofătul Dumitraşcu asigură pe principe că, în deosebire de Miron, „Coconul“ are cele mai bune sentimente faţă de dânsul; *ibid.*, pp. 297-9, no. 237.

[5] V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 956, no. MDCCCXXXVI. Incolo corespondenţa cu Ardealul priveşte, ca şi a lui Radu Mihnea şi a lui Alexandru Coconul, continua primejdie tătărească.

[6] Scrisorile pentru aceasta la I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II.

[7] V. în această privinţă raportul veneţian din Viena, 9 Septembre 1629, în care Miron e caracterisat de „bravo capitano“; Veress, *l. c.*, p. 283, no. 225.

[8] *Török-Magyarkori Állam-Okmánytár*, II, p. 8.

www.dacoromanica.ro

Domnii noştri avuseră ordine de a intra în Ardeal, dacă apare acolo, pentru a smulge moştenirea vre-un duşman. Dar o astfel de intervenţie nu fu de nevoie. Văduva lui Bethlen, Ecaterina de Brandenburg, fratele celui mort, Ştefan, „groful" de mai sus, Zolyomi, încercară a menţinea regimul de până atunci. In toamna lui 1630 dieta va alege însă, nu pe un Ardelean, ci pe un mic nemeş din Ungaria Superioară, pe un om viteaz, dar înainte de toate unul foarte cuminte şi cumpănit, acel Gheorghe Rákóczy, pe cari Românii ardeleni, faţă de cari fu drept, îl numiară, încetăţenindu-l între ai lor, „Racolţea"[1].

Leon-Vodă nu se lăsă intimidat[2]. Sprijinit şi de un grup de boieri, cari nu-şi puteau găsi o astfel de situaţie la alţi Domni, el porni cu confiscarea averii acestor rebeli cari, pentru moment, dată fiind situaţia în care se afla Rákóczy însuşi, nu erau decât numai nişte refugiaţi, putând să ajute la luptele contra Imperialilor pentru întronarea noului prinţ[3]. Apoi, după ce se ajunse la aşezarea lui Rákóczy, şi prin învoirea Impăratului, pribegii începură să se adreseze la elementele româneşti din Haţeg şi din părţile Inidoarei. In zădar încercă Domnul contra căruia se declarasceră să-i aducă înapoi printr'o solie aşa de importantă ca a Vornicului Hrizea şi a episcopului Teofil de la Râmnic[4].

Atunci Leon cedă înaintea cerinţilor ţării, de care nu ţinuse samă până în acel moment de îngrijorare. Chemă Sfatul boierilor, — dacă nu e vorba de o *adunare populară nechemată*, — în frunte cu un nou Ban, luat dintre intimii lui Ştefan Tomşa, Boul, căsătorit cu sora lui, şi lăsă ca acesta să facă ce hotărâre a vrut contra Grecilor, a celor cari pradă ţara ca să-şi facă averi la ei acasă, în Constantinopol, ca şi contra celor cari-şi îmbogăţesc mănăstirile prin veniturile culese la noi. Era continuarea atitudinii luate faţă de Ale-

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. CLX-II.

[2] Pentru o încercare mai veche cu ţaranimea, în 1626, Vistierul Nicola fiind îndemnatorul — e vorba şi de un Alexandru „Ciobanul" —, v. raportul vechiului duşman al Românilor, Borsos, care se laudă ca a împiedecat-o, ameninţând cu Domnul său, Bethlen; Veress, *l. c.*, pp. 278-9, no. 223.

[3] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CLXIII, nota 2.

[4] Cron. ţerii; *Mon. Comit. Trans.*, VIII, p. 255 şi urm.

www.dacoromanica.ro

xandru Coconul şi „închinările" lui. Astfel de „străini neprieteni ţerăi" nu mai pot fi îngăduiţi. Precisând abusurile contra cărora se ridicaseră plângeri, se făgăduia, în folosul tuturor claselor poporului, uşurări şi scutiri, reveniri la dreptate, şi în materie de moşteniri, şi mai ales se asigura că nimeni nu va mai fi osândit fără o judecată dreaptă. Roşii, feriţi de dijme, vor da doar de fiecare „cal", cu ajutoarele călăreţului, 40 de „ughi" pe an, jumătate la Sfântul Gheorghe, jumătate la Sfântul Dumitru, preoţii 60. *La mănăstiri nu vor mai fi decât „călugări români". „Soborul" va alege, fără „mită", pe episcopi, cari, ca şi egumenii, nu vor putea fi trimeşi de Patriarh, care va fi invitat numai a-şi da binecuvântarea, „cum au fost de veac".* Se suprimă noile dări, care se înşiră astfel: „bir de lună, găleată cu fân, bou, oaie seacă, cal, miere, ceară, împrumut, bani de cununie". (23 Iulie 1631) [1].

Din partea lor, pribegii erau hotărâţi să-şi caute norocul cu armele. Îi vedem la o dată din acelaşi an 1631 împrumutând de la un negustor din Ardeal, „jupânul Cristes", un Kereszteszy sau chiar unul din acei Români cari făceau comerţ cu părţile răsăritene, o sumă de 2.000 de galbeni ungureşti, arătând că au de gând, şi cu ajutorul lui, a se întoarce în ţară şi, „să va fi pre voia noastră, să ne luom ţara şi să scoatem Grecii şi duşmanii noştri, carii au spart casele noastre". Îşi pun peceţile, cu a lui Matei, care înfăţişează pe un stăpânitor în Scaun, cu sabia şi cu crucea de-asupra tronului, treisprezece boieri, adăugindu-se la cei însemnaţi mai sus un căpitan şi postelnic Dumitru Preda, un postelnic Dumitraşcu, altul Ionaşcu (de la Gaia), un al treilea, Stroe, doi Bani supuşi Banului celui mare: Zaharia şi Adam [2].

Un ceauş de Scaun era atunci la Bucureşti. Cum se auzia că va fi o năvălire pe trei pasuri: Tudose la Târgul-Jiiului,

[1] *Magazinul istoric,* I, pp. 122-5; Ghenadie al Râmnicului, în *Arch. soc. ştiinţ. şi lit. din Iaşi.* V, p. 72 şi urm.: *Buletinul fundaţiunii Urechiă,* I, p. 29 şi urm.; August Pessiacov, *Acte şi notiţe istorice (1546-1601),* Craiova 1908, pp. 51-3. Cf., pentru tradiţia manuscripta, Iorga, *Studii şi doc.,* IV, p. CLXIV, nota 5.

[2] Iorga. *Studii şi doc.,* IV, p. 103 (şi la Hasdeu, *Col. lui Traian,* VIII, pp. 230-1 Originalul, în Biblioteca Batthyanyi de la Alba-Iulia, nu s'a putut găsi.

www.dacoromanica.ro

Matei la Ruc'ir, Gorgan pe Teleajen, se chemară ajutoare turceşti şi tătăreşti, din mai multe părţi [1].

De fapt pribegii veniră printr'un singur pas: acela prin care ieşiseră şi prin care ajungeau în partea din ţară pe care se sprijiniau: Oltenia, cu ai ei Roşii. O ultimă solie a lui Leon îi găsi la Târgul Jiiului, gata de luptă, Mihu Spătarul, care încercă să-i oprească, fu bătut la satul Ungureni. Atunci Domnul, care-şi adăpostise Doamna şi jupânesele la Giurgiu, veni să dea însuşi lupta cu ce trupe credincioase putea să aibă. El apăru, cu Sârbii lui, la Prisiceni, apoi „din jos de mănăstirea lui Pană Vistierul" şi în sfârşit chiar lângă Bucureşti, „de asupra viilor, din jos de mănăstirea lui Mihai-Vodă".

„Grecul" învinse. Căzură prinşi la dânsul Preda din Brâncoveni, nepotul lui Matei, Radu din Deasa, ultimul sol necredincios al Domniei; între cei cari fură tăiaţi fără milă, ceia ce nu se văzuse de mult, Cronica înseamnă pe Banul Adam, pe ginerele lui Mihai-Vodă, Preda Greceanu, căruia i se zicea, fiindcă atârna de soţia sa, Doamna Florica: Floricoiul, un Armaş Nuşa. La Constantinopol se expediară, ca dovadă a biruinţii, patruzeci de Unguri, adecă de fapt Ungureni hăţegani şi inidoreni (23 August = 3 Septembre) [2].

Invinşii se adăpostiră un timp în mănăstirea Tismana. Acolo putură ei resista celor trimeşi să-i prindă, Boul şi un Nedelcu Boteanu [3]. Apoi pe la Isvarna se trecu iarăşi în Ardealul ocrotitor, de unde plecară îndată scrisori către Turcii dunăreni în favoarea acelor cari nu putuseră izbândi cu puterea [4].

La Dunăre se aşezase de un timp Abăzà-Paşa, un Caucasian, care, într'o vreme când Imperiul otoman se pregătia de o mare luptă în Asia şi când Cantemir putea să facă din Bugeacul său ce voia, putea să considere această feudă la hotarele româneşti ca o adevărată autonomie, în care el îşi acorda samavolnic dreptul de a numi şi de a scoate pe Domni,

---

[1] Iorga, *l. c.*, pp. 104-5, no. II (după aceiaşi publicaţie a lui Hasdeu).

[2] Pentru calitatea lor de nobili, Veress, *l. c.*, p 315, no. 249.

[3] Cronica ţerii, pp. 312-3.

[4] Izvoare ungureşti la Sârbu, *o. c.*

www.dacoromanica.ro

socotind că şi Ardealul e în raza puterii sale, şi Rákóczy era încă destul de şubred ca să-l păstreze în această ilusie.

Leon-Vodă era foarte mândru de isprava ce o îndeplinise. Işi ridică un adevărat mic monument al victoriei în crucea de lângă biserica de mulţămită pe care o făcu pe locul chiar al luptei, în „slobozia" bucureşteană. Proclamându-se încă odată „feciorul lui Ştefan Voevod", el închina acest semn Sfântului Gheorghe, a cărui icoană fu aşezată, tot în amintirea acestei isprăvi, la Viforâta[1]. Căci „milostivul Dumnezeu cu rugăciunea lui Sfeti Gheorghie supusu-i-au suptu sabiia Domniei Meale, şi i-am biruit; şi căţi au căzut în războiu zac suptu ačastă movilă[2]"

Dar, cât despre aceia, el căuta şi mai departe o împăcare cu pribegii[3], dându-şi samă că, atâta vreme cât ei sânt peste hotar, Domnia-i va fi ameninţată la Turci. Mitropolitul Grigorie, Vornicul Ivaşcu şi Comisul Grigorie fură mai ascultaţi decât înaintaşii lor. Fugarii îşi dădeau samă că mişcarea li fusese pripită. Aceasta i-o spuneau şi Polonii, lui Barnovschi, care se arăta gata de o năvălire ca aceasta: „Nu trebuie căutat prea departe: nenorocirea de dăunăzi din Ţara-Românească e încă proaspătă. Voevodul Măria Sa poate şti foarte bine cum a fost plătit cel ce s'a încrezut în astfel de făgăduieli (ale ţerii). Căci, dacă s'a aruncat răpede la luptă, tot aşa de răpede a şi căzut, s'a acoperit însuşi de ruşine şi şi-a înşelat prietenii, trimeţând multă lume la măcel"[4].

Pribegii ascultară de îndemnul Bisericii, al prietenilor şi rudelor, şi avură dreptate să se încread. în chezăşia lor; întâiu boierii mici ai Olteniei, Brădeştii, Coţofeanu, Filişanu, Poienaru, Ivaşcu, Petru Slugerul. După ce se văzu că nu li se întâmplă nimic. Aslan veni să-şi recapete Bănia, murind peste puţin în această situaţie îndată după Domn. Matei singur rămase încă în Ardeal, visând deci de Domnie din acel moment.

La sfârşitul lui Iulie st. v. sosi însă la Bucureşti vestea

[1] Iorga, *Inscripţii*, I, p. 97, no. 193.

[2] *Ibid.*, pp. 259-60, no. 595. E pusă la 20 Februar 1632. O altă ediţie a dat-o, într'o revistă, pe care n'o pot regăsi, generalul P. Vasiliu Năsturel.

[3] Represintantul lui Rákóczy la Poartă cere izgonirea lor, la 29 Octombre 1631; Veress, *l. c.*, pp. 315-6, no 249

[4] I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, p. 592.

www.dacoromanica.ro

că Leon-Vodă, care nu şi putea păstra Scaunul fără vărsare de sânge, a căzut şi în loc Alexandru Iliaş a făcut să fie numit fiul său Radu, „fătul voinic" de care vorbeşte o scrisoare moldovenească puţin înainte[1]. *Se urma astfel exemplul lui Radu Mihnea, cu aceiaşi familie în fruntea amânduror ţărilor*[2]. Tânărul fusese însurat cu fiica influentului grec Curt Celebi[3].

Alexandru Iliaş izbutise să rămâie în Moldova, de şi, afară de Ghenghe şi Postelnicul Ienachi, rămaşi să păzească Scaunul, toţi marii boieri ai Moldovei veniseră să protesteze contra numirii lui: Lupu Vornicul, care va fi Domn — credincios Turcilor în 1620 el fusese ars pe piept din ordinul lui Gaşpar-Vodă[4]. — Cehan Racoviţă Vornicul, Hatmanul Savin, Postelnicul Costin, Grigore Ureche Spătarul, Buhuş Vistierul, Furtună Comisul, Başotă Logofătul[5]. Dar unii din ei fură arestaţi şi, cu toată uciderea de Ieniceri a Marelui Vizir, trebui să se ajungă la pace cu noul numit; dar ca să fie primit, trebui ca înaintea Patriarhului să se facă reciprocele jurăminte. Biruinţa asupra opoziţiei o câştigase dibăcia lui Vevelli, sfetnicul lui Radu Mihnea[6].

Izbutind să-şi facă fiul trimes în Ţara-Românească, Alexandru-Vodă — acuma singurul, fiindcă murise la Constantinopol celalt, „Coconul" —, căută să-l împace cu boierii. El scrise, la 18 August 1632, lui Matei „Brancovanul" şi lui Tudosie, ca „boierilor săi", cărora li dă sarcina de a aduce din Ardeal pe „Rumânii" de acolo. Ii sfătuia însă să nu meargă de-a dreptul acasă, ci să treacă pe la dânsul: „să veniţi pre aicea, pre la Domnia Mea, cum v'am şi mai dat învăţătură cu scrisoarea Domniei Meale"[7]. Ce însemna aceasta s'a văzut când Gorgan, lăsându-se atras în cursă, fu ucis[8].

[1] Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 985, no. MDCCCLXXV.

[2] Cron. ţării, pp. 313-4. V. asigurarile lui Radu faţă de Rákóczy, Veress, *l. c.*, pp 319-20, no. 253 plecare la 20 Septembre din Constantinopol).

[3] V. Iorga, în *Rev. Ist*, XVIII, pp. 98-9.

[4] Hurmuzaki, IV, p. 669.

[5] Miron Costin, p. 292

[6] *Ibid.*

[7] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 195, no. III

[8] Cronica ţării, p. 314

www.dacoromanica.ro

Fig. 4. — Matei Basarab.

www.dacoromanica.ro

Astfel, Matei nu veni singur, ci cu o ceată de Bănăţeni, comandată de Vaida Bunea. Plecat de la Caransebeş la 12 August, el, care se înţelesese cu Abăză, fu primit în raiă de beiul de la Orşova, mergând apoi spre casele sale din Brâncoveni.

Dar îndată veniră la dânsul „boiarii şi Roşii şi toată ţara câtă era peste Olt", şi din nou se ridică întrebarea cu privire la Greci. Cu ei împreună el merse la Abăză, care, ca şi cum i-ar fi fost dreptul acesta, îl şi făcu Domn, îmbrăcându-l cu caftanul care se dădea din alte mâni. Ca la Constantinopol, Matei avu „surlari", beşlii şi oaste. La sfârşitul lui Septembre era Domn la Bucureşti *fără a se fi făcut măcar un semn de la locul cuvenit* [1].

Împotriva lui erau însă boierii lui Alexandru Iliaş: cu Hrizea, cu Mihu, cu Dumitru Dudescu şi Neagu Aga, Papa Logofătul Greceanu, dar mai ales Grecii contra cărora se striga: Nicola Vistierul (Nicola Catargiu), Aga Vasilachi. Radu venise pe la Isaccea şi se cobora din Moldova.

Matei îşi trimese vechii prieteni cu straja la Râmna. Parcă înviaseră vremile când Ştefan-cel-Mare se lupta cu un alt Radu-Vodă şi cu cei doi Băsărabă... O încercare de a câştiga pe slujitorii munteni nu izbuti. Veniau cu tânărul Radu Moldoveni şi seimeni turci, Tatari. Cu aceştia ajunse el la Obileşti.

Lupta cu ai lui Matei se dădu supt zidurile Plumbuitei, ctitoria lui Alexandru Mircea şi a Ecaterinei. In tabăra Domnului popular erau toţi pribegii de odinioară, adăugindu-se Vornicul Ivaşcu, un Bălean, şi cu Roşii, fiul lui Lupu Mehedinţeanul, Gheorghe Spătarul, Aga Oprea, cu dorobanţii. In numele arhanghelului Mihai ei luptară vitejeşte. Radu lăsă pe câmpul de luptă, între alţii, pe Nicola şi pe Papa Logofătul. Turcii se închinară învingătorului [2].

Acesta, contra căruia veniseră ordine şi la Abăza şi la

---

[1] Pentru un portret al lui Matei, *nedatabil*, v. Omont, *Portraits de Mathieu Bassaraba, Voïvode de Valachie, et de sa femme Hélène (1633-1654)*, în *Bulletin de la société des antiquaires de France*, 1898. Cf. *Byz. Zeitschrift*, VIII, p. 250

[2] Intre boierii cari se înlătură e şi puternicul Mihu. V. o scrisoare a lui în Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 105-6, no. IV.

www.dacoromanica.ro

Rákóczy [1], mai făcu o visită la Rusciuc, Pașei. Apoi, după ce i se aduse de la Poartă steagul, el merse cu imbrohorul și cu boierimea, în frunte fiind Vlădicii Grigorie și Teofil, „și Roșii, și călărașii și dorobanții, și popii", la Poartă, lăsând ca regentă pe Doamna Elena (28 Decembre).

Aici trebui dată o lungă luptă cu acel Curt Celebì, care ajunsese, cum s'a spus și între boierii țării, cu solii pribegilor din Moldova, cu Turci cărora li-ar fi perit rudele în luptă. In Februar 1633 se făcu o judecată formală înaintea Vizirului, și se presintă și aici vechea plângere contra Grecilor. Așa Matei-Vodă fu întărit și în formele obișnuite se putu îndrepta către țară, unde sosi la 29 Mart [2].

---

[1] *Ibid.*, pp. 194-5.

[2] Povestirea contemporană în Cronica țării.

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL II.

Spre Monarhia moldovenească

Înrăit de neizbânda din Ţara-Românească, unde am văzut că el se considera, vorbind de boierii săi ca Domn, întocmai ca în această Moldovă a ascendenţei sale, Alexandru-Vodă s'ar fi gândit la ce nu se mai făcuse de la Ştefan Tomşa încoace: o execuţie în massă a acestor boieri cari ţineau la dreptul lor de a alege, de a conduce şi, întâmplător, şi de a depune pe Domni. Miron Costin înseamnă între cei meniţi astfel morţii pe Lupu, viitorul Domn, dar nu şi pe celalt Lupu, Prăjescul[1], pe Cehan Racoviţă, pe Savin, pe Buhuş şi pe Grigore Ureche, viitorul cronicar, care, din nenorocire, n'a apucat să scrie şi istoria timpurilor în care ar fi fost amestecate şi păţaniile sale[2]. Vevelli ar fi pus lucrurile la cale. Realisarea proiectului a fost însă împiedecată prin divulgarea unuia dintre Grecii Domnului, Constantin Aseni. Costin, tatăl lui Miron, care-şi trăgea numele de la Barnovschi, apucă să treacă graniţa.

Starea de lucruri era atât de îngrijorătoare, încât atot puternicul Curt Celebì trimese pe capugì-başa Huscin ca să recheme pe Vevelli, pe Aseni şi pe alţi Greci influenţi, dar Alexandru refusă cu toată hotărârea să se lipsească de dânşii, declarând că mai curând iese din Scaun[3].

Se face deci, cu Lupu în frunte, şi aici, *după exemplul*

[1] Un Lupu Cupariul e trimes în Ardeal de Miron-Vodă, la 1626; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 954-5, no. MDCCCXXXIV.

[2] V. Czołowski, în *Prinos Sturdza*, despre viaţa lui şi a altora în Polonia.

[3] Hurmuzaki, IV[2], p. 466, no. DXXX. S'a copiat greşit în raportul bailului „Veccelli" pentru „Vevelli".

www.dacoromanica.ro

muntean, în care vedem deci *că iniţiativa nu fusese a lui Leon,* o „Adunare naţională". Erau de faţă şi Curtenii şi ţăranii. Aceştia putură fi cu atât mai uşor puşi în mişcare, cu cât veşti din acel moment arată că ai lui Alexandru „ieau mare dare de la sărăcime, pentru care se tulbură săracii [1]". Se umple Iaşul, întinzându-se mulţimea şi până departe dincolo de hotarele lui, la Miroslava. In acest act de imitaţie, — căci în Moldova elementul grecesc nu juca acelaşi rol ca în ţara vecină, — se „strigă pre Greci de pren toate uliţile".

Acest „strigăt" se comunică, printr'o deputaţie, şi Domnului, care observă: „Dacă se rădică pre Greci, pre mine se rădică", şi el se supune îndemnului de a pleca, asemenea cu acela care se făcuse, asediindu-l la Curte, lui Ştefan Tomşa.

Boierii conduc, *escortează* pe acela care era *nazilit de dânşii.* Intâiul, şi unicul cas al unei asemenea izgoniri, Alexandru crezând că va căpăta de la Poartă întoarcerea în Domnie şi pedeapsa acestor cutezători rebeli. „Grosimea ţărănimii" vuieşte împrejurul curiosului, ne mai întâlnitului cortegiu. Se zvârl pietre şi oase, şi între cei răniţi, şi greu, e însuşi organisatorul petrecerii, Lupu, al cărui tată venise de peste Dunăre, fiind un timp boier muntean, Nicolae Coci [2] Aga, ctitorul bisericii Stelea din Târgovişte, unde e şi îngropat, mama fiind însă Moldoveancă. „Dă-ni, Doamne, pe Greci", cum nu se ceruse la Munteni, se aude pe margenea Bahluiului, pe când mulţimea fără stăpân pradă unde vrea. Domnul nu cutează să apere pe Vevelli, împotriva căruia se îndreptau nu ţăranii neştiutori, ci boierii cari aveau o veche socoteală cu acest om de mare inteligenţă şi pricepere şi cu multe servicii aduse păcii din lăuntru şi din afară. Cu el perire şi cumnatul său Alexandru Mamonà, dintr'o mare şi veche familie peloponesiană, şi un dragoman, Ieronim „Hores" [3]. Pe când un Lăpuşneanu, din rasa neodihniţilor răzeşi basarabeni, Bosie, smulgea mantaua de pe umerii Domnului.

[1] Iorga, *Doc. Ard.*, II, p 989, no. MDCCCLXXX.

[2] V., după o însemnare pe odajdii, descoperita de păr. Ursăcescu, Babinger, în *Mem. Ac. Rom.,* 1937. Cf. Iorga, *Studii şi doc.,* XVI, p. 420, no. 2. Coci, numele unui boier al lui Aron-Vodă şi Mihai Viteazul, înseamnă în limba albaneză Roşul. Inscripţia lui Nicolae Aga, acolo, corectată după ediţia din Iorga, *Inscripţii,* I. pp. 112-3, no. 229.

[3] Hurmuzaki, IV², p. 466, no. DXXX.

www.dacoromanica.ro

marele său sfătuitor, isteţul Rettimiot[1], era tăiat cu topoarele. Trebuiră seimenii cu puşti, cu „sineţe", oaste nouă pe care Alexandru-Vodă o crease după exemplul Turcilor, la cari acest corp disciplinat trebuia să înlăture pretenţiile anarhice ale ienicerilor şi spahiilor, pentru ca Domnul, care nu fu lăsat să între în primejdia pădurilor de spre Bârnova, să fie în siguranţă pe un alt drum, nu cel care prin Braniştе ducea peste Prut în Bugeac spre Tatari, ci de-a lungul Prutului spre Huşi pentru a reveni de acolo la Bârlad. Cu el era şi fiul Radu, de a cărui viaţă se temu şi iubitorul părinte şi se rugă boierilor întovărăşitori. Se refăcu garda de seimeni şi copii de casă cari se îndepărtaseră o bucată de vreme. Costin era acum la Putna, şi el avu sarcina de a aduce pe Domnul, care-i voise moartea, la vadul de la Galaţi; şi el s'ar fi oferit să negocieze o nouă împăcare cu boierii, pe care însă, după teribila sa păţanie, Alexandru o refusă. Se auzi la Constantinopol că de la Galaţi fostul Domn fusese trimes pe o simplă barcă la Constantinopol.

Se ajunse acum, iarăşi ca la Munteni, până acolo, încât „ţara" purcese la *alegerea noului Domn*. Pe Lupu îl voiau, ca autor al mişcarii, şi în ciuda originii lui straine, care se vădia şi prin confusia ce a făcut-o totdeauna în rostirea sunetelor *ş* şi *s*, amestecate între ele[2]. Dar el trebuia să primească, *după obiceiul polon şi după cel venetian la alegerea dogilor*, un statut de Domnie: „legaturi cu tocmeală, ce va lua den ţară; ce s'are lega pentru dări atunci la acel ales (alegere), iară mai mult să nu ia den ţară". Acela care-şi reserva pe mai târziu, în alte împrejurări, o stapânire nestânjenită de nimic, nu primi asemenea condiţii. El recomanda să se aducă Barnovschi, care se afla la Nistru, şi acesta primi cu cea mai mare plăcere, crezând că se poate repeta casul lui Matei, în această Domnie prin „ales" şi invitaţie, de sigur pe basa aceloraşi condiţii care se puseseră Lupului. „Dulce este Domnia den Moldova", ar fi spus acela care se încredea aşa de

---

[1] V. pentru el şi Bandini, ed. Urechiă, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XVI (1894), p. 261. La acelaşi despre boierul Solomon Bârlădeanu, p. 267. Ienachi Postelnicul, p. 367.

[2] V. scrisoarea din Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 30-1, no. XL.

www.dacoromanica.ro

mult în steaua sa, unui Polon vecin, care i-ar fi obiectat: „iară și obezile turcești încă sânt grele“ [1].

El nu-și dăd a samă ce dușmani va găsi la Constantinopol, unde, ca și Matei, va trebui să meargă, dar fără a se fi înțeles deplin cu Abăzà [2], și chiar câțiva boieri îi erau dușmani și gata de pâri. Doar la plecarea lui din 1629 Logofătul Dumitrașcu Ștefan, care nu prevedea că fiul său Ștefan va domni cândva, îl descria ca pe unul care „călăria totdeauna pe norocul capricios al minții sale“, ca un adevărat monarh, în stilul lui Radu Mihnea, fără să se adreseze la sfatul boierilor, obișnuiți să fie întrebați [3].

Plecarea lui Miron la Constantinopol se făcu întocmai ca a Domnului Țării-Românești, „cu mulțime de boieri și fruntea Curții, preoți și călugări“, nelipsind din deputație, dar poate nu cu gândurile cele mai curate, și Lupu, care, aflând că *se trece prin București*, unde i se știau planurile de viitor, se ceru înapoi ca fiind prea compromis în recenta răscoală; aceasta de și Matei încercă să-l oprească în cale.

Cu scrisori de la acesta, Miron merse întâiu la Abăzà, care n'ar fi aratat față de dânsul, cu toate bunele cuvinte, aceleași sentimente ca față de ocrotitul muntean.

La Poartă, boierii Ghenghe, Bașotă [4], Cehan, Roșca, se arătară bătăioși, declarând că în ruptul capului nu primesc alt Domn. Ei se adresară de-a dreptul Sultanului Murad, trecând peste capul Vizirului. Și în același timp sosiau scrisori din Moldova că Miron-Vodă e omul Polonilor, gata să li dea țara. Așa credea și Abăzà însuși, a cărui influență se păstra întreagă.

Se ceru o sentință a Muftiului, și ea era de moarte. Domnul nerecunoscut al Moldovei fu deci pus la închisoare, singur, în momentul când avea audiența la Vizir. Stăruințile de liberare ale boierilor nu izbutiră. Intr'o scrisoare către evlavioasa

[1] Toate amănuntele de până aici la Miron Costin, pp. 293-4.

[2] O solie la el însă, *ibid.*, p. 295. Ce spune cronicarul despre deosebirea de situație între alesul moldovean și cel muntean care „nu ieșise într'altă țară“, ar părea greșit: doar Matei stătuse, cu ai săi, atâta timp în Ardeal, dar acesta era și el al Sultanului.

[3] Veress, *l. c.*, p. 298

[4] Petru Bașotă e trimes de Alexandru Coconul în Ardeal la 1629; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 975, no MDCCCLXIV.

www.dacoromanica.ro

sa mamă, Elisabeta, Miron își povestia sfârșitul, și ce era în acest suflet de om nobil și bun, mândru de sine și de țara sa „dulce“ [1] se oglindește în admirabila-i mărturisire înainte de moarte, care, din fericire, ni s'a păstrat.

El se presintă ca fiind „acuma în mâna păgânilor, de bună voia sa venit în mâna lor, pr· amăgiturile și înșălăciunile lor și mă scoaseră din odihna mea cea bună“, de care râvnia. Știe „tocmelile păgânești“, așa că „mai mult are nădejde de moarte decât de viață“, dar se gândește și la posibilitatea unei „închisori îndelungate“. Cum „într'acela chip meșteșuguiră cu mângâierea lor, de nici casa nu și-a tocmit cum să cade în purcesul său cum i-a fost voia sa“, ca unul care „n'a avut această nădejde să fie astăzi într'această nevoie“, „n'a știut că va veni la una ca aceasta“.

Vrea să-i fie aduse oasele, care să „nu zacă în păgâni“, la Dragomirna. Recomandă pe mama iubită [2], care va putea sta la Ustie ori veni la Iași, cu sora lui, Scripca sau Sverca, Anei Movilă și soțului ei, îngăduindu-li să cumpere ce luase și el de la dânșii acolo, în Polonia; altfel, moșiile se vor vinde de credincioșii Vornicul Gavrilaș și Costin, care țineа pe o nepoată a lui. Nu uită nici de ctitoria sa de la Liov, de aceia din Iași, închinată Sfântului Mormânt, căruia-i lasă și o sumă de bani, de biserica Sfântului Ioan din același oraș de Scaun, de cea de la Bârnova, de cea de la Toporăuți [3]. Se vor plăti toate datoriile, ca să nu cadă el supt blăstăm, dar nu și ce a promis în scris în vederea Domnici. Se simte îndatorat și față de fetița lui Ionașcu Stroici, o rudă, a cării creștere o luase deci asupra sa. Averea mișcătoare agonisită de dânsul,

[1] V. la Miron Costin, care-i arată și adânca pietate în rugăciunile de noapte: „era la hirea sa Barnovschi-Vodă foarte trufaș și la portul hainelor mândru, iară la inimă foarte direpț, blând și neiacom“; p. 297.

[2] Ea făgăduia stavropighiei din Liov, la 27 Decembre 1632. că va interveni pentru zugrăvitul bisericii, la fiul ei, dacă se va întoarce în Domnie; I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, p. 602, no. CCLXXI. Ea păstrează relații cu aceștia și în 1634; *ibid.*, pp. 606-7, no. CCLXXIII.

[3] Pentru meșterii ardeleni, și de la Buhalnița (G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București 1933, pp. 105-6), ai clădirilor lui, Iorga, *Documente Ardelene*, II, pp. 960-1, no. MDCCCXLII; p. 968, no MDCCCLIV. Scrisoare românească a lui către Bistrițeni 1629), *ibid.*, pp. 969-70, no MDCCCLV.

www.dacoromanica.ro

ca şi ocinile, nici acelea moştenite, „să se dea pe la mănăstiri şi biserici, pentru sufletul nostru şi a părinţilor noştri", căci „sânt bogate biserice goale de veşminte, sânt stricate, descoperite"[1].

Bunul Domn viteaz şi milostiv, învinuit pentru cele două năvăliri în Moldova, era apoi tăiat înaintea Sultanului, om crunt, care se va distruge cu beţia[2]. Murad privi pe fereastră la sângerosul spectacol 2 Iulie)[3] Bietul trup aruncat fu luat de Costin şi înmormântat pe ascuns la Patriarhie, rămânând să fie adus pe urmă la Iaşi, în ctitoria domnească[4].

Iar ţara-l tot aştepta pe Domnul dorit. Petrea diacul din Câmpulung scrie: „S'au aşezat toată ţara pre la locore, şi se trag toţi: voia lor li e să iasă înaintea lui Voda, c'au porces de la Părateiei, şe au tremis boere înainte de au dat ştere ţeră că vine vieste de la Paratol Barnovschi-Vodă[5]". Iar peste câteva zile Cămăraşul Toderaşcu scrie în Ardeal· „Noi acum am venit de-acolo, din Constantinopol.... Sântem în stare ticăloasă, fiindca Impăratul turcesc i-a luat capul blândului nostru Domn Barnovschi"[6].

Moise-Vodă, sau Moiseu, cum scrie Miron Costin; cl. ma năstirea Moiseiu în Maramureş, numele biblic; el se dase în legătură cu al lui Aron-Vodă, fu numit Domn, dar prin libera alegere a boierilor[7], el fiind represintantul, prin căsătoria sa, şi al dinastici lui Radu Mihnea, în buna şi nesemnificativa sa persoană *reunindu se astfel două drepturi la Domnie*, precum, odată, în Anglia, Henric al VIII-lea, aduna pe acelea ale celor două Rose[8]. El avea strivitoarea sarcină de a ajuta războiul început de Abăză contra Poloniei şi *din pornirea*

1 Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², pp. 187-90. cu data greşita de 1628.

2 Miron Costin, pp. 296-7.

3 V. raportul olandes din Iorga, *Studii şi doc*. IV, pp. 200 f, no. XLVIII. Cf. ştirile veneţiene despre sosirea, în Iunie, arestarea şi moartea lui, Hurmuzaki, IV², pp 467-8, n-le DXXXI-II; I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, p. 607.

4 Miron Costin, p. 297.

5 Iorga, *Doc. Ard.*, II, p 989, no. MDCCCLXXXI.

6 *Ibid.*, p. 992.

7 Miron Costin, p. 298.

8 Raportul olandes citat şi cel venetian, Hurmuzaki, IV², p. 469, no. DXXXIV El fusese scutit şi de plata la început a darului către Sultan; *ibid*

www.dacoromanica.ro

împotriva regatului venise şi uciderea lui Miron, care, cu trecutul său şi legăturile sale, nu putea fi tolerat, în asemenea împrejurări, ca Domn al Moldovei.

Noua Domnie repreşinta însă şi lupta contra aspiraţiilor autorului revoluţiei contra lui Alexandru Iliaş, ceia ce se poate vedea şi din propunerea pe care o făcuse Costin acestuia de a-l reconcilia cu boierii şi de a-l readuce în Scaun. Ispravnicii de Scaun ai lui Moise, Cehan, Roşca şi Banul, aveau instrucţii să-l prindă; dar cel ameninţat şi închis un moment [1], fugi, prin Ţara-Românească, unde va fi găsit anume prieteni, în haine de negustor, la Constantinopol.

Dar atenţia era îndreptată la războiul turco-polon, Sultanul căutând să ajute Rusia moscovită, energic atacată de Koniecpolski. Tatarii, amestecaţi în aceste ostilităţi, încălcara şi pământul Moldovei, o ciocnire cu Polonii fiind la Cornul-lui-Sas. Războiul urmează, *amândoi Domnii fiind întrebuinţaţi ca parte constitutivă a oştirii otomane*. Dar aceste contingente, de loc dispuse să lovească în creştini, tura mânate la asalt cu sabia de Turci în luptele de la Cameniţa. Prin ştirile transmise despre apropierea unor trupe cazăceşti, Moise contribui esenţial la retragerea lui Abază. El nu se putu lauda decât cu luarea unei întăriturî fara însemnătate, mai jos pe Nistru: Studeniţa.

Paşa ocrotitor, care acuma se gatia de prigoniri, trece prin Iaşi, şi boierii lui Moise, ameninţaţi de dânsul, se ascunseră. După plecarea lui Abăză, Domnul urma exemplul lui Barnovschi în prima Domnie şi trecu Nistrul în Maiu, cu 1.400 de călăreţi şi şaizeci de sarcini de bani [2].

El se înţelegea totuşi, în Septembre al aceluiaşi an, cu Koniecpolski pentru o restaurare [3] şi saruta mâna regelui în dietă [4], acolo, în acea Polonie, unde de multa vreme fratele său Petraşcu devenise, din pretendent la Domnie, arhimandrit al Lavrei cu mulţi sfinţi de la Chiev, apoi mitropolitul apărător contra Iesuiţilor al credinţii ortodoxe, căreia-i dădu o tipografie, o nouă serie de cărţi slavone şi, mai ales, prin marile

[1] V. expunerea lui însăşi, Hurmuzaki, IV, p. 669
[2] Miron Costin, pp. 299-31; Hurmuzaki, IV², p. 477, no DXLIII
[3] I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, p. 611.
[4] *Ibid.*, p. 612, no. CCLXXVII.

www.dacoromanica.ro

sale legături de familie, un prestigiu superior. Dar apoi își găsi pentru restul de treizeci de ani ai vieții sale, lângă o soție polonă, rămasă catolică, liniștea de care dorise, câteva zile înaintea morții sale, Miron Barnovschi[1]. Nici Petru Movilă, ale cărui însemnări în românește ni s'au păstrat[2], n'a uitat Moldova sa, și se poate ca Moise să fi păstrat legături cu familia, din care Gavrilaș trăi în Ardeal până la 1635[3], iar Ioan rămase acolo și multă vreme după acesta, croind planuri despre care se va mai vorbi[4], dar țara părăsită pentru totdeauna, Moldova, l-a uitat.

Atunci, Scaunul fiind din nou liber, Lupu[5] căpătă fără niciun amestec al țerii, fără nicio înțelegere cu boierii, ci numai cu sprijinul lui Abăză, la care se adăugia interesul lui Curt Celebi, al cărui candidat, Alexandru Iliaș, sau și fiul Radu, nu mai întrau în socoteală, și a doi boieri al căror rol ajunsese tot mai mare în rosturile românești: frații lui Andronic Cantacuzino, cari serviseră și pe Barnovschi, Iordachi și Toma, acesta cumnat cu noul numit, ca soț al celeilalte fete a lui Bucioc.

Prin aceștia se încheiè, în Constantinopol, și o „frăție" cu Matei-Vodă, represintat în acest moment de Hrizea[6], de Ivașcu, Logofătul Grigore, Vistierul Dudescu, Vistierul Sima și fra-

---

[1] In Ianuar 1634, făcând o danie lui Petrașcu Ciogolea, dintr un neam pe care, spune Miron Costin, el, Moise, îl ridicase (v. p 291: „multe case de gios, lipsite, a lăcuitorilor țării au rădicat, ales pre Ciogolești"), el înseamnă la urmă în românește: „Datu-i-am Domniia (Mea) pentru slujba ce ni-au slujitu Domnii Meale: nime să n'aibă a străca; pentr'aceia săngur scriu Domniia Mea cu a mè mănă, să să crează"

[2] Ghenadie Enăceanu, *Petru Movilă, passim.*

[3] Testamentul e datat din Cluj, 19 Decembre 1635; Veress, *l. c.*, pp. 354-5, no. 275. In el se pomenește numai soția sa unguroaică. O scrisoare a lui mai veche din Soliomkö, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 959, no. MDCCCXL (relații cu Moldova). Alta din Sânpal (1628), *ibid.*, p. 966.

[4] V. și *ibid.*, pp. 365-6, no. 282.

[5] Numele ambilor boieri Lupu a fost dat de sigur cu gândul la Lupu Stroici, sau chiar de acesta. Cf. și numele de Wolfgang, Lupu al unui pretendent din secolul al XVI-lea. V. Iorga, *Pretendenți*, supt acest nume.

[6] Iorga *Studii și doc.*, IV p 24, no XXXII

www.dacoromanica.ro

tele Nedelcu[1]. O solie munteană cu Marcu[2] şi Postelnicul merse în Moldova, aducând daruri, pentru a se întări această învoială, prin acte care n'au ajuns până la noi. In acelaşi an 1634 Stolnicul Grama întoarse visita la Bucureşti[3]

Era o legătură în doi, nu însă în trei, pentru a se complecta frontul dacic. La începutul Domniei sale, Rákóczy se arătă certăreţ şi arogant. El cerea imperios, încă din 1633, lui Matei să-i plătească datoria de 6.000 de galbeni şi să desfacă pentru Tesaurul ardelean o parte din darea pe care, după vechiul obiceiu, o culegea de la păstorii ardeleni cari-şi hrăniau turmele la Miazăzi de Carpaţi, aşa cum se făcuse printr'o învoială pe vremea lui Leon-Vodă[4].

Mai mult decât atâta. Dacă Gavrilaş-Vodă nu mai umbla după Domnie, fratele lui, acel Ioan Movilă, se agita şi mai departe. Şi un alt candidat la Scaunul lui Matei răsări, fostul Agă Neagu, care, încă din 1633, se intitula, după exemplul „Brâncoveanului", devenit „„nepotul lui Băsărabă", iar apoi „Băsărabă" el însuşi, „Ion Neagul Voevoda, fiul răposatului Băsărabă Voevod", şi, se adresa şi el la Paul Kereszteszy, pentru banii cari-l ajutară să meargă la Constantinopol, izvorul puterii: el va rămânea acolo şi până în 1638, urmărind „moştenirea" sa de „Neagoe Băsărabă"[5]

Deocamdată ambii Domni făcură tot ce li era cu putinţă pentru a împiedeca un nou războiu turco-polon, şi Lupu, care-şi luase acuma împărătescul nume de Vasile, al vechiului basileus bizantin, îşi atribuie lui singur meritul de a fi dus

---

[1] *Török-magyarkori Állam-Okmánytár,* V, pp. 78-80. Cf. şi Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 962-3, no. MDCCCXLIV.

[2] E trimes şi în Polonia, la Toma Zamoyski şi la Hatmanul Lituaniei, Cristofor Radziwill, în 1636; I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, pp. 612-6, no. CCLXXVIII-LXXX. Un Armaş Marcu la 1639; Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 23, no. 23. Dar e un boierinaş de sat.

[3] *Ibid.* V. şi I. Tanoviceanu, *Răsturnarea lui Vasile Lupu,* în *Mem. Ac. Rom.*, XXIV, p. 120.

[4] Veress, *l. c.*, pp. 322-3 (scrisoarea lui Rákóczy către solul său pentru aceasta, Ştefan Szalánczy; 5 Iulie 1633).

[5] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp 107, n-le VI-VIII.

www.dacoromanica.ro

la o pace favorabilă creştinătăţii [1]. Cu ostaşii celor două ţări se întâlniseră în contingentul ardelean şi Românii porniţi nu fără greutate din părţile Bistriţei şi Rodnei [2].

Dar această intervenţie fericită, care nu fu primită de Turci chiar de la început, nu putuse folosi decât prea puţin Moldovei. Învăţatul boier, cunoscător de latineşte. Toderaşcu Ianovici. care avuse solii în tabăra polonă, putea scrie, în Novembre din anul 1633, de mare grijă şi durere: „Abăzà-Paşa, rupând pacea, a întrat în Polonia, si nu li-a putut strica nimic *(nihil potuit illis destruere),* numai a stricat şi a pustiit ţara noastră; *începând de la apa Prutului şi până la Nistru, n'a mai rămas o casă:* toate le-au ars şi pe mulţi dintre ai noştri i-au dus în robie. Şi aşa s'a întors: rupând pacea cu Polonii şi neisprăvind nimic, s'a întors la Dunăre cu ruşinea şi marea risipă a oamenilor săi [3]". Şi el vorbeşte şi în altă scrisoare despre „curata prostie" a acestui puternic Turc, lăcător şi răsbunător de Domn, care fusese odată rebel în Caucas şi apoi şi Paşă de Bosnia: Abăzà nu plecase nici la sfârşitul anului, ci stătea în aşteptare la Brăila [4].

---

[1] Hurmuzaki, IV, p. 669. Polonii ceruseră, făţiş, în toamnă, această intervenţie, continuându-se astfel tradiţia lui Radu Mihnea şi a lui Barnovschi; v. I. Bogdan, *Doc. Pol.,* II, pp. 603-4. no. CCLXXII. Pentru venirea Hanului în Moldova, Iorga, *Doc. Ard.,* II, p. 992. Această pace e „mirşagul" de care vorbeşte o scrisoare din Câmpulungul Moldovei; *ibid.,* p. 994, no. MDCCCLXXXVII.

[2] *Ibid.,* pp. 996-8, n-le MDCCCXC-I.

[3] *Ibid.,* p. 998, no. MDCCCXCII.

[4] *Ibid.,* pp. 999-1000, no. MDCCCXCV. Vestea numirii lui Lupu (fără Vasile), în April 1634, de la acelaşi; *ibid.,* pp. 1001-2, no. MDCCCXCVII. Şi Iorga, *Doc. Ard.,* II, p. 1003, no. MDCCCXCIX. Pentru călătoria, în 1635, a lui Teofan de Ierusalim la Vasile Lupu, ms. grec 36-8, al Bibl. din Geneva: *Εἰς ὀλίγον βουλόμεθα ἐν Οὐγκροβλαχίᾳ ἀπελθεῖν : ἐδὼ εἰς Μολδοβίαν ὁ ἐκλαμπρότατος αὐθεύτης κύριος Βασίλειος καλά μας ἐδέχθηκε, ἀξιώτατος καὶ ἰσχυρότατος καὶ εἰς τὰ πάντα του εὐτυχής.*

Urmează, tot în 1633, solia în Moldova a Ungurului Ioan Belény; Iorga, *Doc. Ard.,* II, pp. 1000-1, n-le MDCCCXCV-VI.

www.dacoromanica.ro

CARTEA a II-a

MONARHIA BIZANTINĂ

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL I.

Formarea Monarhiei lui Vasile-Vodă

Cum se aşteptau Moldovenii, la 10 Maiu 1634 se produse venirea în Scaun a lui Vasile-Vodă, cu frumosul titlu bizantin[1]. Aducea cu el o adevărată mică oştire. Cutare informator ungur scriind din Câmpulung vedea, întâiu, în el şi pe Lupul Mehedinţul din Ţara-Românească şi un fiu al lui Aron[2]. Dar apoi putea să-i anunţe noul nume, măreţ.

Vestea acestei noi Domnii adusese însă o nouă emigraţie; „cânele bătrân", trădător al multor Domni, Ghenghe, îşi pierdu rostul, fiind trimes la mănăstire de vechiul său duşman, care puse Mare Logofăt pe Todiraşcu Ianovici. Şoldan reveni Vornic. Hatman e Gavril, fratele noului Domn, care ordonase a se tăia nasul şi buzele lui Frangulea şi unui boier Ieremia, apoi urechile unui anume Tăutul. Vasile se arăta „monarh" în cel mai aspru şi crud înţeles al cuvântului, căutând să restabilească cea mai desăvârşită ordine contra tâlharilor, cari prădau, cum se vede din corespondenţa Domnilor anteriori, şi mănăstirile. Şi acelaşi spion ungur adauge: „faţă de sărăcime, e cu bună voie, fiindcă până acuma", — dar era încă în acea lună a lui Maiu 1634 —, „nu i-a turburat nici cu dajdea, nici cu altceva, şi a şi făgăduit că va fi spre binele săracei ţeri, şi sărăcimea se bucură că va fi Voevod bun; poate că va avea şi dăinuire"[3]. Vedem pe cutare căpitan moldovean chemând pe fugari şi altă lume din Ardeal în slo-

[1] *Ibid.*, p. 1002, no. DCCCXCVIII.

[2] Veress, *l. c.*, pp. 335-6, no. 260.

[3] *Ibid.* (d. Veress a retipărit un text care nu lipsia la ediţia mea, dar era mutat la sfârşitul lui Maiu). Cf. Iorga, *Cei d'intâiu ani de Domnie ai lui Vasile Lupu*, în *Noua Revistă Română*, 1909 (şi extras).

www.dacoromanica.ro

boziile din nou deschise 'n Moldova[1]. După ce avuse să lupte pentru pacea la Nistru, îl vedem pe cel care venise în Scaun cu planuri mândre de împărţitor al dreptăţii şi împodobitor al ţerii, de refacere a unei Curţi strălucitoare ca a lui Radu-Vodă Mihnea lucrând la una din ctitoriile sale bisericeşti[2]. Se începe şi zidirea la Curţile din Suceava[3]. Marea ideie ce şi-o făcea Vasile de sine şi de Domnia sa se vede, de la început, şi din larga desfăşurare pretenţioasă a unei iscălituri[4] în care se vede deprinderea cu litera grecească[5].

O astfel de ambiţioasă manifestare de început nu putea să-i placă lui Rákóczy[6]. Ca şi înaintaşul său, care plecase de la ideia acelei „Dacii" de paritate, el ajunse răpede la conştiinţa că din Ardealul său, ferit de invasia directă a Turcilor şi în legătură cu Apusul, el ar putea să fie altceva decât un aliat al celor cari stăpâniau cealaltă clină a Carpaţilor, şi se adăugia la această conştiinţă de putere şi acel profund despreţ pentru Românul ca atare pe care am văzut-o ţâşnind din sufletul trufaş al unui Imreffy şi din al unui Borsos, odinioară chiar din al cumintelui bătrân Kovacsóczy.

Astfel încă din 1635 Rákóczy, îşi destăinuieşte intenţiile faţă de acela care nu ajunsese la Domnie, ca Matei, prin ajutorul armat din Ardeal ori prin banii şi influenţa neastâmpăratului represintant la Poartă al Ardealului, cum o făcuse Moise Movilă, al cărui înscris de datorie ni s'a păstrat, şi nu el singur, cum încerca prin împrumuturi şi stăruinţi şi „Basarabul" de concurenţă aşezat la Constantinopol în umbra aceluiaşi întreprinzător capuchehaie, Neagu.

Nefiind pus de Ardelean, *neavând nimic încheiat cu dânsul*, acest improvisat Vasile cu numele imperial trebuia deci răsturnat.

---

[1] Veress, *l. c.*, pp. 344-5, no. 267; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1011, no. MDCCCCIX.

[2] *Ibid.*, p. 1006, no. MDCCCCI; p. 1012, no. MDCCCCXI. Se lucrează şi la Voroneţ; *ibid.*, p. 1016, no. MDCCCCXX.

[3] *Ibid.*, pp. 1014-5, n-le MDCCCCXV-VI.

[4] *Ibid.*, p. 1009, no. MDCCCCVI.

[5] Semnatura *Λουπουλ Μαρελε Βοεβικ* în doc. 6, XLII la Academia Română; cf. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CLXXI, no. 1.

[6] Pentru toate relaţiile cu el, începând cu anul 1635, v. şi resumatele din Kemeny, *Notitia historiae diplomaticae archivii capituli albensis*, 1836.

www.dacoromanica.ro

Din parte-i, Matei începea să-şi plătească vechea datorie, trimeţând scrisori de prietenie devotată[1]. El cerea ca, în schimb, să i se răspundă la scrisoarea de legătură politică permanentă, „cât îi va sta capul", prin alta din partea lui Rákóczy. Mai mult decât atâta, în acest act să se adauge că nu numai Domnul va fi ajutat prin stăruinţi la Poartă în momentul când ar voi să-l înlocuiască duşmanii, *dar să fie ajutată ţara, care a jurat că nu vrea alt Domn, mergând din nou până la capăt, în această luptă cu armele:* „Precum am jurat noi",— spun boierii trimeşi, un Sluger Zaharia, un Logofăt Sima, căci Matei, răsărit din mai mica boierie, se răzima pe acest strat al societăţii muntene—, „cu Voevodul şi cu Ţara, că nu îngăduim să fie schimbat, nici cu arma, potrivit cu aceasta doreşte milostivul nostru Domn ca *Măria Ta să fii dator a-l ocroti şi cu arma împotriva Voevozilor străini, ca să nu domnească peste ţară Voevozi străini*". Să se meargă până la războiu cu aceia cari nu mai sânt socotiţi ostaşii legiuitului prea-puternic Impărat, căruia i se sărutase poala la Ţarigrad, ci „Turcii": „Mai doreşte milostivul nostru Domn şi acei din partea Măriei Sale că, dacă Turcii ar vrea să înceapă ceva împotriva celor două ţări, Măria Ta să fii, în toate, alături cu dânsul şi *să ai îndatorirea de a te împotrivi*". Iar oricine, ca Neagu Aga în acel moment chiar[2], ar căuta să lucreze împotriva Domnului prieten, acela să-i fie dat în mâni spre pedeapsă.

De pe urma acestei solii a lui Zaharia Slugerul şi a Vistierului Sima Boteanu, fratele lui Nedelcu, se ajunse la jurământul de la Sâmpietru 1635. Prietenia e asigurată, ca şi ajutorul muntean, dacă ar fi atacat Rákóczy cu ai săi, viind şi Domnul însuşi, la nevoie, în fruntea trupelor sale. Cu acest prilej afacerea bănească în legătură cu ciobanii era soluţionată în sensul că se va trimete anual principelui, împreună cu doi cai, ca

[1] Veress, *l. c.*, pp. 305-6, no. 268. Pentru corespondenţa privitoare la datorie, Sârbu, *o. c.*, p. 50 şi urm.

[2] E curios că la 1634, supt un act din Târgovişte, el pune pecetea cu „Iona *(sic)* Neagoe Voevod". Era un om în vrâstă, căci în Ianuar 1635 fiii săi, ai „Agai Neagului", erau boieri: Coman Comisul, Andrei Spătarul şi Pătraşcu Postelnicul; Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CLXXXI, nota 1. Capuchehaiaua ardeleană avu continue legături cu dânsul; după *Török-magyarkóri Emlekek*, IV, şi *Lev. és Okiratok*, Sârbu, *o. c.*, pp. 84-5.

www.dacoromanica.ro

omagiu, de formă caracteristic feudală, 5.000 de galbeni pe an[1]. Cum Matei era „Domnul țării", și țara lua aceleași îndatoriri[2], și n'a lipsit nici actul de solemnă obligație de „veci nătate frumoasă" al „slujătorilor Țeră-Rumânești, căpitanii, iuzbași, ceaușăi, vătășai, toți cetași, călărime și pedestrime[3]". Dar, în actul de răspuns, principele lua anume precauții, afirmând că și el e „credincios al Sultanului" și se razimă pe el și declarând fățiș că n'ar putea să ajute contra acestuia, ci doar să intervie pentru a-i îmbuna mânia[4].

Aceste acte, ca și, de altfel, documente interne, ni îngăduie a vedea cine încunjura pe Domnul muntean: pe lângă cunoscuții Dumitru Pitar, Mihu, Hrizea, Ivașcu Băleanu, Grigore Logofătul, Vasile Stolnicul, Pitharnicul Para, moștenit și el de la alții, un Spătar Mihai, un Dumitru Pitarul, un Buzinca și un Preda Brâncoveanu, care e „general" (Agă).

Situația lui Rákóczy, „Craiul" pentru boierii noștri era atunci așa de mare, încât vedem pe un fiu al lui Hrizea, Radu Vistierul, îndreptându-se către el, „milostivul și luminatul crai, domnul nostru milostiv", ca să scape de o mare primejdie, de viață, în care erau amestecați și „slujitorii", ostașii, cari „au lăcut lucru ca acesta, ce nu se-au căzut". Dar scrisoarea poate să fie și din vremea când aceștia se ridicau asupra Domniei înseși[5].

În sfârșit, ca resultat al cererilor lui Matei, prințul ardelean recomanda, în Septembre, acelui Baltazar Sebessi care-l representa la Poartă să sprijine și mai departe pe Domnul muntean prieten și aliat. Dar, în ce privește pe „Lupul", căruia nu vrea să-i zică „Vasile", în zădar a trimes acesta o solie la el cu doi cai, cari, de altfel, nu-i plac — s'a văzut ce mare lucru înfățișa, ca pe vremea Murgului lui Petru Rareș, un cal

---

[1] *Török-magyarkóri Emlekek*, IV, pp. 239-40; *ibid*, pp. 244-5. Actul boierilor, *ibid.*, pp. 245-6 Convenția de hotar. *ibid.*, pp. 254-5.

[2] *Ibid.*, pp. 252-3.

[3] Hasdeu, *Col. lui Traian*, 1874, p. 216; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CLXXVIII-LXXX. Se afla în Ardeal solia Clucerului Sava, cu doi logofeți; *ibid.*

[4] *Török-mag. Emlekek*, IV, pp. 200-1. Cf. și Memoriile lui Kemeny, traducere de Neagoe Popea, Apendice.

[5] Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 21-3.

www.dacoromanica.ro

în raporturile lui Gabriel Báthory cu Radu Şerban —, în zădar a venit de la el Acaţiu Barcsai, nemeşul de origine românească, un viitor prinţ, care fusese oprit de Abăză şi ameninţat de dânsul[1], dar parvenitul e într'o situaţie de mare îngâmfare.

La cine nu se gândia Rákóczy ca înlocuitor al unui vecin de la Răsărit pe care şi-l simţia incomod! La Moise-Vodă firește, un om aşa de blând, dar până şi la Leon. „Mai bine să fie Leon-Vodă decât Moise, căci Leon a dovedit vecinătate bună, fiind Voevod în Ţara-Românească", — dar Rákóczy îi oploşise duşmanii şi-i ajutase cu bani şi cu ostaşi[2]. Şi se puneau condiţii pentru noul Domn ce ar fi să fie: va fi bun vecin, va trata după dreptate pe supuşii Ardealului, nu va ocroti pe fugari, „trădători, ucigaşi, desfrânaţi", ci i-i va da în mână, va trimete înştiinţări. Ba *va plăti şi un tribut*, de 2-3.000 de galbeni, adăugind „un cal turcesc frumos, de frunte, cu doi cai buni înşăuaţi". Aceste îndatoriri trebuie luate printr'un act scris şi în ungureşte şi în româneşte[3].

Dar tot odată se încerca, precum am spus-o, de acelaşi trimes la Poartă al lui Rákóczy, aşezarea în Moldova a lui Neagu, care se oferia să considere pe Matei, care nu voi să ajute aşezarea unui vecin cu acest punct de plecare şi cu aceste legături, drept părintele şi marele său prieten[4]. Neagu scrisese şi lui Rákóczy pentru realisarea acestui proiect aventuros şi absurd[5]: niciodată boierii moldoveni, a căror stare de spirit am văzut-o, n'ar fi primit un Domn de această origine şi de această calitate[6].

Şi, în sfârşit, sprijinit pe legăturile ce avea în Ardeal şi pe favoarea principelui însuşi, Ioan Movilă, care ducea în

---

[1] Veress, *l. c.*, p. 320.

[2] Rákóczy combătuse în 1633 silinţile aceluiaşi Leon de a reveni ca Domn în Ţara-Românească; Sârbu, *o. c.*, p. 59. Leon stăruie şi în 1634; *ibid.*, p. 61. In 1635 Matei trimete la Poartă cu bani, pentru a birui aceste intrigi, pe Clucerul Nedelcu şi pe Barbu Bădescu; *ibid.*, p. 62.

[3] Veress, *l. c.*, pp. 352-3, no. 271.

[4] Izvoarele ungureşti (Octombre, Decembre 1635), la Sârbu, *o. c.*, pp. 84-5.

[5] Veress, *l. c.*, p. 352, no. 273.

[6] *Ibid.*, pp. 355-7, no. 276.

www.dacoromanica.ro

Moldova rămăşiţil fratelui său Gavrilaş, căuta în această ţară legături pentru aşezarea sa în Domnie. Şi el făcea un raport în care arăta că Moldovenii l-ar voi dacă ar renunţa la darea „zlotului" sau a „talerilor", pe care am întâlnit-o mai sus, dacă ar scuti de orice plată pe preoţi şi pe curteni. Oastea care ar fi să-l aşeze în Scaun fără a întreba pe Turci s'ar alcătui din 3.000 de oameni daţi de Koniecpolski, cu Postelnicul Costin în frunte, care, din partea lui, ajutat de rudele polone ale pretendentului, ar mai strânge 4.000. Fratele lui Costin ar aduce de la Munteni, cu voia lui Matei-Vodă, încă 3.000, iar, dacă ar cere-o principele vecin, s'ar putea căpăta de acolo până la 6.000. Prilejul ar fi tocmai acesta al unei înmormântări pentru care era să vie, cu călugări şi alţi însoţitori, Vlădica Petru de la Chiev. In acest fel, s'ar putea reveni la vechea legătură între cele trei ţări, la concepţia „ţării unice" ca supt Sigismund Báthory. Dar lui Rákóczy, pretenţios şi lipsit de curaj în acelaşi timp, nu-i trebuiau asemenea încurcături: el se mulţămi să recomande pe pretendent la Impăratul, care răspunse numai cu vorbe de bună dispoziţie[1]. De fapt, Vasile se temea de un atac polon: el făcea să se ardă satele de zestre ale lui Potocki, la graniţă şi lua măsuri pentru a putea răspinge, cu Tatarii, un atac de peste Nistru[2]. O împăcare se produse cu acest ginere al lui Ieremia, dar cetele tătăreşti prădară larg în regat, o pătrundere a lor în Moldova însăşi fiind temută. Vasile puse ca strajă la Răsărit „4.000" de călăraşi (1636)[3].

In acel moment Vasile nu arătase prin nimic că ar fi dispus să rupă legaturile cu Turcii şi să revie la acea politică a lui Graţiani, pentru desaprobarea căreia suferise. Aceasta de şi în Polonia umblau emisari ai Balcanicilor, prinşi din nou de setea libertăţii, cari, prin astfel de călugări franciscani, aveau legături cu Koniecpolski[4]. El se înlăţişa numai

[1] Hurmuzaki, IV, p. 622, no. DXLII. Cf., pentru toată politica lui în acest timp, Wibling, *Sveriges förtallande til Siebenbürgen 1623-1648*, Lund 1890.

[2] Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1016-7, no. MDCCCCXXII.

[3] *Ibid.*, p. 1017, no. MDCCCCXXII.

[4] Mareš, *Aufstandsversuche des christlichen Völker in der Türkei in den Jahren 1625-1646*, în *Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung*. III 1882, p. 282 şi urm.

www.dacoromanica.ro

ca un bun cârmuitor al ţării sale, căreia voià să-i deie rânduială şi dreptate. Ceia ce nu-l împiedeca de a crede că are, după tradiţie, dreptul de a imita pe Radu Mihnea şi Alexandru Iliaş, puind în Ţara-Românească pe fratele său sau pe fiul său cu Tudosca Bucioc, Ioan[1]. El trimetea însă, în Septembre 1635, pe vremea tratatului dintre Matei şi Rákóczy, o mare solie la acest vecin[2].

Din potrivă, Matei, care, mai ales după tragedia lui Barnovschi, se putea crede veşnic ameninţat şi căruia-i cădeau greu cererile Turcilor, cu atât mai mult, cu cât, prin originea puterii sale, el era dator să cruţe ţara, caută posibilităţi de a se uşura şi de a ajunge, dacă se poate, la acea libertate creştină pe care Mihai Viteazul, fostul lui Domn, o lăsase ca moştenire urmaşilor şi pentru care Radu Şerban murise în sărăcia exilului la Viena, pentru care Nicolae Pătraşcu, după ce se mângâiase cu cetirea cărţilor tot la Vicna[3], fusese dus la mormânt în oraşul unguresc Raab. Aceasta, de şi în înţelegerea, pentru moment, cu Vasile, el căpătase de la Turci osândirea la moarte, în Decembre 1635, a lui Curt Celebi, cel atâta vreme aşa de influent şi de meşter în schimbarea Domnilor[4]. Nedobândind de la setosul de bani şi meschinul Rákóczy, fără curaj faţă de Turci, nicio asigurare pentru viitor, el se adresă Imperialilor. Căci el cunoscuse la Constantinopol pe ambasadorii străini şi astfel i se lărgise de la început, „european", orizontul.

Austriecii erau prinşi şi ei atunci în noua propagandă catolică, a Iesuiţilor, solid aşezaţi în capitala Imperiului Otoman. Pe când Monarhia ortodoxă, de aplecare grecească, a lui Radu Mihnea avuse raporturi aşa de strânse cu Patriarhii Răsăritului cleric, de la o vreme începuseră schimburi de scrisori cu ambasadorul francez de Césy, unul din cei mai activi agenţi ai propagandei. Cum Alexandru Coconul era întru toate supt conducerea levantină a unchiului său, Bartolomeo Minetti, pe care-l vedem în necontenite legături de afaceri cu bailul venetian, el e pus să iscălească în frumoasa-i şcrisoare cirilică, o scrisoare de asigurare a unor bune sentimente faţă

[1] *Levele és okiratok*, II, pp. 207, 224, 226.
[2] Iorga, *Socotelile Braşovului*, *l. c.*
[3] V. mai departe.
[4] *Levele és okiratok*, II, p. 153. V. şi Sârbu, *o. c.*, p. 84

www.dacoromanica.ro

de catolici, ca pe vremea ocrotirii acordate altor Iesuiți, cei din Polonia, de Petru Șchiopul. In acel, moment din toamna anului 1629, trimesul lui Césy mergea din această Țară-Românească și în Moldova, la acel „prea-bun prieten" al tânărului Domn, care era Miron-Vodă. Se amintiau cu acest prilej și relațiile pe care însuși Radu-Vodă cel crescut la Veneția le avuse cu trimesul frances[1]. Alexandru întăria și vechile privilegii ale Franciscanilor din Târgoviște, scutiți de „galben", de „miere și ceară", de „cavollo e premuto", de „oaia seacă" a vechiului Alexandru Mircea, încă de la Radu Șerban, client al Imperialilor și deci ocrotitor al religiei acestora[2]. Se crea, în aceste împrejurări, o misiune nouă în Țara-Românească, Moldova rămâind pe al doilea plan[3]. Fusese vorba și de o întindere a acestei influențe în Ardeal, unde Bethlen era un aprig apărător al calvinismului pe care căuta să-l introducă între Românii săi și, dacă e cu putință, și asupra celor de dincoace[4].

Mai de curând Moise Movilă se arătase și el prieten al catolicilor, scriind în acest sens, din Iași, la 28 April 1631. aceluiași Césy, ca să arăte ce bine a primit pe Iesuitul Bonnicio[5]. Se căuta a se așeza ca episcop la Bacău un Italian, della Fratta, arătându-se că un Polon ar fi rău privit de Turci din causa relațiilor necontenit așa de nesigure cu vecinul regat[6]. Relații cu Moldova le avuse de la început, în 1632, trimesul lui Ludovic al XIII-lea la Poartă[7] și ele fură continuate cu Alexandru Iliaș[8].

[1] Iorga, *Acte și fragmente*, I, pp. 64-5

[2] *Ibid.*, p. 66.

[3] *Ibid.*, pp. 67-8. Acel „coppiere" al Domnului pe care, ca odinioară pe Bruti, se sprijinia propaganda, trebuie să fie Bernardo Borisi; v. *ibid.*, p. 68.

[4] V. pasagiul din scrisoarea lui Chiril Lukaris ce am semnalat în *Sate și preoți în Ardeal*, p. 333 și urm. (după *Török-Mag. Allam-Okm.*, II, pp. 137-40, și I. Ardeleanu, *Ist. diocesei Oradei Mari*, II, pp. 86-8). Cf. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 69, no. 2.

[5] *Ibid.*, pp. 70-1. V. și n-le următoare.

[6] *Ibid.*, p. 73, no. 1.

[7] *Ibid.*, pp. 73-4. Și cu un „figlio di Chierio" din Moldova; *ibid.*, p. 75, no. 1; cf. Hurmuzaki, VIII, p. 429, no. DCXXI. V. și interesanta cerere a fruntașilor cotnăreni; *ibid.*, pp. 426-7: un aprig atac contra episcopilor poloni de Bacău, descriși ca beți, lacomi, luxoși, de nicio ispravă.

[8] Iorga, *Acte și fragmente*, I, no. 2.

www.dacoromanica.ro

Matei primise îndată după numirea sa o recomandaţie a ambasadorului de Gournay pentru Franciscanii cari aveau acuma şi un rost la Bucureşti, cu Italianul Grigore din Bari [1]. Când, la 1635, i se trimese un Antonio Davia, el întrebuinţă acest prilej pentru a cere să fie sprijinit la Poartă în „înaltele afaceri cu dumnealui Caimacamul şi alţi domni ai acestei Porţi", lucru de mare folos, *din cauza relei stări a ţării, despre care i-a mai vorbit* [2].

La aceiaşi dată de lună, în Septembre din acest an, în legătură cu sosirea aceluiaşi emisar, Matei scria şi residentului imperial Schmidt, şi, cu aceiaşi recomandare a intereselor unei ţări împovărate, el vorbia de „covârşitoarele tributuri" *(gagliardi tributi)* şi nesuferitele cheltuieli ce avem, din care a ieşit miseria şi nimicirea acestui popor, şi nu ne vedem compătimiţi de acei de la cari „ar trebui să sperăm să vie în ajutorul suferinţilor noastre" [3].

Dar la aceiaşi dată soli ai lui Matei se aflau în castelul unde resida Impăratul Ferdinand [4]. Ei vor fi spus din gură şi taina politică a Domnului lor. Dar, ca şi în casul lui Ioan Movilă, recomandat de Rákóczy, cercurile imperiale se feriră de tot ce ar putea fi contra bunelor legături cu Turcii [5].

Din nou, printr'un străin, Daniel Hrabetius [6], apoi prin solii săi, tânărul cămăraş Udrişte Năsturel, fratele Doamnei şi Grigore Raţ, Matei se adresează acelorași oameni ai Impăratului creştin pe care-l servise însuşi în tinereţele sale şi faţă de care, cu toate dureroasele desilusii ale ţerii, el păstra încredere. Soli fură trimeşi, în acelaşi timp, din boierimea care, a doua zi după ce-şi afirmase voinţa şi biruise o oaste cu steag turcesc, se simţia în stare să înoiască vremile lui Mihai Viteazul. Nu cunoaştem, — de şi putem gâci după răspuns, ca şi după basa negociaţiilor cu Gheorghe Rákóczy, — care li-au fost instrucţiile. Răspunsul fu însă în acelaşi ton

[1] *Ibid.*, pp. 76-7.
[2] *Ibid.*, pp. 77-8. Cf. Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 117.
[3] Hurmuzaki, IV, pp. 604-8, no. DXVII, cu data greşită de 1625
[4] *Ibid.*, pp. 618-9, no. DXXXV.
[5] *Ibid.*, p. 620, no. DXXXVIII.
[6] *Mon. Comitialia Transylvaniae*, IX, pp. 438-9.

www.dacoromanica.ro

ca și în anul precedent. Matei se arăta ca drept moștenitor al unei țări, de unde nu putea să sufere a fi înlăturat ca oricare aventurier, de cari fuseseră destui în vremea din urmă. In Turci nu se poate încrede. Deci nu numai că dorește o intervenție pe lângă regele Poloniei și către Rákóczy ca să fie ajutat la nevoie și, dacă n'ar putea rămânea, a fi lăsat a trece, cum voise Mihai însuși, pe pământurile Impăratului, *dar el oferă o răscoală creștină a sa, pentru libertate, de și ai săi sânt puțini.* Ca și Mihai, Domnul vrea, în acest cas, un ajutor de trupe de la Impăratul: 3.000 de muschetari și ceva ostași unguri, veniți „pe furiș și la vreme". Ii trebuie un adăpost la ceasul de nenorocire, până ar putea să se întoarcă. Oricum, gata să câștige și „alți vecini", Românii lui Matei „sânt gata să și moară"[1].

Dar în această intervenție lipsește cu totul partea esențială din vechile legături cu Imperialii: oferta de a se supune ca vasal Imperiului creștin. E vorba numai de *o luptă de sine stătătoare,* care ar trebui sprijinită de cel d'intăiu între prinții creștini.

La 15 Maiu se căpătă atâta: cele două scrisori de recomandație[2]. Nu mai erau măcar Habsburgii din vremea lui Mihai Viteazul, cu trădarea, dar și cu ambiția și mândria lor. Războiul cu protestanții îi răpia toată atenția.

Matei nu va mai bate la această ușă. Știrile trimese în Mart 1637 prin Luca Matcovich, care probabil se oferise de la sine pentru o asemenea misiune, fură primite la Curte cu mulțămiri. dar adăugindu-se ca Impăratul are unde să se informeze mai sigur[3]. Nici veștile de la Palatinul Ungariei despre primejdia în care se află Țara-Românească nu mișcau prea mult pe niște oameni cu așa de mari griji aiurea[4]. Cum trimesul aducea însă suggestii din partea sa, i se puse în vedere lui Matei că, dacă, mântuindu-se acest greu război, el ar fi atacat, cum se crezuse că va fi în vara lui 1636 prin apariția la Dunăre a lui Chenaan-Pașa pentru a face

[1] Hurmuzaki, IV, p. 623
[2] *Ibid.*, pp. 624-5, no. DXLIV
[3] *Ibid.*, pp. 628-9, no. DLI.
[4] *Ibid.*, n-l următor

www.dacoromanica.ro

Fig. 5. — Matei Basarab, frescă la Arnota.

www.dacoromanica.ro

ordine la Tatarii lui Cantemir şi ai Hanului[1], s'ar putea încerca undeva vre-o vagă diversiune pentru a-l uşura[2].

Anul 1636 a însemnat încă o nouă trezire a sentimentului creştin razboinic la Matei, dar acum din nou în legătură cu Rákóczy, a cărui înlăturare în folosul lui Ştefan Bethlen, — alţi doi concurenţi fuseseră Zolyomi, acum dispărut, şi fiul omonim al lui Moise Székely, cu şansele scăzute, — se părea hotărâtă la Poartă, şi, *problema Ardealului redeschizându-se, cei doi Domni, necontenit cu bănuieli între ei, se despărţiră în chipul cel mai hotărât faţa de această eventualitate.*

La începutul anului în care Ştefan Bethlen îşi anunţa intenţiile printr'o proclamaţie[3], în Februar 1636, Vasile trimete lui Rákóczy caii doriţi de acesta, arătând că i-a cumpărat şi că nu s'au găsit mai buni. De altfel, sânt, în acest moment, cereri grele de la Turci. Se face însă, el, care nu plăteşte niciun „tribut", a nu înţelege sensul de suzeranitate al darului de cai pretins de vecinul de care nu simte nicio nevoie şi cu care, fiind credincios Sultanului, nu înţelege a se lega[4]. Dar mai târziu el va vorbi despre *„legătura veşnică"* încheiată în acest an cu Rákóczy[5].

Ardeleanul era, în primăvară, foarte îngrijorat de ce i se găteşte şi ţinea pe Secui şi celelalte Ordine gata. Pe Matei îl înştiinţa şi cerea ştiri de la dânsul. „Cu ajutorul lui Dumnezeu, voiu să fiu cu pază din toate părţile." Şi de la Matei el află, de două ori, că Vasile vrea să-l atace, — ceia ce n'avea acest sens —, şi că pentru aceasta şi-ar chema în ajutor pe Tatari. Când, în Iunie, Vasile veni la Succava, vecinul său întreba pe Bistriţeni dacă nu cumva are „gând rău" asupra lui[6].

[1] Informaţii date Ardelenilor de Matei în audienţă secretă (Maiu 1636), la Sârbu, *o. c.*, pp. 86-7. Vasile, care treebuia să trimeată şi el trupele lui, era bănuit că s'a înţeles cu Tatarii contra vecinului său; *ibid.*, p. 86.

[2] Szabó, *Erdélyi történ. adalek*, IV, Cluj 1862. p. 353; v. Sârbu, *o. c.*, p. 82, care, după *Mon. Comit. Trans.*, X, p. 111, crede într'o ultimă încercare în acelaşi an.

[3] Sârbu, *o. c.*, pp. 89-91; Iorga, *Studii şi doc.*, IV. p. CLXXXII.

[4] Veress, *l. c.*: pp. 361-2, no. 279. Cf. şi Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CLXXXIII, nota 3.

[5] *Mon. Com. Trans.*, X, p. 216, no. XX.

[6] Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1023, no. MDCCCCXXXI. Din partea lor, ei cereau să se trimeată trabanţi la hotare.

www.dacoromanica.ro

De fapt şi Domnul Moldovei aflase că faţă de neastâmpăratul prinţ al Ardealului Sultanul ar voi să procedă aşa cum se făcuse pe vremuri contra lui Gabriel Báthory, şi atunci firește că Domnii noştri trebuiau să aibă un rol în expediţia ce s'ar organisa. Deci, fără să se ascundă în ce priveşte rolul său într'o asemenea eventualitate, Vasile scria, în Septembre, — deci primejdia unui atac în vară trecuse —, Braşovenilor că Bethlen s'a înţeles cu Paşa de Buda şi că, dacă nu s'au mişcat oştile, îndreptate aiurea, e pentru că ţara e gata să treacă fără împotrivire la alt stăpân. „Dumneata să crezi cu adevărat că, dacă Măria Sa Rákóczy Gheorghe nu dă ţara de bună voie, atunci şi Moldova şi Ţara-Românească, ba încă şi Tatarii, vor fi la îndemână ca să între, şi apoi se vor face acolo multe lucruri urîte." Chenaan-Paşa ar fi chiar în mers spre Târgovişte pentru a trece de acolo în Ardeal[1].

Dar Matei[2] nu se arătă dispus a îngădui această trecere, nici a face tovărăşie cu oastea năvălitorilor, El recomanda vecinului, de la care primise multe somaţii şi auzise atâtea de la trimeşi fără omenie, în numele unui domn el însuşi aspru, să amintească la Poartă că Ardealul şi-a făcut toată datoria, că Bethlen nu trebuie crezut. Iar, *dacă o asemenea intervenţie nu izbuteşte, atunci să se facă războiu.* Un adevărat şi tare războiu, şi nu unul de simplă apărare, ci *„să iasă înaintea oştilor puternicului Impărat pe pământul turcesc şi să se lupte acolo cu ele". El, Matei, îşi va porni pe ai săi, dar nu ca să atace pe prieteni, ci ca să-l ajute.* Şi anume *e gata să vie el însuşi* cu o oaste pe care o avea mai mult la îndemână decât Rákóczy contingentele sale, care atârnau de dietă: *are 2.000 de infanterişti şi 6.000 de călăreţi buni.* Va sprijini pe aliatul lui „cât îi va sta între umeri capul". *Coborârea din Ardeal să se facă la el în ţară.* Are bani şi se poate pregăti încă de acum, în ciuda cuvintelor prin care Turcii caută să-l adoarmă. Şi gândul celui pornit spre vitejie, ca în alte vremi, merge mai departe. De ce nu s'ar încerca şi o *ligă creştină*, chemându-se în ajutorul Impăratului regele

[1] Veress, *l. c.*, pp. 370-1, no. 284.

[2] Scrisori ale lui către Rákóczy, 15 şi 17 Februar; Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CLXXXII nota 3; Veress, *l. c.*, la aceste date.

www.dacoromanica.ro

Fig. 6. — Matei Basarab și Doamna Elina, frescă la Arnota.

www.dacoromanica.ro

Poloniei, la care a trimes soli şi el, şi Cazacii[1]? In Iulie al acestui an el asigura că „în nimeni nu-şi pune nădejdea decât în Măria Sa"[2]. De fapt Rákóczy era mazil şi se ştia fără oaste, temându-se şi de ajutorul imperial, care putea să fie periculos, date fiind relele sentimente ale Palatinului Ungariei; de ofertele lui Matei nu-l vedem ţinând samă[3].

In astfel de împrejurări, Ardeleanul se legă şi mai strâns de singurul său sprijin. După dorinţa Domnului muntean, i se dădu la 3 Octombre, de Statele Ardealului, asigurarea că el va fi ajutat, cuprins în pace, iar, dacă vine o nenorocire, adăpostit cu ai săi[4]. Şi, când Socol aduse acest act, i se răspunse cu o nouă asigurare a întregii Ţări-Româneşti (22 Octombre)[5].

In toamnă, Matei îşi avea tabăra pe apa Buzăului[6], dar sta la Bucureşti, primind pe Barcsai şi pe Toma Bassa. El stătuse în faţa lui Chenaan, în acea margene a Bucureştilor[7], unde se mai luptase biruitor, cu o oaste atât de impunătoare încât acesta nu încercă nicio lovitură[8], şi Rákóczy dădea ordine să i se ajute aliatul[9]. Chenaan fugise la Brăila şi căutase a se înţelege cu Cantemir, zvonul fiind de un atac contra Cazacilor. Dar nu se făcu nimic, şi comandantul turcesc al Dunării se coborî pentru iernatec până la Filipopol.

---

[1] *Ibid.*, pp. 371-3, no. 285. Spioni ai lui Rákóczy în Moldova (Octombre); Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1026, no. MDCCCCXXXV.

[2] Sârbu, *o. c.*, p. 93.

[3] *Ibid.*, pp. 90-1. Domnul muntean făcea să se scotocească prin omul său la Constantinopol intenţiile lui Székely.

[4] *Török-magyarkóri emlekek*, IV, p. 406; resumat în Sârbu, *o. c.*, p. 94.

[5] *Ibid.*, pp. 410-2; traducere la Popea, *o. c.*, pp. 59-60.

[6] Pe atunci ar fi fost intenţia lui Vasile de a-l prinde. Dar toată povestea din Cronica ţării (p. 321), cu ajutorul ardelean, fuga Moldovenilor, urmăriţi până la Putna, prada Ungurilor cari se întorc prin Trotuş sânt lucruri luate din situaţiile de mai târziu.

[7] V. Cronica ţării, care încurcă evenimentele: „au trimis pre Chinan-Paşa cu mulţime de Turci, tăbărându-se din sus de Bucureşti, la morile Cotricenilor, iar alţii din jos de Bucureşti de spre Văcăreşti"; p. 322. Se văd „toate oştile ţerii stând toţi înarmaţi în zi şi noapte lângă Domnul lor"; *ibid.*

[8] Izvoare ungureşti la Sârbu, *o. c.*, p. 99.

[9] *Ibid.*, pp. 99-100.

www.dacoromanica.ro

Astfel era liniște acolo unde se așteptase o mare lovitură. „Poporul din amândouă țările românești e la casele lor: ară, samănă[1].“ Temutul dușman Vasile trimetea în Ardeal pe un sol al său[2]. Iar Matei putea să asigure, tot în Octombre, că, departe de a fi vorba despre vre-o schimbare în Ardeal, cum crezuse, se va trimete un nou steag lui Rákóczy, care așteptase venirea Turcilor din spre Apus, în Banat, la Inău, având în față însă la Lipova pe „Vizir“, adecă pe Pașa din Buda, cu uneltitorul Bethlen[3]. El și dăduse Pașilor de Buda, Timișoara și Agria, dar singur, neavând nevoie de ajutor, lupta de la Salonta, lângă Orade, de fapt o ciocnire între străji, care arătă Turcilor că totuși Ardeleanul are o armată și un bun conducător ca Sigismund Kornis, ceia ce-i îndemnă să caute a-l păstra și mai departe[4].

In Decembre se știa acum că totul s'a isprăvit[5]. Prins de războiul cu Perșii pentru stăpânirea Mesopotamiei și a gloriosului Bagdad, Murad al IV-lea nu putea urmări izbânzi mai ușoare la Dunăre. In aceste părți un singur lucru mai era de făcut: potolirea vrăjbilor dintre Tatarii Hanului Inaiet-Ghirai și aceia ai lui Cantemir. In iarnă Impăratul crâmlean își făcea pregătirile ca să distrugă pe trufașul mârzac, și la începutul primăverii anului 1637 acesta era definitiv bătut. El va fi dus la Constantinopol, unde acest vechiu poruncitor prieten al atâtor Domni moldoveni va isprăvi de moarte silnică. Apoi, întrebuințând o răscoală în Crimeia, Inaiet însuși fu chemat la Poartă, unde pentru întâia oară se vedea un astfel de „Impărat“, și acolo-l ajunse acciași soartă ca și pe rivalul doborât de dânsul[6]. Un nou Pașă de Silistra și Oceacov, păzitor al acestei granițe răsăritene, Mo-

---

[1] Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1027-8, no. MDCCCCXXXVII.

[2] *Ibid.*, p. 1028, no. MDCCCCXXXVII. El își caută de clădiri; *ibid.*, n-l următor. O scrisoare a lui, iscălită „Wladislaus“; *ibid.*, p. 1030, no. MDCCCCXL. Paza urmă însă către Moldova și în Novembre; *ibid.*, pp. 1031-2, no. MDCCCCXLII. V. și *ibid.*, n-l următor.

[3] *Ibid.*, pp. 1029-30, no. MDCCCCXXXIX.

[4] V. și raportul venețian din Regensburg, în Hurmuzaki, VIII, p. 451, no. DCXLIV. V. și *ibid.*, n-l următor. Pentru intervenția lui Matei, Sârbu, *o. c.*, pp. 98-9.

[5] *Ibid.*, p. 99.

[6] V. Iorga. *Cei d'intâiu ani de Domnie ai lui Vasile Lupu, l. c.*

www.dacoromanica.ro

hammed Tabani Buiuc, veni, şi cu ajutoare de la Domnii români, ca să pună capăt, şi fără vărsare de sânge, acestei autonomii bugecene[1].

Era o mare biruinţă a lui Vasile, mai interesat decât oricine la înlăturarea acestei umilinţi şi acestei primejdii care era „a treia Domnie", „păgână", la Dunărea-de-jos. N'a fost numai o înfrângere a fratelui lui Cantemir, care înţelegea să continue „dinastia", dar şi *o expulsare a acestor vecini aşa de neplăcuţi pentru o Moldovă* care era acuma în mână tare. Şapte căpetenii de Nogai fură mutate de aici în Crimeia şi chiar până la Don, pe când alte trei căutau un adăpost în Polonia de atâtea ori prădată: li se dădu pribegilor cari veniau cu crucea în mână pământuri pe la Nipru, adăugindu-se astfel la locuitorii tatari păstraţi şi până acuma în această ţară. Când se încercă o revenire la trecut, se cerură ostaşii Domnilor noştri pentru ca, plecând din Cetatea-Albă, o ultimă expediţie să pună capăt acestui capitol de aventuri tătăreşti[2]. Vasile va avea pentru aceste părţi ale Basarabiei-de-jos o deosebită grijă, şi se mai păstrează încă urma ctitoriei lui la Chilia[3].

Domnii români îşi aveau încă, în toamnă, trupele acolo, la Chilia, când Matei căpătă siguranţa că va fi prins de Mohammed-Paşa, de pe urma stăruinţilor îndelungate ale Moldoveanului, care, vrând să-şi aşeze fratele, Gavril, în Ţara-Românească, *urmăria revenirea la sistemul unirii prin aceiaşi dinastie a Domniilor româneşti*.

Totuşi, el se crezuse mai sigur decât oricând, după ce făcuse, cu multă cheltuială de bani, să se taie nasul şi urechile bietului Leon-Vodă, purtat apoi ca batjocură, cu nişte mate pe cap, pe un măgar prin străzile Constantinopolului[4].

---

[1] *Ibid.* Pentru toată cariera lui Cantemir, ştirile amănunţite din Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă*.

[2] *Ibid.*, pp. 227-8. Grija de Tatari în Moldova; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1037-8, no. MDCCCCIII; cf. *ibid.*, pp. 1035-6, no. MDCCCCXLVIII. V. şi Sârbu, *o. c.*, p. 104, după izvoarele ungureşti.

[3] Legăturile lui cu Hanul; Hurmuzaki, IV², p. 491, no. DLXIV.

[4] *Ibid.*, p. 493, no. DLXVII. O scrisoare a lui Matei către Vasile, căruia Locadello, fostul pretendent, îi arată că a făcut, cu voia Domnului, o biserică latină la Bucureşti; *ibid.*, n-l precedent.

www.dacoromanica.ro

Incă din Octombre se ştia de intenţiile de a isprăvi cu acest vasal prea puternic milităreşte ca să poată fi tolerat mai departe. Ambasadorul olandes, totdeauna bine informat, înseamnă la 17 ale lunii că s'a şi luat hotărîrea. Matei trebuia să fie prins prin surprindere: „Turcii caută să pue mâna, cu dibăcie şi fără vărsare de sânge, pe Domnul muntean, care e aici foarte mult bănuit şi urît, pentru prea marea înţelegere cu principele Rákóczy, lucrând întru aceasta supt conducerea fostului Mare-Vizir Mohammed-Paşa“ [1]. Sprijinul puternicului Rusnameghi, pe o vreme când Vizirul era cu Sultanul în Asia şi Caimacamul, bine plătit de Vasile, se arăta un hotărît duşman, nu-i mai putea folosi. Chenaan nu fusese încă înlocuit, când Domnii primiră ordinul de a se înfăţişa în tabăra turcească. Vasile apăru la Ismail, dar Matei se opri în cale, pe margenea lacului Ialpug, şi apoi se întoarse înapoi, trimeţând daruri Turcilor veniţi să-l dărâme [2].

Aceştia, din partea lor, se făcură că vreau să-l păstreze: se repeta încercarea din Banat, în anul trecut, faţă de Rákóczy [3]. Dar sarcina de a pune mâna pe neaşteptate asupra lui Matei trecu, fără însă vre-o autorisaţie scrisă, printr'un act de samavolnicie al Paşei de la Dunăre, aşa cum de atâtea ori făcuse înaintaşul său, până plăti cu capul, Caucasianul Abăză, asupra lui Vasile. Supt pretext că lipsa de la apelul militar e un act de trădare, Domnul Moldovei fu însărcinat cu execuţia.

Incă din vară, Rákóczy, prevăzând ce era să se întâmple [4], îşi întrebase sfetnicii dacă trebuie sau nu să fie ajutat cu armele Domnul ameninţat, şi hotărîrea, recomandată de Sigismund Kornis, generalul principatului, fu luată în sensul unei intervenţii numai pentru ruşinea ce ar fi să se părăsească omul care avuse în 1636 o atitudine aşa de loaială, precum şi de frica încurcăturilor ce s'ar produce dacă Matei, în puterea actului de asigurare abia iscălit, ar trece în Ardeal şi Turcii

---

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CLXXXVI, nota 3.

[2] Cronica ţării, p. 322; Miron Costin, p. 304; Cron. turcească; Iorga, *Studii şi doc.*, I, p. 61. V. mai sus.

[3] Raport olandes, în Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CLXXXVIII, nota 5.

[4] Şi Impăratul era informat, încă din Iunie, de situaţia primejduită a lui Matei; Hurmuzaki. IV, p. 629, no. DLII.

www.dacoromanica.ro

l-ar reclamà de acolo, ca, odinioara, pe Petru Cercel[1]. De altfel solii de la vecinul care se simţi, la vreme, din nou ameninţat, cereau aducerea la îndeplinire a tratatului: Logofeţii Sima şi Sava trecură în Ardeal, şi pe acesta din urmă îl găsim lângă Sibiiu la începutul lui Novembre[2]. Dar nu numai că ajutoare ardelene nu trecură munţii, ci Rákóczy luă măsuri pentru a scoate din Domnie pe omul Turcilor, pe ambiţiosul care nu se mulţămia cu o singură ţară, şi pentru aceasta el încheiè învoiala cu Ioan Movilă pe care o cerea de mult acesta. Prin acest act din 30 Novembre viitorul Domn în speranţă făgăduia caii pe an, în număr de patru, şi tributul de 4.000 de galbeni[3]. Se luau şi măsuri pentru exploatarea minelor, pentru crearea unei armate permanente de Cazaci şi de Germani, pentru desvoltarea comerţului; nu se uita nici proporţia în care se va împărţi averea lui Vasile-Vodă.

Dar până atunci soarta armelor se hotărîse.

Poate înţeles cu vre-un grup de boieri nemulţămiţi, Vasile, în loc să iea calea spre Iaşi, întrè în Ţara-Românească prin părţile Buzăului. Dar găsi îndată în faţa sa, nu numai o armată pe care Matei o avea necontenit la îndemână, dar şi partea d'întâiu a contingentului ardelean. Ea venia pe valea Teleajănului, conducătorul, un viitor prinţ al Ardealului, mult amestecat continuu în afacerile noastre, Ioan Kemény, fiind la Vălenii-de-Munte în ziua de 11 Novembre[4]. Se coboria spre lagărul de la Şoplea, pe aceiaşi apă, al lui Matei. Se aştepta, pe la Broţc şi Ioan Movilă, care i căuta de 2 Novembre încă un act de îndatorire către Ardeleani[5], Tholdalagy, care aducea al doilea rând de ajutoare, venia încet prin Ţara Bârsei spre pasul Buzăului.

Prin Miron Costin singur se pot culege elementele din care se compuneau cele două oştiri. La Vasile, „oştire de ţară" şi

[1] Sârbu, *o. c.*, pp. 109-11. Adunarea contingentului săsesc: Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1039, no. MDCCCCLIII.

[2] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CLXXVIII, nota 5; p. CLXXIX.

[3] Engel, *Gesch. der Moldau*, pp. 265-7; *Török Magyarkori Allam Okm.*, III, p. 504 şi urm.; Sârbu, *o. c.*, p. 117 şi urm.

[4] Inedit, în Iorga, *Studii şi doc.*, II, p. CLXXXIX şi nota 3.

[5] Pentru aceasta (*Török-Mag. Emlekek*, IV, p. 504) şi, pentru întreaga lui tentativă, Sârbu, *o. c.*, p. 117 şi urm.

www.dacoromanica.ro

ceva mercenari. Între cari Sârbi adecă Bulgari, călări; la Matei 1.000 de asemenea lefegii, între cari și *călăreți moldoveni*, numiți „levinți" (de la „leafă"), pe lângă Unguri și Poloni călări, alături de acei „dărabanți" pentru Munteni, „dărăbani" pentru Moldoveni, pe cari-i cunoaștem, cu căpeteniile lor, prin jurămintele făcute lui Rákóczy [1]. Că Vasile n'avea decât mai numai oaste de țară, o spune și Ioan Movilă, care credea să poată prinde Curtea la Iași [2].

Dar nici Rákóczy nu doria o luptă, ci, din potrivă, el stăruia pe lângă căpitanii săi să se ferească de dânsa, pentru a nu strica pacea cu Turcii, și nici Matei, care fierbea de nerăbdare și se plângea că Ungurii nu-l ascultă [3], nu-și văzu dușmanul în față. Vasile-și schimbase drumul, odată ce nu-i reușise surprinderea. Blăstamând pe acest „câne", Domnul muntean întreba „unde e cinstea" vecinului ardelean [4].

Oastea lui fu condusă din urmă, câtăva vreme, de călărețiî lui Matei, cari ajunseră până în regiunea Tecuciului, Domnul el însuși trimețând o scrisoare Impăratului din lagarul de la Siretiu, la 6 Septembre [5]. Moldova n'avu altă pagubă decât prada din calea acestor pedepsitori, dar mai ales aceia a Ungurilor lui Rákóczy, cari, evitând Bretcul, unde poruncia boierul Șoldan, o luară pe valea Trotușului, făcându-și râs de tot ce găsiau în cale [6], Ioan Movilă, care întrase în țară, fusese totuși răspins [7].

---

[1] V. și Miron Costin, p. 305.

[2] *Levele és Okiratok,* II, p. 446; cf. Sârbu, *o. c.,* p. 121 Rákóczy nu îndrăzni sa-l sprijine în adevăr; *ibid.,* pp. 120-1. Aceasta de și sfetnicii săi îi demonstrau ce sigur ar fi Ardealul cu doi prieteni la hotare.

[3] Sârbu. *o. c.*. pp 119-20. Era la 13 în Șoplea, *ibid.,* p. 118. Postelnicul lui ar fi cercat să-i rasvrateasca oastea; *ibid.,* nota 5.

[4] Memoriile lui Kemény.

[5] Iorga, *Studii și doc.,* IV, p. 245, nota 2

[6] Miron Costin; Melchisedec, *Cronica Romanului,* I, p. 262 și urm.; rapoartele lui Rákóczy catre Imperiali, în Hurmuzaki, IV, p. 635 și urm.; *Mon. Com. Trans., l. c.;* rapoartele venețiene din Constantinopol, Hurmuzaki, IV², pp. 494-6, n-le DLXX-II, și VIII, pp. 452-3, no. DCXLVI; pp. 466-7, no. DCLXII; raportul olandes (pentru amestecul ambasadorului, Hurmuzaki, IV², p. 497, no. DLXXIII; VIII, p. 471, no. DCLXVIII), în Iorga, *Studii și doc.,* IV, p. 203 și urm.

[7] Raportul olandes din Iorga, *Studii și doc.,* IV. p. 207. *El ar fi așteptat și ajutorul de Cazaci din Polonia,* de care vorbise odinioară,

www.dacoromanica.ro

Turcii nu se mişcaseră. De la serdarul dunărean îi veniră lui Matei scrisori de prietenie. Potrivit cu hotărîrea Sultanului, care se gătia pentru campania decisivă contra Bagdadului, un trimes împărătesc aduse *mucarerul,* întărirea în Domnie a celui care ştiuse să-şi ieie aşa de bine măsurile. Noul păzitor al Dunării, Nasuf-Husein, va căpăta însă şi întărirea lui Vasile.

Se pare că în amintirea acestui succes ridica Matei marea mănăstire Căldăruşani pe locul unde-şi avuse lagărul[1]. Pentru a drege situaţia lui Matei la Poartă venise, ca în 1633, o manifestaţie, dar data aceasta în scris numai, a ţării, care se punea chezăşie pentru Domnul.

I se dădură acum asigurări de la Poartă că n'a fost un ordin împărătesc[2], şi Caimacamul fu oprit cu ameninţări de stăpânul său de a mai tulbura lucrurile la această graniţă. Se văzuse în adevăr ce apărare pot să aibă aceste două ţări în care se păstra spiritul militar din vremea lui Mihai: în adevăr se vorbia la Constantinopol de cei peste „30.000" de ostaşi ai lui Vasile, cărora Matei li-a opus „28.000" cu douăzeci de tunuri[3], după alţii numai 12.000[4]. A plăti pe Turci, dar „cu sabia în mână" era lozinca lui Matei[5].

---

dar atunci începe războiul între Hatmanul polon şi Cazaci; v. *ibid.*, p. 208. — Această răspingere e ce înţelege Miron Costin, când spune (p. 305): „ce apoi s'au întors înapoi oştile de ţară, şi singur Vasile-Vodă, şi au înfrânt pre Munteni, şi au prins câţiva vii, şi au şi perit câţiva den Munteni". Nu e patriotism moldovenesc în această ştire.

[1] Nu Căldăruşa; *Levele és okiratok,* II, pp. 444-5; cf. Sârbu, *o. c.,* p. 118, nota 5.

[2] V. izvoarele ardelene la Sârbu, *o. c.,* pp. 124-5. V. şi *ibid.,* p. 125 şi urm., asupra atitudinii Turcilor.

[3] Rapoartele veneţiene citate. Nou trimes turcesc în Septembre; *ibid.,* p. 498, no. DLXXVI VIII, p. 473, no. DCLXXI. Pentru moartea, tot în 1638, a lui Rusnamegi; *ibid.,* p. 499, no. DLXXVII. Caimacamul se oferă în locul lui, pe când Domnul preferă să-şi caute în lagăr noul sprijinitor; *ibid.,* n-l următor şi p. 501 (şi *ibid.,* VIII, p. 474, no. DCLXXIII).

[4] Raportul olandes citat mai sus. Se vorbise şi de „10.000" de Ardeleni veniţi în ajutorul lui Matei; Hurmuzaki, IV, p. 636. După altă socoteală, doar „8.000"; *ibid.,* p. 639, no. DLXVI. E vorba şi de trupe moldoveneşti întrate în Secuime, care trădează; *ibid.,* p. 638, no. DLXV.

[5] Sârbu, *o. c.,* p. 130.

www.dacoromanica.ro

Neizbutind prin surprindere a pune în Scaunul Țării-Românești pe fratele său, cum asigură Miron Costin, și poate să aibă dreptate, ori pe fiul său Ioan, Vasile lăsă la o parte mijlocul, ce întrebuințase întîiu, al sprijinului la Poartă prin Aga Seraiului, mai puternic decât trecătorii Viziri, dar necontenit contrabalanțat de intimul lui Murad, Silihdarul, prieten al lui Matei, și el încercă să provoace o intervenție a Pașei de Silistra singur, căruia se pregătia a-i trimete pe „coconul" său. Nicolae Catargiu, Postelnic Mare, merse sa cerceteze terenul, dar i se păru că Ioan-Vodă ar putea ajunge mai curând la Constantinopol decât la București. Atunci candidatul la Domnia muntenă, care se afla acum lângă Silistra, gata de plecare, trebui să se întoarcă grabnic înapoi [1].

Rákóczy observa în acest timp ce se petrecea în Europa centrală, unde Casa de Austria se lupta greu cu dușmanii ei. Suedesii marelui rege oștaș Gustav-Adolf se amestecară în lupta de „treizeci de ani" și moartea Impăratului Ferdinand al II-lea Februar 1637, piedecile pe care trebuia să le întâlnească în calo urmașul lui, Ferdinand al III-lea, puteau deschide ispititoare perspective acestui prinț al Ardealului, care venia din Ungaria-de-Sus, unde-și păstra atâtea legături Așteptând o recrudescență a războiului, care se și produse în 1639, el voia să se mântuie odată cu aceste încurcături la hotarele sale. Nu-i trebuia setea de a scoate sabia a lui Matei, avântul unei dârze boierimi care impusese de atâtea ori respect Turcilor. Cum se pare că vecinul muntean se gândia la o răsbunare, el socoti că e mai cuminte să se lege de acela care supt raportul militar se arătase mai slab între cei doi Domni români. Deci el căută să-și asigure pe Vasile. Pentru aceasta începu cu o *mediație de pace* dorită și de Turci în lipsa Sultanului. In toamna lui 1637, Domnul Moldovei trimise pe Șoldan, iar Matei pe Sima. Moldoveanul ridică greutăți pentru ceia ce în socotința lui, și după instrucțiile ce primise, nu putea să fiu numai un simplu act de frăție, cu clause privitoare la pribegi, la conspirații, la o

[1] Știrea, cu amănunte, numai la Miron Costin, p. 306. Pentru datare, Sârbu. *o. c.*, p. 153 și nota 1. Ioan merse la băile de la Carnabad.

www.dacoromanica.ro

acțiune comună a capuchehaielelor[1]. Pentru a nu se ajunge la un rezultat, el ridică reclamații de bani, încă din vremea când prin silințile ambilor Domni se ajunsese la căderea lui Curt-Celebi: să vie la Iași mitropolitul muntean și o delegație de boieri cari să facă jurământ în procesul care se deschisese astfel. Și, firește, Matei răspinse o astfel de pretenție, aducând înainte că Leon-Vodă, și el dărâmat printr'o intervenție comună, nu râvnise la țara lui, ci la Moldova. Iar, ca jurământ, ajunge cel vechiu, pe care nu el, Matei l-a călcat[2].

Dar solii ardeleni cari întovărășiră pe cei ai „frăției" neizbutite, Barcsai și Bassa, vechii specialiști în lucrurile românești, de o parte, Ioan Daniel, de alta, veniră să continue discuțiile. Cu Matei se înoi, la 23 Octombre, vechiul pact, prevăzându-se, ca să cadă supărarea principelui vecin, că în ficcare an, la 6 Mart, se va trimete în Ardeal tributul de 5.000 de florini în monedă bună, veche, pentru ciobani, și se vor adăugi și cei doi cai ai omagiului[3].

Dar în acest moment era pregătit, încă de la 29 Septembre, un act cu Moldova, mult mai favorabil decât acesta, și Vasile-l jura la 26 Octombre, trei zile după jurământul din Târgoviște. Ca supuși ai aceluiași Impărat răsăritean, cei doi stăpânitori se asigură de prietenie, ferindu-se de a-și sprijini dușmanii reciproci; se face o reservă numai pentru Sultanul. Dacă, „peste voia Impăratului", orice „râvnitori, rivali și dușmani" s'ar ridica împotriva Moldoveanului, el va fi ajutat. Ba chiar se va da acest ajutor înarmat *„contra Voevozilor străini"*. Dar, bine înțeles, nici Vasile nu va ataca „pe Matei-Vodă sau țara lui", — aceasta spuindu-se scurt fără niciun calificativ amical pentru acela care fusese, la un ceas greu, un sprijin așa de folositor[4].

---

[1] *Török-Magyarkóri Emlekek*. V pp. 17-20; Sârbu, *o. c.*, pp. 139 40

[2] După publicația maghiară citată, Sârbu, *o. c.*, p 141 și urm

[3] Engel, *Gesch. der Walachey*. pp. 291-2 Pentru document v Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. cxcv și notele 3 4

[4] *Török-Mag. Allam-Okm., l. c.*, pp. 26-9; *Mon. Com. Trans., l. c.*, pp. 216-7; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 200-10, no. LIV. V Sârbu, *o. c.*, p. 136 și urm.

www.dacoromanica.ro

Solii ale Moldoveanului se urmează în Ardeal de-a lungul anului 1639[1]. Se vede bine cum Vasile caută să scoată tot folosul din aceste asigurări şi făgăduieli. Păstrând vechiul său plan de unire dinastică între Moldova sa şi Ţara-Românească, unde tatăl sau avuse atâtea legături, mormântul lui fiind la biserica Stelei din Târgovişte, *el caută acuma să-şi capete şi formele necesare de la Turci.*

In ce priveşte pe Ardelean, el îi făgăduieşte un „tribut" sigur de 10.000 de florini pe an şi numărul cailor de dar va fi de şase, dintre cari doi cai buni turceşti, observându-se şi tot ceia ce se avea până acum de la Matei[2]. Iar Turcilor li se pune în vedere o mai lesnicioasă legătură fiscală cu ţările noastre, Vasile oferind un haraciu de 300.000 de galbeni turceşti, în afară de aceiaşi sumă plătită dintr'odată pentru căpătarea steagului al doilea[3]. Aceasta, fără a se şti *ofertele pe care Matei le făcea Veneţienilor în luptă cu Turcii pentru marea insulă Creta, oferindu-li un ajutor de 40.000 de oameni*[4], şi raporturile lui cu Impăratul, care-i trimetea prin Luca Matković Ragusanul[5] un lanţ de aur cu portretul său[6].

I se înfăţoşă lui Vasile luarea cu armele, doar cu un sprijin de la Tatari, a Scaunului ce râvnia, şi, data aceasta, *Domnul Moldovei voi să se mute oarecum însuşi la Munteni,* lăsând bietului său bolnăvicios, Ioan, silit a-şi căuta acum sănătatea la apele din Brusa, Moldova, unde-l şi aşează, „cu boieri, cu ispravnici [de Scaun], cu Domnie deplină"[7].

Un ceauş de mazilie merse în Ţara-Românească la începutul

---

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 212 şi urm. Vistierul Buhuş, cu patruzeci şi şase de oameni, în Iunie).

[2] *Török-Magy. Allam-Okm.*, III, pp. 31-6.

[3] Raport olandes, în Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 211; cf. oferte mai mari în Sârbu, *o. c.*, p. 158.

[4] Hurmuzaki, IV², p. 499 şi urm.

[5] „Lucad Trapovan" e Luca Dubrovnichi.

[6] *Ibid.* Incercări de a-l prinde în participarea lui Rákóczy la războiul de treizeci de ani; Sârbu, *o. c.*, p. 155. Legături cu Polonia, *ibid.*, pp. 180-1. Dar solul polon la Poarta, Miaskowski, se plânge şi de „neprielnicul" Matei şi de „vulpoiul şi samsarul" Vasile, care a vrut să-l ucidă; Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 222-3, no. LIX, şi p. 223, nota 1.

[7] Miron Costin, p. 307.

www.dacoromanica.ro

lui Novembre, şi se află la Poarta că el a fost ucis, Matei retrăgându-se cu oastea sa spre munte. Atunci s'ar fi dat ordine de sprijinire Paşei de Silistra-Oceacov[1]. O povestire contemporană arată cum Vasile trimesese, cu ceauşul, un „Agă de Scaun", Schemni Agasi, pe boierul său Costea Carageà. O conspiraţie grecească se pregătise pentru a uşura sarcina trimesului împărătesc: Costea era înţeles cu fraţii săi, boieri munteni, Banul Pavlachi şi Apostolachi. Dar ceauşul fu oprit la Copăceni, luându-i-se scrisorile, şi reţinut până ce lucrurile se înbunară la Constantinopol[2].

La 22 Novembre, din Focşani, *Vasile dădea un document în care se intitula Domn al Moldovei şi al Ţării-Româneşti*[3]. *Era mai mult decât îndrăznise oricare din predecesorii săi, cari, aşezându-şi ruda în celalt principat, nu-şi arogaseră stăpânirea superioară asupra amândurora.* Ce putea fi pe lângă Domnul care se socotia astfel presenţa la Bucureşti a copilului Ioan, încunjurat de un Sfat oarecare dintre boierii câştigaţi[4].

Ordinul Sultanului[5] era de o nemai întâlnită asprime pentru cine ar cuteza să resiste: „Vă şterg de pe pământul vostru şi pun Turci să locuiasca în el, iar în biserică să strige hogea"[6]. Vasile avea o oaste mult mai bună, dar tot „de ţară", atrasă de scutiri de dajdii şi cu îndatorirea de a da un călăreţ de casă[7].

Totuşi Matei, despreţuitor faţă de „şerpii veninoşi", Turcii[8], era sigur de oştaşii săi şi încunjurat de iubirea ţării, nimeni dintre boierii săi netrecând faţiş la duşman. Avu inimă să încerce această împotrivire. El se coborî pe Prahova şi înaintă

---

1 Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 210-2, no. LV.

2 Constantin Căpitanul, pp. 122-3.

3 Melhisedec, *Cron. Huşilor*, p. 273.

4 V. la Miron Costin, p. 309: „să fie Domn şi în Ţara Munteneasca şi în Ţara Moldovei". Cf. şi actul din Iaşi, la Urechia, *Miron Costin*, I, fototipie.

5 V. Hurmuzaki, VIII, pp. 183-8, no DCLXXXVIII-IX.

6 Sârbu, *o. c.*, pp. 157-8, 171.

7 *Ibid.*, p. 134. Explica Turcilor ca se apără de Ioan Movilă; *ibid.*, pp. 134-5.

8 *Ibid.*, p. 154.

www.dacoromanica.ro

până la vărsarea ei în Ialomița, așezându-se la Năieni, ori la Ojogeni.

După ce tabăra se împotrivi Tatarilor[1] câteva zile în șir, se ordonă un atac peste vadul Prahovei asupra unei oștiri risipite în pradă, căci Vasile nu voia să-și caute dușmanul în terenul bine apărat de natură unde se aciuase: „trecătorile apelor și locuri închise, cu păduri den toate părțile și băhnișuri".

Călărețiĭ duceau cu ei și un pedestraș; tunurile fură trecute dincolo. Încă odată sigură înfățișarea acestei puternice oștiri însuflețite hotărî. Moldovenii, atrași și de panica Tatarilor, trebuiră să se deie înapoi. Tunurile fură prinse. Vasile se închise la Turci, în Brăila, unde a fost în primejdie să fie reținut de comandanții de acolo și de la Mecin, în față[2].

Înțeles cu unii boieri mărunți, un Gorgan, un Sămăchișe, un Vistier Cârstea, Ion Movilă făcuse o nouă încercare, pe la Trotuș, silind să se retragă Curtea la Huși[3].

Apoi, cum Imbrohorul, aducătorul steagurilor pentru Vasile și pentru micul Ioan-Vodă era între prinși, el fu reținut cu cinste și trimes, împreună cu ceaușul, căruia nu i se făcuse niciun rău, ca să ducă la Poartă un arz prin care întreaga afacere era înfățișată ca o simplă inițiativă greșită a Pașei de la Dunăre, care în adevăr își pierdu locul și apoi și viața. Pâra lui Matei aduse, cu ajutorul Silihdarului, uciderea Vizirului[4].

Există și o versiune moldovenească a luptei: Doamna scrie că „Măria Sa Vodă au bătutu pe Mateiu-Vodă, și s'au închis la Telcajin sus, iar Vodă al nostru iaste la Gherghiță cu oștile"[5]. Pentru Matei însă fusese un adevărat războiu. Aceasta o spune

[1] Pentru prezența lor, *ibid.*, p. 165, nota 6.

[2] Miron Costin, p. 308. L-ar fi înștiințat, făcându-l să fugă la Galați, Grecul Stamati (v. asupra lui, genealogia lui Vasile, în Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 31; cf. *ibid.*, IV, p. 224, nota 1). El scrie „Mecin", ceia ce vine de la „mecet", moscheie. Forma Măcin e prin confusie cu a „măcina").

[3] Sârbu, *o. c.*, p. 135, nota 6.

[4] Miron Costin, p. 309.

[5] Ioga, *Doc. Ar.*, II, p. 1053, no. MDCCCCXXXI. Campaniile contra lui Matei, datorite ambiției lui Vasile „de a reuni cele două principate și a face să între al Țerii-Românești în Casa sa", sânt descrise pe larg de un mai târziu istoric francez. Cu sacrificiul a 500.000

www.dacoromanica.ro

Fig. 7. — Matei Basarab şi Doamna Elina, după o miniatură contemporană.

www.dacoromanica.ro

inscripţia pusă de dânsul la biserica din Gherghiţa, zidită în cinstea mucenicului ostaş Procopie, căruia şi Ştefan-cel-Mare-i închinase odată un lăcaş de mulţămită. El arată cum, „având războiu la Nenişori, pre Ialomiţă. cu vrăjmaşul Dumnii Sale şi al ţări", — ca totdeauna el pune „ţara" alături de persoana sa, ţiind să afirme astfel originea şi caracterul stăpânirii ce o avea, prin alegerea, voinţa şi iubirea acestei ţări, cum o şi afirmă către Rákóczy [1] —, „cu Vasile-Vodă", s'a îndreptat către acest sfânt câştigător de bătălii şi a ajuns astfel la o adevărată şi hotărîtoare biruinţă: „Supus-am vrăjmaşii", *dar nicio pomenire de Moldoveni, ceilalţi Români, ci numai de Vasile individual, gând de mare însemnătate pentru sufletul Domnului „român"*; de altfel şi prinşii fură cruţaţi [2] — „supt picioarele Dumnii Mele, şi i-am ruşinat, şi i-am gonit dupa pământul ţărei" [3].

Şi pentru Ioan în acest timp fusese, în Moldova, care i se cedase, o adevărată Domnie. Il vedem astfel *abdicând* în Sfatul boierilor săi, pentru boala sa cu mânile şi picioarele „desnodate" [4] Astfel, cu voia ţării, deprinsă a alege, *Vasile, Domnul muntean izgonit, reia Domnia M Moldovei* [5].

Cum Matei învinsese şi-şi arătase îndată biruinţa lui Rákóczy.

---

de taleri oferiţi Caimacamului şi al unei creşteri de tribut, Domnul Moldovei capăta Scaunul muntean pentru fiu Se arestează capuchehaiaua lui Matei ca să nu dea de ştire, se cere Ardeleanului şi regelui Poloniei să nu ajute pe acela căruia i-ar ajunge „şapte ani de Domnie". Intr'o campanie de iarnă. se trimete S'lihdarul al doilea la oastea lui Vasile. Matei oferă în zădar şi el mărirea de tribut. In desperare bate pe duşmani, pune pe fugă pe Silihdar şi strânge o mare pradă. Caimacamul ar fi fost gâtuit pentru că a îndemnat la o aşa de nenorocită încercare; Vatel, *o. c.*, IV, p. 535 şi urm.: v. „reunir les deux Principautés et faire entrer celle de Valaquie dans sa maison"; *ibid.*

[1] Sârbu, *o. c.*, p. 171.

[2] Fermendžin, *Monumenta, Slav. Merid*, p. 103.

[3] Iorga, ed. lui Constantin Căpitanul, p. 122, nota 2 Data inscripţiei e 26 Maiu st. v. Cf. şi însemnarile tălmaciului polon Romaszkiewicz, în P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, pp. 34-5.

[4] El muri puţină vreme după aceasta la Constantinopol; trupul se trimete îmbălsămat tatălui; Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 226, no. LXIII.

[5] Miron Costin, pp. 308-9.

www.dacoromanica.ro

de la care, cu toate formele de înşelare, nu avuse niciun ajutor[1] — a fost o strălucită solie, cu Hrizea, Logofătul Grigore şi cunoscutul Ragusan, Marco Vladcovici, pe când Lupu se explica doar prin fostul său omonim şi tovarăş în boierie, Lupu Prăjescu[2] — prinţul ardelean, grăbit să lichideze aceste raporturi, se întoarse spre cel dovedit mai puternic.

Alte solii muntene se urmează. Sânt şi unele din partea Moldovenilor, Rákóczy recurge, ca să nu se hotărască, şi la mijlocul de a întreba pe Saşi cu privire la „cearta Voevozilor Ţării-Româneşti şi Moldovei, în tabără, unul împotriva celuilalt[3]".

Avem în versiunea ardeleană tratatul încheiat, în mijlocul dietei ardelene, la 11 Maiu 1610, între Matei şi acela care-l părăsise cu totul în ceasul cel greu[4]. Se arată că nu mai era nevoie de o nouă formă, de oare ce se observase de Ardeleni cu credinţă cuprinsul celei vechi. Deci nu se dă marii solii nouă, alcătuită din mitropolitul Teofil, din Hrizea, Vistiernul Radu, Clucerul Buzinca, Stolnicul Socol, Păharnicul Vucina, Logofătul Marcu şi Logofătul Sava, decât o simplă confirmare[5]. S'a spus că în obligaţia personală a lui Rákóczy s'ar fi esceptat dintre aceia contra cărora ar fi să fie ajutat Domnul muntean Turcii şi Tatarii, dar e drept că mărturia e a unui duşman al prinţului, Kemény[6]. De fapt în acestălalt act nu se cuprinde nimic mai mult decât în asigurarea din partea Statelor Ardealului[7].

A doua zi după această neizbândă a diplomaţiei lui Matei, în acelaşi an 1640, ambasadorul olandes ştie să spuie că Vasile ar fi asmuţit nişte Tatari asupra vecinului său, dar a

---

[1] V. discuţiile lui cu sfetnicii în această privinţa, Sârbu, *o. c.*, p. 150 şi urm., 168-9. Rea purtare a Ungurilor din oaste; *ibid.*, p. 169.

[2] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 214-5.

[3] Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1059, no. MDCCCCXXXIII. Aceştia aflasera întâiu că a fost rău bătută numai straja moldovenească, iar apoi că înfrângerea a fost totală şi nu se mai ştie unde e Vasile; *ibid.*, n-l următor.

[4] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 220-2, no. LVII.

[5] Cf. şi Hurmuzaki, IV, pp. 656-7 ştirea de la Palatinul Ungariei).

[6] Memoriile; trad. Neagoe Poplea.

[7] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 217-9, no. LVIII.

www.dacoromanica.ro

Fig. 8. — Doamna Elina, soția lui Matei Basarab, după o miniatură.

www.dacoromanica.ro

fost oprit de noul Caimacam [1]. Şi, în clipa când se trimetea la Constantinopol, nu ca ostatec,—căci nu mai era vremea de aşa ceva —, ci pentru îngrijirea unei sănătăţi aşa de zdruncinate, copilul Ioan-Vodă [2], se cerea din nou de la acelaşi înlocuitor al Vizirului izgonirea lui Matei [3]. Unui ordin de a merge la graniţa de spre Polonia, în August, acesta nu i se supuse mai mult decât, odinioară, acelui dat, cu acelaşi scop, de Chenaan [4]. Astfel, capugiul trimes în Decembre, cu o suită de cincizeci de oameni, „pentru tribut" în Ţara-Românească era bănuit că are în vedere o lovitură [5].

Astfel de încercări se vor mai face. De şi Vasile nu mai avea pe fiul său Ioan, pe care *voise să-l trimeată şi până la Padova* [6], el încearcă la 1642 a face să i se dea Domnia la Munteni, prinzându-se Matei [7]. O ciocnire între ostaşii cari aduceau birul la 1643 aduce aspre porunci de liniştе [8] din partea Turcilor. Ioan Movilă se coborîse la începutul lui 1640 la Braşov [9] dar în 1644 se întâlnesc trimeşi de-ai Tudorei, văduva lui [10]) şi în Ardeal la 1643 apare, dar fără nicio ocrotire oficială, un pretendent Ilieş [11].

Inca din Februar 1640 bătrânul Sultan Murad murise, de beţie, iar urmaşul său Ibrahim era un slab de minte şi de voinţă, supt a carui obrăduire se putea face la Dunăre şi mai mult decât pe vremea când Sultan şi Vizir se aflau necontenit peste Mare, în lupte cu Persanii.

Din tot sufletul Matei ar fi vrut să întrebuinţeze acest

---

[1] *Ibid.*, pp. 222-3, no. LX. Caimacamul era Mohammed Tabani-Buiuc, fost la Buda, la Oceacov, apoi Mare Vizir, întors la Nipru şi de acolo numit locţiitor al Vizirului.

[2] Era bolnav de „lo struppio di un braccio", spune bailul; Hurmuzaki, VIII, p. 493, no. DCXCVIII. Avea, dupa acelaşi, „cam cincisprezece ani"; *ibid.*

[3] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 224-5, no. LXI.

[4] *Ibid.*, pp. 225-6, no. LXII.

[5] *Ibid.*, pp. 227-8, no. LXV.

[6] V. nota 2.

[7] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 229-30, no. LXVII.

[8] *Ibid.*, pp. 228-9, no. LXVI.

[9] Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1062-7, no. MDCCCCXCI.

[10] *Ibid.*, p. 1124, no. MMCXXXVI.

[11] *Ibid.*, p. 1048, no. MDCCCCLXVIII; pp. 1114-5; p. 1117, no. MMLXIII.

www.dacoromanica.ro

răgaz *pentru a învia politica lui Mihai Viteazul.* Incercase cu prinţul Ardealului, şi politica acestuia faţă de dânsul fusese una de înşelare şi laşitate. Prins în luptele din Europa centrală, unde urmă politica ambiţioasa a lui Bethlen, acesta n'avea niciun interes pentru ţările româneşti, în afară de acela de a nu se ridica acolo primejdii pentru stăpânirea sa. *Marele plan „dacic" căzuse şi în aceasta nouă ediţie a sa, care se încercase timp de vre-o zece ani.*

Lui Matei ca şi lui Vasile li-ar fi putut ajunge deci grija lor de acasă, unde erau toate mijloacele pentru o strălucită Domnie de bună administraţie şi de griji culturale. Acum Vasile era soţul frumoasei Circasiene Ecaterina[1]. De fapt în acest deceniu, cu toate nesiguranţele şi duşmăniile, se făcuseră lucruri însemnate a căror înfaţişare se impune în acest moment. Dar mai presus de tot ce căuta, din iubire, să dea Matei ţării sale de moştenire şi, din nemasurată ambiţie, cu acele „împărăteşti" apucături de care vorbeşte şi Miron Costin ca şi la Radu Mihnea, Vasile-Voda aceste simple base pentru porniri mai înalte şi mai îndrăzneţe, care era Moldova, de fapt stoarsă de bani, până la plecarea oamenilor în pribegie[2], era la unul şi la celalt urmărirea unor mari ţinte ale vremii: *la cel d'intâiu cruciata, la celalt Bizanţul.*

Deocamdată însă opera făcuta pentru ţările lor înseşi se înfăţişează atenţiei.

---

[1] Circasiana Ecaterina ar fi fost musulmană, şi Vasile, ca s'o poată lua, ar fi trebuit să dea Sultanului şi Caimacamului nu mai puţin de 30.000 de scuzi; Vanel, *o. c.*, p. 535: „Une dame circassienne d'une beauté distinguée... Cependant il en obtint la dispense moyennant 50.000 écus, qui furent partagés entre le Grand Seigneur et la Caïmakam". Cf. şi C. C. Giurescu, în *Mélanges* ale Şcolii Române din Franţa, 1925[1], p. 322 şi urm.

[2] Sârbu, *o. c.*, pp 136-7.

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL II.

Intrecerea ctitorilor domneşti

Când Matei şi Vasile, cei doi Domni cari, aşa de mult deosebiţi în originea şi rosturile lor, nu se puteau înţelege niciodată, luara în stăpânire Scaunele Moldovei şi Ţării-Româneşti, lungile războaie, năvălirile şi prădaciunile, o stoarcere fiscală fără alt scop decât adunarea capitalului necesar pentru cumpărarea şi răscumpărarea Domniilor, aduseseră la ultima stare de miserie materială şi morală amândouă ţările.

A scrie, a clădi, a tipări, îndeletniciri cu care se mândriseră înaintaşii acestor stapânitori în veacul al XVI-lea puteau ajunge a fi une ori o imposibilitate şi gustul chiar al lor dispărea

Nu însă în domeniul artei. Căci Moldova are totuşi zidiri noi şi supt Aron-Vodă [1], în frumoasa biserică deschisă cu un pridvor şi împodobită cu cuie şi stele de smalţ verde de lângă Iaşi, căreia-i urmează Secul, datorit lui Nestor Urechie, bisericile din Dulceştii lui Cărăiman, cu Sfânta Vineri a aceluiaşi, apoi cele din Dimăchenii lui Isac Balica [2], Sf. Nicolae din Suceava al lui Nicoară, sau Nicoriţă, tatăl lui Lupu Prăjescu (1610-11) [3], care e etitor şi la „Nicoriţa" ieşeană [4], adausul la Râşca al lui Bucioc (1611-7 [5], cu ames-

[1] V. Al. Lapedatu şi N. Ghika-Budeşti, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1909.

[2] G. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacurile al XVI lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti 1933, pp. 51-2.

[3] *Ibid.*, pp. 55.

[4] *Ibid.*, pp. 39-40. E din 1605. Urechia n'a dat, în *Miron Costin*, II, p. 594 (şi pentru cele şapte pietre de mormânt decât traducerea în româneşte a textului original; rămas inedit· dar reproducere fototipică în Balş, *o. c.*, p. 40.

[5] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

tecul de rosete între liniile simple ale vechii decoraţiuni de de-asupra uşii, biserica din Ştefăneşti, cu o podoabă a întrării ca în partea adausă de la Solca[1], clitoriile din Rădeana şi Buciuleştii lui Dumitraşcu Ştefan (1628)[2], de la Scânteia, cu aceiaşi sămănare de rosete între liniile vechilor pătrate gotice[3]. Ştefan Tomşa ţine să lase ca amintire micul lăcaş, de linii atât de armonioase într'o construcţie aşa de solidă, de la Solca, şi, prin cine ştie ce legături personale cu Romanul, bisericuţa Sfinţilor Voevozi de acolo[4], Ienachi Postelnicul, nepot al lui Skarlatos şi deci văr cu soţia lui Alexandru Coconul, dă, supt Radu Mihnea, cu totul altă întindere şi înfăţişare bisericii rotunde de la Sfântul Sava din Iaşi, cu ajutorul arhitectului constantinopolitan care a desemnat podoabele orientale de la uşa de întrare, iar, la capăt, Miron Barnovschi merită laudele lui Miron Costin pentru atâtea construcţii făcute în aşa de puţini ani. In Ţara-Românească nu se înseamnă în tot acest timp decât ce s'a îndreptat şi adaus supt Radu şi Alexandru Coconul la biserica prădată şi aruncată în aier de Sinan-Paşa.

Nicio lucrare literară însă, nicio traducere de carte sfântă, nici măcar o însemnare de cronică, afară de fragmentul despre începuturile Domniei lui Matei, nu se întâlneşte în acest timp, Miron Costin, care scrie târziu, trebuind să culeagă din tradiţii de familie sau de la „boieri bătrâni". Tiparul nu mai funcţiona de mult, şi cărţile de slujbă trebuiră să ajungă rare.

Dar scrisul frumos al documentelor din acest timp, ortografia lor exactă, fără deosebire de la o ţară la alta, gustul pentru coloare din iscălitura Domnilor[5] arată că, fără alte putinţe de manifestare, desvoltarea, acum pe linii proprii, naţionale, a spiritului acestui popor continua şi că nu-i trebuiau decât împrejurări mai prielnice pentru ca să se ajungă la noi vădiri publice.

---

[1] *Ibid.*, p. 78.
[2] *Ibid.*, pp. 94-6, 110-1.
[3] *Ibid.*, p. 125.
[4] *Ibid.*, pp. 71-2.
[5] Magdalina Iorga, *Iniţiale, litere ornate, chenare şi înfloriturî*, Craiova, 1928-9.

www.dacoromanica.ro

Ele fură date, şi în domeniul literaturii şi în acela al artei, de aceste Domnii care se putură prelungi de sigur şi prin inteligenţa, dibăcia şi puterea de resistenţă ale lui Matei şi Vasile, dar şi din causa unei stări de lucruri la Turci, prinşi în marele lor războiu cu Şahul şi apoi reţinuţi de tulburări interioare, care va ţinea, peste Sultanii schimbători, până în vremea când Marii Viziri din familia Chiuprulilor vor înlocui cu succes lipsa de însuşiri a Sultanilor dintr'o dinastie atinsă de degenerare.

Am văzut pe Vasile, care nu ridicase nicio clădire când era boier, apucându-se îndată după instalarea sa, de lucru, cu meşteri răsăriteni şi saşi, la Suceava[1] şi la Iaşi. Se refăcu vechea turlă suceveană, în care era să se adăpostească în ceasurile cele mai rele Doamna de-a doua, Cerchesa Ecaterina, şi fiul ei Ştefan, şi tot mândriei lui de a se putea înfăţişa „împăraţeşte" îi va fi fost datorită şi noua zidire a reşedinţii ieşene O biserica de la Şerbeşti, în Neamţ, poate fi în legătură cu rosturile lui de moşier; era isprăvită în Septembre 1636[2]. Ceva mai târziu numai, el începu, cu multă cheltuială, acele două mari clădiri care-l amintesc ca pe cel mai jertfitor dintre ctitorii de pe tronul Moldovei. Trei Ierarhii, altă zidire a lui Gheorghe din Bizanţ, cu tipul moştenit de la dinastia lui Ştefan-cel-Mare, dar cu două turnuri ca Galata, e şi ea zidită din piatră, dar piatra de aici, de cea mai bună calitate şi adusă de foarte departe, apare lucrată cu cea mai mare îngrijire în flori shematice asemenea cu una de la Sfântul Sava, peste care se aşternu aur, ornamente rotunde, nasturi de smalţ, une ori cu stema ţării, care e şi aici ca şi în fundaţia lui Aron-Vodă. Iar în totala refacere a bisericuţii vechi a lui Goläi, Golea, puternic edificiu de piatră fără asemenea sculpturi venind din arta occidentală, frumosul portal de marmură cu neobişnuitul relief şi pilaştrii cu capitete corintene dau o varietate vastei întinderi a pereţilor exteriori. Dar aceasta face parte din altă perioadă, *perioada „imperială"*.

Se adaugă, deocamdată, pentru 1638 bisericuţa de la Copou,

---

[1] V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1102, no. MMXLV; p. 1102, no. MMXLIII. Cf. şi *ibid.*, p. 1053, no. MDCCCCLXXIII, unde, în loc de Hancea, Mare Vornic, ar fi de cetit: Andrei.

[2] G. Balş, *o. c.*, p. 127.

www.dacoromanica.ro

pe a cării inscripție se pomenesc și fetele lui Vasile cu Teodosia, Maria și Ruxandra, care erau să aibă o viață atât de deosebită[1]. O călătorie la Orheiu, cu prilejul unei expediții turcești la Azov[2], sau a cercetării unor helești, dă solida biserică a târgului[3].

Aceste lucrări mergeau alaturi cu cheltuielile la Poartă pentru căpătarea și a Domniei muntene, cu pregătirile de război, cu umilințile pentru neizbânda pe câmpiile de luptă. In ele măcar mândrul Domn își afla mângâierea și gloria cea mai curată, pe care nimic n'o va putea atinge, cu toate nenorocirile care căzură asupra lui și a neamului lui.

Noile legături cu Moscova dădură, pentru aceste clădiri ca și pentru aceia care se făcu din banii lui Vasile la Liov. pictori cari introduseră într'o artă mai simplă îmbulzirea de scene din viața sfinților în jurul icoanei principale, coroanele în relief și atâtea elemente ale unei tehnice mai complicate, înlocuind vechea armonie intimă. care face farmecul lucrărilor din vremea lui Ștefan-cel-Mare. Golia păstrează, din fericire, și până astăzi pe pereți și la catapitesmă, cu toate revenirile grecești stângace. ceva din acest strălucit veșmânt de zugrăveală datorit meșterilor muscali și ucenicilor lor.

Miron-Vodă ceruse icoane prin solia viitorului mitropolit Varlaam. dar cele două Biserici, a Moldovei și a Moscovei, nu se înțeleseră asupra tipicului artistic în ce privește icoanele pe lemn. Urmă cererea de pictori în frescă pentru: Trei Ierarhi (1641) (Pospeev, Gavrilov, Sidor și Iacov, apoi Iacovlev și Michitin)[4].

Se adausceră, ca element de artă, policandrele lucrate la „Danțca", prin care se continua exportul de vite în Anglia, și o întreagă garnitură de odoare în argint. la care lucrau fără îndoială și mai departe maeștrii argintari din Ardeal.

---

[1] *Ibid.*, pp. 128-30.

[2] Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1039, no. MMXXV.

[3] *Ibid.*, p. 1159, no. MMCLVI. Deci între 1642 și 1646. Cf. G. Balș, *o. c.*, pp. 131-2

[4] Silviu Dragomir, *Contribuții la relațiile Bisericii Românești cu Rusia în veacul XVII*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVI, no. 21; Al. Lapedatu, *Icoanele lui Barnovschi-Vodă de la Moscova și Zugravii Trei Ierarhilor din Iași*, în *Bul. Com. Mon. Istorice*, 1912. V., pentru biserica din Liov, și P. P. Panaitescu, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1929, p. 9 și urm.

www.dacoromanica.ro

Tapiţerii ţesute foarte probabil în ţară chiar păstrează şi până astăzi, daca nu, în original, ci într'o copie, destul de exactă, pe muşamà, chipul lui Vasile încă tânăr, în bogata-i veşmânt de brocard de aur şi pe cap cu căciula lui Petru Şchiopul, a lui Mihai Viteazul şi a lui Ieremia, păstrată de urmaşii lor, măcar pe acel a Doamnei Tudora şi al supţiratecului tânăr, de o aşa de scurtă viaţă, Ioan [1]. Genul n'a mai fost cultivat în ţările noastre, de şi se lucrează şi mai departe, dar mai ales în Ţara-Românească, în aceiaşi tehnică atât de gingaşă, foarte fine aiere, precum şi alte odăjdii, din care s'au păstrat, în Moldova, cele de la Secul şi de la Coşula, datorite unor cusătoare artistice care lucrau în a doua jumătate a acestui secol al XVII-lea [2].

In ele toate se vede o influenţă răsăriteană care, dată fiind bizantinisarea „monarhiei" moldovene, n'avea nevoie să treacă pe la Munteni.

Originea ei e fără îndoială constantinopolitană. De acolo vine arhitectul de la Sfântul Sava, Gheorghe, egumenul fiind un Cipriot, Ierotei [3]. Direcţia se observă şi la Dragomirna, creaţiunea delicată a mitropolitului artist Anastasie Crimca (ctitor şi pentru paraclisul de la Sf. Gheorghe din Suceava) [4], în caracterul acestui brâu sucit care se înalţă şi şerpuieşte pretutindeni, însemnând arcele şi liniile bolţilor, pecetluit din loc în loc cu scuturi, flori şi trandafiri, întocmai cum aceleaşi linii florale [5] se adaugă în colori la iscălitura Domnilor. Aceiaşi iubire pentru ornamentaţie ca atare dă un caracter deosebit elegantului turnuleţ de pe naos, lucrat ca o bijuterie [6], ceia ce făcea să se prevadă rabdătoarea săpătura, piatră de piatră, de la Trei Ierarhi, cu aceiaşi covârşire a detaliului

---

[1] Ele se afla azi în Palatul Metropolitan din Iaşi. In genere pentru toata aceasta artă moldovenească, G. Balş, *o. c*

[2] V. şi Iorga, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, VIII, p. 145 şi urm.

[3] Iorga, *Inscripţii*, II = *Studii şi doc.*, XV, p. 137.

[4] *Ibid.*, pp. 90-1. Pentru lucrari artistice ale lui în miniatură, v. Sirapie Der Nersessian, în *Mélanges N. Iorga*, p. 695 şi urm.

[5] In inscripţia de la Sf. Sava, în locul scutului, sânt acele largi flori răsăritene care se încetăţenesc la noi pentru toată această epocă.

[6] G. Balş se întreba dacă Anastasie nu s'a gândit să trateze astfel toate pietrele faţadei, dar n'a avut vremea; v. *o. c.*, p. 32.

www.dacoromanica.ro

asupra liniilor generale. Această modă corespunde tendinței spre pompos a epocei. Și întrebuințarea aurului, de același gust răsăritean[1], e o anunțare a strălucirilor orbitoare de la biserica icșeană a lui Vasile.

Trei Ierarhii fură isprăviți, - întru numele lui Vasile, al Tudoscăi și al lui Ioan, cari tustrei ajunseră a se odihni în cuprinsul acestei minunate biserici, menită în gândul lui Vasile să biruie tot ce se făcuse până atunci —, în April 1638 și sfințiți în Maiu 1639[2], între cele două înfrângeri din Țara-Românească, a cării podoabă din Argeș i se va fi părut Moldoveanului întrecuta de evlavia și munificența lui. Și, peste puțin, Vasile și Curtea lui mergeau să primească la Galați moaștele, cărora li pregătise un scump sicriu de argint, ale Sfintei Paraschiva de la Epibate[3].

Alte ctitorii aparțin anilor mai târzii ai acestei Domnii care trebuia să ție aproape douăzeci de ani.

In acestea de până acum, c și în cele care urmară se întâlnesc elemente luate din mai multe părți. Meșterii sași lucrează după planurile unui arhitect oriental venit din Constantinopol; mai târziu, la Golia, vor interveni și alți conducători și meșteri, originari din Apus, obișnuiți cu ornamentele exagerate și pretențioase ale barocului. Zugrăveala e, cum am văzut-o, datorită unor pictori ruși împrumutați, și icoane pe lemn se aduc de la Moscova: la 1642 încă Vasile cerea Marelui Duce pictori[4]. Argintăria e săsească și clopotele vin de la Danzig. Pentru lucrul de lemn, pentru țiglă se chiamă specialiști din Ardealul german[5]. Românesc, tradițional e numai planul general al bisericilor, obișnuințile cu liniile gotice adoptate încă de pe vremea lui Ștefan-cel-Mare. O oarecare armonie e determinată doar de acest vechiu canon al construcției, cu care lumea era prea deprinsă ca să

---

[1] G. Balș a găsit exemple armenești și orientale; *o. c.*, p 35.

[2] Iorga, *Inscripții*, II. pp. 149-50 Descripția la Balș *o c.*, p. 131 și urm.

[3] V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, pl 1061, n-le MCCCCLXXXVII-VIII și scena înfățișată pe frontispiciul *Cărții de învățătură*.

[4] Certo negotio di pitori; Hurmuzaki, IV², p. 515.

[5] La Hârlău ar fi lucrat Italieni; Bandinni, în *Mem. Ac. Rom.*, XVI, p. 252

www.dacoromanica.ro

poată fi înlocuit. Incolo, e o artă compositâ, ca a Ruşilor înşişi, cari fac de multă vreme un astfel de amestec, o artă de cumpărătură pentru o ţară bogată, *acea artă imperială*, într'un cuvânt.

Cu totul altfel se lucrează, paralel, în Ţara-Românească a lui Matei, unde înainte de el [1] se făcuse numai reclădirea de la Radu-Vodă şi Comana lui Radu Şerban, cetate contra Turcilor.

Arnota a fost una din cele d'intâiu clădiri ale Domnului de ţară; inscripţia a trebuit să fie în româneşte, de şi chiar înainte de o influenţă de aproape, de care va veni vorba pe urmă, documentele interne ale acestei Domnii de caracter ostăşesc şi patriarcal sânt redactate într'o îngrijită slavonă. Incă la 1636 se făcea o întărire pentru această frumoasă zidire [2], care reproduce liniile arhitecturii tradiţionale [3], dar nu fără elemente transdunărene; Udrea Cămăraşul face darul unei cùpii şi unei cătui [4]. Aici s'au adus de la Alba-Iulia, în 1646, oasele lui Danciu, — nume domnesc, — tatăl ctitorului: inscripţia e, şi acum, românească [5]. Pictura, de toată frumuseţa, e de sigur datorită unui zugrav român şi se deosebeşte de pompa artei muscăleşti din acest timp, asupra căreia se exercită, de altfel, şi influenţe apusene.

Pe când Vasile închina la Locurile Sfinte clădirile sale, Matei liberează de orice legături cu Orientul, fie şi împotriva legăturii cu blăstăm, un mare număr din lăcaşurile ţării sale. Şi în acest domeniu se caută *închiderea în hotarele dreptului românesc* [6].

---

[1] Chivotul Sfântului Grigorie Decapolitul, cu prilejul unei visite a lui Radu Mihnea; Iorga, *Inscripţii*. I, p. 197, no. 412

[2] Preotul D. Cristescu, *Sfânta mănăstire Arnota*, Râmnicul Vâlcii, 1937, p. 17.

[3] V. N. Ghika-Budeşti, *Evoluţia arhitecturii în Muntenia şi Oltenia*, pp. 50-1.

[4] Cristescu, *o. c.*, pp. 27-8.

[5] Iorga, *Inscripţii*, I, p. 204; Cristescu, *l. c.*, p. 36. Mama lui Matei, Stana, era în legături cu Doamna Stanca a lui Mihai Vitezul; *ibid.*, p. 37.

[6] Dar senina figură a lui Matei Basarab a pătruns şi în literatura occidentală. „Prinţ zelos pentru religia creştină şi foarte iubit de supuşii săi", scrie un compilator frances de la 1689, „Prince zelé pour la religion chrétienne et fort aimé de ses sujets"; Vanel, *o. c.*, p. 535.

www.dacoromanica.ro

Mănăstirile acestea liberate sânt, de la un capăt la altul al țării, îngrijite, împodobite și, unde este de nevoie, și reparate, până la refacere. La Biserica Domnească din Câmpulung, refăcută între 1635 și 1636 încă, se întrebuințează prilejul reclădirii după dărâmarea de supt Alexandru Iliaș, la 1628, pentru a face în același timp istoria țării și afirmarea drepturilor Domnului. Pentru întâia oară, după unele mențiuni documentare din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se sapă în piatră legenda „bătranului și prea-milostivului creștin Radul Negrul Voevoda, carea au fost de 'nceput descălecătorol Țerii-Rumănești".

Legenda se întâlnește, de altfel, și în descrierea de Paul de Alep a călătoriei, mai târzii, făcute și în Țara-Românească de Patriarhul Macarie de Antiochia. Acesta cel d'intâiu, afară de Ragusanul Luccari, de la sfârșitul secolului precedent[1], arată coborârea din „Țara Ungurească" a lui „Negru-Vodă", care ar fi fost Voevod dincolo de Carpați. Cum era vorba de chestia ciobanilor ardeleni, vechiul Voevod apare el însuși ca un păstor de turme, care, găsind locurile frumoase, — ca în cealaltă legendă, a întemeierii Moldovei —, cere de la „Craiu" voia de a face aici o nouă țară. Și, tot după modelul moldovenesc, se menționează și înlăturarea Tatarilor, cari erau până atunci stăpâni ai acestor locuri. Fundația lui „Radu Negru" o reia, după dreptul și datoria sa. „acest Domn bun și milostiv creștin Matei Băsărabă Voevodi", el însuși un „Băsărabă" acum, și nu un simplu nepot, prin Danciu și înaintașii acestuia, dintr'un vag Băsărabă —, care a venit „întru moșiia lui", și, această afirmare de legitimitate; de coborîre dinastică, e îndată întărită: *„fiind și Măriia Sa de într'acea rudă bună și de întru acel neam adevărat"*. O a doua inscripție, și ea o adevărată scriere literară, reia aceleași date asupra originii lăcașului și asupra rostului noii stăpâniri, în legătură cu „moșii" a căror pomenire nu trebuie să piară — și aceasta ar explica poate mai bine și acel misterios Târg al „Moșilor" la București, pe unde s'a dat lupte biruitoare din 1633. Revenind la tradiția istorică așa cum o păstra poporul, Câmpulungul, pe slavo-

[1] *Anuali di Ragusa;* cf. Iorga, *Studii și doc.*, III, pp. CX-I.

www.dacoromanica.ro

neşte, Dâlgopolul, e întărit în străvechi privilegii, care se pun în raport cu aceiaşi legendă a „descălecării": vama domnească de pâne, vama vânzării la târg i se iartă, cu o astfel de însemnare solemnă pe piatră, pe veci, pentru că orăşenii au fost „ertaţi de răposatul Radul Negrul Voivod", aşa „cum scrie în cărţile ceale bătrâne", mai mult sau mai puţin autentice şi bine interpretate. Un astfel de privilegiu s'a dat, de sigur, şi pe pergament, la 1635. Ambele inscripţii sânt redactate, nu din lipsa unui redactor slavon, de cari erau destui şi, în vremuri paşnice, la îndemână, ci ca o afirmare a principiului pe care-l putem numi „naţional", în deosebire de cel bizantin al lui Vasile, de către boierul de încredere al Domniei, şi el un descendent de vechi luptători, Socol Clucerul din Cornăţeni [1]. Pictura cea veche a dispărut, dar de la Matei şi de la Doamna Elina se păstrează şi un frumos chivot [2]. Inainte de această importantă zidire, un Vasilachi şi un Vistier Vasile ridicaseră tot la Câmpulung o modestă biserică a Sfintei Treimi [3].

Lunga listă de ctitori pe care o da Cronica ţarii [4] cuprinde apoi o biserică în Piteşti, care nu şi-a păstrat inscripţia. Pe când la *Argeş, cetatea lui Băsărabă, nimic nu aminteşte pe Matei,* de şi în biserica lui Neagoe, celalt „Băsărabă", la care Domnul de la 1633 trebuia sa se gândească. peste un veac se înmormântează un fiu al Spătarului Preda, care şi daruieşte moşii mănăstirii, şi soţia Marelui Armaş Ivaşcu [5].

Târgovişlea, ajunsă de mult în cea mai rea stare, a fost şi ea în primul rând al atenţiei evlaviosului Domn, care *pretutindeni caută locurile istorice, numele trecutului, ce se*

---

[1] Hasdeu, *Istoria critică,* ed. a 2-a, pp. 134-5, Iorga, *Inscripţii,* I, p. 126 şi urm. cu notele . Cf. Aricescu, *Istoria Câmpulungului.* Pentru privilegiu, *Magazinul istoric,* V. p. 331 şi urm. Pentru Podul lui Socol, Paul de Alep, trad. Emilia Cioran, p 230 Pentru el şi Hasdeu, *Arch. Ist.,* I, p. 32, no. 33, şi Iorga, *Braşovul şi Românii.*

[2] Iorga, *l. c.,* p. 133, no. 5.

[3] *Ibid.,* pp. 136-7, no. LV.

[4] Ea numeşte p. 320 Biserica Domnească din Câmpulung: „a Negrului Voda", fără numele lui Radu, care *apare acum întâia oară prin combinaţia unui cărturar anonim, ceia ce arată o grijă a celui mai depărtat trecut care nu exista încă în Moldova.*

[5] Iorga, *Inscripţii,* I, pp. 151-2, n-le 13-4.

www.dacoromanica.ro

cer împrospătate pentru mai marea glorie, dar și siguranță a lui, singurul având dreptul de a domni. Iată-l deci venind la biserica lui Petru Cercel, care, de „vremile, mai vărtos ceale rezmericiose", — adecă războiul cu Sinan în 1595, — era în ruină; de și inscripția pomenește pe Constantin Brâncoveanu ca înoitor, stilul clădirii, făcută cu desăvârșire din nou, e acela al jumătății acestui secol al XVII-lea, chiar cu unele elemente de origine turcească, precum e balustrada de la balconul Doamnei, de și pictura, refăcută, e deosebită de aceia, influențată de Veneția, a Brâncoveanului[1]. Aici se înmormântă la 1652 nepotul după Doamnă, înfiat de mic, cu același nume, al lui Matei, supt inscripția versificată, în românește:

Acum zac fără suflet, cu lut împresurat[2].

Și Doamna Elina va fi așezată acolo în 1653, iar, după prea puțină vreme, Matei se va odihni lângă dânsa până ce, după dorința sa, oasele i se mutară la Arnota[3]. Mitropolia singură rămase în ruine până în zilele Brâncoveanului. Dar Curțile și cetatea îi sânt datorite lui Matei.

La altă ctitorie domnească, Dealul, de la cealaltă linie a dinastiei, solidă clădire a jurământului din 1598, în care se îngropase de curând lângă mormântul, cuprinzând capul lui Mihai, Mihăilaș Movilă, Matei a dat numai o frumoasă cruce, la 1648-9[4]. Pe altă urmă domnească, a lui Vlad Țepeș, el făcu apoi același lucru de reparație la Târgșor, unde Antonie-Vodă din Popești a adaus numai pictura.

Bucureștii căpătară clădirea basilicală, — ca a Bisericii Domnești din Argeș —, de la Sărindar, cea mai mândră din bisericile lui. In margene, Plumbuita se bucură de o nouă

---

[1] *Ibid.*, pp. 102-4, no. 201.

[2] *Ibid.*, pp. 105-6, no. 209. V. și Motogna, în *Rev. Ist.*, XIV, pp. 39-41.

[3] *Ibid.*, pp. 106-7; no. 210. Nu putem ști a cui e inscripția de pe piatra, azi la Muzeul de artă religioasă din București, care, din această ultimă parte a Domniei, cum o arată stilul și literele —, data de an lipsește —, înfățișează pe un mare personagiu cu sabia la coapsă. V. Iorga, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 193—, p.

[4] Iorga, *Inscripții*, I, p. 102, no. 202.

www.dacoromanica.ro

refacere (1647)[1], adăugindu-se şi acele case de locuinţă care au putut avea şi o menire militară. De altfel Matei alese pentru hramuri sfinţi militari, ca Mercurie la Plătăreşti, ca Arhanghelii Mihail, Gavriil, Azrael (Ozriil) şi Rafail la Brebu. In părţile Prahovei el e pomenit, nu atât prin bisericuţa de la Ploeşti, cât prin acea zdravănă clădire de la Brebu, cu înalta clopotniţă.

Dar el, Olteanul, nu putea să uite „Biserica Domnească" de la Craiova, care, venind şi ea de la înaintaşii săi, a fost total prefăcută, în stil mai mare, de dânsul. La Caracăl el face biserică şi Curţi[2]. Se adaugă mănăstirea fortificată de la Gura Motrului[3], zidirea bisericească şi casele de locuinţă de la el de-acasă, din Brâncoveni, apoi mănăstirea „Dintr'un lemn"[4].

Vechiul ostaş al lui Mihai Viteazul ţinu să comemoreze glorioasa luptă de la Călugăreni prin ridicarea pe oasele morţilor de atunci a unei biserici. Pentru lupta din 1636, el s'a gândit la episcopia din Buzău, şi la Măxineni[5], pe Siretiu, a lăsat altă amintire de războiu. In aceia a luptei de la Nănişori el făcu, precum s'a spus, biserică nouă la Gherghiţa, unde-i stăteau permanent slujitorii. Poate să fie vre-o legătură între aceiaşi biruinţă şi puternica zidire ialomiţeană, de-asupra râului, la Slobozia lui Ienachi (Slobozia de astăzi), care, cu formidabilele-i ziduri, era şi un mijloc de apărare contra unui atac de la Dunare, cum par să fi fost, în acelaşi şes, şi cea de la Sadova, şi puternica biserică, refăcută şi întărită, de la Balta Verde lângă Craiova, numită după numele boierului Jitianul, cu un turn din vârful căruia se putea priveghia departe. Mai sus spre munte, şi Strehaia (de fapt Strigonia) devine o veghetoare fortăreaţă (1645).

In toate acestea nu era deci numai o manifestare de pietate, Prin astfel de clădiri ţara ieşia întărită de cel care văzuse la Tismana ce adăpost se poate găsi între asemenea ziduri,

---

1 *Ibid.*, I, p. 82.
2 *Ibid.*, II, p. 140.
3 *Ibid.*, I, p. 210, no. 450 Vechii ctitori erau Craioveştii.
4 *Ibid.*, p. 181, no. LXXII.
5 *Ibid.*, II, p. 197, no. 263

www.dacoromanica.ro

așa cum Moldova era apărata prin cetățile lui Ștefan-cel-Mare. Același caracter îl au și fundații bisericești ca a Căpitanului Mare Lupu Buliga, în Mehedinți, care va aminti partea avută de el la încă o biruință [1].

Doamna Elina, de loc din satul illovean Fereşti, ridică, împreună cu fratele Udrişte, *o frumoasă biserică* acolo [2].

Boierii au lăsat mai puține amintiri, aici, ca și în Moldova, în epoca „monarhiei", inițiativa fiind și în acest domeniu a Domnului Dar urmașii vechiului Drăghici din Mărgineni: Filipeștii și rude de ale lor, Constantin Cantacuzino, soțul domniței Elina. fiica lui Radu Șerban, Stolnicul Dumitrașcu, Istrate, care ținea pe Anca, fiica lui Nicolae Patrașcu și a surorii Elinei, Pană Filipescu, fiul lui Dumitrașcu Logofătul, se unesc pentru a relace manastirea Mărgineni, unde, după o stupidă reparație de egumen grec, numai zdravănul zid de încunjur e din această vreme [3]. Același Constantin Cantacuzino și ginerele Dumitrașcu Filipescu ridică o frumoasa biserică la Filipeștii-de târg [4]. Cantacuzinească e și biserica, împodobită cu nasturi de smalt verde, de la Călinești, tot în aceste părți prahovene [5]. Lui Hrizea i se datorește biserica din Bălteni, cu un adevarat *chiostro,* întins și pe ambele laturi, din dreapta și din stânga [6]. Biserica de la Secuieni e a unui Postelnic Neagoe, care se pare a fi pretendentul [7]. De la episcopi doar mici daruri cum e, la Bistrița, crucea lui Teofil [8].

Pentru bisericile nouă și înoite era însă de nevoie *cartea bisericească.* La aceasta s'a gândit de la început, ori de unde ar fi putut să-i vie, Matei, pe când din partea lui Vasile nu se vede, mai multă vreme, nicio grija în această privință.

Curentul e la început slav, caci voința Domnului, reînteme ietor de tipografie, era dominată de învățatul său cumnat,

---

[1] *Ibid.,* p. 208, no. 444.
[2] *Ibid.,* I, p. 91, no. 181.
[3] *Ibid.,* p. 93 V. și Iorga, în *Mem. Ac. Rom.,* seria a 3-a, XVII.
[4] Iorga, *Inscripții,* I, p. 263 și urm.
[5] Iorga, *Inscripții,* II, pp. 109-10; *Bul. Com. Mon. Ist.,* 1908, no. 3.
[6] Iorga, *Inscripții,* II, p. 265, no. 763 (an 1636).
[7] Iorga, *Studii și doc.,* V, p. 142.
[8] Iorga, *Inscripții,* I, p. 198, no. 417

www.dacoromanica.ro

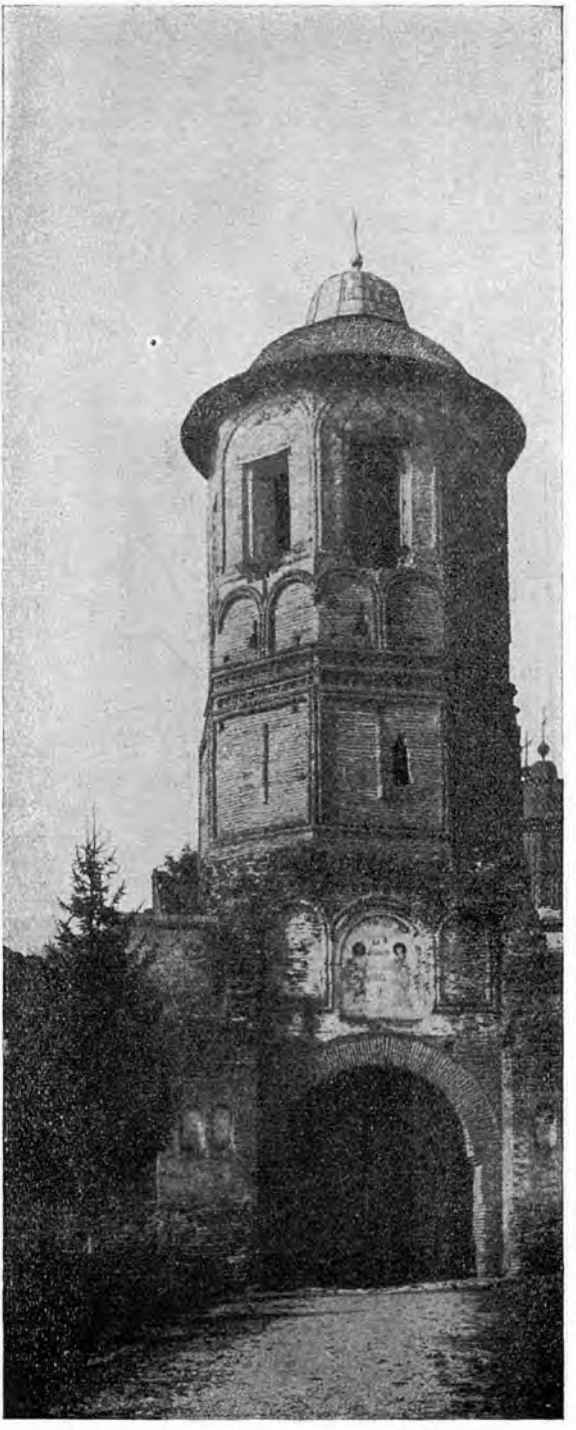

Fig. 9. — Clopotnița de la Brebu.

www.dacoromanica.ro

Udrea, Udrişte —, în prefacere erudită a numelui, pe grecește, Oreste, pe evreiește Uriil Năsturel din Fierești, fost „spudeu" în Rusia, fără să ne putem lămuri asupra motivelor acestei neobişnuite deştarări, şi mai ales în această direcţie.

Matei se *gândise întâiu, în legatura cu conspiraţiile balcanice care se îndreptau către dânsul, la Slavii de către Adriatica*.

In acest fel, el ieşia din concepţia, mai solidă, dar mai strâmtă, a rostului său. „Domn de ţară", legat de „moşi", „moşnean" ale stăpânirii sale, el n'a avut niciodată, de şi urmă politica de „creştin", cum o afirmă oricând, şi de ostaş a lui Mihai Viteazul, râvniri către Ardeal, în care n'a avut niciun raport cu cei de sângele său, şi Vlădicii ardeleni se îndreaptă tot mai mult către Moldova, pe urmele episcopiei de Vad, care avuse supt Mihai o căpetenie ierarhica deosebită în Ioan Cernea. Nici spre Moldova cel fără frate şi, de la o vreme, şi fără măcar fiul de adopţiune, n'a avut dorinţa de a stabili o legatura ca aceia a lui Radu Mihnea şi a lui Alexandru Iliaş, Domni munteni cari au „cucerit" Moldova. Poate dacă ar fi venit în ţară, cum a şi dorit o cândva, Matei[1], ca să şi-l lase urmaş, Mihai, fiul lui Nicolae Pe trașcu[2], s'ar fi schimbat ceva din această atitudine modesta, de o aşa de mare prudenţa dar nepotul omonim al lui Mihai Viteazul se stânse în prima tinereţă. Nu însa fără ca, precum vom vedea, Imperialii să fi văzut în el, la 1643, *un instrument pentru răsculareа Ardealului contra lui Rákóczy, devenit un duşman făţiş*.

Dar din moştenirea politică a lui Mihai era ceva care nu se putea părasi, chiar dacă aceasta aducea trecerea cu mult peste margenile unei simple politice de singură Tara-Românească: *dorinţa Balcanicilor, puşi în mişcare acum şi de*

---

[1] Hurmuzaki, IV, tabla.

[2] O cerere către Impărat a mamei lui, Anca; Hurmuzaki, VIII, p. 495, no. DCCII. „Fata lui Şerban Voevod" în Ardeal, cu logofatul la 1641. Atunci se face căsatoria fetei ei cu Istrate, trimeţându-se şi un Petru „Valahul" de la Braşov la nuntă; Iorga, *Studii şi doc*, IV, pp. 216-7. Cf şi I. Slavici, *Familia lui Mihai Viteazul*, în revista *Vatra*, II.

www.dacoromanica.ro

ambițiile austriece, de a ajunge la libertatea lor. *Odinioară,* această dorință fusese manifestată și susținută de șefii ortodoxici, cari erau Greci constantinopolitani, lucrând din Constantinopolul turcesc pentru Constantinopolul bizantin al strămoșilor. Acuma însă Cantacuzinii, Paleologii, Mamonaii erau în țerile noastre, așezați în rosturi de boierie, preocupați numai de câștigul lor și de viitorul familiei strămutate dincoace de Dunăre. Atunci, părăsiți de acești agitatori și îndrumători de felul lui Dionisie Ralli, acești Slavi de peste Dunăre se legară, prin uneltirile dibace ale Franciscanilor, cari serviau episcopatul de Nicopol, strâns legat de Târgoviștea, unde Ordinul își avea o veche biserică, și de București chiar, unde Locadello, întrebuințat de Matei și ca agent politic, întemeiase una nouă, *Bulgarii, mai mult decât Sârbii,* chemară pe Matei, ca șef de cruciată, sprijinita de Imperiali în fruntea lor, ca să redeie astfel viață acelui „leu bulgăresc" de care se vorbește într'una din scrisorile lor [1].

Astfel trebuie să se înțeleagă și să se explice faptul că Domnul român, în dorința de a reface tipografia, s'a adresat întâiu Croaților.

Înțeles cu Bulgarii de la Chiprovaț, acei Chiproviceni catolici, urmași ai vechilor bogomili, Bulgari cari făceau un comerț însemnat cu Țara-Românească, și mai ales cu un șef al lor, Francisc Marcanich, „nobil, și bun catolic", în legătură cu cardinalul Ingoli, șef de propagandă, care tipărise un *Liturghieriu* slavon la Roma și cu Croatul Rafael, ei face astfel să se ceară, în August 1637, meșteri de tipar din Apus. Ei ar putea să aibă chiar o influență religioasă.

Marcanich, care avea o recomandație de la Matei [2] către Rafael, spune, în numele lui Matei, că acesta „a trimes să se caute prin deosebite țeri oameni cari să priceapă acea limbă (slavonă) și să poată revedea și supraveghia tiparul acelor cărți și n'a găsit pe nimeni care să fie destoinic" [3] Dar el știe că „Domnul are de gând să trimeață la Chiev

[1] Fermendžin, *Acta Bulgariae ecclesiastica, ab anno 1565 usque ad annum 1799,* în *Monumenta Slavorum meridionalium,* XVIII, Zagreb 1887.

[2] Hurmuzaki, VIII, p. 462, no. DCLVI.

[3] *Ibid.,* p. 461.

www.dacoromanica.ro

ca să cheme pe un oarecare schismatic"[1]. Acest „schismatic" era însă venit de mult şi-şi începuse chiar lucrările.

Dar avem un *Molitvenic* slavon tipărit la Câmpulung pentru Matei-Vodă până la 30 Iulie 1635. Meşterul, Timotei Alexandrovici, e bine cunoscut prin lucrări făcute la Chiev chiar. Şi în prefaţa acestei cărţi rare[2] se arată originea acestei legături, anterioară şi amestecului, ca sfetnic cultural, al lui Udrişte Năsturel, cel crescut la Ruşi, şi influenţei lui Petru Movilă. Un Macedonean, Slav, Meletie Macedoneanul, de la mănăstirea bulgărească [3], vine, fără să avem explicaţia apariţiei lui la Curtea lui Matei; Domnul îi comunică aceiaşi râvnă pentru publicarea cărţilor bisericeşti în limba îndătinată. Se cere şi o îndreptare de la un călugăr, acesta de sigur Grec, din Pelagonia, Nectarie, şi astfel se trimete, cu un „credincios", Ştefan Bârzohodeţ, „Sârb", adecă Bulgar, tipograf fără unelte , pentru cumpărarea a trei teascuri la Petru Movilă, care era atunci mitropolit acolo, în Chiev.

Fostul Petraşcu-Vodă, Moldovean, era însă fiul lui Simion, care domnise la Munteni, fratele lui Gavrilaşcu, care culesese pentru câţiva ani această moştenire. Fratele său, Ioan, pretendentul la Scaunul Moldovei, avuse o înţelegere cu Matei şi, cum era vorba de recrutarea unor ostaşi în Polonia, poate că şi mitropolitul Ruşilor de supt Coroana Poloniei, să fi ştiut ceva de această conspiraţie, care e *tocmai din acest an 1635*[5]. Se înţeleg deci aceste raporturi între Târgovişte şi Chiev, care făcură ca Ţara-Românească să între înainte de Moscova în cercul de înrâurire al acestui învietor al culturii slavone nu fără un puternic amestec de latinism polon[6].

Petru Movilă, „marele om", care lacuse să tipărească la

---

[1] Hurmuzaki, VIII, pp. 461-2, no. DCLVII.

[2] Bianu şi Hodoş, *Bibliografia*, I, pp. 103-4. V. Ogienko, *Istoria tipografiei ruseşti* în ruseşte; la P. P. Panaitescu. *L'influence de l'œuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines*, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, 1926, I, pp. 16 şi urm.

[3] O afirmă însuşi în *Psaltirea* din 1636.

[4] P. P. Panaitescu, *l. c.*, pp. 20-1.

[5] Veress, *o. c.*, pp. 355-7, no. 276. V. şi mai sus.

[6] Pentru opera tipografică anterioară a lui Petru Movila v. Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, pp. 291-3.

www.dacoromanica.ro

Liov, în 1630, un *Octoih* pentru Miron-Vodă[1], dădu astfel o tiparniță complectă cu acest tipograf al lui, Timotei, și cu un Petru Glebcovici, zețar. Și, cum, în acel moment, la Câmpulung se făceau lucrările la mănastire, reclădindu-se și chiliile și acordându-se și un privilegiu excepțional călugărilor, cari trebuiau să fie cărturari[2], teascurile fură așezate acolo.

Tipăritura, în 1636, a unei *Psaltiri*, care, cum se știe, servia și ca întâia carte de învățătură, are și ea o semnificație care nu e numai bisericească și culturală. In ea, Matei apare și *cu titlul, pe care de mult nu-l mai purtasera Domnii munteni, al „părților de peste plaiuri" și chiar cu acela de „hertec de Amlaș"* scris „Ambleș", ceia ce înseamna neobișnuința cu acest nume *și de „Făgăraș"* nu „Făgăraș"[3]. E a doua zi după îndoielnicul ajutor al lui Rákóczy contra lui Vasile, în 1635. Domnul vorbește catre „drept credinciosul și evlaviosul rod al moșiei sale", dar se îndreaptă și catre alții cu cari comunică acest „rod" în ce privește întrebuințarea „vestitului dialect slavon", și, în această însirare, care, firește, vine de la tipograful rus, dar semnificația rămâne, se pomenesc *întâiu Bulgarii, apoi Sârbii, după cari vin acei „Ungrovlahi" cari nu sânt acum decât Românii din Țara Ungurească, Ardelenii, și tocmai la capăt Moldovenii, întitulați „Moldovlahi", cum Vasile s'a va intitula Domn „ungrovlah"*. Se anunță intenția de a da acestei obști ortodoxe, deci ideia răsăriteană izbândise, o întreagă biblioteca de asemenea publicații. Tipografia, care e pentru Domn cea mai scumpă „comoară", înțelege a o pastra el și pentru urmași. Apar cei trei ierarhi ai Țării Românești, între cari Teotil, mitropolit noi, dipă Griigorie, *un iubitor de carte românească în fața acestor reprezintanți ai unității ortodoxe de limba slavonă în Sud Estul Europei, și Ignatie de Râmnic, care era însuși de origine bulgărească.*

---

[1] Émile Picot, *Pierre Movila*, p. 115; P. P. Panaitescu, o. c., p. 49. Miron ar fi fost pe cale sa întemeieze, cu Andrei Sculschi, întemeietorul tiparului din Liov, o tipografie în Moldova, unde spune că „a lucrat"; P. P. Panaitescu, l. c.

[2] D. I. Simonescu, *Viața literară și culturala a manastirii Câmpulung*, Câmpulung 1926, p. 62 și urm.

[3] Se scrie și „Basaraba".

www.dacoromanica.ro

Fig. 10. — Biserica mănăstirii Arnota.

www.dacoromanica.ro

A doua ediţie a *Psaltirii* nu mai e din Câmpulung, unde găsim acuma scrisori către Braşoveni, *redactate în româneşte,* cum cerea curentul de atunci, de-ale unui egumen Melchisedec, care iscăleşte greceşte, ceia ce-i arată originea, dar pune o pecete cu inscripţie slavonă[1]. Se poate ca el să fi dat o altă direcţie mănăstirii câmpulungene, care începuse supt semnul exclusiv al slavonismului. La 1639 muria la noi fostul Patriarh de Alexandria, Mitrofan Kritopulos, codificatorul ortodoxiei, care învăţase la Oxford[2], şi la Mărgineni era egumen Grecul Partenie.

Tiparul trece la Govora, fundaţia lui Radu-cel-Mare. Acolo se lucră cu greu, de la 1638 până la 1641, începătorul, care, o declara gata în 1638, fiind un călugăr Ştefan din Ohrida, alt Bulgar, care nu arată mutarea tiparniţei, iar ultima notiţă din 1641, care caută, evident să anuleze pe cealalta, purtând, cu menţiunea Govorei, numele egumenului acestei noi chinovii, reformate în sensul comunităţi de viaţă şi de lucru: un Silivestru, care iscăleşte „taha"; aceasta înseamnă, ca şi în Moldova secolului al XV-lea, la Munteni copist, caligraf. *Deci până la 1641 se lichidase influenţa Bulgarilor de la Athos şi Ohrida, stăpânirea internaţionalismului slavon, în locul căruia Teofil impusese cultivarea limbii româneşti, în sensul însuşi al Domniei lui Matei*[3]. Ştefan din Ohrida rămase, cu slavona sa bulgărească, de care nu înţelegea să se desfacă nici la capătul unei cărţi româneşti[4], dar nu mai era în sama lui însăşi alcătuirea cărţilor pe care Teofil le va îndrepta în altă direcţie. Intitulându-se „Sârb", el lucra şi în 1643 alături cu „drucarul" Cunotovici Ioan, nu Ivan —, „drucar", care, din parte-i, într'un *Antologhion* slavon, crede ca e bine să se intituleze „Rus", iar acela care patronează această publicaţie de „Minee", de slujbe lunare, pe scurt, Melhisedec, afirmă, cum am spus, că el e Grec din Pelepones, însă, cum nu ştie slavoneşte, prelaţa, cu iscălitură cu tot, i-o face, reprezintant al slavonismului erudit, cumnatul domnesc, al doilea logofăt Udrişte Năsturel, care-şi dă numele însă, nu

[1] Iorga. *Braşovul şi Românii,* pp. 129-31.
[2] Michalcescu, *o. c.,* p. 183 şi urm
[3] V. şi consideraţiile din Iorga, *Ist. Bis.,* ed a 2-a, I
[4] Bianu şi Hodoş, *l. c.,* pp. 133 şi urm

www.dacoromanica.ro

pe românește, ci pe grecească lui Melchisedec, dar cu amintiri clasice: Orest.

La o activitate nu numai tipografică, dar și literară, îndemna și exemplul campaniei calvine care începuse în Ardeal, încă din 1640.

După Mihai Viteazul Mitropolia românească din Ardeal avuse aceiași soartă ca și toate așezămintele din acea țară pe vremea luptelor dintre Habsburgi și dintre tendințile naționale ungurești în jurul dinastiei Báthory. In tabăra lui Basta se afla un Vlădică român, dar biserica din Bălgrad a lui Mihai fu ocupată, ani întregi, de un Polon, evident catolic, Valerian Lubienicki [1]. Cum se spune că primul purta cu dânsul o „cârjă de argint" și cum Teoctist, urmașul lui Ioan de Prislop, e presintat în dipticul oficial al Mitropoliei că „au făcut o cârjă de argint" [2], identitatea lor se impune. Notița care-l înfățișează ca luptător în rândurile Imperialilor, cu „paloșul nemțesc", îi arată și sfârșitul, ca ostaș, fiind „împușcat tocmai prin mijloc", în luptele de la Sătmar. Moartea lui a trebuit să se întâmple după acea dată din Mart 1606, când el iea parte la înlăturarea preotului din Șcheii Brașovului, Neagoslav [3].

Sentimentele lui Ștefan Bocskai, calvin convins, care-și sprijinia pe credința sa religioasă politica, n'au putut fi prielnice acestei biete Biserici umile, și aceasta cu toate bunele raporturi ce a avut cu Domnii români. Când urmașul lui, Gabriel Báthory, era în fruntea tovărășiei „dacice" pe care era s'o rupă în curând nestăpânitul lui capriciu, influenței muntene trebuie să i se fi datorit acele măsuri din Iunie 1609 prin care se asigura preoților români libertatea față de pretențiile domnilor de pământ, cărora vor avea să li facă numai un dar [4].

Trebui căderea lui Báthory, înduşmănit cu amândoi vecinii săi, pentru ca, supt Gabriel Bethlen, să se ajungă la o reglementare ierarhică în această provincie bisericească. Intr'o vreme de prietenie cu Domnii Țării-Românești și Moldovei, cade recunoașterea ca „episcop", supt control calvin, a unui că-

[1] Hasdeu, în *Col. lui Traian*, p. 294 și urm., *l. c.* p. 309; Șincai, II, la anul 1605.

[2] Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 66.

[3] Stinghe, *Ist. besearecei Șcheailor*, p. 6.

[4] Șincai, II, pp. 504-6. Cf. Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, p. 231.

www.dacoromanica.ro

lugăr de la Prislop, al cărui nume de Teofil e acelaşi ca şi al episcopului de Râmnic. Numit la 1614, el capătă — şi nu se poate să nu se bănuiască, pe lângă dorinţa de a avea o singură unealtă pentru tot Ardealul şi comitatele exterioare, şi sugestii venite de dincolo de munţi — *şi moştenirea episcopilor de Vad, acum desfiinţaţi, şi acele comitate anterioare asupra cărora se întindea puterea noului prinţ* (1-iu Februar 1615)[1].

Un Eftimie, apoi un Dosoftei, venit din Moldova, unde fusese pe la Roman, pe la Huşi, pe vremea lui Radu Mihnea, se urmează ca superintendenţi ai Românilor din Ardeal, cel de-al doilea, care păstoria, în aceleaşi condiţii ca şi Teofil, până la Sătmar şi la Debreţin, intitulându-se „Vlădică în Ardeal şi în Maramureş" sau chiar arhiepiscop al Bălgradului şi a toată ţara Ardealului şi Ungurească şi celelalte[2]". El urmează îndreptărilor de la guvern şi caută să introduca pretutindeni legea sprijinită pe cartea înţeleasă de toţi. Nerecunoscut în dipticul de la Bălgrad, unde şi-a avut reşedinţa între călugării săi[3], *el reprezintă deci acea unitate bisericească deplină pe toată harta teritoriilor supuse lui Bethlen, datorită acestuia, ceia ce era, de sigur, oricare ar fi fost motivul, o mare înfăptuire românească. Neapărat că şi asupra Banatului, în care nobilimea era calvină, a trebuit să se întindă autoritatea sau măcar influenţa lui.*

Aceasta fu şi situaţia supt Rákóczy, la 1634, a noului episcop Benedict, legat de Moldova[4].

Bethlen, în strânsă legătură şi cu Patriarhul ecumenic calvinisant, Chiril Lukaris, ar fi dorit şi mai mult, adecă întrarea Românilor supt conducerea propriului său superintendent maghiar.

---

[1] Actul, în N. Dobrescu, *Fragmente*, p. 19 şi urm. Strecurarea în Nord a unui Augustin, catolic, ca şi Valerian; *ibid.*, p. 23. E vremea când din Maramureş se înlătură Sârghie al lui Mihai Viteazul, Radu Mihnea reprimindu-l la Tismana: Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, p. 228.

[2] *Ibid.*, pp. 224-5.

[3] *Ibid.*

[4] Iorga, *Doc. Ard.*, III, p. 982, no. MDCCCLXXI. Cf., pentru înaintaşii lui, *ibid.*, p. 946, no. MDCCCXLIX; p. 967, no. MDCCCLIII; p. 969, no. MDCCCLVI.

[5] Ardeleanu, *Istoria dieceseî Oradei-Mari*, II, Blaj 1888, pp. 17-20.

www.dacoromanica.ro

In fața acestor episcopi după placul „Craiului“ un Ghenadie, de ortodoxie strictă, numia protopopi încă din 1618[1]. Puterea lui nu cuprindea, firește, părțile din Banat rămase „drept-credincioase“ supt stăpânirea Turcilor, unde aflăm pe Vlădica Sava[2].

Pentru Români, Ghenadie era un mitropolit după asemănământul lui Mihai Viteazul. Pentru Rákóczy el avea supt dânsul Bălgradul, Vadul și comitatele exterioare, Oradea și Sătmarul, cu dreptul de a-și pune locțiitori, „chipuri vlădicești“, mai mult decât protopopii obișnuiți, al căror rol îl jucau, de altfel, în Inidoara, ceia ce însemnă și părțile bănățene vecine ale Lugojului și Caransebeșului, — și se numi un nobil, Ianăș, și în Maramureș și părțile vecine ale Rodnei și Bistriței, având-și reședința în Vișău[3]. Pentru „Craiu“, el era însă numai „popa Gheorghe“, un fel de mirean „valah“ având administrația unor biserici cu aparența calvinisată[4].

Așa se ajunse până la 1640, când un călugăr ardelean formal la Putna și purtând neobișnuitul nume de Iorest, care trimete la Orest Năsturel — și nu se poate să nu fie o legătură , va lua moștenirea lui Ghenadie[5].

Pe la 1620 Ghenadie nu pornise încă executarea programului de calvinisare dorit de stăpânul său regal. *Și această operă nu putea începe decât într'o vreme când slăbirea vechii legături de „frăție“ a lui Rákóczy cu Matei făcea să nu mai fie necesară nicio scutire de noi năvăliri în Biserica de p'ste munți.* „Herțecul de Amblaș și Făgăraș“ nu mai avea de ce să fie ferit în toate drepturile și ambițiile sale.

Catechismul calvinesc din Bulgrad 1640 e cunoscut numai prin întâmpinările pe care le-a stârnit la noi. El se înfățișa, și aceasta-l făcea mai periculos pentru Țara-Românească, unde în toate prilejurile Vodă-Matei apăsa, mai presus de

---

[1] Iorga, *Studii și doc.*, XII, pp 280-1 Alta bibliografie, Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, pp. 235-6.

[2] *Ibid.*, p. 236.

[3] Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1398-9. no. MMDLXXIV. Cf. *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, pp. 236-7.

[4] V. iscălitura sa dublă: și „Ghenadie“ și „popa Gheorghe“, în Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1020-1, no. MDCCCCXXVII.

[5] Iorga, *Sate și preoți*, p. 52.

www.dacoromanica.ro

toate, asupra caracterului său de „creştin", — ca fiind un „catehismus creştin". De sigur că această publicaţie a trebuit să preceadă Evanghelia cu învăţătură în sens calvin de care va fi vorba îndată. Era numai „o cărţălue mică", pe care Udriste Năsturel o aduse cu sine la întoarcerea dintr'o misiune în Ardeal[1]. E sigur că data acestei publicaţii trebuie coborâtă cu câţiva ani.

Dar încă din 1640-1[2] influenţa mitropolitului Teofil făcea să se tipărească Pravila sau, cum lămureşte însuşi titlul: „îndreptătoriu de leage" sau „tocmelea *(sic)* Sfinţilor Apostoli, tocmite de 7 săboară, cătră ăcasta şi a prea-cuvioşilor părinţi, învăţătorilor lumiei"[3]. E o lucrare întinsă, de 174 de pagini, cu o destul de frumoasă înfăţişare. *In afară de domeniul restrâns al cărţilor de slujbă şi de explicaţie a Evangheliei, nimic asămănător nu se dăduse până at nci în limba ţăr.i la noi.*

Partea savant slavonă nu e represintată decât prin versurile lui Udriste Năsturel, care a dovedit apoi prin inscripţia poetică de pe mormântul lui Matei cel tânăr că poate să le facă şi în românește: în ele se celebrează mai ales vitejia Domnului muntean. Lucrarea e datorită, — şi aceasta se spune iarăşi în slavonește, — cărturarului de la care Teofil ceruse traducerea cronografului, acel Mihail Moxalie; el întrebuinţase pentru aceasta un manuscript care s'a dovedit a fi asemenea cu cel publicat de Cotelerius[4]. Inceputul e însă după *Nomocanonul* rusesc tipărit de mai multe ori, iar în urmă la Chiev, de Petru Movilă, în 1637, dar textul e mai bogat decât acela[5].

[1] Bianu şi Hodoş, *Bibl. rom.*, I, p. 107, no. 38. Dar nu întâlnim nicio solie a lui Udriste în Ardeal în aceşti ani; cf. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 216-7. El nu face parte nici din marea solie de la 1640. Afara de o mai veche trimetere, îl găsim la 1649 *ibid.*, p. CCXXX; cf. *ibid.*, p. CLXXXIV. La 1641 „Vladica românesc" vine din Făgăraş la Braşov; *ibid.*, p. 217.

[2] V. I. G. Sbiera, *Mişcări culturale*, p. 113.

[3] Şi alt titlu: „Pravila stai Apsli şi a sfinţilor de al şaptele sabor prea-ogodnicii şi de Dumnezeu purtatorii părinţii noştri, de episcopi şi de preoţi şi de calugări şi de oameni mireani şi de toate învăţăturile"; *ibid.*, p. 113

[4] Const. Popovici jun., *Fântânile şi codicii dreptului bisericesc ortodox*, Cernăuţi 1886; Pereţ, *Pravila de la Govora;* Spulber, *l. c.*

[5] P. P. Panaitescu, *Pierre Mogila*, pp. 31-3.

www.dacoromanica.ro

Cartea e tipărită *şi pentru Ardeal,* nu şi pentru Moldova, şi o parte din exemplare au prelaţa isculita de Ghenadie, nu de Teofil. Acesta începe prin a spune că, în socoteala sa, de oare ce „toate limbile au carte pre limba lor" şi „duhovnicii rumâneşti" trebuie să aibă un asemenea îndreptariu. E o lucrare *numai pentru ei,* cum o menise Petru Movilă, „iară întru mână de mirean să nu se dea, nici la măscărici să nu fie tocmealele sfinţilor Apostoli şi a sfinţilor părinţi batjocurite". Şi nimic alta nu se mai întâlneşte decât sfaturi şi mustrări pentru aceia ce au a face cu cugetele oamenilor.

Această atitudine a Ardealului se păstrează şi după aceia. Când popa Dobre din Şcheii Braşovului aduse „tipare" de la Munteni, el ceru „Craiului" său, lui „Racolţi Gheorghie", voia să retipărească vechea Evanghelie cu învăţătură din 1580-1. Lucrul fu început de dânsul şi urmat de Ioresi, care-l isprăveşte încă din 1641[1].

Ce urmează mai departe, e în legătură cu acele condiţii de viaţa politică prin care s'a definit şi întărit imperialismul moldovenesc, care trece apoi, cum se va vedea, prin Udrişte Năsturel, întru câtva şi asupra Ţării-Româneşti, fără a putea distruge sensul primar şi principal al Domniei lui Matei.

---

[1] Bianu şi Hodoş, *o. c.*, I, p. 119. La 1640 Geley, superintendentul calvin, anunţă moartea Vlădicai Ghenadie şi cere a se găsi un urmaş vrednic, căruia-i pune condiţii stricte de adevarata robie. El admite însă un calugar moldovean pentru noua tipografie. Pentru raporturile clerului românesc cu superintendentul, Hunfálvy, *o. c.*, p. 178. O scrisoare din 15 Septembre 1640, în Kemeny, *Notitia hist. dipl. archivii capituli albensis*, p. 296

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL III.

Perioada de înflorire a imperialismului bizantin

Matei, din ce în ce mai nesigur față de Rákóczy, caută iarăși, încă din Maiu 1640, o legătură cu Impăratul. El trimete la acesta din nou, pe furiș, peste mari piedeci în Ardeal, pe Ragusanul Marcu Vladcovich. Acesta trebuia să arăte ce primejdios e Domnul Moldovei, al cărui gând merge așa de sus, încât ar voi să facă din cele trei țări stăpânite de Mihai Viteazul regatul său „dacic“ [1].

Pentru a zădărnici astfel de primejdioase planuri trebuie o intervenție pe lângă regele Poloniei, care știe ce vecin are în Moldovean, și care ar fi având și un „tratat“ cu Matei, care a primit bine pe solul regal la Poartă, desprețuit de Vasile, pentru ca acest rege, urmașul, mai războinic, al lui Sigismund al III-lea, să înfrâneze pe Vasile. Și la Poartă residentul imperial ar putea să lucreze pentru zădărnicirea intrigilor contra lui Matei. Acesta n'ar putea fi ajutat, în cas de atac turcesc, prin forțe ostășești, însă i s'ar putea da voie să recruteze, pe bani împrumutați de Tesaurul imperial, elemente de resistență în țerile austriece.

Matei își amintește că țara sa a fost închinată „totdeauna“ Habsburgilor, fiind „încorporată regatului Ungariei“, — așa redactează Ragusanul concepția legăturii cu Coroana Sfântului Ștefan. După el Vodă ar lăsa, neavând fii din trupul său, pe Mihai, fiul lui Nicolae Pătrașcu, a cării văduva se cere a fi lăsată a trece în țară cu fiica ei Elena. Dar acest fiu de Domn

[1] Qui ab imperatore Turcarum provincias istas christianas, Transilvaniam, Moldaviam ac Transalpinam sibi suisque dari postulavit; Hurmuzaki, IV, p. 656, no. DLXXXIV.

www.dacoromanica.ro

îl vrea și țara, *nouă afirmare a principiului dinastic pe linia Basarabilor*[1].

In scrisoarea sa din 29 Maiu vorbia, urând Impăratului izbândă în lupta lor din Imperiu, de Turci ca de niște „păgâni" odioși, cerând voie de a se întoarce Doamna lui Nicolae-Vodă, care e pentru dânsul ca o soră; restul trebuia să-l spuie din gură trimesul[2] Răspunsul de la 24 Iulie e în legătură numai cu această călătorie a celei de atâta timp despărțită de țară și a fetei crescute în străinătate[3], care, și după măritarea ei cu Istrate, va întrebuința literele latine pentru iscălitura ei.

Cum solul arătase, în numele Domnului, că moartea Sultanului a slăbit foarte mult pe Turci, că Persanii stau în așteptare, necăutând să încheie pacea promisă, că puterile turcești sânt foarte mult slăbite, după pierderile, așa de mari, din Asia, așa că vor trebui chemați la oaste doar țăranii nedeprinși să lupte, Matei se arată gata să ajute pe Imperiali împotriva Impărăției Otomane[4].

Cu câteva luni înainte, această situație a Turcilor fusese cercetată într'un Consiliu imperial la Tirnavia, care primise știrea despre războiul din Țara-Românească, și se arătase părerea că ar fi de folos să se faca o legătură cu cei trei prinți amenințați de la Dunărea-de-jos, ținându-se samă și de mișcările popoarelor subjugate din Balcani, „Bulgari, Bosnieci, Albanesi, Epiroți și alții mulți, primindu-se chiar în părțile Ungariei fugari ce ar veni de acolo. In special era rugat Impăratul să ție samă de situația, rămasă încă așa de amenințată, a Domnului muntean[5].

Dar în fața propunerilor formale din partea aceluia a cărui însemnătate pentru siguranța creștină ajunsese deci a fi re-

---

[1] Hurmuzaki, IV, pp. 651-5, no. DLXXVIII Ana cere Imparatului ca pensia ei sa treaca asupra fiului, pe care deci înțelegea sa-l lase la Austrieci; *ibid.*, no. precedent. Pașaportul pentru ea la 24 Iulie; *ibid.*, p. 652, no DLXXVIII. V. și cele doua n-re următoare, apoi pp. 661-2, n-le DLXXXVIII-IX

[2] *Ibid.*, pp. 650-1, no. DLXXVI.

[3] *Ibid.*, p. 651, no DLXXVI.

[4] Hurmuzaki, IV, pp. 656-7, no. DLXXXIV

[5] *Ibid.*, pp 647-8, no DLXXIV.

www.dacoromanica.ro

cunoscută, părerile fură foarte prudente. După unii, Împăratul trebuia să răspundă că, încurcat acasă, el trebuie să fie deocamdată pacea cu Turcii, dar, la nevoie, Domnul să nu lipsească a înștiința, căci în viitor se va putea face mai mult pentru dânsul. Oricum, ajutorul ostășesc turcesc nu e cum să i se dea[1]. Matei să continue a împăca pe Turci pe vechea cale a darurilor.

In acest timp Vasile negocia fără sinceritate în Ardeal, prin solii săi Toma Cantacuzino și Andrei Plantos, o înțelegere cu acela pe care nu-l putea suferi în Scaunul țării vecine, și, din partea sa, Matei însărcina cu aceleași zădarnice discuții pe Socol, venit, două luni mai târziu, cu o impozantă suită. Nu se ajunse la niciun capăt, și Rákóczy va invinui pe vecinul muntean că nu i-a urmat consiliul căutând să se împace, oricum, cu celalt Român[2]. I se părea chiar, în momentul când trimesul ardelean la Poartă asigura că Țara-Românească va fi atacată, în același timp, de Vasile, de Pașa de Silistra, Deli-Husein, și de comandantul în Rumelia, Ipsir, că supușii lui Matei nu i-ar mai păstra aceiași credință ca odinioară[3]. Din parte-i, Matei crezu că trebuie să întrebe în Ardeal, prin Mart. dacă, fiind atacat, se poate sprijini pe ajutorul de peste munți[4].

Din nou, pe când se căuta și un sprijin în Polonia[5], Domnul muntean se adresă Impăratului, cu cereri ca acelea din anul trecut. El și căpătă scrisoarea dorită către regele Vladislav, rugat să oprească prin sfaturi bune pe Vasile de a pregăti prin chemarea Turcilor și Tatarilor peirea acelor „mici popoare" creștine, — de la care totuși Habsburgii avuseră cu vre-o patru decenii înainte, foloase atât de însemnate[6]. Scrisoarea dată ca răspuns noului trimes Grigorie Rat, nu cuprindea nicio asigurare și nicio îndreptare[7].

Matei nu se lăsă nici după această „creștină" răspingere.

---

1 *Ibid.*, pp. 654-6, no. DLXXXIII.
2 Sârbu, *o. c.*, pp 187-9; Iorga. *Studii și doc.*, IV pentru solii.
3 Sârbu. *o. c.*, p. 190.
4 După ziarul lui Haller, *ibid.*, p. 193.
5 V. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 3.
6 Hurmuzaki, IV, p. 660.
7 *Ibid.*, p. 661, no. DLXXXVIII (April .

www.dacoromanica.ro

Afacerile Doamnei Anca-i dădeau prilejul de a mai atinge acolo, la Impăratul, grijile sale. Prin Logofătul Sava el intervine în Maiu. El ştia acuma că oştile adunate ale Turcilor, la care se va adăugi şi Vasile cu ai săi, iar el însuşi va trimete numai un număr de ostaşi munteni, merg ca să iea înapoi Cazacilor Azovul, pentru Turco-Tatari un „Azac"; dar se temea ca nu cumva la întoarcere să se încerce o lovitură contra lui şi, atunci, dacă nu se va putea apăra, cere să i se deie un loc de adăpost, pe care l-ar vrea şi numit, încă de atunci, în Imperiu; i se dădu din nou asigurarea că poate fi primit, fără îndoială, ca pribeag, dar fără să se preciseze nimic[1].

Din nou, Matei bănuia că uneltitorul e vecinul său român, şi un informator imperial dintre Unguri afirma că, *dacă acesta iea Ţara-Românească, „să nu aspire şi la principatul Ardealului"*[2]. Şi arhiepiscopul de Gran era de părere că biruinţa la Munteni a Moldoveanului ar însemna *aruncarea lui asupra celei de a treia provincii*[3].

Matei de şi bolnav, ardea de dorinţa unei fapte mari[4]. Dacă-l vor strânge Turcii, se va arunca în luptă cu dânşii. Prin Locadello el făcea să se ştie de bailul venetian că are „40.000" de oameni gata şi, în războiul care se pregătia pentru Creta, e dispus a face o „diversiune", cu condiţie să i se dea numai banii trebuitori pentru aceasta. Dacă propunerea lui e luată în samă, va trimete pe cineva pentru discuţie cu represintantul Republicei. Nu uita să pomenească legăturile cu Impăratul prin Ardeal sau prin mijlocitorul care e un Slav de Sud aşezat la Viena, în mănastirea Sfântului Ieronim, episcopul Gheorghe de Knin, Franciscan. Ştia că Rákóczy îi supraveghia corespondenţa, şi oferă să ajute aceia a Veneţienilor cu Polonia. Bailul credea că, la nevoie, o asemenea alianţă, care ar atrage şi pe alţii, n'ar fi de despreţuit[5].

[1] *Ibid.*, pp. 661-2, no. DLXXXIX.

[2] *Ibid.*, p. 662, no. DXC. Răspunsul imperial, foarte vag, la 30 Iunie; *ibid.*, p. 663, no. DXCI.

[3] *Ibid.*, pp. 663-4 Cf. Iorga, în Buletinul francęs al secţiei istorice a Academiei Române, 1938.

[4] Se credea că sufere de dropica şi la începutul anului 1642 se vorbia de moartea lui; Hurmuzaki, IV², p. 514, no. DXCVIII.

[5] Hurmuzaki, IV², p. 501. Matei trimete ştiri despre intenţiile Turcilor; *ibid.*, p. 502, no. DLXXXI. Cf. *ibid.*, pp. 502-3, n-le DLXXXIII-IV.

www.dacoromanica.ro

Relaţiile cu Ardeleanul erau aşa de rele încât acesta-şi retrăgea în 1642 ostaşii din serviciul Domnului muntean [1]. Bailul putea scrie însă: „e lucru sigur că *Matei-Vodă are destulă oaste: între infanterie şi cavalerie, la 25.000 de oaste bună şi că e hotărît, cu boierii săi, cari-l urmează, să se apere şi să se menţie până la moarte*" [2].

Românii se luptară în Crimeia, unde căzu căpetenia Muntenilor, Matei ferindu-se de a se înfăţişa în persoană [3]. Pentru predarea cetăţii, Vasile, urmând tradiţia lui Radu Mihnea şi a lui Barnovschi, făcuse mari silinţe.

In acest moment, când el, credinciosul, venise însuşi şi făcuse o astfel de ispravă, contribuind poate şi la îmbunătăţirea relaţiilor dintre Turci şi Poloni, *Vasile îşi afirma prin două acte de ocrotitor al ortodoxiei, misiune care revenia Impăraţilor, situaţia de mare patron al creştinătăţii orientale.*

Patriarhatul ecumenic era în deplina desfacere şi ruină. Fostul oaspete al lui Radu Mihnea, Chiril Lukaris, duşmănit de acei rivali neiertatori, cari-l vânară, din mazilie în mazilie, până la moarte, avea nevoie de sprijin, şi el îl găsi la ambasadorul provinciilor unite ale Olandei, priceputul negociator şi om de afaceri Cornelis Haga, care, într'o situaţie nerecunoscută, de represintant al unui Stat care numai prin tratatele din Vestfalia în 1648 ajunse a fi de ordin politic european, ştiuse să-şi capete o puternică influenţă, din care ştiu necontenit să tragă cel mai mare profit. In legătură şi cu Biserica anglicana, dar mai ales cu capitala calvinismului, Geneva, el, asupra căruia se îndreptaseră de la început atacurile dibace ale Iesuiţilor francesi şi italieni, cari-i urmăriau căderea şi moartea, ajunse la anumite concepţii, de atitudine, dacă nu, ceia ce ar părea greu de admis, şi de dogmă. Se ajunse astfel la tipărirea în Apus a unui catehism al ortodoxiei, care a fost tăgăduit pe urmă, dar a rămas de atunci legat de numele lui [4].

[1] *Ibid.*, p. 519, no. DCV.

[2] *Ibid.*, p. 520, no. DCVII.

[3] Hurmuzaki, IV, p. 665.

[4] V. Iorga, *Gesch. des osm. Reiches,* III. Cf. relaţiile cu Franţa, în Iorga, în *Revue hist. du S.-E. eur.,* 1936. Residentul imperial Schmidt vorbeşte de legăturile lui Vasile-Vodă cu Haga; Hurmuzaki, IV, p. 674.

www.dacoromanica.ro

Aș crede că *prin acești ani,* cum Chiril avuse cele mai strânse legături și cu principele Bethlen, s'a publicat la Alba-Iulia un catehism calvin, nu supt Ghenadie, care dispăruse, ci supt urmașul lui în Scaunul metropolitan, Iorest.

Față de acest atac, venit într'o vreme când cei doi mitropoliți, al Țării-Românești și al Ardealului, tipăriau împreună aceiași carte, și această țară a lui Matei ca și Moldova lui Vasile Lupu *crezură că trebuie să răspundă.*

Răspunsul lui Teofil fu publicarea unei noi Cazanii, la 1642. Ea e închinată de cel „cu binecuvântarea lui Dumnezeu ocârmuitor a toată țara Ungrovlahiei și a părților de peste plaiuri, herțeg *(sic)* de Amlaș și Fagaraș *(sic)*" „prea-slăvitului și blagocestivului neam al țăriei noastre și al tuturor carii sănt înprejurul nostru creștini". O titulatură, cum se vede, plină de înțeles, căci Domnul muntean are în vedere cu darul său folositor de suflet, nu numai pe ai săi, ci și pe Moldoveni și pe Românii din Ardeal și „Țara Ungurească", adecă *întregimea neamului său,* la care el face astfel apel în clipa primejduirii adevărului religios pe care, *în felul său românesc, dacă nu în acela general ortodox,* se credea îndatorat și în drept să-l apere mai mult decât oricine altul.

E vorba de a li arăta „rudei meale, creștinilor", cari sânt „adeveriții lucrători ai viei lui Hristos", adevărul. Se va lupta deci cu aceia pe cari, fără nicio considerație pentru o legătură cu Ardealul pe care o putea privi ca desăvârșit isprăvită, îi caracterisează astfel, cu cea mai mare asprime: „oameni de amândoao ceatele, proști", adecă neînvățați, „și sufletești", —traducerea lui „duhovnicești" —, „carii pentru ne[ști]ința sa se depărtară cu învățături striine și, cu proastă și scurtă mintea lor, răzlușindu-să den credința adevărată, protivnic Besearecii lui Dumnezeu, cu eretici înpreunându-se și, ca musca la dulciața mierei, așa și ei înșelători de spasenii proștilor și întru amărăciunea veninului cel purtătoriu de moarte necând și ucigând sufletele lor și ale oamenilor"[1].

Nu mai poate fi vorba, în astfel de împrejurări, numai de vechea carte brașovenească a lui Teofilact, în care e numai morală și nicio afirmație de dogmă, nicio combatere

[1] Bianu și Hodoș, *l. c.,* pp. 120-1.

www.dacoromanica.ro

a unor păreri rătăcite. Trebuie o lucrare nouă, am zice: „modernă", în care pravoslavia să se lupte cu armele pe care le știa întrebuințate atât de bine catolicismul. Se recurge deci la o publicație de mai multe ori tipărită în Polonia, începând de la ediția din Liov, 1606, dar ajungând până la reeditarea în 1637, de Petru Movilă, statornicul îndreptător al operei „bunilor creștini" din Țara Românească[1]. Dar s'au observat și schimbări, care arată, ca și pentru ilustrații, că nu lipsia dorința de a face totuși ceva nou. Și, îndată, chiar în margenile cărții slavone, editorii munteni, vor da dovada de inițiativă, recurgând la manuscripte locale, pe care le selecționează.

Lupta în numele Domnului său o începe Udriște Năsturel, care semnează, cu data de 7147, a așezării noului mitropolit ardelean Iorest, această prefață de cărturar învățat, dar fără originalitate și meșteșug de scris, așa cum, de altfel, a rămas el până la sfârșit, spirit care nu se poate compara cu al contemporanului moldovean Grigore Ureche. E foarte probabil că *întreaga operă de traducere e datorită acestui cumnat domnesc.*

Lucrarea va fi reluată apoi la 1644, „tiparele" fiind mutate acum la mănăstirea Dealului, unde se odihnia rămășița aceluia care-i fusese lui Matei Domn și căpitan: acolo se așezase ca nou egumen un „Arap", Varlaam[2]. Găsirea altei forme, manuscripte, făcu să se revie și asupra unei părți din vechiul text, la care se adauge tot ce cuprindea mai mult această-laltă transmisiune.

Aici Udriște lasă la o parte metrica slavonă și se încearcă în românește, fără mare succes, când pune la „Stema Domniei Țârâi-Rumânești neam Casei Bâsărăbească", aceste „stihuri":

Ciastă țearâ corbu-și poartâ întru peceatia ei,

---

[1] V. P. P. Panaitescu, *l. c.*, pp. 29-30, care a făcut, ca și pentru Nomocanon, confruntarea.

[2] Și lucratorii sânt alții: pe lânga Rusul Cunotovici, „Sârbii" Proca Stanciovici, de la Ocnele Mari din Râmnic, care ar putea fi „croitor" altfel decât de haine, Tudor Dumitrovici, din Râmnicul Vâlcii, și un Lupu Dumitrovici din Lucavăț: Bianu și Hodoș, *l c.*, p. 147, no. 46.

www.dacoromanica.ro

Fericit acum se-au dat, adaos peceţii,
Scut la pieptul corbului, cu un semn ca acela:
Om den jeţu şezându, şi toiag laudă acela
Mare neam băsărăbesc cu aciastea semnazâ,
Că marea acelor isprâvi a toţ sa-i învazâ[1].

Metrul antic se apleca pentru întâia oară, fie şi în dauna înţelesului, silabelor limbii româneşti. Vom vedea că, până la opera Mitropolitului Dosoftei, care-şi avea urechea deprinsă prin ritmul cântărilor bisericeşti, Moldovenii vor încerca şi mai stângaciu.

Inainte de a vedea cum s'a mers mai departe cu *ceia ce, la început, a fost numai tipar şi care, cu noile traduceri ce se fac, ajunge a fi tot mai mult, mai liber, mai curgător, mai potrivit cu farmecul limbii poporului, aşa cum se înfăţişase în vechile scrisori şi în cele d'intâiu însemnări de cronică, o literatură,* atitudinea Moldovenilor pe vremea primei mari ofensive slavone trebuie înfăţişată.

La 1642 Vasile părasise, pentru moment, dupa moartea lui Ioan-Vodă[2], ideia de a da Ţării-Româneşti un nou Domn. Nu mai avea nici la Constantinopol sprijinurile puternice de odinioară şi Matei răspândia destul de larg banii ca să se poată crede asigurat.

In fundul gândului lui Vasile era însă tot vechea idee a lui Mihai, pentru care nu fără dreptate îl pârau duşmanii. Astfel, a doua zi chiar dupa expediţia de la Azov, el îndreptă la Poartă o scrisoare pe care o prinseră, la 11 Ianuar 1643, Imperialii, trimiţând-o Impăratului, care, la rândul sau, o comunică lui Rákóczy, în care Moldoveanul arată cât îi e de veche credinţa faţă de Sultan, amintind opera lui în pacea cu Polonii pe vremea lui Murtezà, rolul pe care-l avuse la predarea Azovului, silinţile pentru a îndusmăni pe Cazaci cu Polonii, cari ar putea fi astfel încercuiţi de „Tatari, de Moldoveni şi Munteni şi de Otomani". Dar, pentru a se face aceasta, trebuie să i se dea Ţara-Românească „lui sau fratelui sau ginerelui", — în 1641 după

[1] Bianu şi Hodoş, *l. c.*, p. 145.

[2] Dar la începutul lui 1643 nu se încheiase încă nimic; *ibid.*, p. 523, no. DCXI.

www.dacoromanica.ro

moartea lui „Ioan-Vodă", el oteria dragomanului venețian Grillo pentru fiul lui, Ambrogio, descris de residentul Schmidt ca un grosolan „ein ungeschickhler grosser Kopf so auff Erden einer sein kann"[1]), pe a doua fiică, Ruxandra, și acesta, care primia și inelul, pregătia daruri pentru viitoarea mireasă[2]; bătrânul însuși se pregătia, în August 1642, să vie în Moldova[3]. Și Vasile urmă astfel, în ce privește Ardealul: „In ce privește Ardealul, treaba e ușoară. Cunosc foarte bine căile prin care e de atacat, din Moldova și din Țara-Românească. De o parte Pașa de Timișoara, de alta Otomanii, Tatarii, Moldovenii, Muntenii. *Se mai adauge că în Ardeal mai mult de a treia parte sînt Români, cărora făgăduindu-li libertatea, îi voiu aţâța fără zăbavă împotriva Ungurilor, și așa vor avea războiu înlăuntru și în afară și nu vor ști încotro să se întoarcă*"[4].

Dar se începu în politica ambițiosului stăpân al Moldovei o nouă direcție: aceia care, peste raporturile de neîncredere față de vecinul român și acelea, foarte puțin asigurate de fapt, cu Gheorghe Rákóczy, ținta la manifestări de continuare bizantină.

---

[1] Hurmuzaki, IV, p. 673; familia era Perota, catolică, dar aplecând spre ortodoxie; *ibid.*

[2] Hurmuzaki, IV², p. 513; VIII, p. 503.

[3] *Ibid.*, p. 519, no. DCIV. V. pentru acesta și *ibid.*, p. 513. Ar fi avut la moarte „vre-o treisprezece ani" numai.

[4] De Transylvania facile est negocium. Vias ego quibus aggredienda est ex Moldavia et Transalpina novi optime. Inde Passa Temesvariensis, hinc Ottomani, Scythae, Moldavi, Transalpini. Accedit quod in Transylvania plus quam tertia est pars Valachorum, quibus promissa libertate, eos contra Hungaros sine more incitabo ac sic domi forisque bellum habebunt, nec quo se vertere scient. Despre Matei adauge că e legat de Unguri și Poloni, la cari-și trece averile, pe când el, Vasile, e gata, cu toți ai săi, să moară pentru Turci; Hurmuzaki, IV, p. 669. Cele spuse de Vasile în ce privește torturarea lui de către Voda Barnovschi, aceasta s'ar fi datorit, spune Miron Costin, nu orientării politice a Vornicului de atunci, ci unei administrații necinstite a Vistieriei ed. Barwiński, p. 36), dar trebuie să se ție samă de sentimentele permanente ale cronicarului față de acest Domn,— Ciocniri între Moldoveni și Munteni la hotare; Hurmuzaki, IV², p. 517, no. DCII.

www.dacoromanica.ro

Inainte de a figura ca luptătorul care, în fruntea clerului a trei limbi, răspinge atacul calvinismului, Vasile începuse puternicul sprijin bănesc pentru Patriarhia constantinopolitană, asupra căreia înţelegea să poată exercita însă o supraveghere şi un contact de adevărat *basileus*.

Unii dintre Răsăriteni, ca Partenie Chrysokentitul, episcop de Sotiriopolis, puneau alături de Patriarhul ecumenic, ca protectori firesti ai Marii Biserici, punctul luminos spre care se întorceau necontenit privirile Grecilor robiţi, şi pe Vasile ca şi pe Matei[1]. Dar Domnul muntean nu făcu, din dorinţa stăpânirii şi a strălucirii, faţă de Constantinopolitani, marile sacrificii care asigurară inimicului său cu numele împărătesc bizantin biruinţa în această întrecere pentru patronatul ortodoxiei.

Datoriile Scaunului ajuns la dispoziţia puternicilor, lacomi de bani, ai Impărăţiei, cari schimbau răpede pe Chiril Lukaris cu Chiril de Beroia (Veria) şi cu câţi alţi Patriarhi se strecurară între dânşii[2], crescuseră enorm, lupta dându-se cu poveri de aspri, şi pentru a le acoperi, se recurse la mijloace extraordinare, *zitia, bakion*[3]. In zădar se încercă o reglementare prin aceea că se aşeză o comisiune de supraveghere, alcătuită din patru mitropoliţi. Aşa s'a urmat până la instalarea, probabil nu fără ajutorul Domnului Moldovei, care avea necontenit ochii asupra a ce se petrecea în Bizanţul pe care-l privia oarecum ca al său, Partenie, mitropolit de Adrianopol, la 1639[4]. Dar contra lui se ridică, după moartea lui Chiril cel mare, depus, apoi ucis pe străzile Constantinopolului 1638), celalt Chiril, care-şi căuta restituirea.

Atunci, la 1641, Patriarhia fiind, se poate zice: la mezat, intervine Vasile-Vodă, cu tot prestigiul său şi cu toată greutatea pungilor de bani ce era gata să arunce în cumpănă,

[1] Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XX, p. 214 şi urm.

[2] Asupra tuturor acestor schimbari, v. însemnările residentului imperial Schmidt, în Hurmuzaki, IV, pp. 682-91.

[3] V. Papadopulos Kerameus, Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, IV, Petersburg 1897, pp. 93-7.

[4] Pentru toate aceste lupte Iorga, *Vasile Lupu, Domnul Moldovei ca urmaş al Impăraţilor Răsăritului în tutela Patriarhatului de Constantinopol şi a Bisericii ortodoxe (1646-1653)*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1911

www.dacoromanica.ro

„Domnului Moldovlahiei", împodobit cu vechile titluri imperiale, Partenie îi mulțămia pentru banii ce primise, și pentru aceia s'au dat Trei Ierarhilor din Iași și moaștele Sfintei Paraschive [1].

Ca să fie pomenit, cu Doamna Tudosca și nenorocitul fiu Ioan, Vasile desființează și „zitia" și „garanția" pe care o depuneau membrii clerului superior pentru despovărare: se va plăti numai „haraciul". „Tomos"-ul patriarhal pentru aceasta fu expediat odată cu oasele Sfintei, prin trei mitropoliți de frunte, Ioanichie de Heracleia, noul Partenie de Adrianopol și Ștefan de la Vechile Patre [2].

O hotărîre domnească, asemenea cu a Impăraților de odinioară, se produse cu acest prilej, fixându-se și suma, pe care el o și varsă. Dar se instituie o comisiune financiară, care va sta totdeauna pe lângă șeful Bisericii. Peste dânsa e însă voința Domnului: „Și, de asemenea, dacă ar avea (Scaunul vre odată nevoi mai ridicate, trebuie să mi se aducă iarăși la cunoștință, ca să iau parte în măsura ajutorului și puterii ce ni le-a dat Dumnezeu". Orice simonie va trebui să dispară. Se vor grația toții osândiții vechilor lupte. Și data aceasta, se cer în schimb rugăciuni, pentru părinții binefăcătorului, Nicolae și Irina, pentru dânsul, pentru fiul ce i se născuse dintr'o Cerchesă musulmană, botezată Ecaterina, Doamna cea nouă [3]. Se adauge că se va ține samă totdeauna de acei membri ai clerului grec cari au legături speciale cu el: Mitropolitul de Monembasia, care-i adusese pe fiul mort și acel Meletie Sirigul, călugăr de mare învățătură, care era de mult pe la noi și pentru care Vasile înviase Scaunul episcopul de Brăila, al Proilavului [4].

Cu îndeplinirea acestor condiții, Biserica-l va avea totdeauna în sprijinul ei. De fapt, *e un tratat încheiat cu dânsa*, ca acelea cu Ardealul sau cum va fi acela, mai târziu, cu Țara-Românească. Și aici se prevede că inimicii părții cu care a contractat vor fi și inimicii Domniei.

---

[1] V. și Manuil M. Gheda.on, Χρονικά, pp. 201-3.

[2] Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 138-41. no. CCXL.

[3] V. Hurmuzaki, IV[2]. p. 505, no. DLXXXVII; p. 513 și C. C. Giurescu, în *Mélanges* ale Școlii din Franța. 1925[1], p. 322 și urm. (în Septembre 1641, Ștefan, acest fiu, numit după Ștefan-cel-Mare, avea un an).

[4] V. Iorga, *Ist Bis.*, ed a 2-a. I.

www.dacoromanica.ro

Comisiunea se și alese, cuprinzând clericii pe cari-i indicase acest urmaș, prin finanțe, al Impăraților creștini de odinioară[1], căruia i se făcea plăcerea de a preface locul său de naștere, Arvanitochori, în „loc patriarhal și stavropighial", scos de supt autoritatea și scutit de stoarcerile episcopului local[2].

Dar Vasile, mândru de averea sa[3], *nu înțelegea să se mărginească, în ocrotirea credinții răsăritene, la cercul grecesc al ei.*

Intr'o vreme când era așa de puternic, în toate privințile, amestecul lui Petru Movilă în Biserica și cultura Țării-Românești, acest Român, încunjurat la Chiev de intimi români și scriind în românește însemnările sale de casă nu putea să rămâie străin de rosturile Moldovei[4], lângă al cării hotar își avea de mult moșia. Câtă vreme mai trăiau dintre frații lui pretendenți, — Moise se înlăturase din rândul lor prin hotărârea de a rămânea până la moarte în Polonia —, legăturile cu Vasile, înlocuitorul acestui Moise, fuseseră mai grele, dar acuma influentul mitropolit rutean putea întinde mâna omului pe care de sigur, de mult vreme, îl cunoscuse personal.

A vedea ortodoxia restaurată în Constantinopolul asediat și de calvini și de catolici putea să pară în adevăr un lucru îndoielnic. Atunci înțelegerea dintre acest Domn care era Vasile și acest fiu de Domn și candidat la tron care era Petru[5] duse la adunarea unui adevărat sinod, ca acela care, de

---

[1] V. actele în Iorga, *Doc grecești*, la aceste date.

[2] V. Babinger, în *Mem. Ac. Rom.*. 1937, p. 137 și urm.

[3] Papadopulos-Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, IV, pp 373-6. Vasile face să se traducă și tratatul Impăratului Ioan Cantacuzino contra Musulmanilor. V. Hrisostom A. Papadopulos, Οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ ποιμένες τῆς Ῥωσσίας κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα, Ierusalim 1907, pp 75-6. Un act al lui Vasile la Athos. Sevastianos, în *Revue Archéologique*, XV[1] 1858 , p. 29. Cf Gr. Nandriș, *Documente românești în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos.*

[4] In La Boullaye le Gonz, *Les Voyages*, Paris 1657, se vorbește de caravana „Valahiei" venind de la Cracovia cu „carosses, chevaux et mules".

[5] V. lucrările lui Golubiev, în rușește, și lui Ghenadie Enăceanu, episcop de Râmnic, asupra lui Petru Movila.

www.dacoromanica.ro

altfel, se adunase tot la Iași în vara anului 1595[1], peentru ca între Biserica Rusiei polone, *cu excluderea celei din Moscova*, — de și, în ultimul timp, pentru chestia Cazacilor de la Azov, Vasile avuse legături și cu însuși Marele Duce, care-i trimese o scrisoare[2], — totuși curățită de Patriarhul ierosolimitan Teofan, între aceia a Moldovei, dar *nu și a Țării-Românești, și ea exclusă,* să se fixeze noul canon al ortodoxiei.

Am întrebuințat cuvântul de „sinod"; el nu este însă cu totul potrivit. *Nu veniră ierarhii înșii, ci numai teologii, ca o comisiune științifică având să se ocupe de o formă pe care episcopii ar fi fost apoi îndatoriți să o primească.*

Biserica Moldovei avea de sigur dreptul să găzduiască o asemenea adunare. Ea fusese, în adevăr, ridicată supt Ieremia Movilă la o treaptă ca a Patriarhici, puțin timp după ce, cu prilejul visitei sale la Moscova, Ieremia al II-lea crease Patriarhia moscovită. Se adăusese o episcopie pentru Bugeacul, un moment liberat de Tatari, stabilindu-se reședința la Huși, până ce Vasile, la rândul său, va crea, în ciuda lui Matei, o mitropolie pe pamântul ce fusese odată al Țării-Românești și pe care, un moment, îl liberase Mihai: la Brăila, Mitropolitul Moldovei căpătase prin influența lui Meletie Pigas, așa de mult amestecat și în viața politică a țerilor noastre pe atunci, semne exterioare patriarhicești[3].

Medicul danes al lui Vasile, Ioan Andrei Scogard, italianisat Scogardi, venit prin Veneția și Constantinopol[4], care

[1] V. și Edkard Likowski, *Union de l'Église grecque ruthène en Pologne avec l'Église romaine, conclue à Brest en Lithuanie en 1596,* Paris 1903 (o lucrare a aceluiași apare la Freiburg în Breisgau, 1904 .

[2] Hurmuzaki, IV², p. 515 Pentru aceste negociații, și *ibid.*, p. 516, no. DCI. *Condițiile înțelegerii fură stabilite de Vasile; ibid.*, pp. 517-8, no. DCIII. Cf. și Hurmuzaki, *Fragmente,* III. *Se credea că Vasile, ca răsplată, va fi numit Domn pe viață; ibid., Documente,* IV², p. 519, no DCIV. De altfel și lui Matei, care platise bine, i se dădea asigurarea ca nu va fi scos cât va fi actualul Mare Vizir; *ibid.*, p. 520, no. DCVI. Pentru situația ambilor Domni față de Poarta, și *ibid.*, p. 521, no. DCVIII. Pentru întărirea lor în Ianuar 1643 (40 000 galbeni Sultanului și 20.000 Vizirului de la Matei; 22.000 și 22.000 de la Vasile — și totuși acesta cere și un cal, prin favoritul Vizirului, Regep-Aga); *ibid.*, p. 523, no. DCXI.

[3] Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I.

[4] Hurmuzaki, IV², p. 515: VIII, pp. 500-2, n-le DCCVII-IX. Vasile-l tocmise cu „1.500 de galbeni pe an, un dar, la început, de alți 300,

www.dacoromanica.ro

ţinea în căsătorie pe o fată a dragomanului venețian Borisi, vorbește ușor de această adunare[1], începută încă din Mart, a cării menire era totuși de cea mai mare importanță: a opune unui catechism socotit eretic, poate, cum s'a dorit la început, cu condamnarea chiar a lui Lukaris, căruia-i era pus în samă, cu un altul de o desăvârșită credință față de tradiția sacră. In Septembre se aflau deci în cetatea de Scaun a Moldovei, din partea Patriarhului îndatorit și controlat de Vasile, Meletie Sirigul, mai legat de Domnul Moldovei decât de acel Patriarh al său, și bătrânul Mitropolit de Niceia, iar din partea Mitropoliei chieviene Isaia Trofimovici din Cozlov, care presida Sfatul lui Movilă și va fi avut partea principală în elaborarea textului de discutat, apoi Iosif Conovici, rectorul Colegiului, după tiparul iesuit pe care-l întemeiase acesta în marea lui operă de sinteză, menită să înalțe o ortodoxie decăzută și lipsită de o mai înaltă învățătură, și acel Ignatie Xenovici, Grec de origine, pe care-l opunea Mitropolitul rus din Polonia, ca predicator, la ceia ce văzuse în Târgoviște pe vremea presenței acolo a lui Chiril Lukaris și ce era continuat prin însuși Sirigul.

Intre aplecarea acestuia către catolici și între teama Rușilor față de confesiunea rivală se dădu lupta la Iași, Domnul însuși trebuind să ieă o atitudine, supt influența lui Sofronie Pociatchi, căruia-i încredințase școala de slavonă de la Trei Ierarhi, și a acelui Mitropolit al său, Varlaam, care, cum se va vedea, represinta o direcție deosebită și de rusismul care se infiltrase încă, de supt Barnovschi, prin Petru Movilă, și de acest grecism, care era de la un timp în progresiune. Se discutară chestii așa de abstruse ca Purgatoriul și presența divină în împărtășanie. Rușii răspinseră cu energie părerea că în adevăr pravoslavia s'a putut clătina un moment și că un Patriarh s'a făcut vinovat de aceasta, toată răfăcirea fiind pusă în sama lui Cornelis Haga, ambasadorul Olandei. Vasile însuși, care cunoscuse bine pe Chiril, se uni cu ei în

---

tainul, doua parechi de haine anual, fără presenturi și ce ar putea câștiga de la boieri"; Domnul, care-l aduse cu trăsura, plăti și cheltuiala de drum. Scogard voia să-și strângă 3-4 000 de galbeni turcești și să se așeze la Veneția, „eletta patria".

Hurmuzaki, IV, p. 668.

www.dacoromanica.ro

această tăgăduire[1], — jucând rolul lui Constantin-cel-Mare la Niceia —, de către Partenie, în al cărui nume se făcu, pe o foaie volantă, ediția[2].

Dar Petru Movilă trebui să reia personal, în 1644, discuțiile cu Meletie Sirigul[3], care nu se dădea bătut. — el merge și la Marele Duce al Moscoviei pentru a-l interesa în afacerile Patriarhiei[4], — și se așteptă pentru a se vădi lucrul la Chiev ca, într'o călătorie făcută de el însuși în Moldova, chestia să mai fie cercetată, și anume într'o atmosferă care, cum vom vedea, nu era de loc protivnică „ereticilor"[5].

Firește că Mărturisirea ortodoxă fu răspândită, într'o nouă formă, încă din 1643, de catolicii din Apus. Cât privește pe Greci, Partenie dădu o nouă întărire, solemnă, la 11 Mart din acest an 1643, asociindu-și și pe ceilalți Patriarhi și întregul său sinod, dar el se ținea numai la forma grecească. Cea slavonă ieși, la Chiev, abia în 1645, ca „Trup de învățătură pe scurt"; la Moscova ea fu cunoscută numai prin ediția de la 1649, rămânând ca și la Liov, unde era un fel de autonomie bisericească în jurul Stavropighiei, tipărirea, în noul așezământ atunci creat, să fie și mai târzie. Grecii nu avură decât la 1662, cu cheltuiala Marelui Dragoman Panaioti Nikusios, care era căsătorit cu o catolică din Chios, o tipăritură de Ὀρθόδοξος ὁμολογία, cu o traducere latină, anume apărută, ca răspuns, într'unul din marile centre ale „eresiei", Amsterdam[6].

Lipsa de interes inițial a lui Partenie față de Parlamentul bisericesc din Iași[7], zăbava lui în a primi hotărîrile luate

[1] V. și scrisoarea din 6 Novembre 1642 a lui Scogard către bail; *l. c.*

[2] Cf. Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 119, 535-6, no. 43.

[3] Melchisedec, *Notițe,* p. 205, notă, și același, *Biserica română în luptă cu calvinismul.*

[4] Iorga, *Doc. grecești,* I, p. 173, no. CCLIII, după Muraviev, în Melchisedec, *Notițe,* p. 199.

[5] *Ibid.*

[6] V. Michalcescu, *Die Bekenntnisse und die wichtigsten Glaubenszeugnisse der griechisch-orientalischen Kirche,* Lipsca 1904; Ghenadie Enăceanu, *Petru Movilă;* Picot, *Pierre Movilă;* Iorga, *Ist. Bis.,* ed. a 2-a, I, pp. 410-2.

[7] Hotărîrea contra lui Lukaris e iscălită și de Varlaam, de Evloghie de Roman, Anastasie de Rădăuți, Gheorghie de Huși, Sofronie categumenul de la Trei Ierarhi. S'a manifestat și ideia că sinodul a

www.dacoromanica.ro

prin mijlocirea domnească trebuiră să jignească pe Vasile. El învăţă minte pe şeful recalcitrant al Bisericii ocrotite de dânsul prin oprirea subsidiilor anuale. Din nou Scaunul constantinopolitan întră în datorii. Numai după ce se arătă părerea de rău pentru atitudinea de opoziţie, Domnul reveni în rolul său de plătitor, dar condiţii nouă se impuseră, prin care de fapt monarhia patriarhală devenia acuma „constituţională". Finanţele ei, sprijinite prin imperialul dar al Moldoveanului, erau să fie cercetate de doi episcopi, trei delegaţi mireni, aleşi de Sfântul Sinod, dar şi de şefii Grecilor din Constantinopol, „arhonţii", alţi aleşi, episcopi şi laici, adău-

fost numai o închipuire sau iscalirea fără discuţie a actului trimes de Patriarhul Partenie. Cf. Thomas Smith, *Narratio de vita, studiis, gestis et martyrio Cyrilli Lucaris,* în *Miscellanea:* Arnaud, *Perpetuité de la foi,* I; Aymon, *Monumens authentiques de la religion des Grecs,* Haga 1708. Apoi Mohnike, *Des griechischen Patriarchen Cyrillus Lukaris zu Konstantinopel Unionsverhandlungen mit der reformirten Kirche zu Genf,* în *Theologische Studien und Kritiken,* 1837, caietul 3 (Hamburg 1832 , p. 560 şi urm. Pentru amestecul în aceste discuţii al lui Nicolae Milescu v. mai departe despre dânsul), *La perpetuité de la foy de l'Église catholique touchant l'Eucharistie, deffendue contre le livre du sieur Claude,* Paris 1669; *Écrit d'un seigneur moldave sur la creance des Grecs, Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens, id est sensus Ecclesiae Orientalis, scil. graecae, de transubstantione Corporis Domini aliisque controversiis a Nicolae Spadario Moldovalacone, barone ac olim generali Vvalachiae, conscriptum Holmiae, anno 1667 mense Febr.* Pomponne îl judecă pe Milescu: „non solum religione sed etiam natione ac idiomate graecum" (face pe Chirii trădător). Pentru rolul lui Paisie Ligaridi, *Échos d'Orient,* XVI, pp. 117-9; *Byz. Zeitschrift,* XVIII, p. 641. — Cu privire la Petru Movilă, „Mitropolit de Chiev, al Alaniei *(sic)* şi a toată Rusia", şi Ἑπετηρὶς ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν, V. p. 163 (şi după „Athanasius rhetor, presbyter byzantius, *Anticampanella,* Paris 1655 . — In sfârşit, pentru Makripodari, cu care Vasile-şi are legături, „Chiote autrefois dominicain, nommé Hyacinthe Mecripodari", *Études franciscaines.* XXIX (1913), p. 536.— Pentru Meletie Sirigul, şi Pargoire. în *Échos d'Orient,* XI, pp. 264 şi urm., 331 şi urm.; XII, p 17 şi urm. E în 1632 la noi, ca şi la 6 Mart 1633 (pp. 336-8 ; cuvântarea lui la instalarea mitropolitului Varlaam se păstrează în ms. 748 din Bibl. Metohului Sf. Mormânt la Constantinopol. M-ssele 117, 356 cuprind scrisoarea despre Post către Vasile Lupu (din Constantinopol, la 1635). In Moldova traduce cartea lui Ioan Cantacuzino contra Islamului. La 1637 scrie despre Sfânta Paraschiva. La 1645 e iar la Iaşi, stând unsprezece luni (Pargoire, *l. c.,* XII, p.

www.dacoromanica.ro

gîndu-se până la cifra de opt. Numai iscăliturile lor pot să dea autenticitate oricării gramate a Patriarhului. Dar aceasta nu ajunge încă pentru o adevărată robire a Ecumenicului, căruia i se fixează numai anume venituri, afară de ale liturghiilor la Constantinopol şi la Galata şi ale hirotoniilor de preoţi şi diaconi, nemai fiindu-i îngăduit să-şi trimeată agenţii prin eparhii ca să culeagă bani pentru dânsul personal. El va trebui să supuie socotelile sale în fiecare an „foarte folositorilor şi de bun neam boieri şi epitropi, capuchehaielele". Iar, ca teorie a acestei revoluţii, Vasile declara că nu e cu putinţă ca Biserica să fie cârmuită de unul singur, ci alţii trebuie să lucreze alături şi să-l ajute[1]. Astfel scăzut şi umilit, Partenie trebui să se declare recunoscător, şi-l vedem făcând stavropighie biserica ridicată la Ismail de Gheorghe, fratele lui Vasile-Vodă[2].

168). V. şi Malvy-Viller, *La confession orthodoxe de P. Moghila;* cf. *Échos d'Orient,* 1929, pp. 414 şi urm. In genere, Hesseling, *Een protestansche Patriarch,* în *Theologisk Tydskrift* din Leyda, 1902. Corespondenţa lui Lukaris cu Alexis Oxenstierna, 1632-3, Zerlentis, în Δελτίον, VI, pp. 88-93; Hrisostom Papadopulos, în Νέα Ἡμέρα, 1903, n-le 1489-90; 1907, Iulie; cf. *Revue internationale de théologie,* XIV (1906), pp. 327-30, pe lângă lucrarea rusească a lui Osmiannicov, *Chiril Lucaris,* Novocercasc 1903. — Tot pentru Chiril Lukaris, Hesseling, *Uit Bizantion en Hellas;* Mohnike, *Des griechischen Patriarchen Cyrillus Lukaris zu Constantinopel Unionsverhandlungen mit der reformirten Kirche zu Genf,* în *Theologische Studien und Kritiken,* V 1832 , pe lângă broşurile lui Balanos şi Velandiotis. Apoi Thomas Smith, *Collectanea de Cyrillo Lucaris, patriarcha constantinopolitano,* 1707; Aloysius Pechler, *Der Patriarch Cyrillus Lucaris und seine Zeit,* München 1862; Sennoz, în *Échos d'Orient,* VI, 1903, pp. 97-107; Zerlentis, *Ἡ πρώτη πατριαρχεία τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως* Atena 1921; Emereau, în *Dictionnaire de théologie catholique:* Phil. Meyer, în *Realencyklopädie* a lui Meyer, XI[3] 1902 , pp. 682-90; Antoine Maly—Marcel Viller, *La confession orthodoxe de Pierre Moghila,* în *Orientalia christiana,* X (1927); A. H. Hore, *Students history of the Greek Church;* Diomede Kyriakos, *Geschichte der orientalischen Kirche von 1483—1898,* trad. Lipsca 1902; Dimitrie Papadopulos, în *Νέα Σιών,* XI (1905); Baphides, în *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* (Constantinopol 1911); Georg Hofmann, *Griechische Patriarchen und römische Päpste.., II; Patriarch Kyril Lukaris und die römische Kirche,* Roma 1928; *Νέος Ἑλληνισμός,* I, p. 38.

[1] Iorga, *Doc. greceşti,* I, p. 164 şi urm., no. CCLI.

[2] *Ibid.,* p. 170 şi urm., no. CCLII Pentru stavropighia de la Reni, v. Iorga, *Vasile Lupu, l. c*

www.dacoromanica.ro

Dar acesta nu era mulțămit cu atâta. Îi trebuia un Patriarh pus de dânsul, și el avea la îndemână un candidat presentabil, care mai ocupase acest Scaun, Atanasie Patellaros[1], care trăia în Moldova din tainul ce-i dădea Domnul și cânta în versuri grecești pe „noul Achile"; acest Cretan, favorabil catolicilor și sprijinit și de bailul venețian, trebuia să ieie moștenirea lui Partenie, hotărît să resiste. Când căzu la 1643 Marele-Vizir Cara-Mustafà, Grillo. asociatul prin fățăduială de încuscrire, fu însărcinat să aducă, prin banii trimeși de la Iași, schimbarea. Meletie Sirigul veni ca să grăbească lucrurile. Chemat înaintea poporului, Patriarhul fu depus și exilat. Alt Partenie, Mitropolit de Adrianopol, îi ține locul[2].

Vasile-și ajunsese scopul. *Ce făcea la Constantinopol înțelegea să facă și în celelalte Patriarcate. Aceasta se văzu din atitudinea față de acela al Alexandriei.*

Când Mitrofan Kritopulos muri, cum am spus, în Țara-Românească, lăsând recomandația cine să-i fie ales în loc, Vasile impuse pe alt Cretan, adăpostit la el în momentul când se dădea lupta pentru Creta între Venețieni, de o admirabilă resistență și învierșunarea turcească, Nicolae din Ascolo. Astfel se așează în Scaunul patriarhal noul Patriarh Nichifor[3]. Cum Patriarhia era în continuă luptă cu călugării de la Muntele Sinai din causa venitului acestora de la metohul ce aveau în Cairo, vechiul client al lui Vasile veni în Moldova să ceară sprijinul patronului său

Vasile așează și pe urmașul lui Nichifor, Ioanichie, fost Mitropolit de Veria, și tot de la dânsul va veni un al treilea Patriarh alexandrin, care fusese întâiu la Silistra, Paisie.

Printr'o hotărîre a lui, călugării sinaiți pierduseră procesul lor cel vechiu cu patriarhul Alexandriei, la 10 Au-

---

[1] Pentru el, v. articolul din revista *Bessarione*, III, n-le 29-32.

[2] Amănuntele, în Iorga, *loc. ult. cit.*

[3] După Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 110; Papadopulos-Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, I, p. 349; Mazarachi, în Φάρος din Alexandria; Iorga, în *Mem. Ac Rom.*, seria a 3-a, XIII, mem. 6 și urm.; D. Ionescu, *Relațiile Țărilor române cu Patriarhia de Alexandria*, București 1935, același, în *Rev. Ist*, XVI. pp 79-85. 212-8.

www.dacoromanica.ro

gust din același an 1645[1], când el impunea Constantinopolului un Ecumenic. După stăruințî ale egumenului cu mitră al Muntelui Sfânt, căruia încă Alexandru Lăpușneanu îi făcea danii[2] și Alexandru Mircea al Țării-Românești, punînd să i se sape chipul, cu al Doamnei Ecaterina și cu a fiului lor Mihnea, ridica un paraclis de stil românesc[3]. Vasile, de la care vine de sigur și inscripția care s'a crezut bizantină, luă partea acestora, și atunci acelora cari erau obișnuiți să-i stea la picioare, împodobindu-i numele cu titlurile cuvenite numai Impăraților de odinioară, el li aruncă anatema sa de stăpân. Nu se va lăsa de lucrul ce a început, oricât s'ar împotrivi Patriarhul. Va întrebuința banii săi, va face să se numească în Egipt un Pașă care să-l servească și prin acesta își va impune punctul de vedere[4].

Ierusalimul, hrănit încă de mult din contribuția mănăstirilor închinate din Moldova, Sfântul Sava, Galata, Barnovschi, avea în 1637 ca Patriarh pe Teofan. Acesta, lipsit de mijloace, ocrotit și de Matei, vine în Moldova[5], trecând apoi și la Moscova. Avu ca urmaș pe Paisie, până atunci egumen în Moldova. Consacrarea lui, tot în anul 1645, la Trei Ierarhi se făcu cu o pompă extraordinară, la Mitropolitul și episcopii Moldovei adăugindu-se trimeșii Ecumenicului, Mitropolitul de Larisa, Grigorie, și Lavrentie, cel de Casandria. Și acesta se va împărtăși în călătoria lui pentru subsidii de larga generositate a lui Vasile[6].

---

[1] Iorga, *Doc. grecești,* I, pp. 175-9, no. CCLX, și pp. 161-2, no. CCLXIV; Ghedeon, *o. c.,* p. 574; [P. Neokles], Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τοῦ Ἱροσολύμων ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Σινᾶ, Constantinopol 1868.

[2] Iorga, în *Mem. Ac. Rom.,* seria a 3-a, XIII.

[3] Iorga, în *Bul. Com. Mon. Ist.,* 1934.

[4] V. documentele în Iorga, *Doc. grecești,* III, și expunerea d-lui Dimitrie G. Ionescu, *o. c.,* p. 17 și urm. Cf. John Mason Neale, *A history of the holy Church of Alexandria,* Londra 1847. Relații cu Moscova la 1645, A. A. Stourdza, *Constantin Brancovan,* III, pp. 21-2, no. 6.

[5] Iorga, *Ist. Bisericii,* ed. a 2-a, I.

[6] Melchisedec, *l. c.,* pp. 210-11; Iorga, *Doc. grecești,* I, p. 180, n-le CCLXI-II; Hurmuzaki, *Fragmente,* III, pp. 161-2. Pentru daturile lui Vasile la Ierusalim, Hurmuzaki, IV, p. 674

www.dacoromanica.ro

Numai Antiochia rămasese fără legături cu acela care-şi afirma astfel, în 1645, politica sa imperială, şi o vom vedea în curând denunţată Turcilor, cari, aflând-o, o îngăduiră totuşi. Numai târziu de tot, în vremea când această strălucitoare Domnie se dărâma prin sentimentul unei ţări jertfite, Macarie, acest Patriarh siro-arab, îşi va face apariţia la noi. De altfel, nici Ohrida, care agonisa în umbră, n'avu sprijinul triumfătorului. Patriarhul Meletie de acolo fiind oprit de acesta în dorinţa lui de a trece la Ierusalim [1].

Dar aceşti ani de aşa de mare prestigiu al Domnului moldovean aduseră şi o schimbare esenţială în raporturile ambilor stăpânitori români cu Ardealul şi, ca o urmare, legătura, care înainte de aceasta s'ar fi crezut lucrul cel mai imposibil, între ei singuri, creându-se astfel, pentru mai mulţi ani, o politică românească, alături de a Ardealului maghiar, şi chiar opusă acestuia.

Căci Rákóczy, visându-se Craiu unguresc, încheiase acuma tratatul său cu adversarii Imperiului habsburgic, cu Franţa în frunte, şi actul din April 1646, era întărit în Iulie de urmaşul eroicului rege, mort în mijlocul celei mai strălucite biruinţi a sale, Gustav-Adolf. Ardealul intra astfel în faza din urmă a Războiului de Treizeci de ani.

Pentru Matei, care înţelesese a urma faţă de Austrieci politica de cruciată a lui Mihai Viteazul, această hotărîre, pentru care nu fusese consultat, însemna o ruptură desăvârşită. Pentru Vasile, care se îngrijise de cele mai bune legături cu Polonii, cari, fără să fie aliaţii Habsburgilor, păstrau toate simpatiile Casei catolice represintate şi apărate de aceşti duşmani ereditari, noua politică ardeleană constituia, dacă nu o primejdie, o împiedecare.

Trebuia deci ca amândouă ţările noastre să-şi caute un alt drum.

In tratatul acordat de Imperiali Ardeleanului, se prevedea şi un eventual ajutor contra Domnilor români, dacă, pe când oştile ardelene ar fi întrebuinţate aiurea, ar încerca o lovitură asupra ţării [2]. Matei, care se oferia şi pretenden-

[1] Iorga, *Doc. greceşti*, I, pp. 180-1, no. CCLXIII.
[2] Hurmuzaki, *Fragm.*, III, la această dată

www.dacoromanica.ro

tului turc Iahia[1], nu putea decât să refuse orice concurs pe această nouă linie de acțiune Cât privește pe Vasile, el se arătă mirat de ce aflase prin solia, în vara anului 1643, a lui Acațiu Barcsai, o așa de veche cunoștință[2].

Ambii Domni trebuiau, după ordinul de la Poartă, sa trimeată ostași Ardeleanului în noua lui luptă. De la Matei plecă fiul din flori, cu soția unui preot din Ilfov, din Dobreni, Elina († 1642)[3], acel Constantin, pe care-l găsim și altă dată prin Ardeal[4] și care, ca Mare Serdar, comandà acuma, mergând pe la Sângiorgiul Bistriței spre Nord, „6.000 de oameni: el luă parte la lupta de la Jeszenö contra lui Homonnay cel tânăr[5], Vasile căută să urmeze și el acestor instrucții, dar reducând cât a putut mai mult acest concurs, pe care ar fi dorit să-l evite[6]. De altfel el se făcea că oferă Ardeleanului tot concursul pentru a-l scăpa de concurența lui Moise Székely[7].

Matei merse mai departe în această poziție față de o politică ardeleană, cutezătoare, dar fără resultat, care trebuia să ducă, peste o înțelegere cu Francesii, la o pace cu Imperialii cărora nu li putuse face nicio pagubă însemnată. Pe când aceștia comunicau lui Rákóczy, considerat și în acest moment ca prieten, scrisoarea lui Vasile despre posibilitatea cuceririi Țării-Românești și a Ardealului[8], acela pe care residentul imperial la Constantinopol, Schmidt, îl numește, acoperindu-l de meritate laude, „un al doilea Mihai“, în socotința Turcilor[9], căută din nou legături cu aceștia.

In August 1643, ocupându-se în primul rând de interesele vaduvei lui Nicolae-Vodă Petrașcu și ale fiului ei Mihai, el se arăta amenințat și de vecinul moldovean și de Rákóczy, la

---

1 După Catualdi, *Sultan Jahia*, p. 217, în Sârbu. *o. c.*, p. 195, nota 7.

2 Iorga, *Studii și doc.*, IV, la această dată.

3 Iorga, *Inscripții*, I, p. 89, no. 179.

4 Sârbu, *o. c.*, pp. 217-9; 228 și urm., Iorga, *Studii și doc.*, IV,

5 *Ibid.*, I-II, pp. 43, 139; *Inscripții*, I, p. 89.

6 Sârbu, *o. c.*, p 215 și urm.

7 *Ibid.*, p. 215. Contingentul moldovenesc a fost comandat de pârcălabul de Orheiu, Apostol Catargiu; Miron Costin, p. 311.

8 Hurmuzaki, IV, p. 670.

9 *Ibid.*, p 671.

www.dacoromanica.ro

care Vasile-şi trimete necontenit soliile. Ardeleanul pare a pregăti ceva cu Suedesii, dar el, Matei, mai bine să moară decât să facă vre-o acţiune împotriva creştinătăţii. Să fie ajutat numai din Imperiu, şi el e în stare să resiste. La nevoie s'ar retrage în Ungaria şi ar cumpăra un loc cu vie. La capătul vieţii, voind ca ţara sa să nu se despartă de regatul Ungariei, ar voi ca moştenitor pe tânărul Mihai [1]. După ce ceruse părerea Palatinului Ungariei şi a arhiepiscopului de Gran [2], Impăratul, raspunzând printr'o scrisoare banală, dusă de Grigore Raţ, lăsa acestuia să spuie că, din causa Turcilor, moştenirea lui Mihai nu poate fi socotită ca posibilă [3]. I se oferia, *cu atât mai mult, cu cât se aflase la Curte că Rákóczy ar vrea să-şi aşeze acolo al doilea fiu, Sigismund* [4], ca loc de retragere Tirnavia, unde Radu Şerban îşi aşteptase atâta vreme norocul, sau niscaiva sate, acum în mână străină, pe la Sătmar [5]. Cartea de trecere pentru Mihai fu datată 28 Novembre 1644 [6], dar se căuta numai să atâţe pe Ardeleni contra lui Rákóczy [7].

Din partea sa, Vasile întreţinea bune relaţii cu Schmidt, care n'avea nicio încredere în vicleanul Albanes [8]. Dar încă mai de mult se ştia că el caută a-şi îmbunătăţi relaţiile cu Matei, care se temea şi mai departe de gândurile vecinului [9]. La începutul lui Ianuar 1645, Moldoveanul, denunţând pe Rákóczy la Poartă, arăta că şi-a căpătat informaţiile de la vecinul său, iar Marele Vizir, care vorbia de putinţa ca Moise Székely să fie scos de la Cele Şapte Turnuri şi aşezat în Ardeal, îndemna pe Domnul Moldovei să lucreze în bună înţelegere cu acela care atâta vreme-i fusese duşman [10].

---

1 *Ibid.*, p. 676.

2 *Ibid.*, pp. 677-9, n-le DCII.

3 *Ibid.*, p. 679, no. DCIII. Paşaportul pentru Raţ; *ibid.*, p. 680, no. DCIV. Impăratul către Palatin; *ibid.*, no. DCV.

4 *Ibid.*, p. 692.

5 *Ibid.* Palatinul putea să trimeată mai târziu un agent la Matei, dar să i se cunoască la Curte instrucţiile; *ibid.*, p. 697, no. DCXVI.

6 *Ibid.*, p. 696, no. DCXIV.

7 *Ibid.*, pp. 696-7, no. DCXV.

8 Cf. scrisoarea lui Vasile din 22 Novembre 1644 (*ibid.*, p. 635, no. DCXIII) şi opinia residentului (*ibid.*, p. 672).

9 *Ibid.*, p. 674.

10 *Ibid.*, pp. 697-8, no. DCXVII.

www.dacoromanica.ro

In acel moment i se atribuiau lui Vasile cele mai înalte visuri de cucerire. Pentru un Sigismund Prepostváry, urmaş al celui care sta în legături cu Moldova lui Aron-Vodă, se spune că „Voevodul Moldovei cu o foarte mare oştire (adăugându-se şi ajutorul Tatarilor) are de gând să gonească din Scaunul lui pe Domnul Ţării-Româneşti, şi, dacă poate să-l biruie, *acel Voevod al Moldovei plănuieşte numai (omne propositum id haberet) ca să se îndrepte, el şi oastea sa, împotriva prinţului Ardealului*“ [1].

N'avem „actul de frăţie“ care s'a încheiat atunci, — prin mijlocirea Mitropolitului Varlaam [2], — între cei doi Domni, dar el exista de sigur în momentul din acelaşi an al tuturor lămuririlor, când Vasile negocia cu nemulţămiţii din Ardeal şi Ştefan Csáky cel nou îi oferia 100.000 de taleri şi o cetate în Ardeal, dacă fără amestecul militar turcesc s'ar putea scoate din Scaun Rákóczy, aşezându-i în loc pe acest urmaş omonim al marelui duşman din 1600 al lui Mihai Viteazul [3]. Imperialilor li se vor face deci, în acelaşi an, propuneri din partea ambilor Domni pentru ca Ardealul să treacă supt alt stăpân [4]. Cu ajutorul magnaţilor din Ungaria-de-sus, cari nu uitau lui Rákóczy năvălirea lui, el se oferia, şi după ce Ardeleanul îşi făcuse pacea cu Impăratul, să-l răstoarne [5]. Răspunsul fu însă cum se putea aştepta de la diplomaţia habsburgică, aceiaşi din veac în veac: bucuroasă că este o pace, oricum să fie, cu prinţul Ardealului, ea nu admite să se facă o alianţă ofensivă, care ar provoca şi pe Turci, cu Domni de aceştia cari sânt doar nişte vasali ai Sultanului. Ce bani li s'ar da lor, ar folosi mai mult la Poartă [6]. Nu ştim, apoi ce i se va fi trimes din nou lui Matei, dar Vasile era foarte mulţămit că a căpătat de la noul resident imperial la Constantinopol un frumos armăsar şi un dulău englezesc [7].

Raporturile bune stabilite în 1611 între cei doi Domni tre-

[1] Iorga, *Recherches dans les Archives royales de la Haye*, din Buletinul frances al secţiei istorice a Academiei Române, 1936, p. 7

[2] Cf. şi Sârbu, *o. c.*, p. 224 şi urm.

[3] Hurmuzaki, IV, pp. 698-9, no DCXVIII.

[4] *Ibid.*, p. 699, no DCXIX.

[5] *Ibid.*, p. 700.

[6] *Ibid.*, pp. 701-2, no. DCXXII

[7] *Ibid.*, pp. 702-3, no. DCXXIII.

www.dacoromanica.ro

buiau să dureze. Pentru a se arăta trăinicia lor, fiecare înălță, ca ispășire pentru păcatele făcute până atunci, o biserică pe pământul celuilalt. In caracterul chiar al acestor zidiri se vede însă deosebirea dintre ei doi. Intr'un colț de Vrance, între săteni cari veniseră din fundul Olteniei, din Mehedinți, închină Matei modestul său lăcaș [1] pe când darul de artă pe care-l făcu Vasile Târgoviștei prin biserica Stelei, peste un mai vechiu lăcaș cu mormântul tatălui său, Nicolae Aga, e o zidire de piatră, de forma Trei Ierarhilor, împodobită cu nasturi de smalț, care va fi de acum înainte pentru Munteni un îndemn și o învățătură, arătându-li noi mijloace de tehnică [2].

In același timp Domnul Moldovei, care își mărita fata cea mare, Maria, cu Ianus Radziwill, unul din fruntașii nobilimii lituaniene, — și vom vedea de unde a venit această legătură, propusă și de Rákóczy [3], — putu să aibă ca oaspete pe atât de respectatul fiu al lui Simion-Vodă care se găsia acuma în fruntea Bisericii Rusiei. Serbarea fu de o frumuseță fără pereche, participând soli de la toți vecinii. Rákóczy voi să-și arăte puterea trimețând cu Kemény, care descrie cu admirație nunta, o sută de călăreți [4]. De la Matei venise noul mitropolit Ștefan, Radu Crețulescu și acela care de la un timp avea o mare influență asupra Domnului, unchiul său, Diicul Spătarul [5].

Miron Costin știe să spuie despre strălucirea acestei nunți: „N'au lipsit nimică den toate podoabele câte trebuiau la o veselie ca aceia, cu atâția domni și oameni mari din țări străine: meșteri de bucate aduși din alte țari, zicături, giocari, și de țară și străine, Curtea împodobită toată și strânși

[1] V. Melhisedec, *Notițe*.

[2] Iorga, *Inscripții*, I, p. 112 și urm.; Balș, *o. c., passim;* Babinger, în *Mem. Ac Rom.*, 1936. Atunci și legături cu Papa prin Nicolae, noul episcop de Argeș; Fermendžin, *o. c*, pp. 148-9; Hurmuzaki, VIII, pp. 510-11.

[3] V. Sârbu, o. c. Cf. cu Hurmuzaki, IV², la aceasta dată Bogdan, *Doc. Pol.*, III; Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 196-7; *Studii și doc.*, IV, p. CCVIII.

[4] Memoriile lui Kemény: Șincai, II, pp. 67-9; Iorga, Socotelile Bistriței, *Studii și doc.*, I-II, p. 47; Sârbu, *o. c.*, p. 235, nota 8: Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1130, no. MMCIII.

[5] Miron Costin, p. 311.

www.dacoromanica.ro

boierii și capetenițile țării, feciori de boieri, oameni tineri, la alaiuri pre cai turcești cu podoabe, și cu pene la șlice[1]". *Tot ce avea neamul românesc mai ales își dăduse întâlnire acolo unde neamul lui Vasile se unia cu unul din cele mai vechi și mai ilustre din regatul vecin.*

S'a pus întrebarea de unde a venit, alături de triumful bizantin, și oarecum împotriva acestuia, apropierea dintre Românii celor două țări, care atrase spre țara lui cea veche și pe arhimandritul care fusese cândva Petrașcu-Vodă, dornic de Domnie în aceste locuri ale moștenirii sale.

De la țara însăși, acesta trebuie să fie răspunsul.

Curentul de afirmare națională se pronunțase de mult în Țara-Românească: Domnia însăși a lui Matei-Vodă nu era decât cel mai strălucit simbol al ei. Alături de Domnul moșnean, el era represintat și de Mitropolitul Teofil.

Acesta-și continua opera. Vechiul slavonism slăbia necontenit și cel nou, de caracter rusesc, adus de Udriște Năsturel, n'avea aceleași rădăcini și același putere de adaptare, de și moda aceasta neo-slavă cuprinse, cum vom vedea, mai toate domeniile. Pentru a redacta solemnele documente slavone, dicționare erau acum de nevoie. Astfel făcu călugărul Mardarie de la Cozia, la 1649, supt urmașul lui Teofil, Ștefan, alt fiu de țăran din părțile oltene[2]: originalul era datorit unui Rus, Pavel Berânda, protosinghel și „arhitipograf", care, întrebuințând un original grecesc, arăta ca a fost îndemnat la lucru de Petru Movilă, „luminată odraslă a Domnului țărilor dacice, Moghilă, cu același nume ca al primitorului de Dumnezeu, vestitul stareț (Simion)"[3], și că l-au ajutat și membri ai familiei galițiene Balaban, încă de atunci strâns legați, prin afaceri, de Moldova. Alte douăsprezece dicționare au urmat în cursul aceluiași secol[4]. Al călugărului de la Cozia arată

---

[1] P. 311.

[2] Grigorie Crețu, *Mardarie Cozianul. Lexicon slavo-românesc, și tălmăcirea numelor, din 1649*, București 1900. Un alt exemplar s'a găsit de curând în biblioteca Metohului Sfântului Mormânt din Constantinopol.

[3] *L. c.*, pp. 15-6.

[4] *Ibid.*, p. 22 și urm. In fragmentul Ciparin cuvântul *căftan* (*ibid.*, p. 26) arată că e vorba de o lucrare facuta în țările libere

www.dacoromanica.ro

prin bogăția și precisiunea cuvintelor cât de potrivită era acum limba pentru redactarea unor opere literare. Sânt și elemente pe care le-am putea numi „de Curte", în legătură cu nivelul mai înalt de viață prin care fusese ridicată societatea prin dăinuirea unei Domnii românești la Munteni, unei alte Domnii care, cum vom vedea, a fost tot mai mult cucerită de spiritul românesc la Moldoveni. Intâlnim și „sărutare" ca „întrebare de sănătate" și „sărut" în sensul de „întrebare de sănătate", nu și „sărutătoriu"[1]. Se vede luxul palatului și al dregătorilor — Matei comandă la Brașov postav bun pentru uniformele „slujitorilor" săi[2] — prin usul unor cuvinte cum sânt „cufturie", „malamă" aur). Se pomenește de „doftori", de „glumeți" și „măscărici", cari sânt bufonii, se află forme ca „înțelepțez" și „înțelepție", în loc de „înțelepciune". Influențe turcești sânt rare în acest graiu curat: astfel, pentru o comandă militară, „iuzbașă", ori „muzaviri" și „muzaverie", „a mușaviri", pentru lipsă de credință, „sahaidac", tolbă (de la Tatari), „ocă". Influențele grecești lipsesc cu totul.

O carte de morală în socotită, atunci, că trebuie să fie pusă în mâna Românilor, *Învățăturile,* apărută la Câmpulung în „tiparnea cea de'întâi" la 1643. Ele vorbesc despre „dragoste, cum să iubim unul pre altul", despre „răotate, cum să le rabdăm cu mulțumire câte ne vin asupră", — de aici se va fi mângâiat atât de pățitul Matei-Vodă însuși , despre lipsa de lăcomie, despre milostenie, despre credința față de aproapele: „pentru muzăvirie, cum să nu muzăvirim pre niminea", pentru pocăință, „pocaania", pentru spovedanie, cu adausul tălmăcirii Tatălui Nostru și celor zece porunci, și rugăciuni „la închinarea crucii, la moartea omului". Dar, de și Melchisedec, care reluase tiparul, crede că trebuie să adauge la acest titlu românesc rostul său într'o slavonească abia învățată sau pusă de altul, și tot în slavonește e lămurirea la pecetea mănăstirii și la stema Domniei, *originalul e, iată aceasta grecesc în anul chiar când la Iași se tipărește în aceiași limbă decretul pentru dogmă al Patriarhului Partenie.* Limba

[1] Crețu, *o. c*, p. 289.
[2] Iorga, *Brașovul și Românii,* p 54 și urm.

www.dacoromanica.ro

greacă era luată, însă, nu pentru ea însăşi, ci, supt influenţa unui mediu grecesc tot mai bogat, cu un mijloc de desfacere din hegemonia slavonă. In româneşte e scrisă, firește, şi prefaţa iscălită de egumenul peloponesian al mănăstirii începuturilor Statului. De la el a plecat măcar iniţiativa de a trece de la izvoadele, tipărite şi manuscripte, în slavoneşte, la textele elenice, cu atât mai respectabile; nevroind să se arăte „adins şieşi iubitoriu", adecă egoist, el întinde cele şapte „învăţături sufleteşti" de folos şi „proştilor" cari nu pot ceti în limba străină. Li este lor acest dar în tâlmăcire ca şi cum un negustor ar oferi zece galbeni, ceia ce preţuieşte o mie[1].

E *deocamdată numai o încercare.* Nu ni se spune nici traducătorul, care se pare că nu e Udrişte Năsturel. Domnia nu-şi atribuie niciun patronagiu asupra acestei cărticele de cincizeci şi ceva de pagini. Când ea se gândeşte la cărţile de slujbă, slavona rămâne stăpână. Şi astfel apare pentru slujbele mai pe scurt în fiecare zi masiva reeditare a *Anthologhionului* din chiar anul următor, 1643, pe care trebuie să-l dea acelaşi egumen Melchisedec. Această alegere de slujbe poartă şi numele slavon de *Ţveatoslov,* pe lângă cel al doilea grecesc de „Tryphologion"[2]. Binecuvintează mitropolitul ocrotitor al limbii poporului pe care nu cutează - şi nici n'ar fi avut cu cine — s'o introducă în acest domeniu sacru. Dar prefaţa savantă pentru un lucru aşa de mare, menit mai larg răspândirii, în Moldova şi peste Dunăre, deci şi operă de prestigiu, o scrie, puindu-şi numele alături de Grecul Melchisedec, Udrişte, care e, aici, elenic, Oreste, de şi scrie, cum o adauge, în satul său strămoşesc de la Fiereşti.

Melchisedec vorbeşte ca de la o tipografie restaurată, a cării întâie tipăritură ar fi aceasta, ceia ce înseamnă că, mutându-se cea veche, lucrarea a început înainte de a *Învăţăturilor* româneşti sau, cu alt lucrător, s'a putut isprăvi mai uşor şi mai răpede. Egumenul e pus să facă lauda Domnului binefăcător, care cu acest prilej e pus în legătură nu numai cu dinastia legiuită, în a ei întregime, *ci anume cu*

[1] Bianu şi Hodoş, *o. c*, pp. 125-7.

[2] In Prefaţă i se spune şi „Mineiu".

www.dacoromanica.ro

„*prea-bunul Basaraba Neagoe*". Şi se adaugă alte merite ale mărinimosului stăpân, căruia i se urează anii lui Nestor. Clădirea de mănăstiri şi de biserici, întemeiarea „morii de hârtie", pe care o aflăm pomenita şi în unele documente, deschiderea minelor de la Baia-de-Aramă, despre care va vorbi un călător sirian, dar şi a altora, de fier, pe care nu ştim unde am putea să le aşezăm.

O a doua prefaţă către cetitori, scrisă tot pentru călugărul peloponesian, de acelaşi cuminat domnesc, arată marea lipsă a unei asemenea cărţi, cerută de pretutindeni, şi de peste hotare, aşa că ea se oferă, nu spre împărţire gratuită, ci spre cumpărare.

Lucrarea e şi de o foarte frumoasă ilustraţie, unul din desemnuri fiind iscălit „Ilie"; îmbrăcămintea Herodiadei la tăierea capului Sfântului Ioan, ca şi aceia a calăului, ar face să se creadă că e o lucrare originală şi românească, dar acelaşi „Ilie A", e iscălit şi pe planşe din Moldova cu data 1641 [1]. Printr'o astfel de tipăritură teascurile de la Câmpulung se puneau alături de cele din Chiev, din Liov şi de la mănăstirea Cutein.

Cum este acum şi materialul de hârtie, se anunţă o întreagă serie de publicaţii pentru înzestrarea sfintelor lăcaşuri, supt cerescul patronagiu al Maicii Domnului, ocrotitoarea mănăstirii.

Dar, pe când în domeniul slavonesc se putea de la Munteni o lucrare de această însemnătate, Moldova răspundea Cazaniei muntene de la 1642 printr'o carte de concurenţă, de o măreaţă înfăţişare, datorită meşterilor ruşi pe cari-i adusese Vasile de la Chiev, tipografi şi săpători în lemn: „Cartea românească" — a se băga de samă, *în graiul moldovenesc, care n'a cunoscut niciodată forma munteană, degenerată, de Rumân şi „rumâneşte": „românească"* de învăţătură dumenecele preste an şi la praznice împărăteşti şi la svânţi mari".

Această Evanghelie cu învăţătură apare şi ea ca o publicaţie oficială: „cu dzisa şi cu toata cheltuiala lui Vasilie Voivodul", care nu e „de peste plaiuri", nici cu titluri de acolo, ca Matei, care-şi aminteşte un depărtat trecut, ci numai

[1] Pentru Ilie, v. P. P Panaitescu, *Pierre Mogila*, p. 52, nota 3.

www.dacoromanica.ro

„Domnul țării Moldovei". Și acela care culege materialul *„din multe scripturi"*, numai slavone, e Mitropolitul acestei țări, „Varlaam mitropolitul de țara Moldovei", care ține ca aceasta să se spuie, ceia ce nu s'a făcut niciodată dincolo de Milcov, pe însăși foaia de titlu.

Prin Varlaam s'a făcut, dar, pe deplin, fără sfielile și revenirile lui Teofil al Ungrovlahiei, revoluția cărții românești în Moldova lui Vasile-Vodă, cel care nu vorbia bine românește[1].

Moștenirea marelui caligraf și miniaturist, rival al lui Luca de Cipru la Munteni, care a fost feciorul de negustor din Suceava Atanasie Crimca trecuse întâiu, peste un intercalat Teofan[2], la un alt Atanasie, venit de la Roman, om fără nicio inițiativă și niciun merit. Dar pe vremea aceasta *în toate mănăstirile se scria numai românește, și în corespondențe cu Sașii de la Bistrița*. Avem un șir de scrisori, unele de o mare întindere, ca aceia cu privire la cearta de hotar între Vasile și vecinii săi de peste munți, care arată o stăpânire desăvârșită a limbii. Intrebuințarea ei într'o formă ușoară și elegantă, gata pentru opera literară, se vede, de altfel, dacă nu în inscripțiile pe piatră, care, în această țară de mai înaltă cultură, se fac numai slavonește, în răvașele păstrate de Bistrițeni, spre cel mai mare folos al nostru, care li veniau de la vornicii de Câmpulung și chiar de la boierii mari cari aveau interese pe acolo, prin Ardeal. Singură ortografia era foarte nesigură, din lipsa folosirii acestei limbi în cărțile domnești și mai ales în tipărituri, Biserica păstrând firește, și aici, limba slavonă. Așa scriu Petre Diacul și tovarășul său Grigore, Câmpulungenii, la 1616: „Să știți că adevărat cuvânt vă spunem, să n'aveți neceo grijă dentr'acoace, că oști nu sânt pre de către Suceavă. că le-am ști noi"[3]. Așa scrie și Lupu Mălaiu cu veștile despre războiul de la Nistru: „iar, de rândul celor oști de mai inte. i-au bătut

[1] Pentru răspândirea și prin manuscripte a Pravilei lui, v. Bianu, *Cat. ms. Ac. Rom.*, II, p. 464 și urm.

[2] Care scrie de la Slatina, împreună cu călugării, românește; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 897, no. MDCCLXX. Tot așa, *ibid*, p. 967, no. MDCCCLII.

[3] *Ibid.*, p. 865, no. MDCCXXVII. V. și *ibid.*, pp 1053-4, no. MDCCLXVIII. Ortografia am modernisat-o

www.dacoromanica.ro

Moldovenii"[1]. In acelaşi stil scrie urmaşul lui Petru, Gavril Cocriş, totuşi un Grec[2], şi un altul, Ionaşcu Rotompan[3], apoi Dumitru Pitarul[4]. Avem şi o scrisoare a pârcălabului de Neamţ[5], altele ale Vorniculai de Suceava[6]. Aşa scrie stareţul Teodosie de la Voroneţ, despre pagubele căşunate lui Atanase, ca episcop de Roman, de către hoţi[7], aşa, într'o formă perfect corectă, Moldoviţenii[8], călugării de la Putna, cu egumenii Atanasie şi Simion[9]. Boierii întrebuinţează forme mai sigure în aceste legături, cum o face un Vistier Crâstian, pe la 1620[10]. E continuarea tradiţiei bune de pe vremea când lui Petru Şchiopul boierii săi rămaşi în ţară sau în Polonia

[1] *Ibid.*, p. 870, no. MDCCCXXIV.

[2] V. *ibid.*, pp. 896-7, no. MDCCLXVII; *ibid.*, p. 1015, no. MDCCCCXVII; p. 1042, n-le MDCCCCLVIII-IX; *ibid*, p. 1047, no. MDCCCCLXVII; pp. 1057-8, no. MDCCCCLXXXI. De la vameşi; *ibid.*, p. 1015, nota 2; pp. 1016-7, n-le MDCCCCXXII-III.

[3] *Ibid.*, pp. 897-8, n-le MDCCLXXI-II; p. 915, no. MDCCLXXXIX; p. 921, no. MDCCXCVI. Adresele sânt însă adesea în slavonă, pe care dregătorii o puteau scrie, dar n'o înţelegeau „jupânii" saşi.

[4] *Ibid.*, p. 985, no. MDCCCLXXV. Tot Petre; *ibid.*, pp. 989-90, no. MDCCCLXXXI.

[5] *Ibid.*, p 1013, no. MDCCCCXII.

[6] *Ibid.*, pp. 1014-5, n-le MDCCCCXV-VI. Scrisoare a Portarului; *ibid.*, p. 1041, no. MDCCCCLVI. Alt vornic; *ibid.*, p. 1053, no. MDCCCCLXXIII.

[7] *Ibid.*, p. 870, no. MDCCXXIII. Aşa şi Năsăudeanul Partenie, ajuns la Voroneţ; *ibid.*, p. 1015, no. MDCCCCXVII. V. şi *ibid.*, p. 1016, no. MDCCCCXX; p. 1023, no. MDCCCXXX. V. şi *ibid.*, p. 871, no. MDCCXXXV.

[8] *Ibid.*, p. 922, no. MDCCXCVIII (1621). Scrisoare a unui preot din Câmpulung; *ibid.*, p. 967, no. MDCCCLIII. Alta, *ibid.*, p. 994, no. MDCCCLXXXVII.

[9] *Ibid.*, pp. 969-70, no. MDCCCLVII (despre prada de hoţi a Suceviţei); p. 972, no. MDCCCLX. Fireşte că Vlădicii ardeleni, şi supt influenţa calvină, scriu numai româneşte; v. *ibid.*, p. 363, no. MDCCCXLV (1627; Ghenadie); p. 965, no. MDCCCXLIX (c. 1618; Dosoftei); p. 967, no. MDCCLI; p. 969, no. MDCCCLVI (Ioan, vicariu de Maramureş; c. 1629 — v. şi Meteş, *Domni şi boieri*, citată); p. 1057, no. MDCCCCLXXX (juratul Iacob, 1629,; pp. 1066-7, no. MDCCCCXCVI (Iorest). Dar latineşte Venedict care s'ar putea să nu fi fost Român, cu toată frumoasa lui iscălitură cirilică; *ibid.*, p. 982, no. MDCCCLXXI. Moldoviţenii scriu în 1638 ungureşte; *ibid.*, pp. 1049-50, no. MDCCCCLXX. Tot aşa, pentru aceiaşi chestie de hotar, Putnenii; n-l următor.

[10] *Ibid.*, p. 887, no. MDCCLV. Tot aşa de altfel, atunci, Vornicii de Câmpulung; *ibid.*, p. 889, no. MDCCLVII. De la unul din ei frumoasa scrisoare, pentru un proces. de la paginile 890-1, no. MDCCLIX.

www.dacoromanica.ro

îi dădeau mărturiile de care avea nevoie în procesul cu vameşii ragusani şi când Nestor Ureche lăsa în pagini româneşti de cronică osânda Domniei lui Aron-Vodă, în asemenea scrisori se află şi câte o scenă de viaţă contemporană ca aceia a răpirii unor Români din Suceava de către cutare oameni trecuţi din Ardeal[1]. Ba chiar sentimentul naţional îşi afla expresia atunci când acel Petre Diacul judecă Domnia lui Alexandru Iliaş, spunând că „Turci sânt pre lângă Vodă numai, că ţine Vodă pre lângă dânsul [la] Curte numai Turci şi Greci, sa fie de credinţă... Sânt răutăţi în ţara, de dabilă foarte rea şi foamete“[2]. Ba vedem odată, din nevoia de a se face înţeles, pe Ştefan Tomşa scriind româneşte Bistriţenilor pentru a se plânge că hoţi, şi din Ardeal, au pângărit mănăstirea unde se odihnia Ştefan-cel-Mare, „cercând“ şi pe la alte lăcaşuri: „au spartu uşile şi au stricat vistearele mănăstirei, luat-au averea, argintul şi sculele mănăstirei toate, carile au fost făcute de cei Domni bătrâni, şi au muncit călugării de i-au arsu şi i-au tăiat, şi le-au luat treidzeci de cai şi trei, şi bani şi covoare şi alt tot ce au găsit“[3]. Avem şi o scrisoare românească, la aceiaşi adresă, a lui Moise Movilă[4] şi una de la Hatmanul Gavril, fratele lui Vasile-Vodă[5]; la 1643 se scrie româneşte în numele Domnului chiar[6]. Aceasta înainte de îngrijita corespondenţă a lui Matei-Vodă şi a Doamnei Elina cu Gheorghe Rákóczy, cu prieteni de peste munţi şi cu Bra-

---

1 *Ibid.*, pp 1053-4, no. MDCCCCLXXIV.

2 *Ibid.*, p. 895, no. MDCCLXVI.

3 *Ibid.*, p. 927 no. MDCCCIV. Şi o a doua scrisoare românească a lui; *ibid.*, p. 931, no. MDCCCIX. Alte ori scrie ungureşte, iar şoltuzul Isac şi Sfatul Sucevei şi nemţeşte; *ibid.*, pp. 931-2, no. MDCCCX. Tot aşa cojocarul Petru; *ibid.*, pp 982-3, no. MDCCCLXXII. Un al treilea, *ibid.*, p. 993, no. MDCCCLXXXV. V. şi *ibid*, p. 1037, no. MDCCCCL. De la Putna, Teofan, *ibid.*, p. 1088, no. MMXXVI; pp. 1036-7, no. MMXXXVI. In schimb judele de Bistriţa încearcă a scrie româneşte Câmpulungenilor; *ibid.*, p. 1007, no. MDCCCCII.

4 *Ibid.*, pp. 983-4, no. MDCCCLXXIII. Dar Vasile-Voda scrie nemţeşte, *ibid.*, pp. 1008-9, no. MDCCCC. V. şi *ibid.*, p. 1012 no. MDCCCCXI. Boierul Pătraşcu Ciogolea-şi cere din Ardeal pe diacul Todor din Feldru, om al său; *ibid.*, p. 1009, no. MDCCCCXI.

5 *Ibid.*, p. 1014, no. MDCCCCLXI.

6 *Ibid.*, p. 1103, no. MMXLV.

www.dacoromanica.ro

şoveni[1] şi de corespondenţa cu unii din aceiaşi a boierilor Hrizea, Dragomir, Socol, Nicolae Catargiu, Radu Creţulescu, Stroe Leurdeanu, Dumitraşcu Filipescu.

Până la sfârşitul zilelor sale, precum Petru Movilă-şi făcea însemnări româneşti, Nicolae-Voda Petraşcu, cu toată ştiinţa lui de latineşte, cu toată trimeterea la şcoli înalte a fiului botezat Mihai, de la care avem o frumoasă scrisoare autografă[2], îşi făcea, cu o admirabilă caligrafie cirilică, însemnările tot în limba lui de acasa. El nota astfel moartea, în 1622, a unui fiu Gavrilaş, naşterea, la 1624, a acelei Elena pe care o va lua Vistiernl Istrate[3], un boier muntean, pe lângă cheltuielile casei sale[4]. Legat de marea amintire a tatălui *său, el spunea tare în faţa Imperialilor că ei l-au ucis fără drept pe Mihai Viteazul:* „odată supt răposatul Impărat Rudolf de prea-glorioasă amintire acesta a restituit Ţara-Românească regatului Ungariei, a servit cu sinceritate, vitejie şi statornicie Maiestăţii Sale Impăratului Rudolf de prea-glorioasă amintire şi acestui vestit regat al Ungariei, şi, cu neomenie, nevinovat a fost lipsit de viaţă de către Gheorghe Basta"[5].

Din acest mediu mănăstiresc[6] — şi boieresc —, pe care l-am urmărit până la 1640, răsare fiul de răzeş Varlaam[7], din neamul, odinioara de mari boieri, conspiratori şi ostaşi, platindu-şi cu capul cutezanţele, Moţoc[8]. Era de către Milcov şi-i putem cunoaşte rudele, plugari şi preoţi. Trecuse pe la mănăstirea Secu, unde însă în acea vreme, pe la 1610, nu se constată o viaţa culturală, şi ajunse egumen acolo.

Fu descoperit, ca un om de învăţătură, numai de Miron

---

[1] Iorga, *Braşovul şi Românii*, pp. 57, 79-80, 88-9, 122-3 de la Căldaruşani, 108 şi urm., 192-4, 123 9, 146-7, 174 şi urm, 183-4, 194-5, 202-3.

[2] Veress, *l. c*, p. 340. Legaturile de afaceri ale mamei lui, Ana, cu Nicolae Eszterhazy; Hurmuzaki, VIII, p. 415, no. DXCVIII. Procesele ei; *ibid.*, p. 429 şi urm., 438 şi urm.

[3] V. şi Kraus, *Siebenbürgische Cronik*, I, Viena 1862, p. 211.

[4] Veress, *l. c*, p. 400

[5] *Ibid., l. c.*, p. 266.

[6] Şi de la Humor; *ibid.*, pp. 2061-2, no. MDCCCCXC.

[7] Numele e dupa *Varlaam si Ioasaf*. carte populară şi în Balcani; Jireček, în *Sitzungsberichte* din Viena, II, p. 65.

[8] Dar v. Zotta, în *Rev. Ist.*, XIV, 159-60.

www.dacoromanica.ro

Barnovschi, care-l trimese, în 1629, la Petru Movilă. După vre-o trei ani, supt Alexandru Iliaș, de sigur în urma unei călduroase recomandații a acestuia, el ajunge-, — caz unic în istoria Bisericii noastre —, mitropolit, fără să fi ocupat întâiu vre unul din Scaunele episcopale. Și, la întronarea lui, în ziua de 23 Septembre 1632, cuvântarea lu rostită într'o grecească pe care o înțelegea poate și alesul lui Alexandru-Voda și al sinodului episcopal, de însuși Meletie Sirigul[1].

De atunci încă va fi început acea osteneala literara, din care a ieșit cartea din 1643. Dar ceia ce a hotărît publicația ei era agitația calvină care i se impusese lui Iorest. O astfel de lămurire a Evangheliilor de cetit în Dumineci și serbători, era, în așteptarea unei lucrări dogmatice, care, regasindu-se în ultimul timp, n'a fost retiparita, sau alaturi de aceasta: *Răspunsurile*[2], cel mai bun mijloc de a înfrunta eresia.

Ale lui Varlaam vor fi și versurile la strană, fără mult sens și cadență, — dar ele încep bine:

Valuri multe ridică furtuna pre mare.
Mai vârtos gândul omului întaiu lucru ce are

pe care mitropolitul moldovean a crezut că trebuie sa le puie în fața celor, slavone și românești, ale acelui Udriște care-i ajunsese prieten pe viață și cu care împreună el pregătise nu numai carticica de luptă contra calvinismului, dar și însăși opera de împăcare a celor doi Domni. O prefață e făcută ca în numele lui Vasile, „cu darul lui Dumnezeu" — nu: „cu mila" . „tiitoriu și biruitoriu și domn a toată țara Moldovei", și ea nu se îndreaptă numai catre Moldoveni, ci și către „toată semenția românească" din nou! „pretutindenea[3], ce sa află pravoslavnici într'aciâsti lânba". Se adauge, ca o apărare pe această ideie națională, că e o „carte pre limba românească"[4], oferita ca „dar limbii romanești",

---

[1] Toate izvoarele în Iorga, *Ist. Bis*, ed. a 2-a, I, pp. 201-5. Cf. Dinulescu, *Viața și activitatea Mitropolitului Varlaam*. Cernăuți 1886. Mai nou, în Pargoire, *Mélétios Syrigos*, în *Échos d'Orient*. XII 1909. Cf. și P. P. Panaitescu, *l. c.*, p. 70 și urm.

[2] *L'Indépendance Roumaine*, 15/28 Novembre 1903; P. P Panaitescu, *l. c*, p. 56, nota 1. Acolo, p. 57 și urm., analisa cartii.

[3] Și în Vrancea e o regiune de rotacism, la munte.

[4] Găsim și: „romenească".

www.dacoromanica.ro

care deci nu se cultiva şi preţuia numai în tabăra schimbătorilor de lege. Prefaţa a doua, mult mai întinsă, pleacă de la Varlaam însuşi. Şi într'însa apărarea se pune pe nevoia cărţii româneşti: „limba noastră românească n'are carte pre limba sa", ignorându-se deci, voit, ce se făcuse la Munteni. Inainte de „a se duce în casa cea de lut a moşilor săi", Varlaam se crede dator a împlini această lipsă. El afirmă că n'a tradus dintr'o singură carte, ci că a făcut o operă de alegere: „adunat-am dîin toti tălcovnicii sfentei Evanghelii dascali Besearecii noastre"; oricum, cu toată dorinţa de a-i găsi un original rutean, acesta n'a putut să fie stabilit[1]. Vasile hotărăşte publicarea cărţii şi pentru acest scop se cere tiparul de la Petru Movilă, despre care, cu acelaşi sentiment pentru naţie, se aminteşte în acele puţine rânduri că e „fecior de Domnu de Moldova".

De şi une ori împiedecată prin nevoia de a crea cuvinte noi care n'au rămas, — astfel: „ticăiţeaşte" —. cartea, care se fereşte de tot ceia ce poate fi greoaia teologie erudită a timpului[2], e, prin noutatea şi frumuseţa comparaţiilor trase din viaţa de toate zilele, din aceia de la ţara pe care o cunoştea mai bine Varlaam, o lucrare vie, în stare să intereseze şi să câştige sufletele simple către care ea se îndrepta. Şi, de fapt, a fost aşa de bine primită, pretutindeni, încât, şi până ieri, săteni din Ardeal au cerut să li se dea ca tâlmăcire a Evangheliilor, nu lucrări de cărturari din vremile noastre, ci acea veche deslușire, înţeleasă oricui, care se cuprinde în marele volum cu slove maşcate, mândrie a noii tipografii ieşene şi a aceluia care-şi pusese în el ostenelile de creştin statornic în doctrină şi de fiu credincios al naţiei sale.

In acest chip, cu apel la sentimente şi cu treziri de icoane obişnuite, se dădea lupta dogmatică împotriva calvinismului.

Deocamdată, întors de la Târgovişte, unde fusese în misiune şi căpătând cunoştinţa atacului din Ardeal, Varlaam *făcu un sobor al ambelor ţări,* — „săbor dintr'amândoao părţile, din Ţeara-Românească", — aceiaşi formă „romană" —, şi din Ţeara

---

1 P. P. Panaitescu, *l. c.*, pp. 59-60

2 V. şi *ibid.*, p 60.

www.dacoromanica.ro

Moldovei" —, *lucru ne mai întâlnit în istoria noastră*, şi porni războiul ca mandatar *al întregii Biserici ortodoxe a Românilor*[1], prin acele *Răspunsuri*.

Şi aceasta se făcea în momentul chiar când Iorest, silit, şi cu bătăi şi chinuri, a părăsi Ardealul unde nu-şi îndeplinise în de ajuns sarcina de a calvinisa pe ai săi, afla adăpost în Moldova, de unde, la 2 Iunie 1645, era recomandat, de Varlaam, Marelui Duce al Moscovei[2].

Cu toată înţelegerea dintre cele două ţări, cu toată tovărăşia dintre Varlaam şi Udrişte, Cazania din Iaşi nu întâmpină o bună primire în ţara lui Matei-Vodă. Pentru a birui, se dădu, la 1644, în grabă, o nouă ediţie, îndreptată şi mult adăugită, a „Evangheliei învăţătoare".

Apoi îndată după aceasta şi în Moldova *începe lucrul literar pe bază grecească, în locul celei slavone*, care, în concurenţa începută în adunarea de la Iaşi, fusese învinsă.

Cele Şapte Taine, sau „Pravila pre scurt aleasă de svintele Scripturi, scoasă pre rând şi tocmită, mai vrătos pentru ceale şeapte taine mari a Besearicii", din 1644, au o prefaţă mult mai clară decât lucrările analoge care au precedat-o. Se arată însemnătatea numărului de şapte, care se poate aplica şi la treptele sociale către care se îndreaptă cartea, aducându-se înainte comparaţia, frumos exprimată, că, atunci când „răsare soarele, zăria şi lumina lui mâinte luceaşte în munţii cei mari, turnurile şi copacii, cei înnalţi luminează, de-acii şesurile şi văile". Ajunge că Prefaţa, firească românească, e iscălită de fostul Logofăt Eustratie, cunoscătorul de greceşte al Domniei, ca să se înţeleagă că originalul n'a putut fi slavon, cu atât mai puţin rusesc, de şi cu doi ani înainte se publicase la Liov o lucrare cu titlul de „Tainele Bisericii"[3]. E o scriere întinsă, de 300 de pagini. Partea utilisabilă de oricine cuprinde rosturile posturilor şi un Calendar. *A vorbi despre Taine era însă a se lupta cu calvinismul, care nu le admite.*

---

[1] Prefaţa, după Şincai şi Cipariu (v. *Analecte*, XXXVI; *Acte şi fragm.*, p. 202; *Archivu*, p. 637), şi în Bianu şi Hodoş, *o. c.*, I, p. 151. Cf. în P. P. Panaitescu, *l. c.*, p. 56, nota 2.

[2] *Ibid.*

[3] V. *ibid.*, p. 54.

www.dacoromanica.ro

Pentru moment, Varlaam se opreşte aici, pe când Ţara-Românească urmăreşte acea operă de înzestrare a bisericilor cu cărţile de nevoie, pe care o începuse. Astfel egumenul de la Dealu, Ioan, care arată să fi fost şi un desemnator, şi anume unul format în ţări de limbă latină, fiindcă, supt frumoasa planşă care presintă pe Domnul şi Doamna Ţării-Româneşti ţiind icoana Sfântului Nicolae, care e de hram, călugărul însuşi îngenunchind în faţa lor, supt stema ţării —, in intitularea „arhimandrit Ioan", acest din urmă cuvânt e scris cu frumoase maiuscule latine, dă la 1616 un *Liturghieriu* sau *Slujebnic*, titlul întaiu apărînd în forma grecească: „Liturghiarion". Ştim de aiurea că Ioan era un Bosniac de la Gomioniţa, trecut pe la Atos.

Slujebnicul apăru şi deosebit 1646 [1], numai în slavoneşte, *fără a se ispiti cineva a trece peste obiceiu, publicând tradducerea pe care o avem într'un manuscris* [2]. In cinstea protosului de la Atos, Damaschin, cu prilejul poate al venirii în ţara, se tipăreşte *Triodul* din 1619. In sfârşit seria promisa de cărţi bisericeşti se încheie cu *Psaltirea* pe care o dă la 1650 Melhisedec de la Câmpulung.

Dar, înainte de a ne întoarce la schimbările politice ale vremii acest capitol de cărturarie trebuie să se închidă prin cercetarea celei de-a doua cărţi hotarîtoare din activitatea românească a tipografiei de la Trei Ierarhi sau, cum se scrie pe publicaţii şi cum a şi rămas în gura poporului: Treisfetitele.

Vasile văzuse nu fără invidie tiparirea la Munteni a unei cărţi de pedepse. Il îndemna cu atât mai mult la răspuns, cu cât el însuşi era un foarte aspru judecător, şi se vorbia cu groază, dar şi cu exagerare, de miile de oameni din Moldova, cari, pentru păcatele lor, dar şi din causa asprimii unui asemenea pedepsitor, îşi pierdusera viaţa sau o parte din trupul lor [3] Cum în Şcoala de la Trei Ierarhi, după exemplul celei de la Chiev, se preda şi limba greacă şi cea latină, se dădu deci sarcina de a ulcătui, pentru „imperialul" tribunal al unui astfel de Domn, o carte de „Pravile împără-

[1] Bianu şi Hodoş, *l. c.*, p. 158, no. 51.
[2] Ms. 1790 al Ac Rom.
[3] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp 230-1

www.dacoromanica.ro

teşti" acelui fost Logofăt Eustratie, care trebuie sa fi fost unul din dascălii domneşti de acolo.

Era, foarte probabil, un Grec, şi de aceia nu consimţi a se iscăli în forma românească a numelui său, Istrati, şi nici măcar în cea vulgar-grecească a lui: Evstratie. Logofeţia lui, pare să fi fost mai mult de onoare, fără a fi îndeplinit şi un rost administrativ.

Nu numai că se mândria cu acest frumos nume elenic, dar el cunoştea şi literatura clasică a Greciei vechi. Căci numai lui. dat fiind că e vorba de lupta aprinsă, în Creta, dintre Veneţieni şi Turci, ceia ce ar trimete la mijlocul acestei tragedii istorice, trebuie să i se atribuie traducerea cu atata înţelegere şi într'o aşa de bună formă românească a unui text de greutatea aceluia a lui Herodot, redat astfel în româneşte pe o vreme când nu-l aveau în limba vorbită marile literaturi apusene[1]. *De sigur o operă de cea mai înaltă valoare, cu care se poate mândri Moldova acestui rival al vechilor „basilei" ce înţelegea să fie Vasile-Vodă.*

Existenţa originalului grec, la care se adaugă şi „alte giudeaţe", ca acea carte a lui Prosper Farinaceus (Farinacci), care a fost găsită ca izvor numai în ultimul timp[2], e afirmată cu mândrie în titlu chiar: „carte românească de învăţătura de la pravilele împărăteşti şi de la alte giudeaţe, cu dzâsa şi toată cheltuiala lui Vasilie Voivodul şi Domnul Ţării Moldovei, diîn multe Scripturi tălmăcită diîn limba ilenească pre limba româniască"[3].

Stilul prefeţei, cu icoana „apelor den mare" care „ies şi, împărţindu-să, să răşchiră pren toate vinele pământului, de adapă tot pamântul", ar trimete mai curând la telul popular de a scrie al lui Varlaam, cerotitor, de sigur, al aces-

[1] V. ediţia ce am dat-o la Vălenii-de-Munte, în 1909.

[2] V. Şt. G. Longinescu, *Pravila lui Vasile Lupu şi Prosper Farinaceus,* Bucureşti 1909; Şt. G. Longinescu şi Patrognet. *Legi vechi româneşti şi izvoarele lor,* Bucureşti 1912 şi Peretz, *Curs de istoria dreptului român,* Bucureşti 1915; Şt. Berechet, *Schiţă de istorie a legilor vechi româneşti,* Chişinău 1928.

[3] Nu s'a găsit nicio explicaţie literelor latine, de caracter polon care urmează după însemnarea tipografiei: „SE Cz.". Dar e de observat că *ele nu fac parte din titlu,* ci represintă jos, în litere roşii, iscălitura meşterului care a lucrat frontispiciul

www.dacoromanica.ro

tui Eustratie. Se arată cum Vasile şi-a dat samă de lipsa de dreptate a judecăţilor din partea unor boieri ignoranţi: „u dreptăţile şi asuprealile mişeilor care le fac cei neînvăţaţi şi neînţelegători, diregătorii şi giudeaţele de pre la toate Scaunele Moldovei". De la început, a voit să fie arbitrul suprem al unei mai sigure şi mai pline de răspundere justiţii, şi de aici însuşi numele legislatorului bizantin pe care şi l-a luat. Astfel el nu voia numaĭ o veche cărţulie de pedepse pentru clerici şi pentru vinovăţiile care duc la tribunalul lor, deci o a treia culegere de canoane pentru pricini religioase şi morale, ci în adevăr un cod, ca acela, care, după multe prescurtări şi prefaceri, ajunsese la culegerea comodă, întrebuinţată încă în tot Orientul, a unui Harmenopulos.

Astfel „dascali şi filosofi" sânt puşi „să scoată *den cărţi elineşti şi lătineşti* toate tocmealele ceale bune şi giudecăţilé celor buni creştini şi svânţi Impăraţi, carile ca o lumină, luminează şi arată tot lucrul celor întunecaţi şi proşti şi neînvăţaţi ca să cunoscă strâmbitatia toturor şi să giudece pre direptate".

Udriste Năsturel rămăsese bunul prieten al lui Varlaam[1]. Pe dânsul nu-l supărau aceste tipărituri moldoveneşti. Gândul lui mergea aiurea. Il fermecase, ca pe atâţia alţii, *Imitaţia lui Isus Hristos,* minunata carte latină din Apus, a sfătuirii între sufletul creştin şi Mântuitorul însuşi, lucrare care a luminat atâtea conştiinţi şi a mângâiat atâtea dureri. Acela care încerca să rusifice şi arta ţării, introducând podoabe în stilul Renaşterii, necunoscute până la ilustraţiile din noul tipar, podoabe care se văd şi pe mormintele Doamnei Elina şi lui Matei, schimbând, în inscripţii pe piatră ca şi în manuscripte, vechea scrisoare cu o alta, rotunzită, de linie latină, şi prefăcuse în felul ornat care se obişnuia tot la Ruşi vechiul stil modest al slavonei medievale, el care-şi aducea de la Moscova un „spudeu", cum fusese însuşi, un „student", adecă

[1] Pentru traducerea în slavoneşte, de el, a lui *Varlaam şi Ioasaf,* v. *Cat. mss., Bibl. Ac. Rom.,* II, pp. 351-2. — Cum la 1652 el are o solie în Ardeal, aceasta pare a fi data când a dat de Catehismul calvinesc. V. şi ziarul lui Ioan Nemes, în *Tört. Tár,* 1902, p. 277.

www.dacoromanica.ro

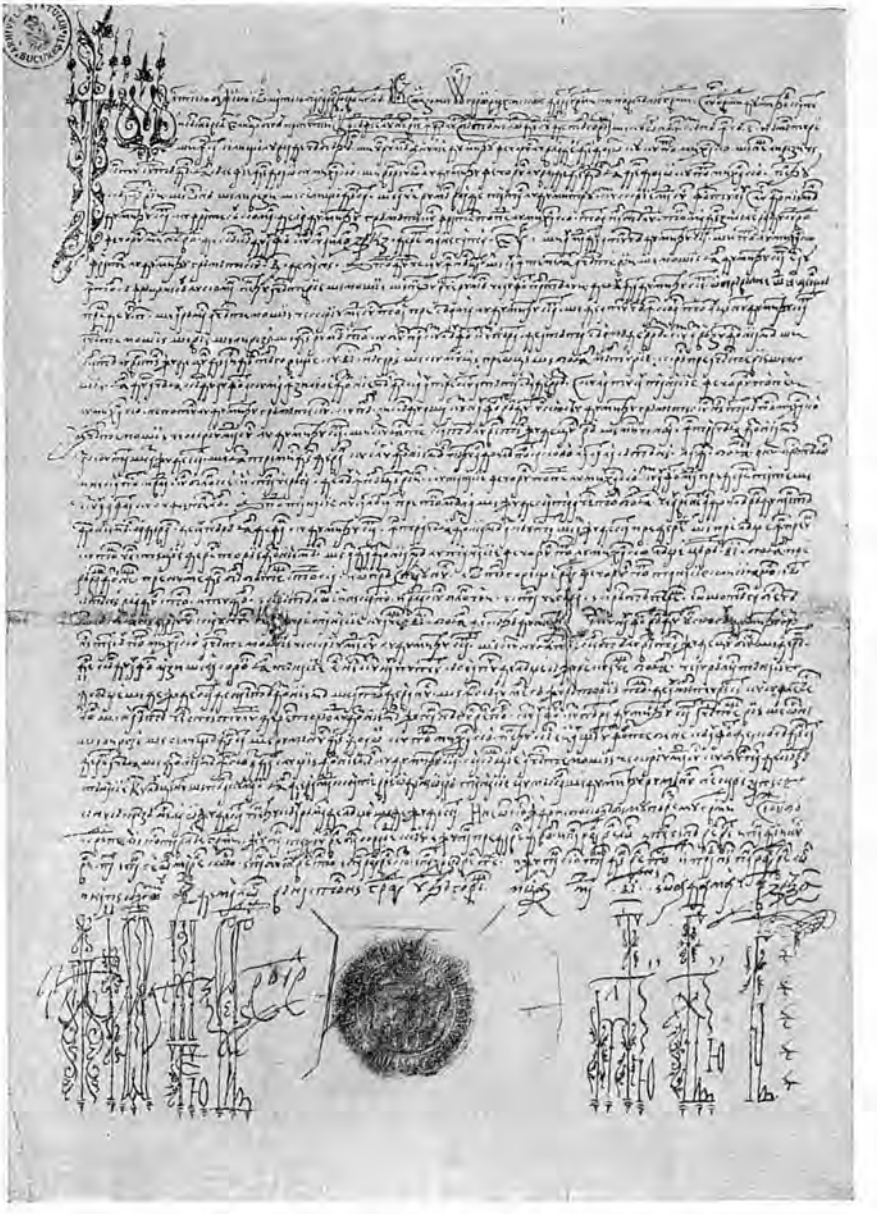

Fig. 11. — Document al lui Matei Basarab (1653).

www.dacoromanica.ro

un învățat pentru copiii săi, fu foarte mândru când apăru, fără niciun rost, căci, dacă se slujia slavonește, nu se cetia în această limbă, ca o curiositate de erudiție pretențioasă, a sa „Carte despre urmarea lui Hristos", pe care o iscălește „Oreste"[1].

Tot ce vine pe urmă, publicațiile ridicate în fața și împotriva celor din Moldova, aparține unei vremi în care legătura dintre cele două țări se rupsese și ofensiva ardeleană și muntеană, pornita de la noul romantism al lui Gheorghe Rákóczy al II-lea, nu se purta numai prin intrigile capuchehaielelor de la Constantinopol, prin conspirațiile boierilor și pregătirea oștilor.

---

[1] Bianu și Hodoș, *l. c*, pp. 153 9, no. 52

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL IV.

Noua întrecere și luptă între cei doi Domni români

Războiul cretan înviase în Europa ideia de cruciată. Pe o vreme când, cu toată legătura dintre Ludovic al XIV-lea, marele rege al Franciei, și Sultan, floarea nobilimii francese mergea în sângeroasa insulă depărtată să încrucișeze sabia cu Turcii și atâția își lăsară viața acolo, era cu neputință, ca, dacă nu Ardealul de stăpânire maghiară, ocupat de austegonismul său calvin față de Habsburgi și de causa catolică, măcar, din devotament față de catolicismul în luptă înverșunata cu Islamul, Polonia sa nu se miște.

Cândva, regele Vladislav visase de o stăpânire asupra întregului Răsărit slav, unde, la Ragusa, a fost cântată cruciata polonă. în Osmaniada lui Gundulici [1], și el stătuse înaintea Moscovei în anarhie, al cării domn credea că poate să rămâie. Ideia unei misiuni în aceste părți răsăritene ale Europei nu-l părasi niciodata. Cu totul deosebit de blajinul său tată, noul rege, care nu se simția Suedes și nu râvnia la Coroana lui Gustav Vasa, nu suferia în fața lui o autoritate rivală și, daca nu s'ar fi ridicat atunci, contra apăsării economice, sociale și religioase, Cazacii ortodocși, cari voiau să-și faca un Stat dupa potriva celor românești, ocupând, pentru mulți ani de zile, armele polone, acestea s'ar fi unit cu ale

---

[1] La 1641 moare în închisoarea de la Silistra, unde fusese trimes de Turci, patriciul ragusan Nicolae de Bona; Engel, *Geschichte der Freistaates Ragusa,* Zagreb 1876, p. 217 — In relația lui L. Laboureur, despre călătoria Mariei-Luisa de Gonzaga în Polonia se vorbește de planul contra Turcilor cu participare moldo-munteană; *Relation du voyage de la reyne de Pologne,* Paris 1647, p. 201.

www.dacoromanica.ro

Veneţienilor pentru un mare razboiu de cucerire şi distrugere contra Imperiului Otoman, care părea să nu se mai poată ridica din halul în care-l adusesera moştenitorii marelui, cumplitului ostaş Murad al IV-lea.

Socrul moldovean al lui Ianus Radziwiłł fu atras de acest curent de cruciată. După ce, cu multă greutate, întrebuinţând şi atât de bunele legături cu Petru Movila, Vasile, împăciuitorul Cazacilor la Azov, mijlocitorul pentru pacea între Turci şi Marele Duce de la Moscova, mai potolise o primejdie de războiu, care se anunţa, cu zece şi douăzeci de ani înainte, la Nistru, el văzu cum Tatarii neînfrânaţi se folosesc de o absenţă momentana a regelui pentru o mare pradă în ţinuturile polone.

Temându-se, din partea aceloraşi horde, şi pentru ţara sa, el îşi pierdu în sfârşit răbdarea. Il auzim, în 1645, vorbind aşa cum vorbiau odată Petru Rareş şi Mihai Viteazul. în ceasurile lor de mânie: „Noi stăm în picioare, cu calul gata. aşteptând din ceas în ceas ce va să fie... Şi nouă ni e dragă viaţa: n'am crezut că trebuie sa stăm ca vitele, sa vie sa ne lege de gât şi să ne taie... Să şed aşa: stăi că o să te ucid, aceasta nu o voiu suferi, căci şi noi stăm de strajă şi nu dorim, cum ăştia cred, ca vom sta pe loc să ne zugrume ca pe o pasăre... Noi ştim bine ce sânt Tatarii. Căci ei se duc într'o ţară să ture douăzeci sau treizeci de oameni şi, dacă acei douazeci sau treizeci stau pe loc, ei o şi ieau la fugă. Nu numai Tatarii, dar şi Impărăţia însăşi de ar veni, cum sânt lucrurile pe aici, n'ar putea face nimic“ [1].

Când apoi, la sfârşitul aceleiaşi ierni, Tatarii, porniţi asupra Poloniei, dădură o raită prin Moldova, luând multe mii de oameni în robie, setea de răsbunare i se tăcu şi mai puternică. Ea se îndrepta contra Turcilor, patroni ai acestor jăfuitori. Vedea peste tot locul putinţa alianţelor: Polonii scoşi din fire, Muscalul, care simţise şi el ce înseamna cruzimea acestor cete de jaf şi care, gătindu-se de razboiu, pe uscat şi pe Mare, cu ajutor căzăcesc, se înţelege cu vechiul duşman polon, Veneţienii, Impăratul, Suedesii, Francesii. Catolici şi

[1] Hurmuzaki, IV-, pp 540-1.

www.dacoromanica.ro

ortodocşi se vor uni pentru un mare atac, în Crimeia, la Nistru, ca şi în insula Creta[1].

Se trecu peste ultimele neînţelegeri cu prinţul ardelean. Vechile legături se întăriră. Slugerul Gheorghe Ştefan merse în Ardeal, unde se încheie un tratat în April, pentru a se pregăti o eventuală campanie contra Sultanului, în care Vasile ar da 30.000 de oameni, Matei 20.000, pe când regele Poloniei îşi va face întrarea în Iaşi pentru a ierna, iar anul 1647 l-ar vedea plecând la lupta de cruciată care trebuie să zguduie un mare Imperiu îmbătrânit[2].

Aceste planuri se ştiau şi la Constantinopol pe o vreme când corăbiile veneţiene puteau să apară la Strâmtori. De Paşti, în anul 1645, cum noul Patriarh Partenie făcuse marele serviciu de noapte cu mitra pe cap, se găsiră pârîşi cari să spuie Turcilor că e o coroană de aur care se sfinţeşte pentru Vasile ca Impărat al noului Bizanţ. *„Toţi mitropoliţii s'au înţeles ca să adune trupe în clipa când flota turcească va ieşi contra Veneţienilor în Marea-Albă şi să-l proclame Impărat"*, pe dânsul, care era să treacă Dunărea împreună cu oştile regelui Poloniei pentru a lua moştenirea cuvenită unui nou Vasile[3]. Dar Atanase Patellaros, calificându-l de „sprijin unic, unică glorie şi bucurie a neamului grecesc, lipsit de Impărat şi de glorie cea mai bună", îi striga că „el e Impărat pentru noi"[4].

Până în vara lui 1646 se putu crede că războiul de eliberare creştină va începe prin coborîrea Polonilor la Nistru. In Iulie Vasile credea, scriind regelui Poloniei, că „lucrurile mari stau să se îndeplinească"[5]. Cu două luni înainte se încheiase între rege şi Veneţieni un tratat de subsidii. O întâlnire între Polon şi Impăratul avu loc la Breslau, specificân-

[1] *Ibid.*, pp. 544 şi urm., 516 şi urm. şi *Fragmente*, III, p. 141 şi urm.

[2] După Niemcewicz, V, p. 51, şi Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 199. Cf. scrisoarea din 25 Mart 1646 a lui Vasile, în *Studii şi doc*, IV, pp. 232-3, no. LXIX; cf. şi *ibid.* Prefaţa, pp. CCXVI-VIII.

[3] Hurmuzaki, IV², p. 585, no. DCXXVIII; *Fragmente*, III, p. 144; Iorga, *Doc. greceşti*, I, pp. 180-1. Pentru această pără nedovedită un fost Patriarh de Ohrida fu spânzurat.

[4] Papadopulos-Kerameus, în Hurmuzaki, XIII, pp. 24, 446. Cf. şi memoriul meu despre Vasile Lupu, în *Mem. Ac. Rom.*, 1914.

[5] Kubala, *o. c.*, II, p. 355, no. 21.

www.dacoromanica.ro

du-se că, dacă e să pornească o cruciată, vor veni și ajutoare germane. Protecția și promisiunile de subsidii ale Papei, care cândva îi scrisese și lui Vasile, dar numai în interesul catolicilor moldoveni, nu lipsiau. Se aștepta și concursul suedes și chiar acela al Marelui Duce de la Moscova, jignit de năvălirile tătărești[1]. Cazacii noului Hatman Barabaș, cu pisarul îndată înlocuitor al acestuia, Hmil, erau câștigați, ca o oaste autonomă: Miron Costin a văzut pe Cancelariul Ossolinski, mergând în sălbateca tabără a acestor războinici fără stăpân[2]. Vladislav avea la dispoziția sa și un candidat la tronul otoman, acel Iahia pe care-l cunoștea bine și Matei[3]. Trupe polone așteptau pe la Cameniția[4] și zilele când Sultanul trebuia să trimeată la Nistru pe un Abăză și Murteza păreau că revin, fără ca Turcii să mai aibă oameni de valoarea acestora.

La Vasile, apoi și la bolnavul Rákóczy fusese trimes pentru a-i atrage în expediția care trebuia sa rasbune catastrofa de la 1619 Radziwiłł, care apăru cu soția sa domnița din nou la Curtea tatălui ei. Se ceru atunci sfatul boierilor ca să se vadă apoi că unii nu erau de părere să se participe la o atât de riscată aventură. Și contra nunții cu cneazul lituanian, prevestind o altă politică, fuseseră „Grecii" de pe lângă Domn, în frunte cu cei doi Cantacuzini, frații Toma și Iordachi, pe lângă boieri de țară simpli, ca acel Petriceicu, totuși tatăl unui viitor stăpân al Moldovei, care era de părere că ar fi mai bine decât să se facă încă de atunci o declarație prin netrimeterea birului din causa sărăciei țerii, să se aștepte apariția la Dunăre a Polonilor. Din potrivă pentru legătura imediată cu aceștia va fi fost acel partid creștin, din care făceau parte boierii crescuți peste hotar, cu carte latină și polonă, în spiritul Renașterii, ca Grigore Ureche, Vornic Mare, și acel Toderașcu Logofătul, Teodor Ianovici, care, de la început, corespundea într'o bună formă latină cu Ardelenii. Aceștia fură învinși însă de înțelepciunea celorlalți în ce privește momentul când ar fi să se înceapă războiul de

[1] Miron Costin, p. 315.
[2] *Ibid.*
[3] Sârbu, o. c., pp. 238-40.
[4] Hurmuzaki, IV², p. 553 și urm.

www.dacoromanica.ro

cliberare, dar nu şi pentru sensul politicii care era în intenţiile Domnului[1].

Dar şi Polonia îşi avea sfetnicii prudenţi. Aceştia îşi aduceau aminte de Câmpii Ţuţorei şi, din trecutul mai depărtat, de catastrofa de la Varna. Planul regelui fu răspins cu ameninţări, de Senat întâiu, în Iulie, şi apoi, în toamnă şi iarnă, de o tumultuoasă dietă, şi tratatele încheiate în vederea ofensivei creştine rămaseră deci literă moartă[2]. In locul cruciatei, regele Vladislav avu marea răscoală a lui Hmil, desfăcut de Barabaş, pe care Polonii îl uciseră ca trădător, şi de aici un şir de prefaceri, de care va fi legată în chipul cel mai strâns politica lui Vasile, de acum înainte oprit, prin cele ce i se petreceau la hotare, de a face singura politică a intereselor, şi mai ales a marilor sale ambiţii.

Cu toate gătirile polone din primăvara anului 1617 şi intenţiile razboinice ale Marelui Duce muscalesc se ajunse, nu fără ca Vasile să fi găsit încă o ocasie de a juca rolul de mediator, la solii polone şi ruseşti împăciuitoare[3]. Dar Turcii aflaseră despre partea ce-şi reservase Domnul Moldovei în viitoarea campanie generală contra lor, şi Marele Vizir, care învia în acest moment energia Imperiului, ar fi fost auzit spuind, într'un moment de indignare, ca „dacă ar putea să scoată pe acel Voevod Vasile de acolo, ar fi o cucerire cât patru Candii"[4].

Planul polon se isprăvise, dar, deocamdată, nu şi legăturile de odinioară cu prinţul ardelean.

Rákóczy hrănia planuri mari. Când Radziwill, ales anume pentru calitatea sa de calvin, discuta cu dânsul pentru a l face ostaş al lui Hristos alături cu catolicii, vechii lui duşmani, el ceru ca nimic să nu se încheie de-a dreptul cu Matei, care nu e un stăpânitor independent, ci atârna de dânsul: trebuia chiar ca regele să declare că n'are pretenţii asupra acestei Ţări-Româneşti, al carii suzeran e altul[5]. Dom-

[1] Miron Costin, pp. 311-2.

[2] *Ibid.*, pp. 314-5.

[3] Sârbu, *o. c*, p. 243 şi urm. mai ales după rapoartele veneţiene din Hurmuzaki, IV[2].

[4] Hurmuzaki, IV[2].

[5] *Mon. Comit. Trans.*, X, pp. 89 şi urm., 142-51, 147 8 155 şi urm.; cf. Sârbu *o. c.*, p. 248

www.dacoromanica.ro

nul muntean nu știa de asemenea intenții față de dânsul, când, în April, înțăria nu numai legătura cu vecinul său român, dar și cu acest așa de încrezut prinț ungur al Ardealului, crescut în mândria sa prin anexarea de la Austrieci a celor șapte comitate din Ungaria[1]. El căuta să-l câștige pe acesta pentru cruciata sa, o altă cruciata decât aceia a creștinătății catolice conduse de regele Poloniei, și astfel, în 1647, el se vedea luptând, cu „barba-i albă" în vânt, ca Mihai contra lui Sinan la Călugăreni[2].

Ardeleanul nu răspunse acestor îndemnuri, fiind îndreptat și mai departe spre scopurile sale apusene catre coroana Ungariei pe care, în calitatea lui de calvin, n'ar fi putut-o avea, deosebirea religioasă împarțind pe Unguri în două tabere care se uriau ca de la un popor la altul[3]. Atunci Matei se lăsă încântat de ofertele Bulgarilor, ca acelea facute odinioară lui Mihai-Voda, dar acuma, prin mai vechiul Markanich, prin arhiepiscopul Petru Diodat Bacșici din Sofia, era vorba tot de catolici. Cu toată dorința lui de a lupta, Matei îndreptă pe aceia cari voiau să-l pună în fruntea mișcării de liberare a „leului bulgar" și a Orientului catre cei mai puternici decât dânsul: regele Poloniei și dogele Veneției[4]. Dar moartea regelui zădărnici acest proiect ca și pe celalt[5].

Această moarte deschise însă la Rákóczy, cu toată reaua

---

[1] *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, XXIV, p. 372; *Levele és okiralok*, III, p. 839 și urm.; Sârbu, *o. c.*, p. 249.

[2] *Ll. cc.*

[3] V. Iorga, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, 1936, p. 144 și urm. amanunțe în tesa franceză a d-lui Hudiță, despre Ardeal și politica franceză: *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-e siècle*, Paris 1927, v și *Répertoire des documents* al acestuia, *ibid.*, 1927).

[4] Fermendžin, *o. c.*, pp. 87 și urm.; Pejacsevich, *Peter Freiherr von Parcevich*, în *Arch. f. öst. Gesch.*, LIX, p. 475 și urm. La 22 April 1647 st. v., Matei dădea o scrisoare publica prin care, întărind făgăduiala de la 6 Mart, se îndatoria la plata către Rákóczy a celor 5.000 de „florinți costande de argint" pentru Mocani și la trimeterea calului „bun turcesc..., cu scările de argint și abăioară de săirmă" și alt „cal jugan bun"; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp 26-7, no. XXXVI.

[5] Sârbu, *o. c.*, p. 256, nota 1.

www.dacoromanica.ro

stare a sănătății lui, — așa încât trebui să încredințeze conducerea afacerilor fiului mai mare cu același nume, care iscălește și scrisori în numele său, — aceleași pofte de coroană a Poloniei, pentru el sau pentru al doilea fiu, care plecau de la amintirea lui Ștefan Báthory și care însuflețiseră în gândurile lui vanitoase pe Gabriel Báthory. Nu era vorba însă acum de o trecere la catolicism, ci în calitatea lui de calvin luptător, sprijinit pe disidenții din Polonia, între alții pe Janus Radziwill [1] și, prin acesta pe Vasile, căruia-i oferia căsătoria între al doilea fiu al său, Sigismund, cu domnița Ruxandra, reținută de mult, ca ostatecă, la Constantinopol, și ajutat de Cazacii cari bătuseră pe Hatmanul polon, Ștefan Potocki, pe tatăl acestuia și mânaseră în robie pe un Sapieha [2]; nu-l supărau nici relațiile de alianță ale acestora cu Tatarii. In Octombre 1648 Vasile, cu care se încheiase încă din April 1646 o convenție pentru a nu-și oploși reciproc pribegii din Ardeal și Moldova [3], se declara gata să ajute această supremă aventură contra drepturilor lui Ioan Casimir, fratele și urmașul lui Vladislav († 20 Maiu). *Era un plan pur moldovenesc, în care Matei, care și el lucrase deosebit în raporturile cu Bulgarii și prin ei cu Polonia și Veneția, nu intra de loc. Alianța românească își găsise astfel sfârșitul încă înainte de dispariția, la 10 Octombre, a Ardeleanului* [4].

„Până aicea", scrie Miron Costin, „pre cât au fost fericită Domnia aceasta, cu atâta mai cumplite vremi s'au început de atunci, din care au purces din scădere în scădere această țară până astăzi" [5].

Și totuși aparențele rămâneau strălucitoare. Aceasta o arată și atot puternica influență, ca de Impărat, pe care *până în acest moment al marii crise polone,* o exercită Vasile asupra

---

[1] Prin el sau din Ardeal căpătă Vasile ostașii calvini de cari vorbește Bandini, *Mem. Ac. Rom.,* seria a 2-a, XVI. p. 259.

[2] V. Hrușevschi, *Ist. Ucrainei,* și J. Rypka, *Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmelnyckyi,* în *Archiv Orientálni* din Praga, 1930.

[3] Iorga, *Studii și doc.,* IV, pp. 233-4, no. LXX.

[4] Sarbu, *o. c.,* pp. 263-5.

[5] P. 313

www.dacoromanica.ro

Bisericii ecumenice, în momentul când la Constantinopol o revoluţie punea capăt stăpânirii şi vieţii Sultanului slab de minte Ibrahim, şi el exprima, într'o scrisoare către noul Hatman polon (23 August), credinţa că „lucrurile otomane, după socotinţa lui, se vor schimba în mai bine", consilierii noului Sultan, cu Mohammed-Paşa în frunte, fiind bătrâni, „oameni de ispravă, foarte pricepuţi şi buni de sfat..., după vechiul obiceiu" [1].

Mitropolitul Vechilor Patre rămăsese în Moldova şi refusa să se întoarcă la Constantinopol. Patriarhul Partenie cel nou hotărî să-l înlocuiască. El îşi stricase legăturile cu ocrotitul lui Vasile, Paisie, Patriarhul de Ierusalim, pe care-l pârî la Poartă. Deci pedeapsa patronului lumii ortodoxe căzu neîndurătoare asupra Ecumenicului, în toamna anului 1646, nu numai pentru o rea administraţie, dar şi pentru jigniri aduse aceluia prin care-şi căpătase Scaunul [2]. Pe când el mergea spre exilul din Rodos, se numia în loc Ioanichie de Heraclea, al treilea Ecumenic care venia prin graţia Moldoveanului.

Cum mitropoliţii arătau că nu-l voiesc, şi ei trebuiră să-şi audă cuvinte de mustrare, tot aşa de aspre ca şi cele care, altă dată, au fost trimese capului Bisericii patriarhale din Alexandria. Necontenitele lor intrigi nemulţămirea cu oricine e aşezat în fruntea lor, nu se mai pot îngădui. Domnul, fără care ei cu toţi n'ar putea trăi, nu mai vrea să-i rabde.

Data aceasta însă, nu mai e vorba, ca înainte, de mărginirea Patriarhului prin sfaturile, care trebuie neapărat ascultate, ale Consiliului, ci din potrivă. O experienţă trebuia făcută cu dictatura Patriarhului şi a împărătescului său sprijinitor. Arhiereii vor trebui să părăsească Ţarigradul, din Decembre, mergând fiecare la diecesa sa; se va vedea dacă acestălalt sistem e mai bun, şi în acest cas el va putea să fie continuat. Altfel, Domnul se va retrage de la o administraţie care nu şi-ar fi putut atinge scopul. Dar încercarea se va face cu orice preţ: patronul îşi va vinde şi cămaşa „pen-

[1] Iorga, *Acte şi fragm.*, I, pp. 199, 200. Se vede de acolo ca Vasile întreţinea legături strânse şi cu celalt partid polon. El spera o alianţă cu ambii Domni contra Cazacilor; *ibid.*, p. 201, no. 1.

[2] Iorga, *Doc. greceşti*, I, p. 134 şi urm, no. ccxxxix.

www.dacoromanica.ro

tru aceasta[1]". Indată, cerând numai zăbovirea termenului de plecare, mitropoliții, păstrându-și reaua părere despre Partenie, descoperiră că Ioanichie e un om împodobit cu toate însușirile, plin de bunătate și model al tuturor virtuților: n'ar supăra nicio furnică! Cine ar putea, îndemnat de diavolul, s'o tăgăduiască[2]? Ceia ce n'a împiedecat o astfel de agitație între cei plecați, încât Patriarhul trebui să-i oprească cu toată forma de a veni la Constantinopol.

De și Vasile-și atribuise și dreptul de a hotărî el unde vor trebui să steie Patriarhii căzuți[3], Partenie reuși să răstoarne pe rivalul său, în Octombre al anului când i se puneau înainte Domnului Moldovei acele întrebări grele de care a fost vorba mai sus. Lipsit de acest puternic sprijin, el căută, prin residentul imperial, pe acela al catolicilor[4]. Căpătase și sprijinul nesigurului Grec care îngrijia la Constantinopol de interesele lui Vasile[5].

Aflând de ce se țese acolo contra voinții și prestigiului său, până atunci neatins în aceste cercuri bisericești, unde se simția mai tare, Domnul Moldovei își pregăti răsbunarea. Dar nu el va trimete în ascuns pe Patellaros, care-și aștepta de atâta vreme ceasul în mănăstirea Sfântului Dumitru din Galați. Pavel de Alep va arăta cum Domnul ocrotitor, care i-a luat mănăstirea, dând-o călugărilor de la Athos, nu l-a iertat niciodată pentru această inițiativă, așa încât bătrânul cleric, neizbutind să rămâie în Scaun, trebui să treacă la

---

[1] *L. c.*

[2] *Ibid.*

[3] După Sathas, *Bibliotheca medii aevi*, III, p. 581, și Ghedeon, *Κανονικαὶ διατάξεις*, I, Constantinopol 1888, pp. 43-50, Iorga, *Vasile Lupu*, în *Mem. Ac. Rom., l. c.*, p. 233.

[4] Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 148 și urm.; *Doc.*, IV, p. 706, și urm.

[5] Pentru fetele din Țara-Românească (una se chiamă românește: Stanca), ale acestui om care se pare că a râvnit Domnia, v. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. 111, no. LIII, și ed. lui Constantin Căpitanul, p. 162, nota 1. Pentru întreaga afacere, pe lângă Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 239-41, no. LXXV, Melchisedec, *l. c.*, p. 209, și povestirea din *Istoria Bisericească* a lui Meletie de Arta, II, pp. 409, 449; Hurmuzaki, *Fragmente*. III. pp. 160-1, și Papadopulos Kerameus, *Ἱερ. Βιβλ.*, I, p. 442.

www.dacoromanica.ro

Moscova şi apoi la Cazaci, unde a şi murit[1]. Prin intrigile lui Partenie, capuchehaiaua fu atacat pe drum de câţiva ieniceri plătiţi pentru aceasta şi ucis. In zădar ceru Patriarhul, şi printr'un cleric trimes anume la Iaşi, să i se ierte greşeala de neascultare. Sistemul întrebuinţat faţă de Pavlachi, iar, înainte de aceasta, şi faţă de Chiril Lukaris, îi puse capăt vieţii: Turci camuflaţi ca Greci îl aruncară în Mare cu piatra de gât. Ioanichie recăpătă Scaunul. Amestecându-se şi ambasadorul engles, Chiril al III-lea şi, după dânsul, Paisie de Larisa fură impuşi (1651-3) printr'un simplu decret al stăpânilor turci, în schimbul sumei cerute de la dânşii. *Aceasta însemna însă încetarea puterii lui Vasile în conducerea Bisericii ecumenice;* şi neizbânzile pe acest teren corespundeau cu altele pe acela al legăturilor cu străinătatea vecină, şi cu primejduirea situaţiei lăuntrice[2].

[1] V. primul capitol despre Moldova.
[2] V. Iorga, *Vasile Lupu, l. c.*

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL V.

Curtea monarhilor români

Inainte de a vedea cum această înceată împuținare duse la o catastrofă [1], să urmărim pe câțiva visitatori ai Moldovei încă liniștite și prospere, precum și ai Țării-Românești strânse cu credință în jurul bunului moșneag Matei, pentru a se vedea până la ce grad de temeinică înjghebare supt influența monarhiei de sistem modern ajunseseră țările pe care atâta vreme le turburaseră necontenit schimbările dese ale Domnilor, luptele dintre partide și năvălirile străinilor bucuroși de a le servi în profitul lor.

Un Slav italianisat, Marcu Bandini din Scoplie, arhiepiscop de Marcianopol și administrator de Durostor și de Tomi în Dobrogea, căpătă aici o misiune în legătură cu învierea latinismului religios.

Visitatorul apostolic, venit în calitate de locțiitor arhiepiscopal, dar subminat prin secretarul Gheorghe Kutnarski de ierarhia polonă representată printr'un Zamoyski, absent, nu avu prilejul să vadă, afară de audiențele la sosire, viața de la Curte, dar, redus să trăiască la Bacău, cu caracter privat și având apoi voia de a călători prin Moldova, el poate da altă icoană a țării decât aceia cari au cunoscut numai ceremonialul residențelor și strălucirea alaiurilor.

Ceia ce se desface din această largă expunere, care urmărește însă, aproape exclusiv, fără vre-o curiositate în altă di-

[1] Totuși în ajunul căderii, Vasile avea lângă dânsul pe mitropolitul de Sofia, pe cel de Naupact și pe un Georgian venit pentru pomană; Pavel de Alep, Mitropolitul de Târnova, erau la Matei ca și „căpetenia episcopilor din Țara Sârbească"; *ibid.*

www.dacoromanica.ro

recție, situația catolicilor, foarte neglijați supt regimul polon, e părăsirea orașelor de „provincie" — Suceava are însă 20.000 de Români și 3.000 de Armeni[1] —, în folosul capitalei, unde stă monarhul, spre care totul trebuie să se îndrepte și în care cată să se concentreze totul. La Huși episcopia e crăpată, la Vasluiu, de care totuși s'a ocupat Vasile, făcând să se lucreze la biserică[2], foarte lăudată și pentru picturi, de Pavel de Alep, vechile Curți ale lui Ștefan-cel-Mare sânt în ruine[3]. Aceasta pentru că acuma Domnul nu mai cercetează țara, ci stă închis în capitala sa, pe care o împodobește cu măreție biserici și în care adună boierii scoși de pe moșiile lor și ostași permanenți cari înlocuiesc pe vechii curteni și gloatele. Acolo sânt și negustori de toate neamurile, dintre cari de la început apar în această descriere Francesul Joseph — adăugim și pe ceasornicarul Gaspar Caillé[4], —, Italianul din Levant care-și zice Iacob Celebi, cutare Ragusan[5], dar nu Ciprioți, Chioți ca pe la 1580-1600, ale căror insule sânt acuma supt stăpânirea turcească, decăzute, nici Cretani, a căror patrie se luptă pentru a rămânea venețiană. Armeni sânt mulți, cari-și au și o veche biserică, și ei s'au revărsat în jos, până la Vasluiu și prin Roman până la Focșani și Galați, unde e un episcop[6]. Mai puțini Greci de cum s'ar fi așteptat, și ei sânt foarte rari și în rândurile clerului monahal. Nu lipsesc Turci, și ca împrumutători de bani[7].

De la Iași și către Iași negoțul e foarte viu. Se socot la peste o mie carăle cu pește care pleacă de la Dunăre[8].

Acolo la Iași și catolicii vreau să întemeieze, cu un conducător ungur, Paul Beke, „gimnasiul" lor, și Bandini e de

---

[1] Bandini, ed. Ureche, *Mem. Ac. Rom.*, seria 3-a, XVI, p. 249. La Hârlău se păstrează palatul lui Radu Mihnea, cu împrejurimea de ziduri; p. 252.

[2] Cf. *ibid.*, p. 180.

[3] *Ibid.*, p. 187.

[4] C. Erbiceanu. *Istoria Mitropoliei Moldaviei*, pp. 2-3; Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 90, no. 63.

[5] *Ibid.*, p. 194.

[6] *Ibid.*, p. 203.

[7] V. și Pavel de Alep.

[8] P. 204.

www.dacoromanica.ro

părere că, păstrându-se titlul de Bacău, şi episcopul catolic ar trebui să-şi mute acolo reşedinţa [1].

Curtea, de zid şi lemn, nu s'a mărit din vremea lui Tomşa, când un călător polon afla o „dărăpănătură", cu covoare pe păreţi [2], dar pretutindeni se văd în odăi aur, argint şi stofe scumpe: scaunele sânt acoperite cu mătasă bătută în cuie de metal preţios [3]. Boierii stau însă în case de lemn tencuit, şi ceilalţi locuitori nu se deosebesc în această privinţă de săteni. Abia în 1647, de frica focurilor dese, se încep, de cei bogaţi, clădiri de piatră [4].

Ar fi numai două sute de „spudei" la douăzeci de şcoli după naţii: a Românilor, care a ars la Trei Ierarhi, şi încă odată, la locul unde se mutase, apoi a „Ruşilor" (aici li se zice Rufeni, nume păstrat pentru o bisericuţă din margene), a Grecilor, — deci osebită, — şi, firește, a Armenilor. Vasile-Vodă a dat loc de şcoală latină Iesuiţilor, promiţându-li sprijinul [5]. O şcoală a lor ar fi voit-o Vasile, dar o împiedecă Varlaam [6].

Rosturile domneşti se păstrează ca supt Radu Mihnea, cu un adaus de rânduială şi de pompă. Afară de Dumineci şi serbători, în presenţa a vre-o 2.000 de ostaşi şi spectatori, dar în mijlocul unei străji de 200 de pedeştri aleşi şi al unui cerc, mai restrâns, de douăzeci de scutaşi înalţi cu uniforme roşii şi arme aurite, e masa Domnului, cu buzduganul pedepselor pe dânsa. „Nu se ţine samă de starea nimănui, şi Domnul chiamă cu un gest înaintea sa pe acela pe care-l vede mai năcăjit [7]". Oricine poate fi pârît: „şi Hatmanul, fratele Domnului", şi e dator să se explice. *Odată stătură închişi,*

---

[1] P. 233.

[2] P. P. Panaitescu, *Călători polonі*, p. 17. Dar se pomenesc, la ospăţ, talerele de argint şi „frumoase feţe de masă".

[3] P. 258. I se pare lui Bandini că Turcii nu îngăduie a se face din piatră decât mănăstirile.

[4] La 1636 se socoteau 6.000 de case; P P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 26.

[5] Pp. 257-8.

[6] P. 269.

[7] Princeps nullo respectu habito personarum, quem videt magis afflictum stare nutu iubet prodire; p. 321

www.dacoromanica.ro

trei zile, toi fraţi după mamă, altfel necunoscuţi, ai lui Vodă. Cine iea ceva cu sila de la ţerani, piere[1].

Şi boierilor cari cereau mai multă îngăduinţă, de oare ce au ispăşit cu viaţa 15.000 de vinovaţi, — socoteală pe care o aflăm şi în alt izvor[2] —, el li răspunde aşa: „Eu nu socot omul, ci dreptatea, nu averea, ci legea. Dacă voi toţi veţi săvârşi ceva vrednic de moarte, de sigur veţi peri. Ba, de ar fi rea jumătate din ţara Moldovei, piară partea cea rea şi să se păstreze cea bună! Cu cea bună voiu trăi sigur; cu cei răi totdeauna aş fi în primejdie.“ Ca pe vremea lui Ţepeş, după desfrâul de hoţie pe care ni-l vădesc pentru vremea anterioară scrisorile Câmpulungenilor către Saşii din Bistriţa, — dar spre aceşti munţi şi spre Tatari mai pot fi şi acum acte de tâlhărie —, călătorul poate dormi lângă marfa şi averea sa[3].

Boierii nu înspăimântă pe ţeranii cari vin cu simţul îndrăzneţ al dreptăţii lor, ci-i îndeamnă a vorbi. „El (Domnul) singur vrea să judece orice pricină mai însemnată, şi se îndreptăţeşte cu aceia că judecătorii ceilalţi se lasă uşor câştigaţi cu daruri şi astfel săracii sânt învinşi, şi când dreptatea este cu dânşii.“ Pedeapsa cu moartea n'o poate rosti decât el sau, în casuri excepţionale, acela căruia i-ar fi dat delegaţia sa. Vedem pe Vasile puind întrebări preoţilor catolici, prinşi într'un proces de pământ şi înfruntându-i cu citaţii din Evanghelie[4]. Când regele Poloniei, rugat de aceştia, îi trimete scrisori de recomandaţie, Domnul nu ţine samă, la judeţ, de dânsele. „La judecată nu trebuie să se aibă în vedere nici favoare, nici avuţie, dreptatea singură trebuie să stăpânească.... Atâta ni stă la inimă dreptatea, că nici pentru copiii miei n'am voi să facem ceva împotriva ei[5]. De şi viaţa lui însuşi

---

[1] Nam saepe accidit ut miles bonus aut nobilis rem levem violenter a rustico rapiat; si capiatur, certo illi moriendum; p. 321

[2] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 231 40.000, după Pavel de Alep.

[3] P. 321.

[4] P. 265.

[5] At in tribunali, nec favoris nec gratiae ratio habenda; una iu titia praedominari debet... Nobis vero ita cordi iustitia est, ut nec in favorem filiorum quicquam contra illam facere valemus; p. 266

www.dacoromanica.ro

dădea prilej la critici în ce privește legăturile cu femeile, el se arăta gata să înlăture și de la Curte, legați, pe aceia dintre catolicii pârîți cari ar fi dovediți de imoralitate[1]. Nu admitea certele între clerici, zicând că „e rușine să vezi certându-se aceia cari prin chemarea și așezământul lor trebuie să aducă, să cultive și să formeze pacea“[2].

Boierimea, care nu e arătoasă în ce privește locuința, se îmbracă și ea cu același lux ca și Domnul, care dă exemplul, ba încă țeranii cei mai săraci ar și umbla boierește[3]. Dar și oameni din această strălucită nobilime se pot vedea la drum sau la oaste mușcând o bucată de pâne uscată în apa unui izvor. Copiii boierilor sînt crescuți să înfrunte și frigul cel mai aspru.

Clasa de sus are moșii întinse, pe care întâiu cei veniți de peste hotare[4], apoi și vechii locuitori liberi, sânt aduși în situație de vecini, dar, cu o obișnuire părintească, nu se resimt de această umbrire a libertăților. Cresc vite și oi, și călătorul catolic înseamnă până la 24.000 de capete de oi la cutare dintre ei, pe care-l numește[5], oi așa de mari încât același, exagerând foarte mult, le arată ca părând din depărtare a fi niște vaci, coada singură a uneia fiind cât jumătate dintr'o oaie nemțească.

Nu lipsesc în casele boierești sobe de olane ca acelea din Ardeal[6] dar și de veche tradiție moldovenească.

In jurul Domnului și a Doamnei, Cerchesà din Cabarda[7], acești fruntași ai țării își îndeplinesc zilnic datoria, fiecare dregătorie fiind și acuma de trei trepte. Aceasta afară de secretari dintre cari ar fi nu numai pentru românește, grecește, latinește, polonă și ungară, dar și pentru turcește și, osebit, tătărește. Ordinea serviciului e desăvârșită: „In de obște fiecare cu atâta grijă își caută de îndatoririle sale, încât nu se poate găsi în nimic nici cea mai slabă lipsă sau greșeală,

---

[1] P. 269.
[2] P. 270.
[3] Pp. 310-1: „quasi baronculi splendide incedunt“.
[4] Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor*, București 1908, în *Studii și doc.*, XVIII, *passim*.
[5] Bandini, *l. c.*, p. 309.
[6] P. 312.
[7] D. Cantemir, *Hronicul*.

www.dacoromanica.ro

căci altfel dregătorul va ispăsi cu cea mai mare pedeapsă acea lipsă sau greşeală." Sfetnicii pleacă la amiazi, afară de aceia pe cari-i opreşte anume Vodă. Ceilalţi revin pentru judecata de după amiazi. Şi noaptea unii dintre dânşii rămân la „poarta" Domnului.

Această „poartă" e păzită, zi şi noapte, de zece căpitani, cinzeci de puşcaşi fiind la întrare; nu este nicio trecere care să nu fie strict păzită după modelul Seraiului constantinopolitan. Lângă lefegii cu plată sânt „curtenii", cari aduc cu dânşii slugile lor.

De câte ori trece stăpânul, cu uşerii şi trei postelnicei înainte, purtând bete argintate, iar spătăreii cu „sceptrul", sabia şi sulița, se face gard de ambele laturi pentru cinste şi pază. Eticheta cere o adâncă închinare cu mânile la piept. Nimeni nu e îngăduit să fie de faţă decât cine se ţine de palatul monarhului, străinii curioşi trebuind să se ascundă prin unghere. Când Domnul merge la biserica lui Ştefan-cel-Mare, cu hramul Sfântului Nicolae, şase sute de ostaşi îl înconjură. Cu o suită de cinzeci de oameni înarmaţi, şi cu toată boierimea împrejur, el înaintează ca un urmaş al lui Iustinian mergând la Sfânta Sofia să se roage pentru mântuirea sacrului Imperiu. In pragul lăcaşului dumnezeiesc, clerul iese înaintea aceluia pe care, în această calitate ca a Împăraţilor de odinioară, şi-l recunoaşte ca stăpân [1].

La 1613, un secretar polon l-a văzut pe Vasile ieşind de la Trei Ierarhi ca să meargă în jurul Iaşului. Avea „trei steaguri de Cazaci, apoi câteva zeci de ieniceri pe jos cu sinete şi după aceştia doi cai". Călare, Vodă avea lângă el doi călăreţi îmbrăcaţi în roşu, cai în urmă, Spătarul cu buzduganul şi sabia, împreună cu câţiva boieri. Clopotele sunau vestind trecerea lui [2].

---

[1] Pp. 313-5.

[2] P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, pp. 48-9. Happelius în *Thesaurus exoticorum* din 1688, vorbeşte încă de cele cinci sute de salaşuri de Tatari, datori cu serviciul militar („Es gibt im Lande auch viel Reussen, Ratzen, Armenier und Tartern: diese haben bey 500 Wohnplätze und sind verpflichtet wieder die andern Tartarn dem Fürsten zu folgen"). Supunerea Tatarilor, aşezarea în curţi *(dvor)* — auluri, cu datoria de a merge la război resulta de sigur din ex-

www.dacoromanica.ro

La hramuri se păstrează ceremonialul pe care, pentru Ţara-Românească, l-am descris mai sus. Şi catolicii sânt admişi să salute la Bobotează pe Domn, care se ridică şi înaintea lor şi sărută crucea latină, ascultând cuvântări de omagiu, în româneşte şi în latineşte. Şi copiilor aduşi cu cântece şi mici producţii teatrale li se dă vin în păhărele de aur. Bandini l-a văzut pe Vasile la binecuvântarea apei, cu Doamna şi cei doi fii ai săi, „unul de şapte ani, altul de cinci" — şi s'ar părea deci că din a doua căsătorie, pe lângă acel Ştefan, botezat după Ştefan-cel-Mare, a mai fost unul. Cele mai mici amănunte de etichetă erau stabilite, şi marturul strălucitei ceremonii le înfăţişează. Soţia stăpânului apărând numai la astfel de ocasii, în jurul ei se adună jupânesele în mătasă, cu salbe şi brăţări de aur

Când e marea serbare militară, se pot vedea trupele permanente ale acestei ţări. Bandini pomeneşte zece mii de călări descălecaţi, afară de cei o sută cinzeci de dragoni. O mie de puşcaşi sânt alături. O musică apuseană face să se audă vechile arii. Mulţimea, ce se pleacă la orice privire a monarhului care-i caută cu ochii, se ridică la 20.000.

Imbrăcămintea şi podoaba acestui emul al stăpânitorilor de odinioară ai Orientului întreg e strălucită. Oaspetele apusean socoate că singuri nasturii dulamei lui, aceia cu cari e înfăţişat într'un frumos portret gravat[1], preţuiesc mai mult ca 100.000 de galbeni, iar ce poartă Doamna ca juvaiere se poate socoti în valoare de 40.000

Iată, în acest cadru de suprema maiestate imperială, înfăţişarea fisică, întru toate asemenea cu aceia pe care a prins-o pictorul, a celui mai bogat şi mai mândru dintre vasalii usurpatorului din Constantinopole, „Nu prea înalt, dar de o statură potrivită, cu faţa oacheşă rumenă[2], cu sprincenele negre, fruntea înaltă, nasul întru câtva coroiat, buzele puţin revărsate[3], mustăţile şi barba negre[4]. faţa severă, dar cău-

pediţia lui Ludovic, *care li-a impus acelaşi sistem ca antecesorii săi Cumanilor,* iar nu unei acţiuni ulterioare a Domniei moldoveneşti.

[1] In fruntea volumului IV, partea I, din Hurmuzaki.

[2] Subfusco roseum et flavum colorem temperante vultu; p. 318.

[3] Mediocriter deductis; *ibid.*

[4] Părul cănit al lui Vasile e pomenit şi de Miron Costin şi de Paisel de Alep.

www.dacoromanica.ro

tătura de o cesaree maiestate". Doamna e, tot așa de năltuță: cu fața albă ușor rumenită, „are grația și bunăvoința unei Impărătese". Un călător polon care l-a văzut la 1643 îl descrie pe Vasile așa: „Măreția Domnului era în adevăr de privit, fiind întru toate admirabilă. Intre altele avea pe el o haină împodobită așa de măreață de nu s'ar putea vedea una ca aceia nici la Sultanul turcesc, nici la vre-un alt monarh. Era croită, mi se pare, din brocard de aur pe care erau cusute tot în aur flori înalte de un deget; avea două perechi de nasturi de diamante splendide.. Veșmântul era căptușit cu soboli"[1].

Oaspeții de cinste sânt aduși la Curte în cocie domnească, petreculi de aceiași ostași în uniforme roșii. Boierimea-i primește în prima odaie, pe când stăpânul ei înaintează din ocalaltă. La cetirea scrisorilor de cinste stăpânul țerii salută, luîndu-și calpacul. Darurile se aduc pe lipsie, supt ștergar, după datina creștinească a pomenilor; Doamna, fiii Domnului primesc deosebit[2].

Ospețele se fac în Divan, Domnul stând în jeț de catifea prinsă cu ținte de aur, Boierii, invitații de afară-l încunjură. Felurile sânt aduse în vase de argint acoperite. Se întrebuințează linguri și furculițe din același metal. Pe când se presintă fiece mâncare Domnului, care le primește sau le respinge, Păharnicul, care gustă băuturile, stă după jețul lui Vasile și Spătarul ține sabia și buzduganul; ușierii cu bețele lor de argint stau de pază. Cu vin, cu bere, cu spirturi străine, întovărășite de „sămătăți" ca acelea pe care le cunoaștem, masa poate să ție până 'n seară[3].

Slujba la biserică e făcută de întregul cler episcopal, Mitropolitul, care poate mustra pe oricine, stând continuu la îndemâna Domnului[4], și se îngăduie și locțiitorului de episcop latin să ocupe locul al cincilea. O întreagă întovărășire de mitropoliți și episcopi străini scoși de Turci din locurile lor ieau loc numai după aceia, de orice rit, ai țării. După îndeplinirea ritului aproape de două ori milenar și descărcarea

[1] P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p 35.
[2] Pavel de Alep.
[3] *Ibid.*
[4] P. 322

www.dacoromanica.ro

tunurilor şi sineţelor, trec înaintea acelui care poartă dârza căciulă de război a lui Mihai Viteazul, ca, odată, la Bălgradul Ardealului, înaintea eroului, cei douăzeci şi patru mai frumoşi cai din grajdurile Curţii pe cari Vlădica Varlaam îi stropeşte cu aghiazmă.

Am spus că acuma este o Capitala, una singură, care nu se poate muta. Dacă Domnul iese la ţară e ca să vadă cum se păzeşte de Tatari graniţa răsăriteană. Şi atunci însă rosturile ceremonialului se observă cu toată grija, mai mult decât în Apus, unde regele Spaniei e ascuns în Escurial, iar Ludovic al XIII-lea stă retras, cu slăbiciunile sale fisice, la Saint-Germain en Laye.

Se vesteşte cu două, trei săptămâni înainte plecarea unei adevărate mici oştiri. 3.000 de călări, 2.000 de pedeştri întovărăşesc, gata de luptă, pe domnescul cercetător, care călăreşte între garda sa, asemenea cu ienicerii ţarigradeni, — pe frâul calului domnesc ţin mâna doi „stapedarii", între alţi douăzeci în veşminte roşii cu acele lungi căciuli sămănate cu luniţe şi stele de argint care sânt reproduse de artistul rutean în presintarea pe frontispiciul Cazaniei a aducerii moaştelor Sfintei Paraschive —, şi între boierii în hainele cele mai mândre. De toate, puterile armate ale ţării care se găsesc în acest impunător alaiu pot fi socotite şi până la 12.000.

Pe când, ceva mai târziu, în Franţa, un drum prin provincie al tânărului Ludovic al XIV-lea e o grea sarcină pentru locuitori, aici lotul se face cu deplina cruţare a ţării în cea mai desăvârşită ordine. O mie de care ale negustorilor urmează cortegiul şi sătenii pot veni să-şi vândă pe preţ drept produsele, fiecare boier având de-ale mâncării, pentru el şi pentru ai săi, în carul său deosebit. „E atâta disciplină între ei, încât nici pentru cuhnea Domnului nu cutează a se lua ceva fără plata cuvenită."

Lagărul, asămănător cu al Sultanului, e un adevărat oraş, cu străzile sale. In mijloc, Vodă stă în cort de mătasă ţesută cu aur, patru altele de o potrivă încunjurându-l pentru dregătorii din suită. Sânt alte vre-o patru sute pentru boieri, fiecare îngrijindu-se de al său. De aici se desfac la nevoie cele iuţi care pun pe fugă şi decimează bandele de pradă

www.dacoromanica.ro

ale Tatarilor[1]. Şi vânătorile se fac cu o adevărată oaste. aici ca şi în Ţara-Român ască, unde se pare ca o boierime foarte războinică le caută şi mai mult[2]

I se zicea de Turci lui Vasile „boiul de aur"[3], *dar, înainte de toate, el e omul dreptăţii şi al ordinii.*

Aceasta înseamnă însă monarhul în sensul cel mai deplin. Totul atârnă de dânsul, care primeşte pe umeri toată sarcina. Acelaşi cleric catolic scrie, arătând că nu e boierie în afară de placul domnesc: „Căci aceasta înseamnă stăpânirea absolută, că niciun boier nu este decât acela pe care Domnul, care stăpâneşte absolut, îl vrea să fie şi să se recunoască astfel[4]".

In Ţara-Românească, batrânul Domn ţinea mai tare la vechile forme patriarhale, având mai multe legături cu oastea, pe care o cerceta adesea, şi cu poporul, ale cărui datine îi erau atâta la inima şi căruia îi dăruise uşurarea de a lucra, la mănăstiri, doar trei zile pe an[5]. Şi el obişnuia să se uite râzând la poporul care se arunca lacom asupra mondelor ce împărţia însuşi la zilele mari, ca Impăraţii, precum a putut să vadă Pavel de Alep când Patriarhul de Antiohia, Macarie, a apărut acolo asupra Crăciunului din anul 1653. Dar disciplina se ţinu până târziu strictă; ostaşii, de ţară şi străini, trebuind să se ferească de prea multa băutură. Noaptea, străzile Târgovistii erau cu îngrijire păzite contra răufăcătorilor.

Şi aici însă la hramuri şi ceremonii Vodă, care locuieşte

---

[1] Pp. 319-20.

[2] Pavel de Alep. — Pentru căsatorii, descrierea la G. Hapelius, *Historia moderna Europae,* Ulm 1692, p. 134, a aceleia a domniţei Maria traducere de d-na Marcela Caragea, în revista *Ioan Neculce,* IV, pp. 252-60; v. şi T. G. Bulat, în *Rev. Ist.*, X, p. 263 şi urm., Alte observaţii, în Franz Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652),* în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a. XVII. Calatorul englez găseşte că grajdurile lui Vasile biruie cu mult ale Marelui Duce de Florenţa sau ale regelui Angliei; *ibid.*, pp. 166, 171.

[3] P. 323.

[4] P. 326.

[5] Crescute la cinci, dar restabilite de Duca-Vodă; Iorga, *Condica lui Constantin-Vodă Brâncoveanu,* în *Studii şi doc.*, V, p. 364 (proces 1696).

www.dacoromanica.ro

într'un mic palat frumos, dar „fără nimic deosebit“[1], şi nu cheltuieşte pentru îmbrăcămintea sa cât vecinul moldovean, apare, la capătul odăilor pline de dregatori, cu Spătarul care-i ţine sabia şi buzduganul. Imbrăcămintea boierilor munteni caută să ajungă şi să întrecă pe a Moldovenilor Şi ospeţele adună aceiaşi lume dupa aceleaşi regule. tără cea mai mică deosebire, şi unii şi alţii copiind, nu datini turceşti, care n'au fost astfel niciodată, ci arhaicele modèle bizantine, şi se împart acelora caftane de serbătoare la sfârşitul mesei de ceremonie. Pentru petrecerea visitatorilor se dă muzică orientală, şi se întaţişează spectacolele de pehlivani[2]. Şi la Târgovişte Mitropolitul e dator să slujească zilnic înaintea Domnului, luând parte, firește, la toate judecăţile. Se relevează de diaconul sirian şi obisnuinţa întăririi sau schimbării tuturor demnitarilor la începutul anului, în ziua caftanelor. La Bobotează, după programul pe care-l cunoaştem din Moldova, doar se adauge gluma apariţiei, la urmă, a unui comişel călare pe un catâr şi a altuia care şi-a ales un măgar.

Dar aici, pe lângă măreţia Domnului, şi alte privelişti măreţe sânt îngăduite. Dovadă descrierea Palatului metropolitan din Târgovişte, în mijlocul unei mari şi frumoase grădini. Aici, pe zidurile azi ruinate se vedeau picturi felurite, înfăţişând „minunile Facerii Lumii, pe uscat şi pe mare, descrierea Ierusalimului şi a mănăstirilor, a Muntelui Sinai..., a Sfântului Munte cu cele douăzeci şi patru mănăstiri ale sale în faţa Mării; un bogat tesaur e cuprins într'aceste puternice ziduri[3]“. Şi este şi un alaiu al Vlădicăi cu „străjeri şi comişei, tot feciori de boieri, în haine frumoase, blănite cu samuri“.

In ce priveşte locuinţile boierilor ele sânt descrise ca bine clădite din piatră şi cu multe încăperi, ca palatul de la Filipeşti al Postelnicului Constantin Cantacuzino, frate cu Toma şi Iordachi, care avea şi o bibliotecă, destul de bogată, de cărţi greceşti. Şi călătorul sirian înseamnă: „Odăile sânt toc-

[1] Descriere a calatoriei lui Gheorghe Krasinski, 1636, în P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, pp. 30-1.

[2] *Ibid.*, p. 32.

[3] Pavel de Alep asigură că în Ţara-Românească lucra un pictor de la Vasile-Vodă.

www.dacoromanica.ro

Fig. 12. — Piatra de mormânt a lui Matei Basarab la mănăstirea Arnota.

www.dacoromanica.ro

mai după modelul celor din Constantinopol. In adevăr, toți boierii munteni au reședințe minunate ca arhitectură. Ei se întrec în frumusețea zidurilor și așezămintelor: într'aceasta se încheie toată ambiția și mândria lor. Când se întâmplă ca vre unul să fie mazilit, el se retrage în casa sa de țară, petrecându-și ce-i mai rămâne ca zile între zidurile și în apropierea mănăstirii sale".

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL VI

Scrisul epocei lui Vasile Lupu

E de neînțeles cum o Domnie ca a lui Vasile, cu dorința acestuia de a i se cunoaște pretutindeni bogăția, puterea, influența, fundațiile n'a fost înfățișată într'o operă de istorie și erau de sigur destui cari, într'o societate în care se îmbia cultura, ar fi putut s'o facă. S'ar gândi cineva la desființarea, de revoluția care pusese capăt acestei lungi și strălucite stăpâniri, a paginilor menite s'o comemoreze, cum și lipsa unor însemnări pentru timpurile de la Aron-Vodă încoace s'ar putea lămuri prin aceia că voința lui Vasile, amestecat în atâtea uneltiri și tulburări, le-ar fi făcut să dispară.

Monumentul literar al acestei epoce, oprit însă cu sfârșitul veacului precedent, monument întrecând cu mult tot ce se putuse înjgheba la Munteni pentru cutare parte din lupta pentru Scaunul domnesc a lui Matei-Vodă, are cu totul alt caracter decât acela al unei opere de liniștită presintare a împrejurărilor. Cronica lui Grigore Ureche nici n'ar trebui să se numească astfel, cum nu va fi vrut nici autorul[1], fiindcă de fapt e o lucrare de istorie, de istorie oarecum erudită și critică, puind alături mărturiile vechilor anale slavone cu izvoarele latine și polone chiar, care atingeau trecutul moldovenesc și căutând să ajungă la cunoașterea unui adevăr care interesează prin el însuși.

Revisuirea la care a fost supusă, vre-o douăzeci de ani după redactare, de un Simion dascălul, venit din Ardeal, și de un călugăr Misail a putut să înșele pe unii cercetători din tim-

[1] El vorbește cu oarecare despreț de ce spun „cărțile bisericești"; ed. Kogălniceanu, p. 137.

www.dacoromanica.ro

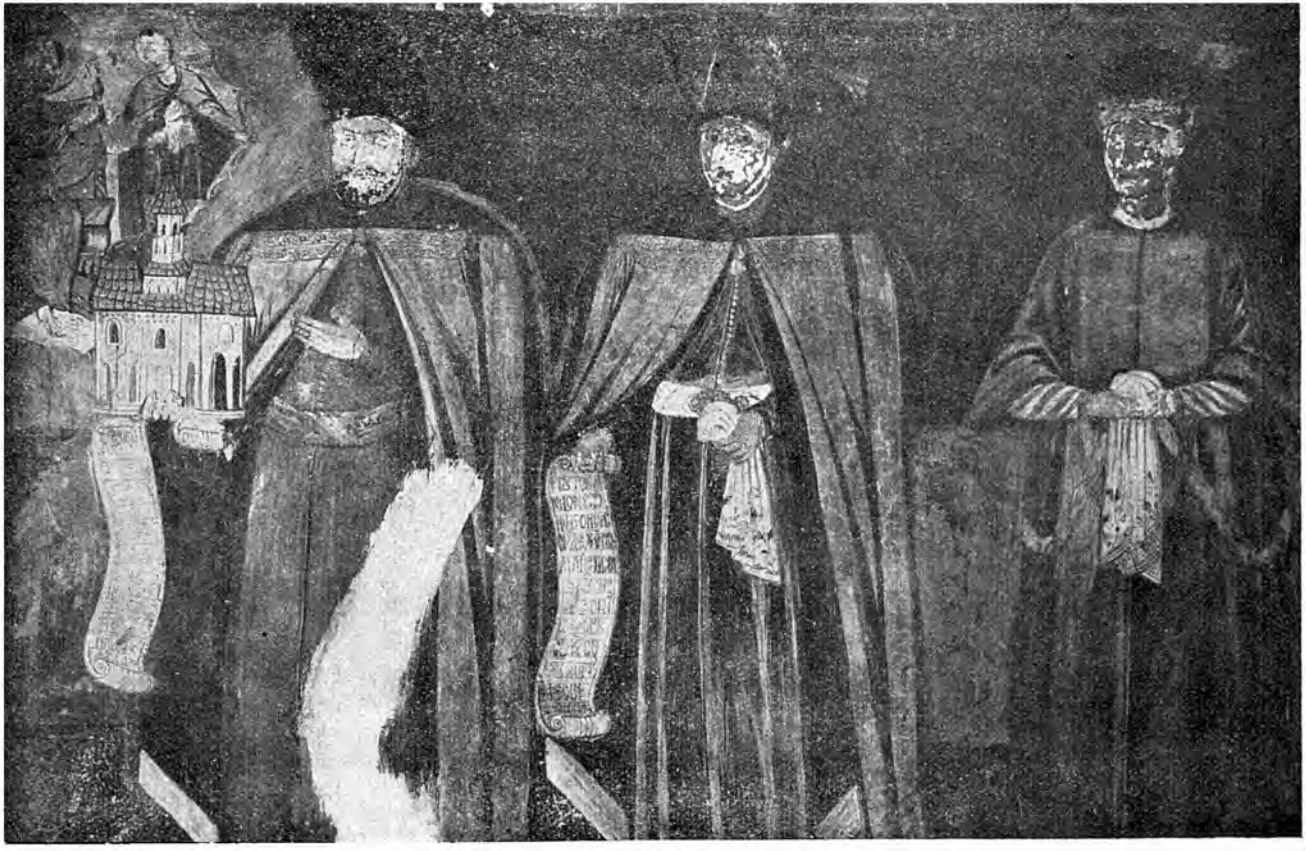

Fig. 13. — Vasile Lupu și familia sa la biserica Hlincea, jud. Iași.

www.dacoromanica.ro

purile noastre, cari au coborît pe Vornicul lui Vasile-Vodă din rostul pe care de sigur îl păstrează, cu toate înăditurile superficiale şi de multe ori superflue, care n'au putut sa atingă ţesătura originală, în care se oglindeşte o epocă, o generaţie şi o atitudine politică bine determinată şi cu totul visibilă, permiţând să se fixeze mai de aproape vremea când această neaşteptata lucrare a putut fi alcătuita.

Fiul lui Nestor Ureche[1] îşi petrecuse mulţi ani de tinereţă la Poloni, când tatăl era pribeag pe lângă Movileşti, şi ca sfătuitor al tinerelor Domnii nenorocite care se urmară în primele decenii ale acestui secol. Infrângerea definitivă a familiei lui Ieremia l-a înlăturat un timp pe Nestor de la rolul de conducător al politicei moldoveneşti pe care-l avuse mai mulţi ani de zile. Dar la 1641 fiul, prietenul statornic al Polonilor, sprijinitorul alianţei cu dânşii, era în fruntea Divanului, alături de Toderaşcu Ianovici, care suferise şi el aceiaşi influenţă şi urmaria aceiaşi tendinţa. Ocupa acel loc de Mare Vornic al Ţării-de-jos de care i-a ramas legat numele[2].

In acel moment se puse problema orientării politice noua a Moldovei, şi am văzut că partidul grecesc al păcii a biruit.

Tot atunci Bandini avea asupra începuturilor Moldovei păreri care corespund în parte, şi într'un chip izbitor, cu acelea pe care le va culege Vornicul moldovean, a carui operă n'a fost cunoscută misionarului catolic. Şi pentru acest Bosniac de bună pregătire latină, Românii sânt Romani, „Italieni", şi anume printr'o creaţiune de Stat „romană" în Ardeal, de unde se desfac trei fraţi, Domoncuş „Volcha" („Valahul") şi Dragoş. Ei trec dincoace, găsesc bourul şi căţeaua Moldova. Cel d'intâiu, cu numele maramurăşean, nu ajunge a stăpâni, pe când ceilalţi doi, aducându-şi şi mama în aceste locuri pe care le găsesc bune, se urmează într'o fabuloasă Domnie nouă: primul lasând numele sau soţici, celalt întemeind cu străinicie Statul Nu lipseşte, alaturea, nici părerea, pe care o va răspândi Simion Dascălul, că aceşti „Italieni"

[1] La 1607 se acordă indigenatul polon lui Nestor Ureche, lui Vasile Oräş Hatmanul, lui Gheorghe Mavrodi Logofătul, lui Isaia Balica, lui Gheorghe Lozonschi; Grabowski, *Antichităţi polone* în limba polonă; *Ojezysti wspominki)*, II, p. 628

[2] V., d e., Hasdeu, *Arch. I't.*. I, p. 120 no. 172

www.dacoromanica.ro

ar fi fost dintre marii vinovați fugari ai unei închipuite Rome[1]. Ideia romană, o afirmă, cu tărie, ca punct de plecare și ca element de mândrie, și Ureche: „de la Râm ne tragem", „de la Râmleni ce li zicem Latini". El vede un singur început, dar ține de rău pe Munteni, a căror istorie o știe, recunoscând că e mai veche, — „Muntenii mai d'intăiu" , pentru că numesc patria lor cea nouă „Țară-Românească", atunci când nu e decât o „Vlahie": „că ei nu vor să despartă, să facă două țeri, ce scriu cí au fost tot o țară și un loc".

Față de Munteni nu e deci sentimentul bunei înțelegeri de pe la 1644-5, ci acela pe care-l putuse lăsa amestecul din 1653, cu detronarea lui Vasile. Li se amintește că au fost vremi când poruncia la ei Moldova: „Așijderea și Muntenilor, nu numai nevoie și groază li făceau, ce și Domniile le schimbau și pre cine vreau ei Moldovenii), primiau"[2]. Același gând de răsbunare se vede și când, îndată dupe aceasta, se lovește și în Ardeleni — de sigur nu de Simion Ardeleanul, cu povestea lui despre Craiul „Laslău" în luptă cu Tatarii la întemeiarea Moldovei! —: „Pre Ardeleni nu-i lăsau (aceiași) să se odihnească, ce pururea li făceau nevoi, și cetăți multe le luase și le lipise către țara Moldovei". Față de Turcii, cari „acoperiau toată lumea ca o negură", au fost războaie, biruințí, „rocoșiri", dar nu se simte aceiași pornire ca față de cei cari, Munteni și Ardeleni, de curând îngenunchiaseră Moldova[3].

Mai departe, Ureche a văzut pe câmp urma „troianului" pe care-l leagă de glorioasa amintire a lui Traian. Necunoscător al vieții de prin prejur, el crede pe întemeietorii Moldovei viind „den domniile ce au fost pre acele vremi la Râm". Originea maramureșeană nu caută a o lega cu acea plecare din atât de depărtata Romă. Domuncuș și „Volcha", pe cari-i cunoaște o tradiție pe care am numi-o: catolică, nu există pentru dânsul.

Dar, căutând să descurce începuturile neamului său mai restrâns moldovenesc, fără nicio preocupație pentru ceia ce se petrece dincolo de Milcov, el urmărește, pe lângă scopul

[1] *L. c.*, pp 306-7.
[2] *P.* 132
[3] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

de a face ca trecutul să nu se uite, „să nu se înnece anii cei trecuți a toate țerile *(sic)* și apoi să nu se poată ști ce au lucrat, să se asemine hiarelor și dobitoacelor celor mute și fără minte", pe lângă acela de a stabili un adevăr, întru cât se poate, căci, recunoaște și el ca și Englesul sir Walter Raleigh, că „de multe ori omul însuși cele ce vede cu ochii săi nu poate să le puie pe rând și multe minteșle și au spune mai multe au mai puține, dar cele de demult și răsuflate de atâta vreme de ani?" , ci și *înțelegerea unei cugetări politice.*

El scrie în adevăr după ce greșelile de politică internă, cu ocrotirea Grecilor, și de politică externă, cu schimbarea orientării, se plătiseră. Căci altfel acela care văzuse și servise strălucita Domnie, de mare prestigiu, a lui Vasile, n'ar fi putut vorbi, în chiar prefața sa, de „scăderea care se vede că au venit în zilele noastre", *ceia ce trimete la câțiva ani după catastrofa din 1653, poate chiar după căderea și a lui Gheorghe Ștefan, înlocuitorul prin răscoală al Domnului său.*

Că Ureche nu apare de la 1647 poate fi și din causa unei disgrații, care ar explica și mai bine atitudinea față de Vasile-Vodă, iar actul de împărțire a averii lui la 3 Maiu din acel an n'a fost decât pomenit de două ori de către V. A. Urechiă[1]. De fapt misionarul Bandini pomenește pe Ureche ca viu și în funcție la 2 Novembre din acest an 1647[2].

Pentru o astfel de scădere cel obișnuit cu dietele suverane ale Poloniei face răspunzătoare această poruncitoare monarhie care nu ține samă de niciun sfat: în amestecul de influențe, „toată direptatea au lăsat pre cel mai mare să o giudece și ce i-au părut lui, ori bine, ori rău, aceia au fost lege, de unde au luat și voie p'așa mărie și vârf. *Deci, cumu i voia Domnului, numai ce caută să li placă tuturor, ori cu folos ori cu paguba țării. Care obiceiu și până azi trăiește*"[3].

Țara n'a fost deci cu „așezare bună" de la început, ci tot schimbări dese ale Domnilor, fiind atunci „Domnia ca

---

[1] Al. Gâdei, *Studiu asupra cronicarilor moldoveni din sec. XVII*, p. XIII; Urechiă, *Ist. lit. rom.*

[2] Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VI, p. 394, scrie „l'Illmo Ureky, sommo giudice causarum".

[3] Pp. 131-2

www.dacoromanica.ro

o căpitănie" iară statul creditar. Când e vorba de biruința lui Ștefan-cel-Mare asupra lui Mateiaș, o altă săgeată pleacă împotriva celor „mândri și falnici", ale căror lucruri le arată Dumnezeu a fi „fragede și neadevărate" [1]. „Nime să nu se nădăjduiască în puterea sa, ce întru Dumnezeu să-i hie nadejdea, nice fără cale războaie să facă, că Dumnezeu celor mândri se pune împotrivă" [2]. Ștefan el însuși nu scapă de critica scriitorului asupra celor nesățioși de putere și de mărire: „Pre *obiceiul* firii omenești: de ce are, de ce poftește să aibă mai mult, nu sosia lui Ștefan-Vodă ale sale să le țină și să le sprijincască, ci, de lăcomie, cele ce nu erau a' lui, încă vra să cuprinză" [3]. Cum Radu-cel-Frumos caută de două ori „să-și ieie strâmbătatea sa" împotriva strășnicului vecin moldovean, Ureche pare ca lovește în silințile ce va face Vasile-Vodă ca să-și reia Scaunul în 1653, când scrie: *„adesc se tâmplă, cela ce va sa-și întoarcă bătaia, de două ori îl bat"* [4]. Dar Vasile ar fi lăudat pentru legile sale, că „unde nu-s pravile, din voia Domnilor, multe strâmbătăți se fac" [5], dacă s'ar fi pus în practica de fapt condica, luată de-a dreptul din grecește și latinește, a acestuia. Uciderea lui Arbure și a fiilor lui de tiranul Ștefan e aspru criticată.

Nicăiri însă atacul nu e mai direct, în cuvinte mai aspre, decât atunci când Ureche, părând a vorbi de petrecerile desfrânate ale lui Ștefan Rareș, atinge pe acela despre care Miron Costin a putut scrie: „și însuși Domnul, Vasilie Voevod, cu silă a câteva case de boieri, luându-li fetele, peste voia părinților, la țiitorie, iară oamenii de casa lui, nepoții lui Vasilie-Vodă, mai mare sila făceau, luând băieții oamenilor în silă la curvie, care toate faptele mai pre urmă s'au arătat cu mare osândă asupra casei lui Vasilie-Voda" [6]. La Ureche se scusă și uciderea Domnului care, pus în Scaun de Dumnezeu, trebuie să-i urmeze în ce privește sigura dreptate, dar și blândețea, căci și el are nevoie să-i fie și lui blând Dumnezeu.

---

1 P. 153
2 Pp. 153-4
3 P. 157.
4 *Ibid.*
5 P. 186
6 P. 310

www.dacoromanica.ro

Şi el urmeaza, trecând la capitolul desfrânărilor: „Dece care poate fi om ca acela, să-şi vază muierea silită şi batjocurita şi să sufere? Carele nu va suspina văzând fiică-sa, fecioara den sânul său, ce o au cruţat să o ia oarecine şi să-şi râză de dânsa? Şi care slujitor sau boiariu va primi să-i ia muierea spre pohta sa cea neastâmpărată şi nu-i va gândi rău? Ce vină, dar, vom putea da celui ce nu poate suferi amarul inimii sale?". Şi pedeapsa ce vine atunci, e, de fapt, menită de la Dumnezeu [1]. In ce priveşte asprimea lui Vasile, simţim că ea e criticată când Ureche aminteşte că „în Moldova au cei mai mici acest obiceiu, de pier fără giudeţ, fără vină şi fără sama: singuri cei mari giudecătorii, singuri pârîşi şi singuri plinitori legii... Mai mulţi dintre capete sânt iubitori a vărsare sânge nevinovat, apoi dau vina lăcuitorilor că sânt vicleni.. Crez mai bine ar hi den dragoste decât den frică sa-i slujească Iar. de s'a învăţa cei mai mari de pre nişte muşte fără minte cum a ţinea Domnia! Că toată albina îşi apără căşcioara şi hrana lor cu acele şi cu veninul său, iară Domnul, adecă matca. pre nime nu vatămă. ce toate de învăţătură ei asculta." „Cum, deară, ar fi mai bine: pentru blândeţe să asculte pre cel mai mare şi sa-l iubeasca şi cu dragoste să-l slujeasca decât de groază şi de frica sa i se plece? Pentru că cela ce poltteşte să se teamă de el atâta norod de om, trebuieşte şi acela să se teamă de toţi" [2].

Ca alte legături cu ţările şi neamurile vecine, faţă de Poloni. el e un prieten, dar sprijinit pe dreptul ţării sale de a fi de sine stătătoare. Când Ştefan trimete steaguri de biruinţă regelui Casimir, Ureche adauge că acela a făcut-o „nu pentru că doară au fost datori să-i trimiţă, cum zic unii că au fost supus Leşilor, ci pentru să-l aibă prieten la nevoie şi la treabă" [3]. Atacul regelui Ioan-Albert contra Moldovei îl umple de mânie, şi cu acest prilej îşi arată şi scârba faţă de Turcii păgâni.

Muntenii sânt nu odată trataţi aspru, şi Vlad Călugărul, ajutător al Turcilor contra lui Ştefan, care l-a pus în Scaun,

---

1 P. 208
2 Pp. 220-1
3 P. 159

www.dacoromanica.ro

e calificat de rebel contra „stăpânu-său“ [1], ceia ce e în concordanță cu apucăturile lui Vasile ca Domn și al Muntenilor.

Incurcăturile din vremea aceasta cu Cazacii, dușmani ai Polonilor, asociați ai Tatarilor, cutreierători prădalnici ai Moldovei, îndreptățește judecata că „sânt gata de a se amesteca la toate, neîntrebând pe nime“, și isprava lor recentă explică asigurarea că „nu le pot sta înainte nice odată Turcii“ [2].

Mândria moldovenească a scriitorului îl face, în sfârșit, să arăte pe luptătorii din secolul al XV-lea ca oameni „carii erau gata, au să moară au să izbândească“ [3]. Aceasta se arată la 1476, când boierii „au picat nu fieșe cum, ci până la moarte se apărau, nice biruiți de arme, ci stropșiți de mulțimea Turcilor“ [4].

El nu e dușmanul luptei vitejilor: „inimile voinicilor, în războiu trăind, se ascut“ [5]. Se bucură de influența hotărîtoare a vremii aceleia peste vecinii înșii: „Iar socotește că supt un copaciu bun câți se mistuiesc sau câtă laudă își adauge, nu numai purtătorul, ci și țara, când năzuia la dânsul (la Ștefan) și la țară și domnii cei străini, să-i duca la Domnie și cu ajutorul lui erau cu nădejde că vor izbândi“ [6]; dar nu e vorba, ca în casul lui Vasile, de a cuceri un Domn moldovean pentru sine, pentru fiu, frate sau ginere. Numai hotărîrea granițiì cu Muntenii prin luarea ținutului Putnei i se pare lucru bun și drept, asigurător de pace [7]. Ștefan îi apare, în momentul supremelor triumfuri, ca „un Impărat și biruitor de limbi păgâne“, pe care-l binecuvintează Biserica [8]. Și întru lauda lui, după ce-și reiea țara și-și pedepsește dușmanii, el înalță un imn strămoșului: „Minunat lucru! După poticala lui de 'ntâiu cela ce nu avea voinici de oaste, ci strângea pastorii din munți și argații de-i întrarma, acuma iară se ridică de-aproape biruitorilor,

---

1 P. 167.
2 Pp. 225-6
3 P. 159.
4 P. 165.
5 *Ibid.*
6 *Ibid.*
7 P. 162.
8 P. 163

www.dacoromanica.ro

cel ce întâiu se vedea că au pierdut ţara, acum dă Domnii altora şi ţara-şi lăţeşte!"[1]. Motivarea păcii cu Ioan Albert prin aceia că Ştefan a vrut să arăte pe adevăratul începător al războiului care nu este el, aparţine aceloraşi judecăţi spre cinstea neamului său. Dar şi la Ştefan necontenitele atacuri contra „odihnei altuia" sânt socotite ca o greşeală, şi el apare astfel „ca un leu gata de apucat, de nu-l poate nime îmblânzi"[2].

E interesant şi locul unde, la războiul cu Ioan Albert, după bănuiala acestuia, ca sprijin pentru expediţia în Moldova, că „li se supărase (Moldovenilor) cu Ştefan-Vodă" pentru că, „întru atâtea războaie, fără odihnă şi fără măsură făcea, de cu toţii se bătea", el adauge: „iară ţara socotia că, de nu li-i îndemână cu al său, dară cu străinul mai multă neîngăduinţă li va fi"[3].

In judecata asupra nesaţului turcesc e amintirea luptei cu darurile la Poartă pe acea vreme: „pentru acesta lucru cunoaştem că nice un bine ţării n'au făcut [Alexandru Lăpuşneanu, distrugând cetăţile], ca vasul cel fără de fund, macar câtă apă ai turna într'însul, nu-l mai poţi împlea. Aşa şi Turcul: de ce-i dai mai mult, de aceia îţi cere şi-ţi face mai multă nevoie, că el daru-l scrie obiceiu, mai apoi, de n'ai vrea să-i dai, încă caută numai să-i dai"[4].

Pretutindeni se întâlnesc dovezile că scriitorul e un om familiarisat cu locurile acelei Moldove-de-jos pe care Ureche a avut-o în samă ca Vornic. El ştie „unde purcede apa Smilei, în ţinutul Tutovei", şi pomeneşte movila lui Şendrea pe locul unde a căzut, la graniţa munteană, acel boier[5]. Când e vorba de fuga Turcilor la 1475 el înseamnă: „unde se chiamă Vadul Turcilor şi până astăzi". La Crăciuna el explica apoi: „ce-i zic, acmù, Putna". Aflăm că „movila Căiatei" e „de ceia parte de Râmnic"[6]. Evident că el cunoaşte personal „movila cea mare a Tecuciului". Hotarul cu Mun-

[1] P. 167.
[2] P. 177.
[3] P. 171.
[4] P. 221.
[5] Pp. 161-2
[6] P. 181.

www.dacoromanica.ro

tenii e stabilit de dânsul ca de un om care a umblat pe dânsul [1]. Tot așa din experiența sa vorbește despre casele domnești lângă biserica din Vasluiu a marelui Domn [2], și se știe grija ce a purtat-o Vasile lăcașului de închinare de acolo.

Descrierile de bătălii, așa de frumoase, și pentru cea de la Vasluiu și pentru marele sacrificiu de la Războieni, nu pot fi decât din condeiul cuiva care e deprins însuși să lupte.

Stilul sprinten, fără nicio poticneală și presintând rare casuri de arhaisme pitoresci în cuvinte și în sintaxă — așa: „fece" [3], „acasa-și", „înma", „cândași" —, arată, de sigur, o remaniare, și aceasta a putut fi sarcina acelui Simion care, zicându-și „dascăl", ceia ce poate să însemne numai la singura școală domnească, aceia de la Trei Ierarhi, *răpede decăzută* [4], stabilește o limită de timp [5], s'a lăudat într'o prefață cu totul confusă și barbară, plină de laude pentru sine și de afirmații contrazicătoare, ca a „izvodit" din „izvodul" lui Ureche cronica, sensul fiind acela de copiare [6]. De fapt lui trebuie să i se puie în samă [7] acele traduceri sau adaptări după Cronografia lui Münster, care tratează, fără nicio legătură strânsă cu povestirea, despre țările vecine [8] și de mult s'a recunoscut [9] că la știrile culese de autorul cronicii din lucrarea istorică a lui Ioachim Bielski el a adaus pe acelea de la

---

[1] P. 162

[2] *Ibid.*

[3] P. 169. In ediția C. Giurescu, greșit: „făcea"

[4] V. Iorga, *Ist. învățământului*, pp. 27-8.

[5] Când se vorbește de neconținutele năvăliri ale Tatarilor în Polonia (ed. C. Giurescu, pp 123-4), aceasta trimete la anii 1650, când Tatarii și Cazacii tulburau continuu regatul.

[6] V. P. P. Panaitescu, *o. c.*

[7] Pe lângă explicații false, ca aceia care fac din Petru Șchiopul, un nepot de fiu, — cu acela de soră, al lui Mihnea-Vodă. Mutarea expediției lui Lobodă și Nalivaico de la sfârșitul secolului al XVI-lea în epoca lui Ștefan-cel-Mare, este a i se atribui tot lui. In adevăr în unele manuscripte titlul, cu data cea bună, se afla la locul său, unde se mântuie cronica.

[8] Prefața la ediția C. C. Giurescu le pune în sama lui Ureche.

[9] Și reverirea, confus: asupra soartei lui Petru Aron, spre sfârșitul Domniei lui Ștefan-cel-Mare, arata să fie un adaus al dascălului.

www.dacoromanica.ro

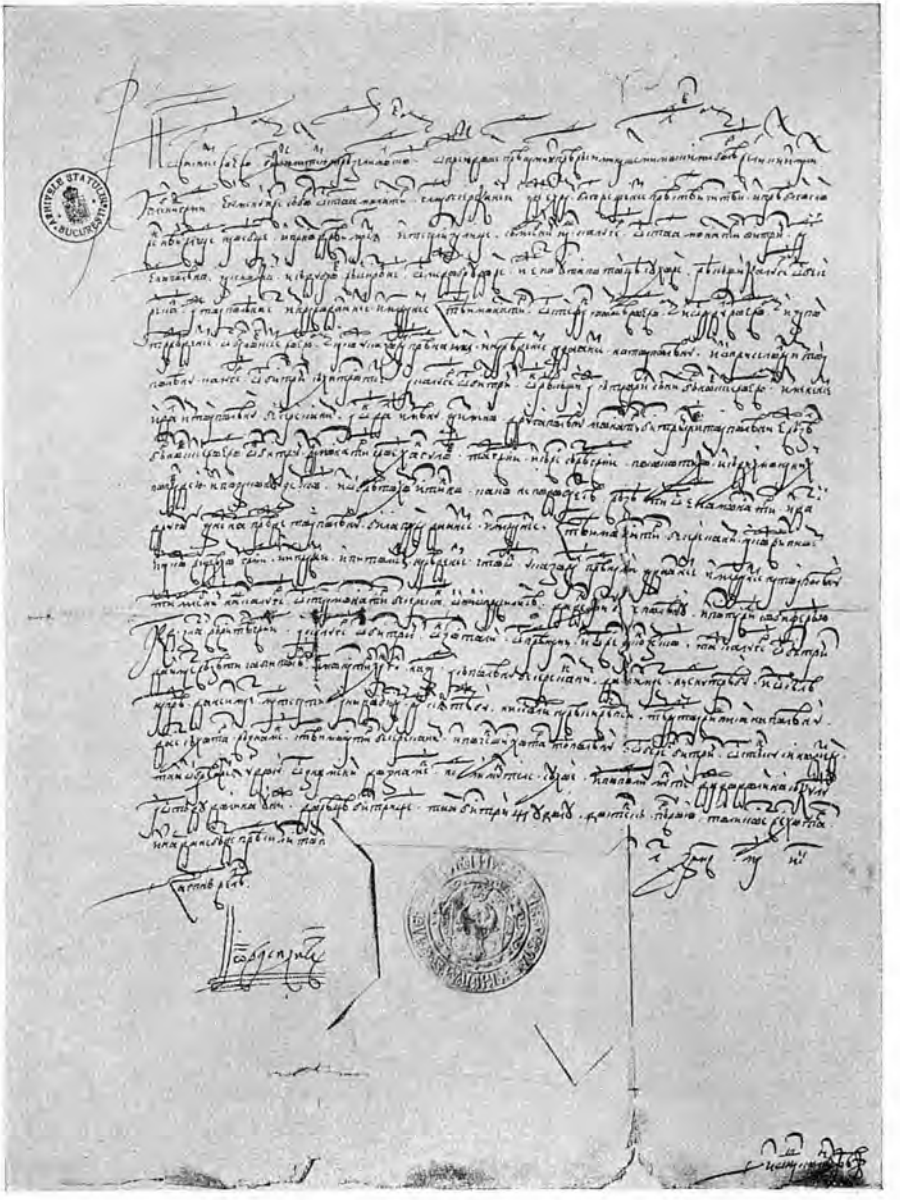

Fig. 14. — Document al lui Vasile-Vodă (1634).

www.dacoromanica.ro

Martin Paszkowski. Ce ar veni de la un Misail Călugărul, atacat și el de Costinești pentru pareri contrare mândriei neamului, nu se poate stabili; avem a face fără îndoială cu un obscur copiator al textului pe care-l avea înainte. Mentalitatea adăugitorului e alta, umilă, smerita. De sigur că nu Ureche ar fi scris, vorbind de legăturile cu Turcii, cari de atâtea ori apar la dânsul, bătuți; „supt mâna lor și supt giugul lor sântem șerbi".

Intre aceia cu cari luptă, în scrierile lor, Costineștii este și Eustratie Logofătul. El nu poate fi decât traducătorul codului și al lui Herodot. *O revedere de el a lucrării Vornicului nu este imposibilă:* se poate chiar ca Ureche însuși s'o fi cerut. A trebuit să se isprăvească era religioasă de înțelegere cu catolicii, contra calvinilor, ca să se poată scrie, după moartea lui Petru Movilă, de ruptura definitivă a celor două Biserici, adăugind ca o mustrare cu lărgime de spirit : „[ca și cum] Răsăritul cu Apusul n'ar fi fost logodna lui Hristos" [1].

S'ar părea chiar ca Ureche însuși, care va fi recurs și la sfaturile lui Eustratie Logofătul, ceia ce ar explica și mai bine mențiunea lui, ca prelucrator, la aceiași Costinești, *dacă nu cumva de la el era acea continuare a letopisețului vechiu până la Vasile-Vodă*, a însărcinat pe Simion. care a putut sa-i învețe și copiii, cum o făcea Tudor din Feldru pentru ai lui Ciogolea, ca să revadă un manuscript ce i se părea că e lipsit de „gramatică", și de aceia, pe când în prefața pomenită vorbește de „Ureche Vornicul", în text, la Despot, se întrebuințează forma: „dumnealui Ureche Vornicul" [2].

Am fi ispitiți să credem chiar că acest dascăl e același cu „Simion al doilea logofăt", care în 1631 traducea din grecește un decret al lui Paisie, Patriarhul de Ierusalim, pomenind și pe Domnul Moldovei și pe al Țării-Românești [3], dar, cum se va vedea, o altă identificare e mai probabilă decât

[1] P. 140.

[2] Pentru osebirea adausului de textul primitiv poate servi formula dascalului, ca în: „scrie Martin Paşcovschii". Niciodată Simion nu s'a coborît la discutarea izvoarelor divergente. El nici n'a văzut povestirea contemporană moldovenească despre aceste împrejurări.

[3] *Mag. Ist.* IV, p. 330.

www.dacoromanica.ro

aceasta, pentru care ar trebui să se admită că un boier de Divan a putut, fie şi pentru învăţătura sa, să fie întrebuinţat ca dascăl.

In ce priveşte însă fondul, ştirile adause de Simion sânt luate fără ştiinţa şi critică: „germana", „vară", din textul său străin, pentru Ruxandra Doamna, în legătură cu Despot, devine astfel „soră bună". In traducere, hotarul moldovenesc devine „hraniţa românească"[1].

Aşa cum ni-a fost transmisă opera lui Ureche *e una din cele mai însemnate din faptele trecutului nostru,* vrednica să fie pusă alături de cele mai mândre clădiri şi de cele mai îndârjite lupte. Pentru întâia oară un boier, dintre aceia cari, cum am văzut prin scrisorile lor politice, erau în stare să judece pe Domni şi să arate direcţiile care li se păreau a fi mai bune, a întins, plecând de la constatări şi năcazuri ale vremii sale, opera de critică asupra întregului trecut al ţării sale, care i se părea că trebuie cunoscut celor de pe lângă şi de dupa dânsul. In stare să apropie, să ciocnească şi să îmbine mărturiile deosebite, el s'a dovedit că poate să le şi împace într'o singură expunere, sigură şi curgătoare. Crescut latineşte, el a avut prin modelele clasice pe care le cunoştea din şcoală instinctul ce trebuia pentru a prefface o limbă, — pe care în prefeţele muntene, fie şi a unui Udrişte Năsturel, om învăţat, am văzut-o aşa de zgremţuros de nesigură, în frase topite dintr'o dată, fără ca disciplina sa se prefacă, aşa cum vom vedea-o la Dimitrie Cantemir, într'o silă şi originalitatea într'un capriciu. E tot atâta marmură tare în aceste poveşti ale Domnilor ca şi în solida înjghebare pe veci a bisericii celor Trei Ierarhi

---

[1] V. observaţiile amănunţite ale d-lui P. P. Panaitescu, în *Mem. Ac. Rom*, 1925.

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL VII.

Răscoala boierilor contra monarhiei

Imprejurările la hotarele ţarilor româneşti se schimbară cu totul prin două morţi de stapânitori, întâmplate în toamna aceluiaşi an 1648: a lui Rákóczy, de mult bolnav şi înlocuit de fapt prin fiul său omonim, ca regent († 10 Octombre), şi a lui Vladislav Polonul.

Înlocuitorii lor erau foarte deosebiţi ca temperament şi scopuri de aceşti oameni cu însuşiri mari, cari, cu toată ambiţia lor, ştiuseră să se oprească înaintea piedecilor pe care înţelegeau că nu le pot birui. In tânărul Rákóczy fierbea setea de a juca un rol ca acela pe care căutasera să-l câştige Báthoreştii, Sigismund şi Gabriel. Din potrivă, fratele lui Vladislav, Casimir, crescut pentru Biserică şi ajuns cardinal, era ca făcut pentru a presida la primejduirea, anarhisarea şi poate destacerea unui regat care în prima jumatate a secolului putuse lucra la cucerirea Moscovei şi la impunerea şi în Suedia a suveranului său.

Şi posibilităţile de viitor se deschideau cât mai largi, dar în alt sens, prin isprăvirea lungii lupte contra Habsburgilor, stabilindu-se, în tratatele zise din Vestfalia, o ordine de lucruri permanentă pentru centrul şi Apusul, atâta vreme groaznic de tulburate, ale continentului: „echilibrul european".

Faţă de aceste aşa de însemnate prefaceri, Domnii români, încă înţeleşi între dinşii, căutară să ieie poziţii nouă.

Matei o făcu prin solia din 1649 a lui Udrişte. Se căuta refacerea vechiului pact, dar cu unele schimbări, nu totdeauna însemnate, cum era cererea de a se îngădui căsătorii între cele două clase stăpânitoare din Ardeal şi Ţara-Românească, dar cutare alta arăta dorinţa de a înlătura o clausă

www.dacoromanica.ro

jignitoare, cum era cu tribatul în formă de despăgubire pentru ce lua Domnia de la păstorii ardeleni, cari, spunea trimesul, nu mai vin într'un număr așa de mare.

Nu mai era vremea când Matei, întrebuințând pentru aceasta și o scrisoare a Doamnei Elina către Gheorghe Rákóczy I-iu, căuta să afirme că politica muntеană nu se sprijina numai pe alianța cu Ardealul, ci, lăudându-se foarte mult Pașa de la Silistra, care era ca un stăpânitor autonom, se cerea puternicului Ardelean o înțelegere bună între cei doi vecini ai țării, cari sânt „ca niște părinți și socotitori și învățători de toate lucrurile noastre“ [1]. Egalitatea între cele trei țări, care se impuse încetul pe încetul de la sine, trebuia să se învedereze din ce în ce mai mult, și această țară nicio considerație față de Imparația turcească, încăpută pe mâni netrebnice și nedestoinice de a-și impune voința, fie direct de la Poartă, fie prin acel odinioară puternic Pașă margina, a cărui autoritate se va reface mai târziu numai, după ce mișcarea boierilor împotriva Monarhiei samavolnice, așa de aspru criticată de Ureche, va slabi puterea de împotrivire a Domnilor românești.

Față de cererile lui Matei, noua stare de spirit în Ardeal se arată prin sfatul lui Kemény, așa de mult amestecat în rosturile noastre, care ajunge a fi îndreptătorul acțiunilor tânărului prinț. El crede că, daca e să se încheie ceva, trebuie să se ție sama de „demnitatea“ și de „rangul“ Ardealului maghiar [2]. Se va ajunge însă, în ziua de 18 Februar 1650, la o legătura care nu schimba nimic din situația de până atunci [3].

In ce privește pe Vasile, el înștiințase pe Kemény, îndată după aflarea morții bătrânului Ardelean, că revine asupra lucrurilor ce fuseseră în discuție cu acesta [4]. Ceia ce-l inte-

[1] După Hasdeu, în *Columna lui Traian*, 1874, pp. 1870-1, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. ccxxvi, nota (scrisoarea din 3 Ianuar 1633 a Elinei).

[2] Dupa izvoare ungurești Sârbu, *o. c*, pp. 266-7.

[3] *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIII, pp. 27-8. In fruntea soliei muntene erau Marele Vornic Dragomir, Barbu Marele Stolnic și Postelnicul Ienachi; *Mon. comit. Trans.*, XI. pp 68-9: românește, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 28-9, no. xxxviii

[4] *Török Mag Állam-Okm* III p 111

www.dacoromanica.ro

resa mai mult în acest moment erau legăturile, greu de potrivit între ele, cu Polonii noului rege, cu Cazacii şi cu Tatarii.

Aceştia din urmă prădaseră straşnic Polonia şi făcuseră şi o visită, pe la hotare, Moldovei. Mândrul Domn, care avea la îndemână oastea pe care am văzut-o, nu voi să rabde, cum o făceau vecinii săi din regatul polon, aceasta insultă. De şi Miron Costin, care era pe vremea aceia, la începutul carierei sale, căminaraş la Domnie[1], crede ca acest hotărît răspuns a fost o imprudenţa, grea de urmari, Tatarii, din Bugeac şi din Crimeia, fură atacaţi şi pedepsiţi. „Pruteanii", păgubiţi, în „pânile" lor, se plânseră unui Domn pe care-l ştiau în stare să-i răsbune. „Prelejindu-se Vasilie-Vodă la masă vesel, îndata au chemat căpitanii, dându-li poruncă să purceazâ, într acea dată, cu slujitorii şi, den slugi boiereşti şi den târg, cine va vrea să meargă în dobândă, să lovească pre Tatari"[2]. Astfel aceasta adunatura surprinde banda de jafuitori şi o despoaie de agonisita ei sîlnica, la Brătuleni, „la Răzina", în părţile basarabene. „Au întrat ai noştri îndată cu săbiile într'înşii." Alţii fură loviţi în părţile Lăpuşnei[3].

Urmează plângeri la Hanul, la Poarta, de unde se dădu voie de răsplătire. Aceasta de şi Vasile încercase a arata că totul s'ar fi facut fără ştirea sa şi că, din potrivă, a hrănit pe Tatari şi li-a dat şi bani[4].

Intre Tatari şi Cazaci se stabiliseră relaţii de frăţie pradalnică, Hmil încheiase acum la Zborow, în 1649, o pace.

[1] Grabowski, *o. c.*, I, p. 60. Tatal lui traia înca şi avea un rol în negociaţiile dintre Vasile şi Poloni; *ibid.* Cf. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCXXX, nota 5.

[2] In acel moment el se gândia la noi cladiri şi întreba în Ardeal *dacă nu se află zidari italieni;* Iorga, *Doc. Ard*, I, pp. 1170-1, no. MMCLXXV. *Avem astfel poate taina caracterului noii mănăstiri Golia, cu pilaştri în stilul Renaşterii.* In 1651 el lucra la zidurile Sucevei; *ibid.*, p. 1197, no. MMCCXLV.

[3] Miron Costin, pp. 318-9. Intr'o scrisoare din 15 Decembre 1648 Domnul blastămă pe Tatarii cari au prădat la el; Hurmuzaki, IV², p. 570, no. DCLXVIII.

[4] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 237, no. LXXIII. Şi un fiu al Hatmanului, fratele lui Vasile, era rob la Tatari; Iorga, *Doc. Ard*, I, pp. 1168-9, no MMCLXXIII. V. şi raportul olandes următor,

www.dacoromanica.ro

oricât de nesigură, cu Polonia, şi Chievul devenise reşedinţa permanentă a aceluia care se înfăţişa acuma ca un al treilea Domn ortodox în aceste părţi. Purtând îmbrăcămintea şi caciula razboinică a Domnilor noştri, cercând a-şi face în jur un fel de Curte, el trimetea soli lui Rákóczy, în care vedea pe aliatul său firesc contra unei întâmplătoare revanşe polone[1]; solii treceau prin Moldova de la Hatman la „Craiu", Vasile fiind mai mult sau mai puţin mulţămit de această prietenie, cu privire la care nu fusese întrebat nici de o parte, nici de alta[2]. Planul căsătoriei între domniţa Ruxandra, întoarsă din Constantinopol în ciuda logodnei cu Grillo, al cărui tată fu ucis de Turci, şi între Sigismund, fratele prinţului ardelean[3], rămase în aier: Domnul Moldovei, încă în culmea puterii, nu putea să prevada ce grosolan ginere era să-i deie soarta. Se credea în Polonia că fudulul Cazac, care, la beţie, ameninţa pe toată lumea, şi-ar fi pus gândul asupra ţărilor noastre pe care le-ar fi pus supt temutul său buzdugan[4].

In vara anului 1650, când se credea că asociaţii peste deosebirea de lege stau să cadă asupra Muscalilor[5] se produse cumplita invasie a Moldovei. După un plan bine stabilit, o parte din năvălitori se îndreptă de la Soroca spre Succava, pe când alta venia pe la Orheiu şi Lăpuşna. Miron Costin asamănă jaful ce s'a făcut atunci cu acela de pe vremea lui Ion-Vodă. Toate târgurile dintre Prut şi Siretiu suferiră sălbateca trecere a hoardei unite cu cetele căzăceşti, ba chiar unele bande răzleţe pătrunseră şi până la munte. „Din afară, la ţară, au aflat toată ţara pre acasă, cu dobitoace, cu herghelii, de care era pre atuncea plină ţara". Boieri fură ucişi ca

---

[1] Sârbu, *o. c.*, p. 271.

[2] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. CCXXIX-XXX.

[3] *Ibid.*, pp. CCXXXI-II.

[4] V. şi, la 1644, Hurmuzaki, IV[2], p. 531, no. DCXXII; I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 27, no. XXI.

[5] In lagărul polon se ştia spre sfârşitul lui August 1649 că Hanul s'a îndreptat spre Bar pentru a pedepsi pe Moldovean; Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 201. no. 2. Dar acel care conduse năvălirea fu numai locotenentul lui Calga. Pentru năvălirea din 1650, *ibid.*, p. 202. — Bătrânul Logofăt Teodor Ianovici muri în aceste bejenii; Miron Costin, p. 329

www.dacoromanica.ro

Ştefan Murguleţ de la Cernăuţi, „pământean vestit între Curte"; alţii, ca soţia lui Miron Ciogolea, merseră în robie. La Ţuţora se aşezară din nou corturile tătăreşti.

Pe când Doamna era trimeasă la Suceava, Vasile-Voda făcu ca şi Chigheceníi ascunşi în pădurea lor, de unde se puteau apăra. Cu o oaste pe care un Polon o socoate la 5.000 de oameni, el îşi aşează o reşedinţă de bejenar în codrul Vasluiului, la Căpoteşti, unde se ridică, pentru rugăciunile domneşti, o biată bisericuţă de lemn, ţiind locul strălucitului lăcaş al celor Trei Ierarhi.

In acest timp, Iaşul ardea. „Unde şi unde au rămaş câte o dugheniţă. Curtea domnească, casele boiereşti, tot oraşul, într'o mică de ceas cenuşă s'au făcut", apărându-se, cu tot ce era ascuns în ele ca averi, numai mănăstirile, a căror cruţare o impusese pravoslavnicia Hatmanului căzăcesc. Trei Ierarhii fură însă cuprinşi de imensele flacări.

Trebui să se ajungă la un tratat de răscumpărare. Un izvor polon arată că Tatarilor li s'au dat 130.000 de taleri[1]; Hmil se mulţămi cu 10.000 numai, dar Vasile trebui să primească peţirea Ruxandrei d' fiul Cazacului, pe care până atunci găsise mijlocul de a o ocoli[2]. Tatarii căpătaseră şi promisiunea unui dar anual şi unei cabaniţe[3]. Chemarea la

---

[1] Socoteala lui Miron Costin e exactă. Un raport olandes din Constantinopol vorbeşte de 120 000; Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 238, no. LXXIV.

[2] I. Bogdan, *Doc Arđ.*, III. Tot acolo, pp. 27-8, se arată aşezarea deosebitelor cete ale teribilei invasii. S'ar părea că totuşi Ruxandra se măritase la Constantinopol cu tânărul Grillo. Un raport din 24 April 1643 al bailului vorbeşte de „il parentado"; Hurmuzaki, IV², p. 524, no. DCXIII. La 1645 Vasile intitula pe bătrânul Antonachi Grillo: „consuocero"; *ibid.*, pp. 541, 545, 549, şi pe tânărul Ambrogio îl numia: „ginere"; *ibid.*, p. 544. Anton Grillo, în 1649, se opusese la plecarea Ruxandrei; *ibid.*, p. 571, no DCLXV. Ambrogio era în viaţă; *ibid.*, n-l următor. Dar la 1651 ambasadorul veneţian la Viena arată că nunta nu s'a făcut şi că moartea bătrânului Grillo a fost provocată de „cuscru"; Hurmuzaki, IX, p. 4, no. VI. Pentru neîngăduirea plecării Ruxandrei din Constantinopol, raportul olandes din 8 Iunie 1648, în Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 234-6, no LXXI. Cf. şi Hurmuzaki, V, p. 4, no IV.

[3] Miron Costin, pp 318-21

www.dacoromanica.ro

Poartă a lui Vasile fusese, poate, în legătură cu această navalire; el răspunsese *că nu l lasa ţara*[1].

„S'au pustiit oraşele şi satele şi mănastiri", scria egumenul de la Humor[2]. *Cu acest prilej se învederă însă pentru întâia oară, dacă nu încă acea necredinţă a boierilor care fierbea în ascuns, cel puţin nesiguranţa basei militare pe care se sprijinia Monarhia aceasta nu numai în Moldova, dar, cum se va vedea peste abia trei ani, şi la Munteni.*

Dărabanii cutezaseră a încerca să prade casele domneşti plecate în pribegie. Vasile i pedepsi, arătându-se în faţa lor, „încins cu sabie" şi încunjurat de puşcaşii nemţi, cari fuseseră ceruţi de la Poloni[3]. Rebelii de o clipă fură desarmaţi, unii ajungând la închisoare şi chiar la ocnă[4].

„De atunci", înseamnă acela care ca tânăr boier a văzut aceste lucruri, „au purces ţara tot spre rău, den an în an, până astăzi", şi s'a dus „fericirea ei cea d'întâiu"[5].

In acele zile cumplite, cărora li-a urmat ciuma miseriei, *niciun ajutor n'a venit de la Rákóczy, din nou legat contra oricui cu Domnul muntean*[6], *şi nici unul de la acestălalt Domn românesc, cu care se făcuseră aşa de puternice jurăminte.* Din potrivă, Matei primise, la începutul acestui an, soli căzăceşti, cari-i oferiră prietenia Hatmanului[7]: el fu chemat la Poartă şi refusă[8], arătând că-l împiedeca vrâsta şi starea sănătăţii: se arăta dispus să meargă la mănăstire, *dacă nu i se dă ca urmaş un Domn străin.* — şi aceasta însemna o succesiune a Moldoveanului[9]. Astfel el revenia la hotărârea, mai veche din 1642, *a boierimii muntene înseşi care se arătase în stare „a face ca Matei să se retragă de bună voie, dacă în locul*

---

[1] Hurmuzaki, IV², p. 574, no. DCLXXV

[2] Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1188, no. MMCCXXV. Pază în Ardeal; *ibid.*, pp. 1180-90, no. MMCCXXIX.

[3] Ar fi fost în număr de 4.000; Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 201, no. 3.

[4] *Ibid.*, p. 321.

[5] *Ibid.*

[6] *Tört. Tár*, 1889, pp. 343-4. Cf. Sârbu, *o. c.*, pp. 282-3.

[7] Sârbu, *o. c.*, pp. 276-7.

[8] Tot aşa şi Vasile; *ibid.*, p. 573. Ar fi fost însă un plan al lui contra lui Matei.

[9] Hurmuzaki, *Fragm.*, III, pp. 153 f.

www.dacoromanica.ro

Fig. 15. — Vasile Lupu, după o stampă contemporană.

www.dacoromanica.ro

lui nu se așează o rudă „dependente" *al Moldoveanului*"[1]. Și lui Regep-Aga i se făcuseră de boierime aceleași declarații[2]. Trecuse vremea când, la 1645, scriind despre situația la Tătari, cari pregătiau atunci surprinderea din 1650, așa că toată lumea în Moldova era pe fugă și el, Domnul, sta gata să încalece hotărât a „nu se lăsa ucis", „ca o pasăre", ci a se bate, Vasile putea numi pe Matei „fratele său"[3]. Moldova rămânea singură să-și caute de nevoile ei, și Domnul muntean, care abia se legase de Ardelean, era să vadă el singur, după ce va fi prefăcut indiferența față de Moldova într'o cumplită nouă dușmănie, ce șubred e sprijinul de dincolo de munte. Iar, cât de spre Turci, Hmil era acum vasalul lor[4].

Dar strânsa legătură a lui Matei, care era *aliatul în toată forma al Hanului,* cu printul ardelean nu avea să dureze. Tare pe oastea sa, pe care o declara țăliș, triumfător, că o știe mai mare decât a lui Mihai Viteazul însuși, el cerea altă formă de tratat, fără îndatorirea unor daruri anuale, care ar fi să atârne acum de bunăvoința sa. Și amenința că, altfel, se înțelege cu Vasile și cu pretendentul Székely[5]. Avea în acest timp cele mai bune legături cu Bulgarii, cari lucrau și mai departe la opera lor de eliberare[6]. Cu indignare răspinse Kemény astfel de propuneri ale „decrepitului", care nici nu poate avea mult de trăit, decât așa, mai bine nunta moldovenească[7]!

Pe când Vasile căuta să-și întrebuințeze toate silințile pentru a tămădui după putință rănile adânci ale țării sale[8] Matei, considerat de Cazaci ca un mai vechiu și sigur prieten, — Hmil se vedea, de altfel, împăcat cu tustrei vecinii creștini[9] —, era rugat de Poloni să-i împace cu acest teribil

---

1 Hurmuzaki, IV², p. 525.
2 *Ibid.*, p. 528, no. DCXVIII.
3 *Ibid.*, p. 541
4 Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 202 S'ar fi dat ordine și la Pașii vecini să-l susție; *ibid.*, p. 203, no. 2.
5 Sârbu, *o. c.*, pp. 282-3 (și dupa *Mon. Hung. Hist. Dipl.*, XXIV, pp. 418-9).
6 *Ibid.*, p. 287 și urm.
7 *Ibid.*, pp. 283-4.
8 Prada lui Timuș la Dragomirna; Ghibănescu, *o. c.*, III, p. 126.
9 *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIII, p. 38 și urm.

www.dacoromanica.ro

dușman[1]. Tot odată el căpăta o nouă învoială cu Rákóczy, prin care acesta-i asigura ajutorul în casul când Turcii ar căuta să calce *„convențiile pe care Domnul și țara sa le au cu Poarta Otomană“*[2]. *Era cea d'intâiu recunoaștere a faptului că Țara-Românească era un Stat de sine stătător, având numai anumite înțelegeri cu Imperiul Sultanilor.* In schimb se promite Ardealului concursul militar, *și contra Turcilor și Tatarilor, anume pomeniți.* Dar Matei admite clausele contra cărora luptase: a tributului și darului de cai[3]. O mare solie merse în Ardeal pentru a face jurământul[4]. In sfârșit, când Tatarii cerură Domnului muntean să consimtă și el la plata unui tribut pe care-l fixau la 80.000 de taleri, bătrânul ostaș făcu pe acești barbari să treacă printre rândurile unei puternice oștiri, socotită, firește cu exagerare, la 50.000 de călăreți, trimețând răspunsul că o astfel de sumă nu se poate da decât unui suzeran și, dacă vrea Hanul, n'are decât s'o încerce față de o țară care vădit era așa de bine păzită[5]. In Mart 1652, un trimes al lui cerca încă odată în zădar cercurile austriece[6].

Astfel asigurat și având la îndemână mijloace așa de mari, Matei nu putea gândi rău nimănui: toată grija-i era numai să fie la adăpostul oricării surprinderi și să fie lăsat a-și urma opera de cultură începută. Față de vecinul său din Moldova, care va deveni el prietenul Cazacilor, odată aliați trecători ai Munteanului, el nu înțelegea să lupte altfel decât prin isprăvi în acest domeniu. Din parte-i, Vasile trecu acești ani, 1651 și 1652, prin mari încercări tocmai de spre partea Polonilor, cu cari era de mult legat, și a Cazacilor, de a căror prietenie și încuscrire îi era și teamă și scârbă.

Acei ani reprezintă momentul hotărîtor pentru cariera fulgerătoare a bătrânului Cazac Bogdan. In 1651 se credea că el

---

[1] *Ibid.*, XXIV, p. 424; cf. Sârbu, *o. c.*, p. 297, nota 5.
[2] *Mon. Comit. Trans.*, XI, pp. 133-4 (25 Aprii 1651).
[3] *Ibid.*, pp. 61-2; *Tört. Tár.* 1889, p. 457.
[4] Sârbu. o. *c.*, p. 301.
[5] Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 172 și urm. Și în 1650 Matei ar fi trimes raspuns Tatarilor că-i așteaptă; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 239, no. LXXIV.
[6] Hurmuzaki, IX, pp. 10-11.

www.dacoromanica.ro

ar putea să treacă şi dincolo de vrajba veche, de „războiul servil" al unui Spartacus beţiv şi grosolan, cu Polonii, pentru ca să atace Imperiul, cu „bolşevismul" unor puteri militare bine organisate şi gata de orice sacrificiu[1]. El se plângea lui Vasile că Ianus Radziwill, ginerele acestuia, vrea să i se amestece într'un război care stătea să se redeschidă: în aşteptarea nunţii fiului său Timuş cu Ruxandra, el se privia acuma ca fiind cuscrul mândrului şi bogatului Moldovean, care nu ştia cum să lungească lucrurile ca să scape de cinstea unei asemenea încuscriri nedorite[2].

De altfel Hmil însuşi cerea această zabavă a căsătoriei, ca unul care se gândia, nu la nuntă, ci la război, având „să frângă grumazul la câţiva"[3]. Din partea lui, Vasile aştepta cu nerăbdare ca noua campanie cazăcească, anunţată cu atâta încredere, să se mântuie cu un răsunător şi definitiv desastru, care să-l scape şi de Cazaci şi de aliaţii lor, Tatarii, cei din Bugeac fiind socotiţi de Rákóczy că ar putea să atace Moldova, ceia ce Matei, despreţuind puterea lor singură, consisidera peste mijloacele lor[4].

In vară o mare luptă se dădu la Beresteczko între oşti pe care exagerarea contemporană le socotia aşa de puternice „cum nu s'au mai văzut supt soare"[5]. Presenţa Românilor, firesce numai Moldoveni, în lagărul polon, e de netăgăduit, de şi s'a mers până la socoteala unui contingent, imposibil, de 4-5.000 de oameni[6]. Biruinţa fu a regelui Ioan Casimir,

[1] Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 204, no. 1.

[2] *Ibid.*, pp. 204-5. Nunta se amânase de la Craciun 1650 la Paştile anului 1651; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1192, no. MDCCXXXVII. Cf. şi Hurmuzaki, V, scrisoarea din 16 Ianuar 1651 a lui Rákóczy; VIII, pp. 538-9. V. şi Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCXXXV. Ruxandra ar fi fost să se mărite cu un Zamoyski, un Wisznowiecki; *ibid.*, p. CCXXXIV. Mitropolitul Varlaam mersese la Cehrin şi pusese la cale nunta; Mihailowski, *o. c.*, pp. 592-3.

[3] Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 205, no. 1.

[4] Sârbu, *o. c.*, p. 310. Vasile ar fi oferit şi ajutoare Polonilor; Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 205, no. 2 20.000 de ostaşi! De fapt, Miron Costin luă parte la aceste lupte; p. 321. Se mai credea ca Bugecenii n'au venit să ajute pe ceilalţi Tatari, de frica Moldovenilor; Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 205, no. 3.

[5] *Ibid.*, p. 206, no. 3. Se vorbia de 500.000 la Poloni cu un milion de cai! De cealaltă parte, 300.000 la „Turci şi Tatari".

[6] *Ibid.* Erau însă şi *Români din Polonia; ibid.*, p. 207 no. 1. Tatari

www.dacoromanica.ro

şi Vasile fu aşa de bucuros, încât puse caftan pe umerii pârcălabului sau de Hotin, care-i aduse vestea cea bună[1]. Pacea de la Bialocerkow părea să fi stâmpărat pe multă vreme roiurile zburdalnice ale lui Hmil. Şi, cum intrigile Grecului Pavlachi, care umbla după Domnia Moldovei şi era socotit ca acela care a făcut să fie invitaţi Domnii la Poartă, — am văzut ce răspuns au dat şi unul şi altul, fură curmate prin executarea lui, cum Patriarhul, privit ca asociat al acestuia, se clatina în Scaunul său[2], zilele bune păreau că se întorc iarăşi pentru atât de încercatul Domn.

Dar, pe când o oaste polonă, formata din contingente indigene şi străine, se desfăcea tot aşa de uşor cum se făcuse, cetele Tatarilor şi Cazacilor se adunau de la sine pentru prada obişnuită şi cu atât mai mult pentru o răsbunare ca aceia cu care acum ele se simţiau datoare. Puterile ce se putură opune deci, în 1652, călcătorilor de pace, cari-şi retrimeseră oştile, fură neîndestulatoare, pentru a li raspinge furioasa izbire. In zădar aştepta Vasile ajutor polon pentru el, în momentul când ginerele în perspectivă se gatia să vie înarmat pentru a-şi face peţirea, în zădar Nicolae şi Andrei Potocki scriau că nu poate fi părăsit acest vechiu şi bun prieten; peste câteva săptămâni toată puterea militară polonă era zdrobită[3]. De la 1619, din zilele de la Ţuţora, nu suferisera Polonii o nenorocire ca aceia care-i ajunse acuma. Miron Costin, martur al acestei cumplite înfrângeri, care a fost o distrugere, arată că mai toată pedestrimea a căzut supt sabia acelor cari se înţeleseseră a nu lua robi, câţiva numai din călărime putându-se mântui. Hatmanul Kalinowski şi fiul său îşi facuseră datoria, luptând până la moarte în această bătălie de la Batow[4].

---

din Dobrogea trec atunci pe la Ciubarciu peste Nistru; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1195-6, no. MMCCXLII. Ameninţări tătareşti; *ibid.*, p. 1198, no. MMCCXLVI.

[1] Miron Costin, p. 321.

[2] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 239-41, no LXXV.

[3] V. *ibid*, p. CCXXXVIII şi urm.

[4] P 321 Pentru fuga la munte a Moldovenilor în vara lui 1652; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1207, no. MMCCLXVI. Rákóczy îngăduie primirea la Bistriţa a boierilor prieteni; *ibid.*, p. 1208, no. MMCCLXIX. Se auzi apoi de retragerea de la Tatari a lui Hmil şi de gătirea nunţii, *ibid.*, p 129, no. MMCCLXXX.

www.dacoromanica.ro

Trebui deci, acuma, când Hmil avea un răgaz de triumfător, să se meargă până la nunta Ruxandrei cu acela care, după povestitorul moldovean, cunoscător al oamenilor de atunci, era „numai singur chipul de om, iară toată firea de hiară". Scrisori ale lui Timuş impuneau ţinerea făgaduielii[1].

Cu acest prilej pentru ultima oară se desfăşură marea pompă a acestei Domnii cu caracter împărătesc. Inaintea solilor veniţi de pretutindeni, şi de la vecinul muntean, acesta arată încă odată ce poate bogăţia şi înalta sa cultură socială, de tradiţie bizantină: „Domnie de optsprezece ani şi Impărăţiei, ca bişug şi ca cinste, sămănătoare"[2].

Toma Cantacuzino merse să întâmpine pe urîtul ginere viteaz, cu faţa stricată de vărsat, la Soroca, oferindu-i, nu calul de război cu care era deprins tânărul Cazac, ci o cocie cu şase cai; dar banuiala căzăcească făcu ca Toma să fie chemat dincolo de Nistru, la Iampol, şi reţinut ca ostatec, aşteptând pe fratele lui Vodă, Hatmanul, care fusese cerut dintru'ntaiu, pentru aceiaşi chezăşie[3]. Prin Bălţi alaiul oaspeţilor temuţi înainta acum spre Iaşi. Cu opt cai de ginere, frumos împodobiţi, Vasile ieşi înaintea celăţii sale de Scaun, comandând 8.000 de ostaşi, aceia cari aşa de mult îi lipsiseră în zilele celor mai mari primejdii, dar cari acum figurau cu tot atâta măreţie ca atunci când îi văzuse „biscupul" catolic Bandini. Era şi cu acest prilej, spune povestitorul polon care descrie nunta, „un vrednic monarh şi potentat, a carui vitejie nu se poate înfăţişa în de ajuns". Pe doua rânduri aceşti soldaţi de lux se înşirară ca să lase să treacă cei 3.000 de straşnici luptători ai lui Timuş, abia întorşi de la cea mai mare a lor ispravă, a carii pradă se vedea pe veşmintele lor încărcate cu aur şi mărgăritare.

Domnul Moldovei, îmbrăţişându-şi noua ruda, îi ţinu o cuvântare, la care nu se dădu niciun răspuns de Timuş, sarcina revenind secretarului polon Wychowski.

In zgomotul tunurilor şi sineţelor descărcate, în sunetul

---

[1] Iorga, *Acte şi fragm.*, *l. c.*; *Studii şi doc.*, IV, p. CCXXXIX.

[2] Iorga. *Acte şi fragm.*, *l. c.*

[3] Dupa Miron Costin fură reţinuţi pentru aceasta fiii fraţilor lui Voda, Gavril Hatmanul şi Gheorghe, ca şi tinerii boieri Niţolae Buhuş şi Ioan Prăjescu; pp. 321-2.

www.dacoromanica.ro

muzicei turcești și al tarafului de Țigani, își făcu ginerele întrarea la Curtea odinioară arsă de ai săi. Ceremoniile obișnuite urmară, cu danțuri, cu ospățul cel mare, cu pehlivăniile orientale, pe când Cazacii, așezați în vii, luau la goană pe Evreii din dugheni, femeile, care-și cântau al lor „lado, lado" de acasă[1], mergând la cărvăsarie să caute băuturile obișnuite. După slujba nunții, de bună samă în strălucita biserică a Trei Ierarhilor, și zilele de petrecere care urmară, după schimbarea darurilor, care fură scumpe și din partea lui Timuș, soțul și soția plecară spre pustiul căzăcesc, la 6 Septembre[2]. Zestrea Ruxandrei fusese, ca și a Mariei, de 150.000 de galbeni în bani și 50.000 în giuvaiere[3].

Intemeiat pe această legătură, Vasile încercă să joace din nou vechiul său rol de mediator între învingători și învinși, cari însă cereau să li se dea ca ostatec Iurie, fiul cel mai mic al lui Hmil[4]. In timpul nunții chiar, el ar fi vorbit lui Timuș de pace, și acesta, scoțând pe jumătate sabia, ar fi strigat că războiul va ține „cât va fi un os de Polon și de Cazac"[5]. Dar el nu știa că acela care se mândria că a căpătat prin norocul său în luptă „aproape jumătate din regatul Poloniei: Ucraina, Rusia Albă, Volinia, Podolia și toată Țara Rusească", scria Turcilor, „închinându-li toată pravoslavia", în numele unei oștiri de 300.000 de oameni, gata oricând de război, și era gata să jure înaintea Pașilor vecini, de Silistra și de Cetatea-Albă —, oferia să cucerească restul Poloniei și Lituania, *dacă numai i s'ar da ca prealabilă răsplată*, *Domnia Moldovei*, Vasile, care se pare că, atunci, nu se învoise încă la nuntă, fiind de fapt un trădător al Impărăției[6].

---

[1] Miron Costin, *l. c.*

[2] Ed. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 34 și urm. (în limba polonă); Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 208 și urm. (traducere germană).

[3] Hurmuzaki, V², p. 2, no. II. O scrisoare a lui Vasile către residentul imperial la Poartă, 15 Septembre 1652; Hurmuzaki, V, pp. 11-2, no. XIV.

[4] I. Bogdan, *Doc. Pol.*, I, p. 33, no. XXVI. Cf. *ibid.*, p. 43.

[5] Hurmuzaki, IX, pp. 15-6, no. XXVI. Cf. și *ibid*, p. 17, no. XXVIII. O pretinsă neînțelegere între Timuș și tată, care ar fi rămas dușman al lui Vasile; *ibid.*, p. 18, no. XXXI. V. mai departe în text.

[6] *Ibid.*, p. 41. Pentru zvonurile politice care urmează această nuntă, Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CCXL-I

www.dacoromanica.ro

Fig. 16. — Ioan, fiul lui Vasile Lupu, după o țesătură.

www.dacoromanica.ro

Dar peirea i se pregătia în momentul când se gătia să joace din nou rolul, care-i adusese atâta reputație, de împăciuitor la hotarele sale[1].

De mult, boierimea de țară se simția înlăturată de Grecii din jurul Domnului. Un Nicola Catargiu ajunsese a fi sfetnicul cel mai ascultat și el jucase rolul de căpetenie în negociarea căsătoriei domniței Maria cu Ianus Radziwill[2]. Îl întâlnim dese ori întrebuințat în misiuni. Frații Cantacuzini, Toma și Iordachi, aveau în mână Vistieria și erau necontenit în jurul Domnului. Pe acesta-l vedem cerând de la Poloni eliberarea cutărui Grec de la dânsul, găsit în tabăra căzăcească[3]. Represintanții la Poartă erau, în 1657, Catargiu, intitulat fost Mare Vistier, Ionașcu, fost Agă, dar lângă ei se află Iordachi Cantacuzino, în calitate de fost Postelnic Mare, un Mare Păharnic Ramandi, un grămatic Iorga, un Dima Rusul, un Scarlat, un medic Iani, un Conduratu, un Parvana, un Margariti, un Pantazi, „gelepi", un fost Cămăraș la chervăsarie, Neculae Pană, un Asanachi, fiul lui Constantin Asani Celebì, un Iorga Asani și fiii lui, un Apostol Mavrodi și un Nichita[4].

De aici nemulțămiri, în care se amesteca și conștiința că toată această pompă, tot acest prestigiu costă prea scump. Aceasta o spunea un tânăr boier Sturdza pe la Hotin, în 1640 încă, unui Polon în trecere: el singur plătește de obiceiu o sută de zloți roșii pe lună, și, când poruncește Domnul, și pe săptămână, iar țăranii, de și satul e mic, dau pe luna opt sute de zloți[5]. In 1651 se afla în Ardeal, cu o misiune de la Domnul său, unul dintre cei mai bogați boieri ai Moldovei, Gheorghiță, fiul lui Dumitrașcu Ștefan; el capatase, de și cunoștințile-i de carte nu erau din cele mai bogate, locul pe care-l ținuse atâția ani cu vrednicie Teodor Ianovici. Era un om pasionat și gata de hotărîri răpezi; căsătoria lui cu Safta, fiica lui Boul[6], boierul influent și ambițios de la în-

[1] Cf. și I. Tanoviceanu, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2 a. XXIV 1901).
[2] I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, la această data.
[3] *Ibid.*
[4] Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 343.
[5] P. P. Panaitescu, *Călători ploloni*, p. 46.
[6] V. Iorga *Studii și doc.*, IV p. CCXVIII, nota 2

www.dacoromanica.ro

ceputul acestui secol se făcuse printr'o răpire, făcând să se întoarcă rădvanul întâlnit în cale la casele lui de țară[1]. Cu prilejul acestei misiuni el arăta lui Mikes, unul dintre cei mai de samă sfetnici ai lui Rákóczy[2], că, nu numai boierimea, dar toată lumea nu mai poate răbda povara unor dajdii necontenit crescute[3].

Cândva, la începutul anului 1653, Gheorghiță Logofătul, cu frumoasa iscălitură, și, cu o iscălitură primitivă aspră, ca a unui om care fusese ridicat „den obiale", Ștefan Marele Serdar, se îndatoriau față de prințul ardelean, „pre sufletul nostru cel creștinesc, cum așa să ne ajute noă Dumnezău și Sfânta Mariia Prețista și sfenții îngerii și toții sfenții lui Dumnezău și sfânta Beasereca și Sfântul Post" că, „de i să va face milă Măriei Sale Craiul Ardialului de aciastă săracă țară și va lua de pre asupra noastră pre Vodă care este acum, pre Vasilie-Vodă, și pintru acesta lucru va porni Mărie Sa oștile, să nu vom putè amândoi, iar unul dintre noi vom mearge în oștile Măriei Sale, iar cellalt dintre noi vom fi în potriva lui Vodă, ca nice să poată a strânge oști, nice el să poată scăpa, și avuție lui Vodă, unde vom ști, Mării Sale au omului Măriei Sale vom face știre, și vom nevoi cu toată putere noastră ca să mearg̃ă la mânile Măriei Sale"[4]. Nebănuind asemenea gânduri ale lui Gheorghiță Ștefan, Domnul dusmănit în ascuns îi dădea, cum am spus, locul de Logofat Mare pe care-l ținuse până la moartea sa, după începutul lui 1648 Teodor sau Toderașcu Ianovici[5].

Prințul Ardealului, veșnic cu ochii asupra Coroanei polone, crezu că se poate îndeplini împotriva acestui om care nu mai avea sprijin în țară și care pierduse favoarea Turcilor, care, în sfârșit, devenise, prin încuscrirea cu Cazacii, un dușman al Poloniei, ceia ce făcuse odinioară dincoace de munți un

---

[1] Neculce, *O samă de cuvinte*, ed. Kogalniceanu.

[2] Călătoria lui în Moldova la 1648; Iorga, *Doc. Ard.*, I, pp. 1167-8, no MMCLXXI.

[3] Sârbu, *o. c.*, pp. 303-9.

[4] Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 29-30, no, XXXIX.

[5] O scrisoare a lui, pentru niște pahare de argint cerute Bistrițenilor, la 12 Ianuar 1648; Iorga, *Doc. Ard.*, I, pp. 1166-7, no. MMCLXIX.

www.dacoromanica.ro

Sigismund Báthory. Il jignise neizbânda fratelui Sigismund[1], care trebuia să fie soțul Ruxandrei, și căsătoria ei cu Timuș era încă un motiv de dușmănie.

Această înlăturare a Domnului moldovean, așa de zguduit și de isolat, ar fi vrut s'o facă însă nu el de-a dreptul ci cu ajutorul lui Matei, trezind între Muntean și vecinul lui dușmănia de odinioară. Presintând pe Vasile ca fiind gata de un atac asupra Țării-Românești, ceia ce era o imposibilitate, — și se va adăugi pe urmă că e vorba de a găsi un rost domnesc la noi lui Timuș, ceia ce era tot așa de neadmisibil, cu statornicul respect față de originea dinastică sau măcar locală a stăpânitorilor , el îl invită să facă un război preventiv[2].

Răspunsul bătrânului, care-și mărturisia totuși neîncrederea în Domnul vecin, pe care-l privia ca o fire nestatornică, — și de aceia nu-i merge bine nimic , fu că o asemenea întreprindere nu e cu putință. Știind ce intrigi se țese în în jurul moștenirii sale, care trebuia să fie apropiată, dându-și samă că boierii nu se mai uită în primul rând la dânsul, ci la acei cari-i pot fi urmași: ori nepotul de soră, Diicul Dinicu, Constantin), ori fiul din flori, odată însemnat la nas, dar apoi iertat și pus în rosturi înalte oștășești, alt Constantin. al lui Radu-Vodă Șerban, el mărturisește că nu mai este la el acasă vechea bună înțelegere a tuturora. De nimeni n'are a se teme, el însuși, sau acel urmaș care va fi să fie. Țara a putut sa resiste pe vremea când Domnia lui avea altfel de dușmani decât acuma. Și el adăugia că, mai la urma urmei, „cheltuielile ce ar fi să se întrebuințeze fără folos întru aceasta războiul cu Moldova , găsim mai bine a le îndrepta către alte scopuri mai vrednice“[3].

---

[1] El moare la 4 Februar 1625

[2] *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIII, pp 99 103.

[3] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL VIII.

Lucrul de tipar al lui Vodă-Matei

Scopurile de cultură ale lui Matei le cunoaștem. Opera de tipăriri folositoare slujbei bisericești și sufletului creștin urmase și după data la care ne-am oprit pentru a urmări legăturile politice care duseseră la acest punct. La 1649 apare, nu în vre-o mănăstire, ci la Târgoviște chiar, un *Penticostariu* sau „Triod înflorit" slavon, pe care-l scoate cu banii săi Doamna Elina, la sfârșitul zilelor ei, prefața, pompoasă, în care se arată că e o operă potrivită destinației sale, fiind datorită, firește, lui Udriște Năsturel. „Stăpâna întregii țări ungro-vlahe, transalpine", o închină lui Damaschin, de la mănăstirea lui Sfântul Sava Sârbul de la Muntele Athos, un călugăr sârb de acolo, Ioan din Gomioniţa, ostenindu-se cu îndreptarea lucrului făcut de tipograful slavon Proca[1]. In anul următor, un ierodiacon Mihail plătește pentru a se da în românește *Cartea ce să cheamă pogribania preoților mireani și a diaconilor*. E o lucrare literară îngrijită, în care „s'a alaturat izvodul slavonesc lângă cel grecesc", prin „oameni carturari buni și înțelepți". Această cărticică de ceva peste cinzeci de pagini e deci închinată numai serviciului, „lămuriciunea" clerului[2]. Forma e limpede și arată o muncă pricepută și cinstită.

Tipografia din Târgoviște nu era cea de la mănăstire, mutată în cetatea de Scaun, de vreme ce în același an teascurile egumenului de la Câmpulung, Melhisedec, dădeau o

---

[1] Bianu și Hodoș, *o. c.*, I, pp. 171-5, no. 55. *Triodul* de la n-l 56 nu poate fi decât tot acesta.

[2] *Ibid.*, pp. 175-7, no. 57.

[3] O scrisoare a lui din 1646, românească, în Iorga, *Brașovul și Românii*, pp. 129-30, no. 7. O alta, fără dată, *ibid.*, pp. 130-1, no. 8.

www.dacoromanica.ro

Psaltire slavonă, menită, ca şi alte publicaţii în limbă străină ale acestuia, să treacă graniţile [1].

Mitropolitul Ştefan însuşi, „cu mila lu Dumnezău, arhiepiscop, mitropolit al Târgoviştii, Plaiului şi a toată Ungrovlahiia, exarhul Sfântului Scaun Apostolesc Costandinopol", e acela care iea asupră-şi în anul următor, 1651, publicarea cărţii despre taine, *Mistirio sau Sacrament,* titlu greco-latin. Ea nu e un răspuns la cele *Şapte taine* din Iaşi, 1644. Aceste abia cinzeci şi trei de pagini nu pot să ţie concurenţă operei, de şase ori mai întinsă, a învăţatului Eustratie Logofătul; cu atât mai mult că existenţei cărţii, mult superioare, a Moldovenilor unii se consacră nici măcar o alusie, şi aici nu e vorba de lămuriri teologice, ci numai de rugăciunile la cele şapte taine [2].

In sfârşit, pe vremea când se uneltia răsturnarea lui Vasile-Vodă, tipografia din Târgovişte îşi însuşia o parte din cuprinsul „cărţii de învaţături" a lui Varlaam prin întinsa lucrare a unei noi *Pravile* sau, cu titlul întreg: „Indereptarea legii cu Dumnezeu, care are toată judecata arhierească şi împărătească de toate vinile preoţeşti şi mireneşti, Pravila Sfinţilor Apostoli", — cuprinsă în cele „Şapte Taine de la Iaşi", „acealea 7 sâboare] şi toate ceale nemeaztnice, lângă aceastea şi ale s das[cali a lumii: Vasile Vel[ichi], Timothei. Nic. Nicolae *(sic),* Theologhie dumnezeeştilor bogoslovi, scrise mai năinte şi tocmite cu porunca şi învăţătura blagocestivului Inpărat chir Ioan Comninul de cuvăn[tătoriul] diac[on] al mar[ii] Besearci lu Dumnezeu şi păzitor de pravili, chir Alexie Aristinu, iar acum de întâi prepusă toată de pre ellineaşte pre limba rumânească".

La 1651 egumenul era însa Dionisie; *ibid.,* pp. 29-30, no 1. In *Rev. arch.,* VII (1886), p. 346 şi urm., *Inventaire des pièces manuscrites grecques des XVII-e et XVIII-e siècle, conservées dans les Archives du couvent Saint-Louis à Péra de Constantinople,* de André Leval, p. 353, se semnalează scrisoarea „de prietenie" a lui Matei Basarab catre Iachint, arhiepiscop de Smirna (5 Februar 1654).

[1] Bianu şi Hodoş, *o. c,* I, pp. 177-8, no. 58. Lucratorul, Preda „Stancevici", e de sigur fratele lui Proca „Stanciovici", pomenit mai sus, ca lucrând la Dealu şi apoi la Targovişte.

[2] V. în Prefaţă *(ibid.,* p. 182). „Nu cum au fost până acmu sloveneaşte tipicurile, carele nu le pot şti cinstiţii şi cuceriţii preoţi, pentru nesebuiala lor,. ce tot rumâneaşte toate tot pre rând".

www.dacoromanica.ro

Acela care a căutat originalul, pe care i l-a pus la dispoziție în sfârșit, după zădarnice cercetări și la Patriarhul ecumenic, ca manuscript, căci Mitropolitul declară că nu mai poate avea încredere în tipăriturile atât de adesea ori pătate de eresie, — Vistierul al doilea al lui Matei, Gheorghe Karydis din Tricala, e un călugăr ardelean, care iscălește, cu pretenție de învățătură clasică, „Daniil m[onah] Panonianu", „Panonia" lui fiind din vre-un sat de peste munți. Se arată ca ucenic smerit al celor doi dascăli chioți așezați în Țara-Românească, Ignatie Petritzi și Pantelimon Ligaridi. A doua Prefață, datorită Mitropolitului, care s'ar părea că face un joc de cuvinte numind „lupul' pe Satana „înșelătorul", adauge, într'un potop de frase tot așa de greoiu țesute ca și ale tălmăcitorului din grecește, lămuriri asupra izvoarelor ca și asupra scopului tipăriturii oferite „acestii oblastii și micșoare țări". Dar originea sătească a Mitropolitului îl face să se coboare la realitate, definind astfel îndreptariul din mânile meșteșugarilor: „când lucrează lemne sau pietri, fiind nodoroase, strâmbe și colțoroase și neneatede, puind acel dreptariu, le tocmesc și le netezesc și așa le alcătuesc una cu alta". Ipocrat apare deci curios în această stângace înșeilătură și istoria Papilor, urmată de a vechii Rome profane, cu „ypatii" ei, e tot așa de puțin la locul ei. Nu lipsește nici un fel de naivă istorie a legislațiilor de-a lungul secolelor.

De fapt, pe când Daniil, care-și mai zice și „Andrean", adecă Adrian, anunță că va da, și cu binecuvântarea lui Paisie de Ierusalim, numai traducerea textului acestui compilator bizantin Alexie Aristenos din insula Rodos, o mare parte din imensul volum de aproape opt sute de pagini cuprinde, fără vre-o îndreptățire sau explicație, lucrarea moldovenească a lui Eustratie, pe care o îndreaptă numai ca formă, ici și colo[1].

Tot în șirul traducerilor și din grecește se așează și acea *Târnoseni'a,* tot din 1652, care poartă cu mândrie ca prime titluri pe cel grec: „engheniasmos" și pe cel slavon. Tipăritorul pare a fi fost un Moldovean, căci, — ciudat cas cu totul unic, — lui Ștefan i se zice, moldovenește. „a toată Țara

[1] Prefața, *ibid.*, pp 190-203. Pentru ediții, Iorga, *Ist. lit. rom.,* I, ed. a 2 a, p. 280, nota 2.

www.dacoromanica.ro

Muntenească", așa cum dorise, ca osebire de Moldova, și Ureche (dar în preția firește el apare ca „arhiepiscop și Mitropolit a păzitei de Dumnezeu cetate Târgoviștii și a toată Ungrovlahia"). Și aici sânt citații de autori, până la Pahimere, care arată o ridicare însemnată de nivel.

Însemnătatea mare a acestei cărticele stă însă în aceia că pentru întâia oară se dă în românește tipicul, rugăciunile, — un început de romanisare a slujbei care se va continua mai târziu numai, și nu fără mari greutăți.

Însemnat în aceste lucrări e înainte de toate resultatul silinților de a potrivi cu graiul vorbit pe la jumătatea acestui veac al XVII-lea formele aparținând unei limbi de o atât de înaltă desvoltare ca acea grecească. Astfel toate aceste Pravile, între care și întâia traducere munteană, sânt un tesaur de cuvinte aduse să însemne noțiunile cele mai înalte și mai fine ale cugetării juridice. Nu e nicio încercare, cât de slabă, care ar fi cerut altfel de cunoștinți și de simț al vieții reale, de a lega severele norme de judecată ale Romei romane și ale Romei bizantine de realitățile unei vieți patriarhale în care însă, la fund, erau totuși aceleași principii. Dar, când e vorba de anume vinovății și pedepse, obiceiuri și regule, traducatorul, cel muntean, un Român de naștere, venit din Ardealul rurat, fără Stat al nației, mai mult decât Moldoveanul la care putem bănui o origine străină, grecească, trebuie să recurgă la felul de a vorbi al mediului său, și, cum orice traducere este și o adaptare, el ajunge astfel, prin ce adaugă și ce scade la sensul originalului, a da și lămuriri despre obiceiul pamântului al nostru, care ar trebui alese și interpretate cu cea mai mare atenție. Aceasta în același timp când limba însași, silită să urmărească asemenea idei și să îmbrace astfel de formule, câștigă prin câteva lucrări de traducere ceia ce n'ar fi putut culege dintr'o lungă desvoltare a literaturii originale.

Dar, pe când Țara-Românească a lui Matei, continuându-se publicarea cărților slavone trebuitoare slujbei bisericești sau ajutându-se pioasele dorinți ale cutărui cleric spre folosul religios și moral al contemporanilor săi, căuta să arăte că poate susținea concurența în domeniul unor întreprinderi

www.dacoromanica.ro

literare mai grele, în Ardeal ceia ce am putea numi imperialismul celui de-al doilea Rákóczy, care urmăria de fapt o dominaţie ca a lui Sigismund şi a lui Gabriel Báthory asupra unui nou sistem de „Dacie" până la Dunăre, se manifestă şi în noua activitate de tipar, mult superioară ca gândire şi chiar ca formă, a Bisericii din Ardeal supt conducerea isteţului nou Mitropolit Ştefan, — după numele celui al Ungrovlahiei , care se chemase în mirenie Simion şi *nu era poate decât însuşi acel Simion Dascălul care a adăugit şi mai ales netezit pe alocurea cronica lui Ureche*[1].

Caci, şi pe aceasta se sprijina încercarea de influenţă ardeleană dincoace de munţi —, viaţa bisericească a Românilor din toate provinciile tinde, prin schimbarea de loc, de atârnare, a oamenilor spre o acţiune comună, solidară.

Am văzut pe Udrişte Năsturel înţelegându-se cu mitropolitul Varlaam pentru Răspunsul la catehismul calvinesc, pe „Panonianul" Daniil Andrean lucrând la Târgovişte pentru ca apoi, după moartea lui Matei-Vodă, el să se întoarcă în Ardealul său „panonic" şi să fie succesorul, de înaltă cărturărie grecească şi de sigur şi latinească, al lui Simion Ştefan. Un calugăr Silivestru fu chemat acolo, în Ardeal, pentru a începe, după un text slavon, o ediţie locală a Noului Testament, şi acest ieromonah muri la un lucru care trebui reluat pe o bază mai largă[2].

După ce, la 1648, cu un tipograf braşovean care nu arată a fi Român, Martin Maior, se publicase la Alba-Iulia, cu litere latine şi cu o prefaţă în ungureşte, pentru Biserica

---

[1] In acte interne, el îşi zice numai „Vlădica Ştefan ot Belgrad şi a toată ţara Ardealului"; Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 28, no. XXXVII. In această scrisoare ca şi în Prefeţi se păstrează moldovenescul *â* în loc de *ă* final. Scrisoarea lui, din care am dat un facsimile la locul arătat mai sus, e de o rară fineţă.

[2] Bianu şi Hodoş, *l. c.*, p. 169. Vedem şi calugări de la Voroneţ adunând milostenie în Maramureş şi în Ardeal; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1177, no. MMCXCVI. In Maramureş funcţiona pe atunci un episcop românesc, Sava, în legaturi cu Moldova; *ibid.*, p. 1183, no. MMCCXVI. De el, şi nu de Sava Brancovici, cum credeam altă dată, e vorba în scrisoarea lui Rákóczy către Bistriţeni, care-l arată fugit în Moldova; *ibid.*, p. 1199, no. MMCCXLVIII. Iar în mănăstirea de la Moiseiu era, pe lângă preot, şi un protopop; *ibid.*, p. 1190, no. MMCCXXX.

www.dacoromanica.ro

„valaho-maghiară" din Banat şi şcolile ei supt ocrotirea Banu lui român de acolo, un viitor prinţ, Românul Acaţiu Barcsai, un Catehism calvinesc, tradus din limbile maghiară şi latină de predicatorul Ştefan Fogaraşi, pe care numele-l vădeşte a fi din Ţara Oltului ardeleană, lucrare de luptă, nu atât cu vechea ortodoxie, domoală supt prigonire, ci cu catolicismul, ale cărui „rosarii" şi „breviarii" sânt atacate în cuvintele de lămurire, şi se aştepta şi o Psaltire tălmăcită de acelaşi, Vlădica ardelean se putea mândri cu editarea strălucitului *Nou Testament*, ieşit, cu acest titlu de latinitate, în aceiaşi capitală a Ardealului[1].

E iarăşi o lucrare care se recomanda pornind de la un text grecesc înaintea celui slavon şi corespunde astfel noii tendinţi spre formele primare, ale cărturarilor din amândouă ţările româneşti libere. Dar însemnătatea ei nu stă numai în această lăudată autenticitate.

Prefaţa unui şef de Biserică, mesfătuit şi necondus de nimeni, ci lucrând după însuşi îndemnul sufletului său, el îşi zice, mândru: „arhiepiscop şi mitropolit Scaunului Belgradului şi a Vadului şi a Maramureşului şi a toată ţara Ardealului", — începe curagios cu afirmaţia, sprijinită pe Scriptură, că „n'au făcut Dumnezeu oamenii pentru Craiu, ce au ales Dumnezău şi au rânduit Craii şi domnii pentru oameni", ideie pe care o simţim nu odată în judecăţile cronicii lui Ureche. In cuvinte frumoase se arată supremaţia culturii, care e aşa „cumu-i de treabă lumina în casă, în vreme de noapte". Rákóczy e lăudat pentru grija de „cărtulari", pe cari-i trimete în Apus „să înveaţe cu de-adinsul cuvântul lui Dumnezău din Scripturâ jidovească şi greciască". Şi în Biserica „Rumânilor carii sânt în ţara Măriei Sale", el a dorit deci să fie acel Cuvânt al lui Dumnezeu care lipsia de prea multă vreme. S'au căutat astfel, între „popi", „preuţi cărtulari şi oameni înţelepţi", în stare să întrebuinţeze şi texte greceşti şi latine, nu numai cele slavone, obişnuite. S'au adus, natural de la Târgovişte, şi meşteri de tipar, „tipografi". Se arată că „izvoadele" sânt, întâiu, cel grec, apoi traducerea Sfântului Ieronim, iar, în ce priveşte pe cel sla-

[1] Pentru condiţiile materiale ale publicării, I. Minea, în *Cercetări istorice*, V-VII, p. 350

www.dacoromanica.ro

von sau „sârbesc“ e acela de curând apărut la Moscova. Se insistă asupra felului de presintare, cu „şuma la toate capetele şi în şumă săntu stihuri“. Se subliniază păstrarea cuvintelor greceşti fără corespunzători în româneşte, ca: sinagogă, publican, gangrenă şi chiar „pietri scumpe carele nu să ştiu rumăneaşte ce sănt, nume de oameni şi de leamne şi de veşmente şi altele multe carele nu să ştiu rumăneaşte ce sănt, noi înca le-am făcut greciaşte, pentru că alte limbi încă le-au lăsat aşia“. Şi acum vine acel loc adesea citat, în care se arată preocuparea ca textul. prin cuvintele întrebuinţate, să poată fi înţeles oriunde, cu părerea de rău numai că „răsfirarea“ Românilor prin mai multe ţări i-a făcut să împrumute de la alte naţii elemente străine de circulaţie numai locală. Şi se fixează principiul, ara de sănătos, care n'a putut pleca decât de la o minte luminată cu instinctul a ceia ce trebuie făcut pentru a se ajunge la doritul graiu unitar: „Rumănii nu grăescu în toate ţărâle într'un chip, încă neci într'o ţară toţi într'un chip. Pentr' aceia cu nevoe poate să scrie cineva să înţăleagă toţi, grăind un lucru unii într'un chip, alţii într'alt chip: au veşmânt, au vase, au altele multe nu le numescu într'un chip. *Bine ştiu că cuvintele trebuie să fie cu banii, că banii aceia sânt buni carii îmblă în toate ţările; aşia şi cuvintele acealea sânt bune carele le înţeleg toţi.* Noi drept aceaia ne-am silit, de în cât am putut, sa izvodim aşia cum să înţeleagă toţi: Iară, să nu vor înţeleage toţi, nu-i vina noastră, cei de vina celuia ce-au răsfirat Rumănii printr'alte ţări, de ş'au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăescu toţi într'un chip“ [1].

Pentru întăia oară se punea o atât de grea problemă, şi ca căpăta o soluţie atât de înţeleaptă. Câtă deosebire între acest ton şi acela al bietului predicator pentru Lugoj şi Caransebeş, care vorbeşte odată numai de neamul „maghiar“ în care confundă pe al său! Şi acela care ştie deosebirile de vocabulariu de la o ţară la alta arată că a trăit şi în mijlocul altor Români decât aceştia din Ardeal, din care arată sa fie în adevăr originar. Aceasta întăreşte părerea că, de oare ce era greu ca naţia sa aibă în acelaşi moment doi

[1] Bianu şi Hodoş, *l. c*, p. 170

www.dacoromanica.ro

cărturari de o asemenea valoare, Vlădica ardelean a putut fi luat, *poate și prin stăruințile lui Vasile-Vodă, pe o vreme când el era în bune legături cu întâiul Gheorghe Rákóczy,* din acea Moldovă unde Simion îndeplinia rosturi de dăscălie la școala Trei Ierarhilor. Numele lui Ștefan fiind probabil în legătură, cum am spus, cu al Mitropolitului muntean, Simion Ștefan, care a ținut, de altfel, după obiceiul calvin, ca pentru Gheorghe Ghenadie și Ilie Iorest cel de-al doilea nume nefiind decât cel călugăresc), să-și păstreze numele din mirenie, ar întâțișa, supt mai mult decât un raport, acea unitate românească pe care o recomandă în ce privește limba literară și bisericească, prin care s'ar lega cei așa de larg „răsfirați".

Același spirit însuflețește, la același nivel, *Psaltirea,* cu titlul și evreiesc și românesc: *Cântar a,* bălgrădeana din 1651, care proclamă în titlu chiar că e scoasă de-a dreptul după originalul evreiesc. Cu aceiași grijă de a nu se neliniști ortodoxia, așa încât frumoasa carte să poată umbla oriunde, Simion Ștefan lămurește în aceiași limba, așa de sigură și de fluentă, pe cetitorii de pretutindeni asupra condițiilor noii sale lucrări și a scopului ce urmărește. Și, pentru a-l vădi pe acesta, se spune cuvinte celor deprinși cu slavona: *„Frumos dar a lui Dumnezău iaste a ști în limbi, numai să viiaze cu dânsele, ca să înțeleagă și alți ce zice, că aimintria nime nu va putia lua întrămare den cuvântul sfânt".* Se cere cuvântul viu al poporului și pentru liturghie, dar, pentru a evita supărarea Răsăritenilor, lipsa de folos a graiului străin se învederează numai în ce privește pe catolici: „Papii de Ram și cei bărați leanișî și pătări ce să chiamă părinți și deaves tăvnici și călugărițe, carii nemică nu știu carte și încă cântă Tatăl Nostru și Ave Mariia și psalomi în limbă streină fără de toată știința"[1], Autorii Prefeței, cunoscătorii de ebraică, pomenesc pe Vlădica „Semeon Ștefan Mitropolitul din Scaunul Belgradului", păstrându-și dreptul lor de autori.

E o lucrare învățată, care ține să însemne, ca în publicațiile ungurești și apusene, deosebirile între forma grecească și aceia de la care pornește[2].

---

[1] Cum se vede, ortografia e moldoveneasca.

[2] V. prefețele, *ibid.,* p. 184 și urm. Cf. și Iorga în *Mem. Ac. Rom.,* seria a 3-a, XIII Doamna Elina și tiparul .

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL IX.

Căderea lui Vasile-Vodă

Dar, îndată, tipar şi griji de cultură dispar în tragedia pe care vanitatea lui Rákóczy o găti Moldovei, dar care trebuia să ajungă şi pe răsturnătorii lui Vasile-Vodă, aducând aceiaşi scădere şi a Ţării-Româneşti şi a Ardealului.

Nu se poate admite că în iarna lui 1653 Matei să se fi simţit atât de ameninţat de Vasile, încât să se fi gândit la un adăpost în munţi, cu boieri cu tot, implorând ajutorul lui Rákóczy[1]; Domnul muntean avea, cum s'a dovedit îndată, cu ce să se lupte contra oricui. E vorba, în actul nedatat care s'a adus înainte[2], de vre-o veche panică, de către Turci. *Atacul contra Moldoveanului a venit de la Rákóczy. înţeles de mult cu Logofătul doritor de Domnie.*

Gheorghiţă Ştefan, care avea de mult taina tuturor negociaţilor celor mai întinse între Vasile şi Rákóczy[3], fusese trimes de curând în Ardeal , şi Serdarul Ştefan la Munteni, ca să se dea asigurări de prietenie în ambele locuri[4]. Ei se în-

[1] *Török-mag. emlékek,* V, p. 427 şi urm.

[2] Sârbu, *o. c.,* pp. 322-3 şi p. 322, nota 1. Bucata de pe pp. 425-7 ale publicaţiei maghiare, şi ea nedatată, nu poate fi nici aceia de atunci; e vorba, din partea unui trimes muntean, de un război preventiv contra lui Lupu; Turcii ar putea fi cumpăraţi, şi, oricum, s'ar stabili cu Moldova o legătură ca pe vremea lui Mihai Viteazul. Cf. Sârbu, *o. c.,* p. 323 şi nota 1.

[3] V. scrisoarea lui din 1648 către Craiu pentru „cuvinte" care „sintu spre binele Marii Tale şi a casăi Marii Tale" şi care s'ar putea spune numai lui Ioan Kemény, în Iorga, *Studii şi doc.,* IV, pp. 25-6, no. xxxv.

[4] Kraus, p. 198. Cf. pentru dată, dubioasă; Sârbu, *o. c..,* p. 324, nota 2

www.dacoromanica.ro

toarseră cu astfel de ştiri înşelătoare, încât Vasile, care, negociind de la Hotin, credea că e aproape sa faca a se încheia pacea între Poloni şi Cazaci, începu, supt presiunea celor cari se plângeau de biruri prea mari, cu licenţiarea mercenarilor săi[1]. El avea pe Nemţii pomeniţi mai sus, aduşi din Polonia, şi un număr de Unguri, cu un Ioan Szilágyi[2]. O parte din oşti merse ca şi cum ar fi fost vorba de o afacere cu Tatarii, supt comanda Serdarului, spre Nistru[3].

O scrisoare din 2 April a lui Rákóczy către Bistriţeni, ordonând închiderea pasurilor[4]. arată că încă de atunci totul era pregătit pentru invasie, care era să se facă pe la Trotuş, supt conducerea lui Ioan Kemény, trimesul la nunta Ruxandrei, care încă de atunci se înţelesese cu Ardelenii, Logofătul trădător ceruse voie să meargă la satele sale de spre munte[5], soţia fiindu-i bolnava greu.

Domnul află de ceia ce i se pregăteşte printr'o scrisoare, ca din partea unui mercenar străin, a boierilor Ciogoleşti (Petraşcu era cumnat cu Gheorghiţă), cari intraseră în conspiraţie[6]. Ei fură arestaţi, şi se trimeseră slujitori după Logofăt, care se afla însă acuma în mijlocul aliaţilor săi străini: Serdarul, chemat de la Nistru, se încumetă să vie şi fu executat împreună cu cei doi Ciogole în clipa când Vasile stătea să plece pentru a se închide la Hotin[7].

Acuma Kemény se unise cu Muntenii, cari, supt comanda lui Diicul, pătrunseseră pe la Focşani, şi oastea menită să sprijine răscoala se afla la Roman[8]. Dar ţara stătea liniştită, şi în zădar întreba Rákóczy, la 15 ale lunii, „dacă poporul se alătură la Voevod sau la oastea noastră, ori a fugit, s'a răzleţit“ . In zădar se căutară boierii de cari el se credea

---

1 Pavel de Alep.

2 Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1161-2, no. MMCLXI: p. 1167, no MMCLXX.

3 V. şi Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCXLIV.

4 *Ibid.*, p. 1213, no. MMCCLXXVIII.

5 Sârbu, *o. c.*, p. 324.

6 Pentru Constantin, când se afla la moşie la Calafendeşti; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1212, no. MMCCLXXVI.

7 Miron Costin, pp. 323-6.

8 *Ibid.*, p. 326.

9 Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp 1212 3, no MMCCLXXIX.

www.dacoromanica.ro

sigur; un Şeptelici şi doi alţii [1]. „Ţara era toată cu ură", spune Miron Costin, dar nu se mişca [2].

Aşezarea lui Gheorghe-Vodă Ştefan [3], sosit în ziua de Florii [4], se făcu după vechile datine pe care le descrie Paul de Alep, însoţitor al Patriarhului sirian de Antiochia, dar el nu era mai puţin un Domn numit de Rákóczy, impus de dânsul cu puterea, instalat de generalul maghiar care acasă la el chiar îşi lua apucături de vice-rege. Miron Costin reproduce scena care a scăpat clericului străin. În prezenţa lui Diicul, care se pare că a voit el acest tron, „gloata" adunată de pretutindeni ca să ia parte la înlăturarea unui regim strălucit, dar apăsător, „au mers la Chemini Ianăş, strigând: „Să ni fie Domn Ştefan Gheorghie Logofătul!". Li-au răspuns Chemini Ianăş: „Pre voie să vă fie precum poftiţi" [5]. Întocmai ca şi atunci când, cu vreo şaizeci de ani în urmă, era aşezat de soldaţii unguri ai lui Aron-Vodă, în numele lui Sigismund Báthory, alt Ştefan-Vodă, Răzvan. Numele lui Ştefan-cel-Mare era, deci, a doua oară luat în deşert pentru o Domnie hotărîtă, în vederea scopurilor lor, de străini, de acel Ardeal unguresc al privilegiaţilor care privise totdeauna cu dispreţ şi cu ură lucrurile de la noi [6].

Episcopul de Huşi, Ghedeon, fu acela care, în biserica vechiului Ştefan, la Sfântul Nicolae de lângă Curte, făcu sfinţirea omului lângă care până atunci stătuse în Divanul lui Vasile-Vodă; Varlaam refusase consacrarea usurpaţiei şi el căutase un adăpost la munte, unde se mai ţinea necucerită Cetatea Neamţului, cu comorile Domnului fugar [7].

Urmărirea lui Vasile, care trimesese solii desperării sale la Timuş şi la starostele de Cameniţa, Potocki, un vechiu în-

---

[1] N-l urmator.

[2] P. 326.

[3] D. Cantemir, în *Hronic*, îl face urmaş al Báthoreştilor; p. 20

[4] *Magazinul istoric*, IV, p. 323. Doisprezece boieri mersera la Poartă cu pâri contra lui Vasile, Hurmuzaki, *Fragmente*, III.

[5] P. 326.

[6] În scrisoarea sa de la 28 August 1653 Rákóczy consideră pe Gheorghe Ştefan ca un „Domn ales"; Hurmuzaki, V, p. 15, no. XIX. V. şi părerea lui Paul Palffy în n-l următor.

[7] *Ibid*.

www.dacoromanica.ro

datorit al său [1], fu încercată imediat. La 24 April Rákóczy era sigur că s'a şi luat, în ziua precedentă, cetatea [2]. De fapt ocupaţia se făcu fără luptă; încă odata oastea fostului Domn, în care erau boieri cu „gloatele" lor, lefegiii străini, apoi dărăbanii, cu un Cara, care arată a fi Grec, cei vre-o şaizeci de seimeni pe cari Vasile-i împrumutase, ca şi Matei, de la Turci, unde aceştia formau oastea cea nouă, peste ienicerii şi spahiii revoltaţi, şi o rămăşiţă de o sută de Nemţi, *refusară să se lupte*. Fugarii, prădaţi de Hotineni, cărora li se dase un Hâjdău ca pârcălab, trecură deci Nistrul, pe când boierii şi oastea, cu tunurile, mergeau să se închine, la Iaşi, înlocuitorului. Vasile, care primise, cu nepotul său, Ştefăniţă, averea sa de la Neamţ, n'avea cu dânsul decât pe fratele său Gheorghe şi pe cei doi Cantacuzini [3]. Polonii nu-l ajutară, dar îi dădură o deplină ospitalitate [4].

Timuş, al cărui tată făgăduise cuscrului orice ajutor, chiar şi cu venirea sa în persoană [5], nu sosi pe aici, ci pe vechiul drum de la Soroca. Mergea drept spre Iaşi [6].

In acest războiu pregătit cu atâta meşteşug, ipocrisia provocată şi de frica Turcilor, domina. Diicul, care nu-şi putuse atinge ţinta, plecase înapoi, Kemény îşi retrimesese pe la Oituz tunurile şi trupele germane cele mai bune, asupra

---

[1] Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1213-4, no. MMCCLXXX.

[2] Miron Costin, p. 327. Solul la acesta fu însuşi Miron Costin. Răspunsul din 2 Maiu, în Iorga, *Acte şi fragm.*, I, pp. 218-9. I se spunea să se adreseze la Cazaci' Comandantul Ungurilor stărnia la Poloni pentru Gheorghe Ştefan; *ibid.*

[3] Miron Costin, p. 328. Cf I. Tanoviceanu, în *Arch. soc. ştiinţ. şi lit. din Iaşi, l. c.*

[4] V. scrisoarea din 28 April a lui Rakóczy catre Palatinul Ungariei; Hurmuzaki, V, p. 15, no. XIX. Pentru felul cum la Viena fu primita căderea nesigurului Vasile; *ib'd.*, IX. pp. 19-20, no XXXIII. V. şi n-le următoare, şi pentru luptele din Maiu, cu fuga lângă Iaşi a Muntenilor; pp 21-2, no XXXVI Vasile e ca „arestat' de ginere; v. şi p. 23, no. XXXVIII. *Domnul gonit ar fi trimes şi la Împăratul; ibid.*, no. XXXVIII.

[5] Iorga, *Acte şi fragm.*, I, pp. 216-7 Cehrin. 18 April Urmeaza scrisoarea lui Timuş catre „tatăl moldovean". V. şi articolul d-lui Gh. I. Constantin, în *Rev. Ist.* pe 1938.

[6] V. şi scrisoarea din 3 Maiu a lui Vasile catre Potocki, în Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 220 Se pomeneşte acolo şi de vechiul loc de luptă, Cornul lui Sas

www.dacoromanica.ro

cărora se aruncaseră șalgăii de la Ocna[1]. Aceasta de și noul Domn, împreună cu Vlădicii, boierii, „vitejii și cu toate rândurile de samă", li dăduse adeverința, cerută, că venirea în Moldova a acestei oști s'a făcut, „nu într'alt chip, ce pre pofta noastra și împrotiva celui de țară supărători, cu numele Voevod, iară cu făptura vrăjmași, ca să ne mântuiască pre noi, lăcuitorii țării", împreună cu „Matei-Vodă", purtându-se „nu ca niște vrăjmași, ce tocma ca oamenii noștri de țară, frumos și pre încet"[2]. Astfel la Popricani, pe Jijia, Cazacii, în număr de 8.000, la cari se adăugiseră Hânțeștii basarabeni, adversari ai Orheienilor, prieteni ai lui Gheorghe Ștefan, și un număr de credincioși ai vechiului Domn, putură să câștige biruința asupra dărăbanilor, cari fură în mare parte măcelăriți. Călărețiі ardeleni și partisanii noii Domnii se luptaseră bine, izbutind a răspinge întâiul atac al furioasei cavalerii căzăcești, dar a doua zi acești oșteni fără suflet începură a se împrăștia[3]. Ginerele lui Vasile-Vodă presidă la o nouă pradă a Moldovei, din Iașul unde, lângă Ștefăniță Păharnicul, el aștepta pe stăpânitorul legiuit, contra căruia, de altfel, nu se luase din partea Turcilor nicio măsură[4].

Din parte-i, Vasile venia prin Bucovina. Peste câteva zile 28 April) el era în casele domnești, Timuș mutându-se la mănăstirea Galata, unde-și făcea de cap, ucigând la bețe pe secretarul polon al socrului său[5], și amenințând pe Iordachi

---

[1] Alexandru Costin, fratele lui Miron, care conducea pe Nemți, fiind bănuit, fu închis la Făgăraș; Miron Costin, p. 332. V. și Hurmuzaki, V, la 28 April. Cf. Iorga, în *Conv. lit.*, XXXIV, pp. 926-8.

[2] Iorga, în *Bul. Com. Ist.*, II, p. 219, no. XLII.

[3] V. și scrisoarea lui Vasile în Hurmuzaki. V, p. 17.

[4] Miron Costin, pp. 330-1.

[5] Vasile se plânge pentru această ucidere a lui Kutnarski generalului polon la 19 Maiu; Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 220-1. Povestirea lui Miron Costin se adeverește strălucit și asupra acestui sângeros incident. Timuș taia cu sabia și pe polcovnicii săi. El se îndreptățise pentru uciderea nenorocitului secretar prin aceia că avea ordin formal de la tată; *ibid.* Pe unii i-ar fi iovit fiindcă nu-l împiedecară, beat fiind, de a ucide pe Kutnarski; Hurmuzaki, IX, p. 25, no. XII

www.dacoromanica.ro

şi Toma, Cantacuzinii[1]. La 22 Maiu Rákóczy se îndoia că izgonitul a putut să-şi recapete oraşul de Scaun.

El păzea hotărât la această dată să se coboare în Ţara Bârsei pentru ca pe această cale mai sigură să alerge împotriva Moldoveanului, care-şi gătia răzbunarea contra lui Matei, şi el se lăuda că, „dacă dă undeva peste Cazaci, îi va goni din ţară“ [2].

Pornirea de răsbunare, aprobată de Turci[3], a lui Vasile, care, acordând amnistia, chemase toată ţara în jurul său, a fost fulgerătoare[4]. Cazacii mergeau înainte pe drumul Bârladului, călcând locul biruinţii lui Ştefan-cel-Mare lângă oraş. Numărul celor cari alergau la Domnul cel vechiu dovedia în destul socoteala greşită pe care şi-o făcuse violentul, pripitul Ardelean.

Se repetară episoadele razboielor anterioare dintre Moldoveni şi Munteni, de la bătrânul Ştefan până la Ion-Vodă cel Cumplit. Focşanii munteni fură arşi, ca şi satele vecine, de neomenia căzăcească. Dâicul, la care se afla Ştefan-Vodă, cu câţiva tineri, nu izbuti să oprească invazia. Cazaci şi Moldoveni se revărsau pe supt dealuri pe drumul cel mare spre Târgovişte[5].

Iubirea ce i se păstra lui Matei, de bătrâni şi de tineri, liniştea cu care moşneagul conduse bătălia de la Finta, dar şi norocul şi minunea unei ploi violente care-i izbia în faţă duşmanii, scăpară pe acesta de ruşinea unei catastrofale înfrângeri, care i-ar fi aruncat în pribegie adâncile bătrâneţe.

Lupta se dădu întâiu la Şoplea, între Ialomiţa şi Teleajen, apoi în faţa satului Finta 27 Maiu. La început Seimenii, cari se retraseră în ordine, fură raspinşi, şi Timuş, care hotăra totul ca stăpân, putu să-şi petreacă o noapte la Cocoreşti, cu vechea biserică. Dar înaintarea de a doua zi se

---

[1] *Ibid.*, p. 332.

[2] Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1215 6, no. MMCCLXXXIII.

[3] Hurmuzaki, *Fragm.*, III, pp. 181-185. Dar Turcii vor isprăvi lăudând pe Matei; *ibid.*

[4] In acest moment Matei cauta un sprijin la Poloni, cărora li scrie şi Rákóczy; v. Hurmuzaki, IX, p. 22.

[5] V. descrierea austriacă din Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 188 şi urm

www.dacoromanica.ro

făcu împrăştiat. tânărul Cazac privind cu invidie partea ce o avusese până atunci la izbândă Moldovenii. Aceştia, cu Nemţii lor, răspingeră pe Roşii munteni, puşi în primele rânduri, şi până la corturi, peste şanţurile trase de Matei, care, uicio clipă, de şi va fi rănit la picior, nu se retrase din front. Mândru de ce s'a putut îndeplini în clipa aceia, Miron Costin, crescut în tradiţiile cavalereşti ale Polonilor, înseamnă: „nime nu putea zice că nu era acea năvală a unor viteji". Dar Matei, cu tunurile, trestabili lupta la aripa dreaptă pentru a reveni în centru. Asaltul ultim, prin care Cazacii credeau să smulgă biruinţa, fu înfruntat de Polonii de la Munteni, cari aveau grele poliţi de plătit. Ploaia care veni atunci hotărî desastrul oştii cu care Vasile crezuse că va întra învingător în Târgovişte. Cu vitejia cea mare, recunoscută şi de duşmani, dar şi cu acele „cuvinte dulci şi bune" pe care le găsia măreţul bătrân, Matei îşi asigurase un stârşit senin între cei cari-l iubiau pentru nestârşita iubire ce avuse el însuşi către dânşii [1].

„Vestea bună şi vesela" a înfrângerii „pizmaşului", era comunicată de batrâna Doamnă Elina, adăpostită la Rucăr, judecesei Braşovului: „Toata calarimea lui Vasile-Voda] au căzut, şi, rămâind pedestrimea, s'au închis în carăle taberilor .. şi oştile Domnu-mieu i-au înconjurat de toate părţile", aşa încât, încheie scrisoarea pe care va fi redactat-o fratele, Udrişte Năsturel, se nădăjduieşte „să se surpe semeţia vrăjmaşilor" [2].

La 31 ale aceleiaşi luni Rákóczy, care, de şi fusese chemat în sprijin [3], *nu contribuise prin nimic, cum fusese dator, la această mântuire,* o considera ca o ispravă proprie şi se gândia cum s'o întrebuinţeze în folosul său. Se laudă că i-a lăsat lui Ştefan 6-700 de ostaşi ardeleni, dintre cari o parte au şi căzut luptând. Lasă a se înţelege că, dacă n'a

---

[1] Miron Costin şi Cronica muntească, în *Magazinul Istoric, l. c.* Numărul celor căzuţi e, la Cronica munteana, de 3.000, de 4.000 într'o scrisoare a unui Ungur; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1220, no. MDCCLXXXVII. S'au luat şaisprezece tunuri; *ibid.*

[2] T. G. Bulat, în *Rev. Ist.*, XII, pp. 18-9.

[3] *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIV, p. 456 şi urm.; *Tört. Tár*, 1889, pp. 161-2. V. şi povestirea latină, dar confusă, din Kraus

www.dacoromanica.ro

Fig. 17. — Biserica Sf. Trei Ierarhi de la Iaşi.

www.dacoromanica.ro

fost de față la bătălie, e pentru că aliatul sau muntean a vrut s'o câștige singur, și se adaugе că și după izbândă el a fost rugat să nu se coboare în țară, — ceia ce, de sigur, era cu desăvârșire inutil pentru războiu și stricător pentru locuitori. Era hotărât să mai stea în lagarul de la Feldioara, de unde va ajuta, și cu trupe proaspete, la reașezarea în Scaun a lui Ștefan-Vodă[1]. Peste câteva zile el întreba, nu fără oarecare temere, dacă nu cumva învinsul pregătește „un alt războiu"[2]. Pe Vasile-l presinta Turcilor *ca pe un nou Mihai Vitеazul,* înțeles și cu Impăratul[3]. Dar pentru reașezarea lui Gheorghe Ștefan nici Rákóczy, nici Matei nu voiau să-și ieie răspunderea[4].

Vasile-Vodă ar fi fost acum înlocuit de Turcii cari suportau toate îndrăznelile, însă nu iertau pe învinși[5]. Dar la sfârșitul lui Iunie el se afla încă în Iași, adversarul său având așa de puțini oameni cu dânsul, și de la Matei, încât el zăbovia la granită[6]. Dar Timuș părăsise Moldova[7], ai lui fiind urmăriți de Orheieni și Lapușneni[8]. Fără un puternic ajutor ardelean, căci, *la rândul său, Matei nu înțelegea să continue războiul,* mulțamindu-se a-l lasa pe Ștefan să înroleze pe cine poate dintre dărabani, pe lânga ajutorul de 400 de seimeni, Vasile, care nu putea fi atacat cu așa de puține mijloace, ar fi rămas, dregându-și, cu obișnuitele jertfe de bani, și lucrurile la Poartă.

Trebui sosirea Ungurilor lui Ioan Boros pentru ca mica ceată ascunsă între Siretiu și munte, cu tot felul de tineri boierinași de țară, dintre marii boieri singur Sturdza fiind cu usurpatorul, pentru ca tabăra să se miște de la Roman spre

---

[1] Iorga, *Doc. Ard.,* II, pp. 1216-7, no. MMCCLXXXIV.

[2] *Ibid.,* n-l urmator. Intr'o scrisoare a demnitarului ardelean Ștefan Sulyok reapar Ilie și Gheorghița Șeptelici; *ibid.,* p. 1219, no. MMCCLXXXVI. Pentru Ilieș Șeptelici, *ibid.,* pl. 1243, no MMCCCXVII.

[3] Hurmuzaki, *Fragm.,* III, pp. 185-6.

[4] *Mon. Hung. Hist. Dipl.,* XXIV, p. 460. Și Turcii îndemnau la pace; Sârbu, *o. c.,* pp. 337-8.

[5] Cf. *ibid.* și Iorga, *Doc. Ard.,* II, pp. 1221-2 no. MMCCLXXXIX.

[6] *Ibid.,* p. 1222, no. MMCCXC.

[7] V. și *ibid.,* n-l următor.

[8] *Ibid.,* pl. 1225, no. MMCCXCIII. Miron Costin îi arată pe acești Basarabeni și cu Hâncești, trimeși contra lui Ștefan Vodă, p. 338

www.dacoromanica.ro

Iaşi. O luptă se dădu aproape de Cetatea de Scaun, la Sârca, în care Vasile, aproape de bătrâneţă, aduse toată energia sa, toată mândria sa jignită şi toată ura împotriva trădătorului, care nu-i ieşia în faţă. Dar încă odată el fu părăsit de oastea sa, răpede risipită pe şesul Bahluiului; fratele Domnului căzu prins şi va rămânea multă vreme închis în Ardeal (16 Iulie) [1]. Păzit de credincioşii Hâncești, Vasile trebui să părăsească din nou ţara, aşezându-se într'un târguşor căzăcesc de peste Nistru [2].

Nu-i rămânea învingătorului pe neaşteptatele decât să ieă Suceava, unde se refugiase de mult Doamna şi fiul ei, alt Ştefan. Aici reveniră scenele din vremea când Despot era încunjurat de oamenii lui Ioan-Sigismund Zápolya. Tot ca atunci erau Ungurii, sosiţi din nou cu un Ştefan Petky. Regele Poloniei el însuşi, care încheiase o alianţă cu Rákóczy [3], trimesese acuma un ajutor de 1000 de călăreţi noului vecin, care se lupta cu Timuş, întors ca să-şi apere familia soţiei şi averea socrului.

Asediul Sucevei, care ţinu mai multe luni de zile, fu purtat mai ales de setea de revanşă a Polonilor lui Konracki şi Döhnhoff. Pe urmă numai un nou ajutor ardelean veni cu Ioan Kemény.

El ţinu până în clipa când Timuş, lovit în genunchiu de o ghiulea, muri peste câteva ceasuri. Indată Cazacii capitulară, cu condiţie de a ieşi cu arme şi bagaje [4]. Polonii câştigară

[1] O descriere exactă în scrisoarea lui Rákóczy catre Palatinul Ungariei Braşov, 19 Iulie; Hurmuzaki, V, pp. 19-20, no. XXVI. Prinţul Ardealului crede ca şi Vasile ar putea fi între prisonieri. Se vorbia şi de ciocniri între ţarani şi Ungurii invasiei; v. ce scrie episcopul de Gran; *ibid.*, p. 21

[2] V. ştirile de la Ştefan Sulyok din Radnot, unde statea prinţul, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1227 şi urm., şi cele din *Acte şi fragm.*, I, p. 227 şi urm. Cf. şi Hurmuzaki, *Doc.*, V[1], IX[1], şi *Fragmente*, III, p. 178 şi urm.

[3] Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 223, no. 1. Negociaţiile cu generalul polon; *ibid.*, p. 223 şi urm. Cf. Sarbu, *o. c.*, pp. 338-40 (după actele din *Tört. Tár*, 1889, pp. 162-6).

[4] Actul însuşi al capitularii, iscălit de noul conducator, Nicolae Fedorovici, şi faţă de ambii Domni români, în Iorga, *Acte şi fragm.*, I, pp. 236-7, şi în *Istoria* lui Maiolino Bisaccioni, p. 424 reprodusă în *Arch. soc. şt. şi lit.*, IV), Buletinul de victorie al lui Rákóczy, 12 Octombre; Hurmuzaki, V, p. 32, no. XXIX

www.dacoromanica.ro

Fig. 18. — Biserica Golia din Iaşi.

www.dacoromanica.ro

astfel cea mai mare izbânda a lor asupra Cazacilor[1]. In urmă, Doamna Ecaterina fu dusă spre batjocură de noul stăpânitor în satul său Buciuleşti[2], iar nepoţii lui Vasile, care venit la Prut[3] cu ceva Tatari, trebuise să se întoarcă, spre a-şi găsi un ultim refugiu la Han[4], şi apoi la Poartă, fură ucişi. Aşa periră viteazul Paharnic Ştefăniţă, fiul Hatmanului Gheorghe, prisonier acuma, şi fiii celuilalt frate şi Hatman, Gavril, Alexandru şi Ienachi[5]. Fură aruncaţi la închisoare şi cei doi Cantacuzini, daţi în sama acelui Armaş Mare, Grigore Hăbăşescu, în care-şi pusese încrederea noul Domn. Trebui o stăruinţă de la Munteni, supt impulsul influentului lor frate, Constantin Postelnicul. pentru ca să li se cruţe viaţa[6]. Scăpară însă fraţii acestor din urma, Radu Stolnicul, Abăză Slugerul şi câţiva alţii; Gheorghe mai lăsase două fete, Măricuţa şi Ilinca, soţia vameşului Ursachi[7].

---

[1] Ca semn de mulţamita, Gheorghe Ştefan trîmete regelui „60 de vaci tinere, 40 de vase cu vin, 10 de poloboace de mied şi alte lucruri"; Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 238. Jumatate din steaguri se dau regelui, celelalte lui Rákóczy; *ibid.*, p. 239, no. 1.

[2] V. povestirea contemporana în Cronica muntenească, „Atuncea plângea mult, întrând în inima ei spaimă şi groaza mare"; p. 327.

[3] De la Raşcov, unde aşteptase; Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 228, no. 2.

[4] Se credea, în Iulie 1654, ca el e acolo în fiare; Hurmuzaki, V, p. 25, no. XXXIII. Cf., pentru şederea lui la Şapte Turnuri din Constantinopol, *ibid.*, p. 27, no. XXXVII.

[5] Miron Costin, p. 347.

[6] Constantin Căpitanul, ed. Iorga, pp. 131 2.

[7] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCLVIII, nota 1. Domniţa Ruxandra era în cearta, pentru banii împrumutaţi, lor cu fiii lui Gavril, *ibid*

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL X.

Ultimii ani ai lui Vodă-Matei

Dar starea de spirit care adusese căderea pe care Vasile n'a crezut-o definitivă, sprijinindu-se pe averea sa, care-i putea câştiga prietenia Turcilor, această pornire împotriva regimului de ascultare şi strălucire monarhica inaugurat de Radu Mihnea, se transmise şi la Munteni. Ea dădu cea d'intâiu mişcare a ostaşilor împotriva autorităţii şi prestigiului, până atunci intacte, ale lui Matei, ţinut mult timp în pat, cu grele suferinţi, de rana de la Finta.

Cronica munteană, care cuprinde aici o povestire contemporană, vorbeşte singură de „necazul slujitorilor lui, mai vârtos dorobanţii şi seimenii şi alte ceate", pe cari „Matei-Vodă foarte-i îngrăşase, strângând pre toţi dintr'alte ţeri străine, săraci foarte". Şi descrierea suferinţilor morale ale Domnului îmbătrânit în grija înţeleaptă a ţării urmează: „Toţi se îndrăciră, de se nebuniră, şi începură a nu-l băga în seamă nicicât, ci-şi băteaţ' joc de dânsul. şi în toate zilele zbiera' în Curtea lui, şi lua' tunurile de le scotea' afară la câmp, şi întra' în casă, unde zăcea, de-l pedepsia' şi se lăuda' că ei au bătut războiul Cazacilor, cerşindu-i să le dea câte trei lefi, iar, de nu, vor sparge cămara şi singuri îşi vor lua. In multe chipuri îl pedepsia', zicându-i să-şi lase de acum Scaunul şi să se facă călugăr; şi zicea' că au îmbatrânit şi şi-au ieşit din fire".

Furia acestei soldatesce, care nu-şi mai simţia stăpân, se îndreptă firesc împotriva Grecului-Albanes de pe lângă Domn, Ghinea Ţucala Olarul [1], şi contra Armaşului Radu Vărzarul.

[1] Fiul, Costea Logofătul; Constantin Capitanul, ed. Iorga, p. 128, nota 3. Pentru fiii lui. Cristea Clucerul, Florescu Păharnicul şi Ienachi Spalarul, *ibid.*, p. 129, nota 1

www.dacoromanica.ro

Fig. 19. — Doamna Tudosca, soţia lui Vasile Lupu, după o ţesătură.

www.dacoromanica.ro

Ei fura luați din însăși casa, răscolita în toate ungherele, a lui Matei, bătuți, scoși în câmp și uciși. Vechiul sfetnic domnesc Socol Cornățeanul, de la care avem atâtea scrisori către Brașoveni, descoperit bolnav la el acasă, avu aceiași soartă.

Când Matei se putu ridica în sfârșit și facu un drum de întremare spre Curtea-de-Argeș cu mormintele domnești de mult și cu amintirea acelui Băsărabă Neagoe de la care afirma el cu putere că-și trage neamul, ceia ce se adeverește și prin numele domnesc al tatălui său, el găsi oastea înșiruită la șanțurile Târgoviștii, nu pentru a-i face primirea, ci pentru a-l împiedeca să între, „zicând că de acum înainte nu li mai trebuie să li fie lor Domn, ci, sau să iasă din țară, sau să se călugarească. Deaci așa au șezut cu toți boiarii lui, obidit, din josul orașului, trei zile, și nici pâine n'a lăsa să-i aducă, sa mănânce din averea lui și din toată cinstea Domniei lui". El trebui să se răscumpere cu bani. Dar, cât despre aceia, anarhia continua: „Ca niște lupi flămânzi, și zioa și noaptea zbiera' și umbla' pre la casele boiarilor, ca niște calici, de-i pedepsia și li cerea' de băutură. Nimene nu le putea sta împotrivă, că umbla' toți beați, zăcând prin pimnițe, cu muieri, cu copii cu toți" [1].

Ca și la Constantinopol, ostașii se prefăcuseră în locuitori cu proprietățile și interesele lor, umblând după câștig și, cum vom vedea, la dispoziția oricării intrigi. Intre străini și darabanți, oamenii de țară, se făcuseră încuscriri, așa încât ei lucrau ca un singur corp „politic": Românii și „Sârbii", dintre cari vechiul sprijinitor al tendinților spre libertate ale Bulgarilor formase un întreg cartier din Târgoviște, care dăinuiește și azi.

In desperarea lui, Matei s'ar fi gândit să recurga la intervenția armată a lui Rákóczy, și povestitorul pe care l-am adus înainte pentru a se înfățișa direct icoana acelor luni cumplite, merge până acolo încât crede că părintele bătrân al țării ar fi fost în stare să aducă, spre a stinge rebeliunea, „30.000 de Tatari" [2].

---

[1] V. și povestirea, cronologic confusa, a lui Kraus. Un capitan de-al lor, Sima, răsplătit pentru partea lui în lupta de la Finta. Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 127, nota 2

[2] *Mag ist.*, IV, pp. 327-30.

www.dacoromanica.ro

De fapt, supt aceste continue neorânduieli, desonorând sfârşitul unei Domnii glorioase, era şi alt ceva. Moştenirea, care se credea apropiată a moşneagului, pusese faţă în faţă pe aceia cari credeau să aibă un drept la acest Scaun muntean. De aducerea lui Mihai, fiul lui Nicolae Petraşcu, pe care-l reţineau Imperialii, întrebuinţându-l în Polonia şi până la Cazaci, nu se mai vorbia: acel care se iscălia „moştenitor al Ţării-Româneşti“ [1], va muri între străini [2]. Un moment, el se gândise, în acelaşi timp când *urmăria şi planul unei răscoale a Românilor din Ardeal, în numele Impăratului, pentru el însuşi,* la o căsătorie cu domniţa Ruxandra [3]. Işi stăteau faţă în faţă, gata sa recurgă la orice mijloace, Diicul, nepotul de soră, pe care, întrebuinţându-l în ultimul război, unde nu dădu dovezi de pricepere, îl favorisa unchiul său, şi acel fiu al lui Radu-Vodă Şerban, care, trimes şi el odată cu oşti, în Ungaria, era ţinut la o parte de o bucată de vreme. Diicul fiind şeful oştilor, orice răscoală a lor se îndrepta contra lui [4]. Se adăugia, fără să-şi poată găsi un sprijin material pentru asemenea pretenţii, cumnatul Voevodului Mihai, Istrate Vistierul, soţ al domniţei, întoarsă în ţară, a lui Radu-Vodă, Anca, şi, prin căsătoria lui Constantin Cantacuzino cu sora ei, Elina, cumnat cu acel bogat şi priceput boier. Doamna Elina murind, în August 1653, influenţa, niciodată politică, a lui Udrişte Năsturel, ocupat cu traducerile sale, la care a adăugit un *Varlaam şi Ioasaf* în româneşte, care n'a putut să ajungă la tipar [5], dispăru cu totul. Singur cu suferinţile trupului şi sufletului său, Matei îşi aştepta, în

---

[1] V. scrisoarea din 1651 în Hurmuzaki, IX, pp. 6-7, no. XI; pp. 11-2, no. XIX. V. şi *ibid*, pp. 16-7, no, XXVII, pp, 66-7, no, CXVII; pp. 92-3, no. CLVIII.

[2] Hurmuzaki, V, pp. 4-7, n-le V-VIII; p. 13, no. XVI; *Mon. Hung. Hist., Dipl.,* XXIII, p. 142.

[3] Hurmuzaki, *Fragmente,* III, p. 215; *Mon. Hung. Hist., Diplomataria,* XXIII, pp. 223-4. El muri prin August—Septembre, de ciumă, şi, adus prin Moldova, fu aşezat, de bună samă, lângă tatăl său şi lângă Radu Şerban, transportat, din străinătate în biserica de la Comana; *ibid.,* p. 248.

[4] V. Iorga, *Răscoala Seimenilor,* în *Mem. Ac. Rom.,* seria a 2-a, XXXIII.

[5] V. ediţia P. V. Năsturel

www.dacoromanica.ro

așa de triste împrejurări, un sfârșit care nu putea să întârzie, și pe care el însuși îl va fi dorit ca o izbăvire.

El o avu în primele zile mai calde ale primăverii din anul 1654. Căzând din nou la boală, îl scoseseră la soare în acea zi de 9 April, când i se închiseră atât de obosiții și de plânșii lui ochi[1].

Cunoaștem din povestirea amănunțita a lui Pavel din Alep în ce împrejurări modeste s'a făcut înmormântarea, deocamdată nu la Arnota, necropola familiei, ci lângă Doamnă, în Biserica Domnească din Târgoviște, a aceluia care îngrijise și scutise țara timp de două decenii. Indată toți se grăbiră să purceadă la alegerea, după obiceiul introdus de la Radu Șerban înainte, a noului stăpânitor. Diicul lipsia, fiind la țară lângă un copil bolnav, și astfel fără împotrivire fu proclamat Constantin-Vodă. Apoi, pentru întărirea noului ales, se întrebuința același mijloc ca, odinioară, pentru Matei: o deputație de „boiari și roșii și popi"[2], merse la Poartă să-l ceară Domn. Când, supt Sultanul copil, se căpătă această confirmare, la haraciul obișnuit, trimes în vară, se adăugi și un dar de 400.000 de taleri din bogata moștenire a fostului Domn[3].

In acest moment schimbări mari se petrecuseră la hotarele creștine ale țărilor românești.

In toamna lui 1653, ele trăiseră supt temerea unei năvăliri a Tatarilor, desfăcuți acuma din legătura cu Cazacii, cari-și căutau o altă orientare. Vedem pe Gheorghe Ștefan retras pe la Roman la mijlocul lui Octombre, și Rákóczy el însuși se interesa printr'un sol anume ce e cu pacea pe care prietenii poloni o încheiau cu Hanul fără a-l cuprinde pe dânsul și pe Domnii români[3]. In Februar 1654, Gheorghe

[1] V. și *Chron. Fuchsio-Lupino-Ollardinum,* II p. 53. Inscripția pe mormânt, în Iorga, *Inscripții,* I. p. 204, no. 435.

[2] O variantă a Cronicii muntene arată ca membri din deputație: pe Stroe Leurdeanu, Pana Filipescu, Gheorghe Baleanu, Drăghici Cantacuzino Logofătul, Danciu Pârâianu, Iorga Olănescu, Neguț Tătaru și Preda Bucșanu; Iorga, *Studii și doc.,* IV, pp. 268-9, not c. Cf., în genere, N. Băjenaru, *Domnia lui Constantin-Vodă Șerban.*

[3] Cronica țării și compilația lui Constantin Căpitanul; Hurmuzaki, V², la 29 Iulie și 6 Septembre 1654, la 13 April 1655

www.dacoromanica.ro

Ştefan scria lui Kemény ca se pregăteşte ceva la Cazaci, unde au venit el nu ştia de călătoria la ei a nepotului lui Mihai Viteazul oameni de-ai Impăratului, care, acum, liber de griji spre Rin şi în lumea germanică, putea să se gândească la moştenirea politică a lui Rudolf al II-lea. El credea că e vorba de un atac al Cazacilor cu Tatarii contra Ardealului şi a Poloniei, asociaţia din 1652, care răsturnase pe Vasile, trupele austriece având să sprijine această acţiune[1]. De fapt, Hmilnitchi, lipsit de fiul său mai mare, se îndrepta spre Ţarul moscovit şi îndemna pe acesta la lupta contra Poloniei, îndată şi începută, care a fost începutul şi sensul însuşi al mişcării sale pravoslavnice şi ruseşti. Incă de la 3 Mart se încheiase tratatul cu Alexie Mihailovici.

Indată soli din Rusia împărătească veniră la Domnii români. Matei îi înlătură dintr'un gest obosit, dar Gheorghe Ştefan nu se sfii să-i primească, în ciuda legăturii sale cu jignitorul patron ardelean, care-i cerea datoria pentru instalare şi, mult timp, el trebui să se îndreptăţească în scrisori româneşti, de cea mai pitorească şi hazlie moldovenească de răzeş, arătând că, oricât l-ar scormoni „Craiul", el nu plăteşte numai pentru că n'are cum. De la Moscova i se vorbia de lucruri cu mult mai ispititoare pentru dorinţa lui de a-şi întemeia şi asigura Domnia: o simplă închinare fără tribut, o luptă creştină pentru scoaterea Tatarilor din Bugeac, întâmplător şi o apărare comună contra Turcilor, în afară de asigurarea acelui negoţ spre Răsarit pentru ale cărui interese Vasile trimesese la 1653 pe Ştefan Serdarul la Nistru: în taină mare, se făcu jurământ reciproc în biserica lui Ivan Velichi din Cremlin[2].

Rákóczy nu ştia nimic de aceasta calcare de alianţă; din potrivă i se spuse, ca şi regelui Poloniei, celalt patron, ca nu s'a învoit la nimic şi a trimis la Constantinopol scrisorile lui Alexe[3]. Din partea lui, el era în bune legături cu

[1] *Ibid.*, pp. 241-2, no LXXVI.

[2] Revelaţie, prin declaraţiile din 24 Decembre 1664 ale lui Gheorghe Ştefan pribeag. Hurmuzaki. IX. Cf. şi Al Lapedatu. *D'n grijile şi greutăţile unei Domnii* corespondenţa din 1653-4 cu Kemény), în *Mem. Ac. Rom*, seria a 3-a, XII.

[3] Hurmuzaki, *Fragm.*, III. pp 211-2. Iorga. *Acte şi fragm.*, I, pp 240-3

www.dacoromanica.ro

acela chiar pe care-l dărâmase. Scriind, românește, fratelui său prisonier în Ardeal, Vasile, care se arăta mulțămit și de *acea audiență la Sultan pe care n'o mai avuse niciodată vre-un mazil,* și de șederea la Cele Șapte Turnuri, ca la o adevărată gazdă, cu tain de la Impărăție arăta legătura cu capucheha-ielele ardelene. Pe Constantin îl privia „ca un fiu" și recomanda lui Gheorghe Hatmanul ca, de pă liberare, să treacă la acesta pentru a veni apoi, cu oamenii lui, la Constantinopol, Hanul, care-l întovărășise cu un Agă și cu o scrisoare de recomandație la Poartă, era socotit și el între prietenii unei așteptate restaurări. Și amintirea suferinților încercate se resuma în această sentință care de atâtea ori s'a desfăcut de pe buzele alor noștri ajunși de nenorocire: „Pentru păcatele noastre ne-a certat Dumnedzău, deci nu mai să-i mulțămim și să ne rugăm Sființiei Sale, că nu ne va lăsa" [1].

Nu cunoaștem nicio nouă îndatorire a lui Gheorghe Ștefan față de Rákóczy, care-și aștepta ocasul pentru îndeplinirea visului său polon, cu toată aparența celor mai bune legături cu în curând amenințatul rege Ioan Casimir. Dar Constantin Munteanul se crezu obligat să întărească legătura lui Matei cu vecinul din Ardeal, căruia nu-i datoria nimic, ceia ce-l punea în altă situație decât a înaintașului, adăpostit și ajutat să vie în Scaun de Gheorghe Rákóczy I-iu. O astfel de stabilire în scris a relațiilor reciproce era cu atât mai necesară, cu cât tânărul Rákóczy se plângea la Poartă de simpatia pe care noul Domn muntean o arăta Cazacilor și de firele tainice care-l legau de Mihai cel tânăr, uneltitor în Ardeal pentru Impăratul [2].

O mare solie muntenă, cu Vistierul Bunea Grădișteanu, vechiul sfetnic al lui Matei, Logofătul Sava și Udriște Năsturel, veni să încheie actul de alianță [3]. Boierii de căpetenie fură puși să jure și ei „vecinătasca prietenie către Maria Sa Craiu" [4], între alții Constantin Cantacuzino, pe care noul Domn îl sco-

[1] Iorga, *Studii și doc.,* IV, pp. 30-1, no. XL. Era vorba ca el să fie trimes ca sol turcesc la Țarul; Hurmuzaki, V², 25 Septembre 1654.

[2] Hurmuzaki, *Fragm.,* III, p. 215.

[3] *Tört. Tár.,* 1889, pp 663-4.

[4] Iorga, *Studii și doc.,* IV, pp. 32-3, no XLI. Cf. Kemény, *Notitia,* pp. 357-8.

www.dacoromanica.ro

sese din Postelnicie, el recomanda lui Rákóczy pe fraţii săi din Moldova scăpaţi prin intervenţia lui Constantin-Vodă, asigurând că şi aceştia vor păstra aceiaşi credinţă binefăcătorului [1].

Astfel urmaşul lui Matei, de şi se înconjura de mercenari şi li iertase „dijma şi oieritul", „plătindu-li un haraciu deplin" [2], crezu că poate restabili rostul înalt al Monarhiei peste zburdăciunea unor ostaşi de cari se temea, şi pentru tot ce continuă să-i lege de Dîmbovicul, nemângâiat că n'a putut fi el primul Constantin, Domn al Ţării-Româneşti. El căută, oricum, să înlăture măcar pe străinii de la cari pornise revolta, păstrând pe dărăbanţii români. Căpetenia Seimenilor ar fi fost chiar ucisă [3].

Cum era de aşteptat, oastea deprinsă cu neorânduielile, casta care se formase în folosul ţării şi care se întorcea acuma contra ei, se resculă Scenele de la sfârşitul Domniei lui Matei se înoiră, mult mai sălbatec, supt tânărul stăpânitor, care era totuşi un ostaş el însuşi. Bandele furioase suiră dealul Mitropoliei, unde Constantin făcea a se clădi o mare şi frumoasă biserică, pentru căpetenia, mutată de la Târgovişte, a clerului muntean. Orice boier găsit în cale fu zdrobit şi sfâşiat. Periră acolo Banul Ghiorma [4], Drăghici Greceanu, nepot după mamă al lui Mihai Viteazul însuşi, Papa, fiul lui Preda Brâncoveanu, rudă de aproape al lui Matei şi tată al acelui copil Constantin, care va fi la rândul său Domn, — o cruce de amintire e şi azi pe locul unde i s'a vărsat sângele , Vistierul Gheorghe Carida, unul din fiii lui Socol, Crâstea, Udrea din Doiceşti, unde acel Constantin Brâncoveanu va înălţa una din cele mai frumoase Curţi ale sale, Preda Beca de la Maia, Şufarul Sava Creştiureanu, Dumitraşcu Frejureanu. Dumitru Stănescu [5], un ciohodar şi patru căpitani pe cari şi-i socotiau duşmani [6].

---

[1] Cronica ţarii, p. 336.

[2] Povestirea din Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 126, no. III. V. şi N. C. Bejenaru, *Răscoala Seimenilor* (din *Arhiva* din Iaşi).

[3] In 1653. la Matei, numai Mare Clucer, Iorga, *Braşovul şi Românii*, pp. 301-2, no. 4.

[4] Pentru el, Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 30, nota 1

[5] Pentru toţi şi nota la Constantin Căpitanul, ed Iorga, p. 133.

www.dacoromanica.ro

Din acel moment banda militară avu ţara în stăpânire. Işi luau singuri lefile, prădau bisericile, bătând pe preoţi, vindeau odoarele şi-şi îmbrăcau în postavul odăjdiilor femeile şi fetele; ei dădeau spectacole de adevărat iconoclasm, opriau soliile ca să vadă dacă nu se unelteşte ceva contra lor; prădau negustorimea[1]. De la ei se învăţară ţăranii. şi calugării fură atacaţi în mănăstirile lor[2]. Domnul trebui să primească un regim care era pentru el o jignire de fiecare clipă, de şi-l vedem câte odată luand măsuri pentru ca măcar ţara să se păstreze în linişte, pe când el continua să fie prisonierul oamenilor „răzvalei"[3]. El ştia că Diicul se află încă din toamna anului trecut în Ardeal, fiul accluia care şi acum era un pretendent mergând apoi să găsească acolo pe tatăl său[4].

Acelaşi lucru se întâmplă şi în Moldova, din partea celor 1000 de seimeni, cari, neputându-se înţelege cu Nemţii aduşi din Polonia de Vasile, se hotărîră să-i distrugă, ajungând astfel stăpâni asupra unui Domn rămas fără apărare. Tot în post, ei se ridică şi pornesc să-şi caute, în Iaşi, duşmanii spre a-i ucide. Chemaţi la Curte, unde se refugiaseră acei Nemţi, seimenii munteni fură îndată ucişi. Toate celelalte puteri militare, străine şi localnice, căzură asupra lor. Ce mai rămăsese din seimenii munteni fu expediat acasă[5].

Cu toate că adăpostirea lui Diicu şi a fiului în Ardeal, unită cu totala lipsă de interes faţă de tulburările din Ţara-Românească, nu meniau nimica bun, Constantin trebui să recurgă, încă din Maiu, la intervenţia vecinului său. O mare solie, cu Mitropolitul Ignatie în frunte, el însuşi un „Sârb", şi cu Preda Brâncoveanu, cu noul Postelnic Danciu Pârâianu, cu Armaşul Ivaşcu Ceparul, adăugindu-şi apoi şi alţi tovarăşi, merse la Rákóczy *ca să declare că ei şi ţara ieau asupra lor răspunderea pentru descălecatul pedepsitor din partea trupelor ardelene împotriva „acestor străini hoţi", cari erau sei-*

---

[1] Cronicile ţării.

[2] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCLXIII, nota 3

[3] *Ibid.*

[4] Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 222. Szilágyi, *Bellum boreo-orientale*, I, p. 384, pe lângă notele mele la *Socotelile Sibiiului*, *l. c*

[5] Miron Costin, p. 349

www.dacoromanica.ro

menii bulgari[1]. Indatorirea solemnă, e luată, printr'unul din obişnuitele acte româneşti, în numele a „tuturor boiarilor carii sânt moştenitorii Ţărăi-Românesti, împreună cu roşii şi cu alţi slujitori, carii sânt moşneani pământeani ţărăi, păhărnicei şi spătărei, şi cu alte ceale birnici". „Cum se vede, *basa pe care stătea solia era aceia a osebirii dintre Români şi mercenarii de peste Dunăre,* acei „oameni streini carii vineră dentru alte ţărei în pământul nostru, de începura a îngreuiarea şi a stricarea raiaoa prea-luminatului şi prea-puternicului Impărat cu focuri şi cu hoţîi, păn mai o fărşără[2a].

Rákóczy avea voie şi de la Siavuş, Paşa de Silistra, care nu se încumetase a veni însuşi în ţară, cum nici cel de Timişoara, la care alergaseră unii dintre fugari. El luă în sfârşit asupră-şi o acţiune, de la care aştepta supunerea mai adâncă a aliatului muntean şi distrugerea unei armate care în alte împrejurări putea să fie o primejdie pentru dânsul[3].

Din parte-i, Constantin dovedi o putinţă extraordinara de a-şi ascunde intenţiile. El se prefăcu căpetenia unei puteri militare gata să lupte până la sfârşit contra năvălitorilor, şi merse în lagărul de la Gherghiţa al acelora cari nu-i opuseseră încă un alt Domn[4]. Fu primit în strigătele: „La ei, la ei! Numai să ni-i arăţi!"[5]. Avea un Divan nou, cu Chirca Banul, Gheorghe Băleanu Vornic, Preda Brâncoveanu Logofăt, Pârvu Vlădescu Vistier, Pană Spătar, Barbu Clucer, Danciu Postelnic, Vasile Stolnic, Badea Comis, Măinea Sluger, Colţea Pitar, iar ca Păharnic fostul Spătar Hrizea, zis şi Hrizica, nepotul acum răposatului puternic boier Hrizea[6].

Aproape în aceiaşi zi de pe la jumătatea lui Iunie, Rákóczy era în Ţara Bârsei, iar Gheorghe Ştefan, ascultător al oricărui îndemn îi veni din Ardeal, la moşia sa de la Răcăciuni, în Ţinutul Putnei[7].

---

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 33-6 no. XLII cf. *ibid.*, p. 36, no. XLIII) V. şi Szilágyi, *l. c.*, pp. 394-5, *Tört. Tár,* 1889, p. 664 şi urm

[2] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 33-6, no XLII.

[3] V. *ibid.*, pp. CCXLV-VI.

[4] Constantin Căpitanul, p. 134

[5] Miron Costin, p. 350

[6] Iorga, *Studii şi doc.*, IV. p. CCLXVIII, nota 1.

[7] Cele două cronici, scrisoarea lui Gheorghe Ştefan, în *Mon. Hung. Hist., Diplomataria,* XXIII, p. 195; cf. Szilágyi, *l. c.*, p. 411, şi Iorga, în *Literatură şi artă română,* IV, p. 401 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Fig. 20. — Constantin Basarab.

www.dacoromanica.ro

Pe când unul înainta spre pasul Buzăului, iar celalt spre vadul Milcovului, Constantin fugia din lagăr şi se ducea la Paşa din Silistra: *el voià să arăte astfel că n'a chemat pe năvălitori şi nu înţelege a lua parte la campania lor.*

Zăpăciţi în părăsirea lor, rebelii, cari oferiseră Domnia lui Preda Brâncoveanu, după ce-i uciseseră fiul, şi ruda aceasta a lui Matei-Vodă, mergând şi pe la Silistra, fugise, fiind urmărit de Constantin, în Ardeal [1], proclamară ca Domn pe Hrizea, „fiul lui Dumitraşco de la Bogdănei, din judeţul Ialomiţa" [2]. El trimese pretutindeni cărţi de Domnie şi chiar scrisori la Poartă, cerând întărirea sa [3].

„Hrizea-Vodă" încercă o împăciuire, nu numai cu duşmanii cari se apropiau, dar şi cu Paşa şi Tatarii, de a căror venire se zvonia [4]. Din partea lor, Moldovenii nu cutezau să treacă dincolo de Buzău până la venirea Ungurilor, cari nici ei nu se grăbiau peste măsură [5].

Peste câteva zile însă lupta se dadea la Şoplea, unde cu câtva timp înainte fusese tabăra Moldovenilor şi a Cazacilor. Gheorghe Ştefan era încă pe drum, când seimenii forţară hotărîrea. Era o zi caldă de vara, la 27 Iunie, şi bivolii înhămaţi la tunurile cu care făcuse atâta ispravă, la Finta, Matei, alergară cu ele în răcoarea apei; s'a vorbit şi de trădarea comandantului, un Neamţ. Având în faţă artileria şi puştile armatei ardelene, Hrizea în zădar ucisese pe Lupu Buliga, comandantul acelor tunuri, ca trădător [6]. Fără cavalerie nu se putea resista focului Nemţilor lui Gaudy. Oastea, prinsă de panică, se împrăştiè în toate părţile, mulţi schimbându-se de haine ca să scape [7]. Hrizea fugi pentru a încerca apoi o mişcare la Brăila: prins, fu dus în Ardeal, unde, fiind cruţat, avea să joace încă un rol [8].

---

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 127.

[2] Cronica ţării, p. 341. Pentru soţia lui, Iorga, *Doc Ard.*, II, p. 1257 no. MMCCCCXLIV

[3] V. cronicile muntene şi Miron Costin, p. 350

[4] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 36-7, no. XLIII.

[5] Miron Costin, p. 350.

[6] El e ctitorul mănăstirii Topolniţa, v. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 208, no. 442.

[7] Cronicile (mai ales Constantin Căpitanul şi descrierea din Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 127-9

[8] Cronica ţării p. 342

www.dacoromanica.ro

Din adăpostul său la Turci el își păstrase simpatiile țării: la trecerea prin Târgoviște, „îl plângeau oameni, se plecau înaintea lui și-l sărutau“[1]: doar el ridicase steagul țării contra străinului! Din parte-i, Constantin ridica pe locul luptei, printr'un căpitan de la Gherghița, o cruce întru mărirea „cinstitului Craiu al Ardealului“, care, după „jaloba“ lui, venise cu boierii țării și cu „pribegii“, și biruise „a răsculaților oștire“[2].

Domnul Moldovei va fi zăbovit înadins pentru a se îndreptăți față de Turci că n'a luat parte activă la acest act de încălcare a pământului vecin. Dar la întâlnirea de lângă Ploești fu petrecere mare, cu cimpoieri și surlari, participând la masă și mârzacul tatar pe care-l ținea Gheorghe Ștefan. Urmă la Gherghița și ocalaltă bucurie, a întâlnirii cu Constantin, venit cu o simplă gardă. Rákóczy-și ospătă vecinii, fiind, spune Miron Costin, ca un „*Craiu peste Crai și Domn peste Domni*“[3].

La plecarea lui[4] el lăsă ca păzitori ai celui restabilit în Scaun pe Boros, cel ce asediase Suceava contra lui Timuș, și pe adevăratul biruitor de la Șoplea, Gaudy. Lucrând cele treizeci și trei de tunuri, el dărui doar patru lui Constantin. Cu acest ajutor se desăvârși stârpirea vechii oștiri a lui Matei. Cei rămași îndrăzniră a se lupta cu Boros la Călugăreni[5]. Totuși o mare parte dintre slujitori, chiar și „Sârbi“, își făcuse, în Decembre al aceluiași an, supunerea cu jurământ; actele, cu iscăliturile lor de pocăiți, ni s'au păstrat[6]. Iar, cum Ungurii

---

[1] *Mon. Hung. Hist., Diplomataria,* XXIII, pp. 206, 211, și Kraus, pe lângă ziarul lui Ioan Nemes, în *Tört. Tár,* 1902 și Iorga, *Studii și doc.,* IV, p. 277.

[2] Iorga, *Studii și doc.,* IV, pp. 243-4, no. LXXIX. O laudă latină în Ardeal pentru victorie, *ibid.,* pp 269-70 no. CI.

[3] P. 351.

[4] V. și Kraus, *Mon. Hung. Hist., Diplomataria,* XXIII, p. 213; Iorga, *Socotelile Sibiiului.*

[5] *Mon. Hung. Hist., Diplomataria,* XXIII, pp. 206-11; Kraus, Hurmuzaki, IX; *Fragm.,* III, pp. 127-8

[6] Iorga, *Studii și doc.,* IV, pp. 37-43, n-le LXIV-VI. Se socotiau șase steaguri de „Sârbi“; *ibid.,* p. 48, adaugându-se „levinți“, Leși, dragoni, „beșlii tatari“ și aprozi, în afară de Curte, toată oastea fiind de 2 430 de oameni, „toț cu sulițe și cu foc“

www.dacoromanica.ro

lui Boros, care muri în țară[1], se purtau așa de ridicau lumea asupra lor, se ceru ca ei să plece, rămâind numai Gaudy cu Nemții[2]. Dar, printr'o nouă legătură, Constantin întăria legătura sa cu Craiul, *îndatorindu-se și a-l întreba pe acesta la numirea dregătorilor celor mari; tributul îl va ridica de la 1.500 de „bani vechi" la 3.600*[3].

De a doua zi după victoria sa,[4] Rákóczy, care se credea mai tare decât oricând[5], își porni campania polonă a regalității, pe care o visa.

Domnii români nu merseră cu dânsul, dar ei trebuiră să-i dea contingentele lor. Gheorghe Ștefan, care ajutase și pe Poloni contra Cazacilor, trimesese pe credinciosul său Hăbășescu și pe căpitanul de Fălciiu, Frățilă, pe când de la Munteni venia Odivoianu; de o parte și de alta ajutorul era numai de 2.000 de oameni, aduși la oastea pe care o comandă, cu bune speranțe, Kemény însuși, care fusese și el de curând în Țara-Românească. Și Cazaci veniseră să ajute pe aprigul lor dușman din 1653[6]. Intrat în Polonia prin pasurile Maramureșului, în mijlocul zăpezilor lui Ianuar 1657, el era în Mart la Cracovia, lăsată fără apărare. Peste câteva săptămâni noul „rege

---

[1] Nekesch-Schuller, în *Quellen der Stadt Brassó*, p. 242, și Kraus, pp. 200-1. Fu înlocuit prin Coloman Mikes La întrarea în țară Rákóczy ordonase cruțarea bisericilor, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 127.

[2] *Ibid.*, p. 46 și urm Cel mult în locul lor s'ar putea păstra provisoriu „Unguri pedestrași"; *ibid.* — Pentru plângerea căpitanului de Buzău că Ungurii pângăresc bisericile și rup icoanele, *Mon. Hung. Hist., Diplomataria,* XXIII, p. 230

[3] Kemény, *Notitia,* I, p 129.

[4] Pentru împrejurările de politică generală v Iorga, *Studii și doc*, IV, pp. CCLXXVII-VIII.

[5] Toată boierimea Moldovei lua o nouă îndatorire pentru suma ce mai datoria Gheorghe Ștefan; *ibid.*, pp. 41-5 Cf îndreptățirile, pentru acea datorie, ale Domnului însuși; *ibid.*, p 50 și urm.

[6] Miron Costin, p. 353. El observă că ostașii Odivoianului „nice-și erau Munteni, ce mărgeneni de Moldova"; p. 356. Planul de a se trimete la ei Udriște Năsturel; *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIII, p. 425, no. CCXLIX. In toamna anului 1656 Gheorghe Ștefan făcu o „primblare" la Galați. de unde era să meargă „pre la mănăstire", Iorga, *Studii și doc* IV p 51 no XLIX

www.dacoromanica.ro

al Poloniei" se înțelegea cu asociatul său, regele Suediei. Dar, pe când se lua de oștile reunite cetatea de la Brzesc, atacul danes rechemă pe Suedes acasă. Când apărură Tatarii, concursul acestuia fu refusat neted lui Rákóczy, care se temea acum pentru țara sa însăși. Totuși în Iunie dușmanii lui Ioan Casimir erau la Varșovia[1].

O teribilă înfrângere, pe care o prevestiseră ambii Domni vorbind de primejdia tătărească, iar al Moldovei luând și măsuri de închidere la Suceava, de fugă pe la Câmpulung[2], a urmat. Regele Suediei și Electorul de Brandenburg, Muscalul însuși retrăgându-se din campania pentru împărțirea provinciilor polone, Rákóczy, rămas singur, se văzu împresurat de Tatari. El însuși putu să găsească drum spre țara sa, nu fără a lăsa ca ostatec pe un Apaffy, dar oastea lui, cu Kemény în frunte, rămase în robie multă vreme[3].

Cu aceasta situația Domnilor români, chemați la Poartă de un Vizir cu hotărârea de fier a bătrânului Macedonean Mohammed Chiuprulíul (din Köprili, Veles), pentru ca „să sărute poala Sultanului", ceia ce, cu Vasile-Vodă acolo, i se părea foarte primejdios Moldoveanului — „iată cum îmblă lucrul lui", scrie el lui Rákóczy în 1657: „acmu ni să pare oborârea lui, mai apoi iară să scoală" — și nu tocmai sigur și lui Constantin, contra căruia lucra fiul, crescut la Turci pe lângă Sultanul și la Chenaan-Pașa[5] al lui Radu Mihnea, numit, ca bunicul turcit, Mihnea, devenise peste măsură de grea, nici unul, nici altul neputând să opuie, cum era gata oricând să o facă un Matei-Vodă, o resistență armată unei campanii de izgonire.

---

[1] V. și *Lettres de Pierre des Noyers* (secretarul reginii Poloniei, o Franco-Italiana). Amănunte, în Szilágyi, *Erdély és az északkeleti haboru* (resumat de d. V. Motogna, în *Rev. Ist.*, XII, pp. 313-4); Eug. Pavelescu, *Georges II Rákóczy, prince de Transylvanie,* Iași 1924. Cf. judecata lui Gheorghe Ștefan: „să dusără cu toții pentru Leași și să înfundară într'un loc în care de are hi fost o socotință bună, are li petrecut smintială mare"; Iorga, în *Bul. Com. Ist.*, II, p. 222.

[2] *Mon. Hung. Hist.*, XXIII, pp. 506, 511-2

[3] V. povestea lui Kemény însuși, în Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1266 și urm., no. MMCCCCLVIII

[4] Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 53.

[5] Apare și Radu fiul lui Leon-Vodă și el va domni; v. *Mon. Hung. Hist., Diplomataria* XXIII, pp. 251-310

www.dacoromanica.ro

Totuşi *amândoi aveau în jurul lor ţara*. Am văzut ce boieri stăteau lângă Constantin[1] La înlocuitorul lui Vasile erau tot vechi boieri de ţară: un Ionaşcu Rusu ca Mare Logofăt, — fostul capuchehaia al Domniei precedente , fratele Doamnei Safta, Ştefan Bou, ca Vornic de Ţara-de-jos, Istrate Dabija, viitor Domn el însuşi, la Ţara-de-sus, un Vasile ca Hatman, prietenul din boierie Ilie Şeptelici ca Postelnic, un altul, Mogâldea. Păharnic, iar ca Vistier tot un Român, Solomon Bârlădeanul; după exemplul muntean era acuma şi un Spătar, rudă cu Logofătul, Gligoraşcu Rusul[2].

Incercarea de a întra din nou în jocul complicat al politicei europene — Gheorghe Ştefan primise pe agenţii suedesi Daniil Welling şi Alexandru Torquatus — adusese pe Gheorghe Ştefan pe margenea prăpastiei[3].

Se căutase un sprijin şi la Moscova, unde se trimese, în 1656. Mitropolitul Ghedeon şi un boier, Grigore Neniul. Domnul arăta că ar fi voit să se declare făţiş, dar îl încunjură „Necredincioşii. Turci şi Tatari, gata să-i distrugă ţara. In noua legătură el vrea să se păstreze aşezămintele ţărilor din vremea de libertate, respectate şi de Turci, cari, totuşi, mulţămindu-se cu haraciul, „cinstea Domniei şi aşezarea locului întru nimic n'au stricat-o". El vrea ca Domnul să fie de ţara, ca părţile usurpate de Turci să se restituie, să se plătească noului suzeran un simplu dar anual. Acestea să se treacă într'un act solemn; din parte-i, el aduce chezăşia Patriarhului Ierusalimului şi Antiochiei. Pentru aşa ceva e gata să meargă contra păgânilor[4].

Un privilegiu de comerţ se încheie la 29 Iunie[5]. Dar nu de aici putea să-i vie, în 1657. ajutorul dorit lui Ştefan Gheorghe.

---

[1] Totuşi Boros îl pâria ca afara de Marele Vornic, de Marele Comis şi de boierul Barbu ţine numai Greci; *ibid.*, p. 236. Pentru „Domnia veşnică" ce urmăria, *ibid.*, pl. 265 Se făcu o încercare de a-l ucide pe Domn în biserică, prin căpitanul Priboiu, Kraus, p. 244.

[2] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 44-5.

[3] *Mon. Com. Trans*, XI, pl. 245; Iorga, Hurmuzaki. X, pp. IV, VII şi nota 1.

[4] Dimitrie G. Ionescu, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ştefan cu Ruşii în 1656*, în *Rev. Ist Rom.*, III, pp. 2-3; cf. Iorga, în *Rev. Ist.*, XX, pp. 1-3.

[5] Iorga, *Studii şi do*, IV, pp 244 5 no CXXX

www.dacoromanica.ro

Se căută, pentru participarea la campania contra Poloniei, o îndreptățire față de un Vizir de felul Chiupruliului, care-și luase toate măsurile pentru a face ordine imperială turcească la Nordul Dunării[1], el poruncise și spânzurarea Patriarhului Partenie, bănuit de legături cu Țarul —, pretinzând în deșert că ostașii de pe lângă Rákóczy erau numai niște pribegi[3]. Silințile făcute ca să se menție fură însă zădarnice. Constantin căzu cel d'intâiu, încă de la sfârșitul lui Ianuar 1658[4]; Moldoveanul, care scria acestui „iubit frate", în August precedent, că, în această vreme, de „au stătut lumea tot în minciuni și 'n purtare de zarve", „Dumnedzău iaste milostiv, de ne traieşte înnaintea acelora gânduri reale a tuturor"[5], avu aceiași soartă în Mart. „Câinele de Vizir", cum îl numia Gheorghe Ștefan, în graiul lui de robustă sinceritate[6], îi mâncase acum pe amândoi. Pentru noul regim de vicariat imperial al Chiupruliului o lovitură de prestigiu era o necesitate și el nu era om care s'o zăboveaască. Așteptând pedeapsa, încă de atunci hotărîtă, a lui Rákóczy, inițiatorul și principalul vinovat, se maziliseră amândoi Domnii

Vasile, care trăia la Șapte Turnuri, destul de larg pentru a putea să deie mese unor prisonieri cari n'aveau mijloacele lui[7], dar săria să-i și bată și care, sprijinit și de ieniceri[8], aștepta ceasul unei întoarceri triumfătoare în Moldova sa, eventual și în Țara-Românească[9], stârnise însă cândva supărarea lui Siavuș, pe atunci Pașă de Silistra[10], și fostul guver-

[1] Amănuntele de politică generală, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCLXXX și urm., și în excelentul studiu amănunțit al d-lui Al Cioranescu, *Domnia lui Mihnea* III *Mihail Radu), 1658-1659,* în *Bul. Com. Ist.*, XIII, p. 59 și urm.

[2] Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCLXXXII și notele 5, 6.

[3] *Ibid.*, p. DCCLXXXI, nota 4 Cf. și *ibid.*, notele precedente.

[4] Hurmuzaki, V², p. 32, no XLVI; p 40, no. LX. Pentru candidații la aceste Scaune, *ibid*, p 38. no LVI Pentru numirea lui Ghica, *ibid.*, p. 43, no LXIV.

[5] Iorga, în *Bul Com Mon Ist.*. II, p. 220-1

[6] *Ibid.*

[7] Hurmuzaki, V², pp. 17, 52, no LXXX

[8] *Ibid*, p 41, no. LXII.

[9] Constantin credea că s ar putea și aceasta, Szilagyi, *o. c.*, II, p. 464. Pentru o înțelegere între ei doi, *ibid.*, p 460

[10] Hurmuzaki V² pp 12-3, no XVIII

www.dacoromanica.ro

nator la Dunăre nu era dintre aceia cari uită; influenţa lui era destul de puternică pentru a putea să steie în faţa aceleia a Chiupruliului însuşi[1]. Atunci se recurse la cine era mai la îndemână, căutându-se, pe lângă aceasta, un boier fără înaintaşi în ţară, fără vre-o legătură cu o dinastie de care însă, de la numirea lui Vasile însuşi, nu se mai ţinea samă. Astfel ajunse, pe numele de Gheorghe-Vodă, Domn al Moldovei, poate şi din causa originii comune cu a Marelui Vizir şi a legăturilor de copilărie de care vorbeşte o cronică[2], acela care, fără să fi îndeplinit vre-odată un rost mai însemnat, era în acel moment capuchehaiaua la Constantinopol a lui Gheorghe Ştefan: Vornicul Ghica, în vrâstă de şaizeci de ani[3].

Pentru Ţara-Românească alesul fu cineva pe care-l întâlnim cu câtiva înainte ca stăruitor pentru o moştenire care, pretindea el, i se cuvine după dreptul naşterii[4]. Crescuse la Chenaan-Paşa, fostul stăpân al Domnii turceşti în primii ani ai lui Matei-Vodă. Pe vremea când Constantin isprăvia cu ostaşii răsculaţi ai ţării, el se înfăţişa bailului veneţian din Constantinopol, care vedea înaintea lui pe „un tânăr renegat, în vrâstă de aproape douăzeci de ani, destul de vioiu" şi meşter în planuri creştine de viitor, pe care, în înţelegere cu Republica, el se credea în stare a le aduce uşor la îndeplinire. Domn al Moldovei, unde stăpânise cu atâta risipă de aur acel părinte, Radu Mihnea, el putea să ajungă, „de şi e Musulman, fiind exemple şi de alţii cari au primit această învestitură". Vorbia de ce i s'a oferit de Grecii războinici din Maina, cu al cărui cler avuse legături secrete: nu schimbătoarea Spanie egoistă, ci măreaţa Veneţie bogată e în ochii lui liberatoarea posibilă[5]. Firesţe că asemenea propuneri fură,

[1] Pentru încercarea lui Gheorghe Ştefan de a capăta moartea înaintaşului, *ibid.*, p. 24, no XXXIII; pp. 25-6 no. XXXVI.

[2] Cf. Miron Costin, p. 357, şi Neculce, pp 188-9

[3] Hurmuzaki, V², p. 43, no. LXIV. Fusese şi negustor, Miron Costin, p. 357. Intr'un act de la 1642, prin care vinde o vie de la Şorogari, în margenea Iaşului, Ghica, Mare Vornic al Ţării-de jos, nu-şi dă niciun nume de botez, acela de Ghica însuşi fiind unul; Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCLXXXIX, nota 2. Soţia fiului, Grigoraşcu, era nepoata lui Gheorghe Ştefan, Maria Sturdza Miron Costin p 357

[4] V. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 459

[5] Hurmuzaki, V², pp. 22-3. Dar la 1658 scrisori veneţiene din Viena îl presintă ca „un nobil grec fiul răposatului Radu Voevod

www.dacoromanica.ro

îndată, răspinse cu dispreț[1] Era, posibil, nu fiul lui Radu însuși, ci al vre unuia din frații lui turci, poate al celui pe care cu câtva timp înainte l-am găsit la Silistra, Mustafà. Peste doi ani, acela care era cunoscut ca Givan-beiu, devenia Mihnea-Vodă al Țării-Românești, pentru a se preface, ca luptător și erou, dar ca cele mai mândre apucături de monarh, în Mihail Radu. El pleca, după audiența de la 29 Ianuar, cu un alaiu neobișnuit, de vreme ce de mult nu o mai făcuse, într'o vreme de alegere și impunere cu armele, un Domn de la Poartă[2].

Constantin era hotărît să resiste. Oamenii lui se informau pe lângă bail dacă Veneția înțelege să continue acel mare războiu cu Turcii pentru Creta pe care ar putea să-l ajute o răscoală la Dunăre[3]. Avuse o înțelegere cu Rákóczy într'o localitate lângă hotar și, pentru a întări legătura cu acesta, Domnul fără copii lăsa, afară de ce s'ar reserva Doamnei Nedelea[4], întreaga sa avere acelui Francisc, unică odraslă a Craiului, care, fără să ajungă a stăpâni Ardealul, va lăsa povestea încercărilor și nenorocirilor sale[5]. Frații Mikes fură trimeși în sprijinul lui. Și după ce Gheorghe Ștefan părăsia țara fără împotrivire, de și spunea că „mai bine să ne mănânce câinii pământului nostru decât pre alle locuri, streine,

---

crescut la Constantinopol în casa bătrânului Chenaan-Paşa; *ibid.*, p. 42. Tot așa o scrisoare particulară din Constantinopol: „uno nominato Iovan Vaivoda, figliolo di Radulla che fu principe"; *ibid.*, p. 48. Pentru Levinus Warnarus el e „satrapa christianus"; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 247, no. LXXXIII. Un alt pretendent în Ungaria, *ibid.*, p. 249, no LXXXV. Baiul mai scrie: „il Giovan-bey, Greco dalla stirpe delli Waivodij passati". El însuși se arăta „crescut în Seraiu", favorit al Sultanei mame și a surorii Sultanului, ispitit cu promisiuni mari, pe care le-ar fi răspins, la renegare; Ciorănescu, *Documente*, în *Bul. Com. Ist. a Rom.*, XIII (1936), pp. 53, 119, no. CXXII.

[1] *Ibid.*, p. 24, no. XXXIV

[2] Hurmuzaki, V², p. 42, no. LXIII.

[3] V. și *ibid.*, p. 32, no. XLVII.

[4] Cf. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea* din *Bul Com. Ist.)*, p. 133, nota 2.

[5] Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 54-5, no. LI; Hurmuzaki, IX, la data de Decembre 1657

www.dacoromanica.ro

Fig. 21. — Mihail Radu sau Mihnea al III-lea, Domn al Țării-Românești, după o stampă contemporană.

www.dacoromanica.ro

să izirim"[1] —. el era poruit la războiu[2]. Avea încă armata, indigenă şi ungurească, în stare a se împotrivi, şi boierii rămăseseră credincioşi în jurul lui. Rákóczy, contra căruia se şi aruncase sentinţa de depunere, îi trimesese un număr de Nemţi şi de călăreţi, al căror număr a fost peste măsură de exagerat, ajungându-se în Ungaria până la o socoteală de 70.000 de oameni !). Dar pentru a-l izgoni în Ardeal ajunseră, pe o aspră vreme de iarnă, trupele, puţine, ale Paşei din Silistra. Fazlì[3]. şi o năvălire de Tatari. Cum Constantin, ai cărui oşteni arseră Bucureştii şi nu putură păstra Târgovişlea, unde se închisese Spătarul[4], putu fugi totuşi, după ce-şi luase de la Dobreni comorile ascunse „în heleşteu"[5], în Ardeal, asprul regim nou de la Poartă, aduse zugrumarea Paşei, care nu ştiuse să-şi prindă duşmanul[6].

Noul Domn găsise în ţara pe care n'o văzuse niciodată o călduroasă dorinţă de luptă în vederea unei neatârnări pe care o urmărise totdeauna Matei şi care adunase de curând simpatiile poporului în jurul lui Hrizica. Acesta întrebuinţase, de altfel, lipsa lui Rákóczy din Ardeal pentru a ieşi din internarea sa şi a încerca o restabilire a usurpaţiei sale din 1655. El întrase prin ţinuturile româneşti ardelene, care-l vor fi primit cu aceiaşi prietenie pe acest nenorocit viteaz. Trecu prin Orlat şi Gura Râului şi găsi la mănăstirea Bistriţa pe seimenii cari se închiseseră acolo. Dacă „Hrizea-Vodă" fu prins

---

[1] Iorga, în *Bul. Com. Ist.*, II, p. 222.

[2] Pentru legături la Poartă, Hurmuzaki, V², p. 50, no. LXXVI

[3] In 1655 se atribuiau „10 sau 12.000 de oameni" predecesorului; *ibid.*, IX, p. 64, no CXII. Dar bunul cunoscător care era Gheorghe Ştefan arată că Vizirul ameninţă tot cu Tatarii pentru că Paşa vecin, care ar putea să ridice şi câteva mii de oameni la o nevoie, s'a vădit, la 1657, doar „c'un lucru foarte puţin, 500, 600 de oameni"; Iorga, în *Bul. Com. Ist.*, II, p. 223. El credea că, orice ar fi, „tot ne are hi mai sprijinială multă cuvântului Hanului"; *ibid.* Şi adauge: „înnaintea Paşei pare că n'am dosi"; *ibid.*

[4] V. şi raportul olandes din 27 Ianuar 1658, în Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 247-8, no. LXXXIII. Din partea Turcilor, Cronica lui Hasan Vegì, pe care am publicat-o în *Mem. Ac. Rom.*, XXI.

[5] Constantin Căpitanul, ed. Iorga, pp. 141-2.

[6] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 55, no LXXXVI.

www.dacoromanica.ro

prin trădare, ai lui continuară împotrivirea, o luptă dându-se la Cărbunești sau Târgul Bengăi, în Gorj. Bătuți, ei fură măcelăriți, capetele puindu-li-se în par, iar rivalul Domnului legiuit fu frânt pe roată, la 8 April 1656[1]. Alături, cu acea stare de spirit războinică, păstrată la Munteni, era datoria de a înfățișa credința răsăriteană pe care o serviseră atâția ani tipografiile lui Matei și de a sprijini o cultură românească, acum așa de mult înaintată. Dar amintirile rolului de politică generală, pe care-l jucase atâția ani țara nu dispăruseră nici ele, cu toate acele legături cu Apusul, cu Viena, spre care, în Septembre 1646, Constantin trimesese o scrisoare, cu frumoase amintiri clasice, și despre legile date de Periandru Corintenilor, — în care se mulțămia pentru ospitalitatea acordată de Imparatul surorii, Anca, și fiului ei, de curând răposat, nepotul Mihai[2], cu Veneția, de care se simția așa de legat, și prin tradițiile de familie Mihnea, și cu însăși Roma, la care Constantin-Vodă trimesese ca sol pe un Franciscan[3]

Mulți din boierime rămăseseră lângă atât de necunoscutul, și neștiutor de limba țării, care era noul Domn. In Ardeal pribegiseră, luându-și îndatorirea de a fi „slugi dereapte" ale lui Rákóczy și „voitori de bine țărăi Mării Sale păn în săvărșitul vieții lor", numai Stroe Leurdeanul, Logofăt, Spătarul Pană, care părăsise Târgoviștea, răpede distrusă și ca de mercenarii unguri, Stolnicul Radu Fărcășanu, Comișii Radu Mihalcea și Badea, Clucerul Chirca Rudeanu, cunoscutul Armaș Ivașcu, un Constantin Vătaful, un Logofăt Preda, un Sluger Manea, un Stroe Clucerul, un Tanasie Slugerul și *fiul cel mai mare al lui Constantin Cantacuzino și al domniței Elina, Draghici,* care era Logofăt. Erau în suita pribeagului, care nu se arătase vrednic de descendența sa dintr'un mare ostaș și de așteptările puse într'însul, și șase din căpitanii unei oștiri acuma împrăștiate[4]. Trimeși ai celorlalți

[1] Kraus, pp. 265-7; Szilágyi, *o. c.*, II, p. 289

[2] Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 245, no. LXXXI. E vorba și de Elena, fiica Ancăi.

[3] Hurmuzaki, IX, p. 76, no. CXXXII. O scrisoare a Papei către Domnul muntean nenumit, în Hurmuzaki, V[2].

[4] Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 56-7, no. LIII. V. și Trauschenfels, *o. c.*, p. 344; *Quellen der Stadt Brassó*, VI, p. 57.

www.dacoromanica.ro

boieri veniseră la Poartă să arate că nu-l primesc pe acest străin şi sărac de Domn nou [1].

Mihnea încercă, în 1659 numai, o concentrare în jurul său. Preda Brâncoveanu revine din Ardeal, nefiind lângă acela căruia-i fusese o bucată de vreme rival pentru Domnie. Cantacuzinii urmară: tatăl înrudit cu neamul lui Constantin şi fiul cel mai mare. Istrate Leurdeanu, soţul Elinei, fată a domniţei Anca, se adause la noul Divan. Găsim şi pe Udrişte Năsturel. Nu lipsiră mult nici Radu Mihalcea, Pârvu Vlădescu, Barbu Poenaru. Niciun nume nou, arătând vre-un favorit străin al noului Domn, afară de Vornicul Manu [2].

Administraţia pe care ţinea s'o introducă Mihnea imita pe aceia constantinopolitană, cunoscută lui. De acolo stabilirea preţurilor de vânzare [3]. De acolo şi o strictă justiţie, despre care, scriind Sibiienilor, el vorbeşte cu mândrie: „Strâmbările judecăţilor, carele nasc mîtele, şi fălăriile, şă ţinea partea sângelui şă a rudeniei, acealea, cu ajutoriul lui Dumnezeu, den Divanul nostru cu totul lipsesc". O pompă străbucită trebuia să-l încunjure pe acela care se simţia, cu tot trecutul său turcesc, ca urmaş al Impăraţilor bizantini de odinioară şi-i plăcea s'o şi spuie [4]. Patriarhul Macarie de Antiochia se bucură de aceiaşi cinste ca supt Matei şi Constantin [5], şi el fu însărcinat să-l sfinţească pe neobişnuitul Domn în formele cele mai solemne ale Bisericii răsăritene [6]. Mihnea crezu chiar că poate impune, într'un Sinod şi cu Greci şi Bulgari, noi canoane întregii Biserici a Răsăritului, şi un manuscript grecesc cuprinzându-le a fost descoperit mai de curând [7]. Din trecutul ţării, sfătuit poate de Udrişte, el iea titlul, pe care-l purtase Matei, dar nu şi Constantin, de „duce de Făgăraş şi de Amlaş", pe care-l preface însă în „arhiduce" pentru „ţi

---

[1] Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 236

[2] Ciorănescu, *Domnia*, p. 102.

[3] Antalffy, *Călătoria lui Evlia-Celebi*, ed. din *Bul. Com. Ist.*, p. 30

[4] Amănunte, în Ciorănescu, *Domnia*, p. 114, nota 2. Şi un Mitropolit de Gaza, *ibid.*

[5] Dosoftei de Ierusalim, *Ιστορια πατριαρχῶν*, p. 205

[6] *Ibid.*

[7] Iorga, *Două contribuţii la istoria bisericească a Românilor*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVIII; cf. *Studii şi doc.*, XXIII, p. 234

www.dacoromanica.ro

nuturile de prin prejur"[1], pecetluind şi puind pe steaguri, printr'o confusie voită cu Casa arhiducală a Habsburgilor, vulturul bicefal[2], care se vede şi pe moneda pe care el pune s'o bată, ca odinioară Despot, pe când Matei se folosîse de banii curenţi şi Vasile, Gheorghe Ştefan de „schellingii", „sălăii" ţării vecine[3]. Se găsi cine să-i vorbească de războaiele lui Mihai, pe care le putuse cunoaşte, de altfel, şi din cartea asupra „vitejiilor" lui pe care o alcătuise Stavrinos Vistierul, şi de aici schimbarea de nume care făcu din el un „Mihai-Vodă", care se credea în stare să câştige şi dreptul de a-şi zice cel Viteaz.

Pentru războiul care trebuia sa facă din acest ambiţios tânăr bizar un erou al creştinătăţii, el credea că ar putea să câştige sprijinul lui Rákóczy, care, după proclamarea, supt presiunea turcească, de către Statele Ardealului, a unui nou prinţ, Francisc Rhedei, revenise la putere, hotărît să dea piept cu Turcii, cari nu voiau să-l ierte pentru regala sa expediţie în Polonia. Nu-i păru greu să-l desfacă de legătura, totuşi solemn jurată, cu Constantin pribeagul, el însuşi de curând certat cu celalt oploşit al Ardealului. Gheorghe Ştefan.

In Mart 1658, boierii împăcaţi cu Mihnea cer vecinului ardelean să caute o înţelegere cu acesta[4]. In Iunie, Constantin Cantacuzino stăruie călduros în acelaşi sens[5]. Un tratat putu să fie încheiat încă din acest moment, tratat pe care nu-l cunoaştem în textul lui, dar care a trebuit să reproducă îndatoririle anterioare din ambele părţi.

Rákóczy încercă a reface şi cu Moldova legătura „dacică". Nereuşind să câştige pe Ghica[6], el încercă altfel. Dar Gheor-

---

[1] „Duce d'Olt", titlul de care vorbeşte Gualdo, citat de d. Ciorănescu, *Domnia*, p. 193, nota 2, e *acesta*, în legătură cu *Ţara Oltului*.

[2] V. Iorga, *Steagul lui Mihnea-Vodă Radul*, în *Mem Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVI.

[3] V., pentru Gheorghe Ştefan, Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 267. Pentru moneda lui Mihnea, Ciorănescu, *Domnia*, p. 111, nota 1.

[4] *Mon. Hung. Hist., Diplomataria, l. c.*, pp. 612-3

[5] *Ibid.*, pp. 230-1.

[6] V. scrisoarea de refus a lui Grigoraşcu, fiul Domnului, în Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 55-6, no. LII: el oferă bună vecinătate şi se apără de ideia unei năvăliri în Ardeal. Dar declară că prinţul Ardealului e liber să-şi pună în executare ameninţările.

www.dacoromanica.ro

ghe Ştefan, care rătăcise şi pe la Blaj, fu aşa de slab ajutat în tentativa lui de a relua Moldova[1], încât trebui să dea îndărăt înaintea Tatarilor, fără a fi găsit între foştii săi supuşi vre-o prietenie care să-l poată susţinea în lupta aşa de uşuratec încercată[2]. In zădar fuseseră chemările din ţară şi făgăduielile de la Tatarî. Lângă Târgul Frumos se înecară speranţele de Domnie nouă ale celui care lasase o bună amintire pentru gospodăria sa îngrijită[3], dar nu şi prietenii active[4].

Tatarii lui Şirin-beiu, cari făcuseră să plece fostul lor aliat, se coborîră acum în Ţara-Românească pentru ca împreună cu oastea pe care izbutise să şi-o înjghebe Mihnea să meargă în Ardeal pentru a pune capăt stăpânirii aşa de sfidătoare a celui de al doilea Rákóczy.

Oastea de invasie în Ardeal[5] cuprindea şi Cazaci şi, firește, puterile Paşii din Silistra, Cadâr (Chidr). Mihnea crezu în posibilitatea unei răscoale, în momentul când „păgânii" aveau astfel de trupe şi când Moldovenii se arătau deplin credincioşi Sultanului. Boierii rămaseră uimiţi când li se destăinui că, potrivit cu o înţelegere secretă ce are ei cu ameninţatul Rákóczy, care nici nu se gândia să resiste, ci-şi lăsase ţara pe sama unor locţiitori, Turcii 'au să fie tăiaţi, — o întreagă armată, supt ochii Tatarilor!, — înainte de a trece munţii. I se aduseră înainte cele mai puternice argumente ale bunului simţ, de aceia cari în fundul sufletului nu răbdau apucăturile aceluia pe care poporul, de loc impresionat de cunoştinţile şi de pretenţiile lui, îl considerau ca pe un fals fiu de Domn, ca pe un fost „cămătar" cu numele de „Franţi"[6], fiul lui „Iane Surdul", şi ca pe un renegat al credinţii strămoşeşti[7]. Nu trebuia „zădărît şarpele!". Li se propuse atunci

[1] Avea cu el Poloni, haiduci, Moldoveni şi Munteni; *ibid.*, IV, p. 249, no. LXXXVI.

[2] Kraus, pp. 342-3; Miron Costin. p. 357 şi urm.; Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. CCXCII-III; Ciorănescu, *Domnia*, p. 129 şi urm.

[3] V. fragmentul de socoteli pe care l-am dat în *Studii şi doc.*, IV, p. 263 şi urm., no. XCIX.

[4] V. şi scrisoarea Doamnei Safta, *ibid.*, X, p. 292.

[5] V. şi Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1284 şi urm.

[6] Phrantzes, ca vechiul cronicar bizantin.

[7] Cron. ţării, p. 316.

www.dacoromanica.ro

ca ei să-l întovărășească doar până la Teleajen, la vechiul loc de luptă de la Șoplea, unde numai cu oastea ce-și tocmise el va da lovitura înainte de a răsări Tatarii și, fără îndoială, și Moldovenii. Armata însă, ca și a Moldovei, când întovărășise cu zgomotoase cereri de leți pe Gheorghe Ștefan la prima retragere [1], refusă și ea să se arunce într'o astfel de aventura. Ostașii treeură la tabăra turcească, unde fura primiți și boierii.

Trădătorul care nu putuse trăda își rasbuna pe boieri. Căpătând cu pâri, contra lor învoirea Papei de Silistra, el înoi vărsările de sânge din 1655, făcând să piară pe Pârvu Vlădescu [2], pe Istrate Leurdeanu Marele Postelnic, pe Aga Preda Bârsescu, trimețând pe armășelul „sârb" Dincă să ucidă și pe bogatul bătrân Preda Brâncoveanu, la Târgoviște, bănuindu-l că vrea, din nou, Domnia [3], era aproape să aibă această soartă Constantin Cantacuzino, care se afla la țară, cu ginerele, Pană Filipescu, de unde putu sa scape în Ardeal, unde era și fiul său Drăghici, în solie, iar alt fiu, Șerban, după numele bunicului, menindu i a Domnie, se afla lângă Domn, trecând hotarul cu el [4].

La jumătatea lui August, Tatari, Moldoveni și Munteni, veniți prin pasul Buzăului, erau pe la Homorod și Cohalm, înaintând [5]. Cazacii veniau pe urmă. Se luară, de oastea lui Ghica, și unele întăriturî din Țara Bârsei. Se ajunse astfel răpede la Alba-Iulia, care fu arsă. De acolo tânărul Grigoraşcu porni cu ajutătorul său contra lui Gheorghe Ștefan, iar Tatarul Șirinbeiu spre Ungaria-de-sus [6]. Ceilalți merseră spre Sibiiu, și de acolo, prin Cluj [7], la Orade, ca să se întâmpine cu oastea

---

[1] Miron Costin, *l. c.*

[2] Fusese mutefariaca al Sultanului; Constantin Căpitanul, ed. Iorga, pp. 113-4. Era socotit ca rău administrator al Vistieriei; Pavel de Alep. V. Vladescu, în *Revista Arhivelor*, I, p. 230 și urm.

[3] El aducea ca îndreptățire în Apus pentru acest măcel că boierii i-ar fi vădit planurile de răscoală; Ciorănescu, *Doc.*, p. 74.

[4] După altă versiune a Cronicii țarii, Ciorănescu, *Domnia*, p. 130.

[5] Cronica țării. Indreptățirea Domnului, în documentul ce am dat în *Studii și doc.*, VI, p. 602. Cf. și *Mon. Comit. Trans.*, XII, p. 110.

[6] Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 249 no. LXXXVI.

[7] O scrisoare a lui Mihnea către Clujeni; *Bul. Com. Ist.*, II, p. 224, no. XLIV

www.dacoromanica.ro

Vizirului, care venia din Apus. Paşa de Buda ocupă Inăul, care fusese de mult cerut prinţului ardelean, iar contingentul românesc, cu Domnii în frunte, fu însărcinat, după umilitorul obiceiu al Turcilor, cu sarcina de salahorie la refacerea cetăţii, rămânând acolo până în toamnă târziu. Mai pe urmă, Acaţiu Barcsai fiind aşezat ca nou „Craiu" unguresc[1], i se dăduseră ca sprijinitori un număr de Moldoveni, ca acel Nicolae Milescu Cârnul, mutilat pentru aspiraţii de Domnie, care era unul dintre cei mai învăţaţi oameni ai Moldovei; Miron Costin, care descrie campania, nu lipseşte să însemne şi numele acestui tovarăş de cărturărie[2].

In tot cursul campaniei Domnii români cruţară după putinţă regiunile unde erau Români, pe cari astfel ajungeau a-i cunoaşte[3]. Mihnea, care avea de mult corespondenţa sa cu Sibiienii, de la cari se înarma[4], înştiinţase pe Braşoveni că nu vine ca duşman, ci „pentru binele creştinilor"[5]. Iar Sibiienilor chiar li dădea asigurarea că el vine numai silit şi că a făcut tot ce-i sta prin putinţă ca să oprească această expediţie[6]. *Domnii contribuiseră prin presenţa şi ostenelile lor la un resultat care interesa viaţa unei întregi părţi din Românime: anume la trecerea de la prinţii unguri ai Ardealului la Turci, la Paşa ce se aşează acuma la Inău, a întregii „Valahii Citerioare" româneşti, centru de calvinism, al cării ultim Ban fusese tocmai acela care acuma se aşeza, înlăturându-se cand datura lui Kemény, ca prinţ al Ardealului: Barcsai. Populaţia ţărănească folosi din această schimbare, Turcii fiind pretutindeni ocro-*

---

[1] Pentru situaţia acestuia, tolerat numai provisoriu de Statele Ardealului, până la iminenta întoarcere a lui Rákóczy, v. excelentele observaţii din Ciorănescu, *Domnia,* pp. 148-51.

[2] P. 361. Detalii din izvoarele ardelene, la Cioranescu, *Domnia,* p. 141 şi urm.

[3] Iorga, *Doc. Ard.,* II, p 1285; Kemény, *Fundgruben,* II, pp. 150-2; Iorga, în *Bul. Com. Ist.,* II, p. 224; Meteş, în *Rev. Arhivelor,* I, p. 235; Ciorănescu, *Doc.,* p. 166.

[4] T. G. Bulat, în *Rev. Ist.*, XII, pp 307-8; Iorga, *Mem. Ac. Rom.,* VII, (1927).

[5] T. G. Bulat, *l. c.,* pp. 309-10. V. mai pe larg explicaţiile ce dau în legătură cu o reproducere fototipică a acestor scrisori, în *Mem. Ac. Rom., l. c.,* p. 93 şi urm.

[6] Kemény *o. c.,* II, p 141 şi urm

www.dacoromanica.ro

titorii săracilor, şi religia răsăriteana a acestora va fi de acuma sustinuta în dauna calvinismului nobilimii[1]. Pentru principatul maghiar al Ardealului era însă o mare pierdere, şi Rákóczy, refugiat la Orade, expunea blăstamului creştinătăţii pe acel „monstru de nerecunoştinţă", rău creştin, ajuns acuma „sclav al Turcilor", care, cumpărând Seaunul princiar cu o mare sumă de bani şi o creştere a tributului, li-a dat acele cetăţi ale Lugojului şi Caransebeşului, „care până acum au fost în partea aceia adevăratul bulevard al lumii creştine"[2]. Pe acolo Turcii ar putea merge, cu Tatarii[3], cu Domnii noştri, şi până la Adriatica[4].

Şi Ardealul românesc văzuse încă odată ostaşi din aceiaşi naţie înaintând biruitori. Intre Moldovean şi Muntean, amândoi străini, de altfel, se încheie îndata după întoarcere, la 28 Novembre, un pact de buna prietenie care ni s'a păstrat[5]; neologisme cum e „conştienţie" în acest act de frăţie arată redactarea lui în cancelaria noului Vodă „Mihail".

Pe atunci „Borcea Ianăş", cum îl numiau Românii, căuta să-şi facă o armată chiar cu elemente româneşti luate şi din amândouă ţerile libere[6], Mihnea-i propunea să încheie un pact contra Turcilor şi Barcsai, nu numai că-l refusa, dar refusul era comunicat şi lui Rákóczy, ca al cărui simplu locotenent se considera fostul lui dregator[7].

Dar acesta din urmă, care-şi ştia situaţia definitiv pierdută, era gata pentru orice act de desperare, fiind hotărît să isprăvească eroic marea sa carieră, de o aşa de înaltă şi, la urmă, nenorocită ambiţie. El găsi lesne înţelegere la acestălalt amator de lucruri mari care era noul Mihai Viteazul, care, oricât s'ar

---

[1] O scrisoare din 22 Novembre a lui Ghica-Voda, *Mon. Com. Trans.*, XII, p. 87.

[2] Ciorănescu, *Doc.*, p. 139.

[3] Odata, Gheorghe Ştefan somat sa mearga cu Tatarii ori să li dea un contingent, spunea ca Moldovenilor „nu li-ar sta bine în tovărăşia Tatarilor"; Mologna, în *Rev. Ist.*, XII, p. 318.

[4] *Ibid.*

[5] *Mag. ist.*, II, pp. 181-6; Iorga, *Steagul lui Mihnea-Vodă, l. c.*, pp. 537-10.

[6] După Kraus, Cronici braşovene şi *Mon. Comit. Trans.*, XII. Ciorănescu, *Istoria*, p. 153.

[7] *Mon. Comit. Trans*, XII, pp. 162-3, 207.

www.dacoromanica.ro

crede în zeul lui pentru creştinatate, nu era mai puţin, ca un nou Despot, fiind, de altfel, şi de aceiaşi rasă cu dânsul, un fantast sau, cum îl descrie bunul cunoscător de oameni Miron Costin, care a fost şi în tabără cu el, „om fără de nice o frică de Dumnezeu, fără de nice un temeiu, tiran, direpţ fantastic, adecă buiguitor în gânduri“ [1]. Printr'un boier de Făgăraş, purtat pe la Poartă şi autor şi al unei scrieri latine, Iacob Nagy de Harsány, pe care-l vom afla apoi pe lângă Gheorghe Ştefan la capătul lungului exil al acestuia [2], prinţul ardelean, revenit la rosturile sale, se înţelese cu vecinul său [3]. Era vorba de o luptă la Dunărea muntenă, de un atac contra Turcilor din Banat, de o imposibilă cruciată în Balcani, unde, încă din anul trecut, prin solul său în Apus, el arătase că a legat înţelegere jurată cu oamenii din „Bulgaria, Grecia, Macedonia, Tracia şi Serbia“ [4], Albania având chiar în serviciul său astfel de „Sârbi“ şi chiar raporturi cu Cazacii [5]. Cum mai era pe la noi Patriarhul sirian Macarie, prezenţa acestuia era invocată ca o dovadă a vastei conspiraţii creştine, care s'ar fi întins astfel şi asupra Asiei. Acestea toate fără a pomeni şi pe Moldoveni, „naţie viteză *(feroce)* din fire şi care, în vremea veche“, amintire a lui Decebal , şi-a făcut tributari şi pe Romani şi, dacă astăzi sufere jugul suveranităţii otomane, o face cu o astfel de tărie de suflet *(ferocità)*, de a speriat totdeauna şi adesea a păgubit oştile Sultanului“ [6]. Toate planurile pe care nu putea să le încurajeze

[1] P. 361.

[2] Iorga, *Acte şi fragm.*, I, pp. 285, 291.

[3] După *Monumenta Comitalia*, XII, Ciorănescu, *Domnia*, pp. 159-60. Legătura n'a putut să rămâie ascunsă, cu atât mai mult, cu cât Mihnea propunea lui Barcsai o înţelegere, care i-ar fi costat tronul, cu fostul său stăpân. De aici plângeri ale lui Barcsai la Poartă şi stârnirea bănuielilor turceşti faţă de vasalul de la Dunare; *ibid.*, pp. 160-2.

[4] Ciorănescu, *Doc.*, p. 43, no. XII; cf. *ibid.*, pp. 74-5, no. L.

[5] *Ibid.*, p. 52.

[6] *Ibid.* Se lauda ca el a restabilit acolo pe Gheorghe Ştefan; *ibid.*, p. 35, no. XIX. Se adaugiau şi comunicaţiile unui alt Franciscan, „Părintele Ştefan din Valahia“; *ibid.* Urmă, catre sfârşitul lui 1659, un al treilea Franciscan, Grigore de la Chiprovaţ; *ibid.*, p. 89 şi urm. Scrisoarea de acreditare a Domnului e din 1-iu Octombre, Târgovişte; *ibid.*, pp. 92-4, no. LXXX. V. şi Hurmu-

www.dacoromanica.ro

nimeni dintre Apusenii, Impăratul, Veneţia, Papa, la cari mai de mult se trimesese un Gabriel Thomasi, Franciscan din Bulgaria, amator de episcopat, prin care Mihnea se oferia catolic şi cruciat [1].

Din călătoria sa în Ardeal Mihnea credea că a desluşit unele lucruri în ce priveşte rosturile acestei ţări, aşa de crud prădate. I se năzări că s'ar putea face o autonomie săsească, de-a dreptul legată prin tributul cu Poarta, pe care el, Mihnea, l-ar culege, pentru ca alături să se propuie pe sine, tot în legătură cu plagiatul lui Mihai Viteazul, din care-şi făcuse un program de acţiune politică şi militară, ca Domn al celor trei ţări româneşti din graţia însă a Sultanului [2]. Peste puţin el primia la Târgovişte pe foştii robi la Tatari, Kemény, Francisc Kornis, şi se gândia să facă din cel d'intâiu, pe care-l şi trecu în Ardeal, nu fără înţelegere cu Rákóczy, un principe împotriva lui Barcsai, ceia ce încercatul general refusă cu toată hotărîrea, căutând o împăcare a lucrurilor, cu care şi izbuti în aparenţă [3].

Deocamdată, prin începutul de legătură cu principele restaurat el scăpase de primejdia unei năvăliri a lui Constantin-Vodă [4]. Cum acesta însă îşi păstra încă resturile marii averi a lui Matei şi nu putea fi lăsat fără o perspectivă, i se va da ideia că ar fi potrivită pentru dânsul Moldova, Gheorghe Ştefan având să se resemneze până i s'ar presinta vre-o ocasie oarecare [5]. Şi, de fapt, fiul lui Radu Şerban nu numai

---

zaki, *Fragm.*, III, pp. 244-5. O scrisoare a Mitropolitului Ignatie către Papă, 2 Octombre 1659, la Theiner, *Monuments historiques*, 1659, p. 38; I. Ardeleanu, *Istoria diecesei Oradei Mari*, Gherla 1883, pp. 129-31, şi apoi Hurmuzaki, V², p. 65 (cf. *ibid.*, pp. 70, 73).

[1] Ciorănescu, *Doc.*, p. 33 şi urm. Scrisoarea lui Mihnea către doge e din 5 Iunie 1658; *ibid.*, pp. 42-3, no. XI.

[2] *Ibid.*, p. 142, no. CLXX; *Domnia*, p. 164, nota 1.

[3] Ciorănescu, *Domnia*, p. 167 şi urm. după Szilágyi, Scrisorile lui Rákóczy, şi *Diplomataria*, XXIII).

[4] Pentru această intenţie a lui când se afla la Mediaş în comitatul Sătmarului, v. scrisoarea din 19 Iunie 1659 a lui Ştefan Tököly, în Iorga, *Recherches dans les Archives royales de la Haye*, din Buletinul frances al Secţiei istorice a Academiei Române, 1936, pp. 8-9.

[5] Pentru zădarnicele lui stăruinţi dureroase, Hurmuzaki, V, pp. 61-2; IX, pp 165-8, la 9 Octombre 1658 şi 26 April 1659

www.dacoromanica.ro

făcu o astfel de absurdă încercare, dar va izbuti să se păstreze câteva săptămâni în Scaunul din Iaşi. Pentru moment el se rătăcise prin părţile Maramureşului, lăsând ca trainică amintire daruri pe la modestele biserici româneşti[1], strângând în acelaşi timp ţăranii români supt steagurile aventurii sale[2].

Inainte ca Rákóczy să se fi întors în ţara care-l va primi cu aclamaţii, Românii ei înşii fiind mai mult de partea acestui viteaz decât de a Craiului din neamul lui, Mihnea căutase să fie liber pe mişcările sale prin jertfirea a ce mai rămăsese din tagma boierească.

Bănuind pe aceşti boieri din jurul său că sânt înţeleşi cu Constantin Cantacuzino, care, chemat din Moldova[3], fusese dus, nu la acela care-i voia capul, ci la Constantinopol, unde se putu apăra în Divanul Vizirului contra celor trimeşi să-i cumpere moartea, Clucerul Doicescu şi Grecul Nicola Sofialâul, Mihnea li hotărî executarea în masă[4]. Căzură supt loviturile pătimaşe ale dărăbanţilor cari, ca şi în 1655, *represintau o adevărată ură socială împotriva unei bogate aristocraţii,* care în Ţara-Românească se păstrase mai bine decât în Moldova, după masacrele unui Tomşa şi jertfele lungului război civil, aceşti represintanţi ai vechilor neamuri pe cari se sprijinise liniştea şi putinţa de apărare a ţării: Marele Vornic Radu Cândescu, cu cei doi fraţi ai săi, Negoiţa şi Moise, Marele Spătar Udrişte, Diicul Buicescu Mare Clucer, Stolnicul Radu Fărcăşanu, Pârâienii, tată şi fii: Danciu, cu nume domnesc, şi Preda, Comisul Mare Badea Comăneanu, Clucerul Stroe Bârsescu, Marele Căpitan Vasile Câmpineanu şi alţii încă, „aruncandu i din casele domneşti jos, cu lanţurile în grumazi; iar dorobanţii se bucura' şi-i călca cu picioarele, şi-şi bătea' joc de trupurile lor, şi nici la biserica nu-i lăsa' să-i îngroape, ci afară prin gunoaie, iar pre jupâ

---

[1] V. şi Iorga, în Buletinul francez citat al Secţiei Istorice a Academiei Române. Catolicii se temeau să nu se ridice prin asemenea visite prea mult ortodoxia, cf. şi Cioranescu, *Doc*, p. 143, no CXXIII

[2] Meteş, *Moşiile Domnilor şi boierilor*, p. 136

[3] Bănuieli de malversaţii; Iorga, *Studii şi doc*, V, p. 123.

[4] Gheorghe Vodă Ghica dă un act pentru nevinovăţia lui Preda Brancoveanu; *Rev Ist*, 1935 pp 195 7

www.dacoromanica.ro

neaselc lor le muncia' şi le lua' toată agoniseala". „Şi tabulhanaua", musica turcească, adauge alt contemporan, „zicea până i-au isprăvit pre toţi [1]. Sentimentul de milă şi de revoltă pentru acest act care tindea la desfiinţarea unei întregi clase viteze şi mărinimoase, care impusese un caracter naţional românesc ţării, se rosteşte şi în rândurile lui Miron Costin, care-i cunoscuse: „Mirându-se cum va face să n'aibă viaţă de boierii ce erau capete Ţării Munteneşti" —, în gândul său de răscoală concentrată cu „Craiul" gata de întoarcere , „cu mare şi nespusă tiranie au omorît treizeci de boieri tot de frunte ai ţării, şi au pus boieri pre voia sa" [2]. Adâncul cunoscător al lucrurilor turceşti va fi dat ce explicaţii va fi găsit în ingeniositatea unei inteligenţi fără cârmă, dar ajungea ca să primească din nou laude pentru „dreptatea sa" faptul că o parte din averile confiscate de acela care făcuse din liberarea ţăranilor, dar cu plată la Cămara domnească, unul din punctele de căpetenie ale politicii sale interne [3], fu considerată ca proprietate a Sultanului, ca de la nişte haini [4]. Grecii Iani, Manu şi Manta, apoi cumnatul sârb, împreună cu Gheorghe Băleanu şi Stroe Leurdeanu, Barbu Poienaru, Radu Cocorăscu, Mihai Argetoianu sau Hârjetoianu, Vlad Bengescu, un Postelnic Neagoe şi un Stolnic Gheorghe luară locul celor jertfiţi [5]. La sfârşitul lui Iulie 1659 primul act al tragediei se jucase.

Ţara era plină de Turci. Fuseseră atraşi, ca ostaşi, delii, beşlii, saragele, ca negustori, ca împrumutători ai Domniei, care se arăta sărăcită de ultimele tulburări [6]. Cu un nou măcel, al acestor represintanţi ai stăpânirii „păgâne", voiă să-şi înceapă „cruciatul" opera „desrobirii".

La 28 August Rákóczy anunţa generalului imperial din

---

[1] *Mag. Ist.*, IV, p. 351. Cf. Constantin Capitanul, ed. Iorga, p. 145. Descriere pe larg, în Iorga, *Rev. Ist.*, V. O versiune deosebită o dă d. Stoica Nicolaescu, în *Rev. p. ist., arh. si filologie:* ei ar fi fost în cămăşi, la ieşire. Fixarea aproximativă a datei după Divanuri, Ciorănescu, *Domnia,* p. 173, nota 3.

[2] P. 361.

[3] Ciorănescu, *Domnia.*

[4] Ciorănescu, *Doc.*, p. 244, no. CLXXIV.

[5] I. C. Filitti, *Archiva Gh. Gr. Cantacuzino*, p. 221.

[6] Cele două cronici; Ciorănescu, *Do*., p. 117, no. CLXXXI

www.dacoromanica.ro

Caşovia că şi-a reluat Scaunul de stapânire, după dorinţa ţarii [1]. Peste două săptămâni, la 2 Septembre, Mihnea repeta scena din 1594 a uciderii creditorilor turci. Se chema că se pedepsesc excesele săvârşite de oaspeţi de acest neam în toată ţara. Târgovişteа era închisă cu călăreţi ca să nu scape nimenea dintre dânşii. Şi, iarăşi după exemplul dat de Mihai Viteazul, se atacă Silistra, noul Paşă fiind bătut şi rănit [2], Giurgiul şi Brăila.

Numai cât, cu şaizeci de ani în urmă, toate acestea aveau un rost. O mare acţiune creştină pornise, cu Papa şi Împăratul în frunte, luptători din toate ţările creştine alergau ca să ieie parte la dânsa, Ardealul se arăta gata să intre în luptă şi Moldova era supt un Domn aliat. Acuma, nimeni dintre Apuseni nu susţineau cu armele Veneţia, prinsă într'o grea luptă, de mulţi ani de zile, şi Republica însăşi, bucuroasă de orice diversiune, nu înţelegea să iscălească nicio îndatorire, Rákóczy nu era decât fantoma puterii sale de odinioară, şi Ghica din Moldova represinta cea mai sigură credinţă faţă de Turci.

Pe când mica oştire ce adunase Mihnea şi pe care o lăuda că e de „oameni aleşi, şi siemenime călări cu puşti lungi şi ţăcaluşe" [3], cu câteva tunuri dăruite de Rákóczy, era înconjurată de toate măgulirile de catre acela care numai într'însa se sprijinia [4]. Domnul muntean caută sa-şi asigure sprijinul prinţului întors, care, cu ajutorul lui Kemény, fu recunoscut de dieta din Oşorheiu înainte de sfârşitul lunii acesteia Septembre [5]. Mi-

---

[1] Hurmuzaki, IX.

[2] D. Ciorănescu, care înseamna toate izvoarele pentru aceasta luptă, în mare parte ecouri veneţiene, vede în această ciocnire cu Paşa, care nu era doar un Sinan Mare Vizir în fruntea unei mari oştiri împărăteşti, un mare triumf românesc; *Domnia*, p. 183. De fapt nici luptătorii de supt Mihnea nu erau în marea lor parte Români şi nu e sigur că Domnul, care părăsi apoi aşa de uşor partida, i-ar fi comandat însuşi. Pentru laudele ce-şi acorda larg Mihnea el însuşi, v. *ibid.*, p. 185. D. Ciorănescu p. 199) semnalează legături cu Bulgarii (Hurmuzaki, IX, pp. 149-50, 153 . Legături fără valoare cu străinătatea; Ciorănescu, *l. c.*, p. 199.

[3] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 58.

[4] *Mag. Ist.*, IV, p. 352

[5] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. CCXCIX CCC

www.dacoromanica.ro

mopolitul Ignatie şi Marele Logofăt Radu Creţulescu veniră pentru o înţelegere formală, care şi fu iscălită la 4 Octombre, într'o formă deosebit de solemnă, cu frase latine din repertoriul Renaşterii. E o alianţă pur militară, în care, date fiind împrejurările de o parte şi de alta, *nu mai e vorba de tribut, de darul cailor ca semn de vasalitate, de vre-o hegemonie ardeleană, ci relaţiile sânt acelea de o desăvârşită paritate,* cum o căutaseră degeaba Matei şi Constantin, pe vremea când vecinul lor era în fruntea unei aristocraţii solidare şi unei puternice oştiri [1]. După ce se făcu jurământul în Ardeal, cei doi fraţi de arme se întâlniau la Rucăr [2].

Acolo alergară şi Constantin şi Gheorghe Ştefan, care şi el ajunsese în capitala Maramureşului. La 15 ale lunii se încheia acolo o învoială, „dacică" şi aceia, în care, ca în 1595, se stabilia rostul pe care trebuia să-l îndeplinească fiecare din asociaţii cu interese aşa de divergente. Bătrânul Moldovean sărac fu dat la o parte, şi în Moldova, unde fusese orânduit de Turci tânărul Ştefan, fiu al lui Vasile-Vodă, Ghica trebuind să treacă la Munteni, era să între, cu trupa de la tovarăşii săi, Ardeleni de-ai lui Coloman Mikes, Munteni cu Gheorghe Băleanu şi Dumitru Sârbul Spătarul, „cumnat" al lui Mihnea, Constantin-Vodă [3]. El cedase formal lui Radu drepturile asupra Ţării-Româneşti, hărăzise Ardeleanului toată averea sa şi-i făgăduise 150.000 de taleri [4].

Intovărăşit momentan de fostul Domn al Moldovei, cu care intră în Braşov pentru a se despărţi îndată [5], el pătrunse în

---

[1] *Török-Magy Allam*, III, p 456 şi urm. Cf şi *Mon. Comit. Trans.*, XII, pp. 358-60, 377 şi urm., 388, 396, 413 4; Szilágyi, *o c*, II, pp. 557-8; Şincai, III, la aceasta data. .Cf. Iorga, *Studii şi doc*,, IV, pp. ccxcix-ccc, *Mon. Comit Trans*, XII, p 386; Hurmuzaki, V şi IX.

[2] Şi Ciorănescu, *Doc.*, pp 149-50, n-le CLXXXVI VII.

[3] Cronica muntean㠕 *l. c.*; Kraus şi Nekesch-Schuller. ca izvoare săseşti cf. Trauschenfels, *o. c*, p. 347, Ioan Bethlen, pentru informaţia ungurească.

[4] *Mon. Com Trans*, XII, pp. 411 3. Pentru intalnirea de la Rucar insemnarea, bogată a lui Ioan Nemeş, in *Tört Tárt.*, 1902, şi Iorga, *Studii şi doc*, IV, p 278.

[5] Pentru speranţele de Moldova ale acestuia, v si scrisoarea din *Mon Hung Hist Dipl*, XXIII pp 655 6

www.dacoromanica.ro

Moldova, înainte de sfârşitul lunii. „Acum iaste vreamia', se rostise, încă de la 29 Septembre, Mihnea[1].

Expediţia moldovenească[2] fu scurtă şi cu totul nenorocită. „Au fost viindu cu rău asupra Ghicăi-Vodă", spune un act de la acesta, „şi să calce stiagul cinstitului Impărat; într'aceaia Dumnezău nu i-au lăsat, ce i-au oborât, pre Ghiorghie Ştefan-Vodă şi pre toţi carii au fostu viindu cu dănsul"[3]. Ghica nu încercă să taie calea la năvălitori, ci se retrase până la Ţutora, aşteptând să-i vie în ajutor Tatarii, carii nu puteau lipsi. Trupele lăsate în urmă, fără un comandant ascultat, căci tânărul Grigoraşcu era la Constantinopol, întâlniră pe ale năvălitorului pe la Tătăreşti, unde se mai dăduse o luptă, pentru Domnie, dar nu putură, şi în starea morală în care erau aceşti străini, să dea o adevărată luptă. Miron Costin, care se afla în mijlocul lor, li-a văzut desordinea şi păţania cuvenită. La Sârca se încercă oprirea duşmanului, în fruntea cărora erau puşcaşi veniţi de mare ispravă, dar vitejia iniţială nu putu să câştige biruinţa.

Constantin, care se gândia şi la o supunere faţă de Ţar[4], primi bine pe boierii prinşi, între cari un urmaş al lui Bucioc, şi Gavriliţă, tânăr pivnicer pe atunci, întemeietorul neamului vioiu şi ambiţios, cu multe mijloace, al Costăcneştilor. Ghica, împotriva căruia se ridicaseră apărătorii săi, trebui să treacă Prutul pe la Lăpuşna, şi mai departe, pe drumul Benderului.

Apariţia Tatarilor schimbă toata această situaţie pe care uşurătatea lui Constantin o considera ca definitivă. Aflând de schimbarea lui Ghica la Munteni, Calga, comandantul temutei oştiri, luă asupră-şi iniţiativa prealabilei izgoniri a

---

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 57-9, no. LIV.

[2] Pentru imposibilitatea ca soţia a doua a lui Costin să fie o Movilă, S. Zotta, în *Rev. Ist.*, XIII, pp. 47-51. Dar prima soţie, Bălaşa, fiica lui Niculachi Rale, era dupa mama din neamul Boul, al Doamnei Safta a lui Gheorghe Ştefan şi rudă cu neamul Prăjescu; *ibid.*, p. 50. Bălaşa, de la Balaş, Balş, *nu* e nume rar în „Moldova"; şi fiica Bălaşei are acest nume). O scrisoare a Doamnei din Baia, 15 Novembre, cu frica apropierii Tatarilor, în Szilágyi, *Bellum*, II, p. 561.

[3] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 113.

[4] Cioranescu, *Domnii*, p. 207, nota 4.

www.dacoromanica.ro

usurpatorului. Ialì Agasi, „Aga Mării", din Bugeac, ajunse răpede la Iaşi, unde Constantin credea întâiu să poată resista închizându-se în şanţuri. Apoi el trecu la atac, scoţând şi tunurile făcute la Liov de Gheorghe Ştefan. Nereuşind acţiunea de înspăimântare a Tatarilor prin focul „nemţesc" de front, ai lui Constantin începură să se clatine. In curând pe locul unde se scontase aşa de uşor biruinţa „erau trei iazuri de trupuri, cum au stătut trei rânduri de pedestrime"[1]. Intre prisonierii, cari furâ duşi în Crimeia, ca, odată, Kemény, era şi Gheorghe Băleanu[2].

La 21 Novembre se dăduse ultima luptă; la 14 Decembre noul Ştefan-Vodă intra în Iaşi[3].

Miron Costin, puţin prieten al Românilor de peste Milcov, se face a crede că Mihnea n'a opus nicio resistenţă adevărată întrării Tatarilor cari aduceau pe noul „Gheorghe-Vodă", aşa de străin ţării[4]. De fapt, după ce noul Ban, Chirca, încercă să apere trecerea Dunării[5], după o serie de ciocniri fără însemnătate, cu mici cete turceşti, lupta de la Frăteşti, lângă Călugărenii strălucitului Viteaz, fu câştigată, dar numai de Gaudy. Aflând de neizbânda din Moldova, de fuga lui Constantin în Ardeal, de apropierea înlocuitorului cu Tatarii, Mihnea fugi către Târgovişte, unde găsi firesce lăcomia ostaşilor străini cari se cereau plătiţi ca să-i deie drumul. Se strecură în Ardeal, sperând fără temeiu restaurarea sa[6].

O variantă a Cronicii muntene arată împotrivirea boierilor la orice prelungire a unei resistenţe, imposibile cu Tatarii în faţă şi cu Ardealul invadat de Turci. Seimenii nu voiră să lupte. *De fapt, acesta nu era un războiu al ţării, ca ale*

---

[1] Miron Costin, p. 366.

[2] V. şi ştirea din ziarul lui Ioan Nemes, *Tört. Tár.* 1902; Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 278.

[3] *Ibid.*, pp. CCCIII-V. Unele ştiri veneţiene bune, din Constantinopol şi din Germania, în Hurmuzaki, V[2] şi IX. Cf. şi povestirea lui Hasan Veghì, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XX.

[4] *Ibid.*

[5] Szilágyi, *Bellum*, II, p. 549, pe lânga ştirile veneţiene.

[6] Cronicile ţării; Nekesch-Schuller; *Chron. Fuchsio-Lupino Oltardinum*, II, p. 19; *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIII, pp. 654-5. Cf. Ciorănescu, *Domnia*, p. 181 şi urm. legaturile cu Rákóczy după măcelul Turcilor). V. şi Iorga, *Studii şi doc.*, XXIII, p. 234.

www.dacoromanica.ro

lui Mihai Viteazul și ale lui Matei cel bun. Nu mai aparau pamântul lor cetele boierilor bogați și mândri, pe cari-i ucisese banda unei oștiri demoralisate și înrâurite hotărâtor de străinii din mijlocul ei, nu mai era devotamentul unei nobile și viteze aristocrații pentru unul dintre ai lor, tată, frate, părinte pentru cei din jurul lui, precum, iarăși, nu era scânteia eroică a conducătorului încoronat: Mihai la Călugăreni și Matei la Finta. Cu niște Bulgari plătiți, cu niște Nemți și Unguri împrumutați de un vecin el însuși incapabil de o mare acțiune ostășească și cu câțiva miluiți ai unei Domnii tiranice, ridicați peste trupurile sângerânde ale coborâtorilor din vechile neamuri nu se putea face decât o demonstrație de aventură, terminată cu ridicul pentru dânsa, dar și într'un cumplit desastru pentru țară, care nu mai era a ei.

In acest timp, Rákóczy avea de lucru cu Barcsai, pe care veniră să-l sprijine Turcii de la Buda. Incercarea de a se apăra întrarea în Ardeal pe la Poarta-de-fier nu-i izbuti. Nobilii români din aceste părți nu mișcară, la Rákóczy găsindu-se doar câte un nemeș, câte un cleric, ca popa din Ciurila[1]. Mândrul viteaz al nobilimii ungurești nu cuteză să deie, în locul cruciatei, de a cării veste umpluse tot Apusul, măcar o onorabilă luptă de apărare. Asediul Sibiiului, unde acesta se închise, trebuia să ție multă vreme, și Românii ardeleni aflându-se în oastea fostului stăpânitor. Domnii români, deveniți niște simpli pretendenți aventurieri, trebuiră deci să-și caute, prin ieșiri întâmplătoare, norocul lor.

In acest Ardeal sătul de lupte sterpe primirea fugarului din Țara-Românească, întovărășit de tristul său asociat, fugarul din Moldova, întâmpină resistență: Sașii și Ungurii se ațineau după aceia cari erau scoși afară din lege de guvernul impus de Turci al Ardealului[2]. Mihnea îndrăzni să încerce a-și afla un adăpost în acele posesiuni românești dincolo de munți de care vorbia în titlul său arhiducal. Il găsim la Făgăraș, la Vurpăr[3]. Ajunseră apoi, el și rivalul de odinioară, Cons-

[1] Șincai, III, pp. 126-30.

[2] V. și ziarul lui Ioan Nemes, în *Tört. Tár,* 1902, și Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 278.

[3] Pentru aceste rătăciri, I. Minea, în *Cercetări istorice*, V-VII, p. 349; Ciorănescu, *Domnia,* p. 219 și urm.

www.dacoromanica.ro

tantin, până şi pe la Sătmar, şi acolo, după o masă oferită de acesta, imitatorul falit al lui Mihai Viteazul fu găsit mort lângă Circasiana care-i era tovarăşă; nimic din caracterul lui Constantin, cu mult superior asociatului său de nevoie, nu îndreptăţeşte bănuiala, ce s'a răspândit, că el ar fi dat otravă cuiva care, în starea în care se afla, nu putea să represinte nici o primejdie .

Incercarea fiului lui Radu Şerban de a-şi recăpăta Scaunul în primăvară căzu, şi nu se poate înţelege, cu primejdia de totală distrugere în care se afla Rákóczy însuşi, ce l-a putut îndemna pe neastâmpăratul Domn, care se va încerca apoi şi în Moldova, la o asemenea lovitură. Dar se păstrase credinţa la vechii lui boieri şi ostaşi[2], cari nu puteau să aibă niciun devotament pentru bătrânul boier moldovean care li se pusese pe cap[3]. Acesta urmă tactica din Moldova faţă de acelaşi duşman. Se retrase la Dunăre, urmărit de ai lui Constantin, şi ajunseră forţele de nimic ale Paşei de Silistra şi ale unui mârzac[4], ca să facă pe năvălitori a trece înapoi munţii, ca să caute un adăpost, ce i se părea mai sigur, la Cazaci, cari nu mai aveau pe bătrânul lor Hatman, ci ascultau de fiul, cu totul inferior, al acestuia, Iurie.

In acelaşi moment în margenea Clujului, patronul tuturor acestor zbuciumări istorice şi al acestor profunde nenorociri, Rákóczy, silit de Turci la o luptă, fu rănit şi muri la Orade, în părăsire, peste puţin, în aceiaşi lună a lui Maiu 1661[5].

---

[1] Izvoarele pentru această bănuiala, la Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCCVI, nota 2; Ciorănescu, *Domnia*, pp. 220-1.

[2] Astfel un Ghica Căpitanul; Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 271, no. CIV.

[3] V. Miron Costin, p. 368: „Au străns oaste foarte buna, ca şi *ţara toată venise la dânsul*". El adauge ca la fostul Domn erau „şi Leşi şi Nemţi şi Unguri şi Sarbi lefecii, că încă nu sfârşise banii lui Matei-Voda". Dar ei fugira cu toţii la atingerea cu temuţii Tatari, din cari ajunsese însă numai o neînsemnată straja.

[4] V. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp CCCVI-VII, 254, no. LXXXVII. Cf. Nekesch-Schuller şi Trauschenfels; Şincai, III.

[5] Pentru *participarea oştilor româneşti la ultima lupta contra lui*, v. şi Miron Costin, p. 371, şi Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 352-3 o scrisoare a lui Ghica-Vodă către „fiul drag").

www.dacoromanica.ro

Dar nu se opri aici prelungirea aventurii odată stârnite. Ea dă o lungă poveste de dureroase rătăciri pentru Gheorghe Ştefan şi o ultimă zvâcnire de încredere în norocul său a lui Constantin Şerban.

In primăvara anului 1660 cel d'intâiu se găsia la Viena, căutând, după vechea lui datină moldovenească, o moşie prin Ungaria, pe care s'o gospodărească după obiceiul său, şi el gasi una care fusese a familiei Homonnay[1]. Dar nunciul crede că el ar fi dorit şi vre-un rost oficial prin aceste părţi. Primit de Impăratul, el arată cum l-a încurcat Rákóczy, luându-i şi 300.000 de scuzi, de l-a făcut sa piardă o bună şi bogată ţară, care-i dădea pe an 500.000 de taleri. Vindea juvaierele ce putuse duce cu dânsul, şi-l mai prădau şi hoţii[2], dar avea bani depuşi la Danzig[3]. Totuşi ambasadorului venetiei îi vorbia de „marea bestie", Turcul, împotriva căruia şi el luptase[4]. Intr'un act de învoială cu Impăratul, făgăduia lucruri extraordinare: a supune ţara Papei, a se lega cu Domnul ce va fi la Munteni în aceiaşi reşedinţă, *a face să se aleagă, prin influenţa lui la Constantinopol, un Patriarh prielnic unirii cu Iesuiţii*, a ţinea lângă sine un episcop catolic ca principal sfetnic, a face şcoala la Iaşi cu aceiaşi Iesuiţi: niciodată nu se va relua legătura cu Rákóczy[5].

Fugarul încerca şi pe lângă regele Suediei, care-i trimetea cândva emisari de ai săi în legătură cu Cazacii, stârniţi contra Poloniei[6]. După o şedere în Moravia, el se hotărî să amintească Ţarului de vechile îndatoriri[7]. Era în Livoniu, atunci suedesă, la Dorpat, apoi la Riga, în 1662, şi se oţeria să comande 5.000 de oameni, ca vechiu ostaş, într'un viitor războiu cu Turcii[8]. De acolo, în August, se plângea că Doamna Safta nu s'a ţinut de cuvânt să-l aştepte în Polonia: „ce

---

1 V., *ibid.*, p. CCCIII, nota 1. Şincai, III, p. 131.

2 Iorga, *l. c.*

3 Hurmuzaki, IX, pp. 174 5

4 *Ibid.*, pp. 170-3, no. CCCXXXIII, pp. 196-7, no. CCLXX

5 Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 254-5, no. LXXXVIII.

6 Hurmuzaki, IX, p. 180 şi urm. V. şi Iorga, Hurmuzaki, X, p. V şi după Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 248; Şincai, III, p. 131).

7 Pentru care v. Hurmuzaki, IX, p. 217, no. CCXCVII.

8 *Ibid.*, pp. 200-1, no. CCLXXII-III.

www.dacoromanica.ro

m'au lasat şi s'au dus în ţara, şi m'au facut de toată ocara"[1].

La Ţar fu primit miserabil, fără să-şi poată căpăta măcar banii depuşi la nişte negustori muscali. Intors în posesiunile suedese, acuma în Pomerania, acela care visa de o întoarcere ca luptător, în fruntea unor cruciaţi, stârnind şi pe robii creştini de la Turci, ceru să i se dea un adăpost, dacă nu o moşie, la Wismar, dar noul rege, Carol al XI-lea, — căci Carol Gustav nici nu voise să ştie de dânsul —, îl îndreptă la Stettin, unde pribeagul duse o viaţă sărăcăcioasă, necontenit jignită de asprimea castelanului, având ca singură îngrijire aceia a unei femei devotate, care era aproape să fie apoi soţia lui Petru-cel-Mare, Ştefania Mihailova[2], şi ca singură mângâiere cetirea Psalmilor, traduşi pentru dânsul, în moldoveneasca lui, de duhovnicul ce luase cu sine, Antonie de Moldoviţa[3], care trebuia să ni transmită şi ştirea sfârşitului acestui bun stăpân. Acolo stătu de la 1664 până la 1668[4], încercând o uşurare a sorţii sale şi până la Ludovic al XIV-lea şi întrebuinţând pentru această misiune şi pe Nicolae Milescu; un ajutor primi el numai de la Marele Elector din Berlin, Frederic-Wilhelm, care nu-l uita cu provisii şi chiar cu bani, cumpărându-i-se şi resturile juvaierelor, ba îl adăposti şi în castelul său din Berlin cu prilejul unei visite de cereri şi de mulţămiri[5]. Femeia care stătuse lângă bătrâneţele lui îi aduse tru-

[1] Iorga, în *Rev. Ist.*, IX, pp. 100-1. Pentru trecutul Doamnei, Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCXXIV, nota 1. Ea trăia încă la 1678; *ibid.*, p. CCXC, nota 3 (era naşa soţiei lui Miron Costin). Acte de la dânsa din 1665-70, *ibid.*, p. 273 şi urm. Pentru vremea morţii, *ibid.*, p. 275, nota 1.

[2] Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 277 şi urm.; *Studii şi doc.*, IV, pp. 109-11.

[3] V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II.

[4] O scrisoare a lui din 16 Maiu al acestui an către Braşoveni; Iorga, *Braşovul şi Românii*, p. 112, no. 5.

[5] Se adresa şi electorului de Saxonia, cu plângere contra neloialităţii Muscalului şi, citând, prin Torquatus sau Harsányi, tovarăşi de nenorocire, pe Iustinus, trimetea cu un mic dar pe „colonelul" Nacu; Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 108, no. 1. Scria soţiei electorului şi Ştefania Mihailova, ţiitoarea pribeagului, intitulându-se „Fürstin zur Moldaw"; *ibid.*, p. 109. V. şi n-le următoare. Ea-şi mai zice (p. 110): „der Fürst. Gnaden zu Moldau hinterlassene Wittibe und

www.dacoromanica.ro

pul cu atâta greutate, pentru a-l aşeza, Doamna fiind încă vie şi voinică —, în frumoasa biserică a mănăstirii de la Caşin, prin care Gheorghe Ştefan încercase a rivalisa cu Vasile Lupu, copiind măreaţa zidire de la Golia[1].

Din soarta lui Constantin-Vodă cunoaştem numai noua lui „escapadă moldovenească". Ea se făcu fără nicio legătură cu împrejurările din Ardeal, unde, în sfârşit, Kemény, candidatul Hanului, la care fusese pe vremuri prisonier, căpăta prin voia ţării, contra lui Barcsai, menit să piară în împrejurări obscure, ca sa fie rupt în bucăţi şi aruncat câinilor[2], moştenirea Rákóczeştilor, coroana de vasalitate a Ardealului. O încercare la Muntoni nu se mai putea face după îndoita experienţă nenorocită. De altfel, acest Scaun era acuma bine păzit. In Septembre 1660 Ghica, de la care se ceruse în zădar

---

Fürstin". Şi un act românesc pentru o moşie, fără data; *ibid.*, pp. 111-2; v. şi *ibid.*, p. 112, nota 1. Pentru legăturile cu electorul de Brandeuburg, Papiu, *Tesaur*, III, pp. 83-4, 97; Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 270 şi urm. solie a lui Nacu; *ibid.*, p. 276, no. 1). In aceasta alacere de moştenire se amestecă apoi şi Grigore-Vodă Ghica, razimându-se pe drepturile soţiei sale, Maria Sturdza, nepoată a lui Gheorghe Ştefan şi *crescută de Doamna Safta, ca o fiică,* fiind măritata de fostul Domn cu boierul tânăr de atunci; v. mai ales *ibid.*, p. 287. Harsányi era pe la Stettin în 1668; *ibid.*, pp. 290-1. — Intervenţia pe lângă regele Franciei 1-iu Ianuar 1665) prin Torquatus, apoi *(ibid.*, p. 254, no. CCCLXXV . prin Milescu, în Odobescu şi Tocilescu, I, p. 249 locul neinteligibil e „Cimini Ianos", Kemény János). Gheorghe Ştefan crede că s'ar putea sprijini şi pe Secui. Pentru intervenţia francesă la Constantinopol, *ibid.*, pp. 250-1, n-le CCCLXVIII-CCCLXXI. Scrisoare a regelui peutru aceasta; *ibid.*, p. 253, no. CCCLXXIII. V. şi *ibid.*, p. 254, no. CCCLXXV. De la Haye avea legături cu Duca-Vodă; *ibid.*, p. 255. no CCCXXVIII. Pentru legături cu Boemia, Macurek, în n-l despre România din *Prager Presse;* pentru altele cu Suedia, dar şi cu Danemarca, Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, X, p. 511 şi urm. Caldele cuvinte despre căderea şi moartea lui Rákóczy pp. 518-9) sânt a se atribui lui Harsányi. Ele se află în scrisoarea de la 24 Novembre 1662. Un apel la regele Angliei, prin solul Nacu, în 1666; *ibid.*, p. 522 şi urm.

[1] V. Iorga, Hurmuzaki, X, pp. V-VII, pe lângă lucrarea lui Al. Papadopol-Calimah, *Gheorghe Ştefan,* care resumă articolul unui cercetător german. — Până la sfârşit stătuse pe lângă dânsul şi credinciosul „colonel" Constantin Nacul.

[2] V Cioranescu. *Domnia*

www.dacoromanica.ro

o sumă de optzeci de pungi şi el răspunsese că, după câte păţiseră oamenii, n'are nici optzeci de bani, fusese luat de Paşa de Silistra, acuma, ca pe vremea lui Abăză, stăpân al Dunării, şi dus la Constantinopol, unde, speriat de ameninţări, va şi muri în curând, şi în locul lui se aşezase tânărul Grigoraşcu, care ştiuse să-şi capete sprijinitori printre Turcii cu influenţă (Decembre)

Impotriva adolescentului de pe tronul moldovenesc, pe care-l aşezase şi-l menţinea influenţa tatălui, hotărît, până la moarte[1], în 1661[2], să nu mai încerce pentru dânsul, — în Septembre 1665 văduva lui stătea în frumoasa-i casă din Constantinopol[3]—, Constantin crezu că-şi poate repeta năvălirea[4]. Avea sprijinul lui Iurie Hmilniţchi, care se plângea la Viena că tânărul Ştefan-Vodă a prădat peste Nistru nişte posesiuni ale domniţei Ruxandra, pe care, de fapt, el voise numai s'o smulgă, fără voia ei, de la Raşcov şi s'o aducă lângă zburdăciunile tinereşti, care jigniau şi pe boieri de vrâsta lui Miron Costin[5]. Inaintea Cazacilor cutezători mica oaste moldovenească a lui Nicola Catargiu, vechiu credincios al familiei, a lui Hăbăşescu şi a Serdarului basarabean Mihalcea Hâncu, cu „călăraşii de ţară şi toţi mazilii cei mai sprinteni", se dădu înapoi: „oaste numai den sunet risipită, nice gonită de cineva", spune cronicarul moldovean, cu o ruşinată tristeţă. Tabăra lui „Ştefăniţă" aştepta pe Prut, la Coiceni, dar tânărul Domn nu în-

[1] Cronica ţării; Kraus, II, pp. 411-2; Kemény, *l. c.*, II, p. 239 v. Hurmuzaki, V², p. 79, no. CXXI; *Fragmente*, III, pp. 253-4; Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCVIII şi nota 1.

[2] Miron Costin, p. 371. Pentru petrecerea fostului Domn la Constantinopol, Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XI, p. 161 şi urm. — Pentru moartea lui Vasile şi mormântul lui, de sigur la Trei Ierarhi, unde i se aduseră de fiu rămăşiţile, v. C. Moisil, în *Cronica numismatică şi arheologică*. II, p. 23 şi urm., şi *Bul. Com Mon. Ist.*,, IX, p. 43; Babinger, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XVII despre călătoria lui Robert Bargrave), p. 147, nota 3; Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XI (1930); Meteş şi Zotta, în *Revista Arhivelor*, I, pp. 137 şi urm., 297.

[3] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCCVIII, nota 8. Pentru întoarcerea ei în ţară, biografia Doamnei, de Oltea Nistor *(O Circasiană pe tronul Moldovei*, Cernăuţi 1928).

[4] V. şi Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1305 şi urm. Ştefan, revenit, *ibid.*, pp 1308-9, n-le MMCCCCXI-XIII

[5] P. 368

www.dacoromanica.ro

drăzni să dea lupta, ci, sfătuit şi de Tatarii ce se întâmplaseră pe lângă el, se lăsă în jos ca să întâlnească pe Ialì Agasi al Bugeacului tătăresc, de unde, mai mult decât din Silistra, se cârmuiau ţările româneşti. Astfel Constantin se putu aşeza din nou la Iaşi, de unde dădea un act pentru călugării de la Aron-Vodă, în ziua de 26 Ianuar 1661. Avea cu el pe episcopi şi câţiva din boierii Ţării-de-sus.

Dar Bugecenii scăpară Domnia lui Ştefan, înaintea căruia, în lupta din margenea Iaşului, Cazacii se retraseră. El trebui să sufere însă aspre mustrări de la Paşa din Silistra, sosit pe urmă, care şi arestă pe câţiva boieri ca trădători, aşa că abia putură să se răscumpere vechi sfetnici de-ai lui Vasile, a căror credinţă de sigur că nu putea să fie bănuită, ca Toma Cantacuzino, Prăjescu şi Şeptelici [1]. Peste doisprezece ani, Constantin, adăpostit în Polonia, îşi căuta de banii împrumutaţi în Ardeal, lui Barcsai, ca să-i ajute greaua viaţă de acum îmbătrânit pribeag fără speranţă [2]. Aştepta la moşia sa din Iastrzbiec şi până la invazia polonă din 1673, când credea că l-ar putea restabili ostaşii lui Ioan Sobieski, şi în 1674 era redus să umble după acelaşi împrumut pierdut în Ardeal. Până la capăt îşi zicea: „Domnul ţării Moldovei" [3].

Câteva luni după ce isprăvise cu Barcsai şi cu fratele acestuia, Kemény trebui să înfrunte, la rândul său, pe Turcii intraţi şi data aceasta pe la Poarta-de-fier. Ajutorul ce-i făgăduiseră Imperialii, pe lângă cari căutase sprijin de la început, nu-i folosi, cu toată apariţia momentană în aceste părţi a generalului des Souches. In locul lui, Ali-Paşa, comandantul armatei de năvălire, aşeză pe tânărul Secuiu Mihail Apaffy, care fusese şi el rob la Tatari. Şi ostaşi români luară parte la *această ultimă luptă pentru adevărata libertate a Ardealului*. La o întoarcere ofensivă a lui Kemény, acesta însuşi căzu luptând, om de războiu printre cei d'intâiu ai vremii sale, dar fără un noroc corespunzător unor merite atât de mari [4].

Cu magnificenţa lui Mihail Radu, imitator şi al Sultanului,

---

[1] Miron Costin, pp. 370-1 Paşa fu chemat la răspundere, şi chehaiaua lui îşi pierdu capul.

[2] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 259-60, no. XCIV.

[3] *Ibid.* V. şi observaţiile de acolo, p. 260 şi nota 1

[4] Povestiri şi izvoare, *ibid.*, pp CCCX-XI

www.dacoromanica.ro

cu Gheorghe Ştefan, care, cu toată simplicitatea tradiţională a spiritului său, nu se putea desface de acel model care era Vasile-Vodă, cu Constantin, care se simţia continuatorul tradiţiei de solidaritate politică a lui Matei Basarab, Monarhia, plănuită şi adusă la îndeplinire de Radu Mihnea, dispăruse. Dispăruse în aventură şi în ridicul. Nu un Gheorghe Ghica, târându-şi pe ambele Scaune domneşti resturile unei vieţi nătânge, putea s'o ridice de unde căzuse. Când se va înfăţişa din nou, ea va putea fi una din două: *hegemonia unui partid* sau *o strălucită acţiune culturală*.

www.dacoromanica.ro

CARTEA a III-a

ROMÂNII FAŢĂ DE NOILE RĂZBOAIE DE OFENSIVĂ ALE TURCIEI REGENERATE

www.dacoromanica.ro

Fig. 22. — Antonie Ruset, Domnul Moldovei.

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL I.

Apariţia partidului cantacuzinesc

La Dunăre bătrânul Mare-Vizir Chiuprulíul făcuse linişte, liniştea de moarte şi de supunere pe care o dorise. Avea acuma putinţa de a începe acele războaie de ofensivă prin care credea, şi nu fără temeiu, că va putea să regenereze îmbătrânitul organism al Imperiului Otoman. O „contra-cruciată", care începu imediat, fără a fi răspuns vre unei provocări, contra celui mai slab dintre creştinii d'imprejur, acei Habsburgi asupra cărora se pornia, căutând să stârnească duşmănie şi în Răsărit, imperialul Stat de hegemonie europeană al lui Ludovic al XIV-lea[1].

Incă din 1661, fiul lui Vasile-Vodă[2], chemat de Turci la întărirea graniţei de spre Cazaci se îmbolnăvise de tifos la Tighinea şi murise acolo în lagăr.

Indată acei cari suferiseră Domnia, decretată de Turci,

---

[1] Iorga, *Gesch. des osm. Reiches,* III, şi *La France dans le Sud-Est de l'Europe,* p. 93 şi urm.

[2] Scrisori ale lui Ştefan, 30 Maiu 1660; Iorga, *Doc. Ard.,* II, pp. 1294-5, no. MMCCCXCIV; pp. 1296-300; p. 1303, no MMCCCCIII. Şi Kemény îi zice „Ştefăniţă"; *ibid.,* p. 1305, no MMCCCV. Ca boieri avuse pe verii Radu, ca Stolnic, şi Abăză, fiul lui Gavril Hatmanul. pe Toma Cantacuzino, pe Ion Prăjescu, pe Ilie Şeptelici ca Hatman, pe Miron Ciogolea şi Toderaşco Iordachi Cantacuzino) ca pârcălabi de Hotin, pe Nicolae Buhuş şi Ilie Arapul ca pârcălabi de Neamţ, pe Andronic ca pârcălab de Roman, pe Dima ca portar de Suceava deosebit de Hatmanul pârcălab), pe Grecul Andronic ca Postelnic, pe Nicolae Racoviţă ca Spătar (ca la Munteni), pe Grigore Hăbăşescu, pe Iordachi ca Vistier. plus un Comis; Ghibănescu, *Surete şi Izvoare,* III. pp. 299 300 Urmeaza alte acte de la el

www.dacoromanica.ro

a lui Ghica și pe acest copilandru pornit de la Constantinopol, se grăbiră să aleagă un Domn din boierime, și alegerea căzu asupra cuiva din același tip ca și Gheorghe Ștefan, supt care servise ca Vornic, Istrate Dabija. Doi trimeși ai țării merseră să ceară de la Turci întărirea lui, în momentul când se așeza la Trei Ierarhi trupul lui Ștefan-Vodă[1].

Cu acest om de țară, — la 1636 Dimitrie Dabija era staroste de Putna și Ieremia Dabija pârcălab[2], — care se îndulcia la vinul cel bun al ținutului Putnei, de unde venia, și cu istețul, vicleanul fiu al lui Ghica-Vodă erau să facă oștile otomane campaniile lor din Imperiu, la 1663 și 1664.

Grigore Ghica era fără îndoială un om capabil de a începe și a continua o politică mai largă, pricepându-se a scăpa din greutățile ce i-ar fi răsărit în cale: Însurat cu o Româncă dintre Sturdzești, el avea cu neamul peste care a domnit, întâiu în Țara-Românească, apoi și în Moldova, alte legături decât ale părintelui său, Albanesul. Fără credința înaintașilor în Scaun de românești față de ortodoxie, — singură Doamna lui, Maria, a făcut daruri la unele biserici, ca la Dragoslavele[3], — el era gata să facă Romei același sacrificiu pe care-l oferise, de altminterea, pe lângă Mihnea, și ctitorul de la Cașin, Gheorghe Ștefan.

Dar înlăuntrul Țării-Românești, de care a fost legat mai mult, el găsi oameni de vrâsta sa cari credeau că li-a venit vremea să stăpânească. De și Gheorghe Ghica dăruise lui Șerban Cantacuzino, atunci abia al doilea logofăt, Cotrocenii, confiscați de la un căpitan trădător[4], ei, Cantacuzinii, puteau privi de sus pe acest „Grec" și pe acest Moldovean, ca unii cari se coborau după tată dintr'un neam împărătesc, iar după mamă erau nepoții lui Constantin care-și zicea și Băsărabă, pentru că mama lor era domnița Elina, sora acestuia. Băsărăbești, ei represintau dinastia, dreptul netăgăduit la stăpânire și un om de casă al lor, boierinașul Stoica Liudescu, adună, pentru ca să aducă la ei toata istoria țării, o infor-

[1] Miron Costin, pp. 372-3. Aici se oprește această cronica de atata bogăție, siguranță și pitoresc, asupra căreia vom reveni.

[2] Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 33, no. 123.

[3] Iorga, *Inscripții*, I, pp 138-9. no 277.

[4] Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp 271 2, no CIV

www.dacoromanica.ro

mație care pornia de la presupusa „descălecare". Cum sora Elinei, Anca, fusese soția lui Nicolae-Vodă Petrașcu, ei apăreau oarecum și ca moștenitorii lui Mihai cel Tânăr, fiul acestuia, și se puteau lega deci de glorioasa amintire a Viteazului, așa de vioaie, încât străinul Mihnea se crezuse oarecum îndatorit s'o învie. N'a lipsit nici o legătură cu celalt candidat la succesiunea lui Matei-Vodă: în adevăr o fiică a lui Diicul, Păuna, iea pe fiul cel mai mare al lui Drăghici Cantacuzino[1]. Și, în Ardeal, încă din 1658, o diplomă a lui Rákóczy făcea din Drăghici, „Traian Cantacuzino din Filipești", un nobil al țării[2], pe când fratele său Șerban se lega în Moldova de Domnia lui Ghica-Vodă[3].

Astfel pentru mai mulți ani de zile principala grijă în principatul muntean fu aceia a unei rivalități între acest tânăr Domn, care avea o singură odraslă, Matei, și între fiii lui Constantin Cantacuzino cu poruncitoarea domniță Elina: Drăghici, Șerban, Constantin, Mihai, Iordachi, cari, afara de ultimul, numit după Iordachi Cantacuzino, unchiul lui, aveau toți nume în legătură cu oameni din trecutul țării, de care se legau și pe care înțelegeau să-l continue: Drăghici din Mărgineni, în secolul al XV-lea, de la care venia neamul Filipeștilor, cu care era o încuscrire prin căsătoria uneia din fetele Postelnicului Constantin Cantacuzino cu Pană Filipescu, apoi Șerban, Constantin, după tatăl, purtând un nume bizantin plin de amintiri și de îndemnuri, Mihai, după numele lui Mihai Viteazul el însuși; o altă soră a acestor tineri, bine crescuți, de o învățătură care mergea în ce privește pe Constantin, care studiè la Adrianopol, la Veneția și la Padova, până la o adevarată critică, — Mihai el însuși fiind și prin Apus, de unde prinse gustul unei noi arte, care poartă, prin împrumuturile venețiene, pecetea familiei luase pe acel Papa din Brâncoveni, apoi victimă a Seimenilor, care trebuia să moștenească imensa avere a tatălui său, Preda, care însă, după jertfirea de către Mihnea-Mihail a acestuia, trecu prin confiscare în Vistieria din Târgoviște și în cea din Constantinopol. Era

[1] *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Iorga, p. 91.

[2] *Ibid.*, p. LXIV.

[3] V. Tanoviceanu, în *Arch. soc. șt. și lit.* din Iași, II, p. 81; Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. LXVI.

www.dacoromanica.ro

cu neputință ca, în asemenea împrejurări, ei să nu voiască, și chiar cu titlu dinastic, puterea într'o țară pe care o priviau ca „moșia" lor; dar nu se putea ca Grigore Ghica, silit une ori să lase locul de Domn unor intimi constantinopolitani, ca fiul lui Leon-Vodă, așa de vechiu candidat la Domnie, să cedeze și acestor Cantacuzini, pe cari, după porecla vechiului Mihai Șaitanoglu, adversarii îi numiau Șăitănești. beneficiile legate de Scaunul domnesc. O boierime nouă și tânără, urmașii celor uciși de seimeni și de Mihnea, trebui să se împartă între aceste două adevărate dinastii, ci mai mulți se vor grămădi în jurul lui Drăghici, apoi al lui Șerban, în sfârșit al nepotului Constantin, fiul lui Papa Brâncoveanu și al Stancăi, pe când lângă venetic erau doar, cu urmașul de la Leurdeni al vechilor Golești. Stroe. doar acei boieri, de o mai mare vrâstă, cari se compromiseseră coborîndu-se până la a servi pe Mihnea tiranul, în tovărășia celor mai obscuri și mai urâți. mai disprețuiți dintre Grecii de cea mai recentă importație.

Aici, oricum, este o viață, un avânt, un ideal, care va duce pe un Șerban Cantacuzino până la pecetluirea cu pajurea bizantină și la râvnirea către un Constantinopol creștin. In Moldova un Istrate Dabija nu e omul Cantacuzinilor, ci, cum vom vedea, al Ruseteștilor. ca o odraslă a cărora își mărită singura fată, din căsătoria cu Doamna Ecaterina-Dafina, aceia care, moartă tânără e înmormântată la Bârnova într'un frumos mormânt de marmură Dar cei doi bătrâni Cantacuzini de acolo, Iordachi și Toma, și copiii lor, totuși bogați, influenți, intriganți, nu se știură menținea așa de sus ca odraslele fratelui lor, Constantin Lăsară să treacă asupră-li „usurpația" Grecului care-și zicea Iliaș-Vodă, fiul lui Alexandru Iliaș, și ajunseră la Domnia de afaceri a bogatului și întreprinzătorului Rumeliot Duca-Vodă, la aceia. de alegere boierească asemenea cu Domnia lui Dabija însuși, a lui Ștefan Petriceicu. Dintre ei, unul singur ajunse a domni. dar era o depărtată rudă din Constantinopol, pierdută din vedere de mult, un tip de bătrân ridicul și stricat, Dumitrașcu Cantacuzino.

La alegerea lui Dabija fusese trimes la Poartă pentru întărire represintantul acelei îndărătnice familii de nouă influență, Chiriță Draco Ruset. de origine levantină, ca Grillo·

www.dacoromanica.ro

— „Chiriță" e un epitet ca pentru vechiul Chiriță Paleologul, turcescul *chirișgi*, adiectiv alipit și de numele Sultanilor din secolul al XV-lea. Acestălalt neam, de levantină dibăcie, cuprinse vlăstare, ca Iordachi, Lascarachi, Mihalachi, capabile să înfrunte pe căile întortochiate ale acestui meșter politicianism din a doua jumătate a secolului al XVII-lea orice concurență. Operând și în Țara-Românească, în Domnia lui Duca, ei își stabiliră sediul în Moldova, unde putură ridica un Domn din neamul lor, ca Antonie-Vodă, care spera să întemeieze o dinastie pentru cei doi fii, de nicio ispravă, ai lui. Și o a treia seminție de mari ambițioși iese în fruntea schimbătorilor de Domni și de Divanuri, urmașii lui Gavriliță Costachi, Costăcheștii sau Gavriliteștii.

Până atunci Domnia avuse în fața ei boieri cu cari putuse lucra în voie. Acuma sânt partide în jurul unor neamuri dominante, și nu ei sânt cu Domnie, ci Domnia e a lor.

Cercetarea cronicilor care se alcătuiesc pentru a servi acestei lupte în Țara-Românească și care, în Moldova, fără să aibă același caracter hotărât, sânt din ce în ce mai mult înrâurite de același fenomen politic, poate învedera acest semn al vremilor pentru tineretul care, format spre sfârșitul Domniilor lui Vasile și lui Matei, *întră în acțiune cu amintiri de războaie văzute, dar cu neputința de a le mai purta în fața stăpânirii, atente și nemiloase, a Impărăției turcești regenerate și deci își vor cheltui spiritul de luptă în aceste împotriviri politice de partid.*

Inaintea lor trebuie pusă însă povestirea, de un așa de mare farmec, a lui Miron Costin în prima fasă a unei activități de scriitor care se va inspira și de la alte idealuri și va urmări alte ținte contemporane.

In acest martur al ultimilor ani din Domnia lui Vasile-Vodă, al războiului civil care a însângerat Moldova, al zbuciumului care e șubreda stăpânire a lui Gheorghe Ștefan, în acest factor însemnat al celor ce urmară după dispariția ultimului Domn de adevărată înfățișare monarhică și, în sfârșit, în acest făuritor de planuri pentru o nouă politică, datoare să aleagă între tradiția „turcească" și legăturile ce se oferă din

www.dacoromanica.ro

partea creștinilor, porniți pe o nouă cruciată, se întrupează, de fapt, pentru Moldova, împreună cu înrâuririle, venite prin Polonia, și nu prin Italia, ca la Constantin Cantacuzino, întreaga epocă, înfățișată nouă în sfătoasele memorii, fără patimă politică, pe care ni le-a lăsat.

Intăiu, Miron Costin pleacă la lucru dintr'un îndoit motiv. Crescut la Bar, în școlile unei Polonii căreia îi place a povesti și care, în acest moment, e atrasă spre descrierea lucrurilor contemporane, cum a făcut-o un Iacob Sobieski pentru luptele de la Hotin, el ține ca împrejurările moldovenești să nu se îngroape în uitare, mai ales că „scriitorii cari izvodesc, puțini se află, iară tipariu nu este“ [1]. Modelul lui Ureche, destul de răspândit în revisia „dascălului Simion“ pentru ca un refugiat muntean, atât de tânărul Constantin Cantacuzino, să aibă cunoștință de dânsul, era un mare început, care nu putea să fie lăsat în drum [2]. Chiar neștiind nimic sigur despre o vreme așa de tragică și de glorioasă ca a lui Mihai Viteazul și a Movileștilor, și silit, și pe urmă, să recurgă la amintiri ale bătrânilor, din familia sa ori de aiurea, el ține să depene și mai departe firul miseriilor și strălucirilor moldovenești, căci, în această parte a vieții sale, omul, de vre-o patruzeci de ani cel mult, nu e decât un „patriot moldovean“, nu un „naționalist român“.

---

[1] P. 345, ed. Kogalniceana Ediția V. A. Urechia e nesigura și confusă.

[2] Miron Costin nu știe nimic despre Simion Dascalul, ci scrie limpede „Până la cumplita a doaua Domnie a lui Aron-Voda așa zice acei Domnii *răposatul Urechi Vornicul)* este scris letopisețul Țării Moldovei de Ureche Vornicul.. Iara de la Aron-Vodă scris nu se află nice de alții, nice de Urechi Vornicul, ori ca l-au împiedecat datoria omenească, moartea, care multe lucruri taie și să se obârșească nu lasă, ori că izvoarele lui, ce va fi mai scris de la Aron-Vodă încoace, s'au risipit. Deci, de unde au părăsit Urechi începem noi cu agiutorul lui Dumnezău“; p. 249. Mai departe, „precum scrie Urechi Vornicul“. La luptele lui Simion Movilă în Țara-Românească, pentru știri ce nu se află în izvoarele străine consultate, se pomenește p. 258) un „hronograf“ care s'ar părea a fi românesc. Cf. însă, la pagina 277, „hronograful lesesc“. Și p 279 „scrie hronografu!“ care e polon , p. 282

www.dacoromanica.ro

Fig. 23. — Document al lui Grigore Ghica (1662).

www.dacoromanica.ro

Al doilea îndemn pornește din interesele neamului său și ale lui însuși. Memoria acelui viteaz și nenorocit Barnovschi, care-i dase numele, trebuia păstrata cu pietate. Se cerea judecat după o pravilă, nu politică, așa cum fusese casul pentru Ureche, ci morală, marea figură a lui Vasile-Vodă, și sentințile inspirate din Biblie și din filosofia antică trebuie să cadă asupra lungii și măreței Domnii, impunându-se comparația cu aceia, și mai lungă, dar mult mai înțeleaptă și, până spre sfârșit, fericită, a lui Matei „Isprăvile" încercate în Țara-Românească sânt necontenit criticate, ca trebuind să atragă nenorocire după dânsele. Se râde de „sfetnicii așa buni de războaie", cari aduc rușinoasele înfrângeri [1].

Legat de Cantacuzini, în special de Iordachi „eram cu pururе în casă la Iorgachi Vistiernicul" [2], el e în acest timp mai mult de partea adversarilor unei politice de îndrăzneală în legătură cu Polonii, așa cum o represintase, precum s'a spus, grupul celorlalți boieri crescuți în Polonia, ca Ureche și Teodor Ianovici [3]. Se arată martur al lucrurilor pe care din acest moment le-a văzut însuși și „în care mai la toate ne-am prilejit singuri" [4], și nu uită solia sa, de la Vasile-Vodă, la Potocki din Camenița [5]. El nu urmează însă în Polonia pe cei doi Cantacuzini rămași în legătură cu Vasile ca pribeag [6], ca unul ce nu se întorsese din solie, criticând părăsirea Hotinului [7]. Dar a fost martur al luptei de la Finta, tot între ai lui Vasile, întors acuma în Domnie; de aici minunata descriere amănunțită a ciocnirilor de oaste. Rămase, după definitiva risipă a stăpânirii acesteia, lângă Gheorghe Ștefan, „de la carele multă milă au avut" [8]. Dar simțul adevărului nu-l va părăsi niciodată: „că nimică nu strică credința acelor ce scriu leatopisețele ca fățăria, când

---

1 P. 307.
2 P. 325.
3 Casa acestuia în Șcheia Sucevei; p. 340.
4 P. 327.
5 *Ibid.*
6 P. 328.
7 Pp. 328-9.
8 P. 338

www.dacoromanica.ro

veghie voia unui și pogoară lucrul cu hulă altuia"[1]. Cu adâncă recunoștință vorbește el de „omul deplin, cap întreg, fire adâncă, cât poți zice că nasc și în Moldova oameni"[2]. Lângă Ștefăniță sau, cum zic documentele, „Ștefan Vasile", pe care-l judecă nu fără însușiri, dar „la minte răpit"[3], a fost și a luptat[4]. Iar pe bunul Istrate-Vodă nu numai că l-a servit, dar s'a împărtășit de binefacerile acestuia. De sigur că c fiul lui Miron acel Pătrașco al treilea Logofăt căruia i se dă de Domn satul Costeștii, luat de la Gheorghe Ștefan de tânărul fiu al lui Vasile, odată cu alte confiscări, în locul Pașcanilor, restituiți acum lui Vasile Hatmanul, fratele lui Gheorghe Ștefan, la întoarcerea în țară[5].

Guvernarea prin voința unuia singur îi desplace lui Miron Costin ca și lui Ureche, fiindcă alunecă la tiranie: „a tuturor tiranilor, la toate țările în lume, urîtă este stăpânia"[6]. Și el izbutește să îmbrace tirania în crunta figură a Domnului cu calăul lângă dânsul, Ștefan Tomșa. In schimb, „fericiți acei Domni cărora țările lor li slujesc din dragoste, nu de frică! Că frica face urâciune, și urâcimea, cât de târziu, tot izbucnește"[7]. Multe rânduri se întrebuințează ca să arăte că sfetnicii sânt necesari, căci „încă în lume n'a născut om să nu-i trebuiască voroava cu sfat"[8]. Dar figura lui Radu Mihnea-i impune, și o definește cu adânc respect, de și îi impută „nemila de țară"[9]. In fața stăpânirilor lacome el strigă: „O, Moldovă, de

---

[1] *Ibid.*

[2] P. 356.

[3] P. 372.

[4] P. 368. Se judecase pentru un sat, fără folos, supt Ghica, la 1657; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 270, no. CII. El era soțul Ilenei, fiica lui Ioan Movilă, și reclama partea sa din moștenirea lui Balica, față de care era „nepot"; *ibid.*, și pp. 272-3, no. CV.

[5] *Ibid.*, p. 345. In schimb o sentință defavorabilă pentru niște vecini într'un sat al Saftei Vornicului Șoldan, trecut la Savin Prăjescu, Toma Cantacuzino, Vistierul Savin și Ureche; *ibid.*, p. 342. Alte foarte multe amănunte biografice și la Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, p. 315 și urm., unde se cercetează amănunțit felul alcătuirii cronicei.

[6] P. 263

[7] *Ibid.*

[8] P. 312.

[9] Pp. 289-90

www.dacoromanica.ro

ar hi Domnii ţarii toţi înţălepţi, încă n'ai peri aşa lesne! Ce Domniile neştiutoare rândul tău şi lacome sânt pricina peirii tale, că nu caută să agonisească şie nume bun la ţară, ce caută, desfrânaţi, numai în avere să strângă, care apoi totuşi se răsîpeşte, şi încă şi cu primejdia caselor lor. Că blăstămul săracilor, cum se zice, nu cade pre copaci, cât de târziu" [1]. Dar persoana monarhului îi e sacră: „Domnul, ori bun, ori rău, la toate primejdiile ferit trebueşte; că, oricum este, de la Dumnezeu este" [2].

In general toate marile avânturi îi sânt antipatice, — „zburdăciunea" naşte „păcatul" —, şi el o observă şi la Mihai Viteazul, „de oşti pururea poftitor" [3], la primejdia „izbândelor d'intâiu" care „au fost pre urmă spre scădere". Aceasta mai ales când „bietul om purcede desfrânat şi începe lucruri peste puterea sa şi apoi acolo găseşte peire". Fără nicio emoţie românească scrie el: „Şi aşa Mihai-Vodă, vrând să dobândească Ardealul, au pierdut şi Ţara Muntenească". Şi el găseşte chiar că Ardealul trebuie păstrat în rostul său deosebit: „Iară Ardealul că n'au fost pentru dânsul, ce pentru sine aşezat, atunci s'au arătat [4]". De altfel, pe Mihai nu-l înţelege de loc: eroicul Domn ar fi putut fi mai uşor ucis pentru că după Goroslău îşi lăsase oastea să prade: „până copiii lui (!) încă au fost mers în pradă". Miron preferă astfel pe Ieremia, care a meritat „a-şi plini Domniile sale cu pace" [5], şi epitetele se grămădesc pentru a-l lăuda [6]. Se plânge că „pohtele Domnului şi Impăraţilor n'au hotar". Deci acusă generaţia lui Zamoyski că prin politica ei a readus la birul către Turci Moldova [7].

In Turci vede vechi duşmani, dar li cunoaşte toate meşteşugurile: „Turcul cu vreme dă, cu vreme iea; precum este vremea, aşa lasă: blând când este vremea de blândeţe, su-

---

1 P. 268
2 P. 273
3 P. 311.
4 P. 258
5 *Ibid.*
6 P. 267.
7 P. 252

www.dacoromanica.ro

meț și ager, cându-i vreme de sumeție. Creștinului niciodată cuvântul nu ține, nice a-l amăgire îi este rușine. Toate precum este vreme face[1]... Turcii cu săgeți de bumbac ucid pe oameni"[2]. Nu uită „pântecele" Turcilor și „binele Turcilor"[3]. Dar admiră la ei răpezile „certări" ale vinovaților cum nu sânt la creștini"[4].

Față de Munteni e capabil de nepărtenire când vorbește tot de Mihai Viteazul, „acel vestit între Domni", sau, dacă îi scăpase sensul general românesc al Domniei peste amândouă țările a lui Radu Mihnea, de Vodă-Matei, contra căruia a luptat. Îl înțelege când acesta apără ceia ce este „al său"[5]. La moartea bunului bătrân, îi scrie acest mișcat panegiric: „om fericit peste Domniile acei țări, nemândru, blând, drept om de țară, harnic la războaie, așa neînfrânt și neînspăimântat cât poți să-l asemeni cu mari și vestiți oșteni ai lumii"[6].

In Ardeal el nu pomenește de Românii pe cari i-a vazut totuși. Dar monarhiei maghiare de acolo îi tăgăduiește caracterul regal ce i se atribuie de obiceiu: „Domnului de Ardeal li zicem Crai ungurești. Eu să li dau acest nume nu pociu, căci Crai nu sânt, ce *drepți Domni* sau cnezi"[7].

Recunoaște legăturile de vasalitate ale lui Ștefan-cel-Mare și Bogdan cu Polonii ca basă a pretențiilor regatului asupra Moldovei. Dar vede în impunerile polone o lăudăroșie pe care o combate[8] și nu-și ascunde profunda decădere a marelui Stat vecin[9]. E vorba chiar de cutare „Leah sumeț și fără crieri" și se citează proverbul căzăcesc: „După pagubă Leahul înțelept"[10].

E pentru alianța cu creștinii, dar cu multă chibzuială. „De lăudat este fiecare Domn să hie spre partea creștinească. Cît

---

[1] P. 261.
[2] P. 296.
[3] P 300
[4] P 267.
[5] P. 305.
[6] P. 348.
[7] P. 249
[8] P 250
[9] *Ibid.*
[10] P. 253

www.dacoromanica.ro

această ţară, căci trăieşte în statul său aşa până acmu, pentru ţări creştineşti stă până astăzi în rândurile sale. Insă cu înţelepciune, nu fără socoteală şi fără temeiu. Că, în loc de folos ţării, să aduce peire. Cum s'au prilejit şi în vremile noastre în câteva rânduri, de adusease a mulţi nesocoteala şi nebunia mare cumpănă acestui pământ[1]".

O concepţie pesimistă-l domină, în zile fără mult noroc. Resistenţa morală a oamenilor nu-i pare posibilă: „Ce nu lucrează în lume avuţia"[2]? Sfârşitul zilelor omeneşti e hotărît de o neînvinsă fatalitate[3], cu „roata lumii"[4]. „Binele pururea este gingaş şi, pentru păcatele oamenilor nu în multă vreme stătător[5]." Ici şi colo zbucnesc astfel ieremiadele descurajate. De sine stătători nu sânt nici Domnii, ci totul e „supt rânduiala lui Dumnezeu, fără care nu este Domnie"[6].

In poporul său moldovenesc —, în afară de faptele Domnilor —, boierul de neam amestecat nu crede; acest popor însuşi e vinovat pentru desele schimbări pe tron: „Moldovenii sânt din hire pururea la Domnie lacomi"[7]. Dar cere oricărui Domn să ştie „limba ţării unde domneşte" şi ţine chiar de rău pe Gratiani, necunoscător de româneşte[8]. Ca gândire socială, în teorie, el crede că e bine „a hire frică celor mai mici de cei mai mari", de şi constată că se poate întâmpla şi altfel[9]. Dar îi e teamă şi lui de „nespusa vrăjmăşie a prostimii"[10].

Ca formă, alături de părerile asupra purtării Domnilor şi popoarelor, o poesie pasională se amestecă la acela care era născut cu un suflet de duioasă înţelegere a oamenilor şi a lucrurilor: „Ce, precum florile şi pomii şi toată verdeaţa pământului stau învelite şi împiedecate de răceala brumei căzută fără vreme, şi apoi, după lină căldură a soarelui, vin iar

[1] P. 268.
[2] P. 259
[3] P. 263.
[4] P. 307.
[5] P. 290.
[6] P. 301.
[7] P. 263.
[8] P 268.
[9] P. 293.
[10] P. 291.

www.dacoromanica.ro

la hire și la frumusețile cele d'intâiu, așa și țara". „Precum copacii cei mai mulți mai multe vitore și mai mari vânturi sprijinesc, așa și Moise-Vodă"[2]. La căderea lui Vasile-Vodă avântul liric se ridică pentru o largă perioadă: „Precum munții cei înalți și malurile cele înalte, când se năruiesc de vr'o parte, pre cât sânt mai nalți, pre atâta și durat fac mai mare, când se pornesc, și copacii cei mai nalți mai mare sunet fac când se coboară, așa și casele cele nalte și întemeiate cu îndelungate vremi; cu mare risipă purced la cădere, când cad"[3]. E comparația obligatorie pentru poeme, care vine din adâncul antichității clasice.

Nota generală e aceia a unei expuneri personale, care se mărturisește astfel, în nota polonă și general europeană a acestei epoce de memorii presărate cu anecdote pitoresci. Scriitorul va culege vorbe caracteristice, se va gândi la glume, de care face haz, va stărui asupra anecdotelor, se va gândi la plăcerea cetitorului, pe care-l invoacă, arătând că *pentru dânsul scrie*, ceia ce niciodată n'ar fi putut-o crede și spune, cu liniștita-i obscuritate română, cu atitudinea-i clasică, un Ureche. Se mulțămește pe sine prin tot ce scormonește din viața oamenilor, considerați ca oameni, cu însușirile, defectele și slăbiciunile lor, și e sigur că și alții își vor afla o mulțamire înduioșată la privelișteа tuturor acestor miserii pe care el dorește să le facă iertate. Nu mai e lumea superioară a unei politice concepută oarecum antic, ci e întreaga „comedie umană", cu tot ce se ține, bun și rău, sus și jos, de dânsa. Am zice chiar, în legătură cu unele curente literare de astăzi, că e, pe alocurea, chiar „istorie romanțată". Nu lipsesc în adevăr nici dialogurile, fără îndoială corespunzătoare cu starea de lucruri, dar, ca formă, închipuite[4]. Nimeni n'a știut, în adevăr, să presinte mai bine fiecare l icru isolat, în firida întregimii sale armonioase: astfel atunci când se desfășură drama descoperirii complotului țesut de Gheorghe Ștefan împotriva Domnului său[5]. Aceasta, de și povestitorul ar vrea să deie o carte de mo-

[1] P. 289.
[2] P. 291.
[3] P. 322.
[4] P. 316, d. ex.
[5] Pp 323-5

www.dacoromanica.ro

rală politică și el: „că letopisețele nu sânt să le cetească omul să știe numai ce-au fost în vremile trecute, ce, mai mult, să hie de învățătură ce este bine și ce este rău, și de cei să se ferească și ce va urma fiecine: Domnul, den faptele Domnilor, care cum au fost și cu ce veste și pomană să iesie urma de viață; boierii urmând pre boierii cei cinstești și înțelepți; slujitoriul, a slujitoriului“ [1].

E, în același timp, un mai larg orizont, deschis însă aproape nuumai asupra lucrurilor din Răsăritul Europei ,pentru cele din Apus se poate vedea caricaturala presintare a calvinismului „scornit de un popă de Flandria, de supt ascultarea Papei Râmului, peste legătura săboarelor cu multe minuni dumnezeiești legate [2]“).

Martorul lucrurilor va vorbi despre tot ce a văzut în străinătatea polonă, unde a apucat pe cutare Tatar ca „dvorean la craiul leșesc“ [3] și a văzut, fiind „la școală la Bar“, devastările lăcustelor în Polonia [4], — una din cele mai frumoase descrieri ale lui. A visitat, se pare, și Chievul, după felul cum descrie biserica Arhanghelilor [5]. Va zugrăvi, într'o frumoasă pagină, pe husarii, temuți de Tatari, „tot în her“ și cu aripi de vultur la umeri, ca Gabriel Báthory în bătălia, fatală pentru dânsul, de la Brașov [6]. Va înfățișa, după cărțile polone deschise în fața sa, toată desfășurarea luptelor dintre Poloni și Turci. Se va întrerupe, cum o făcea, pentru cronica lui Ureche, și Simion Dascălul, pentru a da un întreg capitol, foarte competent, despre Cazaci [7]. Când e vorba de poftele lui Vasile-Vodă asupra Muntenilor, nu ajunge un hazliu proverb turcesc, ci se caută comparații și cu Macedonia lui Alexandru, cu privire la care, de altfel, se întrebuințează ca izvor și „Alexandria“ fabuloasă [8] și Roma însăși, repetându-se critica, de la început, a ambiției lui Mihai Viteazul.

---

1 P. 360.

2 P. 311: „la care, ca la o lege slobodă, în puțina vreme au curs toată Flandra și Engletera“.

3 P. 314.

4 Pp. 345-6.

5 P. 304.

6 P. 257.

7 P. 322

8 P 305.

www.dacoromanica.ro

Insuși își dă seamă de locul pe care-l ocupă lucrurile străine și se îndreptățește prin aceia că fără ele nu se pot înțelege cele de țară, *cea d'intâiu introducere a istoriei generale ca element explicativ esențial pentru cea națională:* „De aș avea la cineva pentru acest lucru vre-o hulă, că acest letopiseț mai mult de lucruri străine pomenește decât de loc și de țară, răspunz că am făcut acest curs pentru să se deslege mai bine lucrurile țării noastre care la acea vreme s'au prilejit. Și accia să se știe că, țara aceasta fiind mai mică, nice un lucru singură de sine, fără adunare și amestecare cu alte țeri, n'au făcut“ [1].

Așa se înfățișa cugetarea politică românească în Moldova în acești ani 1670, când Miron Costin crede că trebuie continuată povestirea lui Ureche. El însuși dă data: „iară acmu, în zilele noastre, o au luat (Camenița) Sultan Mehmet, Impăratul turcesc, numai în nouă zile, la anul 7180, Avgust 16, pentru păcatele Leșilor și netocmale între ei“ [2]. Dar e posibil să fie un adaus marginal, făcut la o recetire, fiindcă astfel nu s'ar înțelege oprirea cursului evenimentelor, cu peste zece ani înainte, la Domnia lui Dabija. S'ar putea presupune că letopisețul fiului său, Nicolae, nu face decât să redea textul tatălui, care de sigur a lăsat însemnări pentru vremea ulterioară, dar caracterul expunerii e scurt și întrerupt și, pe lângă aceasta, și alții, ca Neculce și compilatorii următori, pornesc tot de la acel Domn înainte. De altfel, pe la mijlocul lucrării sale, Miron vorbește de moartea lui Moise Movilă ca de un lucru îndepărtat, de vreme ce „și-au săvârșit viața pe vreme Domniei Dabijă-Vodă“ [3]. In sfârșit se arată ca dovezi ale „înoiturilor de Domnii“ pe bani, ruinătoare, și înoirea Domniei lui Dabija, la Belgrad, revenind din campania germană, și a lui Duca, întâia oară, și a lui Iliaș Alexandru, ceia ce, pentru ultimul cas, face 1668 [4]. Fuga lui Petriceicu-Vodă în Polonia, la 1673, e pomenită și ea [5]. Se prevede, tocmai la capăt, Domnia lui Antonie-Vodă Ruset. In sfârșit unul din manuscripte

[1] P. 318.
[2] P. 281.
[3] P. 301.
[4] P. 312.
[5] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

dă pentru redactare data precisă de Decembre 1675[1]. Dar că a fost totuși o continuare de Miron însuși o arată mențiunea de continuator, pentru această fugă a lui Petriceicu, a „izvodului lui Miron Logofătul"[2].

Cu totul alt spirit e în povestirea dată, ca instrument de luptă, din partea celor d'intâiu scriitori munteni, cari, *de sigur supt influența cronicii lui Ureche, cunoscută în prebegie pe vremea lui Mihnea-Mihail,* au căutat să înzestreze și țara lor cu o expunere a evenimentelor plecând de la înseși începuturile lui. Chiar desfășurarea acestui proces politic prin ei și pe alături de ei este a se presinta acuma, înainte de a reveni la legăturile țărilor noastre cu ofensiva cea mare, în trei direcții, a celui de-al doilea dintre Marii Viziri Chiuprulii.

Cantacuzinii fuseseră temeinic amestecați în ultimele schimbări de Domni, Constantin Postelnicul făcând două drumuri la Constantinopol, unde avea o mare influență. Drăghici, pribeag în Ardeal, fusese rechemat în țară de Grigoraşcu Ghica în numele tatălui său. „De se va întâmpla vremea a ne despărți cu trupul, iar cu sufletul și cu credința să fim nedespărțiți unul de altul[3]". Pentru bătrânul Postelnic noul Grigore-Vodă arătase sentimente filiale. relațiile cu propriul tată. pe care probabil contribuise esențial să-l răstoarne, nefiind cele mai bune. Era pentru dânsul „dragul și bunișorul său Postelnic", iar domnița Elena, soția acestuia, o „maică", „Drăghiceanu" continuând a fi un iubit frate. Soția aceluia care, închis la Adrianopol pentru datorii, nu se visa așa de răpede Domn, era înfățișată puternicului protector ca „o fată". Era însă de părere Ghica, acest represintant îndrăzneț al unei noi

---

[1] V. Iorga, *Ist. lit. rom.,* I, p. 330, nota 7 (și cu alte detalii).

[2] Kogălniceanu, *Letopisițe,* II, p. 10. — In continuarea lui Nicolae Costin observații ca aceia că „nici este șagă a năvăli la focul nemțesc" se potrivește cu pasagii din cronica lui Miron. Tot așa, în acest început, și critica din „prepuitoarea și neodihnitoarea fire turcească" (Kogălniceanu, *Letopisițe,* II, p. 4). Tot așa: „sfaturile cele întrege aduc nenorocirea Domnilor"; *ibid.* A se însemna și respectul ce se arată celor doi Cantacuzini și părerea de rău pentru moartea lui Iordachi.

[3] *Gen. Cant.* p. 96.

www.dacoromanica.ro

generații, în care puteau să între și toți acești vioi tineri Cantacuzini, având sângele vechii dinastii războinice, că „tânărul făr de bătrân rău petreace". In altă scrisoare[1], Grigore, încă represintant al tatălui său, pe lângă Poartă Septembre 1660, se arată foarte îngrijorat de planul ce s'ar fi format de Chiupruliul de a pune un beglerbeg și alți Turci în Țara-Românească — „acest lucru să nu dea Dumnezeu sa fie așa!" , ceia ce ar aduce o răscoală, ajutată și de Moldova. „Zău că va vrea Vizirul să-i așeze, și nu va putea."

De fapt, și *Cronica țării știe că era vorba să se trimeată la București, ca „Domn", Mustafà, ginerele lui Mohammed Chiupruliul,* ca să adune haraciul cu mai multă râvnă decât bătrânul Ghica, în primejdie să-și piardă capul, și autorul, logofatul cantacuzinesc, vede pe respectatul boier îngrijorat că se poate ca țara „să-și piarză legea și svintele biseareci, să facă meceturi turcești"[2].

Învățatul Chiot Panaioti Nikusios, care îndeplinia atunci funcțiunile de Mare Dragoman și râvnise și la Domnia uneia din țări, făcea tot ce putea ca să înlăture un asemenea plan. Dar i-ar fi trebuit lui Grigore-Vodă presența acestui părinte de adopțiune. Postelnicul: „de când te-ai dus dumneata de la mine, am rămas mut și surd și făr' de om. Eu din cuvântul dumitale nu voiu ieși, nici de la mine să aștepți învățatură; că eu las asupra dumitale de toate lucrurile: cum vei socoti, așa s'ar face... Că noi amândoi una sintem". In schimb pentru aecst așa de folositor sprijin Postelnicul ceruse numai, ca și supt Mihnea-Mihail, să nu fie amestecat nici la boierie, nici la împrumuturi, nici la chezășii, „ci să aibă a să răposa la casa lui, ca o slugă bătrână a noastră și a țării"[3].

Divanul pe care și-l formă Grigore-Vodă cuprindea numai Cantacuzini tineri și prieteni de-ai lor: cei trei frați, Drăghici, Șerban și Constantin, aceștia doi în rosturi mai mici, din causa tinereței lor, Radu Crețulescu, unul din întemeietorii frumoasei mănăstiri de la Rebegești, lângă București, Mareș

[1] *Arch. soc. șt. și lit.* din Iași, II, pp. 410-3. *Mag. ist.*, IV, pp. 395-8, sau *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 86-9.

[2] *Mag. Ist.*, IV, p. 257.

[3] *Ibid.*, înaintea acestui act (*Gen. Cantacuzinilor*, pp. 84-5)

www.dacoromanica.ro

Băjescu, ctitor la Cornetu pe Olt, zidire înaltă, presărată cu nasturi de smalt, pe lânga un Spătar Stoica[1].

A fost o Domnie bună, Domnul nou neluând nimic pentru sine, bun bucuros că ar putea îndeplini cererile Turcilor. Cu o oaste însemnată, pe care și-o știuse face, el luă parte la campania din 1663 contra Imperialilor, având lângă el și pe cei trei mai în vrâstă dintre Cantacuzini. Acolo se produse bănuiala că ei lucrează printre slujitori pentru a pârî la Vizir pe Domn ca nesincer față de Impărăție, și de aici aspra mustrare a lui Ghica asupra acelora pe cari-i chemase prin Moldoveanul de încredere care-i era vătaf de aprozi. Un fiu al Banului Ghiorma, Alexandru, apare ca unelitor al intrigii. Și el era înțeles cu ispravnicii de Scaun lăsați acasă, Stroe Golescu Leurdeanu și acel viitor Domn al Moldovei, din neamul Cantacuzinilor el însuși, care era pentru moment boierul Dumitrașcu. Aceștia afirmau ca batrânul lucrează pe lânga Pașii dunăreni pentru a „răspopi" pe cel „popit" de dânsul, puindu-se în loc propriul fiu, Șerban Cantacuzino. O încercare de împăciuire a lui Constantin, ieșit înaintea oștii la Craiova, nu reuși. Indărătnicul care era tânărul Ghica fu adânc încredințat că este o întreagă conspirație contra lui și el merse așa de departe, încât, cum exemplele lăsate de Mihnea-Mihail erau recente, hotărî moartea Postelnicului[2].

Dacă Șerban, însurat cu Maria, fata Clucerului mazil Ghelea, căruia același Domn îi întarise de curând o moșie[3], fu însemnat la nas, tatăl fu ridicat de acasă, dus la Snagov și, fără cercetare, fără judecată, zugrumat cu „garota", de „stâlpul cel mare al trapezăriei", fiind luat apoi de familie și înmormântat cu cinste în marea biserică a familiei, la Margineni[4].

Se formă un Sfat în care întrau acuma numai boierii din tabăra care servise în ultimul timp Radului-Vodă: Gheorghe

---

[1] V. și *Doc. Cant.*, p. LXXIV.

[2] Constantin Căpitanul, ed. Iorga, pp. 152-4.

[3] V. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 439.

[4] V. și Krauss, II, pp. 372-3 Cf. și Nekesch-Schuller și cartea lui Martin Albrich, *Disputatio philosophica de invocatione Sanctorum*, închinată lui Constantin la 1655, după Seivert. *Siebenbürgische Gelehrten* (cu dorința ca Mitropolitul să răspundă

www.dacoromanica.ro

Băleanu, întors de la Tatari, era în frunte, ca unul care își avea rude și în Moldova[1]. Preda Logofătul, Bucșanu, purtând numele de botez al Brâncoveanului, rămase, ca și, firește, Stroe, care fusese ispravnic de Scaun[2], dar în locul lui Mareș e ca Mare Vistier Dumitrașcu Cantacuzino. Fratele Doamnei, Moldoveanul Toader Sturdza, e la locul lui, ca Spătar, căpetenie a oștirii, — un vechiu neam care se află din nou în ridicare. Urmează, dintre cei de mai înainte, Badea Clucerul. Locul de Mare Comis al lui Constantin Cantacuzino îl ia un Papa, numele tatălui lui Constantin Brâncoveanu, Drăghici e înlocuit ca Păharnic printr'un Constantin, fiul lui Radu Vărzarul, cel ucis de seimeni supt Matei-Vodă. Dar Grecul Costea rămâne și mai departe Mare Postelnic[3]. O mare danie la Athos era făcută poate pentru a se ierta uciderea binefăcătorului[4].

In această legătură cu boierimea merse apoi Grigore împreună cu Moldoveanul Vodă-Istrate la Levencz-Léva, pe o vreme când Chiupruliul dădea lupta fără ispravă de la St. Gotthard, nu numai contra Imperialilor, în cari se trezise spiritul ofensiv, dar, ca pe la 1590, contra unei întregi oștiri cruciate. în rândurile cărcia și alăția Francesi, veniți neoficial, în dorința de a se arăta buni creștini și de a gusta și din dulcea beție a aventurilor războinice, pe acest al doilea câmp de luptă chiar fiind tot un Frances comandantul, de Souches.

Cum lupta contra acestei mici oștiri fu fără ispravă, Domnii nu cutezară să înfrunte privirea Vizirului. Totuși, după sfatul lui Ruset, Dabija se întoarse din drum ca să se presinte, și fu confirmat; în dușmănie cu boierii săi și urmărit de gândul unei conspirații din partea lor, Grigore, care încă

---

[1] V. Iorga, *Studii și doc*, IV, p. 339. Așa un „Ivașco, fiul Ciaușului, nepotul Banului Ghiorghe Băleanul din Țara-Muntenească", soț al unei Murguleț, care-și vinde moșia, Lămășenii, de lângă Baia, și trece la Munteni.

[2] V. Iorga, *Brașovul și Românii*, p. 295, no. 12 (scrisoare din 13 Novembre 1664).

[3] Divanul din 30 Septembre 1662, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 339; cel din 20 Maiu 1664, în Constantin Căpitanul, p. 164, nota 1.

[4] *Loc. ult. cit.*

www.dacoromanica.ro

din anul trecut își avea, cum se va vedea, legăturile cu Imperialii, temându-se așa de mult de vădirea lor, trecu prin Moldova, „moșia" sa, în țările austriece, în momentul când Turcii, de și învinși, încheiaseră un tratat care nu îi jignia interesele [1].

Cronica familiei cantacuzinești înseamnă că printre cei cari periră la Lévencz, în asaltul nebunesc pe care-l făcu Grigore, *doritor și el să imite pe Mihai Viteazul,* au fost și Păharnicul Vărzarul și Preda și un Ivașcu Serdarul [2], nouă dregătorie, împrumutată din Moldova, și cu acest prilej se face biografia și genealogia acestor pedepsiți de Dumnezeu. arătând că Vărzarul de la Ploești era fiul unuia din cei mai aprigi dintre storcătorii săracilor supt Matei, alături de Vistierul Ghinea Albanesul, „socotit ca Grec lăcuitoriu de la Rumele", ce i-au zis „Țucala", adecă Olarul. „Că pre svaturile lor ceale reale puseră țara, pentru că se făcea' soți și prieteni cu străinii și învăța' să omoare pre boiarii cei buni și înțelepți, ca să poată da jah țării: Doamne, judecă-i cu matca

---

[1] *Mag. ist.,* IV, p. 364; Constantin Căpitanul. p 155. — Cf. Iorga, *Geschichte des osmanisches Reiches,* IV, și mai ales Veress, *Pribegia lui Gligorașcu-Vodă prin Ungaria și aiurea (1664-1672),* în *Mem. Ac. Rom,* II, p. 269 și urm. (dar Maria Sturdza nu e mama, ci soția lui). De fapt se presintă și împrejurările din timpul Domniei lui Mihnea-Mihail și al campaniilor otomane de la Ujvár (Érsekujvár) și Léva, cu largă întrebuințare a izvoarelor ungurești. Întâmpinarea lui Apaffy de Grigore Ghica nu s'a făcut, firește, din ordinul Pașei; *ibid.,* p. 276. Autorul apasă asupra faptului că Apaffy fu primit de acesta mai onorabil, oferindu-i un Scaun, decât Domnul muntean; *ibid.,* pp. 277-8. Se întrebuințează și mărturia lui Evlia Celebi și a lui Rasid-Efendi (din *Haltörténelmi Közlemények,* 1890). Pentru *asigurarea dată de el Imperialilor că a făcut pe Turci să piardă bătălia, ibid.,* p. 314. Și aici Radu Leon apare ca „Stridie"; *ibid.,* p. 316. Pentru trecerea lui la catolicism, *ibid,* p. 293 și nota 5. Dorise, un moment, să se așeze definitiv la Cașovia, unde i se născu o fată, botezată catolic; *ibid.,* p. 299. Încercarea rebelilor unguri de a și-l face șef; *ibid,* p. 327- Foarte bogat adaus de documente.

[2] Nu Cepariul, ca în *Mag. Ist.* Cf. N. Costin, în Kogălniceanu, *Letopisițe,* II, p. 4. Acolo se pomenește între cei căzuți și un Comis Pavel Bucium, adus tot din Moldova. Era unul din moștenitorii, la 1642, ai lui Balica; Iorga, *Studii și doc.,* IV, p. 273, nota 1

www.dacoromanica.ro

focului[1]". Se vorbește și de moartea copilașului lui Ghica, înmormântat la Mihai-Vodă, unde acum în urmă i s'a găsit piatra de mormânt[2].

Se încercă o alegere de Domn, ca în vremea bună. Era vorba să se așeze un Dumitrașcu de la Căpățînești, în Buzău[3]. Dar alegerea nu se făcu public, de țară, ca pe vremea când era un Sultan departe sau altul minor, și niciun Vizir temut care să-l înlocuiască, ci în micul comitet al celor câțiva cari merseră la Poartă să-și ceară cârmuitorul. De aici însă li se puse înainte străina figură a lui Radu, fiul lui Leon-Vodă, om încă tânăr, care-și tăcuse mai tot traiul la Constantinopol 12 Februar 1665[4].

Era un om de petrecere, „în primblări, pre baltă la vânători, în ospețe pre la unii alții"[5]. Dar, de la început, el întâlni hotărâta împotrivire a unui „naționalism" care nu suferia pe Grecii de cari noul Domn era încunjurat și cari erau învinuiți de o lăcomie fără margeni: situația de pe vremea lui Leon-Vodă însuși părea astfel că se întoarce, neschimbată, dar Drăghici Cantacuzino nu voià să joace rolul de odinioară al lui Matei. Șerban Cantacuzino vorbia la 22 Novembre de „bogatele valuri" ce are și despre plecarea boierilor pentru „a rădica Domn care să nu fie Domn și stăpân"[6].

In cursul acestei stăpâniri muntene, Moldova pierdu pe Istrate Dabija, pentru care însuși bătrânul Chiupruliu rostise, în a sa înțelepciune, această sentință de dreptate: „sa facă pre voia țării Domn"[7]. Domnul bucuros de vinul său de

---

[1] *Mag. Ist.*, IV, p 364.

[2] Pentru rătăcirea prin Ardeal a Doamnei Maria, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1322, no. MMCCCCXXXI; p. 1327, no. MMCCCCXLI.

[3] Constantin Căpitanul, pp. 155-6.

[4] Pentru pompoasa plecare a Doamnei spre țară și întoarcerea ei, silită, la Constantinopol, v. Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a. II, p. 318. Acolo și părerea *unui Român macedonean, Marcu Manicati, „negustor la Belgrad"* (Hauptmann, trebuie cetit „Kaufmann"), că Panaioti Nikusios ar fi fost hotărît, dacă Turcii izbutesc să aducă din Ardeal pe Doamna lui Grigore Ghica, a o scuti de renegare, luând-o ca a doua soție a sa; *ibid.* Cf Iorga, în *Rev. Ist.*, 1937.

[5] Ambele cronici.

[6] Iorga, *Brașovul și Românii*, p. 296, no. 13

[7] N Costin, p 3.

www.dacoromanica.ro

acasă muri în Septembre 1663 și i se așeză trupul, lângă al Domniței măritate cu Iordachi Ruset, în fundația lui de la Bârnova.

Doamna Dafina-Ecaterina, care fusese și văduva lui Dumitru Buhuș[1], hotarî moștenirea, printr'o solie la Poartă. Fiica ei din prima căsătorie, Anastasia, era măritată cu bogatul boier rumeliot Gheorghe Duca: se crezu că se poate face din el un Domn. Stamate Postelnicul merse înainte pentru a pregăti cu bani terenul[2]. Solii cerară „să le dea Domn dentru dănșii", și Ahmed Chiupruliul, om deștept, nobil și de o înaltă cultură, se învoi la aceasta: „le-au dat voie Vizirul să-și aleagă Domn care li va fi voia". Astfel Vistierul Duca, devenit un nou Gheorghe-Vodă, capătă Scaunul în care-i murise socrul prin alianță[3].

Când Duca fu mazilit[4] pentru o neînțelegere, în lipsa lui Ahmed, prins în lupta pentru Creta, *nu mai fu cu putință să se valorifice dreptul câștigat de țară și pe care noul regim al Chiupruliilor arătase că-l admit*. Peste această datină și recunoaștere, un ordin al Sultanului, care se afla la Adrianopol, făcu să se acorde în sfârșit un Scaun domnesc blândului, generosului, dar așa de străinului de toate fiu al lui Alexandru Iliaș, mort atuncea chiar[5], care purta numele bunicului (20 Iulie 1666). Extraordinarul Iliaș Alexandru care, în casuri de neînțelegeri, plătia el din banii ce-i ținea veșnic pentru aceasta în buzunar, plecă din Moldova, îndată ce, prin întoarcerea Vizirului, Duca se putu îndreptăți înaintea Sultanului, la Ienișer, în Tesalia (Novembre 1669)[6].

Exemplul Moldovenilor după moartea lui Dabija fu urmat de Munteni, când, după trei ani de Domnie, Radu Leon fu chemat la Poartă. *Soarta lui acolo va atârna de voia boie-*

---

[1] Un Nicolae cu Mare Logofat la 1665; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 274, no. CVII V. și Metoș, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VII.

[2] Constantin Căpitanul, p. 157. El n'a fost deci ucis de Gheorghe Ștefan, cum spune o genealogie tarzie; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 31.

[3] V. și Constantin Căpitanul, *l. c.*

[4] V. și Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, seria 3, II, p. 53

[5] Neculce, pp. 193-7.

[6] Acesta și Nicolae Costin. Lăsă „un făt și o fată, cari fraiau deu mila creștinilor"; Constantin Căpitanul, p. 158

www.dacoromanica.ro

rilor. Pentru a căpăta acest sprijin, Radu trebuise să rânduiască o cercetare asupra uciderii Postelnicului, și ea fu căpătată, și cu iscălitura pârâșilor, ca Stroe, la 14 Aprii 1666[1]. Alături, s'a crezut că se purtase și un proces la Viena, de Constantin Stolnicul contra ucigașului părintelui său[2]. Radu-Vodă se învoise și la un act prin care se înlăturau Grecii de la conducerea mănăstirilor de țară, pe care le usurpaseră[3].

Iarăși se văzu deci, la Adrianopol, un alaiu de boieri cerând confirmarea candidatului lor, care era însuși Domnul menit să fie depus. Ce făcuse Stamate pentru Moldoveni făcu acuma pentru Munteni Drăghici Cantacuzino. Apoi Radu, cerând să-și vadă casa constantinopolitană, desfășură pe străzile Capitalei un spectacol imperial[4]. Un contract cu sprijinitorii lui făgăduise că, de acuma, numai ciohodarul și cămărașul vor mai fi Greci[5].

Dar moartea la Constantinopol a lui Drăghici curmă această a doua alianță a Cantacuzinilor, de mult gata de Domnie, cu unul dintre *Domnii pe cari-i priviau numai ca pe niște dregători ai propriei lor stăpâniri fără titlu domnesc*[6]. Se vorbi de otrava ce s'ar fi dat tânărului boier cu frumosul nume istoric, din partea favoriților greci de până atunci ai lui Radu, Nicolae Sofialâul și Balasachi[7].

Până atunci Radu se servise de Gheorghe Băleanu, de Mareș, de Radu Crețulescu, de Șerban Cantacuzino, ca Postelnic, de fratele acestuia, Drăghici, ca Spătar, de Ghețea ca Stolnic, pe lângă un Grec, Ianachi, ca Vistier, un Nicola, ca Păharnic; dar Clucerul Neagoe Secuianul, Comisul Gheorghe, Slugerul Badea Bălăceanu, Pitarul Stoian erau tot Ro-

---

[1] *Mag. Ist.*, I, pp. 398-401, 404-5; Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 65-9, no. XXVIII. Intărirea de Radu Leon la 7 Februar 1668; *ibid.*, pp. 72-5, no. XXXI (actul e scris de însuși Stoica Liudescu).

[2] O afirmă Neculce, p. 194

[3] N. Iorga, *Doc. Cant*, pp. 61-2, no. XXII. Un act pentru „jupan Drăghici Mărgineanul Velichii Spătar" și fiii; *ibid.*, pp. 63-4, no. XXVI.

[4] *Ibid.*

[5] Liudescu, p. 368

[6] *Ibid.*

[7] *Ibid*

www.dacoromanica.ro

mâni[1] La mărturia pentru Constantin Postelnicul mai iscălește și bătrânul fost Ban Radu Popescu, Stolnicul Gheorghe, fostul Sluger Nicolae, Clucerul Costea Doicescu, Spătarul Hrizea, Șătrarul Constantin, Păharnicul Preda, Vâlcu Logofătul, Stoica Armașul Bicrelescu și chiar un Nicolae Mare Păharnic, scriind grecește, care poate fi chiar acel Nicolae Sofialâul în care Cantacuzinii vor vedea apoi pe cel mai crunt al lor dușman[2].

Ruperea învoielii de conlucrare a partidului cantacuzinesc cu Domnul se făcu în Decembre 1667, în condiții revoluționare, de un deosebit interes.

Cronica familiei care înțelegea să domine, cum am spus, țara supt Domni pe care ea îi punea, îi ținea sau îi înlocuia vorbește de noua Domnie, rea și împovărătoare, a lui Radu-Vodă, până atunci purtat după voia supraveghetorilor săi de aproape. „Lua scule scumpe împărătești și surguciuri câte de 40.000 de talere, și bani cu dobândă punea în casa lui și poruncia boierilor de făcea' zapise pre la datornici, să plătească săraca de țară", — aceasta și în folosul „Grecilor leșinați" de supt comanda Sofialâului și a lui Balasachi. Se adauge că boierii ar fi fost puși să iscodească ei unde se află banii ce s'ar mai putea lua, Mănăstirile ar fi suferit și ele, luându-li-se, nu numai produsele, dar și odoarele, „de le-au topit toate, făcând scări și tipsii și șale ferecate", și se citează și casul unor inele de pe degetele Sfântului Nicodim. S'ar fi confiscat averile oricui muria bogat, vânzându-se, ca la Constantinopol, la „cochivechi", adecă la mezat. S'ar fi uneltit chiar o ucidere în masă a opoziției, atunci când boierimea a fost chemată la 3 Decembre 1668, seimenii fiind gata să repete ce se făcuse supt Mihnea-Mihail.

Supt această bănuială, care cu greu se poate crede întemeiată, Radu Leon nefiind o fire curagios necruțătoare, Șerban Cantacuzino, care era atunci Spătar, stăpân deci peste oștirea țării, chemă la București pe căpitani și iuzbași. Se traseră clopotele de la Mitropolie, în înțelegere cu acela care era atunci

---

[1] Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 63-4, no xxvi; pp. 64-5, no. xxvii.
[2] *Ibid.*, pp 68-9, no. xxviii.

www.dacoromanica.ro

în fruntea Bisericii muntene, un blând Ardelean de la Vestem, în margenea Sibiiului, Teodosie. Și „slujitori" fuseseră câștigați. Ca și supt tatăl acestui Domn, în aceleași forme, se ceru izgonirea Grecilor.

Se ajunse, ca și atunci, la *un mare act de reformă „națională"*. Prin acest privilegiu din 9 Decembre, Radu era pus să anunțe tuturor locuitorilor țării, de toate treptele, că se leapădă de „un Necula, ce-a fost Clucer, și Balasache ce a fost Păharnic", *așezându-se o ordine românească și în mănăstiri,* așa cum hotărîse și tatăl său[1]. Dar puțin după aceasta boierii lucrară și mai departe contra lui.

Adunându-se la Cotroceni, *două sute din căpeteniile țării hotărîră fără a putea fi opriți, să meargă la Sultanul cu pâră.*

Ei fură primiți tot la Ienișer, în Tesalia[2]. Găsim acolo pe Gheorghe Băleanu, pe Mareș, pe Neagoe Secuianul, pe Papa, pe un Agă Pană, care poate fi Filipescu, pe Petrașcu Bălăceanu Șătrar, pe un Ban Radu, un Gheorghe Stolnicul, pe un Logofăt Vâlcu, și, ca membri ai unor familii mai puțin cunoscute, și pe Radu Știrbei, Barbu Bădeanu, Șerban Popescu, Ivan Lăzureanu, ba, între ei, și acel învățat fiu al lui Udriște Năsturel, Radu, care, fiind acolo, „pentru nevoile țării", găsia vreme să-și deie samă că „țara noastră este o țară săracă și făr' de învățătură, și oamenii pentru sărăcie nu-și pot da copiii lor la învățătură", *pentru întâia oară apare astfel ideia că trebuie ajutați să învețe cei fără mijloace* —, și astfel el întemeiè școala pentru acești săraci, la Câmpulung, cu motivarea că orașul „este mai în lături"[3].

Se făcu astfel o judecată înaintea „Impăratului", Radu-Vodă fiind represintat de Armașul Alexandru și de Grecul din Caramania Dumîtrașcu Portarul[4], cari căutau să câștige pe Caimacam, locțiitorul Vizirului, care lupta în Creta. Se trimese în anchetă un Agă, și boierii îl câștigară prin acel Pavlachi, pe care l-am mai întâlnit ca doritor de Domnie pentru sine:

---

[1] *Mag. ist.*, I, p 132.

[2] Liudescu, pp. 368-72

[3] Constantin Căpitanul, p. 160, nota 2. Actul, și în Dan Simionescu, *Câmpulungul.*

[4] Viitorul boier al lui Constantin-Vodă Brâncoveanu

www.dacoromanica.ro

Pavlachi-și maritase fetele cu Români: una Stanca, cu un Orezeanu, iar cealaltă cu însuși fiul lui Stroe Leurdeanu, Radu, și, totuși, în acel moment, el fu pentru partidul Cantacuzinilor[1]. O mare demonstrație se organisă în țară, aducându-se înainte o mulțime de popor, ca oameni cari ar fi fost despoiați și batjocuriți de Domn[2].

Astfel, Radu, căruia i se mai zicea Stridiariul, după tată[3], pierdu Domnia, și, peste puțin, în chiar anul următor, el era să moară, nu fără urmaș, căci lăsa un fiu, Ștefan, după numele lui Tomșa, pe care-l vom întâlni pe urmă, în legătură cu Duca-Vodă. Iar, *conformându-se obiceiului acuma format, boierii fură lăsați să-și aleagă ce Domn vor.*

Cantacuzinii aveau la îndemână pe unul cu totul inofensiv, care venise cu dânșii în acea deputație de două sute, Vornicul Antonie din Popești, în Prahova, unde era o biserică de la Vlad Țepeș, lângă care Antonie și cu fiul său înălțară apoi pe a lor. Cum acest fiu se numia Neagoe, în ce privește pe tatăl acestuia, Antonie-Vodă, Sfântul Antonie e hramul de la Vodița, trebuie să se admită o legătură cu vechiul pretendent Neagu de supt Matei-Vodă și deci pretenții băsărăbești la Domnie. Antonie, care nu-și pomenește părintele și nu reclamă public legătura cu dinastia țării. fu numit.

Terenul era pregătit pentru asemenea restaurări. Prin Liudescu, alcătuitorul actelor cantacuzinești, se creă o istorie a țării în care totul venia de la dânșii și anume din acea Oltenie, de unde plecase Matei, „Băsărabă" cel nou. A-l urmări mai de aproape pe acest compilator e a se ajunge mai deplin la cunoașterea spiritului vremii.

Cunoscător al cronicilor moldovenești, logofătul nu uită să înceapă de la Romani. El îi aduce însă, nu din Apus, ci din jos, de peste Dunăre, vrăjit fiind de „turnul Severinului", fără a pomeni și podul —, de unde apoi ar fi trecut în țara Oltului, a Murășului, ba până și la Tisa și în Maramureș

---

[1] V. Constantin Căpitanul, pp. 160-2 și p 162, nota 1.
[2] V. și Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, II, pp. 323-4.
[3] Iorga. *Studii și doc.*, IV. p. 251, nota 1

www.dacoromanica.ro

se vede aici influența campaniei cu Mihnea-Mihail în Ardeal și răsbaterea pretendenților aliați cu Rákóczy până în acele locuri mai depărtate, pe la Sătmar și Sighet. Elementul rămas dincoace se coboară „până în marginea Nicopoii".

Desfășurarea acestor idei e deosebit de interesantă, și în ea se oglindește o întreagă politică „băsărăbească", pe lângă care originea cantacuzinească era une ori lăsată atât de în umbră, încât, în cutare din actele privitoare la Drăghici, el e pus în legătură numai cu străvechiul neam de țară de la Mărgineni [1].

„Băsărabii" nu sânt monarhi prin cucerire, ci aleși ai boierimii, cari încep prin a fi numai Mari Bani. „Atunce s'au ales dintr'înșii boierii carii au fost de neam mare, și puseră Banoveț *(sic)* un neam ce le zicea Basaraba, să le fie lor cap, adecă Mari Bani". Reședința trece de la Severin la Strehaia, unde era în adevăr mănăstirea lor, cunoscută lui Liudescu, și unde în acest timp se încearcă și întemeiarea încă a unei episcopii oltene [2]. De acolo se trece la Craiova.

Indată se face legătura cu tradiția câmpulungeană a lui Radu Negru, a cării alcătuire supt Matei-Vodă am arătat-o. Cunoscându-se populația amestecată a orașului, cu o colonie puternică de străini de peste munte, la descălecarea, de peste munte, ca la Moldoveni, se arată ca participanți „papistași, Sași, de tot feliul de oameni". De aici se merge la Argeș, până ce, „pre supt munte", se atinge și depărtata Brăilă, iar în jos, linia Dunării. Ca să se unească amândouă tradițiile, „Băsărăbeștii, cu toată boierimea ce era mai înainte preste Olt, s'au sculat cu toții de au venit la Radul-Vodă Negru, închinându-se, să fie supt porunca lui, și numai el să fie Domn preste toți: de atunce s'au numit țara de-i zic: Țara Rumânească". Țară liberă, pentru că „nu era de Turci împresurată" [3].

E interesant ce opun la aceasta adversarii Cantacuzinilor în-

---

[1] Pentru care v. George D. Florescu, *Strămoșii boierilor din Mărgineni*, în *Bul. Com. Ist.*, IX.

[2] V. Al. Lapedatu, *Episcopia Strehaii*, și Iorga, *Ist. Bis. Rom.*, I, ed. a 2-a, pp. 125, 383.

[3] Liudescu. pp. 231-2

www.dacoromanica.ro

stăpâniți pe țară. La Constantin Căpitanul, care-i represintă, există numai descălecătorul din Făgăraș, „de la moșăi și strămoșăi Românilor, carii venise de la Roma“ — și, după Moldoveni, se adauge acum, la acest om, mai larg orientat, care caută legături de istorie universală și întrebuințează și pe Bizantinul Phrantzes, „Traian Impăratul Romei“[1]. Deci nici vorbă de Băsărăbești, de Oltenia, cu Severinul, Strehaia și Craiova, de acele începuturi anterioare descălecării. Se afirmă continuarea legăturilor cu Ardealul, pe de o parte, iar, pe de alta, caracterul de complectă independență a noii Domnii.

Nimic mai firesc, la Liudescu, decât săritura, peste o tradiție nespus de săracă, la gloria religioasă, culturală și artistică a lui Băsărabă Neagoe, așa cum ieșia din Viața Patriarhului Nifon, învățătorul acestui mare ctitor[2]. *Natural că toată această parte va fi suprimată în cealaltă cronică, protivnică acestei concepții „băsărăbiste“*. Ea n'are interes să înalțe neamul din care veniau prin mama lor Cantacuzinii. La Domnia lui Mihai Viteazul, descrisă la Liudescu în forma, neatinsă, a vechii povestiri a omului Buzeștilor, *se va răspinge de cronica opusă și caracterul de dominație boierească*, care putea sprijini ceia ce, cu alte neamuri, se făcea pe la 1670, și se va preferi reproducerea știrilor dintr'un izvor grecesc, se va căuta chiar a se scădea originea Viteazului, al cărui neam era acuma strâns legat de al Cantacuzinilor, de și și cu al lui Stroe, care s'a vădit însă mai târziu numai ca dușman ireductibil al familiei. Domnia lui Radu Șerban, puternic sprijin pentru ambiția nepoților lui de fiică, acești Cantacuzini, e și ea foarte mult redusă. Numai la Matei Basarab, pietatea de care era încunjurată memoria lui făcea să nu se schimbe tonul, pentru ca, îndată ce pornesc luptele de partid, direcția să fie alta[3].

[1] V. ed. Iorga, pp. 1-2. Cf. și *ibid.*, p. 2, nota 1.

[2] Ediția nouă de păr. episcop Tit Simedrea, în *Biserica ortodoxă română* pe 1937.

[3] Mai energic în afirmarea dreptului dinastic e Matei însuși, când, la 1636-7, el vorbește de „vrerea lui Dumnezeu ca să fie Domn și stăpân în Scaunul moșilor și strămoșilor Domniei Sale, aicea, în Țara-Rumânească, în Scaunul Bucureștilor“, acțiunea, contra lui, a lui Radu-Vodă, fiind pusă în sama „Catargiștilor“; *ibid.*, p. 115, nota 3. Revenim la urmarea acestor lupte de partid, povestite în două feluri de represintanții literari ai celor două grupări.

www.dacoromanica.ro

Supt noul Domn se pedepsesc Grecii lui Radu Leon, Balasachi fiind dus la Ocnă și spânzurat, iar Nicula expulsat peste Dunare, alții fiind supuși celor mai mari batjocuri[1]. Dar mai ales se dă lovitura hotarîtoare lui Stroe și partisanilor lui, cari nu lucraseră la așezarea noii Domnii, întrebuințându-se și mărturia lui Grigore Ghica, rătacitor pe la Viena și la Veneția, unde s'ar fi întâlnit cu Constantin Stolnicul[2]. In April Iunie 1669, se rosti sentința capitală contra marelui dușman al familiei, intervenția mărinimoasei domniță Elina Cantacuzino împiedecând singură aducerea ei la îndeplinire[3]. Purtat prin târg, în car cu boi, „numai cu antiriul și cu nadragii", având-și alaturi scrisorile prin care uneltise uciderea Postelnicului, el fu dus anume la Snagov, loc de supremă ispășire pentru dânsul, și acolo călugărit, în silă, el strigând în scrâșnirea dinților: „Doamne, Doamne, fară voie îmi este" și : „Nu Silivestru, ci Mahmet"[4].

De la această răsbunare se merse și la altele. Era evident că „Postelniceștii", Cantacuzinii, vreau țara numai pentru dânșii. Băleanu li statea în cale: nu i se dădu lui Bănia, ci lui Mareș; Ivașcu, fiul bătrânului, căpătă Agia numai ca s'o piardă; Hrizea, ginerele lui, dori în zădar Vistieria; Știrbei nu putu să ajungă Logofăt, locul fiind dat lui Crețulescu, cumnatul lui Șerban. La 1670 se judeca, după o pâră a lui Mareș, procesul Bălenilor, pârâți ca unelltitori contra familiei de fapt domnitoare. Se înlătură și Badca Bălăceanu, o clipă menit morții, și Neagoe Secuianu, căruia, pentru numele domnesc ce avea, i se tăie nasul[5], apoi și Stoica Bucșanul. Și, adunându-se dușmanii vechi și cei noi, Stroe putu să fugă în Ardeal, de unde, cu toate reclamațiile, Apaffy nu voi să-l deie[6].

Puterea ce-și atribuise acest grup de familie era așa de

---

1 Cf. Constantin Capitanul, pp. 162-3.

2 *Ibid.*, p. 165; v. și *Operele lui Constantin Cantacuzino*, ed. Iorga.

3 *Mag. Ist.*, I, pp. 410-1.

4 Actele în favoarea Cantacuzinilor, supt Radu Leon și supt Antonie, s'au reprodus în Iorga, *Doc. Cant.*, p. 70 și urm.

5 Constantin Căpitanul, p. 164.

6 După cele două cronici și alte izvoare, Iorga, *Despre Cantacuzini*, pp. XCIV-IX.

www.dacoromanica.ro

mare, încât Antonie și fiul pe care și-l asociase la judecăți erau supuși la controlul veniturilor, și o cronică dușmană a treimii compusă din Șerban Cantacuzino, Banul Mareș și Radu Crețulescu pretinde că și hrana Domnului și a familiei sale era hotărîtă și drămăluită de tutorii în a căror totală atârnare stătea[1].

O legătură pare a se fi făcut și cu Moldova în ultimul timp din Domnia nominală a lui Antonie-Vodă. Aceasta se vede din desvoltarea răscoalei lui Hâncu împotriva lui Duca-Vodă.

S'a încercat, spre sfârșitul anului 1671, o mișcare moldovenească asemenea cu aceia care adusese căderea lui Radu-Vodă Leon: se inita astfel, după trecere de vre-o patruzeci de ani, ce se făcuse între Moldoveni și Munteni la încercarea de așezare a doua oară a lui Miron Barnovschi după exemplul lui Matei Basarab. Supt pretext că se pun dări prea grele în părțile, totdeauna gingașe, ale Lăpușnei și Orheiului, fără a se apropia de Domnie răzeșii de acolo, buclucași și războinici, se ridicară în fruntea acestora Stolnicul Mihalcea Hâncu și Serdarul, care avea paza la Nistru, Durac (=slavonește Prostul), precum și un Constantin Clucerul. Data răscoalei e în continuarea lui Miron Costin: 29 Novembre. O adevărată oștire se îndreptă spre Curtea din Iași, unde tocmai sosise Aga birului. Domnul însuși și cu acest Turc fură închiși acolo trei zile, ca pe vremea lui Vodă-Tomșa. O scrisoare a Vornicului de Câmpulung lămurește, la 29 Decembre, lucrul: „S'au rădicat la noi Țara-de-gios pe Domn[2]. și s'au închis în Curte cu Turcul ce au fost venit la bir. Și acmù *au trimis de la Iași acei boiari să meargă mazilî și curteani și de la târguri târgoveți și de la toate mănăstirile câte doi călugări aleș, să meargă la Țarigrad. Și s'au strâns toată țara la Iași*"[3]. Incercarea Păharnicului Tălmaciu,

---

[1] Constantin Căpitanul, pp. 165-7. „Nafacaua", lista civilă, a lui Antonie, și la Neculce, p. 194.

[2] „Drum" e o greșeală de tipar, ca și, în textul corespunzător din Kogălniceanu, II, p. 7: „Biraiul" pentru „birului".

[3] Iorga, *Doc. Ard.*, III, p. 1343, no. MMCCCCLXI.

www.dacoromanica.ro

cu ceva Cazaci, de a bate pe acești „Gioseni" nu izbuti[1]. Prin Hâjdău, pârcălabul de Hotin, răsculații se oferiau să se supuie regelui Poloniei[2].

Doamna, despre ale cării legături cu Șerban Cantacuzino s'a vorbit apoi așa de mult, fiind între dânșii o adevărată idilă, își căută deci rostul la Munteni, în satul Drăgănești, unde o întovărăși și Curtea, cu boierii speriați de această ridicare plebeiană. Duca însuși trebui să treacă Milcovul și apoi Dunărea, până la Bazargic. O mare deputație —, se vorbia de „300 de membri, — merse să-l pârască pe Domnul falsificator de bani[3].

Dar Turcii, cărora li se vorbise în numele țării boierești, — nu fără ca Hâncul să-și fi trimes și el pârîșii —, nu erau dispuși să îngăduie și această samavolnicie. Se trimeseră în Moldova Tatari și cu dânșii Pașa Caplan („Tigrul") de la hotarul dunărean. Dar țara era hotărîtă să resiste, și astfel trebui să se deie o adevărată luptă, la Iepureni, lângă Chișinău[4], în care Turco-Tatarii, cu Sandu Buhuș Serdarul, biruiră. Pe când un cumplit jaf se întindea asupra ținuturilor vinovate, cei doi șefi treceau Nistrul la Cazaci[5].

Problema Moldovei era astfel resolvită cu armele. Incepea însă aceia a Țării-Românești.

Ahmed Chiupruliul introdusese obiceiul Domniei de trei ani, și Cantacuzinii voiau să capete pentru Antonie acea înoire pe care o căpătaseră pentru Radu Leon când era pe placul lor. Iarăși după datina cea nouă, înainte de a pleca pentru întărire „țara" și Domnul, se trimeseră la Turci cercetători: Constantin Cantacuzino Stolnicul și Vornicul Gheorghe. Ispravnic de Scaun rămase Radu Crețulescu, adaugându-i-se mai

---

[1] După Constantin Capitanul, p. 167, înfrângerea ar fi fost a însuși Hatmanului Sandu Buhuș, cumnatul Domnului, după cât se pare.

[2] Nerva Hodoș, în Hurmuzaki, XVI, pp. 8-9, no. XIX.

[3] *Ibid.*, p. 9, no. XX. Cf. și *ibid.*, pp. 10-20, n-le XXI, XXIII-XXX; p. 15, no. XXXIII. Hâncu era înțeles cu Cazacul Hanenco, din partidul polon și cu subordonatul acestuia, Sârcu.

[4] V. și Neculce, pp. 197-8.

[5] Nicolae Costin, p. 7; Constantin Căpitanul, p. 167 și nota 2.

www.dacoromanica.ro

târziu, când se văzu că lucrurile sânt îndoielnice, şi Gheorghe Băleanu, acum reconciliat măcar în aparenţă. De şi Neagoe Secuianu, mutilat, merse în fruntea unei deputaţii de plângere, de şi tânărul Constantin aduse vestea rea că Sultanul a iertat pe Grigore Ghica, şosit din Veneţia, care-şi cere din nou Scaunul, Şerban spera să poată „face pod de pungi de la Saraiul Rumânesc până la al Vizirului" şi să-şi atingă scopul. Dar, la Adrianopol, nu mai era vorba de Domnia lui Antonie, „bătrân şi slab", înaintea primei campanii turceşti contra Polonilor, ci de Vornicul Gheorghe şi, numai când această candidatură nu fu primită, se reveni la inofensiva păpuşă domnească de până atunci.

Dar, pe când, chemaţi în audienţa în cursul căreia li s'ar fi satisfăcut dorinţa, boierii erau siguri de faptul lor, Vizirul făcu să se aresteze întregul grup de partisani: Mareş, Gheorghe, Mihai Cantacuzino, Gheţea, Comisul Stoian şi ceilalţi. Domn se proclamă Grigore-Vodă, care nevenit încă, era represintat de Ivaşcu Băleanu, de Vistierul Hrizea şi de Radu Ştirbei, — celalt partid[1].

Porni atunci o teribilă stăpânire de revanşă Fură prinşi la Bucureşti, cu Creţulescu, ceilalţi Cantacuzini, Şerban fiind, la vreme, ascuns în Adrianopol. Radu Năsturel şi bătrânul Gheorghe îndepliniau neiertătoarele porunci domneşti. Se liberară cei douăzeci şi patru boieri ţinuţi închişi până atunci. La 20 Mart 1672 Grigore-şi revedea Bucureştii[2]. Indată Gheorghe Vornicul şi Gheţea merseră la Ocnă, împreună cu Stoica Liudescu, „teoreticianul" partidului Se făcu o revisuire a socotelilor, şi confiscări fură ordonate.

Legătura celor prigoniţi cu Duca-Vodă se păstra însă, mulţămită şi rolului pe care-l juca încă în Moldova Toma Cantacuzino[3]. Astfel Şerban putu să se refugieze în Moldova, fiind ascuns în mănăstirea Hangului[4].

---

[1] O povestire din memorie, cu greşeli, la Neculce, pp. 194-5.

[2] Constantin Căpitanul, pp. 170-2. Cf. ştiri străine în Veress, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, II, p. 332 şi urm. Pentru aducerea Doamnei, din Veneţia, de fratele ei, Veress, *Mem. Ac. Rom*, seria 3, II, p. 335

[3] V. Iorga, *Doc. Ard*, II, pp. 1320-1, no MMCCCCXXIX, p. 1322 no MMCCCCXXX.

[4] Constantin Căpitanul, p. 173

www.dacoromanica.ro

De acolo, la căderea lui Duca, el trecu în Ardeal[1], fu adăpostit de Secuiul Ștefan Lazăr și apoi de Ioan Bethlen, istoricul, cancelariu al Ardealului, așa că putu trece prin Banat la Poartă. Aici izbuti să capete libertatea fraților săi, aduși la Constantinopol și ei, în țară rămâind Mareș, pe când Ghețea mergea la Nicopol, locul său de origine, pretendentul Gheorghe Vornicul pierzându-și, singur, capul. Șerban și Constantin, Cantacuzinii, cu Crețulescu, mânați de Ghica, merseră apoi în exilul cretan, Domnul însuși trebuind să dea la Constantinopol ca ostateci pe soția și cumnatul său[2].

Cum, îndată după aceasta, prin expediția personală a Sultanului Mohammed al IV-lea la Camenița (1673), luându-se cetatea de la Poloni, sistemul pârilor fu reluat de adversarii lui Duca, dușmănit și din causa lui Șerban, dar și din gelosie față de acest intrus în Domniile românești care era el, găsindu-se că arestările făcute în timpul răscoalei erau necorespunzătoare, el fu mazilit, fiind amenințat și cu moartea[3]. *Din nou Ahmed Chiuprulîul admite o alegere de Domn.* „De la Camenița întorcându-se Impărăția, cât au sosit la Hotin, au chemat pre boierii țărei Moldovei cu ceauș împărătesc la Poarta Vizirului, dându-li poruncă, pre care vor pofti ei dintre dânșii să-l arate ca să-l pună să li fie Domn". *Evident, supt influența lui Ghica, se alese cumnatul acestuia, fratele Doamnei Maria, care atunci venia de la Veneția cu hainele ei, frânceștí, Toader Sturdza*[4]. El refusă însă cu îndărătnicie, „jurându-se că, de va fi el Domn, să știe bine că pe toți boierii îi va pune supt sabie", și era știut destul de aprig ca să se și ție de cuvânt. Atunci boierimea, urmând exemplul Muntenilor, se opri la cel mai inofensiv dintre dânșii, Ștefan Petriceicu, abia Mare Medelnicer. Era *al doilea Antonie-Vodă, bun pentru a lăsa oligarhia să-i ție de fapt locul:* „om blând și slab la Domnie, că cine cum

[1] Pentru relațiile lui cu Apaffy, în 1672, v. *Török-Magyarkori Allan Okm.*, V, p. 558.

[2] Liudescu; Constantin Căpitanul, pp. 176-7; Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga. Cf. Iorga, *Despre Cantacuzini*, pp. CIX-X.

[3] Nicolae Costin, p. 8; Constantin Căpitanul, p. 174.

[4] Numele de botez e al lui Teodor Ianovici.

www.dacoromanica.ro

grăia, îndată pre toți credea, și toți erau fără frică de către dânsul“ [1].

Față de Turci, noul Domn era așa de bănuit, încât i se cerură și lui ostateci, pentru noua campanie de la Nistru, în 1674, și el trimese în tabăra Vizirului pe Logofătul său, Nicolae Racoviță, pe Vornicul Țării-de-sus, Ionașcu Balș, și pe alți doi, cari fură maltratați, până și la „bătaie la tălpi“.

In cursul campaniei, amândoi Domnii, a căror politică din afară o vom cerceta pe urmă, trădară, dar, pe când Grigore, *care avuse de lucru cu o adevărată răscoală a seimenilor și ai cărui boieri*, ca Badea Balaceanu, zis „contoș“, „contele“, de către scriitor, care cunoscuse în această calitate *pe fiul lui, Constantin, trecusenă de capul lor la creștini* [2], putu să se întoarcă la Turci, avem o scrisoare de la dânsul, datată 10 Decembre 1673 [3], Ștefan-Vodă, adânc jignit de unul din Pași, Sarâ-Husein, trecu la Poloni, unde se și așeză, dar nu fără speranța de a reveni în cas de mare victorie creștină.

Data aceasta, nu mai putea fi vorba de o alegere pentru Moldova, căci „boierii gură n'aveau spre Impărație, bucuroși să-și scutească viața“. Astfel, nefiind în tabăra de la Galați alt candidat posibil, omul de atât de rea reputație care era Dumitrașcu Cantacuzino căpătă Moldova, în Decembre 1673.

De altă parte, Mihai Cantacuzino era în tabăra turcească pentru a servi pe Duca, și el se folosi de primele vești ale trădării pentru a-i mijloci Domnia. Bolnav de fapt, căci zăcuse în Hotin, Grigore-Vodă merse să moară la Constantinopol [4].

Duca aducea cu dânsul, acum când putea să se așeze mai întemeiat într'unul din Scaunele românești acea moțiune a monarhiei pe care o văzuse la vechiul său stăpân Vasile-Vodă. Bogat, de o religiositate activă care-l ducea la ctitorii de

[1] Nicolae Costin, p. 8. Numele de Ștefan era de la Gheorghe Ștefan-Vodă.

[2] Constantin Căpitanul, pp. 178-9.

[3] Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 294-5. Plângeri ale boierilor că i-a părăsit; Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. CVIII, nota 1.

[4] *Ibid.*, pp. CXI-III.

www.dacoromanica.ro

biserici şi de tipografie, cum se va vedea mai departe, mare negustor priceput în afaceri, întinzând până departe raza întreprinderilor sale, *el nu se simţia legat de niciunul din partidele în luptă* şi înţelegea să se servească, după împrejurări, şi de unii şi de alţii. Nu răspingea nici pe Greci, şi avea ca represintanţi la Constantinopol pe Ruseteşti, zişi şi Cupăreşti, fiii Cuparului, sau Păharnicului, Iordachi, fost ginere al său: pe Spătarul Lascarachi, pe lângă fraţii mai mici, Scarlatachi, Manolachi şi Mihalachi[1], în cari va găsi însă în curând nişte rivali şi nişte duşmani.

Dacă încerca o împăcare între boierii munteni înduşmăniţi, cari se judecau pe la Braşov, Pârvu, fiul lui Drăghici şi Constantin, fiul lui Papa Brâncoveanu şi al Stancăi Cantacuzina, aducând înaintea magistratului de acolo pe Neagoe Secuianu şi pe Ilie Armaşul, şi Stroe pregătindu-se de întoarcere[2] —, el îşi atrăgea pe Gheorghe Băleanu şi pe Păharnicul Staicu, pe când Constantin Stolnicul Cantacuzino era însurat cu Moldoveanca Maria, nepoată a Domnului[3], — Lupaşcu Buhuş, fiul Doamnei Anastasia, fiind „cumnat" cu Şerban[4], căci Safta, fata lui Iordachi Cantacuzino, era de mult soţia lui Lupaşcu[5]. Poate că el ar fi ajuns la scopul de a-şi asigura concursul tuturora într'o lume atât de învrăjmaşită, şi de lungi ani de zile. *Dar de la o vreme încoace împrejurările acestea din lăuntru erau covârşite de marile acţiuni militare de la hotarele noastre, şi noul regim al Chiupruliilor, pornit pe necontenita ofensivă salvatoare, cerea şi concursul oştilor româneşti, nu atâta pentru folosul ce puteau aduce, cât pentru a presinta, de şi nu se făcea apel şi la Ardeleni, solidaritatea, unitatea tuturor acelor cari stăteau supt umbra Bizanţului musulman.*

Privirea trebuie să se îndrepte deci, încă de la pronunţarea acestei direcţii, şi într'acolo.

---

[1] *Ibid.*, p. CXIII, după Nicolae Costin, p. 17.

[2] Constantin Căpitanul, pp. 181-2 lista pribegilor; *Török-Magy. Állam-Okm.*, V, pp. 246-7, 251-2

[3] Nicolae Costin, p. 17

[4] Neculce, p. 211

[5] *Ibid.*, pp. 192-3

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL II.

Românii și ofensivele renașterii militare otomane

Nu e greu să se vadă în politica nouă inaugurată de Chiuprulii elemente cu totul nouă în raport cu țările românești. In luptele care se deschid, ai noștri își au partea. Ei sânt chemați *cu oastea lor, pe care, peste atâtea nenorociri, de aparență catastrofală și definitivă, au izbutit a o reface, și în condiții satisfăcătoare, pomenite cu oarecare prețuire în izvoarele apusene și lăudate în câte unul din lăuntru cu un sentiment de patriotică mândrie.* Domnii vin fiecare cu ai săi, doar, une ori, cu ceva Tatari alături, aceștia puțini și fără comandanți de samă, pe când, înainte, singura lor apariție, așteptată cu groază, era decisivă pentru o campanie. Trupele trec supt steagurile cu colorile țerilor, purtând pe ele icoane de sfinți. La 1663 s'a dat Românilor și un câmp de acțiune deosebit, și Grigore Ghica a putut să încerce o ofensivă menită să-i aducă glorie, dar care, de și răspinsă de experiența unui general ca de Souches, a dovedit patința de împotrivire a acestor Români și față de o armată occidentală, ajunsa a lupta cu Francesii lui Ludovic al XIV-lea.

Această participare militară cerută trebuie pusă în legătura și cu alte manifestări ale noii politice otomane, care, în locul robilor vechii concepții, chiar dacă aceștia nu s'au considerat astfel niciodată, tinde a pune *asociați* și, în războaie, camarazi de altă religie. Am văzut cum trimeterea de la Poartă a oricui, oricare i-ar fi trecutul și închipuitele drepturi, oricât ar părea de străin față de țara pe care vine s'o stăpânească, e înlocuită prin sistemul ascultării dorinților boierimii, care sânt satisfăcute, și aceasta se arată public, ca o confirmare a unui vechiu privilegiu La trei ani după un

www.dacoromanica.ro

sistem ce se atribuie lui Mihnea-Mihail, Domnii se schimbă mecanic[1]. Cei căzuți, — afară de Duca-Vodă, oprit la Baș-Ceauș, și bătut[2] — nu mai sânt închiși, amenințați cu moartea, trimeși prin insule sau prin Asia cu un tain de miserie: ei își au casele frumoase la Constantinopol și pot să locuiască în ele, nesupărați, până la restabilire sau la moarte. Audiențele la Caimacam, la Vizir, la Sultan se fac în condiții onorabile. „Prietenii", despre care vorbesc cronicile, leagă de acești Domni pe factorii de căpetenie ai Imperiului Otoman.

Duca-Vodă, în prima Domnie, încercase a face Turcilor servicii diplomatice, spionând pe Han, și scrisorile lui, prinse, îi aduseseră o cădere nemeritată[3].

Vom vedea în sfârșit că, în tendința de a căpăta provincii nouă în părțile de peste Nistru, Ahmed Chiuprulul, fire deschisă, capabilă de a întrezări noi orizonturi, va căuta să întrebuințeze pe Duca-Vodă ca introducătorul unui nou regim, de onorabilă vasalitate, asupra Cazacilor. Și, chiar față de țările românești, Duca, acest om cu apucături mărețe, e întrebuințat ca un restaurator al monarhiei scăpătate, ca un restabilitor de ordine.

Alături însă o nouă politică de înțelegere cu creștinătatea se înjghiabă.

O cercetare a împrejurărilor, începând cu anii războiului contra Imperialilor, va învedera adevărul acestei concepții.

Încă din 1662 Românii lăsați contra lui Kemeny, susținut de Imperiali cu un colonel Jacques, Frances, luptă pentru prințul ardelean al Turcilor, Secuiul Apaffy. Se vorbește de „400 de Valahi călări", și nu odată cântece de-ale lor, ca acela al „fetei ce și-a pierdut caprele în munți", rasunară în vaile ardelene. „Apaffieni" și „Valahi", curteni

---

[1] Nicolae Costin, p. 16.

[2] Neculce, p. 199.

[3] Nicolae Costin și Neculce. V. și raportul frances din Odobescu-Tocilescu, I, p. 250, no. CCCLXVII: „Le Grand Seigneur a changé le prince de Moldavie, accusé d'avoir intelligence avec les Tartares contre la Porte".

[4] Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 250, no. 2.

www.dacoromanica.ro

colaborează [1]. Şi Alî-Paşa, comandantul Turcilor, împrăştie prin Ardeal proclamaţii redactate în româneşte şi în greceşte, ca, odată, la începutul veacului, omonimul sau Maghiarogli [2].

In campania din 1663, în care trupele româneşti erau în Ardeal prin Iulie [3], numărul Românilor, unit cu al Tatarilor, a fost socotit la 35.000 [4]. Alţii vorbesc de 20.000 [5]. Supt Ribiclî-Paşa ei ieau parte la toate operaţiile, cavaleria lor uşoară mergând pentru pradă până în adâncul Moraviei. Dabija trebui să păzească şi cortul fiului Hanului, care era foarte puţin întovărăşit de ai săi [6]. Provisii importante se aduceau din ţările noastre, aşa de multe, încât un bun informator asigură că rămăsese acasă doar meiul [7]. Vase de la Dunărea românească se ridicară cu această preţuita „zahereà" pana la Gran [8].

Un martur priceput, prieten al dragomanului, a „numărat" pe Munteni, treizeci şi trei de cete, cu câte 80-100 de oameni, purtând săbii, arcuri şi suliţi, cu steguleţe roşii şi albe, dar în opinci cei mai mulţi, iar după dânşii archebusieri călări, în număr de o mie, comandaţi de boieri, trecând în sunet de tobe. Alţi o mie de archebusieri urmau pe jos. Ghica apărea încunjurat de cinsprezece boieri, cu o gardă de 200 de oameni, cu musică, supt tuiurile turceşti, semn al demnităţii sale. Pe „prapure" se vedea Sfântul Gheorghe, încununarea Maicii Domnului, Cuminecătura purtată de îngeri. Ostaşi buni, oricât de strâmbe li-ar fi fost suliţile, ei râdeau de Tatarii cari dorm când sânt de strajă şi nu ştiu a doua zi unde să-şi afle arcul şi săgeţile . Domnii noştri răscum-

[1] *Ibid.*, p. 251, no. 1.

[2] Iorga, *Braşovul şi Românii.*

[3] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 250, nota 1. Plângeri saseşti pentru trecere, *ibid.*, pp. 256-7, no. xc.

[4] Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 252, no. 1; p. 253.

[5] *Ibid.* Aiurea, 6.000 Munteni, 4.000 Moldoveni Aceleaşi cifre; *ibid.*, p. 259. Turcii vorbiau de 15.000

[6] *Ibid.*

[7] *Ibid.*, p. 256.

[8] *Ibid.*, p. 257.

[9] *Ibid.*, pp. 258-60, 266. Se credea că teama unui atac al lui Gheorghe Ştefan va reţinea acest folositor contingent, *fără care Vizirul nu poate încerca nimic; ibid.*, p. 266, no. 2 „weil er ohne sie nichts tentiren konne"); *ibid.*, p. 264 no. 1. De fapt era vorba de Constantin Şerban; *ibid.*, p. 265, no 1. Cf., pentru planul din 1659 al acestuia, *ibid.*, p. 257, nota 1

www.dacoromanica.ro

părară pe robii creștini de la dânșii [1]. Un raport din Cluj arată că Ghica avea comanda generală peste toți Românii și peste acei puțini și proști Tatari [2]. Îi vedem pe ai lui Ghica venind prin Ardeal în Novembre-Decembre în cea mai bună ordine. Domnul muntean întra în orașele săsești numai cu garda sa, trupele fiind așezate afară. Mai puțin rânduită fu atitudinea Moldoveanului [3].

Încă de atunci Grigore Ghica dădea semne de trădare față de ocrotitorii săi. El ușura, în înțelegere. de altfel, cu dragomanul Panaioti Nikusios, fuga din lagăr a unor informatori imperiali [4]. In același an el înștiința pe Ardeleni că e vorba de a se înlătura Apaffy, de a se așeza la ei un Pașă, așa încât prințul ar trebui să treacă la Imperiali [5]. Socotit în tabăra acestora ca „prinț prea-creștin", el nu se sfia să declare că „e gata să moară, numai să triumfe creștinătatea și Măria Sa Impăratul" [6]. Aceasta în vremea când Turcii îl lăudau pentru izbutite atacuri de noapte și se spunea că, împotriva noului obiceiu al Domniilor trienale, el va fi ținut încă trei ani în Scaun [7].

După expediția de la Neuhäusel sau Ujvár, în Ungaria Superioară [8], veni, în aceleași condiții cea, pomenită. de la Levencz. „Leva" cronicarilor noștri. Ea se făcu tot după aceiași rânduială. După ofensiva spre Tisa a generalului frances de Souches, în serviciul Imperialilor, se începu adunarea contingentelor românești destul de târziu în vară. De Souches și Heissler, care va fi apoi amestecat și altfel în războaiele de la Dunăre, așteptau cu încrederea experienței lor mai mult

---

[1] Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 257, no. XCI.

[2] Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 265-6.

[3] Iorga. *Studii și doc.*, IV, p. 250. Cf. și Kemeny, *Fundgruben*, II, pp. 139-40, și Nekesch-Schuller, pp. 278, 281.

[4] Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 257-8.

[5] După Memoriile lui Ioan Bethlen și *Török-Mag. Allam-Okm*, IV, pp. 442-3, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCCXII, nota 3.

[6] *Török-Mag. Allam Okm., l. c.* Pentru convorbiri secrete ale lui Ghica-Voda cu Imperialii; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 266, no. 1. O scrisoare către Apaffy, considerat numai ca „fratele nostru Apafi" 4 Mart 1662, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 59, no. LV.

[7] Raport olandes în Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCCXIII, nota 3

[8] V. și Constantin Căpitanul, p. 152, nota 1

www.dacoromanica.ro

decât a valorii trupelor ce comandau, adunătură din comitatele de acolo, corpul de năvălire care era menit să ieie această cetate. Moldovenii sânt socotiți la 3.500 și, cu Tatarii împreună, ar fi fost până la 10.000 de oameni. Înfrângerea, mult exagerată, pe care a suferit-o acolo Ghica n'ar fi fost fără legătură cu înțențiile lui de a trece la creștini, cum am văzut că a și făcut-o, lăsând în primejdie pe Doamna sa, care rătăcește o bucată de vreme prin Ardeal.

Dovada de ispravă a oștilor românești făcu pe Turci să se folosească numai de ele pentru a pune rânduială, în Bugeac, unde era vorba, tot în sistemul Chiuprulilului, de a preface anarhia permanentă tătărească într'un fel de Voevodat al Nogailor, îndatoriți a plăti un tribut[2]. Și Antonie-Vodă, pașnicul Domn al Țării-Românești, primi ordinul „să scoață pre Nohai den Bugiac și den hotarăle Moldovei, că să înmulțise, și făcea' multe reale și Bugegenilor și Moldoveanilor". Dar această intervenție a ambilor Domni, cu un serascher de Silistra și de Dobrogea alături, se mărgeni mai ales la „cuvinte bune și cu pace", „că să temea' de ei, fiind mulți și vitiaji". La capăt, după ce fuseseră iminente ciocnirile, Tatarii trecură Nistrul înapoi (1668)[3]. Ostași români erau orânduiți de Turci și pentru casul când ar avea nevoie de ajutor noul Hatman căzăcesc, supus Porții, Doroșenco[4]. Se socotia la 10.000 numărul lor[5].

Intăia expediție contra Poloniei găsi pe Ghica la Munteni, și la Moldoveni pe Duca. Ambii Domni luară parte la expediția de la Camenița, prin care se asigura stăpânirea turcească la Nistru. Moldovenii putură vedea pe sumbrul Sultan Mohammed al IV-lea străbătând, cu oastea lui perfect disciplinată, țara lor și oprindu-se în cale la Iași[6].

[1] Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 258, no. XCII. V. și n-l următor. Pentru fuga Doamnei, *ibid.*, p. 259, no. XCIII, și p. 251.

[2] V. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 230-1.

[3] Constantin Căpitanul, pp. 164-5; Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 271.

[4] Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 291, no. 2.

[5] *Ibid.*, p. 82

[6] V. descrierea lui Cornelio Magni, *Quanto di più curioso e vago hà potuto raccorre Cornelio Magni, nel primo biennio da esso consumato in viaggi e dimore per la Turchia*, Parma 1678; analisată în Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIII, p. 35 și urm.

www.dacoromanica.ro

Pentru această călătorie militară fără lupte, căci garnisoana de dragoni nemţi ai cetăţii podolene, al cării plan în ceară fusese făcut pentru Sultan de „nemişul din ţinutul Hotinului, pre anume Grigorie Cornescul, ce era foarte meşter de scrisori şi de săpături la pietre şi la alte lucruri", — a aruncat în aier depositul de muniţii şi s'a retras [1], Grigore-Vodă înfăţişă o armată superioară aceleia din 1663-4. „Au mers şi el cu oştile lui, care, strângându-şi den toate breslele", — deci alipite la deosebitele situaţii şi demnităţi —: „călăraşi, dorobanţi, roşăi, visternicei, spătarei, postelnicei, stolnicei, vornicei, pahărnicei, li-au facut steaguri şi li-au dat tuturor sulițe văruite, şi cu prapore fealuri-fealuri, atâta cât, mergând şi făcând halai înnaintea Inpăratului, s'au mirat şi Inpăratul şi toţi Turcii de oşti ce avea Grigore-Vodă frumoase" [2]. Cu oastea vine şi Constantin Cantacuzino Stolnicul [3].

Expediţia a fost, contra voinţii Chiupruliului [4], ca una din cele mai strălucite vânători ale unui Sultan care aducea cu dânsul câinii legaţi cu lanţuri de aur şi de argint şi cu cercei de pietre scumpe la urechi. La Ţuţora se trec în revistă toate trupele, între care ale ambelor ţări [5]. Duca a putut scoate şi el contingentul său la grupul românesc de 15.000 de oameni. Cele două oşti se deosebesc prin colorile uniformelor: roşie la Moldoveni, la Munteni galbenă. „Erau înşiraţi în oarecare rânduială", spune criticul Italian, deprins cu disciplina otomană „facând o pompoasă privelişte [6]". Ei apar în fruntea formidabilului buluc al ienicerilor, cari însă de multă vreme erau în decădere (10 Iulie).

[1] Neculce. El a lucrat şi la Biserica Episcopală din Argeş, unde şi-a săpat numele, la refacerea supt Şerban Cantacuzino.

[2] V. şi interesanta scrisoare catre Dosoftei de Ierusalim a lui Panaioti Nikusios (August 1672), cu despreţul faţă de Poloni, ura contra Muscalilor, mila de Cazacii supuşi acestora, pe când Doroşenco era cu Turcii, şi patima contra lacomului Duca-Vodă, în Iorga, *Doc. greceşti,* pp. 208-10, no. CCXCIII. In schimb, Ghica e „Grigoraşcu al nostru". Despre acesta şi în scrisoarea din Iunie 1674; *ibid.,* pp. 211-4, no. CCC.

[3] Constantin Căpitanul, p. 174.

[4] Magni, *o. c.,* pp. 432-3.

[5] Neculce, p. 198.

[6] Şi De la Croix, în Iorga, *Acte şi fragm.,* I, p. 82 şi urm.

[7] *Ibid.,* p. 83. Pentru misiunea lor de deschizători de cale, Odo-

www.dacoromanica.ro

Iaşul se înfăţişa „Impăratului", venit „tiptil" numai între 500 de călăreţi, dar cu îndemnul ca lumea să iasă a-l privi în uşi şi la ferestre, el refusă cafeaua lui Vodă la Curte[1], în ziua de 12 Iulie, cu străzile acoperite cu poduri de lemn, din trunchiuri de copaci întinse, aşa încât unul e prins în celalt[2], între case făcute din paiantă şi cu îngrijire varuite. Duca făcuse să se „întindă câteva bucăţi de atlazuri şi de tăfţi pre îmbe părţile de uliţă pe unde mergea Impăratul", şi daruri de cai turceşti şi de obiecte scumpe fură aduse înaintea stăpânului[3]. Pentru prezenţa Sultanului, ar fi „strigat hogea în clopotniţă la Sfântul Nicolae" de lângă palat, şi e sigur că biserica a rămas câtva timp „pecetluită"[4].

Dar lui Magni, călătorul italian venit cu oastea Sultanului, Curtea lui Duca îi pare ca o brânzărie de la Bergamo, şi el vede şi sala tronului, cu baldachinul roşu supt care stă Domnul; un visitator polon următor găseşte însă alte îndemănări şi observă şi fresce pe pereţi[5]. Nici Magni nu poate tăgădui însă frumuseţa impunatoare a celor două biserici dăruite de Vasile-Vodă capitalei lui. Domnul, de origine Rumeliot, — se povesteşte scena cu fostul său spahiu care vine în Divan să-l recheme „la Rumele". avea lângă dânsul mulţi străini: un duhovnic din Paros, despreţuitor pentru luxul şi stricăciunea Apusenilor, cutare călugăr cretan, un Gozzadini, fugar din flota venetiană, un Francez pentru ceasornice şi iar, ca medic, un Evreu[7]. Alţi Evrei din Polonia erau întrebuinţaţi şi în culegerea impositelor[8], care ajunseseră a se împărţi după natura banilor culeşi, aşa încât între

bescu şi Tocilescu, *l. c.*, p. 262, no. CCCLXXXVII. In Franţa se credea că ambele ţări pot da abia 6.000 de oameni; *ibid.*, no. CCCLXXXVIII.

1 Magni, pp. 434-5, şi Neculce, *l. c.*

2 Iorga, *Mem. Ac. Rom., l. c.*, p. 52.

3 Neculce, p. 199.

4 *Ibid.*

5 Iorga, *Acte şi fragm.*, I, pp. 90-1; P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 66 şi urm. Cf. şi solia lui Ieronim Radziejowski 1667), *ibid.*, p. 57 şi urm. V. şi observaţiile din Iorga, *Mem. Ac. Rom., l. c.*, pp. 54-5.

6 Iorga, *Studii şi doc.*, III, p. 40.

7 V. Iorga, *Mem. Ac. Rom., l. c.*, p. 57.

8 Magni, o. c., p. 434. Evreii la Galaţi; Odobescu şi Tocilescu, *l. c.*, p. 260, no. CCCLXXXIV.

www.dacoromanica.ro

slujitori întâlnim: „zlotași, leoași, gălbenași, talerași, ortași", pe lângă cei ce ieau dajdea călărașilor[1]. Dar țara nu sufere de pe urma alaiului împărătesc, numai satele din marginea drumului fiind bejenite[2]. Totul era perfect pregătit de acela care totuși era să fie răsplătit cu mazilia, închiderea, loviturile și amenințarea cu moartea Cum hrana se lua pe bani, visita împărătească a fost un adevărat noroc economic pentru țara care avea, de altfel, în acest an, un rar bielșug[3]. Când fu vorba de iernarea Turcilor în țară, Miron Costin, ales de noul Domn, Ștefan Petriceicu, pentru onoarea unei convorbiri cu Vizirul, declară, arătând că *„sânt Moldovenii bucuroși să se lățească Impărăția în toate părțile cât de mult; iară peste țara lor nu li pare bine să se lățească"*, folosul mai mare ce ar fi dacă noul Domn ar fi lăsat să se înțeleagă el însuși cu Polonii pentru liniștea țării sale[4] In acest timp însă Muntenii, cu unele cete tătărești, se îndemnau să prade Polonia, și până la Liov[5].

Se ajunse totuși la pacea din 20 Octombre 1672, menită să fie răpede călcată[6]. Iar Duca, învinuit de negligență la facerea podurilor, fu înlăturat supt amenințare de moarte, înlocuitorul său având a fi boierul Catargiu, în locul căruia se dădu voie boierilor să facă alegerea care, cum am văzut, peste un Sturdza, se opri la Ștefan Petriceicu[7].

---

[1] Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 270-1, no. CIII.

[2] Magni, *o. c.*, pp. 430, 446. O afirmă și Neculce, care-și amintia tunurile trase de câte optzeci de bivoli; pp. 198-9.

[3] *Ibid.* V. raportul frances din Iaslowiecz, în Iulie 1672: „Pendant mon séjour à Jassy, il y avoit 7 mille chariots à 6 boeufs, qui y estoyent venus chargés de toutes sortes de vivres, lesquels devoyent estre suivies de plusieurs autres chargés de mesme. Les appareils et les richesses de ces gens-là ne sont pas à décrire". Incercări pentru pace ale lui Duca, Nerva Hodoș, Hurmuzaki, XVI, p. 17, no. XLIV; pp. 18-9, no. XLIX. El credea că primejdia s'ar putea înlătura printr'o ofertă de tribut.

[4] Neculce, pp. 200-1.

[5] Constantin Căpitanul. V. și rapoartele din Odobescu și Tocilescu,

[6] I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 89 și urm., no. LIII. Pacea ante-
l. c. In acest sens mai ales p. 263, no. CCCLXXXIX.
rioară, din 26 Ianuar 1670, *ibid.*, p. 80 și urm., no. L.

[7] Galland, ed. Schefer, I, p. 203: „Vendredy; 9 septembre. On asseuroit que Gregorasque, nouvellement fait prince de Moldavie,

www.dacoromanica.ro

Fig. 24. — Document al lui Grigore Ghica (1672).

www.dacoromanica.ro

Inca înainte de a se isprăvi campania din 1673[1], Petriceicu, care, om de o cultură distinsă, pe care o vădește și iscălitura sa, nu era deci „prostul" de care vorbește cronica muntеană, făcea oferte, și în numele vecinului său muntean, slabului și bolnavului rege polon, Mihail Wiszniewiecki, coborîtor și din Ștefan-cel-Mare și din Ieremia Movilă, arătându-i că ar trebui așezate încă din iarnă trupe la Reni și de-a lungul Prutului, ca să se ajungă apoi la locurile pierdute din Basarabia-de-jos: Tighinea, Smilul, Cetatea-Albă. In primăvara s'ar putea merge apoi peste Dunăre și până la Constantinopol, întinzându-se mâna și Sârbilor, gata de reevoltă[2]. Cât despre Cazaci, dintre cari unii, cu Dumitrașcu Raicea, erau înțeleși cu Muscalii, ei sânt în stare „să înșele și pe dracul", și Doroșenco e însuși Iuda. Peste câteva luni, sfătuit de un cleric catolic, de speța lui Petru Parcevich, el vorbia și Genovesilor, printr'un astfel de trimes, despre ce trecut avusera în aceste locuri,, și care ar putea să învie[3]. Se impune apropiarea acestor idei de acelea despre originea cetăților moldovenești la Miron și Nicolae Costin și de anume convorbiri avute în Moldova cu Panaioti Nikusios, ale cărui legături cu insula Chios sânt cunoscute[4].

Când se cetesc condițiile puse de Petriceicu în casul când Moldova ar fi să rămâie unită cu Polonia, *se recunoaște fără greutate felul de a vedea al lui Miron Costin.* Astfel dorința de a se păstra, pentru Domn și pentru boieri, toate vechile obiceiuri și legi, și în materie fiscală, cu datina dijmelor.

---

avoit été démis de sa charge pour n'avoir pas bien réussi dans la construction d'un pont pour passer le Niester dont on luy avoit donné la charge, et qu'on avoit mis en sa place un certain Katergi Oglu, qui est du pays". Apoi, p. 216: „samedy, 24 septembre. Le prince de Moldavie, ayant encouru la disgrace de la Porte pour n'avoir pas bien construit sur le Niester le pont qu'on luy avoit ordonné de faire, receut l'ordre de venir à Constantinople; mais il n'y arriva point, car la teste lui fut coupée le second jour qu'il s'estoit mis en chemin"(!). Cf. Cronicile moldovenești.

[1] Pentru care și știrile noui pe care le dau în *Studii și doc.*, XI, p. 131 și urm.

[2] Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, pp. 25-6.

[3] Hasdeu, în *Columna lui Traian*, 1882, pp. 477-8. Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 231 și nota 5.

[4] V. Miron Costin.

www.dacoromanica.ro

Dar Petriceicu însuși vrea ca boierii să fie aleși de stăpân și să se teamă de dânsul. Slujitorii să nu fie suparați puindu-se la caselé lor de la țară ostași străini peste dânșii.

E și momentul când pentru întâia oară se face legătura cu acela care, în Moscova sa, apărea acuma ca un ocrotitor, nu numai pentru Cazaci, ci pentru ortodoxia întreagă. Prin mijlocirea unui egumen Teodor, de la Athos, se ajunse la un schimb de scrisori cu îmbătrânitul Constantin Șerban, totuși viclu și gata de luptă până la capăt[1], și cu Ștefan Petriceicu, cărora Alexie Mihailovici li scrie la 10 Mart 1671[2]. Cei doi Domni, recunoscuți fiecare ca având drepturi asupra moșiei lor, se adresaseră, cu expunerea relațiilor lor cu Polonia, către dânsul pentru o închinare care ar ajuta dreptul la libertate al acelor țări. Neînțelegând bine care li sânt situația și dorințile, Țarul promite să împiedece un atac al Turcilor și Tatarilor asupra Moldovei și a Țării-Românești și se anunță trimeterea Cazacilor de supt protecția lui, supt Ramadanovschi și Samuilovici, pentru ca să supuie Ucraina de la Nipru a lui Doroșenco, vasalul Imperiului Otoman. Cu o reservă: aceia dacă nu atârnă de Polonia, Alexie arată că ar primi supt ocrotirea sa pe cei doi Domni creștini, dar pentru aceasta o deputație din cler și din boierime trebuie să vie pentru a face în toată forma jurământul[3].

Acest plan de adevărată expediție creștină în Orient putea cu atât mai mult să aibă încuviințarea lui Ghica-Vodă, cu cât, încă din 1671, atunci când nu se coborâse de la Viena, unde botezase un copil al său cu numele de Leopold[4], la Veneția, acesta scrisese regelui Franciei că e gata să-l ajute „contra oricarui inimic", mergând chiar în Franța cu Doamna și fiii; în Italia ar putea să recruteze, „în posesiunile unui prinț amic", el merge și la Loreto, să se închine Mado-

---

[1] Cf., pentru el, P. P. Panaitescu și Zever Zotta, în *Rev. Ist.*, VI, p. 207; p. 213; XIII, p. 55.

[2] După *Polnoe sobranie zakonov*, în Mitilineu, *Colecțiune de tratatele și convențiunile României*, București 1874, apoi în D. A. și D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la Renașterea României*, I, 1888, pp. 9-12 (traducere românească).

[3] *Ibid.*

[4] V. și Cronica Moldovei.

www.dacoromanica.ro

nei, „2.000 de infanteriști albanezi și 2.000 de călăreți croați, ba încă și mai mult[1].

In sfârșit, în casul când s'ar începe o luptă contra Turcilor se putea conta și pe Durac și Hâncu, atunci refugiați la Cazaci[2]: ei și apăruseră la 1672 în margenea moldovenească, pe la Hotin și Cernăuți, și lumea primise cu plăceri pe acești represintanți ai unei lungi tradiții de vitejie[3]. Se răspunsese printr'un iureș al oamenilor lui Duca peste hotar[4]. Români se aflau ca luptători și în oastea Cazacului prieten al Polonilor, Hanenco[5].

Grija ambilor Domni era să nu se alcătuiască o provincie turcească și peste Hotin, la hotarul lor[6].

Trădarea despre care a fost vorba și mai înainte va fi fost concertată între ambii Domni, stăpâniți de aceleași speranțe, — la 1673 se credea în Constantinopol că la Sf. Sofia ar fi sunat clopotele și s'ar fi auzit trâmbiți[7]. Petriceicu o anunța în toată forma mareșalului polon, și la 11 Novembre, după bătălia de două ceasuri în care Ioan Sobieski strivi pe Turci, cineva dintre Poloni putea să scrie de șupt Hotin că ei „stăpânesc fără vre-o piedecă Moldova și Țara-Românească", sperând și mai mult. In adevăr, mulțămită acestei acțiuni a tributarilor se putuse lua Hotinul. Indată raite de ostași poloni aduseră și ocuparea cetăților Moldovei: Suceava, Neamțul, ca și regiunea Câmpulungului. La 27 ale aceleiași luni Novembre, Sobieski își avea tabăra „pe apa Jijiei". Ghica-i scria la 10 Decembre, de la Isaccea, ca revenit în grația Vizirului, și se oferia pentru negociațiile de pace cu învinșii; el mergea cu naivitatea până acolo, încât condiționa o împăcare de trimeterea ostatecilor de către Polonii cu totul

---

1 Odobescu și Tocilescu, *l. c.*, p. 256, no. CCCLXXIX.
2 *Ibid.*, p. 257.
3 *Ibid.*, p. 258. V. și Nerva Hodoș, *l. c.*, p. 520, n-le L-I.
4 Odobescu și Tocilescu, *l. c.*, p. 259, no. CCCLXXXIV. Cf. Nerva Hodoș, *l. c.*, p. 22, no. LVIII.
5 Nerva Hodoș, *l. c.*, p. 18, no. XLVII.
6 Neculce, pp. 201-2.
7 Galland, în *Revue rétrospective*, XXXIV (1897), pp. 40-1.
8 Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 292 și urm.
9 *Ibid.*, p. 291.

www.dacoromanica.ro

îmbătați de o victorie așa de mare și de răpede[1]. Trădarea Domnilor noștri, cari „se retraseră fără a se lupta", ar fi decis campania[2], cavaleria singură putându-se salva prin Moldova. Dar bogățiile aflate în Iași opriră în loc urmărirea Turcilor și împiedecară deplina lor catastrofă .

Domn al Moldovei era atunci Dumitrașcu Cantacuzino, pe care fostul Domn al Țării-Românești îl califică de rudă, trimețând prin el scrisoarea de mai sus[4]. Acest Cantacuzino decăzut juca însă un rol la Constantinopol. In 1673-4 el e nun la căsătoria fetei dragomanului Tarsia cu dragomanul german; el face să se aducă daruri printr'„un Grec foarte bogat, anume Manolachi"[5]. De fapt, el va fi prisonierul Tatarilor trimeși de Turci ca să ocupe în cursul iernii Moldova, dispusă a urma în atitudinea-i de răceală pe Petriceicu . De sigur că nu el ar fi fost în stare să izgonească pe Polonii cari din două părți se coborau în Moldova. Dar boierimea, în frunte cu Miron Costin însuși, era contra unei hotărâri așa de pripite, nefiind o armată polonă pregătită pentru o adevărată cucerire[7]. Ei se duseră deci la casele lor ca să le

---

[1] *Ibid.*, pp. 294-5.

[2] „Ils avoient engagé les Hospodars de Valakie et de Moldavie à joindre leurs troupes d'environ 10 mille hommes à celles du Grand Seigneur"; *Memoires du chevalier de Beaujeu*, pp. 227-8. Ar fi iernat la noi în Țara-Românească „un corps de 20 mille hommes". Și pasagiul de mai sus: „Il sçeut si adroitement détacher des Turcs et les Valaques campez scparement qu'ils se retirerent en effet sans combatre, la veille ou le jour même, ce qui fut le coup de partie" (p. 229). Cf. *ibid.*, p. 231.

[3] „Si le Polonois eut fait diligence"; *ibid.*

[4] V. și Iorga, *Acte și fragm*, I, *l. c.* Petriceicu e la Nimirov în Februar 1674; Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 132.

[5] Celui qui commença le premier fut un Grec fort riche, nommé Manoulaki, qui faisoit l'office de parrain, à la place du prince de Moldavie, lequel apporta devant l'épousée cent sequins en pieces d'or; Galland, *l. c.*, p. 48 și urm.

[6] Nicolae Costin, p. 10

[7] Se credea că, luându-se Camenița, s'ar turci Moldova. „Si les Turcs prenoient Caminietz, ils aboliroient la principauté de Moldavie pour y establir le commandement turc et la loy mahometane"; Galland, ed. Scheffer, I, p. 109. Cf. și *Journal du voyage de M. Collier, résident à la Porte pour Messieurs les États généraux des Provinces Unies, traduit du flament*, 1672, p. 109.

www.dacoromanica.ro

apere de Tatari. Slujitorii făcură acelaşi lucru. Deci lui Petriceicu nu-i mai rămânea altceva decât, în tovărăşia singurului adevărat credincios, Hăbăşescu, să treacă în tabăra polonă.

Planul acestor boieri era să revie la alegerea Domnului după voia ţării, şi, astfel, Petriceicu fiind considerat ca isprăvit, Susenii se înţeleseră cu Gioscnii, ca Gavriliţă Costachi şi Sandu Buhuş, ca să presinte un candidat Vizirului, care până târziu în iarnă zăbovi la Dunărea-de-jos. Ei avură în loc pe Dumitraşcu-Vodă, care, cu Turci şi Tatari, după ciocnirea din părţile Fălciiului, fu aşezat în Scaun supt acea garanţie şi pază tătărească, ceia ce ar fi fost şi după soluţia lui Miron Costin[1].

De fapt, povestitorul trecutului moldovenesc şi cei de părerea sa voiau de sigur încă de atunci ruperea de supt stăpânirea turcească, devenită îngrijorătoare chiar prin noul avânt pe care Chiuprulii îl dăduseră Impărăţiei. Dar marea victorie polonă de la Hotin, de care a răsunat toată creştinătatea, nu însemna nici o manifestare de putere durabilă a regatului polon, nici punctul de plecare, la care, cum am văzut, se gândiseră unii, al unei acţiuni de cruciată. Nimic nu era pregătit, nici ca mijloace proprii, nici ca alianţe, nici ca situaţie generală, într'un moment când Ludovic al XIV-lea-şi dădea toate silinţile pentru a împăca pe Poloni cu Turcii şi a-i arunca asupra duşmanilor săi, Imperialii, pentru o acţiune aşa de grea şi de riscată. Planul lui Petriceicu era cu totul în aier. Nici vorbă de ocuparea reală a celor două ţări româneşti, atunci când Hotinul însuşi rămase fără apărare. Din amorţeala lor de câtva timp Tatarii se treziseră, şi ei

[1] Neculce, pp. 205-7. Mai confus la Nicolae Costin. Pentru amănuntele legăturilor în acest moment ale lui Miron Costin cu Polonii v. P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera lui Grigore Ureche şi Miron Costin*, în *Mem. Ac. Rom*, 1925, p. 260 şi urm. cu biografia complectă, precisă, şi în cea mai mare parte nouă, a cronicarului). Miron Costin are în Mart 1674 o misiune la regele, pentru a cere ca noului Domn să i se lase ţara întreagă, retrăgându-se garnisoanele polone şi oferindu-se în schimb servicii de mediaţie cu Polonia (*ibid.*, după *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, II², *Acta Ioannis*, Cracovia 1881, I, p. 425). Interesantă observaţia că în ziarul de călătorie al ambasadorului polon Glinski, la 1677, ştirile istorice despre Moldova vin de la Miron Costin; p. 263.

www.dacoromanica.ro

cereau tribut ca să lase Polonia în pace[1]. In sfârşit, cum sfârşitul vieţii regelui Mihail se vedea să fie apropiat, învingătorul Hatman avea mai mult decât orice grija alegerii sale ca urmaş, şi aceasta-l va duce. peste campania trăgănată în 1674 a lui Caplan-Paşa, cel mai capabil din comandanţii turci, la noua pace de la Żurawna.

Oastea turcească era în Iulie al acestui an 1671 la Ţutora, alte trupe aşteptând între Galaţi şi Isaccea, unde se păstra podul. Şi cu amestecul influentului trimes al Olandei, Collyer, se lucra de fapt, în taină, pentru întarirea pacii. Aceiaşi stare de lucruri se păstreaza apoi şi în anul 1675. Dar trebui să treacă înca un an pănа se ajunse la o pace care lăsa Turcilor Cameniţa şi o largă parte a Podoliei, şi numai în 1677 Palatinul de Chelm, Ioan Glinski, străbătea pentru acest scop Moldova. Şi în curând conflictul turco-polon se adăugia cu unul între Turci şi Cazacii legaţi de noul lor protector, ortodoxul Ţar de la Moscova[2].

In aceste împrejurări se consolidează, întinzându-se tot mai mult, puterea învietorului monarhiei în sensul lui Radu Mihnea şi Vasile Lupu, bătrânul Duca-Vodă.

---

[1] V. şi Iorga, *La France dans le Sud-Est de l'Europe*, p. 98 şi urm.

[2] I. Bogdan, *Doc. Pol*, III, p. 102 Ofertă de tribut şi din partea Poloniei slăbite şi în discordie; Iorga, *Studii şi doc.*, XXIII, p. 240, no. CCLXVI. V. şi J. de Brewil, *Sobieski et sa politique;* G. Rieder, *Johann III., König von Polen*, pe lânga Fraknoi, *Papst Innocenz und Ungarns Befreiung*,

www.dacoromanica.ro

CARTEA IV-a

MONARHIA ORIENTALĂ A LUI DUCA-VODĂ

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL I

Monarhia lui Duca-Vodă. Lupta pentru autonomie a Bisericii ardelene

De Gheorghe Duca vor atârna în curând amândouă țările și, pe lângă dânsele, și Cazacii turcești.

In 1675 el trebui să ia parte la expediția fără resultat real contra Liovului. Pe lângă un om ca Dumitrașcu-Vodă el apărea ca adevăratul Domn românesc. Avea lângă dânsul și pe Cantacuzini și pe adversarii lor, de și, un moment, închisese pe Stroe Leurdeanu. întors în țară, și pe ginerele lui Gheorghe Băleanu, Radu Dudescu[1]: astfel el putuse lăsa ca ispravnici de Scaun, alăturea, pe Stroe și pe Crețulescu, pe lângă Vistierul Vâlcu.

La întoarcere însă, el crezu că-și apăra Domnia arestând pe Șerban Cantacuzino, care fu salvat de intervenția Doamnei Anastasia, care-l iubia, și a bătrânei vaduve a lui Dabija, mama acesteia: Mihai, fratele lui Șerban, fugi în Ardeal. Dar și asupra acestui incident se putea trece fără a se zgudui o Domnie așa de bine întemeiată.

Ajutând de sigur și el la pacea cu Polonia, *Duca ajuta la împăcarea Ardealului.*

Ghica, în dorința lui de a se amesteca în toate, se legase, la 20 Aprilie 1673, și cu Gheorghe Brancovici, atunci la Poartă, pe care-l intitulează „Brâncoveanul", pentru întărirea acelei ortodoxii pe care odată o părăsise[2]; el sprijinise contra lui Apaffy opoziția ardeleană a lui Paskó, Ladislau Csákv și Paul Beldy, neobosită în truda de a dărâma un stăpân pe care nu-l voise

---

[1] Iorga, *Studii și doc.*, XXIII, p. 211, no. CCLXX.

[2] Iovan Radonic, *Grafut Gheorghe Brancovici* sârbește), Belgrad 1911. Pentru vicisitudinile vieții fraților Brancovici v. și aici mai departe.

www.dacoromanica.ro

țara, — ei aduseseră moartea lui Dionisie Bánffy —, și care înfățișa rușinea înfrângerii lui Rákóczy și Kemény. Agenți de-ai lor fură adăpostiți și îmbatați cu vorbe. Și, pe de altă parte, Ghica înegrise și pe Apaffy, arătând Turcilor că are acele legături ascunse cu Imperialii care vor da acestora, peste două decenii, Ardealul. Și în dietă se cetiră scrisorile răului vecin. Se pare chiar că el ar fi avut anume planuri asupra Ardealului, pe vremea când Stoica Ludescu și adversarul lui puneau în scris povestea „descălecării", și astfel îl vedem, pe urmele lui Mihnea-Mihail, pretinzând să i se restituie Făgărașul și Amlașul[1].

Duca nu putea să urmeze această politică de intrigi. De la început, doritor să-și recapete toți boierii, oricare li-ar fi fost acțiunea de partid, el întră în cele mai bune relații cu Apaffy[2]. El arată acestuia că-i trebuie pentru o bună guvernare, nu „sfaturi de tineri", ci vechii oameni de ispravă ai țării, cari, acuma, nu mai au să se teamă de vre-o prigonire[3].

Dar în 1675 el nu putu să împiedece emigrarea nemulțămiților ardeleni. Csáky, care va fi de acum înainte adesea pomenit în rosturile noastre, și Beldy trecură hotarul. Una din cronicile muntene însemnă ce bune sfaturi li s'au dat la plecare de experientul Domn al Țării-Românești: „Să nu meargă la Turci, că sânt răi și mitarnici, și nu vor folosi cu dânșii, și mai mult va putia o țară, cu Craiul lor, decât ei singuri: ci-i îndemna să rămâe lângă dânsul, și sau pace să facă cu Craiul și să se întoarcă la casele lor, sau de aicea să cerce pe Turci cu scrisori, să vază ce răspuns vor lua, și pre acela să urmeze"[4]. Peste puțin, prevederile bătrânului Domn se adeveriau: Béldy întra, în 1679, la Cele Șapte Tunuri pentru viață, soția lui fu închisă în Ardeal, singur Csáky putând să scape la Imperiali, a căror unealtă a devenit de acum înainte[5].

[1] *Török-Mag. Allam Okm*, V, pp. 121-2, 127-33, 158-9; Iorga, *Despre Cantacuzini*, pp. CIV-VI.

[2] *Török-Mag. Allam Okm.*, V, pp. 190-1.

[3] *Ibid.*, pp. 197-8. Cf. *ibid.*, pp. 246-7, 261-2, 387-8 (pentru un om al lui Beldy); românește, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 60-1, no. LVII. Cf. Constantin Căpitanul, p. 184 și urm.

[4] Constantin Căpitanul, p. 187.

[5] V. Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CCCXIV-V și p. CCCXV, nota 2;

www.dacoromanica.ro

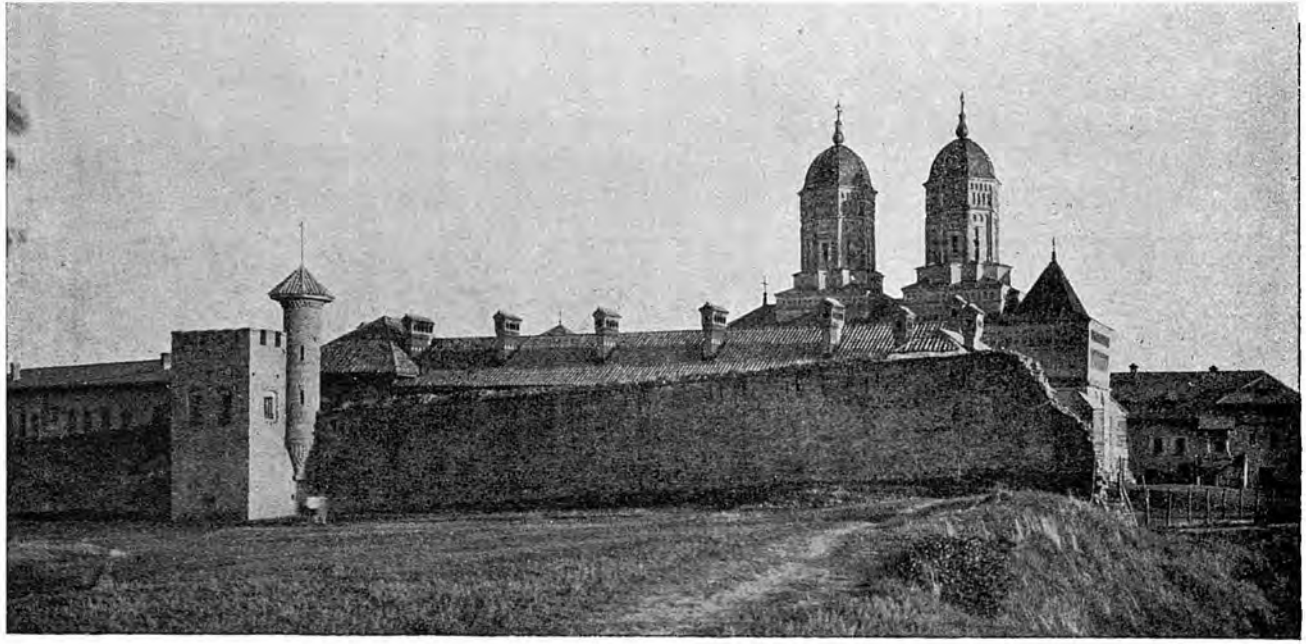

Fig. 25. — Mănăstirea Cetăţuia.

www.dacoromanica.ro

Dar, acum, pe lângă conflictele obișnuite între stăpânitorii celor două țări, era vorba și de altceva, care nu privește numai politica lor, ci interesele adânci ale poporului românesc în părțile de la Nordul Carpaților.

O Biserică mult timp atacată de Reforma ungurească era să se găsească din nou înaintea unui asalt calvin. Dar cu o deosebire, acum calvinismul nu mai represinta fanatismul inițial al unei convingeri religioase, ci arma cu care se încerca a se lovi la București Domnul rival cu care era în luptă prințul ardelean. Totul în noua dramă bisericească a Românilor ardeleni va fi hotărît de acest motiv, pur politic.

De altfel, și aceste raporturi schimbătoare ale Domnilor munteni cu Ardealul oficial al Ungurilor sânt legate de situația Bisericii românești de peste munți, care avuse în timpul tulburărilor ca episcop pe Daniil Panonianul.

La 1660, în timpul când agonisa stăpânirea lui Barcsai, sprijinit, ca nemeș român de origine, și de alți nemeși ca dânsul, Petru Balmoș, de pe Someș Petru Budav, din părțile inidorene, episcop calvin al „părinților români" era un Ghenadie, al treilea cu acest nume, care, ca succesor al „Vlădicăi Sava", dă un act românesc în Iulie 1659[1]. Barcsai recunoștea, din Sibiiul unde era așezat, la 15 Februar 1660, pe acest Ghenadie, care fusese de mai mulți ani parohul bisericii românești din Alba-Iulia[2]: i se enunță națiia și originea. Era un Muscal din Putivla, adus în Ardeal prin cine știe ce împrejurări, poate prin Udriște Năsturel, care-și creștea și fiul, Radu, cu un preceptor din Moscova. I se impuneau, în legătura cu catehismul tipărit, cele mai stricte condiții calvinești și era numit și pentru Sârbi și Greci.

---

p. 63, no. LIX; Șincai, *o. c.*, III, p. 186, Constantin Căpitanul, pp. 188-9. Intr'o scrisoare din 1679 un capitan Dragul scria lui Apaffy, familiar, că a văzut pe Beldy în lanțuri și că însuși Csáky ar fi perit; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 63, no. LIX; Nicolae Bethlen, Memorii; *Mon. Com. Trans.*, XVI, pp. 417, 137-9; XVII, pp. 268-9

[1] Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1289, no. MDCCCLXXXV. Cf. inscripția de pe o piatră de mormânt în biserica din groapa din margenea Sibiiului; Iorga, *Studii și doc.*, XII. Cf. Iorga *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, p. 357.

[2] Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1201-3, no. MDCCCXCI

www.dacoromanica.ro

Era, cum am spus aiurea, un simplu „Vlădică de asediu" al unei cause pierdute, şi astfel, odată cu căderea tragică a lui Barcsai, revine Sava.

Acesta era un Român din Banat, unde la ai săi, după imitaţia Sârbilor, era popular acest nume al marelui întemeietor al Bisericii sârbeşti, prăznuit odată şi în Ţara-Românească de Doamna lui Neagoe Băsărabă, Sfântul Sava[1]. Avea un frate isteţ şi neastâmpărat, bun de intrigi şi bun de scris, cu predispoziţii de neobosit aventurier, acel Gheorghe Brancovici, — sârbesc e şi numele de familie, de la Branco, în această regiune de rasă amestecată —, căruia i va plăcea mai târziu, în timpul ridicării lui Constantin Brâncoveanu, a-şi preface numele după al acestuia[2].

Pe Sava cel destituit pentru păcate politice îl întâlnim deci din nou şi în primăvara anului 1661[3]. Când Apaffy fu pe deplin întărit, el dă lui Sava, prin decretul din 23 April 1662[4], nu tot cuprinsul Ardealului românesc, ci nùmai ce e în afară de Ţara Făgăraşului. Aceasta se explică prin pretenţia lui Grigore Ghica de a fi consultat şi ascultat în ce priveşte această „moşie" a sa. De sigur tot în legătură cu această vecinătate munteană, îmbulzicioasa, prinţul secuiu întări, în anul următor, preoţilor români însemnate scutiri fiscale[5].

In acest timp se menţinea asupra acestei Biserici fără prestigiu, căreia-i încetase şi tipografia, influenţa acelei Rusii din Moscova, pe care mergea s'o cerceteze şi Macarie, Patriarhul de Antiohia, care păruse că se aşează în ţările noastre, şi de unde venia influenţa politică, tot mai puternică, asupra Cazacilor şi Rutenilor, cărora până atunci li sfinţise preoţii Moldova[6], şi cari nu voiau nici pe vechii duşmani polonii,

[1] O reproducere a icoanei ei în Iorga, *Arts mineurs*.

[2] V. Mangra, *Sava Brancovici;* Radonici, *Situaţiunea internaţională a principatului Ţării-Româneşti în vremea lui Şerban Cantacuzino*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXVI.

[3] Iorga, *Studii şi doc.*, XII, p. 10, no. CLXXVII.

[4] Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 120-2, nota; Mangra, *o. c.*, pp. 160-2

[5] Cipariu, *Archivu*, pp. 572-3; Mangra, *o. c.*, pp. 162-3.

[6] V. o asemenea hirotonie în Hasdeu, *Arch. Ist.*, I[1], pp. 65-6. Relaţii dee comerţ cu Moscova; Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 241-5, no. LXXX.

www.dacoromanica.ro

nici pe noii ocrotitori turci. Aşa de mare era această înrâurire la noi, încât şi Vlădica bănăţean din Vârşeţ se ducea la Impăratul pravoslavici, luând cu dânsul şi pe Nicodim, egumenul de la Vodiţa, vechea ctitorie a Sfântului cu acest nume, care era acuma cuprinsă în raiaua turcească [1].

In această depărtată ţară ortodoxă, de unde din când în când se aduseseră pomeni pentru bisericile noastre de ambele laturi ale Carpaţilor, şi apăruse, între alţii, un Ieremia de Pelagonia, care, pe vremea suferinţilor de exil ale lui Radu Şerban, se intitula „Mitropolit de Ţara Ungurcasca" [2], merseră, după un „mare sinod" local de lămurire a doctrinei, fraţii Brancovici, cărora Apaffy, mai puţin devotat causei calvine decât Românul Barcsai, nu li puse nicio piedecă, ci li dădu scrisori de recomandaţie [4]. In anul 1668 Sava lua parte la slujba solemnă făcută în capitala Ţarului înaintea a doi Patriarhi greci, pe lângă acela căruia aceşti delegaţi ai ortodoxiei bizantine îi dăduseră autoritatea [5]. El vorbia acolo de putinţa, de nevoia unei cruciate ca aceia pe care, peste cinci ani, o va predica Ştefan-Vodă Petriceicu: ea s'ar face uşor, cu „mulţimea mare de creştini ortodocşi, Sărbi, Bulgari, — *cum se vede, aceştia în rândul întâi* [6], pe când, la Barcsai, numind pe Ghenadie, Românii treceau în prima linie —, „Români, cari toţi sânt gata şi aşteaptă să atace din oarecare parte creştinii pe procletul de Turc; fiind în mare lipsă, nevoie şi strâmtorare, toţi ar alcătui, cu voia lui Dumneezeu, o oaste"

Dar fusese cine să înştiinţeze pe Apaffy despre o asemenea atitudine, de fapt neiertată pentru un supus al Impărăţiei Otomane. El ceru, supt influenţa fanaticului său predicator care se iscălia, latinisat, Tophaeus, un program de lucru calvin, care era, de fapt, — ceia ce nu se poate tăgădui. — şi unul de înaintare culturală a Românilor: şcoli în limba poporului, la Alba-Iulia însăşi şi între Românii din părţile Inidoarei şi din Maramureş, refacerea tipografiei, aşezarea de

[1] Silviu Dragomir, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIV, p. 16.
[2] După acelaşi, Iorga, *Ist. Bis.*, I, pp. 358-9, 361.
[3] Asupra împrejurărilor, *ibid.*, pp. 361-5.
[4] Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 38.
[5] Mangra, *o. c.*, p. 66; Silviu Dragomir, *l. c*, p. 35 şi urm
[6] *Ibid.*, p. 39.

www.dacoromanica.ro

preoți cari să-și dea samă de dogmă, interpretată, natural, calvinește. Dar, alături de aceste recomandări, folositoare și culturii românești, era *încercarea de a confunda Biserica, umilă, a Românilor cu aceia, stăpânitoare, a Maghiarilor ardeleni:* supus superintendentului, Vlădica „valah" va trebui să supuie acestui stăpân al său orice hotărâre s'ar lua în sinoadele sale[1]. Era vremea când la Munteni stăpânia, spre sfârșit, Radu Leon și ce interesa, era numai lupta de partide.

Dar hotărârea nu putea fi pusă în aplicare. Necesitățile politice erau, pe o asemenea vreme, mult mai puternice decât desideratele confesionale. Preoții români se bucurară și mai departe de ocrotirea „Craiului"[2]. Gheorghe Brancovici întra în legătură cu Domnul muntean[3]. Din nou interveni însă superintendentul, acuma un Secuiu din Covasna, Petru, la 1674, când acuma Grigore Ghica era Domn în Țara-Românească și amestecul lui în certele ardelene îi făcuse dușmani în ambele tabere; el reclama dreptul de a guverna pe orice clerici români și cerea să se învie, pentru luminarea lor, vechea tipografie[4].

Dar Brancovicești erau „la putere". Gheorghe, care capătă moșia Vințului-de-jos, odată apanagiu al Domnilor munteni, ajunge capuchehaie al lui Apaffy[5], iar Sava mersese să ajute pe Doamna, pribeagă prin Ardeal, a lui Ghica[6]. Prin Domnii noștri mai mult decât printr'o tendință a lui Sava însuși el era cuprins în cercul acțiunii românești.

Totuși un sinod ortodox în sensul calvin se ține în 1675, și avem hotărîrile, foarte întinse, care cuprind o purificare a ortodoxiei tradiționale, prin înlăturarea străvechilor datini de folklore, a căror listă întreagă se dă acolo, adăugindu-se și unele concesii în ce privește tainele[7].

---

[1] Cipariu, *Archivu,* pp. 611-2; Mangra, *o. c.,* p. 613 și urm.

[2] Cipariu, *Archivu,* pp. 573-4; Mangra, *o. c.,* pp. 70-2, 266-7.

[3] *Neamul românesc* pe 1908, p. 252; Iorga, *Ist. Bis.,* I, p. 367.

[4] Cipariu, *Archivu,* p. 575; Mangra, o. c., pp. 167-8; Șincai, *o. c.,* III, la anul 1674.

[5] Thallóczy, în *Szazádok,* 1888, p. 698.

[6] Iorga, *Sate și preoți,* p. 69.

[7] Cipariu, *Acte și fragmente,* p. 145 și urm.; Mangra, *o. c.,* p. 79 și urm.; Bunea, *Ierarhia Românilor,* p. 266 și urm. In schimb, favoruri de la Apaffy; după aceleași izvoare, Iorga, *Ist. Bis.,* I, p. 358.

www.dacoromanica.ro

In acest moment, când Sava Brancovici își pleca fruntea înaintea calvinismului oficial fără ca Duca-Vodă să aibă ceva de zis, Mihai și Șerban Cantacuzino se cereau primiți ca nobili ardeleni, pierzând nădejdea de a mai putea juca în țara lor rostul de până atunci. Ei se jurau că vor respecta „patru legi ce sânt întru această țară priimite" și că se vor feri de a ridica în fața lor ortodoxia românească: „cu asuprirea acelor legi sau cu scădearea lor leagea noastră nu vom sili a întemeia, nice în potriva lor, nice aiavea, nice în taină, nu vom lucra... și împotriva a fieștecăruia leage nu vom face practică"; ba vor pârî pe cei cari se vor face vinovați de asa ceva; „cu țări streine nu vor face practice și sfaturi" [1].

Astfel Duca avea liniște acasă. *El și-o asigură și în Moldova, răsturnând pe Dumitrașcu Cantacuzino, pentru a-i substitui pe unul din acei Ruseteșli cari erau încă pe vremea lui Istrate Dabija, ca rude prin alianță ale Dabijoaii, asociații în chipul cel mai întins și mai strâns ai acestei familii.* Noul Domn, care-și zise (Antonie-Vodă [2], fusese chiar acela care pregătise, când i se zicea numai Chiriță Draco, Domnia lui Istrate, și unul din fii, Iordachi, însurat cu o fată a lui Grigore Ghica, stătea în Țara-Românească în momentul când i se anunță, îngrijorându-l, în prevederea primejdiei, înălțarea neașteptată a blândului și puțin destoinicului său tată, pe când celalt, Alexandru, fusese Slugerul lui Petriceicu (Decembre 1675) [3].

Domnul gospodar și harnic car a refăcut în stil basilical Sfântul Nicolae de lângă Curte, care a dat, printr'un „cerdac", caracterul „țarigrădean" acestei Curți domnești, care, apoi, a împrejmuit mănăstirea Sfântului Sava și, cu suiulgii, meșteri de ape, a înzestrat Iașul cu apă bună [4], nu era făcut de sigur pentru noul șir de ani grei pe care-l deschise intervenția noii Turcii luptătoare în problema căzăcească.

---

[1] Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 61-2, no. LIX.

[2] V. și Antonachi Grillo și numele lui Antonie-Vodă din Popești, ca și Scaunul de la Vodița al Sfântului Antonie. E poate și o influență latină, a Sfântului Antoniu din Padova.

[3] Nicolae Costin, p. 14.

[4] *Ibid.* V. și Neculce, *care vădit a cunoscut această cronica*, p. 210.

www.dacoromanica.ro

El fu amestecat însă, imediat, cu totul peste firea şi voia sa, în prima expediţie, de la 1676, contra Polonilor.

Cei doi Domni prieteni, Ruset atârnând de Duca şi Duca atârnând de rudele de la Constantinopol ale lui Ruset, se întâlnesc lângă Iaşi, supt zidurile solidei construcţii a lui Petru Şchiopul, Galata, de unde primul putea zări cele două turnuri sprintene ale frumoasei sale biserici de pe Cetăţuia şi coperişurile Curţilor ce-şi durase acolo. După o masă moldovenească în Iaşi chiar, urmă, de Sâmpietru, la Cetăţuia de sigur, în vasta sală cu stâlpi şi linii ogivale încrucişate, răspunsul Domnului muntean, oarecum acasă la dânsul. De acolo se merse pentru revistă, pentru „halaiu", la Ţuţora, unde era vechiul Paşă de Silistra Cara-Mustafà.

Astfel Duca îşi căpăta întărirea în Domnie, şi aducerea firmanului de către Lascarachi Ruset însuşi arăta că legătura cu clanul rusetesc era încă neatinsă: în bubuitul a douăsprezece tunuri se făcu, milităreşte, cetirea confirmării [1].

Expediţia nu făcu decât să prade până la Jaslowiec, la Buczacz şi la Haliciu, pe drumul care fusese al lui Ştefancel-Mare şi al fiilor săi Bogdan şi Petru. După câteva ciocniri mai ales cu Cazacii, Sobieski, acuma regele Ioan al III-lea, strâns la Żurawna, închis în şanţuri, trebui să încheie acea pace umilitoare pentru regat [2]. Duca, biruind cu veştile pe Antonie, putu să anunţe cel d'intâiu Chiupruliului muribund izbânda [3].

Anul următor fu consacrat, dar supt urmaşul slab al Marelui Vizir Ahmed, încercării de a supune pe Cazaci.

Cu toate silinţile cheltuite mai mult timp, nu se putu lua răpede cetatea de curând întărită de dânşii, Cehrinul sau Cighirinul. Acesta de şi venise la Dunăre însuşi Sultanul.

Am spus că o nouă şi decisivă campanie trebuia să ducă la cucerirea Cehrinului, Sultanul însuşi viind până la Silistra.

La 21 Iulie [4] începea asediul cetăţii, apărată de acei

[1] *Ibid.*

[2] Iorga, *Gesch. des Osm. Reiches,* IV. Bună descriere la Constantin Căpitanul, pp. 190-1.

[3] *Ibid.*

[4] Din greşeală: „Iunie" la Nicolae Costin. Aşa nu s'ar face „treizeci şi şapte" de zile până la cucerirea ei, în ziua de 28 August. Dar Constantin Căpitanul dă „şaizeci şi trei" de zile; p. 193.

www.dacoromanica.ro

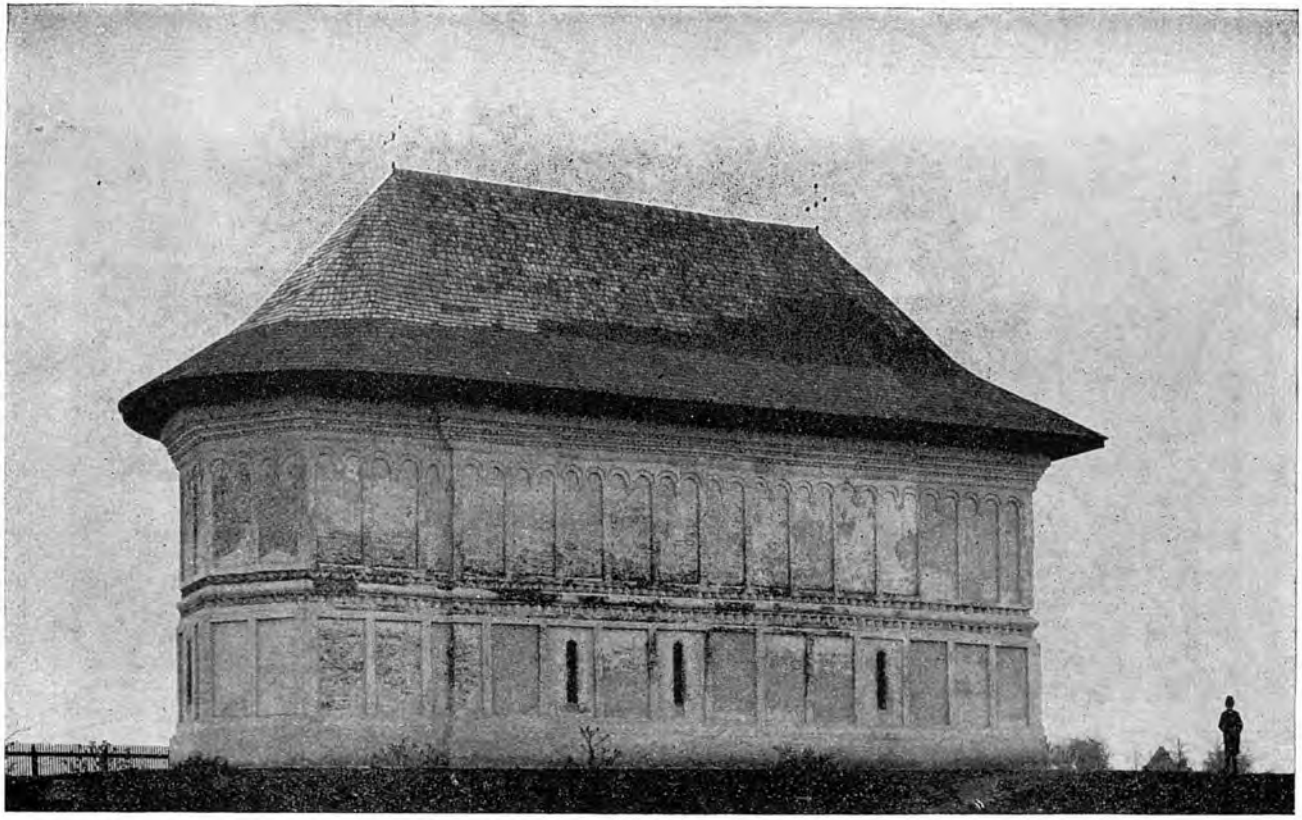

Fig. 26. — Biserica din Rebegeşti-Creţuleşti (Ilfov), sec. al XVII lea.

www.dacoromanica.ro

Cazaci de-ai Ţarului. Când apăru comandantul acestora, Hatmanul Samuil Popovici, cu Muscalii lui Ramadanovschi, Caplan-Paşa trecu, pe podurile făcute peste apa Tismenului de Domnii noştri, contra acestora, spre Nipru. Dar Cazacii biruiră, rănind şi pe Paşă. S'ar fi putut păstra Cehrinul, dacă Turcii n'ar fi întrebuinţat apoi, pe lângă mijloace de trădare, o mare petrecere a celor închişi, cari, beţi, nu se mai putea apăra [1].

Că atunci se socotia isprăvită lupta dintre partidele muntene o dovedeşte amestecul în regenţă al lui Şerban Cantacuzino, întors din Ardeal, cu şeful clanului Bălenilor, Hrizea, cu Păharnicul Staico şi cu însuşi Iordachi Ruset ca Postelnic [2].

Pentru incapacitate probabil, Antonie, căruia Duca-i impusese ca Hatman pe cumnatul Buhuş, fu mazilit apoi la întoarcere, lângă Chişinău şi luat în căluşe împreună cu tabăra turcească de asprul Paşă bătrân, care era să pregătească peste câţiva ani cea mai mare înfrângere oştirilor Turciei regenerate, deschizând astfel epoca lichidării Ungariei otomane şi a unei răpezi şi adânci decăderi.

La această cădere a contribuit esenţial şi Duca, bucuros să se întoarcă în ţara unde trăise o viaţă întreagă şi unde-şi avea toate legăturile, fără acele greutăţi pe care le creau, la Munteni, oricărui Domn, luptele învierşunate de partid.

E posibil ca el să fi avut, prin cele doua femei, Doamna soţie şi Doamna soacră, o legătură cu Şerban Cantacuzino, pe care-l sprijinia şi noul dragoman al Imperiului Otoman, Ienachi Porphyrita, care se ridica acum împotriva influenţei, până atunci exclusive, a Ruseleştilor. El avea înaintea lui, din nou, o noierime răzvrătită, care luase din nou cuvântul de ordine al luptei contra Grecilor: până la Bug, în cursul expediţiei, veniseră pribegi cu nume nouă în parte: un Ban Milescu, un Dumitraşcu din Corbi, un Paraschiva din Bo-

[1] V. Nicolae Costin, care presintă şi Domnia munteană a lui Duca (pp. 17-8), ca şi atât de pitoreştile detalii din Constantin Căpitanul. — Scrisori de marturi, în Iorga, *Studii şi doc.*, IX.

[2] Constantin Căpitanul, p. 192

[3] Neculce, p. 210.

www.dacoromanica.ro

leşti. Atacat, în primul rând, ca represintant al acestei hegemonii greceşti, Lascarachi Ruset, fu arestat de noul Vizir şi trebui să fie rascumpărat. Se mai află de fuga în Ardeal a lui Radu Creţulescu. Din tabăra chiar a lui Duca se desfăcuseră alt Corbeanu, Vintilă, un fiu al Creţulescului, Pârvu, pentru a lua acelaşi drum. Şerban Cantacuzino el însuşi trecuse la Rusciuc şi nepotul sau, Constantin Brâncoveanu, plecat cu o misiune de împacare la pribegi, găsi mai potrivit să-i urmeze. O încercare de înţelegere cu Cantacuzinii, făcută prin Constantin Stolnicul, rămas credincios şi până la sfârşit, dădu greş. In zădar se trimeseră pârâşi la Poartă contra lui Şerban, care şi ajunsese la Adrianopol. Astfel, în Decembre 1678, Duca-şi recăpătă Moldova, şi partidul cantacuzinesc îşi avu Domn pe Şerban-Vodă[1]. Constantin Brâncoveanu, cu cealmà turcească în cap, aduse vestea lui Duca în Bucureşti[2].

Cu totul deosebite aceste două Domnii. De o parte un om bogat în avere şi în experienţă, fără prieteni, Doamna ea însăşi fiindu-i necredincioasă şi între soţi neexistând nicio legătură, de şi o întreagă mică lume de copii frumoşi, aşa cum apar în hainele lor scumpe, cu pălăriuţa de modă occidentală, se născuseră din unirea lor, multe fete şi un singur băiat, Constantin; dar un suflet tare, mergând şi până la cumplite răsbunări şi până la plăcerea crudă pentru suferinţile poruncite de dânsul, un aspru monarh, întrebuinţând toate mijloacele de stăpânire şi hotărât a păstra până la sfârşit, cu orice jertfe, puterea. De alta, un om abia matur, frumos, impunător, mândru de ce-i venise din averea pă-

[1] Soseşte în Bucureşti la 6 Ianuar 1679 şi scrie de acolo o scrisoare la 21 ale lunii. V. Constantin Căpitanul, pp. 193-5; Liudescu, pp. 18-9; *Török-Mag. Allam-Okm.*, VI, p. 36. Cf. documentul lui Şerban-Voda la G. M. Ionescu, *Istoria Cotrocenilor*, Bucureşti 1902, pp. 29-30. V. şi expunerea, mai largă, din Iorga, *Despre Cantacuzini*.

[2] Neculce, p. 212. Despre soarta ulterioară a lui Antonie-Vodă, pârît la Poarta de Duca — şi de Miron Costin —, despre chinurile la care a fost supus, ca să arate o avere pe care n'o avea, şi despre anii de linişte pe cari-i trăi apoi în casa sa de la Constantinopol, împreună cu cei doi fii, în ale caror rele purtări cu femeile s'a văzut motivul moral al căderii acestei case, v. Nicolae Costin şi Neculce.

www.dacoromanica.ro

rintească, păzită ca de o stăpână de maică-sa, domnița Elina, și, la nevoie, gata și de un războiu fără cruțare cu dânsa[1], și mai ales îmbătat de împărătescul său nume, puindu-și pajura bicefală pe documente și peceți și lăsând a se înțelege, prin cuvinte și inițiale, că socoate cu putință restaurarea în moștenirea sa constantinopolitană; Domn de partid, care, după ce încercă să-și câștige și pe adversari: pe Hrizea și Ivașcu Baleanu, pe Bălăceanu și pe Stroe Merișanul, va merge până la sentințile de moarte, rivalisând cu vecinul, care, aflând de o intrigă cu vechii săi dușmani Orheienii și Lăpușnenii[2], făcu să cadă trei capete încă din Octombre al acestui an 1679[3].

O expediție la Dohan-Ghecet, pe Nipru, pentru a se pune un zăvor năvălirilor căzăcești, scoase cu oaste pe amândoi Domnii, cari aveau să-și ierte atâtea în trecutul lor, dar n'avem nicio știre despre întâlnirea lor cu acest prilej.

Până la marea greșeală a Marelui Vizir Cara-Mustafà, care a fost încercarea de a lua Viena, ei rămaseră în Scaunele lor, pregătind o acțiune culturală, care era îndreptată la fiecare în altă direcție.

Duca-Vodă nu mai găsise, în această a treia Domnie a sa, la Moldoveni școala de erudiție slavonă, nu fără amestecul latin, adus de ucenicii lui Petru Movilă, și grec care era în legătură cu originea și tendințile împărătești ale lui Vasile-Vodă, de la Trei Ierarhi.

Format acolo, — și, în calitate de atașat la capuchehaiaua Moldovei, la marea școală greacă din Constantinopol a lui Teofil Coridaleu și Ioan Cariofil, sprijinită tot de Vasile-Vodă —, Spătarul Nicolae Milescu, prins și în călătoria și dăinuirea de exil a lui Gheorghe Ștefan, care l-a întrebuințat pentru misiuni în Apus, a rămas pentru totdeauna înstrăinat de mediul românesc, — cel d'intâiu dintre Români pe care-l răpește o viață mai largă în alt mediu.

Moldovean și boier, de și la Munteni întâlnim un alt

---

[1] V. Iorga, *Testamentul domniței Elina Cantacuzino*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XVI.

[2] Fu ucis pe tăcute și un „fiastru" al Hâncului, Donie; Nicolae Costin, p. 20.

[3] Al Vistierului Gheuca, al Slugerului Lupu și al Jigniceruluĭ Gheorghe Bogdan; v. Cronicile muntene; Nicolae Costin, p. 19; Ne-

www.dacoromanica.ro

Milescu. Banul Barbu [1], într'o vreme când. de la Radu Mihnea înainte, se schimbau une ori sfetnicii, fiu al unui Gavril despre care nu se ştie nimic, în Rusia i se zicea Gavrilovici [2], frate al unui Apostol, care făcu şi el o cariera şi lasă urmaşi, acest om, născut pe la începutul Domniei lui Vasile la 1636 [3], servi credincios pe Gheorghe Ştefan, ca secretar, fu poate cu el în prima lui rătăcire la Moscova, dar era întors în ţară în 1659, când mergea cu o trupă moldovenească în Ardeal [4]. Cu Ghiculeştii trecu la Munteni, unde fu numit Spătar. Când Ghica-Vodă fu prins de Turci şi până să se aşeze fiul, de aceiaşi vrâstă cu Milescu, Grigoraşcu, fostul comandant de oaste veni în Moldova, atras de Ştefan, fiul lui Vasile-Vodă, la ale cărui petreceri luă parte cu carâta şi „povodnicii" săi [5], Grigore Ghica şi-l făcu apoi represintant la Poartă. De aici plecă în Apus odată cu expatriarea acestuia. In 1665 el trebuia să fie trimes de la Sătmar la Impăratul .

De la, un pribeag trecu la altul. L-am văzut trimes de Gheorghe Ştefan în stăruinţile desperate ale pribegiei sale [7].

Aici va fi întrebuinţat el vremea, după ce se încercase în limba sa printr'o descriere de minuni de la Neamţ [8], şi prefacerea din greceşte a unui opuscul de teologie [9], cu *traducerea, pentru mângâierea Domnului pe care-l servia, a întregii Evanghelii*, urmând un curent literar, care se lega

---

culce, p. 214; Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii;* cf. Iorga, *Despre Cantacuzini,* pp. CXXVII-VIII.

[1] Constantin Căpitanul, p. 193. Cf. notiţa lui Neculce, p. 190. Dacă acesta-l face să fie „de la Vasluiu de moşia lui", e printr'o confusie cu Micleştii, cari sânt în adevăr de acolo. Un sat Mileşti nu e în Moldova, dar Barbu însuşi a putut veni cu Ghica-Vodă. Mileşti acolo, în 1685; Neculce, p. 128.

[2] P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu.* în *Mélanges de l'École roumaine en France,* 1925, I, p. 40.

[3] *Ibid.*, p. 41.

[4] Miron Costin. Dar de carte la biserica Barnovschi din Iaşi; Papadopulos-Kerameus, *Ἱερ. Βιβλ.*, I, p. 257.

[5] Neculce, *l. c.*

[6] Seinen secretarium Spatari; Veress, în *Mem. Ac. Rom.,* seria 3, II, p. 257.

[7] Hurmuzaki, IX, p. 254, no. CCCLXXV.

[8] V. şi P. P. Panaitescu, *l. c.,* pp. 47-50. 169.

[9] *Ibid.*, p. 169

www.dacoromanica.ro

de opera Mitropolitului Varlaam, de traducerile lui Istratie Logofatul, de redactarea istoriei țării de către Urechie, la al cărui scris de adevărat istoric, animat de sentimente politice, se adăugiau acuma, *fireşte mult timp ascunse cu îngrijire şi neştiute de nimeni*, însemnările de amintiri personale ale lui Miron Costin, cel mai în vază prin deşteptăciune şi cultură din boierii Moldovei. Acest curent putea să se lege de acela care, la Munteni, sprijinind acțiunea „națională", oricum indigena, a Cantacuzinilor, căuta să îmbogățească şi prin tipar scrisul românesc, care pe acel timp tocmai cuprindea şi povestirile, animate de pasiuni rivale, ale trecutului. Nu e întâmplător că Mitropolitul din acel timp al Ungro-Vlahiei se chiamă Varlaam ca şi marele şef al Bisericii moldoveneşti.

A lui ar fi Psaltirea, cu intercalari latine, care s'a atribuit duhovnicului domnesc Antonie de Moldovița[1]. Nemulțămiri ale acelora cari vedeau în el un spion, l-ar fi făcut să plece. Dar, cât fu la Stettin, el legă cele mai prețioase raporturi cu intelectualii Suedesi, ca acel Sparvenfeldt[2], care-i rămase prieten multa vreme. Prin solia sa la Stockholm în 1666 ajunse el a cunoaşte pe convinsul adversar al calvinilor care era atunci ambasador al Franciei acolo, Arnauld de Pomponne[3]. Fu adus astfel a da lămuririle dogmatice cuprinse în cărticica pretențios intitulată *Enchiridion sive stella orientalis occidentali splendens*, care fu publicată într'una din operele polemicei religioase din acest timp[4]. De altfel, tot ca trimes al lui Gheorghe Ştefan, el apare şi la Paris în Iulie 1667[5].

In Moldova se va fi întors împreună cu oasele fostului său stăpân, care se stânse în Ianuar 1668. Un informator rus cu calitate oficială asigură că atunci, supt blajinul Iliaş-Vodă, i s'ar fi făcut acea însemnare la nas care se aplica numai pretendenților şi de care vorbeşte Neculce în legătură

---

[1] Pentru restul vieții, v. P. P Panaitescu, *o. c*, p. 68 şi urm.

[2] *Ibid.*, pp. 151-3.

[3] Hurmuzaki, IX, pp. 243-4.

[4] Armand et Nicole, *La Perpetuité de la foy*, IV, pp. 50-4 din Apendice.

[5] Odobescu şi Tocilescu, I, p. 249. V. şi mai sus,

www.dacoromanica.ro

cu aspirațiile îmbătrânitului Constantin Șerban[1]. Un astfel de Domn nu era capabil de asemenea hotărîri, și slujirea lui Milescu, în raport cu vremea lui Constantin-Vodă, de un stăpânitor uşuratec și violent ca fiul lui Vasile-Vodă, e mai probabilă.

Fu întrebuințat de Panaioti Nikusios în silințile lui de a face pacea cu Polonii, și aducea recomandația Patriarhului de Ierusalim, Dosoftei 1671, Ianuar. Trebuia sa meargă și la Moscova, unde-l recomandase Patriarhul; dar îndemnul nu venise, fără îndoială, de la acesta, ci de la acea Stefanida Mihailova, femeie de mare energie, care, revenită acolo, era să fie, la un moment, soția lui Petru-cel-Mare. Anul nu se isprăvi fără ca el sa devie translator la Ruși[2].

Va ramânea acolo. El s'a despărțit, cum spune însuși, de moșia sa. Va scrie o carte contra Islamului[3], apoi, pentru Muscali, ce i se va cere sau ce va crede mai potrivit: cărți de numere, cărți de profeție, de moarte, de filosofie, rapoarte despre monarhi, despre Biserică[4], pentru oamenii de acolo. Va merge ca sol în China și va lasa o descriere a călatoriei sale și una a Chinei, în care, întrebuințând și înaintași, a cuprins o larga parte originală. Dar poporul său nu l-a uitat el cu totul.

Astfel, îl vedem însărcinat de Ștefan Petriceicu fugar să ceară Țarului ajutor ca „să fie scapat din mânile păgânilor" printr'o coborâre în Bugeac și în țările românești, pline de provisii[5]. Constantin Șerban, o veche cunoștință, atâta aștepta pentru a năvăli și el, la Munteni: de fapt îl vedem cerând de la Apaffy o veche datorie[6]. Nu numai Hăbășescu, dar

[1] P. P. Panaitescu, *l. c.*, p. 57, no. 1, după biografiile rusești ale lui P. Sârcu și Mihalovschi.

[2] V. P. P. Panaitescu, *l. c.*, p. 58 și urm.

[3] Iorga, *Oeuvres inédites de Nicolas Milescu*, 1929, pp. 2-3.

[4] Pentru alte opere v. Ghibănescu, în *Archiva* din Iași, XXI 1910), pp. 185, 211 și urm.; G. Pascu, *ibid.*, XXVIII 1921), p. 85. Cf., pentru o rugăciune ceruta de Domn, Draganescu, în *Dacoromania*. pp. 424, 772-3.

[5] Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 259-60, no. XCIV.

[6] După lucrarea rusească a lui I. Arseniev, P. P. Panaitescu, *l. c.*, pp. 136-7.

www.dacoromanica.ro

şi Patriarhul Dosoftei scriau în acelaşi sens [1]. Boieri munteni, un Radu, un Petraşcu, cereau să între în oastea rusească: e începutul acelei diaspore militare româneşti care va da ostaşi tuturor marilor armate ale timpului.

Îl vom regăsi şi mai tarziu, la 1679, când va ajuta solia la Ţarul Teodor a căpitanului Ionaşcu Bilevici [2], în numele lui Duca-Vodă, care nu uitase pe „prea-cinstitul şi prea-învăţatul Nicolae Spătarul": deştept şi dibaciu, el şi-ar face datoria de creştin împăcând pe Muscalii săi cu Turcii lui Vodă [3].

In cartea sa despre China [4], prefăcută în greceşte de un tânăr prieten, de care va fi vorba mai departe, Milescu vorbeşte, cu sau fără legătură cu scopul compilaţiei, de Dacia şi de Decebal, de capitala, la noi, a lui Traian, dându-i şi numele unguresc, ca un cunoscător, prin campania din 1659, al acestor locuri, cu lămuriri geografice asupra acestei regiuni [5].

In sfârşit el avea la dânsul îndată după tipărire *Liturghierul* episcopului Dosoftei, pe care-l dădea în 1685, la Moscova, vechiului prieten Sparvenfeldt [6].

Ştefan Petriceicu, Domn de ţară, şi-a legat numele de cea d'intâiu tipăritură a isteţului şi harnicului Dosoftei. Cunoaştem [7], pe părinţii acestui cleric, cari poartă nume greco-

---

[1] *Ibid.*, p. 137.

[2] *Ibid.*, p. 138, nota 1.

[3] După aceleaşi culegeri ruseşti, *ibid.*, pp. 139-41, pe lângă I. Bogdan, *O scrisoare a Mitropolitului Dosoftei*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXIV, p. 489, Silviu Dragomir, *Relaţiile, ibid.*, pp. 1106-7. Milescu trebuia să-i afle lui Duca icoane, blăni de vulpe neagră, ca aceia care-l salvase la a doua mazilie.

[4] V. şi Baddeley, *Russia, Mongolia, China*, Londra 1919, 2 vol.; traducere românească a „Călătoriei în China" de Em. C. Grigoraş, Bucureşti 1926; C. Erbiceanu, în *Mem Ac. Rom.*; Miron Nicolescu, în *Buletinul Geografic*, XXIV, 1904; C. C. Giurescu, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VII, p. 105 şi urm.

[5] V. şi Iorga, *Oeuvres inédites de Nicolas Milescu*, p. 5.

[6] Iorga, *O tipăritură românească la Uppsala*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VI, p. 73 şi urm. Pentru *Biblia* lui, v. Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXVIII, 1916; *ibid.*, Admin., XXXVIII, p. 5 şi urm.; cf P. P. Panaitescu, *l. c.*, pp. 50-2.

[7] V. Şt. Ciobanu, *Dosoftei, Mitropolitul Moldovei*, trad. Şt. Berechet, Iaşi 1918.

www.dacoromanica.ro

orientale: Leondari şi Misira „Egipteana", un bunic având pe acela, tot aşa de străin, de Barila. Născut la 1624, el pare a fi fost de origine negustorească, din Galiţia, mai curând din acel Liov, aşa de strâns legat de trecutul românesc, în care înfloria o comunitate ortodoxă de Greci şi Moldoveni, ca acel Balaban, ctitor de biserică la fundaţia vechiului vameş al lui Alexandru Lapuşneanu, Constantin Corniact, şi interesat în afacerile lui Ursachi, mai pe urmă atât de crud prigonit de Duca-Vodă, la a cărui mai veche căderе din Domnie e considerat ca ajutător de căpetenie. Dar nume ca Şerbul şi Stanca, cumnat şi mătuşă, numele lui Chiriac Papara, din acel Liov, arată ca neamul era de origine macedoneana, pe vremea când un Marcu Manicate facea negoţul, prin Belgrad, între Constantinopol şi Viena şi se pregătia acea alcătuire aromânească în Bucureşti la care se referă, în *Istoria* sa, Constantin Stolnicul.

Se poate ca Dosoftei însuşi, din botez Dimitrie, să fi vazut lumina dincolo de hotarele ţării căreia era să-i folosească aşa de mult, şi supt raportul religios şi supt cel literar. In adevăr el apare, probabil, întâiu ca monah la Schitul Mare, în Bucovina-de-Nord, înainte de a trece la Pobrata, mănăstire neglijată în ultimul timp, până la reparaţia orânduită de Vasile-Vodă [1]. Învăţase în afară de orice şcoală şi. cum se vede dintr'o însemnare a lui din 1649 pe dosul unui document din veacul al XVI-lea pentru această din urmă mănăstire, cunoştinţa lui de greacă fiind îndestulătoare, bună cea de greceşte, foarte bună a vechii slavone şi perfectă a limbii polone, el se încurca în formele limbii latine. După ce ajunsese ieromonah foarte tânăr, nu e de crezut să-şi fi putut complecta cunoştinţile în acest domeniu.

Că era de naştere străin, aceasta se învedereză prin greşelile de limbă pe care le face: le-am adunat pentru *Liturghieriu,* care nu e una din cele mai vechi traduceri ale lui. Alegerea cuvintelor, înţelegerea lor, rânduirea frasei sânt pătate de amintiri din alte limbi; alături de vechi elemente de vocabulariu şi de cuvinte create pentru noţiuni nouă sânt destule nesiguranţe şi scăpătări: greşeli de declinare *(nuntii),*

[1] Izvoarele sânt adunate, cu toatele, după vechea biografie a lui

www.dacoromanica.ro

Fig. 27. — Biserica mănăstirii Cornetu, Vâlcea.

www.dacoromanica.ro

de pronunție *(îndragim, strighem);* sintaxa e nu o singură dată cu totul arbitrară, iar, în ce privește vocabularul, din neînțelegere unele vorbe rămân nepreîăcute, în bruta lor formă exotică[1].

Fu numit, foarte tânar, episcop de Huși, la 1658, după căderea lui Gheorghe Ștefan, supt bătrânul Ghica, într'un moment de mari schimbări, în toate domeniile, când nici mitropolitul Ghedeon nu-și putu păstra Scaunul și Ștefan-Vodă, fiul lui Vasile, numi, după îndemnul tatălui său, în locul credinciosului unui Domn pentru totdeauna dispărut din țară, pe un Sava care fusese ucenicul lui Varlaam. In locul acestuia, ieșit din mănăstirea Secu, fundație a lui Nestor Ureche, fu așezat la Roman episcopul de Huși[2]. Dar la Mitropolie nu ajunse decât în 1670-1, după ce se strecurase un alt Ghedeon, de la Secu.

In acest moment, supt Duca-Vodă, în momentul când el se descurca așa de greu din tulburările provocate de rebelii basarabeni, se cerea de Domnie confrăției de la Liov tipărirea unei Psaltiri slavone, „ca să înțeleagă poporul, care nu știe slavonește", și o „Cazanie cu întrebări și răspunsuri"[3]. *Aceasta din urmă trebuie, identificată de sigur cu acea „carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre, tălmăcită de Nicolae Spătariul de pre limba grecească pre limba noastră proastă rumunească (sic)"*, încă din 10 Ianuar 1661, care ni s'a pastrat în manuscript[4], ca cuprinde un text datorit marelui Atanasie de Alexandria. L-am văzut pe Milescu în legătură cu Moldova. Cea d'intâiu din cărțile de care vorbește Duca-Vodă nu e însă alta decât marea ostenelă a lui Dosoftei însuși, care lucrase la dânsa, cum ține s'o spuie în titlul chiar al tipăriturii, — care s'a făcut la 1673, nu însă la Liov, cum se dorise, în orașul originii traducătorului, ci la Uniev, în aceleași ținuturi rutene

---

Dinulescu și cea, noua, a d-lui Ștefan Ciobanu, p. 75. în Iorga, *Ist. Bis.*, I, ed. a 2-a, pp. 391-2, și *Ist. lit.*, I. Pentru mănăstire, supt Ieremia Movilă, Iorga, *Doc. Arf.*, II, p. 829, no. MDCLXXIII.

[1] Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VI, pp. 75-7.

[2] Iorga, *Ist. Bis.*, I, ed a 2-a, pp. 392-3

[3] I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, pp. 82-5, no LI.

[4] Descriere la Giurescu, *l. c.*, pp 251-4.

www.dacoromanica.ro

ale Coroanei Poloniei —, în nu mai puțin de „cinci ani, foarte cu osărdie mare“ [1].

Astfel, supt ocrotirea unui Domn care începea să dorească a continua tradiția marelui său ocrotitor de odinioară, *se unia erudiția clerului înaltei școli constantinopolitane cu ce putea să deie, în spiritul lui Varlaam, tradiția mănăstirilor moldovenești, dar printr'un om a cărui formațiune, oricât de modestă, era în occidentalismul polon.*

Caci „Psaltirea“, „pre versuri tocmita“ de noul Mitropolit nu e decât o adaptare în românește, „pre limbâ rumânească“,— altă greșeala de rostire, a versificarii în limba polonă a Cântării lui David de Kochanowski, unul din marii poeți în acel timp ai literaturii din țara vecină.

De sigur și aici limba nu odată, în urmărirea neizbutită a marii realități poetice, șchioapătă și se împiedecă [2]. Nu e stilul limpede, curgător, de o familiaritate sprintenă, al lui Miron Costin, și cu atât mai puțin romana siguranță clasică a lui Ureche. Se vede sforțarea, și disarmonia se produce adese ori. Dar Dosoftei trebuie să fi fost un foarte bun cântăreț, și ritmurile-i sunau lesne în urechi. Pe de altă parte, trăit între monahii feciori de țerani din acel colț siretean al Pobraței, unde mormintele lui Petru Rareș și Doamnei Elena îl făcură să gândească la probleme de cronologie istorică, el fu câștigat și stăpânit, scumpă cucerire a neamului nostru, de tonul, în cuvinte și în sunete, al poesiei noastre populare.

De la început, în chiar stihurile la stema țării se recunoaște adevărata poesie în așteptarea căreia stătuse atâta vreme, căznindu-se cu silabe numărate, literatura românească. De și aici nu e versificarea cânteceior de la țară, ca sună bine cumpănită și deplina:

Capul cel de buor, de fiară vestită,
Sămnează puteearea țarăi nesmintita:
Prc câtu-i de mare fiara și buiacă,
Coarnele 'n pășune la pământ își pleacă.

— frumoasă comparație nouă, ieșită din observarea câmpului în moșia mănăstirească —,

[1] Bianu și Hodoș, *o. c.*, I, p. 209.

[2] Găsim cuvinte ca „îndemnoși“, „ciumilituri“.

www.dacoromanica.ro

De pre chip se vede buorul ce-i place:
C'ar vrea 'n toată vriamea să stia țara 'n pace.

„Să stea țara 'n pace", cum se vede de bine grija de care erau stăpânite sufletele în acest moment când, la 1673, îndată după numirea lui Petriceicu, în locul lui Duca-Vodă, se simțiau pregatirile noii campanii împotriva Poloniei, aceia în care erau să se dea luptele 'n care Domnii români mergeră drept către tabăra creștină!

Psalmii înșii sânt redați, cum spune chiar talmacitorul, „precum au putut mai frumos", ca „să poată trage hiria omului către cetitul ei Psaltirii)". Acest „snop cel de'ntâi de grâu" miroasă în adevăr a țarină, și poporul către care se îndrepta l-a recunoscut ca având în el adevărata hrană sufletească:

La apa Vavilonului,
Jălind de țara Domnului,
Acolo ședzum și plânsem,
La voroavă că ne strânsem:
De te-aș mai putea uitá-te,
Ierusalime cetate!

Profetice versurii duioase, ca pentru o vreme de pribegii dese, în care mulți, din depărtare, dorirá de Moldova și Mitropolitul cântăreț însuși va gusta din durerile înstrainarii, ba, mai mult decât atâta, rămâind pentru totdeauna îndepărtat de Moldova, ajunse în pustii locuri rusești să îngrijească de credincioși cu cari abia de se va fi putut înțelege cu câtă ruteană de Galiția a putut el cunoaște din copilărie[1].

Operă de sinteză, aceasta Psaltire, care trebuia să iasă odată cu cartea de doctrină a lui Milescu, se unește cu încercarea lui Miron Costin. El vorbește, *arătând că încă de alunci avea de gând să puie istoriei Moldovei mândra prefață romană, în locul nesiguranței bâjbâietoare a lui Ureche,* de originea „neamului țării Moldovei", care e „țara Italiei", cu Flaccus, „Fliah", și apoi cu Traian, cum o arată semnele visibile la toate hotarele, ca Turnul Severinului, fie și de la Sever, pe care l-a văzut însuși, „cu praguri căzute":

---

[1] *Psaltirea* se găsește în multe forme: una, *moldovenească*, din

www.dacoromanica.ro

El cu viţa cestui neam Ţara Rumănească
Împlut-au, Ardealul tot[1] şi Moldovenească.
El a „adus în ţară" pe „strămoşii Moldovei",
Pre Ghetâi cu sabia scoţând din hotară.

Astfel,

Bătând război cu Dachii a Saşilor moşii,

adecă Ardealul. a pătruns el, ctitorul roman, în acea Dacie, devenită în zilele lui: „Ţara Ungurească"[2].

Păcat numai ca armonia lipseşte în rostirea acelor înalte şi nobile idei! Aceleaşi idei le presintă el în resumatul polon din 1677, lucrare în legătură cu situaţia politică din acel moment, când pacea de la Żurawna părea că stabileşte pe mult timp o siguranţă în relaţiile dintre Poloni şi Turci, armele otomane îndreptându-se, prin Cazacii supuşi Moscovei, contra duşmanului rus, care, cu pretenţii imperiale, îşi tăcea apariţia.

In prefaţa Psaltirii e vorba însă şi de petrecerea în Moldova a Patriarhului de Ierusalim Nectarie şi de presenţa actuală a fostului arhidiacon al acestuia, acuma urmaş în acel Scaun ierosolimitan, „tizul" mitropolitului Moldovei, Dosoftei.

In legătură cu problema cea mare a direcţiei ortodoxiei ruseşti, şovăitoare între slavismul pe care va ajunge să-l apere Milescu[3], şi grecismul bizantin şi ameninţată de tirania noului „Împărat", Patriarhul Nectarie venise în Moldova pe vremea când Domnia lui Istrate Dabija era condusa de sfetnicii sai

---

secolul al XVII-lea; ms. Ac. Rom., no. 170; *Cat.*, I, pp. 391-2. Alta, muntеană; *ibid.*, II, pp. 283-4. Un Tâlc al ei se scrie la Chiev numai în 1766; *ibid.*, p. 171. — Cf. Auner, *Les versions roumaines de la liturgie de S. Jean Chrysostome*, Roma 1908 din *Χρυσοστομικά*, fasc. 2). Versurile lui Mardarie Cozianul arată un adevarat talent. Ele se îndepărtează de ritmul poesiei populare; *Cat. mss. Ac. Rom.*, II, p. 172 şi urm., şi Iorga, *Catalogul manuscriptelor de la Ghighiu şi Argeş*.

[1] E de observat că episcopul de Râmnic Ignatie îşi zicea, supt Matei-Vodă, „şi al Mehediei toate"; *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 42.

[2] *Ibid.*, p. 214. Ediţia nouă a Psaltirii a dat-o, la 1887, I. Bianu, V. şi Iorga, *Ist. lit.*, I, p. 333, notele.

[3] P. P. Panaitescu, *l. c.*

www.dacoromanica.ro

cantacuzini. El găsi la Iaşi o foarte bună primire, fiind găzduit în mănăstirea închinată a Sfântului Sava, şi acolo, în locul şcolii slavone de la Trei Ierarhi, preda numai greceşte, fără amestecul latin obişnuit în Polonia , cu Nicolae Kerameus, pe care şi-l chemă apoi Atena în refacere şi, apoi, din acel Trapezunt unde şi Domnii români sprijiniau cu daruri splendida mănăstire Sumelà şi unde se făcuse un focar de cultură, un Teodor, care se strânse în capitala Moldovei, la 1665[1].

Succesorul lui Nectarie în 1669 fu Dosoftei Notaras, care trecuse pe d'inaintea Chiliei, venind din Crimeia, încă din 1659, şi care, cercetând locurile bugecene şi Galaţii, cunoscuse încă din 1663 ţara, trecând la Bucureşti în 1664; căpătă îndată rostul de „exarh în Ţara-Românească şi în Moldova" ca să revie din Ierusalim la 1667 ca Mitropolit de Cesareia. Atunci cunoscu pe Antonie-Vodă din Popeşti şi pe Duca, Va reveni apoi în 1673, bucurându-se şi de ocrotirea lui Grigore Ghica. E anul când, în Moldova, Ştefan Petriceicu ajuta tipărirea Psaltirii româneşti în versuri. La Duca va reveni acest cleric în 1677, când Domnul cârmuia la Bucureşti, un alt Antonie, Ruset, fiind găsit la Iaşi. Pe urma, el se va duce în Palestina, unde va rămânea trei ani de zile, dar ţările româneşti vor trebui să-l cheme şi să-l ţie din nou[2]. El înţelese că decât Ierusalimul sărac şi tulburat de amestecul turcesc e pentru păstoria sa un loc mai potrivit de organisare şi de comanda Iaşul, unde se urmau Domni de origine greacă: un Iliaş, un Antonie Ruset, un Dumitraşcu Cantacuzino, de sigur mai „Greci" decât Fanarioţii de mai târziu, şi mai ales acel Duca-Vodă care putea fi privit, după Vasile, fostul său stăpân şi

[1] Hrisant Papadopulos, *Δοσίθεος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων (1641-1707)* (din revista *Νέα Σιών*, V), Ierusalim 1907, p. 2; *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XX, p. 217. Alte izvoare, în Iorga, *Ist. Bis.*, I, ed. a 2-a, p. 363, nota 2. Un act al lui Nectarie, din Bucureşti, Septembre 1664; Iorga, *Doc. greceşti*, I, pp. 202-3, no. CCLXXXIV.

[2] Papadopulos-Kerameus, *Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*, Petersburg 1891, pp. 303-7; Iorga, *Doc. greceşti*, I, pp. 199-201, no. CCLXXXI. O scrisoare din 1671 a lui Panaioti Nikusios către el, şi despre împrejurările româneşti; *ibid.*, pp. 204-8, no. CCXCII. Alta, cu un cuprins asămănător, din Cameniţa, August 1672, n-l următor. — Cf., pentru călătoriile lui Dionisie, şi Iorga, *Ist. Bis.*, I. p. 382.

www.dacoromanica.ro

creatorul norocului său, ca încă un înlocuitor, bogat, generos și plin de o mare ambiție, al Imparaților unui Bizanț trezit din nou în spirite prin școlile neo-bizantine de mai recentă întemeiere. Acest Bizanț înviat căuta un centru de răspândire, și el nu putea fi în Constantinopol sclav, în care energia turcească împrospatată a Chiuprulilor opunea un „naționalism" al stăpânilor „naționalismului" supușilor. Cu totul altfel se înfățișa Iașul, unde, de altfel, avea legături, îndemnătoare la cunoștinți și la idei, Panaioti Nikusios. Cum o propagandă catolică dadea tocmai atunci, după acțiunea, în Moldova chiar, a lui Bandini, care-și aducea școlarii înaintea lui Vasile-Vodă și-i făcea să represinte apusean drama Irozilor, și după influența unui Petru Parcevich, misionarul bulgar, — avem și un Catehism, o „doctrină creștinească", tradusă „în limba valahă" de Franciscanul Vito Piluzio de la Vignanello Roma 1677)[1] —, cum, în Ardeal, se pornia din nou lupta de purificare calvină, cum slavonismul din țările noastre, atacat continuu de direcția românească, putea fi înlocuit, ca limbă savantă, de elenism, programul acțiunii energicului prelat grec se făcu și mai larg. *Prin el, în această formă străină, se realisa, de fapt, ceia ce nu se putea face decât numai prin legăturile Bisericii ardelene cu cea de la Târgoviște, mutată la București, prin hirotoniile și învățăturile cu care trebuia să plece în principatul muntean orice Vlădicie ardeleană,* — și încă vom vedea ce piedeci căută a se pune îndată, și din motive politice, acestei înrâuriri —, *legătura bisericească între cele două țări românești libere și între dânsele și părțile ardelene. Acest „supra-mitropolit" ajunse astfel a întrupa în autoritatea și supraveghiarea sa o voință a vremilor, o necesitate a lucrurilor,* de care, rămas străin de cultura noastră, nu putea să-și dee sama.

Astfel n'a fost la noi, — ca la Moscova, unde Dosoftei va trimete, ca represintanți ai hegemoniei grecești, adversari ai strecurării catolice, ca întemeietori ai unei Academii de propagandă, în anii săi de mai puternică activitate, pe frații

[1] Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 216. Cf. Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, p. 56, nota 5.

[2] Hris. Papadopulos, *o. c.*, pp. 194-5.

www.dacoromanica.ro

Lichudes —, o luptă între direcţia locală şi aceia, imperioasă, care venia din afară, ci, prin relaţiile dintre cei doi Dosofteı, prin îndreptarea contra aceloraşi adversari, slavonismul şi latinismul, la care trecuse în toată forma un Grigore-Vodă Ghica, o colaborare între cele două curente. Pentru a face plăcere Patriarhului şi a-i asigura un venit în Moldova, Mitropolitul închină Ierusalimului chiar Pobrata sa[1].

Atunci încep, de altfel, şi legăturile cu Milescu, de mult la Moscova, şi Hrisant, nepotul lui Dosoftei, îi traduce cartea despre China, *raporturile dintre aceşti cărturari făcând parte tot din sintesa moldovenească*[2].

In planul Mitropolitului moldovean nu era vorba, chiar în lipsa unei tipografii, de o publicaţie populară isolata ca Psaltirea în versuri. El înţelegea să înzestreze ţara şi poporul românesc în genere, de şi nu vorbeşte, ca Miron Costin, de unitatea lui morală, cu o serie întreagă de publicaţii în limba vulgară şi, într-u aceasta, el nu urma nmai o direcţie mai veche decât păstorirea lui, ci şi imita un curent polon care opunea latinismului tradiţional, în stare să resiste însa la orice atac, cartea înţeleasă de toată lumea.

Astfel tot la Uniev, şi în acelaşi an 1673 cu *Psaltirea*, el făcea să apară, cu vechiul titlu slavon, dar îndată cu lămurirea, intercalată între rândurile în această limbă, că e vorba de o operă „tălmăcită de pre limba slovineasca pe limba rumaniască", — nici aici „moldovenească" —, *Acaftistul Maicii Domnului*[3]. Două rugăciuni, adause la urma, către Sfântul Ioan Gură-de-aur şi catre Sfântul Simion, sânt un început de Molitvenic românesc. Şi cărticica, de patruzeci

[1] Şt. Dinulescu, în *Candela,* 1885, pp. 147-50; Melhisedec, *Notiţe*, pp. 157-68; Iorga, *Doc. grecești*, I, p. 217, no. CCCIII. Aşa face şi Doamna văduvă Safta cu Bistriţa, ca urmaşă a fundatorilor, „strabunii noştri cei buni şi vechi"; *ibid.*, p. 221, no. CCCIII. Şi tot aşa, în 1677, cu Caşinul; *ibid.*, pp. 221-3, no. CCCIX. Logofatul Nicolae Racoviţă înzestrează Pobrata cu acest prilej; *ibid.*

[2] Sathas, *Bibl. graeca medii aevi,* III, pp. 90-5; Legrand, *Bibl. grecque vulgaire*, p. 337 şi urm.; C. Erbiceanu, *Cron. greci,* p. 105 şi urm.; C. C. Giurescu, în *Mem. Ac. Rom., l. c.;* Iorga, *Oeuvres inédites de Nicolas Milescu.*

[3] Bianu şi Hodoş, *l. c.*, p. 215.

www.dacoromanica.ro

şi opt de foi, se uneşte, în legătură, după indicaţiile lui Dosoftei însuşi, cu *Psaltirea, cu o singură carte de intimitate sufletească a credinciosului.*

Acţiunea, cu adevărat revoluţionară, fiind vorba îndată şi de cărţi de slujbă a căror prefacere în româneşte trezia mari greutăţi şi în ce priveşte legătura cuvintelor cu cântarea şi o atât de lungă obişnuinţă, îşi atinge culmea curajului prin traducerea *Liturghiei,* care se tipăreşte la 1679.

Data aceasta, nu mai fusese nevoie a se recurge la tipografia rusească din Polonia, care dăduse primele două lucrări. Tiparul moldovenesc venise din Rusia moscovită, dar nu cu litere de caracterul rusesc de acolo, ci cu cele turnate anume pentru Moldova, singure gravurile rămâind cele slavone. Tipograf" e Rusul Vasile Stavniţchi, dar „peceţile" le face „Stanciul faurul".

In titlul chiar al cărţii i se arată scopul, care e de propagandă: „D[umne]dzăiasca Liturghie acmù întâi tipăritâ româniaşte cu multâ osârdie, *să înţăliagă tot sp[ă]seniia lui D[umne]dzău cu întreg înţâles*". Se afirmă în Prefaţa, puternic însufleţită de ideile noi, că Liturghia „rumânească" se îndreaptă, nu numai către Moldoveni, ci „depreună către totă seminţia rumâniască". Şi, lucru încă mai îndrăznet, ea vorbeşte în numele lui Duca-Vodă, care e „cu mila lui Dumnedzău Domn şi oblăduitoriu a totâ ţara Moldovei", dar *nu se îndreaptă numai către Moldovenii săi,* ci, trimeţându-li „milâ, pace, sănătate", la *„toată semenţiia românească",* nu *„rumâniască" „tutinderia ce să aflâ 'ntr'aciastâ limbâ pravoslavnici".* E un dar ce face Dosoftei „limbii rumâneşti", şi el e mândru să spuie că *această traducere nu e după slavonă, ci după „elineasca".* Cartea nu e numai pentru cetire ca vechile traduceri de prin mănăstiri, ci de întrebuinţare generală, deci *şi în biserică;* acesta e sensul cuvintelor: *„să 'nţăliagă toţi, carii nu 'nţăleg sărbiaşte sau elliniaşte".* „Sârbeşte", nu „slavoneşte", şi în această precisare chiar, — nu e vorba nici de ruseşte, — pare că se cuprinde, la Moldovenii cari nu aveau a face nici cu Sârbii sârbi, nici cu Sârbii bulgari, o democraţie pe care o putem numi: „naţională". Şi o proposiţie greacă despre „găsirea lui David" şi „numirea" lui se adauge, în tipar cirilic, ca să apese pe această deosebire. Şi, la urmă, lângă câteva

www.dacoromanica.ro

Fig. 28. — Şerban Cantacuzino şi Doamna Maria, frescă la biserica din Popeşti (Vlaşca).

www.dacoromanica.ro

cuvinte slavone sânt întregi propoziții grecești doveditoare a dreptului de a întinde poporului scrisul sacru în limba sa.

In adresa către Domnul ocrotitor Dosoftei își întărește crezul la care ține așa de mult, ca și cum el ar voi să arăte calvinilor ardeleni, cari nu dădeau pentru moment, în criza păstoriei lui Sava Brancovici, nicio operă tipărită, că și ortodoxia se îndreaptă în graiu înțeles către inima poporului: „Măriția Ta, milostive Doamne, te nevoești pentru țara Măriei Tale, să o aduci la bine și trupiaște și sufletiaște și pentru înțelesul sfintelor cărți, să-ș înțeleagă pre limbâ sfânta și dumnedzăiasca liturghie, întru caria iaste hrana cia de viață viacinică sufletească". Pentru aceasta Domnul e pus alături de patronii Bisericii, Constantin și Teodosie.

E un rol *adevărat* al lui Duca, de curând mutat de la Munteni, care trebuie relevat. El poate fi pus în legătură, nu cu originile acestui Rumeliot, care nu-și putea uita cu totul patria, ci cu Doamna Anastasia Buhuș, dintr'un vechiu neam moldovenesc[1], care e și ctitora marii biserici a Mitropoliei ieșene.

In față, Biserica muntean dă o lucrare scoasă din slavonește, *Cheia Înțelesului,* publicată la București încă din 1678, cu litere aduse din același lume rusească. Dar, *și acolo, Domnul supt care se făcuse lucrarea e tot Duca.* Mitropolitul Varlaam găsește pe cineva care să-i facă versurile la stemă, inferioare, dar el a pus să se traducă în românește, de și meșterul e Rus, Ivan Bucov, și simbolurile gravate pe foaia de titlu[2] și în cutare din ele a înfățișat pe Constantin și Elena în costumul și cu aspectul lui Matei Basarab și al Doamnei Elina[3].

Biserica aceasta muntean fusese zguduită puternic de pasiunile politice. Mitropolitul Teodosie, un om cu frumoasă scrisoare, Ardelean de la Sibiiu, fusese prins în lupta Cantacuzinilor cu Stroe Leurdeanu și cu Bălenii pentru îndreptoțirea osândei lui Constantin Postelnicul. Supt Antonie-Vodă el dăduse sentința bisericească împotriva îndemnătorilor la omor, puind supt act iscăliturile tuturor egumenilor, români

[1] V. Șt. Meteș, în *Mem. Ac. Rom., l. c.*
[2] Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 217 și urm.
[3] *Ibid.*, p. 221.

www.dacoromanica.ro

şi greci, ai ţării[1]. Grigore Ghica, revenit în Scaun, trebui, firește, să-şi caute răsbunarea şi împotriva acestui prelat: Un sinod de episcopi greci îl scoase din Scaun, nu fără sfatul lui Dosoftei de Ierusalim. Grecul Dionisie, de la Radu-Vodă, călugăr athonit, păstori numai câteva luni. Apoi Varlaam —, numit aşa după vestita carte de schivnicie sau, mai curând, după Mitropolitul moldovean —, egumen de Glavacioc, şi el un pelerin pe la Moscova, apoi episcop de Râmnic, fu silit să primească moştenirea celui mort, care era însă dreptul fugarului Teodosie[2]: cu el face Doamna Maria schitul Fedeleşcioiu[3]. Un Moldovean, Dionisie, din zestrea Ghiculeştilor, era creat, în legătură cu amintirile Craioveştilor, dar şi cu legenda, culeasă de Liudescu, a vechiului Scaun de Domnie acolo, la Strehaia, pentru părţile „Mehediei", de care vorbise Ignatie[4]. In acest timp Teodosie, prins, era închis la Tismana, al carii rost curat românesc fusese confirmat de curând de Patriarhul ecumenic[5]; şi el scria la Mărgineni, mănăstirea strămoşilor Cantacuzineşti, şi ea ocrotită supt Domniile favorabile celuilalt partid, cerând lui Radu Creţulescu şi fiului său, Pârvu, închişi acolo, ca să fie ajutat în dreptatea sa[6].

Evident că un asemenea şef de Biserică, de altfel om deosebit de pios, căruia i se datoreşte elegantul schit de la Trivale, lângă Piteşti, nu putea să aibă nici siguranţa, nici autoritatea lui Dosoftei din Moldova.

De altfel, *Cheia Inţelesului,* traducere a unei opere contemporane de teologie, scrisă la Ruşii din Galiţia, se îndreaptă, ca şi *Liturghia* lui Dosoftei, către „toţi pravoslavnicii creştini carii sânt nascuţi întru limba noastră românească", şi e vorba

---

[1] Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 37 şi urm., 82-3, n-le XXXIII, XXXIII a.

[2] Izvoarele Al. Lapedatu, în *Conv. Lit.*, XXXIX, n-l 11-2; Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 629, nota 1: *Condica Sfântă*, no. X), în Iorga, *Ist. Bis.*, I, pp. 382-3.

[3] Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 482 şi urm.

[4] *Ibid.*, pp. 487, n-le 25-6.

[5] Iorga, *Doc. greceşti*, I, pp. 201-2, no. CCLXXXIII.

[6] *Ibid.*, pp. 219-21, no. CCCVIII; pp. 238-40, no. CCCXVIII; Iorga, *Câteva ştiri nouă relative la legăturile noastre cu Biserica constantinopolitană în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXVIII.

www.dacoromanica.ro

de „înmulțirea talantului întru neamul rumânesc", începând cu așezarea tipografiei, în același timp cu șeful Bisericii moldovene, și poate chiar înainte de dânsul. S'a găsit cine, — probabil Radu Năsturel, — să-i recomande compilația savantă, puțin accesibilă pentru cetitorii de acolo, a lui Ioanichie Galetovschi, arhimandritul de Cernigov, publicație lioveană. „A scos-o dentru acoperirea limbii striine" și o înfățișează la ai săi prin „dascali învățați", ale căror nume nu s'ar putea însă găsi ușor.

Începută supt Duca-Vodă, a cărui inițiativă adusese reluarea lucrului tipografic, opera, puțin întinsă, n'a putut să apară decât după schimbarea din Decembre al acelui an 1678. Prefața, închinată Domnului, mutat acuma în Moldova, nu mai era deci la locul ei și se pare că a fost desființată. S'a schimbat și titlul, păstrându-se anul, dar punându-se ca nume domnesc al lui Șerban-Vodă [1].

Anul 1679 nu fu încă pentru Țara-Românească unul de mari lovituri răsbunătoare contra partidului învins de Șerban. Aceasta nu numai în ordine bisericească. Înlocuit cu Varlaam, ctitorul de la Trivale, Teodosie Ardeleanul e restabilit de Șerban Cantacuzino, dar cu prețul unei intervenții a Scaunului ecumenic. Patriarhul rudă și prieten, Dionisie, trimete în cercetare pe Marele Logofăt al Bisericii sale, Ioan Cariofil, și pe mitropolitul de Maroneia și exarh al Rodopei [2]. Astfel cel înlăturat pe nedrept va reveni la locul său [3].

Cum Biserica se cerea curățită de dușmanul ce se așezase prin voința lui Grigore Ghica, un sinod se strângea la București pentru izgonirea intrusului. La mitropolitul de Maroneia și la Logofătul cel Mare al Patriarhiei se adause și mitropolitul de Dristra, Metodie. Nesprijinit de episcopii de Râmnic și Buzău și știind ce om de mânie aprigă-i stă înainte ca Domn, Varlaam își părăsi fără împotrivire cârja, Teodosie fiind reinstalat la 26 April din acel an 1679 [4].

[1] Forma, așa de prescurtată: „Șer." ar dovedi că s'a înlocuit numele de „Duca".

[2] Iorga, *Doc. grecești,* III, pp. 33-6, no. XVII.

[3] Urmașul lui Dionisie, Calinic, va da, peste vre-o douăzeci de ani, aceluiași Teodosie dreptul de a hirotonisi pe un mitropolit de Sebasta; *ibid.,* p. 51, no. XXIX. Cf. *ibid.,* pp. 55-6, n-le XXXIII-IV.

[4] După *Condica Sfântă,* Memoriile lui Ioan Cariofil, publicate de

www.dacoromanica.ro

Dacă era un păcat, Şerban crezu că-l ispăşeşte ridicând pe locul unde legenda pune ascunzătoarea, „cotrăcirea" lui în faţa oamenilor lui Duca-Vodă, care ar fi aflat vechea poveste a necredinţii Doamnei, necontenit legată de cel mai mare dintre Cantacuzini, cu frumoasa-i mănăstire a Cotrocenilor, într'un stil imitat după al Episcopalei Argeşului, refăcută prin evlavia aceluiaşi Domn, care, de altfel, meşter în materie de clădiri, ridicase Curţile lui Duca-Vodă[1], ale sale la Constantinopol şi, pentru Panaioti Nikusios, biserica Sfântului Gheorghe din Bucureşti[2], Doamna Maria dăruind Capitalei muntene gingaşa Bisericii a Doamnei, cu epitaful înfăţişând pe cei doi soţi şi pe fiul lor, menit unei soarte foarte schimbătoare, Gheorghe[3].

In ordinea politică, Stroe n-a mai era în viaţă şi nici Gheorghe Băleanu, dar Hrizea e păstrat ca Vistier şi aceiaşi îndurare domnească se întinde asupra Bălăceanului, Radu Creţulescu se deprinde a lucra cu aceştia. Se chiamă înapoi din pribegie Staicu Merişanu şi tânărul Băleanu, Ivaşcu. Numai spre sfârşitul anului pătimiră unii pentru păcatele trecutului[4]. De altfel Şerban şi Duca trebuiră să meargă cu ostaşii lor, cum s'a spus, la Dohan-Ghecet[5].

In 1680, când începură în Ţara-Românească prigonirile care aduseră moartea lui Hrizea şi chinuirea altora din vechii adversari politici[6], Dosoftei al Moldovei trecea la prefacerea în proză a Psaltirii, căreia în tipar i se pune în faţă textul slavon, aşa încât să se poată întrebuinţa şi pentru slujbă ca şi penru cetire[7]. O frumoasă lucrare în cea mai simpatică literă măruntă, rotundă. Artisticul frontispiciu înfăţişează, poate nu

Erbiceanu; Iorga, *Ist. Bis.*, I, pp. 385-6. Pentru legăturile lui Cariofil cu Şerban, Iorga, *Doc. greceşti,* I, pp. 223-4, no. CCCXII.

[1] Nicolae Costin, p. 17.

[2] Iorga, *Inscripţii,* I, p. 305; *Doc. greceşti,* I, p. 207. Privilegiul de stavropighie al Patriarhului ecumenic; *ibid.,* p. 224 şi urm., no. CCCXIII. Cf. al lui Dosoftei de Ierusalim (April 1680); *ibid.,* p. 231 şi urm., no. CCCXV. V. şi n-le următoare.

[3] Iorga, *Inscripţii,* I, p. 277, no. 657 (an 1683). Cf. Iorga, *Arts mineurs,* II.

[4] Cele două cronici ale ţării; Iorga, *Despre Cantacuzini,* pp. CXXV-VII.

[5] V. mai sus.

[6] Cele două cronici muntene.

[7] Bianu şi Hodoş, *l. c.,* pp. 226-30

www.dacoromanica.ro

fără o intenție simbolică, — date fiind împrejurările, cu necontenit crescutele greutăți de la Turci, de care se plânge cronica lui Liudescu [1]—, lupta, prefăcută în realități militare contemporane, a lui David cu Goliat, scris „Goliaf". Și data aceasta, se îndreptățește tălmăcirea prin nevoia înțelegerii, căci „grădina încuiată și fântâna pecetluită, de dânsele de-amândoao ce folosu-i [2]?". *Și se proclamă fățiș căderea vechiului slavonism:* „și acia puțână sărbie ce o învăța de 'ntălegia, încă s'au părăsât în țară". Și „cine grăiaște în limbă roage-să sâ poată spune și de înțeles", spune Sf. Pavel, adus înainte și aici.

Dar acum Teodosie al Ungrovlahiei vrea să aibă, la rândul său, o *Liturghie,* care se publică în Iulie al aceluiași an, după tipăritura moldovenească din April. Șerban, acuma „Șerban B." adecă: „Basarab", o opune acesteia și primește o laudă în versuri în care el e arătat

Că de spre tatâ trage d'înpărăție
Și despre mumâ așijderea de Domnie [3].

Se declară că traducerea a fost făcută din grecește, și tonul stăpânit, sigur al Prefeței, semnate de Mitropolit, ar dovedi că aici lucrase, nu știința de carte, mult mai modestă, a lui Teodosie, ci, cum o arată și notele marginale, cineva cu o pregătire mult superioară.

Putem bănui pe acel frate domnesc, purtat până acum prin multe rosturi politice, care, după studiile sale grecești la Adrianopol și Constantinopol (de la 1665), la un Gherasim de Creta și supt un Dionisie de la metohul Ierusalimului, fiind încredințat lui Lascarachi Ruset, capuchehaiaua țării [4], cunoscuse la 1667 Veneția și trecuse de acolo la Padova, unde primi, de la un Albano Albanese, filosof, de la matematicul Bonvici, de la Antonio dall' Acqua [5], având de tovarăș pe Sasul Martin Hermann, prin care s'a putut lămuri despre rosturi

[1] Pp. 20-1.

[2] Ca limbă, găsim și forma „sintă" pentru „sfântă"; Bianu și Hodoș, *l. c.,* p. 228. Lucrul e al unui călugăr de la Bisericani, Mitrofan, pe care-l vom mai întâlni; *ibid.,* p. 230, no. 7.

[3] *Ibid.,* p. 231.

[4] Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino,* București 1901, p. 12.

[5] V. și R. Ortiz. *Per la storia della cultura italiana in Rumania,* București 1916.

www.dacoromanica.ro

ardelene[1], o inițiare școlară și științifică, una așa de temeinică, încât îi ramaseră însușiri pe care nu le avuse până atunci nimeni dintre Români: larga frasă italiană a Renașterii, cu toate măiestrele ei sinuozități, simțul fin în alegerea cuvintelor, un orizont cultural mai vast, permițându-i asămănările cele mai potrivite, și acea umanitate pe care n'o putea da cărturăria noastră bisericească și nici împrumutul de la literatura polonă a timpului[2].

Inițiativa Stolnicului, dacă nu chiar opera lui de traducător, căci, pentru a o descoperi, ar trebui o cercetare minuțioasă a țesăturii de stil, ceia ce nu s'a făcut până acum cu niciuna din vechile noastre cărți sacre sau de slujbă, de și unele din ele, cum e *Apostolul* tipărit de Coresi la 1563, arată mari însușiri de scriitor la cel care a putut preface așa de bine una din operele cele mai grele ale Scripturii, se poate admite și pentru Evanghelia munteană din 1682, luată și ea după originalul grec. Data aceasta, apare ca sprijinitor, stând în fața lui Duca, de pe urma căruia iese o întreagă literatură, însuși Șerban-Vodă. și mândria lui se înfățișeaza și în titlul chiar al frumoasei publicații ilustrate pe care o ocrotește pajurea imperială a Bizanțului, dominând bietul coif muntean: „prea-luminatul și prea-înnălțatul Domn și oblăduitoriu a toată Țara-Rumânească Io Șerban Cantacuzino Voevod, adevăratul nepot prea-bunului bătrân". Iata deci sensul lui „bătrân", și pentru vechiul Mircea, — „Șărban Băsărabă" nu Basarab, „Voevod", și asupra acestei descendențe se apasă astfel puternic, pe când grecescul nume al tatălui figurează numai ca o inițiala. In legătură cu planurile mai depărtate ale lui Șerban e și acea interpretare a titlului Mitropoliei muntene: „Mitropolitul țărai și exarh laturilor", nu „plaiurilor", ceia ce înseamnă o nouă traducere, dar și o *pretenție asupra unei părți de Ardeal*, reclamata, cum am văzut, și de Grigore Ghica. și de aici a resultat acea ruptură cu Apaffy. ale cării urmări asupra Bisericii ardelene vor fi presintate când se va trata despre atitudinea Monarhiei cantacuzinești,

---

[1] Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 10.
[2] *Ibid.*, și *Ist. lit. rom.*, I

www.dacoromanica.ro

cu împărăteşti rosturi, în această cruciată, ce stătea să se deslănţuiască.

Noua tipăritură, cu data de la Hristos, pomeneşte, de altfel, pe Teodosie numai ca „ispravnic", deci supraveghetor, şi el nu iscăleşte prefaţa, în care vorbeşte mândrul Domn însuşi, aspru învingător al duşmanilor săi din lăuntru şi reprezintant al unor strămoşi cari nu sânt numai din această ţară a moştenirii basărăbeşti. Clare şi puternice, aceste câteva pagini de recomandare arată un condeiu meşter şi un om pe deplin stăpân pe ideile sale. Se arată că potrivirea pentru slujbă s'a făcut după textul grecesc de alt frate, Iordachi Stolnicul[1]. Şi frumoasele, energicele chipuri ale evangheliştilor, cu totul deosebite de cele, tratate aspru, în manieră galiţiană, înseamnă acea influenţă apuseana de care era stăpânit şi fratele Mihai, despre care „genealogia" familiei spune că a fost şi prin Viena, şi care influenţă se observă într'o nouă artă, de armonios „stil cantacuzinesc"[2] şi mai ales în bogăţia unei sculpturi de o nesfârşită varietate şi de o mare îndrăzneală tehnică, şi tot aşa în noua pictură, fara impresionanta severitate ieratică, pictură întocmită după modelele veneţiene, prin uşurinţa fluidă a figurilor mai răpede şi mai „profan" schiţate pe un dulce fond de albastru palid.

Cu aceleaşi frumoase ilustraţii, datorite ieromonahului Damaschin „Gherbert", se dă la 1683, *Apostolul* bucureştean, altă traducere din greceşte[3]. Aceiaşi prefaţă domnească, în care se pun alături ca strămoşi „marii Cantacuzineşti, carii cu mare facere de bine s'au arătat neamului creştinesc", la Bizanţ, şi „cei mari şi vechi [ce] să pomenescu Băsărăbeşti". „Ştiuţi şi învăţaţi, carii s'au întâmplat dascali" au continuat opera pregătirii Noului Testament.

Şerban pregătia, după sfaturile şi supt conducerea fratelui său Constantin, marea operă a Biblici bucureştene, sprijinită pe lucrarea făcută, cu vre-o douăzeci de ani în urmă, de Nicolae Milescu, dar până la acel moment culminant, şi ultim, al Domniei lui care e anul 1688, moment care va fi cuprins în altă desvoltare, teascurile muntene, consacrate, cum

[1] Bianu şi Hodoş, *l. c.*, pp. 249-51. „Tiparnic" e un Chiriac, Român.
[2] Cum îl numeşte d. N. Ghica-Budeşti.
[3] Bianu şi Hodoş, *l. c.*, pp. 258-61.

www.dacoromanica.ro

se vede, numai acestei pregătiri a unei monumentale retraduceri şi armonisări, nu mai dau nimic. In schimb, fecunda activitate a lui Dosoftei grămădeşte în Moldova tipăriturile.

Molitvenicul de 'nţăles, Cartea de rugăciuni, de mult timp în lucru, cum s'a arătat, apare încă din 1681, anul în care, precum vom vedea, Duca, devenit Hatman al Ucrainei turceşti, — şi având în perspectivă un fel de Hătmănie a tuturor Cazacilor —, îşi făcuse o adevărată întrare triumfală, sigură de izbândă, la Constantinopol, unde dădu astfel dovada credinţii şi încrederii sale. Şi aici se arată, şi prin intercalarea de cuvinte greceşti în Prefaţă, că, în locul vechilor versiuni din slavoneşte, s'a recurs la textul primitiv elenic[1].

Acuma se introduce un element nou, în vremea când Miron Costin îşi alcătuise cea d'intâiu formă, în limba polonă, cetită curent de Dosoftei, a privirii generale asupra istoriei neamului. Lăudând încă odată dărnicia bogatului său Domn, Mitropolitul se simte dator a înfăţişa cetitorilor, în noi versuri, care nu mai sânt cele scurte ale ritmului popular, întregul şir al înaintaşilor acestuia. Şi iată cum se urmează la dânsul aceia cari

pus-au nevoinţă
De-au învăţatu-şi ţara direaptă 'n credinţă,
Pravoslavnica leage fiind necorcită.

Dragoş vine cel d'intâiu ca descălecător. E un urmaş al Romei:

Să trage de pre sânge rudă 'mpărătească.

Deci Biserica, la rândul ei, proclamă crezul care fusese până acum al mirenilor. Se urmează apoi cu datele pomelnicelor, încercând şi identificări ca aceia, greşită, între Fedor Rusul şi Laţco, dar culegând şi nume neştiute de Doamne, ca Maria a lui Bogdan şi Ana a lui Laţcu. Pe Petru-Vodă, presintat muntenește: „Pătru", Dosoftei îl numeşte bine „Muşatin" adecă „al Muşatei", pe care n'are de unde s'o cunoască. Şi menţiuni de texte documentare se adaugă, ca pentru titlul lui Roman-Vodă:

Acesta 'ce să scrie 'ntr'a' ţărâi urice

[1] Pentru alte Molitvenice: sec. XVI, ms. 275 al Bibl. Ac.; *Cat.*, I, p. 623; sec. XVII, ms. 288; *Cat.*, I, pp. 634-5. Cel din 1686. Orşova; *ibid.*, II, p. 289.

www.dacoromanica.ro

Mare samodrăjaveţ *(sic)* şi 'n bună ferice,
C'a stăpânitu-şi ţara din plai până 'n Mare.

Alexandru-cel-Bun e lăudat pentru fundaţiile lui Lisericeşti şi pentru aducerea acelor moaşte ale Sfântului Ioan cel Nou pe care el, Dosoftei, va ajunge apoi a le trece ca pribeag în Polonia. Ştefan apare ca luptător, dar şi ca marele ctitor al tuturor vremilor.

... nu numai prin sate şi pre la oraşe,
Ce şi prin munţi şi codri, lui Hristos sălaşe.

La urmaşi se ţine în samă, fireşte, peste războaie, de râvna lor de ctitori la biserici şi mănăstiri şi nu se uită, fireşte, la Petru Rareş, zidirea Pobratei, de unde a plecat poetul mitropolit. Petru Şchiopul, cel „fără prihană", lasă şi el „slăvită pomană", şi Galata lui apare „pentru ospeţă cu masa tot gata"[1]. Ajungând la Duca şi la Doamna Anastasia, nu se uită blândeţa trecătorului Domn Iliaş-Vodă. E curios că Petriceicu, multă vreme încă viu în Polonia, unde a luat pe străina Mariana, pomenită şi ea, ca Maria, e trecut şi el printre aceia cari „îşi au partea în cer". Se găseşte o laudă şi pentru ridiculul Constantinopolitan petrecător Dumitraşcu Cantacuzino, care va reveni, şi i se atribuie ca merit severitatea:

Lui Dumitraşcu-Vodă bine să să dzâcă,
Că ceartă pre viclianii, de la diate frică.

Şi tot aşa se atribuie, ori numai se menesc, fericirile cereşti lui Antonie Ruset, care, pentru lucrul de la Sfântul Nicolae, îşi are partea sa de glorificare:

. C'au lăsatu-şi pomană câtă au putut face.

Până ce, la urmă, e rugăciunea pentru copiii Domnului din Scaun: Constantin, Matei, Ecaterina, cea logodită cu Ştefan, fiul lui Radu Iliaş, mare nuntă „bogată în petreceri"[2], şi celelalte fiice, nenumite[3].

---

[1] Alusie la cele ce se dau de curând de către Domn.

[2] Constantin Căpitanul, pp. 158-9. Duca încercă să strice logodna, dându-şi fata după un Grec, Iordachi Muselimul, şi un proces se desfăşură la Constantinopol, din care Ştefan ieşi biruitor şi Duca trebui să-şi aducă, la 1681, ginerele în ţară şi să facă nunta; *ibid.*, pp. 201-2. V. şi Cronicile Moldovei (Nicolae Costin, p. 21).

[3] La *Molitvenic* şi apoi la *Parimiile* din 1683. Reprodus în Bianu şi Hodoş, *l. c.*, pp. 264-8, şi în Kogălniceanu, *Letopisiţe*, III,

www.dacoromanica.ro

Nu lipsesc, din sentimentul de recunoştinţă al lucrătorilor,— Mitrofan adăugindu-şi doi mireni, Ursul şi Nicolae —, versuri în cinstea lui Ionaşcu Bilevici, care a adus tipografia, „tiparele de Mosc“ [1].

O operă de o mare întindere şi de un curaj puţin obişnuit fu întreprinsă îndată: Vieţile Sfinţilor sau „Viaţa şi petriaceria svinţilor“, „*Proloagele tuturor svinţilor*“, şi cea mai mare, mai fericită din ostenelile lui Dosoftei, sârguitoare strângere de biografii, luate nu de-a dreptul din marea colecţie bizantină, ci prin resumate greceşti moderne, dar şi din texte slavone [2].

Prefaţa, îndreptată către „Domnul Ţării Moldovei şi Ucrainei“, ca şi cum n'ar fi vorba decât de o singură stăpânire, n'are de sigur claritatea şi măsura acelora care sânt ieşite din condeiul unui om cu pregătirea lui Constantin Cantacuzino, şi nu lipsesc nici aici neologisme care n'au putut fi primite ca „însufletate“, „umileniі“; dar avem şi „partnici“, „cinonacialnic“, „bogonosnic“, „ocinător“, „a să polzui“ , şi elemente din latineşte ca „formă“ . E vorba însă de o mare şi rodnică silinţă pe care Dosoftei o arată ca a fost începută de mulţi ani de zile, înşirând şi Domnii cari, în răpedea lor trecere, l-au îndemnat şi sprijinit, de la Ghica-Vodă cel bătrân, fără a lăsa la o parte pe niciunul dintre dânşii, ba chiar şi „boiarii ţărâi“, cari cu toţii au ţinut, „în acesti viaci grei a ţarâi“, să se adauge această voluminoasă culegere în mai multe volume, care va ocupa tiparul moldovenesc cinci ani de zile, de la 1682 la 1686. Traducătorul e mândru că a putut da pentru cetire această publicaţie care „nu spune de petrecăniile şi puterile Inpăraţălor şi a' Chesarilor ş' a' Crailor ş' a' Domnilor, nice de vitejiile şi izbândile Hatmanilor, nice de nevoinţele vitiajilor şi ghârâţâlor *(sic)* lumeşti, ce de nevoinţele şi biruinţele şi izbândile *(sic)* a vitiajilor Inpăratului şi Domnului ceresc, de-a cărora nevoinţe îngerii să minuncadzâ cum ei puturâ de să nevoirâ

---

[1] Bianu şi Hodoş, *l. c.*, pp. 238-10. In foaia de titlu de la *Vieţile Sfinţilor* se arata recunoştinţa Patriarhului moscovit Ioachim pentru darul tiparului.

[2] V. Iorga, *Ist. lit*, I; *Ist. Bis*, I.

www.dacoromanica.ro

şi biruirâ a bate războiu aşia de minunat peste toată minunia şi cinstit preste toată cinstia“ [1]

In faţa acestei hărnicii fără păreche celalt Dosoftei, al Ierusalimului, se simţi scăzut, în mândria sa neo-elenică. Mărturiseşte însuşi această gelosie. El făcu deci tot ce-i era cu putinţă ca să aduca, de bună sama de la Veneţia, unde nu s'a întrerupt niciodată tiparul grecesc, literele cu care, prin Mitrofan, voià să înceapă un alt şir de publicaţii, care urmăresc cu totul altceva decât luminarea unui restrâns cerc de cetitori în lumea lui Duca-Vodă şi a lui Şerban Cantacuzino. Patriarhul ierosolimitan n'avea nici râvna lui Panaioti Nikusios, care întrebuinţa întorsături de frasă clasice şi se presinta ca un adevărat neo-alexandrin, de formaţie laică, pentru monumentele literare ale antichităţii, care se pare să nu-i fi zis nimic. Era, din causa luptelor cu călugării latini, puternic susţinuţi atunci de Franţa, la Sfântul Mormânt, un fanatic duşman al catolicismului, contra căruia căuta arme în toată tradiţia literară a ortodoxiei.

Incepu 1682), în tiparniţa d. la Cetăţuia, cea românească fiind la Mitropolie, — cu opera „contra primatului Papei“ a înaintaşului său, Nectarie [2]. Prefaţa glorifică pe Duca, stăpân nu numai în Ucraina, dar şi în „locuri vecine“. El e rupt din legătura cu o ţară mică şi, legat de Vasile-Vodă, se presintă ca un împărătesc sprijinitor al întregii ortodoxii. Vasile i-a fost, figurat, „părinte“, dar el a izbutit să-l întrecă

[1] Bianu şi Hodoş, *l. c*, p. 245. Lucrul îl face Mitrofan, cu ajutoarele sale Pavel, Ursul şi Andrei. Se menţionează ca o ajutătoare şi o mareşală polonă de Starodub, interesantă dovada a legăturilor Mitropolitului cu Polonii; *ibid.*, p. 246. De acum înainte însa cărţile de *Vieţi de Sfinţi* traduse şi în secolul al XVII-lea; *Cat. ms. Ac. Rom.*, II, pp. 42-3, no. 33; *Vieţi de sfinţi* în româneşte încă din secolul al XVI-lea. Iorga, *Studii şi doc.*, XXI, p. 22 şi urm., cu *Minuni ale Precistei*, rămân închise în manăstirile paisiene până se va ajunge la publicaţiile integrale, foarte îngrijite, de la Neamţ V. şi ms. 272 al Ac. Rom.; *Cat.*, I, p 691. Cele de mucenicie până la *Patimile Sf. Gheorghe*, de Vartolomei Măzăreanul şi protopopul de Rădăuţi Teodor, în 1779, au aceiaşi soartă. In sfârşit un cerc de cetitori vast, dar bine mărginit, va răsări pentru Vieţile de schivnici ale unui Isaac Sirul. V. şi ms. 297 al Ac. Rom.; *Cat*, I, pp. 611-2.

[2] Bianu şi Hodoş, *o. c.*, I, p. 251 şi urm., no. 75.

www.dacoromanica.ro

în virtuți, cum e, de alminterea, și legea firii. Acela a izbutit să înfrângă pe calvinii din Rusia Mică prin sinodul de la Iași; Duca, acum, prin tipografia grecească, rechiamă la dreapta credință pe aceiași vecini de limbă rusească, mântuiți astfel din mrejele catolicismului. Prin aceste arme se apără din nou, în altă direcție, ortodoxia.

Ajungând, în introducere, la Nectarie, se arată cum acesta a venit și la Vasile, în chestia conflictului Patriarhiei din Alexandria cu călugării de la Muntele Sinai. Mai târziu, când a fost vorba de a se alege un Patriarh la Ierusalim, sfatul s'a făcut la Metohul Sfântului Mormânt din Constantinopol între delegații Bisericii văduvite și „ai lui Vasile Voevod", fiind de față și Panaiot Nikusios și alte persoane de influență. Se arată petrecerea noului Patriarh în Moldova supt Istrate Dabija[1].

O mare operă masivă a urmat, pavăza bizantină a ortodoxiei contra vechilor eresii, Simion de Tesalonic. Pentru o astfel de tipăritură, așa de întinsă și importantă, s'a crezut necesară adducerea la Iași a însuși notariului Marii Biserici constantinopolitane, Ioan Molybdos, Dosoftei el însuși aflându-se în acel moment la Adrianopol[2].

Dar tipografia grecească se opri aici, pe când Dosoftei își continuă publicațiile. Fiind în Iași la 1683 Patriarhul Partenie de Alexandria, cu binecuvântarea lui se dă o nouă ediție a *Liturghiei,* întovărășită de câteva rugăciuni[3], poate și un *Octoih* și în sfârșit, în acest an de mari schimbări în lume, *Parimiile preste an* sau *Profitologhion,* cu explicația „parimiile și prorocestviile preste an ce să citesc în sfânta Besiarică" sau „la sărbători și la praznice ce îmblă cu mineiul"[4].

---

[1] Raporturi se căutaseră de Greci din străinătate și cu Domni așa de puțin întemeiați ca Antonie-Vodă Roset, căruia i se dedică la 1677 o *Ἐπιτομὴ τῆς ἱεροκοσμικῆς ἱστορίας* de Nectarie Cretanul, îngrijită de un Cretan venețian, Ambrosiu Gradenigo, și tipărită la cunoscutul Glykys, în Veneția. — La 1665 murise în Țara-Românească un Patriarh de Ohrida; Gelzer, *Achrida,* pl. 26 după istoricii bisericești ruși Muraviev și Golubinschi).

[2] *Ibid.,* pp. 273-5. In dedicația către Duca traducătorul se întreabă ce e *κράντωρ;* e termenul solemn pentru „stăpânitor".

[3] *Ibid.,* pp. 262-3, no. 77.

[4] *Ibid.,* p. 263 și urm.

www.dacoromanica.ro

CARTEA a V-a

ROMÂNII ȘI NOUA CRUCIATĂ APUSEANĂ

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL I-iu.

Legăturile ţărilor româneşti cu vecinii creştini până la despresurarea Vienei [1]

In noua sa Domnie moldovenească Duca-Vodă s'a mărgenit la legăturile cu supuşii cari nu-l iubiau şi nu i-au păstrat nicio bună amintire. Marele negustor ce era, căuta să-şi întindă şi mai mult legăturile de afaceri, vânzându-şi în Polonia boii şi „potaşul" ieşit din arderea cojii de stejar de prin vechii codri moldoveneşti.

La 1681 el făcu acel drum constantinopolitan pe care, *fără a fi întovărăşit de boieri*, ca un Radu Leon, sau cum a făcut, în speranţa unei confirmări, unui „mucarer", cum se zicea în turceşte, a încercat-o Antonie-Vodă din Popeşti, crezu că poate să-l încerce fără primejdie. Acolo, la Constantinopol, cum cârmuirea fratelui lui Timuş, Gheorghe sau Iuraşco, se arăta imposibilă, el ceru, din mândrie, dar şi cu gândul de a face o mare gospodărie nouă prin locuri de pământ negru până atunci neexploatate, aceasta nouă Ucrainâ, pe care o şi câştigă, fiind îmveşmântat cu un caftan de Hatmănie şi înzestrat cu încă un tuiu ca semn al noii demnităţi. Moldovenii, în cea mai mare parte duşmani ai Domnului-negustor, au fost totuşi şi ei măguliţi când Domnul lor a ajuns astfel „stăpân a două ţări", citându-i şi titlul îndoit. Dar el nu încredinţă guvernarea noii dominaţii boierilor săi de acasă, ci aşeză pe un Grec slavisat, Iani Gredinici. Un Sfat de Cazaci îl încunjură în reşedinţa lui de la Nimirov, de

[1] V., pentru politica generală, şi D. Levi-Weiss, *Le relazioni fra Venezia e la Turchia dal 1670 al 1684 e la formazione della sacra lega*, în *Archivio veneto-tridentino*, VII 1925), VIII (1926).

www.dacoromanica.ro

care se ținea, la Nistru, și Țicanovca. Dar limba în care se redactează documentele e cea românească[1].

El merse însuși să cerceteze această Ucraină ce i se încredințase[2]. Era întovărășit de Doamna Anastasia, de ginerele Ștefan, și o întreagă oaste trecu Nistrul, dincolo de care, în locuri unde erau și atunci multe mii de Moldoveni emigrați în libertate și unde stătu atâta timp, mulțămită, domnița Ruxandra, soția lui Timuș, se întindea deci o putere care pleca de la Iași. Regiunea se ridică îndată la o mai înaltă treaptă de civilisație, cu casele domnești de la acea „Țicănaucă" în față cu Soroca, cu altele pe Bug, la Nimirov, unde „au început a-și face stupi, vaci, oi, pluguri de boi pre la toate târgurile de pe ceia parte de Nistru", pe lângă „velnițe cu horilcă, de bere și de altele", fabricând și mied cu miere moldovenească pentru Cazacii bucuroși și de o astfel de băutură amețitoare. Și se răspândia zvonul că atâta cheltuială și o ctitorie ecumenică așa de vastă nu puteau să însemne decât gândul bătrânului de a trece acolo, legându-se apoi cu Moscova, care i-ar fi ultimul refugiu creștin[3].

De fapt între el și țară se rupsese orice legătură. Mai mult decât Monarhia de partid a lui Șerban Cantacuzino, această Monarhie de dominație economică, urmărind pe fiecare, boier și om de jos, indigen și străin, cu „hârtiile" ei, apăsa peste măsură. Cronicarii contemporani înfățișează boieri puși la închisoare, ca Teodor Paladie, dintr'un neam nou, Teodosie Dubau, Chiriac Sturdza, Contăș, Ursachi, Mare Vistier, aruncat îndată în cea mai grea suferință, „desbrăcat cu pielea, legat la stâlp la ger", pe lângă jupânese ale altor boieri, între care și o „a doua vară a Doamnei"[4]. O emigrare se produse,

---

[1] Iorga, *Ucraina moldovenească,* în *Mem. Ac. Rom.*, XXXV. Pentru întorsul de la Constantinopol, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1378, no. MMDXXIV.

[2] Avea și misiunea de a o mări; Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 132, nota 2.

[3] Nicolae Costin, p. 22.

[4] *Ibid.* O mare parte dintre acești boieri, împreună cu Miron Costin și cu Nicolae și Ion Racoviță, cu Hăbășescu și Lupașcu Buhuș, cu Toderașcu Rusu, la 1666; Ghibănescu, *Surete și izvoade,* III, p. 261, no. CCXXXII. Pentru Chiriac Sturdza, *ibid.*, p. 266, no. CCXXXV. Contăș ca Mare Stolnic; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1365-6,

www.dacoromanica.ro

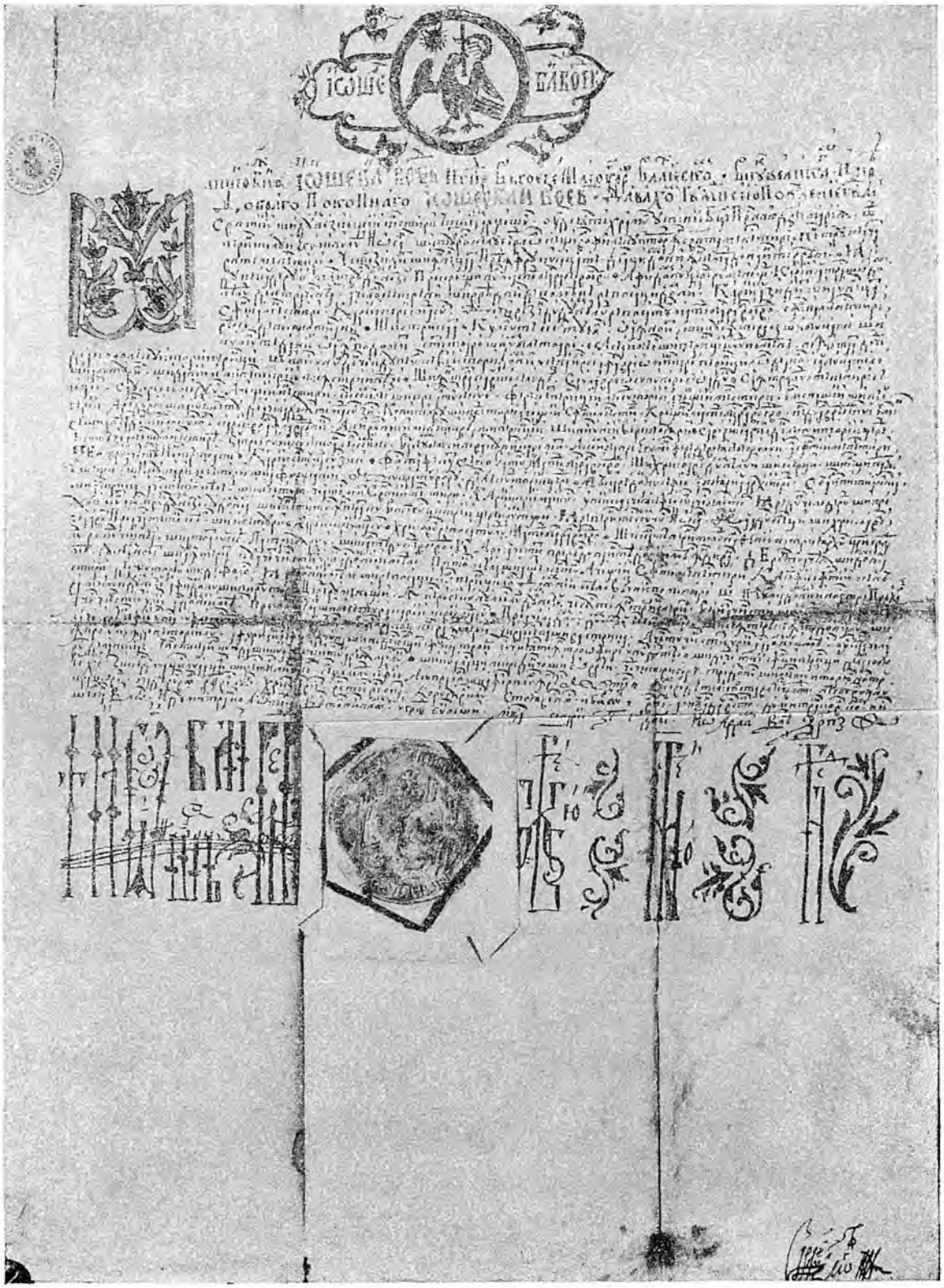

Fig. 29. — Document dela Şerban Cantacuzino (1679).

www.dacoromanica.ro

care duse în Polonia pe acest Tudosie Dubău, cunoscut mai ales prin înădirea cronicii Moldovei, pe Medelnicerul Savel Zmucilă, cu fratele Gheorghe, un Gavril Neniul, un Moțoc, un Murguleț, un Ilie Drăguțescu. Mare Armaș[1]. Intre Domn și Ursachi erau de sigur vechi socoteli bănești[2], pe când Dubău și Sturdza puteau fi bănuiți de trădare, dar tinerii boieri cari părăsiră țara căutau înainte de toate un loc de luptă unde să-și poată arăta vitejia. Toader Paladie fu însă lăsat apoi, în 1683, ispravnic de Scaun[3]. De fapt, cum Duca trimesese în 1681 pârîși la Poartă contra lui Șerban, acesta făcea să treacă în Polonia pe Ilie Drăgușescul[4].

In ce privește, acuma, alte legături, pentru dânsul și ai lui, Apaffy nu era „Craiul" respectat al vechilor vremi, ci un vecin de aceiași treaptă, decât care chiar, ca avere, ca prestigiu, — fără a mai vorbi de vrâstă, — Duca se simția superior. Din partea sa, Vornicul de Câmpulung, care e atunci Stolnicul Nacu, scrie ca „la cinstit al nostru bun și iubit ca un fiiu sufletesc" lui Nicolae Apaffy, fratele prințului, și fiul lui Nacu, Alexandru, e tratat în scrisoare ce „fratele Măriei Tale": se cer de la „fiul sufletesc" și știri despre „Nemți"[5].

Intre sistemul lui Duca și al lui Cantacuzino nu era în fond nicio deosebire. Un raport catolic din Țara-Românească lămurește. Pe când supt Antonie, spune scriitorul anonim, „Domnul era o umbră de Domn", Șerban, ca Spătar, Mareș și Cretulescu fiind Domnii cei adevărați, acum se vând dregătoriile,

---

no. MMCCCCXCVII 1676, alaturi de Preda Dragușescul, Vistier). Toader Paladie apare în 1683 ca singurul credincios al Doamnei; Nicolae Costin, p. 27. Deci marea prigonire pare a fi exagerata. Va fi fost o neînțelegere trecătoare pentru afaceri de bani.

[1] N. Costin, p. 23; Neculce, p. 216.

[2] Pentru procesul lui cu Bălaban din Liov, I. Bogdan. *Doc. Pol.*, III. Pentru pribegi v. și Neculce, p. 215; Muste, în *Letopisițe*, III. p. 21; Hurmuzaki, *Fragm*, III, p. 225.

[3] N. Costin, p. 25.

[4] *Török-Mag. Allam-Okm.*, VI, p. 232.

[5] Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1366. no. MMCCCCXCVIII Pentru legăturile lui Nacu cu Ardealul, unde e trimes ca sol la 1677, *ibid.*, p. 1367 și urm. Pentru urmașul la Câmpulung, *ibid.*, p. 1370, no. MMDIX. Scrisorile lui, puse la 1684, *ibid.*, pp. 1395-6, n-le MMDLXV-VI, trebuie să fie deci din 1673.

www.dacoromanica.ro

noul numit având să se plătească de la ţară, şi se chinuieşte lumea rău platnică prin legarea de par în mijlocul iernii şi în arşiţa verii[1].

Dar Duca n'a avut până la 1683 nicio politică a lui peste hotarele de către creştinătate. Altfel, Cantacuzinul din Bucureşti. De şi asigurase, la numire, pe Apaffy de prietenia sa, el avea legături cu opoziţia ardeleană, şi Ardealul, unde voise cândva să se aşeze, îi stătea necontenit înaintea ochilor. Pe când de atâta vreme nu mai funcţiona o episcopie de Vad în legătură cu Moldova, Vlădici ardeleni veniau la Târgovişte, apoi la Bucureşti, pentru sfinţire şi indoctrinare[2]. In petrecerea lui dincolo de munţi, Şerban a cunoscut firesţe pe mitropolitul Sava. De aceia, îndată după aşezarea sa în Scaun, el ceru lui Apaffy, care îngăduise ca şeful Bisericii să fie chemat la răspundere pentru gestiunea sa în ce priveşte şcoala, despre care nu ştim nimic, şi o tipografie, la care se lucra deci, dar care nu dădu opere până la 1683, *ceia ce arată puţină dispoziţie în a servi printr'însa calvinismul impus*, întărirea acestuia, care fu acordată la 24 Octombre 1679, şi dieta o confirmă în Ianuar al anului următor[3]. Domnul muntean şi mitropolitul Ardealului şi al părţilor vecine se înţelegeau şi în ce priveşte direcţia politică pe care deocamdată n'o puteau vădi. Fratele lui Sava, aventurosul spirit care era Gheorghe, *tindea să învie naţia sârbească, pe care o socotia ca a sa, să-i dea un Stat,* ca în acel trecut pe care-l cunoştea şi căruia-i închină o lucrare în româneşte, să fie deci el, ca alt Brancovici, tot Gheorghe, pe care-l aflase în cercetarea cronicilor şi cu care n'avea, de sigur, nicio legătură de familie, Despot al Sârbilor[4]. Iar Şerban-Vodă visa de învierea Impărăţiei bizantine prin armele Imparatului apusean şi se vedea aşezat în acel Constantinopol unde i se

---

[1] După Engel, *Gesch. der Wallachei, Mag. Istoric,* V, p. 35 şi urm.

[2] In schimb şi din Ardealul mitropolitului Teodosie vin dascăli, ca un Gheorghe Romăşanul (din Romos) în Moldova; Ghibănescu, *o. c.*, III, p. 79, no. 85.

[3] V. Cipariu, *Acte şi fragm.*, p. 289 şi urm.; *Archivu,* p. 951, pe lângă lucrările lui Mangra şi Bunea, citate.

[4] V. şi I. Radonić, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXVI.

www.dacoromanica.ro

făceau case care trebuiau să biruie în strălucirea lor pe ale lui Vasile-Vodă, în care se așezase trimesul habsburgic, Leslie, și pe ale lui Duca. Un întreg cler franciscan, de propagandă și de întețire, începuse încă de atunci a lucra pe lângă dânsul, și în această operă creștină se amestecaseră Francesi, ca Antide Dunod, Italieni, ca episcopul de Nicopol, în locul Bulgarilor, Slavilor, cari fuseseră întrebuințați până atunci.

Nu putem urmări firele legăturilor secrete ale Cantacuzinului cu Imperialii, dar ele duseră la o tensiune a raporturilor cu Apaffy, și acela care trebuia să plătească era mitropolitul Ardealului[1]. Prigonirile contra lui începură. Urmărirea lui Sava nu se făcu nici pentru motive religioase, nici pentru legături politice, ci supt cuvânt de malversații și mai ales pe temeiul pârilor ridicate contra lui, Sârbul, de unii nobili români, de un vechiu, sincer și une ori fanatic calvinism, cari-l bănuiau că el, călătorul de odinioară la Moscova, a rămas în sufletul său un nezguduit ortodox[2].

Că a fost un proces de moștenire a fondurilor, proces în continuare, o arată sechestrarea la Brașov în folosul Craiului, în Februar 1680, a cailor „Vlădicai valah"[3]. Sava căutase un refugiu la Munteni și, nu se poate vedea în ce împrejurări, fusese adus a se întoarce. Era bolnav la Bălgrad, în reședința sa, când un nou sinod, la un an după celalt, îl luă în cercetare. Apaffy era represintat prin „jurații și titorii" pe cari, după sistemul calvin, îi impusese Mitropoliei, un mirean: Pavel Enciu, și prin protopopii, câștigați de superintendentul calvin de acolo, din Bălgrad, și din regiunea dominată de Reforma religioasă: Deva, Vinț, Ormeniș. De la sinod se trecu la o comisie de judecată, în care protopopul de Vinț stătea lângă protonotariul prințului și lângă un pastor calvin.

---

[1] V. Iovan Radonić, *Grafut Gheorghe Brancovici* sârbește; v. și largul resumat, de d. Silviu Dragomir, în *Neamul Românesc Literar*, 1911, pp. 429 și urm., 445 și urm., 461 și urm., 476 și urm.). Încă de la 7 Iulie 1683 Gheorghe Brancovici ar fi căpătat titlul de baron de la Impărat; *l. ult. cit.*, p. 493. La Moscova, Gheorghe a putut să cunoască planurile panslaviste ale unui Crijanici; *ibid.*, pp. 461-2; P. P. Panaitescu, *Milescu.*

[2] Cf. și Lupaș, *Principele Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava Brancovici; Mem. Ac. Rom.*, 1913.

[3] Iorga, *Socotelile Brașovului, l. c.*, la această dată.

www.dacoromanica.ro

Din partea celorlalţi Români, cari ţineau la neclintita ortodoxie în legătură cu ţările libere şi cu Grecii aşezaţi în ele, era acel bogat negustor Pater Ianăş, şi el deci un nemeş, căruia i se dăduse ca urmaş unul din acei nemeşi calvinisanţi, un om de o cultură ce i-o învedereazâ şi scrisul, Iosif Budai, care se intitula de Piskincz[1], care-şi avea şi moşii în Ţara-Românească[2].

Condamnat, la 2 Iulie, Sava fu încredinţat pentru pedeapsă dregătorilor unguri, cari nu-l cruţară cu brutalitatea lor. Iar „Vlădica Iosif", Român adevărat, dar calvin de convingere şi de tradiţie, având ca înaintaş pe alt mitropolit, cel de pe lângă Barcsai, trebui să meargă însă, păstrându-se vechiul compromis, la Bucureşti pentru întărire.

Aici nu i se tăgăduiră cele cuvenite după datină, dar textul întăririi lui duhovniceşti cuprinde o aspră critică a celor hotărîte în Ardeal de Apaffy, căruia nu i se mai zicea numai Craiu, ci şi „cel ce domneşte acolo". Iar în judecata, sprijinită pe simple „năpăşti", a acelor „oameni slobozi", cari deci nu puteau fi opriţi în orice acţiune a lor, nu s'a dorit amestecul cui ar fi avut chemare a spune şi ei un cuvânt: „nepohtindu judecată de aiurea". Iosif e recunoscut, pentru că a fost ales legal de protopopi şi de creştinii cari sânt calificaţi de „pravoslavnici", ca să nu fie deci nicio bănuială de eresie, şi pentru că nici Scaunul nu putea să rămâie neocupat, „văduv" şi nici „nu putea cel mai denainte să-şi dobândească Scaunul", dar aceasta nu pentru păcatele lui, ci „pentru nenumăratele obiceaiuri şi tocmeale ce are respublica ţărăi Ardealului". Aceste „obiceaiuri şi tocmeale" le cunoştea bine Teodosie Ardeleanul, mitropolit al Ţării-Româneşti, dar, dacă e vorba şi de „respublică", se simte că a dictat altcineva decât un cleric, şi anume aceia cari, cu Constantin Cantacuzino în frunte, stăteau în jurul Domnului[3].

De şi i se dădu lui Iosif „zaconicul" cerut şi el îşi începu rosturile episcopale, afacerea nu era socotită de loc ca ispră-

[1] V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1376, no. MMDXX.

[2] Un „Istratie, nepotul lui Patri Ianăş de Belgrad". în Iorga. *Doc. Ard.*, II. p. 1396. no. MMDLXVIII.

[3] *Cronica Sfântă*, ediţia Ghenadie Enăceanu. Cf. Cipariu, *Acte şi fragm.*, pp. 234-5; N. Popea, *Vechea Mitropolie*, pp. 7-8.

www.dacoromanica.ro

Fig. 30. — Pagină de tipăritură de la Şerban Cantacuzino.

www.dacoromanica.ro

vită. Șerban scrise lui Apaffy, arătând că el ar fi avut dreptul să judece procesul, în Țara-Românească[1]. După stăruința lui Gheorghe Brancovici și a lui Radu Năsturel, acuma Ban de Craiova[2], Șerban încredință afacerea capuchehaielelor sale. Vom vedea îndată rostul lor, pe care-l cunoaștem dintr'o rară scrisoare ce ni s'a păstrat, cum, mai târziu, avem încă o asemenea revelație de diplomație românească, supt Constantin Brâncoveanu. In schimb, Apaffy trebui să puie la lucru, în toamnă, pe represintanții săi la Poartă[3].

Sava, care-și urmă activitatea pastorală[4], fu aruncat în temniță, în timp ce lui Iosif i se dădeau și teritoriile din Țara Oltului, a căror reservare, probabil pentru Mitropolitul muntean, am mai întâlnit-o cu câtva timp înainte[5].

Dar Domnul muntean lucra energic la restabilirea lui Sava, pe care-l considera ca pe *Mitropolitul său pentru Ardeal*. Căpeteniile nemulțămiților ardeleni, Csáky și Paskó, se învoiau la aceasta, ba chiar *„să lase în vechile drepturi și datine"*, scrie cel însărcinat cu aceste negocieri, nepotul domnesc Constantin Brâncoveanu, *„Biserica noastră din Ardeal"*, „să îngăduie legea ortodoxă, ce se zice de obște: românească în obișnuitele ei ceremonii vechi, cu liber exercițiu, după legile țării, și, dacă unele lucruri ar fi apăsate împotriva voinții lor (a Românilor), să facem a se aduce iarăși în starea de libertate veche, și anume, public, înaintea țării" (August 1681)[6].

Și Constantin Stolnicul merge la Constantinopol pentru această misiune. Pribegii unguri, ținuți cu ajutoare de la București, oferiau unchiului și nepotului moșiile ardelene Porumbacul și Sâmbăta[7].

Dacă Sava nu s'ar fi stâns îndată, fără să se poată fixa cu siguranță împrejurările în care se afla, această luptă pen-

---

[1] *Török-Mag. Allam. Okm*, VI, p. 97.

[2] Memoriile lui Gheorghe Brancovici.

[3] *Török-Mag. Allam Okm.*, VI, p. 101.

[4] Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 100.

[5] Cipariu, *Acte și fragm.*, pp. 60-70; Mangra, o. c, p. 173 și urm.

[6] După Petru Maior, *Ist. Bis.*, p. 80, nota, și Cipariu, *Archivu*, p. 652, Mangra, *o. c.*, pp. 179-80; parte în Iorga, *Ist. Bis.*, I, ed. a 2-a, p. 373, nota 3.

[7] *Török-Mag. Allam. Okm.*, VII, pp. 599-600; Iorga. *Sate și preoți*, pp. 177-8; *Despre Cantacuzini*, pp. XXIX XXX.

www.dacoromanica.ro

tru Scaunul bisericesc al Ardealului ar fi continuat de sigur.

In 1682 Iosif dispare, de altfel, prin moarte sau, foarte probabil, printr'o retragere care ar fi însemnat biruinţa dreptului ce-şi atribuia Domnul muntean.

In acelaşi an, *Şerban-Vodă se amesteca în afacerea Bisericii răsăritene, după exemplul lui Vasile-Vodă*. Nemulţămit, pentru motive necunoscute, de Patriarhul Iacov, care totuşi dăduse privilegiul mănăstirii Cotroceni, el trimetea, de la dânsul, din Ţara-Românească, pe fostul Ecumenic, Dionisie Seroglanul, o rudă a Cantacuzinilor, şi făcea toate silinţile ca să-l reinstaleze. Pentru aceasta lucra, cu mijloacele ştiute, capuchehaïaua Ienachi Porphyrita, *ale cărui rapoarte erau scrise româneşte de un secretar, el însuşi dictându-l în această limbă cu un accent grecesc care se simte în pasagiile copiate (ţ, în loc de č, s în loc de ş, mp pentru b)*. De şi Iacov „se muncia să-şi facă Patriarşia mucarer", să şi-o înoiască, — deci măsura luată pentru Domni devenise un obiceiu de Stat şi pentru şefii Bisericii —, el trebui să fie răpede învins.

Situaţia Domnului la Turci, unde se bucura de sprijinul necondiţionat al Marelui Vizir Carà-Mustafà, era aşa de tare şi de înaltă, încât, când mama lui, Doamna Elina, cu fiul, Mihai Spătarul, merse la Locurile Sfinte, ea ducea cu dânsa o mică oaste românească [1].

Lupta contra lui Apaffy continua. Porphyrita căpătase ordinul de a sprijini pe Csáky, şi el se lupta cu „Franţozii" lui Ludovic al XIV-lea, cari lucrau pentru inimicul Imperialilor. Dar i se spunea de Turci „că nu le este vreamea" şi capuchehaiaua credea că ei caută „să nu mai scormonească şi acì" [2].

Dar chestia ungurească, unde Turcii credeau să poată învia vechiul regat al lui Bocskai, în legătură cu întreaga politică europeană, în momentul marilor conflicte între Ludovic al XIV-lea, care-şi avea legăturile şi în Polonia, unde Sobieski asculta îndemnurile soţiei sale francese, Marie d'Arquien, şi

[1] Testamentul, în Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 104-10. Pentru suită şi intrarea în Ierusalim, la 26 April 1681, Papadopulos Kerameus. *Ἱερ. Βιβλ.*, II, p. 721.

[2] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 96-7

www.dacoromanica.ro

Imperialii slabului Leopold I-iu, ieşi încercarea lui Carà-Mustafà de a urma, contra acestuia, ofensivele Chiupruliilor şi de a lua acea Vienă, pe care n'o putuseră birui nici puternicele oştiri ale lui Soliman-cel-Măreţ.

Ţările româneşti se găsiră prinse în acest nou şi mare conflict[1].

Amândoi Domnii carii se uniau şi se pârau, Şerban primind tocmai atunci o nouă emigraţie moldovenească — acuma, boierii din Ţara-de-jos, Comisul Constantin, doi Scărlet, un Paladie, Preda, şi viitorul Domn Constantin Cantemir, tot lume mai măruntă[2], — se uniră cu Apaffy, contra căruia lucrase aşa de mult Şerban, şi cu elementele revoluţionare din Ungaria-de-sus, în fruntea cărora se ridicase Emeric Tököly, a cărui soţie era văduva lui Rákóczy, — Tököly, acest îndărătnic urmăritor de coroană, pe care va ajunge să-l sprijine, cu toţi aderenţii lui, ducându-l şi în Ardeal, pe lângă Apaffy, într'o calitate regală, principatul muntean.

Adunarea trupelor se făcu la Alba Regală, şi tributarii, ce se înfăţişară Sultanului, care nu merse mai departe, Carà-Mustafà luând expediţia asupra sa, nu urmară acelaşi drum. Duca străbătu Ţara-Românească, apăru la Braşov[3], apoi Banatul, răsărind la Caransebeş şi la Lugoj, care nu mai văzuseră Domi români: un informator a lăsat într'o cronică moldovenească menţiunea acestei călătorii militare, pe la Solnoc până la Tisa, pentru a lua calea Budei. Numai acolo se întâlni Şerban-Vodă, care pornise mai înainte[4]. Plecat la 1-iu Maiu[5], Duca era cu Turco-Tatarii la Viena în ziua de 15 Iunie[6]. Domnul muntean ar fi propus să se capete şi îngăduinea de a se întoarce, cu atât mai mult, cu cât se auzia de întrarea Polonilor în Moldova, dar vecinul său ar fi stăruit că e a se

---

[1] V. şi Iorga, *Studii şi doc.*, XI, p. 132 şi urm. şi pentru împrejurările de politică generală).

[2] N. Costin, pp. 25-6. De la el va fi venit pâra că Duca nu e politiceşte sigur; Iorga, *Studii şi doc.*, XI, p. 134, nota 2.

[3] Iorga, *Studii şi doc.*, XI, p. 135.

[4] Iorga, *l. c.;* Kogălniceanu, *Letopisiţe*, III, p. 79.

[5] N. Costin, p. 25.

[6] *Ibid.*, p. 79.

www.dacoromanica.ro

îndeplini o datorie militară care va aduce neapărat după dânsa răsplata ei[1]. La Viena nu li se dădu altă sarcină decât aceia de salahori[2].

Și Apaffy, pe care nu-l va fi suferit Tököly, fu oprit în cale, ceilalți îndreptându-se, împreună cu Tatarii, spre Viena.

Asupra contingentului românesc în această campanie n'avem știri precise. Indirect se află că Șerban a trebuit să ducă supt steagurile sale rămășița dorobanților și seimenilor, câte o mie de oameni, când socoteala nu se face pe „cruci", adecă pe grupe, apoi ceva roșii de țară, o mică trupă de Nemți, în afară de ce avea calitate militară supt fiecare dintre boierii mari[3]. La Duca erau „călărășimea și lefecii și curteni și hânsari", afară de ce represinta și aduceau boierii și mazilii și afara de Cazacii din Ucraina, element nou, venit la Hatmanul lor[4].

Aceste trupe, în deosebire de cele întrebuințate în celelalte campanii în Ungaria imperială, nu avură nici o adevărată întrebuințare militară. Ce s'a atribuit lui Șerban singur, și nu lui Duca, în ce privește o orientare politică mărturisită, e numai o greșală de interpretare. Așezându-se lângă o pădurice, un *Hölzl*, al cărui nume a păstrat pe acela al Românilor, el trebuia să aibă un loc unde să se închine și astfel a pus să se ridice acea cruce, care, cu un antimis de-asupra, permitea, după datinele noastre, celebrarea liturghiei. Catolicii găsiră apoi acest semn al creștinătății și astfel se creă legenda Domnului creștin care ar fi cutezat să înfrunte urgia stăpânilor săi, scoțând, sfidător, înainte dovada simpatiilor sale[5].

După o lungă și cu totul neașteptată resistență, care dură două luni de vară întregi, populația însăși ajutând în luptă pe contele de Starhenberg, ajutoarele veniră în sfârșit, regele

---

[1] *Ibid.*

[2] Iorga, *l. c.*, p. 136. Ei fac poduri și aduc servicii de cărăușie; *ibid.*

[3] Raportul catolic, citat, din Engel și *Mag. Istoric*, V. Cf. Otto Brunner, *Oesterreich und die Walachei während des Türkenkrieges von 1683-1699, în Mitt. des österr. Instituts f. Geschichtsforschung*, XLIX 1930, p. 276, nota 9.

[4] Neculce p. 216.

[5] V. Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 137 și urm. S'a arătat acolo forma românească la care corespunde cea latină.

www.dacoromanica.ro

Poloniei putându-se uni cu Impăratul după o bătălie în care Turcii, încurcaţi prin şanţuri ca altă dată la Hotin, arătară că nu pot schimba sistemul militar căruia-i datoriseră biruinţile lor de odinioară. Retragerea se făcu în ordine, dar bătrânul fost Paşă de Silistra, vechiul amic al Cantacuzinilor, trebui să plătească înfrângerea cu capul său albit.

De ce sentimente era însufleţită oastea de supt steagurile muntene o arată însemnarea pe o carte de rugăciuni latină, „veche şi grea", răscumpărată de la Tatari: se înseamnă, la data de Maiu, cum „creştinătatea au bătut toată puterea turciască, şi i-au gonit cu mare ruşine d'acolò, luându-le şi toată avuţia şi armele, cap oştilor tut[u]ror creştineşti fiind Ioan al treilea, Craiul leşescu, din rodul Sobieştilor, şi Carol, duce al Loteringhiei, ce era şi cumnat fiind preaînnălţatului [Leopold] celui de'ntâi, Inpărat al Romanilor"[1].

Din 13.000 de oameni ai celor trei stăpânitori dunăreni[2], puţini lipsiră la întoarcere. Şerban îşi regăsi ţara în linişte, dar Duca plăti păcatele sale faţă de boieri, Moldova revenind la starea de spirit şi la decisiunile din 1673.

Se aduse la îndeplinire planul din acel an, iscălit de Ştefan-Voďă Petriceicu, dar ieşit fără îndoială dintr'un gând care, cum am spus, pare a fi fost al lui Miron Costin însuşi. Fostul Domn pornise pe căpeteniile pribegilor vacanţi, din categoria de boierinaşi, de mazili doritori de aventuri, ca Smucilă şi Moţoc. Tărziu în toamnă ei se aflau, nu în Bugeac, unde se vor coborî Cazacii lui Kunicki, fost dregător la Bohoslav al lui Duca[3], care prădase agonisita acestuia şi venise pe la Soroca, stârnind pe vechii nemulţămiţi basarabeni, apoi şi pe Codreni, în Bugeacul acesta, găsit gol de Tatari, ci la Chipereşti pe Jijia, lângă Iaşi. De acolo ai lui Petriceicu se adresau, la începutul lui Decembre, lui Cantemir şi altora din-

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, XI, p. 141.

[2] Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 95, no. 2. Autorul raportului frances crede că, dacă s'ar fi urmărit Turcii până la Belgrad, tributarii, „tiranisaţi", s'ar fi unit cu creştinii. Situaţia prinţului ardelean se apropia aşa de mult de a Domnilor noştri, încât Guilletière, în cartea sa *Athènes* (1675), numeşte pe Rákóczy „hospodar ou prince de Transilvanie"; p. 392.

[3] „Era inductar *(sic)*, pus de Ene Hatmanul la Bohoslav, de spre Nipru, la graniţă"; Nicolae Costin. p. 27.

www.dacoromanica.ro

tre exilaţi, invitându-i să vie şi ei la opera cea mare a liberării: „să fărâmăm păgânul, să ni răscumpărăm pământul nostru, care dentr'însa *(sic)* ne străinaseră păgânii“ [1]. Adunarea duşmanilor stăpânirii turceşti se făcu la Chişinău şi aici se încheie o unire politică între Moldoveni şi Cazaci cu totul alta decât aceia pe care o realisase în 1681 Duca, al cărui guvernator peste Nistru fugise. Se făcu un jurământ de luptă între ai lui Petriceicu şi între ai Hatmanului numit de Sobieski. Viind acum asupra Bugeacului, ei reuşiră să biruie pe begul de Bender, cu un tovarăş, şi pe locţiitorul Agăi tătăresc al Mării. Kunicki laudă vitejia pe care o dovediră pribegii moldoveni. Benderul arse, şi cete creştine apărură la Cetatea-Albă [2]. Răsunetul acestor lupte era aşa de mare, încât, la sfârşitul lui Novembre, Câmpulungenii puteau scrie vecinilor lor din Bistriţa: „Măria Sa caşteleanul, Voivoda Cracovschi, căte cetăţi au fost pre prin Cameniţi“, — altă oaste polonă, oficială, — „şi tot olatul, l-au fărmat. Iar Cazacii au călcatu tot Crămul şi Bugiagul şi au luat Tighenea, şi avem nădejde pre milostivul Dumnezău să fie pre voea creştinilor, să se potegnească păgânu care ne-au călcat pre noi... De Petriceico-Vodă [veti] ştii că cărţile i-au vinit pre la toate târgurile, şi pre la toate satele au vinit, şi avem nedejde pre Dumnezău, peste puţintè vreme s'i vie şi Măriia Sa la Scaun“ [3]. Dar luptele care urmară între Savin, de o parte, cu Moţoc, şi, de alta, grupele de Tatari cari se întorceau plini de pradă arătară iute ce puţină soliditate puteau să aibă asemenea isprăvi [4]. Kunicki isprăvi cu hotărîrea de a nu mai lucra niciodată cu Românii [5].

Doamna Anastasia trecuse la Munteni, unde, în ţara lui

---

[1] I. Tanoviceanu, în *Archiva* din Iaşi, VIII, pp. 715-6, şi raportul lui Kunicki din Bender, 7 Decembre, după Lünig, la Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², p. 28, pe lângă raportul din Hurmuzaki, IX, pp. 307-11. Alte ştiri, în Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă,* p. 236. nota 2. Foarte sigure cele din Nicolae Costin.

[2] Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă, l. c.*

[3] Iorga, *Doc. Ard.,* II, p. 1389, no. MMDXLVIII.

[4] V. amănunţita descriere din Nicolae Costin, p. 29.

[5] Zaborovschi, *Politica externă a celor trei Principate,* Bucureşti 1925, p. 51, nota 4. Cf. şi Iorga, *Studii şi doc.,* XI, p. 141 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Şerban-Vodă, era ca acasă la dânsa. O părăsiseră toţi, cu toate legăturile ce avea cu neamurile boiereşti. E semnificativ că, în retragerea ispravnicilor de Scaun din Iaşi, paza oraşului o are unul din fiii lui Miron Costin, Ioan[1], care rămase, până la urmă, lângă Duca. După Neculce[2], Miron însuşi ar fi spus Domnului „să nu dea locul, ca pământul acesta este frământat cu sângele moşilor şi a strămoşilor noştri", ceia ce, ca o oprire de la exil, poate fi un adevăr.

Doamna se aşează însă la Brăila turcească[3]. Pe când Petriceicu venia la Suceava, apoi la Botoşani, unde-l întâmpinară boierii[4], Duca, ştiind ce neplăcută-i poate fi întâlnirea cu Şerban, venia prin Ardeal, unde alergaseră, de frica lui, Nicolae Racoviţă, Toader Iordachi şi Gheorghiţă Ciudin, fruntaşi boieri ai ţării. Venia pe această cale, de şi Apaffy-l bănuia, — şi i-a şi spus-o , *„precum au umblat Duca-Vodă să fie Craiu"*[5]. In loc să meargă prin Ţara-Românească, unde aştepta numai duşmănia, el se despărţi deci de boierii cari, ca Gavril Costachi şi Ioan Racoviţă, apucară pe pasul Buzăului[6], şi între în Moldova pe la Oituz. Se opri la moşia Doamnei Dafinei, Domneştii, în Ţinutul Putnei, pe când în Iaşi se aşeza Domnia rivalului său. Oastea pe care o adusese din expediţie neplătită, începu să se împrăştie[7], şi restul era nesigur. Un „podghiaz", după sistemul căzăcesc, supt Bainschi, nepotul lui Petriceicu, putu veni deci să aresteze pe Domnul părăsit.

Cum nici Domnia lui Petriceicu, care se adresase şi la

[1] Nicolae Costin, p. 27.

[2] P. 220.

[3] Cu dânsa era şi familia; fiii. Constantin. Matei şi Ştefan. fetele: Ecaterina, Ileana, Sanda, Maria, Safta şi Anastasia; v. Nicolae Costin, p. 33.

[4] Hurmuzaki, IX, p. 310. „Tilgrotinum", locul luptei, pare a fi dispărutul Tintul, pentru care v. Şt. Ciobanu, în *Rev. Ist.*, V, pp. 85-7.

[5] Nicolae Costin, p. 28.

[6] Conducătorul lor e un Gvarfas István, cu care aveau legături; *ibid.*

[7] V. şi Neculce, p. 219: „Oastea Ducăi-Vodă, fiind supărată, de la Sfântul Gheorghie până la Sfântul Nicolae". Rămăseseră la el doar câţiva seimeni şi Tatari lipcani, din Polonia; *ibid.* Neculce face şi socoteala acestor puţini ostaşi; p. 220.

www.dacoromanica.ro

Ţar[1], nu mai avea siguranţă după apariţia Tatarilor noului şi energicului Han, se începu şi retragerea Domnului nou, căruia-i fu adus la mănăstirea Dragomirna Domnul de odinioară, care merse, apoi, ca prisonier al regelui, la Liov, unde avuse până atunci atâtea şi atât de mari legături de afaceri. In August al anului următor, el era la Jaworow, de unde scria lui Apaffy[2]. In Mart 1684, pe când ofiţeri poloni se instalau în cetăţile moldoveneşti, Ştefan-Vodă îşi încheia „a doua Domnie", nerecunoscută, şi părăsia pentru totdeauna Moldova[3].

O nouă stăpânire a lui Dumitraşcu Cantacuzino căzu, după un an şi trei luni, înaintea refusului boierilor de a-i sta la îndemână[4]. Negăsindu-şi prieteni, de şi-i căuta cu tot felul de îmbunări, el se încredinţă cu totul fiului lui Iordachi Cantacuzino, căruia i se zicea curent „Toderaşcu Iordachi"[5]. El nu plecă însă fără ca, de şi „tiran fricos", să fi lăsat jertfe printre aceştia: lângă un Brăiescu, Mare Jignicer, pătimi astfel şi cineva pe care-l cunoaştem printr'un şir de frumoase scrisori, ca Vornic de Câmpulung, Toader, fiul lui Nacu, credinciosul boier al lui Gheorghe Ştefan; In Februar 1684 el arăta, de la Câmpulungul său, că, Turcii şi Tatarii fiind învinşi, „avem nedejde după Dumnădzău să-i dovedim"[6]. El muri „spânzurat de mâni", după cumplitele exemple de la Turci[7].

In această acţiune a lui contra boierilor el putea găsi o

---

1 Silviu Dragomir, *Contribuţii, l. c.*, p. 1109.

2 *Török-Magy. Allam-Okm.*, VI, pp. 476-7. Cf. Constantin Căpitanul, p. 207, nota 2.

3 Pentru operaţiile polone în 1684 şi 1685 amănunte în *Studii şi doc.*, XI, p. 147 şi urm.

4 V. ştiri de la Câmpulung despre întrarea lui Petriceicu în ţară şi „ieşirea la Galata" a lui Dumitraşcu, în Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1389-90, no. MMDL. Dumitraşcu la Galaţi; *ibid.*, p. 1393, no. MMDLX.

5 Neculce, p. 228. Dar tot acesta merse apoi să-l pârască la Constantinopol; *ibid.*, p. 229. El moare acolo, şi Şerban îi aduse oasele spre îngropare la Bisericani; *ibid.*, pp. 229-30.

6 Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1390, no. MMDLIV. V. şi *ibid.*, pp. 1391-2, no. MMDLVI. In locul lui se aşează apoi la Câmpulung tot un Moldovean, Gavrilaş.

7 Nicolae Costin, p. 34.

www.dacoromanica.ro

îndreptățire în hotărîrea acestora de a nu-l răbda. O altă scrisoare din Câmpulung, în vara anului 1684, după ce arată vălmășagul continuu al prădăciunilor, adauge asupra dispoziției de spirit a boierimii: „Eșiră pre Prut trei mii de Leș pre taină, ca dor vor putia prende pre Dumitrașco-Vodă, iar Dumitrașco-Vodă au ieșit din Eși la Țuțura... Și se știți Măriile Vostre că e covântul boerilor: cum se va clăti Vodă den Eșe, toțe se-l lase[1]. De fapt, cel care-și petrecea cu „fata de rachieriță" de care vorbește cronica, Doamna fiindu-i rămasă și data aceasta la Constantinopol, prefăcuse în grosolană copie a lucrurilor unui Imperiu decăzut ceia ce fusese prin Radu Mihnea o măreață imitație a Apusului și prin Vasile-Vodă o copie a Imperiului bizantin. Merse așa de departe în această contrafacere, încât ridiculul bătrân introdusese în Moldova ca îndeplinitori ai voinților sale *avgii*, ca „vânătorii" Sultanului[2].

Seraschерul Soliman, care se afla la Isaccea, războiul cu Polonii continuând, întrebă deci pe pribegi și, în puterea unor vechi legături cu modestul răzeș fălciian Constantin[3], căruia i se zicea Cantemir în amintirea Suveranului tătăresc al Bugeacului, numi Domn al Moldovei pe acela care, mânat de patima vitejiei peste Nistru, fusese câtva timp ofițer polon, pentru ca să ajungă apoi în ranguri până la rostul de Mare Clucer al lui Duca-Vodă[4]. *El trebuia să participe, ca apărător, la războiul pe care-l deschise Sobieski pentru a îndeplini ceia ce fusese visul Ardeleanului Ștefan Báthory: Polonia până la Dunăre.*

Era răsplata unuia dintre aceia cari înviaseră între Moldovenii tiranisați, vechea vitejie. Monarhia nu mai prindea decât pe câțiva credincioși ai Casei lui Dabija și câțiva legați prin interese de „negustitorul" Duca: astfel Miron Costin și Constantin Ciobanul, Mândria moștenită de la Vasile-Vodă

---

[1] Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1397, no. MMDLXX.

[2] *Ibid.*

[3] Stângacea iscălitură de boier a acestui ostaș necărturar, în Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 25.

[4] V. Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii*, ed. Iorga. După Nicolae Costin, el ar fi fost de la Tabac, în Bugeac.

www.dacoromanica.ro

se părea un lucru exagerat și ridicul. Așa când Neculce spune că Duca „se ispitia să fie Craiu în Țara Ungurească și un fecior a lui în Țara Moldovei Domn și alt fecior Domn în Țara Muntenească și ginere-său" — Ștefan-Vodă — „Hatman în Ucraina: el își ținea lucrul prea sus. Curtea lui, masa lui, cheltuiala lui ca un Craiu ținea"[1]. Și cronicarul știe bine de unde-și luase Duca modelul: „Când ieșia afară în norod, tot posomorât căuta, ca să ieie oamenii de frică, că el apucase învățătură de la Vasile-Vodă, fiind Cămaraș Mare la Vasile-Vodă"[2]. Când Dumitrașcu Cantacuzino încercă aceleași metode, el ridică toată țara împotriva lui, și de aceia, la plecare, i se făcu un alaiu ca acel. pe care Vornicul Lupu, viitorul Vasile-Vodă, i-l pregătise lui Alexandru Iliaș. Pe când, în înțelegere cu Turcul care aducea fermanul de mazilie, el „arăta fantasie de ziceau surlele și trâmbițele și băteau dobele..., noroadele tot îl suduiau și-l hatcăiau și aruncau cu pietre și cu lemne după dân ul". Un boier de a doua treaptă, Toader Fliondor Armașul, își bătea joc în chipul cel mai crud de Grecii lui Vodă[3].

Mijloacele de asprime crudă nu mai erau în stare să asigure ascultarea. Un individualism setos de aventuri prindea tot mai mult spiritele. In curând fiecare dintre emigrați venia din locul unde se ascunsese și-și căuta isprăvi și pradă unde nemeria, o stare de anarhie întinzându-se asupra țării întregi, iar vitejii îndreptățindu-se prin riscul ce luau asupra lor, pentru orice încercare a lor. Vechiul tovarăș Cantemir va trebui să caute deci, în același timp când ajuta pe Turci contra Polonilor lui Jablonowski une ori și, de obiceiu, contra „rohmistrilor" și „horunjilor" din cetăți, să aducă la liniște pe aceia cu cari odinioară vânase și el norocul supt un steag străin de aventură.

Alături de vitejii pe cari-i găsim de acum înainte pretu-

[1] P. 222.

[2] *Ibid.* Își cănia barba ca și Vasile: „pe atâta se cunoștea că nu avea acătare minte sau frica lui Dumnezeu".

[3] Neculce, pp. 228-9. Neculce-și aduce aminte cu acest prilej de casul precedent din Moldova și de pățaniile Grecilor la Munteni. El este și contra sistemelor lui Vasile, ca acela de a împovăra pe boieri cu datorii: „Așa sânt de bune boieriile în țara Moldovei, de la Vasilie-Vodă încoace"; *ibid.*, p. 230

www.dacoromanica.ro

tindeni şi ale căror isprăvi vor trebui urmărite, se crea prin neizbânda definitivă a Domnilor de la Poloni, în locul cărora Sobieski pare că s'a gândit îndată să aşeze o francă guvernare străină, contra ideii căreia s'a ridicat însă ţara [1], şi *un partid polon al emigraţiei,* care nu exista mai înainte, Polonii fiind adese ori criticaţi pentru anume defecte de temperament. Cu Petriceicu, pe care nu-l chemară cu toţii şi pe care unii îl şi combătuseră, din credinţă pentru Duca-Vodă, erau nu numai boierinaşi bătăioşi, ca Savel Zmucilă, căruia i se zicea în batjocură şi Smucicâne, ori Ciudin, tovarăşii de odinioară ai lui Cantemir contra Tatarilor, ci şi boieri de calitatea lui Miron Costin, care era acum Mare Logofăt, a lui Ilie Drăguţescul, pe care l-am mai întâlnit, a lui Apostol Catargiu, care fusese de curând lăsat ca ostatec în străinătate de Duca [2].

Anul 1685 se isprăvi pentru Moldoveni cu o ţară fundamental prădată. „Podghiazurile" o străbăteau întreagă, mai ales în partea dintre Siretiu şi munte: „Dea la târgu de la Piiatră în sus", scrie Toader Nacu, „au lăsat [Leşii] numai pământul. Craiul au dat voe oştilor cea ernedză pe margine să tot prade în ţară" [3]. Şi acelaşi corespondent va adăugi, în primăvara anului 1686: „Nu ştim de atâţia ai cea este plugul, dea răul păgânilor şi a ceor nevoi destule" [4].

Faţă de stările de lucruri din Moldova, Ţara-Românească, unde Şerban strângea lângă dânsul cât mai mulţi pribegi moldoveni, ca Buhuş şi Costăcheştii [5], putea fi considerată ca fericită. Va fi mândru şi de schimbarea din Moldova pe care şi el o adusese contra Cantacuzinului duşman, crescut în mediul constantinopolitan ca un „geambaş de cai de la Fanar, din Ţarigrad [6]", Cantemir îi promisese a se mântui de

[1] V. Iorga, în *Revue hist. du S.-E. eur.,* X, p. 287 şi urm.

[2] Neculce, p. 224. La Munteni rămânea numai Buhuş, apărătorul lui Duca în ultimele zile. El muri la Ruşii-de-Vede; *ibid.,* p. 225. V. şi Meteş, *l. c.*

[3] Iorga, *Doc. Ard.,* II, p. 1399, no. MMDLXXXVI.

[4] *Ibid.,* p. 1401, no. MMDLXXXI.

[5] Neculce, p. 224.

[6] *Ibid.,* p. 225.

www.dacoromanica.ro

Rusetești, dușmanii Domnului muntean[1]. Căci, spune aceiași mărturie, întemeiată, a lui Neculce, căruia, înrudit cu Toma și Iordachi Cantacuzino, nu-i erau ascunse gândurile celor mari ai vremii sale, *„gândul și gătirea lui Șerban-Vodă era să fie el Împărat în Țarigrad*[2].

In urmărirea acestui gând, cum de altfel putea să fie vorba pentru moment, el asistă întâiu într'o stare de prudentă rezervă față de necontenitele cuceriri care dădeau Casei împărătești a Habsburgilor moștenirea vechilor regi ai Ungariei. Nu încercă vre-o acțiune nici când Sobieski, fără să aibă însă o înțelegere cu aceia pe cari-i ajutase la 1683 să despresoare Viena, se hotărî să ieie în stăpânire Moldova, care nu era cuprinsă numai ea, ci până și Ardealul, în marile lui planuri de viitor[3].

Biruitorul lui Carà-Mustafà visa, în vara lui 1684, primind soli români din ambele țări, de un drum drept de la Hotin până la gurile Dunării; din Țara-Românească ar veni ducele de Lotaringia, care cucerise tocmai cetatea Vácz și merse la asediul Budei, unde nu va reuși. Se vorbia, în această mare pornire optimistă, de luarea Constantinopolei cu o flotă venețiană ce s'ar înfățișa la Salonic[4]. Și Venețienii ajungeau să știe că *„Valahii, și ei creștini schismatici, cari se laudă că-și trag originea din Italia și de aceia până astăzi vorbesc (de și stricat) limba italiană, ar putea face, dacă ar avea ajutorul creștinilor, ca unii cari au cei mai buni cai din Europa și din Asia, nu puține întreprinderi contra dușmanului comun, cum s'a văzut bine în trecut“*, și *„cu acești Valahi sânt și Bogdanii, Moldovenii, cari se întind până la Marea Neagră, lățindu-se de la Dunăre la Nistru“*[5]. Dar până în toamnă nu se făcu nimic.

[1] Aceștia erau rude după mamă cu Domnul muntean; *ibid.*, p. 227.

[2] *Ibid.*, p. 277. Totuși un sol al lui Șerban la Cantemir în Iași e pomenit; Constantin Căpitanul, p. 209. Pentru stăruințile contra lui Dumitrașcu-Vodă pe atunci; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1405, no. MMDXCI.

[3] Pentru expediție, după mai multe izvoare polone (Dupont, Zaluski), Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 237-8.

[4] Iorga, *Studii și doc.*, XI. p. 150.

[5] *Ibid.*, p. 150, nota 3. Cf. Zaborovschi, *o. c.*, p. 58 și urm. (cu foarte multe știri mărunte și zvonuri simple).

www.dacoromanica.ro

In această vară a anului 1684 o samă de boieri chemară pe Poloni în țară. Ei cereau întâiu păstrarea noei religii de care nu înțelegeau să se despartă pentru a cădea în catolicismul polon, și cereau apoi privilegiile „boierilor, curtenilor, hânsarilor, darabanilor și a tuturor celor cu moșie". Vecinii fugiți peste granită se vor restitui. Și, dacă lucrurile ar merge rău, se va acorda un adăpost celor ce s'ar primejdui după încheiarea păcii[1].

Știrile de la Câmpulung anunță, în August 1686, apariția regelui la Prut: „Craiul leșescu au venit în țară până la un târg ce să chemă Ștefănești... Iară alt Domnu nu au pus"; adauge Toader Armașul, vornic în acest punct de observație, dar acuma fugit, de „tâlhari", la Dorna, care se aștepta la o nouă Domnie de la Poloni a lui Ștefan Petriceicu, acuma părăsit cu totul, lăsat să mucezească în vre-un colț de Polonie[2]. La Ștefănești găsim pe eroul polon în ziua de 9 August[3]. Oastea regală, cu totul nepregătită pentru o campanie în ținuturi pustii, adesea cercetate de secetă, mergea spre Bugeac, înoind, în dauna prestigiului șefului ei, expediția zgomotoasă, crunță, dar fără resultat, a lui Korecki și a pribegilor. La 16 Septembre, într'o scrisoare către un mare demnitar ardelean, Teleky, regele recunoștea greșeala sa; pretutindeni deșertul ars de soare, „cenușă și cărbuni". De nicăiri nu răsăria vre-un dușman. Tatar sau Turc. Polonii muriră literalmente de foame în acest ținut de stepă arsă[4].

Intrarea aceasta în Moldova nu se făcu fără negociații pe care le resumă, se pare, Dimitrie Cantemir, în prezentarea vieții părintelui său[5] I s'ar fi amintit Domnului prezența lui în rândurile ostașilor poloni, i s'ar fi făgăduit că, dacă el primește pe rege ca prieten, își unește oștile cu dânsul

---

1 I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, pp. 151-2, no. LXXVIII.

2 Iorga, *Doc. Ard.*, I, p. 1304, no. MMDXC.

3 Nu e vorba de Iași, cu toată vechea echivalență între „Stepanovetia" și capitala Moldovei. Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 238 și nota 1. Am văzut că scrisoarea lui Toader Armașul fixează distanța între cele două localități.

4 Arătarea izvoarelor, *ibid.*, nota 2.

5 *Un raport citat de d. Zaborovschi arată că de la Roma se recomanda păstrarea ca membru al regatului (alături de Polonia și Lituania), a Moldovei, căreia i s'ar fi adaus Ucraina.*

www.dacoromanica.ro

şi se porneşte contra Constantinopolului (!), va fi recunoscut ca Domn creditar al ţării, dar şi ca membru al Consiliului şi al Dietei regatului, rostul lui rămânând altfel neschimbat[1]. Răspunsul ar fi fost că, de şi are sentimentele cuvenite pentru creştini, îl reţine grija fiului ce este la Poartă şi pregătirile mari ce se fac de serascher şi de Tatari, gata să prade din nou, sălbatec, Moldova. Numai succese militare importante ale regelui, *care mai dles ar trebui să curăţe Bugeacul,* ar face pe bătrânul Domn sa-şi jertfească şi fiul. Altfel, va aprovisiona în secret pe rege, fără a se uni cu oştile lui[2].

Atunci Sobieski, care nu mai avea la îndemână pe Petriceicu, ar fi întrat în negociaţii cu Miron Costin, de curând întors în ţară, unde fiii lui fură aşezaţi în slujbe, iar una din fete măritată de Domn, şi cu fratele lui, Velişcu, care, găsit în ţară de noul stăpânitor, fusese, de la început, aşezat ca Hatman, demnitate pe care o păstră, de şi se luaseră măsuri de supraveghere. Se încercă şi o răscoală a ostaşilor. De fapt, în primăvara anului următor regele primia scrisori cifrate de la „Mironaşco", care cerea să fie scos de la Câmpulung fulgarul Alexandru Davidel, acuma un Davidenko[3], şi să se fortifice de Poloni, cu ajutorul Moldovenilor chiar, Suceava, Neamţul, Romanul, Bacăul şi Iaşul, pentru ca, Moldova fiind cucerită, ea să se poată apăra[4]. Şi, totuşi, Miron Costin consimţi să primească, de la Domn, pentru a stârpi hoţii, starostea de Putna[5].

Constantin-Vodă se retrase cu boierii şi oastea în Moldova-de-jos, deocamdata la Iepureni. Aici el se feri să ia o hotărâre fără să întrebe pe boieri dacă să meargă la Turci sau să aştepte pe Poloni. In numele unui întreg partid, Gavriliţă Costachi, fostul pribeag la Şerban, şi Constantin Ciobanul se rostiră pentru ultima alternativă[6]. Domnul dădu voie oricui să meargă la Sobieski, dar el crezu că numai

[1] După un raport în Iorga, *Studii şi doc.,* XI, p. 163, Cantemir ar fi fost acela care ar fi cerut trei diplome: pentru asigurarea sa, a clerului şi a ţării.

[2] D. Cantemir, *l. c.,* pp. 42-3.

[3] Iorga, *Doc. Ard.,* II, la acest an.

[4] I. Bogdan, *Doc. Pol.,* III, pp. 156-7, no. LXXXI.

[5] Nicolae Costin.

[6] După Nicolae Costin ar fi fost şi ideia unei direcţii spre Focşani.

www.dacoromanica.ro

prin legătura cu Turcii va putea să împiedece prădarea țării. Îl urmară toți afară de câțiva boierinași doritori de aventură și unii ostași cari voiau lupte[1].

Două săptămâni Ioan al III-lea, cruciatul polon, le petrecu în Iași, unde „benchetuirile" Domnului deprins a-și trăi larg viața au ramas în amintirea oamenilor. Fiul lui Vodă-Cantemir ni-a păstrat și cântecul prin care el își râdea de „fuga" Domnului Moldovei:

Constantine, fugi bine,
Nici ai casă,
Nici ai masă,
Nicc dragă jupănească,

la care bătrânul răspunse arătând că soție nu mai are de mult, dar gazdă bună pentru regalul său oaspete tot s'a priceput să fie. Și el adăugi și sfaturi care, din nenorocire pentru armata polonă, nu fură ținute în samă.

La plecare, după ce Iașul arsese din negligența soldaților poloni[2], Sobieski luă cu sine pe Mitropolitul Dosoftei, care crezu că trebuie să ducă și racla de argint cu oasele apărătorului Sucevei, Sfântul Ioan cel Nou. Mergând cu ele la Żolkiew, „Jolcfa" Moldovenilor, el începe o tristă viață de desțărare, tânjind în zadar de patria pentru totdeauna pierdută[3].

A doua zi după acest adevărat desastru militar al creștinilor de la Răsărit, cari crezuseră că ar putea sa ajungă până la Șerban Cantacuzino, ajutându-l să desființeze raiaua

[1] Dimitrie Cantemir amestecă aici incidentul încercării, din îndemnul lui Velișcu Costin, de a arunca pe Domn în Prut; *l. c.*, p. 45.

[2] V., pentru întrebarea, încă în discuție, dacă Iașul a fost aprins de Poloni sau din ordinul lui Cantemir, Iorga, în *Rev. hist. du S.-E. eur., l. c.* Un raport din Viena spune însă cu toată lămurirea: „l'insolenza de soldati accese il fuogo nelli tetti delle chiese greche, nelle quali erano ricovrati gli habitanti et il meglio delli toro haveri, e, perchè si vedeva difficoltà di preservare quella città e castello, si retirò il presidio e monitioni, per essere quel popolo di fede incerta". Unul din Viena: „ja er [der König]... hette vil mehre von den Seinigen die Statt Jassi einäscheren lassen"; Iorga, *Studii și doc.*, XI, pp. 169-70.

[3] Multe amănunte, cu dovezi documentare, în Iorga, *ibid.*, p. 161 și urm. Cf. Chowaniec, în *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj 1931.

www.dacoromanica.ro

dunăreană[1], Imperialii, stăpâni pe cea mai mare parte din Ungaria, se adresau lui Şerban însuşi, măgulindu-i marile speranţe.

El continuase legăturile sale cu oposiţia din Ardeal[2]. Totuşi izbutise, împotriva hotărîrii de a nu se mai recurge la un for străin[3], să impuie, la 1682, slabului Apaffy ca Mitropolit ardelean pe un Grec din Lacedemona, de sigur recomandat de Patriarhul Dosoftei. Acest Ioasaf Acachie fu ales la Sighişoara de un mare sobor cu caracter calvin şi întărit de dietă, dar el trecu munţii pentru a se face recunoscut[4]. Un sobor muntean „alegea şi hotăra" pe Mitropolitul ardelean ca şi cum nu s'ar fi petrecut nimic înainte[5]. Nu Ioasaf însuşi, care n'avea astfel de gânduri culturale româneşti, ci şeful protopopilor duşmani ai lui Sava, Ioan din Vinţi, închina, în 1687, o culegere de predici la îngropare, luate de sigur dintr'o lucrare ungurească şi, mândru de înoirea tiparului, acest represintant al „tuturor protopopilor şi cu tot săborul Românilor din Ardeal", intitula poetic *Sicriul de aur* acest dar literar făcut lui Apaffy la douăzeci şi trei de ani de domnie[6]. Ca formă, e un produs curat ardelenesc, şi aceiaşi prefaţă cere a se scusa unele cuvinte locale, „pentru că Românii nu grăim toţi într'un chip", fără a trage concluzia lui Simion Ştefan că tocmai de aceia trebuie alese cuvintele de întrebuinţare generală.

Se urmă, apoi, cu o „Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătoare" (1685), în care firește nu e nimic privitor la dogmă[7]. Data aceasta, închinarea e către Apaffy al II-lea, care-şi va serba în Blaj căsătoria cu o fiică de nemeş, şi acestui nenorocit tânăr, nerespectat şi fără niciun viitor, i se spune

[1] I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, II, Bucureşti 1914, p. 168, *Şi planuri asupra Ardealului; ibid.*

[2] V. şi Ştefan Meteş, *Şerban-Vodă Cantacuzino şi Biserica românească din Ardeal*, Vălenii-de-Munte 1915.

[3] Cipariu, *Acte şi fragm.*, pp. 257-63; Mangra, *Sava Brancovici*, p. 93 şi urm.

[4] Alexici, în *Revista teologică*, X, pl. 80; *Rev. Ist.*, II, pp. 80-5; Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XX, p. 223; *Condica Sfântă*, no. XVII.

[5] V. şi Iorga, *Ist. bis.*, I, pp. 374-5.

[6] Bianu şi Hodoş, *l. c.*, pl. 269 şi urm. Tiparul e făcut în unghiul calvinesc, la Sebeşul Săsesc.

[7] *Ibid.*, pp. 275-6, no. 82.

www.dacoromanica.ro

„Craiu iară din Craiu", ca asociat la stăpânire, fiind „Craiu ales". In numele unei Biserici rămase câtva timp fără păstor adevărat, republică de protopopi, vorbește tot Ioan din Vinți, „fericăciune poftind tuturor cetitorilor acelora carii ș'au ales pre Dumnezău partea lor". E în ceva mai mult de o sută de pagini un manual al bunelor purtări în toate împrejurările vieții, probabil după un original unguresc.

„Popa Ioan" își va isprăvi lucrul de tipar, cu care se mândria așa de mult, prin traducerea din slavonă, operă modestă, a cărții de rugăciuni sau „Ciasloveț" din Bălgrad, 1687, întinsă lucrare, de altfel, cuprinzând două sute patru foi. Data aceasta însă protopopul protopopilor are un stăpân, și acest Mitropolit „al Belgradului, și al Vadului, și al Maramureșului, și al Silvașului", ales în 1687 și sfințit în țara lui Șerban-Vodă poartă numele de Varlaam, care amintește doi capi de Biserică de dincoace, cărturari cu merite. Cu gând bun, Ioan din Vinți se îndreaptă spre cei „mulți cari cu dor merg la besearecă, ca să auză și să ica ceva mîngăiare sufletească, iar, neînțelegând, măhniți să întoarnă acasâ". Pomenind și pe Apaffy, el nu lipsește să sublinieze că situația noului Mitropolit e datorită „voii și porăncei" Craiului și „sfatului a tot săborul"[1]. Nimic care să amintească legătura cu Țara-Românească, spre care niciodată nu privise acest dârz cleric separatist cu apucături revoluționare.

Ce mai apăru la Alba-Iulia cât stătu încă în Scaunul bucureștean Șerban Cantacuzino e o mică adunare de rugăciuni pentru vecernie și utrenie, dând „rânduiala diaconstvelor și a văzglașenilor", lucrare după vechea tradiție, apărută supt scutul lui Varlaam, fără pomenirea acelui care înainte de dânsul hotărâse toate[2].

In tot acest timp însă acela care, ca și Duca-Vodă odată, ar fi voit să fie el „Craiu" în acest Ardeal supus unei mici nobilimi pe atât de arogante, pe cât de decăzute, ca avere și ca valoare politică, avea alte griji.

Trebuise o hotărîre în ce privia acel războiu unguresc, în care, pe când Polonii se imobilisau la Camenița sau mer-

[1] *Ibid.*, pp. 279-80, no. 84
[2] *Ibid.*, p. 280, no. 85

www.dacoromanica.ro

geau să se dogorească până la moarte în Bugeac, Habsburgii căpătau cele mai neaşteptate şi mai uimitoare victorii, cu armate greu alcătuite, supt comanda unor şefi împrumutaţi din Germania, ca ducele de Bavaria şi marchisul de Baden, din Franţa, cu ducele de Lorena, cu un Caprara, Caraffa, aşteptând pe un Eugeniu de Savoia din Italia supusă Austriecilor, ca un Veterani şi, pe urmă, un Marsigli. Capitala vechii Ungarii, Buda, era reluată, la 2 Septembre 1686, şi la 1687, în anul chiar când „popa" din Vinţi şi Vladica Varlaam puneau numele de Apaffy, pentru tată şi pentru fiu, pe frontispiciile lucrărilor lor tipografice, trupele ducelui de Lorena, pătrundeau în Ardeal, unde se căpătase actul de cesiune, la moarte, din partea Craiului fără putere şi fără prestigiu. Mihai Apaffy va merge la Viena şi va supune Impăratului, care făcu din fiul său în vrâstă de abia nouă ani, Iosif, un rege ales al Ungariei şi capătă de la Ardelean ca feudă pe viaţă, şi pentru fiul său, după dânsul, ţara pe care acesta o avea prin alegerea Statelor şi mai ales prin sprijinul atot puternic al Turcilor, cari, cu câteva luni în urmă, îl întăriseră solemn cu ceremonii mari, acordându-i şi succesiunea fiului[1]. Intors de acolo, ducele frances, duşman al regelui Franciei şi strâns legat de principalul inimic al acestuia, va răsbuna, în August, înfrângerea de la Mohács pe însuşi locul teribilei catastrofe. Noul Vizir Soliman, creatorul lui Vodă Cantemir, trebui să se retragă în grabă, Imperialii luând Essekul şi, supt generalul Dünewald, supuindu-şi cu Petrovaradinul, Valpó şi Possega, ceia ce cronicarul muntean numeşte „toată Slovenimea", adecă Sclavonia[2].

Necontenit Şerban avu grija Moldovei. Combătuse pe ruda sa ţarigrădeană, un vechiu duşman, pe care izbuti să-l distrugă, primia la dânsul pe pribegi, între cari şi Constantin Cantemir, cărora li zicea „frate" şi, prezicându-li Domnia, li-o şi prepara.

El văzu cum fostul său ocrotit a ajuns Domn şi cum ostaşul ce fusese totdeauna se pricepe să taie calea podghiazurilor care necontenit tâlhăriau prin ţară. In 1686 el câştiga o biruinţă în toată forma, în tovărăşie cu serascherul şi Hanul,

[1] O noteaza, destul de pe larg, Constantin Căpitanul, pp. 208-9.
[2] *Ibid.*, pp. 209-10

www.dacoromanica.ro

la Boian, contra unei adevărate trupe de expediție cu trei generali. Dimitrie Cantemir va putea scrie de victoria a „700" de Moldoveni, peste „7.000" de Poloni[1].

Șerban fusese chemat să ieа parte la această campanie, dar acela „căruia îi era scârbă și de mirosul turcesc", își zăbovi sosirea. Veni târziu la Iași, unde-l întâmpină, la Cetățuia, al doilea fiu al noului Constantin-Vodă, acel Dimitrie, botezat de Dumitrașcu Cantacuzino, care era să fie unul din scriitorii cei mai harnici și mai bine cunoscuți din întreaga Europă contemporană. Fiul de răzeș, pe care Cantacuzinul cu veleități imperiale îl trata de viitor ginere, cum se învoiseră de mult părinții, puta să anunțe Domnului muntean că biruința a și fost câștigată în acea margene bucovineană[2]. De aceia Muntenii nici nu merseră mai departe, ci după trei zile tabăra de la Aron-Vodă se și ridică pentru întors, fără ca măcar Șerban să se fi presintat înaintea generalisimului otoman[3].

De altfel, în fond, credința biruitorului nu fusese mai mare, Cantemir recomandase Polonilor să-și caute de Cameniță lor și, oricum, să aștepte ei pe Turci la Nistru în loc să se înfunde în Moldova, unde nu-i așteaptă hrana, ci ținuturi care vor fi pustiite de Tatari, în afară de faptul că se va putea produce o creștere a puterii turcești prin trupele de la Silistra și din alte părți peste Dunăre. La Boian el sfătuise pe Poloni să se retragă. Dar, atacat violent de Cazaci, fusese nevoit a da lupta care-i fu spre cinste.

Situația grea a celui care-și avea la Poartă ca ostatec fiul cel mare, Antioh, cu numele luat din legenda lui Alexandru-cel-Mare, nu fu înțeleasă însă de Poloni, cari-și închipuiau că se poate repeta contra unui astfel de om, vechiu ostaș priceput, ceia ce făcuse prin Baimschi contra lui Duca-Vodă, care-și trăia în captivitate ultimele zile de moșneag bolnav și singuratec. Incercarea unei „raite" conduse de Zaharowski în ziua de Sântul Gheorghe a anului 1687 nu izbuti. Domnul lăsă pe năvălitori să între în Iași și să se dea la petreceri prin cârciumi, pentru ca apoi să fie năpădiți și dis-

[1] V. Al. Lapedatu, *Jurnalul principelui Iacob Sobieski asupra campaniei polone la 1686*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIII,

[2] Dimitrie Cantemir, *o. c.*

[3] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

trupi sau prinşi, cele mai grele pedepse atingând numai pe Moldovenii întovărăşiţi cu dânşii[1].

In aceste împrejurări şi înainte de ultimele mari succese, Şerban trimese[2] la Impăratul pe călugărul italian Del Monte[2]. cu o scrisoare către Impărat, oferind a se da făţiş de partea lui (16 April 1687)[3]. El oferia prin acesta alianţa sa cu creştinii, al căror spor creştea necontenit. Răspunsul zăbovi. Leopold trimese Domnului Ţării-Româneşti, la 1-iu Septembre, îndată după lupta de la Mohács, pe clericul francez Antide Dunod[4].

Aceasta cere însă urmărirea de la început a unei asemenea politici.

Era aici un plan care pleca de la *o concepţie dacică a Bisericii romane, cum o întâlnim, în 1682 încă, la cardinalul Buonvisi*[5]. Indată după retragerea Turcilor de la Viena, vechiul client al lui Şerban, Csáky, trimes la Varşovia, trebuia să vorbească şi Domnului muntean, invitându-l să ajute causa creştină: i se răspunse că pentru aceasta trebuie ajutor de oaste şi bani[6]. La 1684 Mitropolitul Dosoftei anunţa că Şerban a făcut să se ucidă Turcii cari veniseră pentru tribut şi că e gata a trece de partea creştinilor[7]. Se ştia că el e rudă cu Patriarhul Dionisie şi se credea că ar putea înfiinţa prin acesta o răscoală a întregii creştinătăţi răsăritene[8].

Austriecii se gândiseră că, odată ce vechea Ungarie învia supt dânşii, admişi de Statele ungare, *Ţara-Românească ar*

---

[1] *Ibid.*

[2] *Mon. Comit. Trans.*, la acest an; Iorga, *Cronicile muntene*, pp. 127-9.

[3] Hurmuzaki, V, n-le cxxx-i.

[4] Iorga, *Gen. Cant.*, pp. 214-6.

[5] V. Brunner, *l. c.*, pp. 277-8 (misiunea lui Csáky şi la 1684); Zaborovschi, *o. c.*, p. 17; I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a ţărilor române la sfârşitul secolului XVII*, Cluj 1933.

[6] Zaborovschi, *o. c.*, p. 44, nota 4. Cf. şi *ibid.*, p. 57 şi urm. Era vorba şi de restituirea lui Petriceicu; *l. c.* Relaţii ale lui Csáky cu acesta; *ibid.*, p. 51, nota 4.

[7] Silviu Dragomir, *Contribuţii*, *l. c.*, p. 1202

[8] Zaborovschi, *o. c.*, p. 58 şi nota 1

www.dacoromanica.ro

trebui, pur și simplu, adaușă la acest regat[1]. Ardealul și-l reservase Csáky, îl aveau cei doi Apaffy și-l spera Tökölу: era, de sigur, prea de vreme pentru manifestarea unor astfel de intenții cu privire la provincia vecină[2].

Atunci, în Februar 1685, se trimete din Viena în aceste părți Iesuitul francez Antide Dunod[3]: el aducea lui Apaffy *și lui Șerban proiectul unei alianțe perpetue cu supușii de o potrivă față de regele habsburgic al Ungariei, cele două provincii autonome ale lui Leopold I-iu vor fi de acum înainte cu același regim economic și financiar, ele se vor ajuta militar; se recomanda și unirea celor două dinastii prin legături de familie*[4]. Nu cunoaștem răspunsul precis, în acel moment chiar, al lui Apaffy, dar în April Dunod știa condițiile Domnului muntean: dacă Imperialii ieau Timișoara și-i dau 10.000 de oameni, el li se alătură cu 50.000 de oameni și merge drept la Țarigrad[5]. Până la atingerea unor scopuri așa de înalte și de grele, *Șerban propune lui Apaffy*,

[1] *Ibid.*, nota 3.

[2] V. recomandațiile lui Buonvisi. cu privire la amândouă aceste țari; *ibid.*, p. 58 — Prin această cruciata Ardealul a ajuns să fie cunoscut foarte bine în Apus. In expunerea sa de la 1689, Vanel zugrăvește Sibiiul cu ziduri și șanțuri, cu Jocuitori „generoși și plini de politeță față de străini", cu bogatele împrejurimi și ocne de sare: „Cette ville est bâtie dans une plaine marécageuse qui n'est commandée d'aucune hauteur. Ses murailles sont fort épaisses et flanquées de gros bastions: ses fosses, qui sont remplies d'eau vive et fort profonde, lui fournissent du poisson suffisamment; les bastions publics et particuliers y sont fort bien entendus. Les habitans ont la plupart l'abord assez facile et sont genereux et civils aux étrangers... La campagne des environs est très fertile et particulièrement du côté de Silsbourg, village qui est à cinq milles, où il y a des salines qui aportent un grand revenu au prince"; *o. c.*, IV, pp. 63-4. Intr'un studiu din *Mém. de l'Acad. des sciences morales et politique*, XXXI, despre nunciul Buonvisi și „cruciata de la Buda" se arată că Buonvisi a trebuit să refuse lui Sobieski Țara-Românească; p. 264. — V. și Fraknói, XI, *Incze papa és Magyarország*, Budapesta 1886.

[3] Duldner, în *Arch. des Vereins für Sieb. Landeskunde*, XXVII, XXX (1896, 1901).

[4] *Mon. Hung. Hist., Dipl.*. XIV. p 5 și urm.

[5] *Ibid.*, XVIII, pp. 331-2. Cf. Brunner, *l c.*, pp 280-1 și Memoriile generalului Antonio Caraffa, în biografia acestuia de G. B Vico, *Opere*, ed. Giuseppe Ferrari,, Napoli 1859, vol. IV, Adaus, și Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIX, 24.

www.dacoromanica.ro

prin Barbu Milescu şi Vintilă Corbeanu, un tratat, care se va încheiè la 1-iu Iunie [1].

Faţă de neputinţa până atunci şi a Imperialilor şi a Polonilor, faţă de capacitatea Turcilor de a resista, Şerban se desface de Csáky. El cere la nevoie un adăpost ardelean. Cei doi vecini vor căuta să se apere în bună înţelegere şi contra planurilor turceşti *şi contra celor creştine*. Cum, în acelaşi moment, Şerban aşează pe Cantemir în Moldova, el se putea sprijini şi pe acesta.

Biruinţa de la Essek şi luarea Granului de către ostaşii Habsburgului trebuiau să schimbe răpede aceste raporturi. Apaffy, dupa îndemnul dietei ardelene, încheiè cu Imperialii, prin Dumod, la 27 Novembre, în Ibaşfalău, o convenţie prin care li promite bani şi provisii [2]. El spera să poată păstra un Ardeal de vasalitate şi să-l transmită şi fiului său [3].

In 1686, anul campaniei nenorocite a lui Sobieski în Moldova, Austriecii trimet pe Csáky, prin Polonia, la Şerban, pentru a-i propune *o legătură în care el ar fi privit ca aliat nu ca supus* [4]. Data aceasta, trimesul ungur al Impăratului nu fu primit personal de Domnul muntean [5]. El reveni cu alte propuneri [6], puţin înaintea tratatului secret din 28 Iunie al lui Apaffy cu Impăratul care capătă dreptul de a ocupa numai militar Ardealul. Prinţul ardelean amintise în zădar vecinului său îndatoririle tratatului din Făgăraş [7].

Când, la sfârşitul acestui an, Buda căzu, când generalul Veterani apăru dincoace de Tisa, la Seghedin, şi Balcanicii începură să se mişte, când Caraffa cerea să se atace Oradea, care s'ar putea lua uşor, deschizând calea Ardealului, pe

[1] Engel, *Gesch. der Wallachey*. Cf. Brunner, *l. c*, p. 282.

[2] *Mon. Hung. Hist*, XIV, p. 313.

[3] Cf., după Gooss, în *Oesterreichs Staatsverträge*. Zaborovschi, *o. c.*, p. 77. Cf. Vico, şi Iorga, *l. c.*

[4] După Fraknói, *Relationes Buonvisi*, în *Monum. Vaticana Hungariae*, seria a 2-a, II, 1886, Zaborovschi, pp. 80-1, 92-3. Cf. Brunner, *l. c.*, pp. 283-5.

[5] *Ibid.*, p. 81.

[6] *Ibid.*, p. 82.

[7] *Ibid.*, *o. c.*, nota 6. Cf. Vico, *l. c.* resumat în Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, 1937). Acolo amănunte pentru aşezarea Imperialilor în Ardeal.

[8] Hurmuzaki, V, p. 139, no. cxxx. I se cereau garanţii la instrucţiile par redactate de Constantin Stolnicul.

www.dacoromanica.ro

când alții preferau acea lovitură la Timișoara, la ideia căreia se ralie generalul napoletan, pentru care Șerban era căpetenia nesigură și despretuită a unei țări prădate, expuse Tatarilor, fără cetăți și fără oaste decât 6.000 de oameni buni doar ca o cavalerie ușoară[1], se crezu că discuțiile cu Șerban-Vodă, care salutase pe Caraffa, venit în Ardeal, ca suprem comandant acolo și în Ungaria, trebuie reluate, ajungând la o precisare.

Ar părea ca inițiativa pleca de la Domnul muntean, că scrisoarea lui din 16 April 1687 asigură pe Impărat de bune intenții, dar instrucțiile solului ce trimete lămuresc că 'e vorba numai de răspunsul la propunerile ce le făcuse Viena, cu asigurari de „sigură protecție și ajutor", și ar scusa că numai distanța și existența în cale a cetăților turcești împiedecaseră concursul promis. Pentru ca din partea sa, să se declare fățiș și să colaboreze militar repetă, și el, că trebuie să se iea Timișoara și chiar Belgradul, nu mai puțin și Orșova, de Imperiali. Ardealul sa fie asigurat pentru a putea servi ca loc de retragere, căci țara ceialaltă e deschisă Turcilor și Tatarilor, o recunoaște și el, Moldova e stoarsă de multe prădăciuni, iar ce-i dorește lui Ardeleanul, așa să-i ajute Dumnezeu aceluia! Cu Balcanicii, carora, ca Patriarhului ecumenic, Șerbun li era presintat ca un general imperial de ofensivă peste Dunăre[2], n'a avut, de frica Turcilor, nicio legătura, dar e sigur că ei s'ar răscula. După aceste declarații pline de prudența se adăugia totuși speranța că Turcii, lipsiți de bani și de oști alese, vor trebui să iasă din Europa.

Am văzut că abia în toamnă Imparatul răspundea, prin Dunod, ofertelor lui Șerban, îndreptându-l spre ducele de Lotaringia, care era menit să termine cât mai iute formalitățile pentru luarea în stăpânire a Ardealului[3]. Tot odată i se dădeau Domnului muntean pline puteri ca să trateze cu creștinii răsăriteni[4]. Spre sfârșitul anului 1687 (4 Decembre), episcopul de Nicopol, Anton Stephani, merge la Viena

---

[1] Vico, *o. c.*

[2] Radonić, **Прилози**, în „Sbornicul" de la Neoplanta, I. 1909, pp. 37-8.

[3] Vico, *l. c.; Gen Cant.*, pp 214-6.

[4] *Ibid.*, pp. 216-8. Cf. Zaborovschi, *o. c.*, p. 109 și urm. Alte știri, bogate, și dupa inedit, în Brunner, *l. c.*, pp. 288-90.

www.dacoromanica.ro

cu instrucţii mai precise[1]. Era întovărăşit şi de câţiva boieri[2].

Negocierile urmară, şi astfel, în Februar 1688, se ajungea la acea stabilire de condiţii care se doria de mult la Bucureşti.

Dar în ultimul timp Şerban făcuse încercări şi la Moscova[3], căutând să se integreze oarecum în marea ligă creştină. Din nou un călugăr de la Athos, Isaia, din mănăstirea Sfântului Pavel, pe care Dimitrie Cantemir îl arată ca unchiu al Serascherului Soliman Ainegi[4], legat şi de Scaunul sârbesc din Peć, fu însărcinat cu negociaţia[5]. El arătă că „Sfânta Biserică a Răsăritului se clatină" în părţile lor, care se cer ajutate. Se făcu obişnuita cerere a unor oşti care să meargă în Bugeac pentru izgonirea Tatarilor, prima condiţie pentru ca Domnii români să se poată mişca, lucrând alături de ceilalţi creştini. Corăbii muscăleşti ar fi să apară pe Dunăre. In aceste condiţii s'ar putea ridica în arme şi creştinii de dincolo de Dunăre, în număr de 300.000(!), cari nu vor să ajute pe Imperialii austrieci, de altă lege[6], cum *şi el, Şerban, ar voi mai bine legătura cu Impăratul pravoslavnic*. Se făgădui însă din partea tinerilor Ţari Ioan şi Petru că se vor ataca Tatarii ceilalţi, din Crimeia. Dar, în deosebire de politica lui Alexie, care admitea ca Domnii români să fie reţinuţi în legături cu Polonia, acuma i se cerea lui Şerban *să nu se lege de nicio altă Putere creştină. Nu mai e vorba de o închinare, şi, de alminterea, ea nici nu fusese oferită*. In loc de un ajutor din mila creştinească, se ceru Domnului muntean, privit ca „Voevod şi Gospodar" al ţării sale, să înainteze şi el cu oastea sa spre Nipru. Pe urmă, cu trupele unite s'ar merge contra „Bialogradensilor" Cetăţii-Albe[7]. Firește că n'a putut fi

[1] Hurmuzaki, V, pp. 142-3, no. CXXXIV. Cf. şi Vico, *l. c.* V. Brunner, *l. c.*, p. 290.

[2] Zaborovschi, *o. c.*, pp. 115-6. Şi o scrisoare de informaţii de la Constantin Stolnicul; *ibid.*, p. 123, nota 1

[3] V. şi Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 1118 şi urm. Cf. Brunner, *l. c.*, pp. 291-3.

[4] *O. c*, pp. 49-50.

[5] Din partea lor, Ţarii trimet pe boierul Tomin; Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 1124.

[6] Totuşi cei din Belgrad se cereau liberaţi de Germani; Vico, *l. c.*

[7] Raspunsul, venit dupa moartea lui Şerban, la 28 Decembre 1688,

www.dacoromanica.ro

vorba, cum asigura mai târziu învățatul fost Domn al Moldovei, de așezarea lui Șerban ca Impărat în acel Țarigrad pe care Muscalii îl revendicau pentru dânșii [1].

Se făcu și o încercare pe lângă batrânul Cantemir, dar el aduse înainte cunoscutele argumente care-l împiedecau de a lua o asemenea hotărîre, grea de urmărit [2]. In curând influența Ruseteștilor, vechi dușmani ai lui Cantacuzino, la Curtea Moldovei prefăcu bunele relații de odinioară într'o hotărîtă dușmănie. Șerban ceru să i se predea unul din ei. Iordachi, ca fiindu-i dator, dar puternicul boier putu să se salveze la Constantinopol [3]. Prietenii turci ai lui Cantemir i-ar fi promis Țara-Românească, dacă și-ar putea prinde vecinul.

---

după *Polne sobranii zaconov,* Mitilineu, *o. c.,* p. 71; D. A. și D. C. Sturdza, *o. c.,* pp. 12-14, no. 6.

[1] *L. c.* Cf. și Del Chiaro, ed. citată. Cf. C. Giurescu și Dobrescu, *Doc. și regeste privitoare la C. Brâncoveanu,* 1907, p. 14, no. 32, p. 19, no. 40.

[2] D. Cantemir, *l. c.,* pp. 50-1,

[3] *Ibid.* și Nicolae Costin.

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL II.

Cartea românească pentru toți Românii și istoria lor

Dar în curând se va termina printr'o lovitură a soartei, pe care de sigur n'o ajutase nimeni, o Domnie așa de ambițioasă și de plină de zgomot, — cum vom vedea, în acea toamnă din 1688 , ca a lui Șerban, când, pentru prima oară, Imperialii, stăpâni de mult pe Belgrad, intrară în Țara-Românească, supt comanda unui general italian, Veterani, din Urbino, patria lui Rafael. In acel moment, un grup de cărturari stăteau să mântuie un mare monument al literaturii românești, acea Biblie completă, apărută numai în zilele noului Domn, Constantin Brâncoveanu, dar care pe dreptate păstrează — de și s'a măgulit acesta, adăugindu-se că s'a făcut „cu îndemnarea" lui, și s'a spus, fără potrivire, și care e legitimarea acestei stăpâniri: „nepot de soră al Măriei Sale, carele, după prestăvirea acestui mai sus pomenit Domn, putearnicul Dumnezău den alcagerea a toatei Țării-Românești pre dumnealui l-au coronat cu Domniia și stăpânirea a toată țara Ungrovlahiei" (și versurile la stemă, de Radu Greceanu logofătul, s'au păstrat tot pentru Șerban) —, numele de „Biblia lui Șerban-Vodă"[1].

Rostul ei deplin se va putea lămuri numai după ce se va face comparația atentă între forma ei și aceia a lucrării, se pare și ea completă, pe care o făcuse Nicolae Milescu și din care un exemplar, firește manuscript, a fost presintat, acum vre-o patruzeci de ani, de un negustor de cărți grec, lui I. Bianu, cu care nu s'a înțeles din preț. Și, pe lângă această comparație, vor trebui să se facă și altele cu tot restul tradiției manuscripte, întru cât o cunoaștem. Ar fi o lucrare de simplă răbdare, care a zăbovit, de sigur, prea mult.

---

[1] Stema lui și rămâne; Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 282.

www.dacoromanica.ro

Prefața cuprinde numai lămuririle pe care, în mândria și exclusivismul lor, le-au crezut de nevoie îndreptătorii, — căci cred că de o îndreptare, mai mult decât de o adevărată traducere nouă, poate să fie vorba. Aceasta de și titlul acestei „Biblii adecâ dumnezeiasca Scriptură", zice că opera e „tălmăcită dupre limba elinească, spre înțelegerea limbii românești".

Am crede că, de și se dă numele lui Șerban, adevăratul autor este și acuma acela care a fost în rândul întâiu directorul, ca să zicem așa, al marii întreprinderi, Constantin Stolnicul Cantacuzino. In adevăr stilul lui e acela, sigur, cu largi perioade, în care se înfățișează frumoasele pagini, în care se întâlnesc italienisme, cum e „necunoscându-și", „cărbune", care nu are a face cu obișnuitul cărbune, ci e piatra miraculoasă a evului mediu, „carbunculul". Odată scapă forma: „limba românească". „Cerească filosofie", de care se vorbește, arată a fi în legătură cu studiile filosofice de la Padova, și se face apel la mărturia „filosofilor Elinilor".

Se arată acolo ca principal verificator al textului grecesc un prelat, de curând încetat din viață, Gherman de Nisa, arhiereu *in partibus infidelium*, care-și avea reședința la București, împreună cu atâția alții în situația sa. Constantin Stolnicul și tânărul Radu din Greci, Greceanu, pe atunci al doilea logofăt, un coborîtor, poate, prin mamă, din Mihai Viteazul, sânt cuprinși, și cu unii clerici, credem, în modesta formulă: „ai noștri oameni ai locului, nu numai pedepsiți întru a noastră limbă, ce și de limba elinească având știință". Greul lucrului a căzut asupra Logofătului Radu și asupra încă unui colaborator de căpetenie, celalt Greceanu, care, prin înrudire cu neamul lui Șerban Cantacuzino, purta numele de Șerban și era tot al doilea Logofăt; ei țin s'o și afirme într'o notă finală: „cu nevoința și îndireptarea celor ce s'au întâmplat dascali și mai mult deslușindu-se pre limbă rumânească de cei mici și plecați dentru slugile Mării Sale, Șărban biv 2 Logofet și brat ego Radul Log."[1].

[1] *L. c.*, p. 291. Pentru tipar se răpise atelierului grecesc din Cetățuia vechiul tipograf Mitrofan, care iscălește „episcop de Huși" și va fi fost în acest moment, ca ucenic și complice politic al mitropolitului Dosoftei, și el un pribeag; *ibid.*

www.dacoromanica.ro

Se mărturiseşte întrebuinţarea „altor izvoade vechi", fără a voi să preciseze: ele au fost „alăturate" cu textul grec al Septanţilor. Se declară că a trebuit să se lupte cu „strimtarea limbii *româneşti*". Pentru ca autenticitatea traducerii să fie desăvârşită, s'a cerut voie de la Biserica Mare a Constantinopolului.

A doua prefaţă, îndreptată către Şerban, e a lui Dosoftei de Ierusalim, cu care, ca şi cu nepotul şi urmaşul lui, Hrisant Notara, Domnul a fost în cele mai strânse legături. Aici ideile şi forma sânt cu totul deosebite. Marele prelat grec trage către Grecii săi pe acela care se îndreptăţia oricând în titlul său solemn cu coborîrea după mamă din neamul dinastic al Basarabilor. Se face istoria, bine întemeiată, a neamului cantacuzinesc, arătându-se şi meritele literare ale Impăratului Ioan Cantacuzino. Se descopere un Dimitrie Cantacuzino care, la 1453, prin influenţa sa pe lângă Mohammed al II-lea, a împiedecat dărâmarea bisericilor. Nu se uită „bunătatea" lui Constantin Postelnicul, fără a face vre-o alusie la mucenicia lui. Alături, îi era impus a vorbi şi de neamul băsărăbesc, folosind şi pe Chalkokondylas, — de şi aici am putea bănui şi convorbiri cu Stolnicul, care-şi pregătia mereu lucrarea de istorie a neamului, de care va fi vorba mai târziu, cu tot ce merită o astfel de întreprindere, şi este pe urmă o discuţie istorică privitoare la Domnii români, care nu putea să intereseze pe un prelat străin.

Trebuie subliniată tare şi *tentativa ingenioasă de a descoperi Români în neamrile de pe malurile Mării Negre cărora Sfântul Ioan Hrisostomul, Patriarh de Constantinopol exilat, li-a putut vorbi în această vreme a îndepărtării sale:* „creştinat-au Sfântul Zlataust pre Rumâni, pre care şi lăcuitorii Nistrului îi numesc leatopisiţele ceale beserecești, învăţând pre unii dentr'înşii carte elinească şi cu aceia au învăţat pre ceialalţi"[1]. Alături, nu e uitat pentru o operă asămănătoare şi Ulfila, pus, cum trebuie, pe vremea lui Valentinian[2]. E interesant, iarăşi, că nu se uită nici Constantin Şerban, care

[1] *L. c.*, p. 290.

[2] *Ibid.* Urmează o citaţie din Strabon, în care s'a strecurat la tipar numele „Rumânilor" în loc de al Romanilor.

www.dacoromanica.ro

poate că era în acel moment încă viu, și atunci lui îi revenia Scaunul lui Neagoe, care e însa scăpat din vedere. A presinta pe Șerban Cantacuzino ca un „curățitoriu de tiranii patriei", a-i lăuda rolul politic îndreptat contra Grecilor nu e de sigur tot ce poate fi mai potrivit cu Grecul și grecisantul care e Dosoftei, întemeietor, din gelosie pentru tiparul românesc din Moldova, al tipografiei sale elinești. Nu se vor uita nici acele legături cu Biserica din Constantinopol, care totuși la un moment dat a supus blăstămului, cum se va vedea, memoria poruncitorului său protector.

Aceiași întrebare privește și altă parte din această atât de bogată și interesantă scrisoare a lui Dosoftei. Din ea aflam că *tipăritura Noului Testament de către Șerban n'a fost numai o operă literară, ci că s'a impus preoților a se folosi de dânsa în biserici:* „Scriptura cea noo, răsipită fiind, după izvodul cel vechiu și cu nevoie aflată a să citi de preoții cei de țară, la rânduiala tipicului elinesc, spre lesne cetire o ai tomit". Și tot așa cu Vechea Scriptură: „tâlmăcindu-o pre limba rumânească aiave a să citi o ai făcut"[1]. — de și nu vedem și tipăritura aceasta. Și este, contra celor mai statornice tradiții ale ortodoxiei bizantine, și explicația: „De vreame ce, după politicești legi, nu să cade omului grec a nu ști legile Grecilor, cu cât era mai drept creștinii rumâni să știe legile lui Dumnezău, care iaste Sfânta Scriptură... Cu glas striin grăind lor Dumnezău, nu asculta', iară acum Sfânta Scriptură prin nevoința Măriei Tale să citească și cunoscută să facc și la mari și la mici".

In sfârșit e oare spiritul Patriarhului ierosolimitan atunci când *lauda cea mai mare a lui Șerban e că a dăruit Scriptura la toți Românii,* „cele den casă ai *(sic)* Besearicii noroade" fiind „Rumânii, Moldoveanii și Ugro-Vlahii", supt care nume, neobișnuit, se înțeleg Ardelenii. A vorbi de „limba cea de moșie a locului" nu se potrivește cu buze atât de străine. Se impune deci admiterea unei colaborații a lui Constantin Cantacuzino cu acela care ținea, iscălind românește:

[1] *Ibid.*, p. 289.

www.dacoromanica.ro

„Dositheu" ca să se osebească de Dosoftei al nostru. Traducerea scrisorii de învăţatul boier purtat prin străinătatea Renaşterii apusene e cu atât mai admisibilă, cu cât el a prefăcut din greceşte şi testamentul unui prieten de copilărie, Dona Pepano[1].

Cam în acest moment istoric cad şi lucrările de căpetenie ale lui Miron Costin: două în limba polonă, una în proză, către Marele Comis al Coroanei, alta, în versuri, către Ioan al III-lea Sobieski însuşi şi, puţin înainte, o cărticică românească despre întemeiarea neamului românesc.

Toate pornite mai ales, după călătoria în Ardeal, din cunoaşterea operei, de cuprins mic, dar bogat, a acelui Toppeltinus din Mediaş, care arată atâta înţelegere pentru rasa, limba şi originile Românilor[2] şi din dorinţa de a răspinge ideia din adausul la Ureche că Românii vin din hoţii Romei, expulsaţi departe (poate în legătură cu exilul lui Ovidiu), *ideie care se întâmpină încă din vremea când, supt Vasile Lupu, călătorul Borchgrave străbătea Moldova*[3].

Cele d'întâiu, redactate în exil, — poemul are data: Daszow 1683, iar povestirea polonă poate fi aşezată între 1676 şi 1683[4], — au un scop politic: sânt memorii către conducătorii Poloniei, de fapt către regele însuşi, pentru a-i lumina în vederea reunirii, pe care Miron Costin o doria, a ţării sale, *ca organism autonom*, la regatul vecin. Aceste lucrări trebuie puse alături de cele făcute pentru Ruşi, tot în vederea unei asemenea alipiri, la începutul secolului al XVIII-lea, de Dimitrie Cantemir şi, în a doua jumătate a lui, de Mihail Cantacuzino[5].

---

[1] V. capitolul respectiv din *Operele lui Constantin Stolnicul Cantacuzino.*

[2] P. 70 şi urm. — Pentru un tratat de retorică închinat de Miron Costin lui Antonie-Vodă Roset (1676), v. T. Holban, în *Rev. Ist.*, 1935, pp. 213-6.

[3] V. Babinger, în *Mem. Ac. Rom.* pe 1936, p. 160.

[4] P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera lui Grigore Ureche şi Miron Costin*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1925, p. 247. Discuţii cu dd. Minea şi Bajenaru, în *Rev. Ist.*, XII, 1920, pp. 9-12; XIII, pp. 55-61. Cf. Zotta, *ibid.*, pp. 260.

[5] Prefaţa la opera polonă în proză spune: „socot ca o deosebită

www.dacoromanica.ro

In opusculul polon, scris în proză în momentul când Miron Costin putea nădăjdui că țările românești nu se vor mai întoarce supt Turci[1], se arată lipsa unei lucrări asămănătoare, pomenindu-se doar Ureche, cu arătarea împrumuturilor din Bielski, și se citează ca îndreptători doar Dion, Viața lui Traian, într'un loc, și „Dion și istoricii grecești", cunoscuți doar prin Xifilin, prelucrătorul bizantin sau, indirect, prin cărticica latină a Sasului din Mediaș, pe care Miron l-a și tradus[2].

Valoarea istorică a operei lui Miron de sigur slabă. Prin confusie cu dublul sens al cuvântului de „Scit" la scriitorii Renașterii, Dacii devin Tatari, din chiar „Marea Tatarie". Colonisarea romană e exact presintată însă, și boierul moldovean își aduce aminte că a văzut podul cuceritorului roman „în Ținutul Jiiului" — de fapt al Mehedinților —, „între Cladova și Diiu", ceia ce trimete la călătoria armată supt Istrate-Vodă, în 1662. El vede în niște *domini* puși de Traian originea Domnilor noștri. Apasă asupra păstrării numelui de Români la toți urmașii colonisării ancestrale (dar întrebuințează forma „Rumâni"). Din astfel de călătorii militare cunoaște și elementul românesc din Maramureș și cel din Țara Oltului, așa încât *la el sentimentul de unitate românească derivă din experiență, și nu din lectură,* cum va fi casul la Constantin Stolnicul Cantacuzino. Își închipuie că Traian a trecut în Asia pe la Don, printre Tatarii Hanului, el însuși supus Romei.

Ca movilele care arată trecerea Sultanilor, tot așa un „șanț" roman, Troianul, înseamnă linia acestei expediții și, definind pe acesta, se notează și corespunzătorul la Munteni. Se caută originea cetăților Moldovei, regretând lipsa de știri la Ureche.

In ce privește ceia ce e pentru dânsul al doilea descalecat,

---

fericire a mea că o parte a cronicii mele despre țara Moldovei, *înainte de a ieși lu lumină (nim iescze na swiat), în Moldova"* — era vorba de o tipărire? —, „va ajunge în mânile unui bărbat atât de mare", etc.; I. Bogdan, *Cron. inedite,* pp. 153 și 178. Cf. și. „fie că poporul moldovenesc va ceti mai întâiu cronica mea".

[1] Ed. cit., p. 187.

[2] V. P. P. Panaitescu, în *Mem. Ac. Rom.*, 1935.

www.dacoromanica.ro

titlul de „herţeg" pentru Făgăraş devine o misterioasă localitate şi problema întemeierii Statelor se presintă cu o primă retragere în Ardeal. pomenindu-se pentru viitorii Moldoveni Gurghiul şi Ciucul, anume elemente trecând şi în Dobrogea, — totul de pe urma năvălirii lui Attila. Şase ani de „pustiu" aduc şi „stricarea limbii".

Se urmează cu povestea regelui ungur Ladislau, care se coboară până la Siretiu, al cărui nume ar veni de la mulţămirea ce a produs-o cuceritorului vederea largii ape; duşmanii sânt Tatarii. Nu lipseşte observaţia că numele de râuri sânt, astfel, în general recente. Cum se întemeiază acum ţările care vor dura, un paragraf se ocupă cu numele lor.

Legenda lui Dragoş e admisă întreagă, adăugindu-se, pentru bour, şi „dovada" numelui de Boureni. Dar Miron cunoaşte şi bourul din stema Sighetului şi numele german de Molda pentru Vltava Cehilor. „Câmpii lui Dragoş" de fapt: „Câmpul", se întrebuinţează cu inteligenţă pentru întregirea capitolului.

Dar istoria Muntenilor îi e aşa de puţin cunoscută, încât pe Radu Şerban-Vodă, biruitor nu numai asupra Turcilor, ci şi asupra Hanului, îl pune alături cu Ştefan-cel-Mare, ale cărui victorii şi asupra Polonilor sânt prevăzute, de politeţă, cu explicaţia: „pe moldoveneşte", adecă prin metodele simple ale Moldovenilor. Nu se uită nici existenţa, în Polonia, a bătrânului Constantin Şerban. Pentru corbul din stema munteană se presintă legenda cu inelul a Corvinilor, pe care o aflăm şi într'o încercare de istorie a ţării din secolul al XVIII-lea[1]. Nu se uită Polonii rămaşi de pe vremea lui Simion Movilă şi a lui Matei Basarab, şi se întind explicaţii naive asupra Muntenilor negri la faţă şi asupra lui Negru-Vodă al lor, răspingându-se, cu sentiment frăţesc, motivarea prin doicele ţigance.

Se revine la istoria Moldovei pentru a se aminti cu mândrie aspiraţiile Domnilor ei asupra „Maramureşului, Ciucului şi Gurghiului" şi stăpânirea lui Petru Rareş în acea regiune

---

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, III, p. 55. Acolo e citat „un Miron Logofăt Mare a acei ţări". S'a scris după şi poate chiar Constantin Mavrocordat. Se pomeneşte marfa de Lipsca şi Graz, ceia ce trimete la a doua jumătate a secolului.

www.dacoromanica.ro

săcuiască a Ciucului. E și o notă despre legăturile bisericești cu Ohrida și, începând de la Radu Mihnea, crede el, cu Bizanțul.

Potrivit cu scopul ce se urmărește, se insistă asupra vechii stăpâniri moldovenești în Bugeac și a sforțărilor făcute pentru a relua acest Ținut. Expunerea geografică, în care se cuprind, în margene, și părțile muntenești, se întinde și asupra apelor și orașelor. *E, de fapt, întâia geografie românească.*

Poema polonă, a doua operă, a fost lăudată pentru puritatea unui stil pe care Miron Costin, care semnează „Logofăt Mare al Țării Moldovei", îl socoate inferior din lunga neobișnuință.

Problema elementului rutean din Nord, strict delimitat, se resolvă poetic prin povestea prisăcarului Iațco, care, cu Rușii din Sniatyn, face Ițcanii și apoi Suceava. Și se recurge la o așezare de Unguri pentru a explica numele acestui oraș, care ar veni de la cuvântul unguresc pentru „cojocar". Origini slave se descopăr pentru râurile Moldova și Bistrița. „Câmpii lui Dragoș", legați de noțiunea Câmpulungului, sânt puși la originea Domniei. Se încearcă și o cronologie pentru începutul ambelor țări. Din istoria mai nouă se desface Alexandru-cel-Bun, „măreț ca un rege". Mai departe se trimete la istoricii poloni, oboseala pribeagului tăind dorința de a cânta a poetului, al cărui prim gând nu se putea opri acolo, de și se vorbia despre o carte a începuturilor.

Din punctul de vedere literar, lucrarea e remarcabilă prin caracterul proaspăt al amintirilor clasice, prin virgiliana frumusețe a comparațiilor. Descrierile țării, făcute cu iubire, sânt tot așa de vioaie ca și înfățișarea acțiunilor militare. Se iscodește povestea prisăcii lui moș Iațco, și se reproduce acea legendă a iubirii dintre fata cea frumoasă și „Domnul Ardealului", de unde se naște Negru-Vodă descălecătorul. Sașilor li se recunoaște, cu ale lor cârciumi, întemeiarea orașelor. In cuvinte de mândrie se glorifică bogăția pământului românesc.

Acest boier are simțire, mândrie pentru țărani. Măcar cei din Țara-de-jos nu sânt neliberi, ci arcași și călărași, proprietari pe pământ și chiar de Țigani.

www.dacoromanica.ro

Cartea are şi un scop politic. A vorbi, pe basa actelor, de Cetatea-Albă moldovenească, împreună cu toţi acei *campi bialogrodenses,* înseamnă a îndemna pe Sobieski la cucerirea Bugeacului, şi Miron Costin se întreabă chiar cine va învia acele vremuri. El deploră pierderea acestui Ţinut şi se teme că Galaţii şi Hotinul, unde s'au strecurat vameşii turci, vor avea aceiaşi soartă.

Lucrarea merită toată atenţia. Cercul de vedere e mai larg: se face filologie latină, greacă şi slavonă. Se discută şi schimbarea numelor romane cu cele slave[1]. Se caută o formulă de veche limbă românească în episodul lui Iaţco, găsindu-se „bun om", se indică existenţa în mănăstiri a Analelor slavone, — pe care le ştie deci, — se citează documente interne, la care recurgea şi mitropolitul Dosoftei, se pune temeiu pe tradiţia orală, se aşează Eustatie înainte de Ureche şi nu se vorbeşte de compilatorii acestuia. Se invocă izvoare pe care scriitorul le-a cunoscut în parte direct, şi de sigur că-i erau familiari Cromer şi Piasecki.

Cunoştinţi de istorie universală îi permit să spuie că la Adrianopol a fost prima capitală europeană a Otomanilor. Nu lipseşte nici simţul istoriei bizantine.

Dar mai ales e interesantă introducerea istoriei ţării vecine, în a carii cunoştinţă Moldoveanul va fi fost introdus de Constantin Stolnicul Cantacuzino, în acei ani când, cum o spune el însuşi, acest învăţat boier trăia ca pribeag în Moldova, la rudele soţiei. Pentru acestălalt capitol de trecut românesc se acceptă tradiţia lui Radu Negru, care vine de la Olt, *întocmai ca în compilaţia lui Stoica Liudescu.* Şi aici e coborîrea în Făgăraş (cu interpretarea lui „herţeg" ca Haţeg). Miron îi vede pe „Basarabi" stăpânind malul stâng al Dunării şi în părţile de jos şi având influenţă şi în Bulgaria.

Mai mult: se dă aceiaşi atenţie Ardealului, arătând că tot Români se zic şi locuitorii de acolo, al căror număr covârşeşte. Dar se admite colonisarea romană complectă numai pentru ţările rămase libere, admiţând, după Toppeltin, că Dacii trăiesc încă în Saşi. Nu numai în Maramureş, dar şi în

---

1 Cântul III,

www.dacoromanica.ro

Gurghiul și Ciucul, cunoscute lui, vede el primele formații românești acolo[1].

De Făgărășeni și mai ales de Maramureșeni se vorbește în cunoștință de causă și cu cele mai mari laude. „Însuși Maramureșul și țara Făgărașului cuprind astăzi atâția Români ca și cum niciodată n'ar fi fost o emigrație; ei vorbesc limba românească cea mai frumoasă și mai apropiată de cea italiană". Mai ales Maramureșenii, cari păstrează încă privilegiul de a nu fi „podani", ci, ca niște oameni volnici, până în acest ceas nu slujesc nimănui și, *având cetatea Hustului,* slujesc la războiu în călărimea regală, osebindu-se prin vitejie".

Banatul e pomenit și el, și *se subliniază superioritatea Românilor față de Sârbi.*

In forma românească definitivă[2], după „urzeala" de la început, înainte de războiul turco-polon, după redactarea de care vorbește expunerea în prosă polonă, cartea despre „descălecatul țării Moldovii d'intâiu și a neamului moldovenesc", e clădită, firește, și ea pe ideia acelei unități românești cuprinzând și „Țara Muntenească" și pe „Românii din țările ungurești", „că tot un neam sânt și odată descălecați"[3]. Numai

---

[1] Vorbește, din aceiași experiență, de Oituz și Trotuș („Towaz"), cu semnele de năvăliri tătărești

[2] Pe care și d. P. P. Panaitescu, prin argumente hotărîtoare, o așează după 1683 și chiar după 1686 *(Influența polonă, l. c.,* p. 251). Cf. observațiile mele din *Rev. Ist.,* I, p. 8 și urm.

[3] Pentru vrâsta autorului, vezi, în Prefață: „iată și până la aceasta vrâstă". „Cumplite vremi" se pot considera și cele, cu țara împărțită între Domnie, Poloni și Tatari, supt Vodă-Cantemir. Dar mai ales (se citează Quint-Curțiu, Eutropiu, Pliniu, cari n'au fost consultați direct, Geografiile nouă și „Istoria de patru Monarhii", adecă Sleidanus), bibliografia e mai bogată, cuprinzând și pe Bonfini, ideile mai limpezi. Dacii nu mai sânt Sciți, Tatari, cari au venit pe urmă (cap. III). Miron Costin descopere resturi de ale lor la Teștebani, în acele „sate hănești" pe care Neculce le arăta numai pe vremea lui Cantemir. Observ că aceia ce se spune despre sistemul de luptă al Polonilor și Muscalilor se potrivește doar cu situația după 1683, că precisiunea pentru cetatea Crăciuna trimete la vremea când autorul era staroste la Putna. Vederea podului lui Traian e presintată mai pe larg. Se aduc înainte inscripții de la Țiglina, ca și ale lui Despot și Ieremia-Vodă la

www.dacoromanica.ro

„Colovlahii", cari nu se vedeau în Moldova, îi par altfel de coloni.

Şi aici informaţia e adesea naivă: Homer e un „filosof", Plutarh a scris doar viaţa lui Filip al Macedoniei şi a lui Alexandru-cel-Mare, Tit Liviu e „Titus Luchius", Ovidiu un „dascal", de şi în „stihuri", Diocleţian e, lângă Neron, înainte de Traian, şi Lituanii sânt Romani fugiţi de supt Neron sau mai de mult, Danesii şi Suedesii fiind un fel de Unguri. Despre trecutul clasic avea, cum reiese din scrisorile lui, altfel de siguranţe acel „Panaiotachi tărzimanul", adecă Nikusios, cu care Miron arată că discuta. Cu totul altfel va vorbi, după studiile sale în Apus, Constantin Stolnicul Cantacuzino. Raportul lui Ureche cu adnotatorii nu-i e clar Moldoveanului, şi de aceia lângă respectabilul nume al lui Evstratie Logofătul e acela al totuşi seriosului Simion Dascălul şi numele, de puţină sama, al unui necunoscut călugăr Misail, dând răspunderea invinuirilor ce li se aduc asupra lui Nicolae Buhuş. De fapt călugărul poate să fi fost un simplu continuator al cărui scris s'a pierdut. S'a aratat că „Leahul Zamoschie", pe care, iarăşi, îl atacă Miron, nu e decât Szamosközy, găsit la Toppeltinus[1].

Dar ceia ce face valoarea opusculului e, pe lângă o formă mult mai închegată a frasei, calda iubire faţă de naţia sa, pe care caută a o lamuri şi înălţa prin înfăţişarea glorioaselor origini, de la aceia cari sânt la el „Romani", — iar „Râmleni", după obiceiu, numai ca explicaţie. Unele cuvinte italiene, genovese, francese ar dovedi cunoaşterea şi a acestor limbi, deci o îndreptare apuseană mai largă decât numai prin latina învăţată într'o mică şcoală de provincie polonă. I se pare că moravurile Românilor sânt aidoma ca ale Italienilor moderni, aducându-se acea mărturie de „episcop italian" care nu poate fi a lui Bandini, ci mai curând a lui Vito Piluzio[2]. In limba sa

---

Suceava, banul, aflat la Roman, al lui Ion-Vodă cel Cumplit: îl pomenia şi în povestirea polonă. Solia prin Maramureş la Sobieski ca rege nu poate fi pusă în legătură decât cu aceiaşi vreme a lui Cantemir (sau, cel mai curând, a lui Duca în a treia Domnie), şi din această epocă poate fi şi trecerea Niprului lângă Chiev (cap. IV).

[1] De acolo şi „Cavaţie", Kovácsöczy.

[2] V. Papiu Ilarian, *Tesaur*, I. pp. 105-6.

www.dacoromanica.ro

moldovenească, Miron Costin află și cuvinte latine și cuvinte italiene.

Prin digresiile despre Italia, făcându-se socoteala drumului de la Belgradul pe care-l cunoaște, până la Veneția, despre frumoasa țară care „iaste acmù Scaunul și cuibul a toate dăscăliile și învățăturile", pomenind anume Padova, cunoscută prin Constantin Cantacuzino sau prin Grecii veniți ca „iatrofilosofi" de acolo, ori prin paginile despre vechea Romă, apoi prin asămănări între pretorienii Romei și ieniceri, se caută a se câștiga interesul unor cetitori cari erau boieri cu puțină pregătire [1].

Comparația cu formele polone ar dovedi că și în această redacțiune lucrarea nu era privită ca întreagă și multele reviniri, expunerea încâlcită arată că *ea nu căpătase forma definitivă*. Cum despre Cuțovlahi sau „Chromovlahi", cu un cuvânt slav, se spune mai mult în povestirea în prosă polonă, arătându-se și existența unei „Romanii" a lor, trebuie admis ca unele părți n'au fost ținute în curent, pe când altele au suferit adăugiri însemnate. Mai îngustă e și presintarea elementelor latine ale limbii.

Inainte de pacea de la Carlovăț și probabil chiar înaintea ocupării Ardealului de Imperiali, învățatul boier, cu orizont apusean, care era Stolnicul Constantin Cantacuzino, îndemnat fără îndoială de lucrarea lui Ureche [2], pe care o pomenește, — și Marsili-și aduce aminte că i s'a arătat de Stolnic manuscriptul [3] —, dar știind numai, din acele discuții

[1] V., în genere, și I. Minea, *Cercetări istorice*, V-VII, pp. 356 7. Pentru o listă a dogilor venețieni, Aron Densusianu, în *Revista critico-literară*, IV, p. 306; *Rev. Ist.*, III, pp. 23-4.

[2] V. în Istorie, *ibid.*, p. 129: „Cetesc în leatopisețul moldovenesc, carele, fiind eu încă în Moldova, l-am găsit la Ioniță Racoviță, carele era Comis Mare, om de cinste și de socotință". „Am pus de l-au și prescris și l-am adus aici, ca să se afle și în țară." Era o formă adăugită de Simion dascălul („cum și unul ce l-au prescris acel leatopiseț, mărturisește"; p. 130). Se vede că în manuscript nu se pomenia numele lui Simion. Sânt în citație și deosebiri de text importante (astfel „Născut" pentru „Crăciun". Așa și întoarcerea regelui Ladislav „de lăsatul secului"). Că Stolnicul recunoaște pe adăugitor, o dovedește pasagiul: „cel ce au scris acel leatopisiț (însă nu zic de Ureche)"; p. 136.

[3] P. 47.

www.dacoromanica.ro

de la Iaşi, la care Miron Costin arată că luau parte şi eruditul dragoman Panaioti Nikusios şi misionarul catolic Vito Piluzio[1], ba poate şi cunoscând pe Nicolae Milescu, pentru Goţii din Crimeia[2] —, şi preocupaţiile lui Miron Costin, se hotărî să dea *o largă istorie a întregului neam românesc, aproape în momentul când Vornicul moldovean reunia în poemul polon istoria amânduror Domniilor şi punea alături pe Românii ardeleni,* menţionând, cum am văzut, în altă lucrare, şi pe fraţii din Pind.

Cel d'intăiu îndemn către cercetarea problemelor în legătură cu tot acest trecut nu-i veni însă din afară, de la acel prieten al ţării sale, generalul Marsili, care pregătia întinsa şi frumoasa-i lucrare despre „Danubiul panonico-misic". Căci în răspunsurile date acestuia se spune că el lucrează din greu la „analele" ţării sale, lucrare care nu e încă sfârşită[3]. *Deci începutul acestor preocupaţii e din Moldova.*

Găsim în aceste răspunsuri, care ni s'au păstrat, nu odată aceleaşi idei ca ale lui Miron Costin: astfel când se vorbeşte de „Romani" refugiaţi, după evacuarea Daciei, în Maramureş şi „Ardeal"[4]. Ca şi Miron, Cantacuzino începe prin a se sprijini pe Toppeltinus[5], tradus de scriitorul moldovean[6], şi pe Bonfini. Afară de aceasta se vede întrebuinţarea cronicii lui Ludescu pentru Negru-Vodă, dar fără ipotesa Basarabilor olteni, care-i putea măguli descendenţa după mamă. Ca şi acolo, descălecătorul vine pe apa Dâmboviţei, şi se arată coborîrea la Câmpulung şi la Argeş. De altfel, la acesta se referă Stolnicul când citează „analele Valahiei"[7]. Nu odată acest izvor e arătat insuficient, dar şi în el se constată lipsa oricărui urme de stăpânire tătărească anterioară Domniei[8].

[1] Se citează cu laude şi episcopul polon al Bacăului, Dluszki; *Opere*, ed. Iorga, p. 49.

[2] V. *Istoria, ibid.*, p. 106.

[3] Questo che Vostra Signoria Illustrissima desidera, vi vol del tempo e fatiga grande, quale pro posse io fò in valacco, per più dilucidare gli annali di questa provincia, ma non è per hora finita; p. 44. Arata la Mircea I-iu cunoştinţa cronicilor bizantine; p. 51.

[4] *Ibid.*, p. 41.

[5] V. P. P. Panaitescu, în *Mem. Ac. Rom.*, 1935, 188 ş. a. m. d. până la alegerea lui Brâncoveanu.

[6] Pp. 44-5.

[7] P. 12

[8] P. 44.

www.dacoromanica.ro

Istoria Moldovei e destul de bine cunoscută ca să fie îndreptat Marsili în ce privește caracterul așezării Tatarilor în Bugeac[1] și ca să se descopere urmașii trăind în Polonia ai lui Moise Movilă[2].

Incă de atunci, căutându-se o legătură cu Hațegul și locul nașterii lui Ioan Hunyadi, se afirmă că în tot Ardealul e „un mare număr de Români"[3]. Scriitorul muntean îi arată prigoniți de „Scito-Unguri", dar păstrându-și legea și chiar nobilimea, care, îmbrățișând calvinismul principilor străini, ajunge la și mai mari rosturi. Nu se uită rolul ardelean al lui Mihai Viteazul și peirea lui din invidia lui Basta.

Concepția națională, general românească, domină, de și Cantacuzinului îi place să spuie că nobilimea, în care cuprinde și Paleologi[4]. Craioveşti, Rudeni, e de origine străină, greacă sau „bulgărească", — Basarabii fiind, după el, urmașii vechilor „crai" ai Bulgariei medievale[5]. Ceilalți, Buzești, Calomfirești, Fărcășani, sânt numai viteji nobilați. Dar cel cu strămoși împărătești la Bizanț nu uită să însemne că descinde și din boierii Mărgineni și face den vechiul Drăghici tovarășul de coborâre din munți al lui Radu Negru[6].

---

[1] Îi știe și în Crimeia (p. 52), de unde a venit negociatorul de pace din vremea lui Mihai Viteazul. Se notează unul și în Moldova. Unul, turcit, Murad-Șah, e în serviciul lui Brâncoveanu; p. 52. Autorul se oprește, în lista Domnilor, mai larg asupra rudelor: Radu Șerban, Șerban, nepotul lui de fiică; pp. 45-6.

[2] P. 43.

[3] P. 58.

[4] P. 53. Dar așa-zisul Iacob Paleologul, Olympiadareios v. Legrand, *Bibl. hell.*, IV (1906), p. 326 și urm.; Iosif Svatek, *Ein griechischer Abenteuerer; Ἑστία*, 1881), era de fapt un Paliotto, frate cu cardinalul Gavril Paliotto. Fiu al unui Simion sau Teodor, ginere al lui Martin Kuther. După doi ani la Cluj, merge în Polonia, unde tipărește *De magistratu politico*. E închis la Roma. Fost Dominican, e decapitat și ars. Fusese prieten cu Miloș-Vodă. Voise a merge la Constantinopol cu capuchehaiaua Moldovei și se doria dragoman; la București stătuse un an. V. și D. P. Petrokokkinos, *Χιακὰ χρονικά* VI, Atena 1926.

[5] El declară că în „țara sârbească" înțelege și pe Bulgari și pe Bosniaci „și pe toți cei de acest fel, cari se trag din Sloveni"; p. 162.

[6] Pp. 54-6. In Istorie, *ibid.*, pp. 137-8, se afirmă că sânt și boieri viind din Sârbi, din Arbănași, din Frânci chiar, alții dintr'alte

www.dacoromanica.ro

Supunerea faţă de Turci o defineşte Stolnicul în margenile înguste ale realităţii, arătând că ţara şi-a păstrat legea şi autonomia şi că nu odată a cutezat să se opuie tiraniei otomane[1]. Dar, la lista Domnilor moldoveni, Ştefan căpătă laudele ce i se cuvin[2].

Cum e pomenit ca Domn muntean întâia oară Constantin Duca, aceste notiţe redactate în italieneşte sânt anterioare anului 1695.

In această primă manifestare a ideilor sale, ceia ce se urmăreşte mai mult, la boierul muntean ca şi la contemporanul său din Moldova, e *afirmarea originii romane, de la care totul pleacă.*

Incă din această scurtă lămurire se vede că Stolnicul înţelegea să recurgă şi la izvoare până atunci neîntrebuinţate: monumente (Cetatea lui Negru-Vodă), inscripţii de morminte[3]. Am crezut deci că lui, şi nu altuia, care ar fi trebuit să aibă acelaşi larg cerc de vedere şi intenţia de a scrie o istorie a ţării pe o basă nouă, i se poate atribui acea listă de documente păstrată într'un manuscript din secolul al XVIII-lea, pe care am numit-o „Cronologia tabelară"[4]. Mi s'a obiectat[5] că unele ştiri aparţin unei epoce târzii a acestui secol şi că autorul, pe care criticul credea chiar că-l poate numi, e din acel timp. Dar astfel de lucrări se pot adăugi şi ţinea în curent. Iar discuţia serioasă a datelor documentare şi de inscripţii faţă de ale „leatopiseţelor" sprijină vechea mea ipotesă. Se pot adăugi şi alte argumente, ca încercarea de a face din

---

limbi". Apoi Băsărăbeştii sânt „Sârbi", dar „Sârb" şi „Bulgar" e în vechiul graiu tot una. Ba Rudenii ar fi Armeni. Toţi fiind deci la început de sânge străin, cade învinuirea de Greci pe care o întâlnim şi la cronicarii contemporani contra Cantacuzinilor. Neajungând aceasta dovadă, se semnalează Tatarii şi Polonii de la Moscova şi caracterul amestecat al Turcilor. Şi, iarăşi, teoria însăşi a amestecului firesc al neamurilor.

1 P. 56.

2 P. 57.

3 P. 43.

4 In *Opere*, p. 19 şi urm. Pentru alcatuirea ei, v. studiul asupra celor mai vechi documente muntene al d-lui I. C. Filitti, în *Mem. Ac. Rom.*, 1925, p. 35 şi urm.

5 V. Vasilescu, în *Rev. Ist. Rom.*, II.

www.dacoromanica.ro

„Radu Negru" un Băsărabă[1], grija de a însemna de unde se trag boierii băleni[2] și Leurdenii, fără însemnătate mai târziu[3], citarea Bibliei de la 1688 fără altă definire[4], identificarea, greșită, a lui Udrea, cel tăiat la Onceşti, cu un Doicescu, familie mai târziu fără importanță[5].

Cartea pe care o începuse înainte de 1695 Constantin Stolnicul Cantacuzino caută a fi *o lucrare nouă fără înaintaș*, ceia ce arată necunoașterea vre uneia din formele lucrării lui Miron Costin[7], o adevărată „istorie", în care să fie, pe lângă partea politică, și aceia despre „obiceiuri și legi"[8]. „Letopisețul" de care se servise întâiu Stolnicul îi pare acum ca, din „neștiința" sau „negrăbirea" scriitorului, „atâta este de netocmit, de 'ncurcat și de scurt, că mai multă turburare și mirare dă celui ce citește decât a ști cevaș adevăr dintr'însul"[9]. Și lumea nici n'a cerut mai mult, din „nevrerea să învețe". Așa fiind, neamul a ajuns „de râsul altora și de ocară", fără ca el însuși să „gândească la rușinea sa"[10]. Iar aceste jigniri îndeamnă la luptă, așa încât *scrierea va cuprinde mai ales polemică*. Se va îndrepta deci contra cui, după starea de azi,

1 *Opere*, p. 19.
2 P. 24, 26, 27.
3 P. 26.
4 P. 25.
5 P. 31. Menționea că o moșie e „a dumnealui Brâncoveanului" poate fi luată din document sau adausă mai târziu; p. 31. Ștefănache Medelnicerul, la care sânt multe documente, poate fi aflat mai mult decât odată între boierinași. — Pentru întrebările bisericești ale Stolnicului Constantin, v. ms. 185 al Ac. Rom. De același fel sânt și ale lui Milescu; ms. 235. — Cf. Dialogul lui Panaiot cu Turcul Iorga, *Mem. Ac. Rom.*; cf. ms. 283 al Bibl. Ac. Rom.; *Cat.*, I, p. 630), pomenit și în Delacroix, și în *État présent des nations*, p. 247 și urm. (an. (an. 1662 . — Un *tratat de teologie*, către Stolnicul Constantin Cantacuzino, scris la Filipești, la 20 Septembre 1687, trebuie sa fie acesta; Litzica, *Cat. mss. grec.*, pp. 181-2, no. 340.
6 Încă în tesa sa despre Sarmizegetusa d. Bogdan răspingea atribuția către Nicolae Milescu.
7 Și aici, ca și la acela, e referința la „troian" (p. 77), aceia la podul lui Traian (pp. 79-80).
8 P. 63.
9 P. 63. Cf. p. 68.
10 P. 69.

www.dacoromanica.ro

defaimă fără a putea fi pedepsit, fie cu condeiul, fie cu „palma“[1].

Impotriva clevetitorilor, se va afirma că din aceste „mici şi înguste Domnii“ au ieşit şi „mari şi tari lucruri“[2], pe care promite a le povesti. Ceva din atmosfera încărcată a timpului faţă de Greci se simte, când Stolnicul scrie despre ei: „Astăzi acel neam atât este de scăzut, de supus, de hulit şi de ocărît, cât milă se face tuturor celor ce, ştiind, gândesc ce au fost şi la ce sânt: dăscălia au pierdut, stăpânirea au răpus, cinstile şi-au stâns şi de toate câte mai întâiu au avut, slave s'au desbrăcat[3]. Sânt siliţi a învăţa la Frânci, spune fostul student de la Padova şi apoi fac şi ei, ici-colo, câte o „şcolişoară“ acasă, dacă nu se „papistăşesc“, — alusie la Leo Allatius, la Papadopol. Nici limba n'au păstrat-o decât „stricată şi îngrozăvită foarte“, din amestecul cu barbarii. Şi această pornire se explică prin ce se spune despre rolul Grecilor la noi, veniţi pentru hrăpire, fie şi cu „meşteşug“, sfătuind rău şi pe Domni, de pe lângă cari, de un timp, sânt nelipsiţi: soarta isprăveşte pedepsindu-i. Insăşi ierarhia lor bisericească au conrupt-o şi compromis-o, de şi au marele merit de a fi păstrat, în aşa de grele împrejurări, ortodoxia. Şi de aceia li doreşte izbavirea de „varvara putere“[4]. Dar a ţinut să-i pedepsească pentru că-şi râd şi de „Cuţovlahi“ şi de Moldo-Munteni, de şi elementul balcanic a salvat pe Greci de Latinii cruciaţi[5].

Lucrarea începuse cu consideraţii generale ca acelea care se întâlnesc în lucrările italiene ce i-au servit autorului ca îndemn şi model şi ea continuă prin discuţii şi consideraţii critice, aproape fără naraţiune.

Primul plan a fost acela d: „. istori ale Ţării ce-i zicem noi astăzi: Româneşti“[6]. Dar de la început gânditorul îşi dă samă că această „patrie“ mai mică, despre care vrea să „istorească“ — greceşte: ἱστορεῖν — a fost desfăcută, ca şi

---

1 *Ibid.*
2 PP. 103-4.
3 P. 118.
4 Pp. 117-22. Cf. şi I. Minea, *D. Cantemir*, p. 70, nota 3.
5 Cărtirea lor obişnuită vine din propria lor nenorocire; pp. 128-9.
6 P. 62.

www.dacoromanica.ro

Moldova și Ardealul din ceva mai larg, mai puternic și mai înalt, cu toate deosebirile de graiu intervenite mai târziu[1]. Se va opri deci asupra Ardealului, pomenind și aici pe nobilii din Hațeg[2]. A cunoscut pe Gheorghe Brancovici, „om de cinste și cunoștință", — el însuși autor al unei scrieri despre Sârbi[3], — „și iubitori ı de a ști multe", și pe Vlădica Sava, „om și acela destul învățat, înțelept și temătoriu de Dumnezeu"[4]. Și el va declara că întru toate asemenea sânt „Cuțovlahii", bine cunoscuți lui, ca acel Pano Pepano al cărui testament, frumos stilisat, l-a tradus la 1677[5]. Trăiesc în sate mari, bogate, dar sânt „mojici și țărani", în locuri pietroase și sărace, afară de cei cari trec în orașele turcești, de unde vine stricăciunea limbii lor, dar peste puțin ei se pot înțelege cu Dunărenii; și el știe și de „Vlahia Mare" de acolo[6]. Dar

---

[1] Pp. 114-5.

[2] P. 106.

[3] V. Cronica lui, după ms. păr. C. Bobulescu, *Rev. Ist.*, III.

[4] *Opere*, pp. 169-70.

[5] P. 13 și urm.

[6] P. 125 și urm. — Pe acel timp, la Palaiopolis lângă Cassopa (Gasopo), George Wheler, *Voyage de Dalmatie*, I, 1689, afla ca abate la Panagia pe „le papas ou prêtre Vlachi"; p. 49. Un mare negustor macedonean cu afaceri la Constantinopol, Belgrad și Viena era întrebuințat și ca spion la Turci de Imperiali, Iorga, în *Rev. Ist.*, 1937, Iulie-Septembre. E aproape sigur că acestor negustori români din Belgrad li aparține acel signor Marco, cu numele de la Venețieni și Ragusani, om bogat în gând, dar în casă îngusta, care a primit așa de bine la 1664 pe lord Howard, cu vinurile lui alese, distrându-l și cu cântecul, în care se ataca și Sultanul. Cf. și Alexandru Pecz, *Die griechischen Kaufleute in Wien*, 1888; Sp. Lambros, *Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ Αὐστρίᾳ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ*, 1912, In călătoria lui Lorenzo Bernardo, *Miscellanea publicate dalla R. deputazione veneta di storia patria, Viaggio a Costantinopoli di ser Lorenzo Bernardo* (1591), Bitolia apare cu o mie cinci sute de case, dintre care două sute de Evrei. Marele Vizir îi strânge veniturile de la ceară, lână și cordovani; de aici vin mulți cadii. Turcii nu existau acolo. Cf. Grelot, *Relation nouvelle d'un voyage à Constantinople*, 1680, p. 301: „Les Turcs ne mettent la main à la charrüe que le plus tard qu'ils peuvent et il faut qu'il n'y ait ny Grecs, ny Armeniens dans un village pour qu'ils s'embarassent des sémailles ou des moissons". Mitropolitul Ioasaf „de Moscopole, Corița și Selasphoros" pe la 1709 (une ori fără Moscopole) a fost o personalitate cunoscută; Gelzer, *Achrida*, pp. 73, 75.

www.dacoromanica.ro

ţinta supremă e aceia de a afirma romanitatea prin coloniile învingătorilor, nu fără a se fi păstrat pentru romanisare un contingent de Daci[1]: „Valahii, cum le zic ei, iar noi: Românii sântem adevăraţi Romani şi aleşi Romani în credinţă şi bărbăţie", prin Traian însuşi[2]. *Descendenţa e neîntreruptă căci neputinţa evacuării Daciei e afirmată cu putere*[3] —, s'ar fi numit „oaste romană" sau Daci[4]. Desfacerea de Imperiu era mai uşoară decât „să meargă de a se aşeza printr'alte locuri, mai aspre şi mai seci"[5]. Doar odată s'au stabilit în Balcani cei „mai sprinteni", din cari vin puţinii „Cuţovlahi" de astăzi[6].

Stolnicul combate pe Simion Dascălul, care e pentru dânsul Ureche, fără a fi aflat ceva despre acesta, în ce priveşte obârşia Românilor din tălharii Romei, după o cronică ungurească pe care învăţatul boier muntean declară că n'o cunoaşte. Şi aceasta dă prilej celui aşa de mult amestecat în tulburările rákóczyene să scrie: „pururea şi nevindecaţi şi Ungurii au stătut vrăjmaşi şi pizmaşi Românilor, şi atâta cât, de ar fi putut, ar fi supus pe toţi supt jugul lor, cum şi pe mai multe parte din câţi se află acum în Ardeal i-au supus şi i-au făcut iobagi, cum li zic ei", dar cei din Maramureş şi mulţi din Ardeal scapă (şi, cu acest prilej, se revine asupra celor cari, în „stăpânirea acei ţări şi astăzi fiind calvini", s'au „calvinit" şi ei). Îi desplace şi originea prin „păstori" a Moldovei, după aceiaşi cronică[8].

Pentru a-şi atinge ţinta, Stolnicul, cunoaşte de-a dreptul, nu numai izvoare străine, luate „pe la Greci, pe la Leşi, pe la Unguri şi pe la alţii"[9], — şi se aduc înainte, pentru întâiaşi dată, Tzetzes, Zonaras şi Dio Cassius, Procopiu, Strabon, Aeneas Sylvius, Flavius Blondus, Callimachus *(Attila)*,

---

1 P. 88. Cf. şi p. 105.
2 P. 136. Dar revine la originea străină a boierimii; pp. 137-8.
3 P. 122.
4 El crede că a rămas în popor „dac" ca înjurie; p. 141.
5 P. 124.
6 P. 125.
7 P. 132.
8 Pp. 135-6.
9 P. 68.

www.dacoromanica.ro

Tit-Liviu, citat în forma italiană[1], cea ce ajunge pentru identificarea autorului , pe lângă conversația cu „un Grec țarigrădean, carele să ținea mare știut", care se pare a fi Nikusios[2], dar și opere poetice, ca Virgil comentat, cărți de cuprins general, ca Geografia lui Cluverius, Cronologia lui Nauclerus, Istoria lui Sleidanus și „Mitologia" lui Natalis Comes, necunoscut lui ca istoric despre noi, Carion, *Chronicon*, Atlasul lui Blau, Rhaetius, Sambucus, Barcsai, alături de Diodor de Sicilia și Aristotele însuși. Dar el va recurge la *mijloace de informație care nu erau încă de întrebuințare curentă în literaturile Apusului:* fără a admite tot ce presintă aceasta, el va recurge la tradiția orală, la „cântecele carele vestesc de viteji au de alte fapte ale Domnilor și ale altor vrednici oameni ce au lucrat", la „hrisoavele Domnilor ce sânt pe la boierime și pe la mănăstiri date și lăsate", — vezi „Cronologia tabelară" —, izvor care poate fi cunoscut numai în foarte mică parte, la inscripții, răspingând cărți ca *Alexandria*, răspândită mai mult în Moldova. Dar în toate el lasă putința de a se îndoi și de a alege, căci nicio mărturie nu e doar „dogmă a Bisericii[3].

Găcirile istorice fericite nu sânt rare. Stolnicul a înțeles autonomia armată a provincialilor rămași fără sprijinul imperial[4]. Și vrednicia acestei mențineri a numelui, a limbii se rostește prin aceste așa de frumoase cuvinte: „Nu puțină mirare este la toți câți scriu de aceasta, nici la câți bine vor socoti, de acești Rumâni, cum s'au ținut și au stătut până astăzi așa, păzindu-și limba, și cum au putut și pot și pământurile acestea lăcuiesc; care aceasta la puține limbi și neamuri să vede. Și mai vârtos atâtea roduri de oameni străini și varvari preste dânșii au dat și au stricat, iară,

[1] Cf. și îndreptarea „Impăratul romanicesc" la Simion Dascălul. P. 74: „Tito-Livio Padovanul" nu Patavinul). Tot așa, se scrie curent „Romani" și adiectivul corespunzător, în loc de Râmleni, ca de obiceiu. E vorba, nu de „Râm", despre tradiție, ci de „Roma". Nu e „Schipion", ci „Stipion". Găsim forma „Costanția". El scrie „crudătate" (după *(crudità);* „providință".

[2] P. 71.

[3] Pentru Nikusios și Ricaut, *Hist. de l'estat present de l'Eglise grecque et de l'Eglise arménienne*, Middelburg, 1692, pp. 105-14.

[4] P. 168.

[5] P. 161.

www.dacoromanica.ro

peste alţii aşa dând, nici unele, nici alt nimic nu se mai ştie, nici se mai pomeneşte de aceia". Singuri dintre naţiile năvălite, „ceştia Români, oricum şi cum printr'atâtea călcări, zdrobiri şi nespuse rele ce au trecut şi i-au călcat, tot iată până astăzi, cum s'au zis, că tot încă, de nu se află atâta fericiţi şi slobozi de tot, iar încă şi domnie şi stăpânire, şi limba accia a Romanilor tot stă şi se ţine (săvai stricată, cum şi alte limbe toate ale lor cele neaoşe şi de moşie şi le-au stricat); însă destul că tot urme de a recunoaşte şi a se şti bine de unde sânt, li-au rămas şi li au. Care aceasta bine socotindu-se, aievea este că nu fără a lui Dumnezeu providinţie este, nici fără de a sa minune este; însă drept ce, el singur ştie"[1]. El vede şi conlucrarea dintre Români şi Unguri, contra Turcilor: „Cu ajutorul lor (al Ungurilor) mai mult, şi ţările acestea, dacă s'au osebit de Ardeal, adecăte Ţara Muntenească şi a Moldovei, s'au descălecat şi s'au luptat cu vrăjmaşii lor, şi mai vârtos cu Turcii, şi mai nainte şi mai încoace, mult pe urmă, spate şi ajutoriu le-au fost. Măcar că *şi aceştia Ungurilor* ca un zid bun şi tare înaintea Turcilor li-au fost. Şi nu de stricăciune, de se va socoti bine şi cu dreptate, mai niciodată, ci încă de mare folos, mai vârtos acestor ce în Ardeal au rămas şezători şi lăcuitori"[2]. De aceia li şi consacră istoria lui Attila, presupusul strămoş. *Stolnicul e cel d'intâiu pe care-l interesează ahestia vechii patrii a poporului maghiar*, pentru care culege ştiri de la Gheorghe Brancovici, când a mers la Moldova[3].

Cartea e însă şi *a unui gânditor politic.* El stabileşte un curs fatal al împrejurărilor, care domină istoria şi viaţa: „toate câte sânt în naştere, şi la stricăciune sânt şi stau, adecă: una stricându-se şi putrezind, alta se naşte şi se face"[4]. Şi, aiurea: „Toate lucrurile care sânt în lume au şi acestea trei stepene: urcare, stare şi pogorâre, au, cum le zic alţii; adăugire, stare şi plecare"[5]. E, de fapt, teoria contemporanului Vico, pe care Stolnicul l-a putut cunoaşte. Toată vechea

1 P. 163.
2 P. 166.
3 Pp. 169-70.
4 P. 143.
5 P. 153.

www.dacoromanica.ro

istorie va fi străbătută, până la Carol cel Mare, capabil de a strivi Islamul, și la regalitățile desfăcute din imigrația lui, lămurind și starea, pe care o cunoaște așa de bine, a Italiei și despărțirea Bisericii Apusene, condițiile ei de viață. Se recunoaște acela care în scrisorile sale către ministrul rus Golovchin arată atâta interes și atâta înțelegere pentru rosturile politicii europene. In condamnarea ambițiilor Romei pontificale se vede omul care a luptat împotriva ruperii legăturilor religioase cu ai săi din Ardeal[1]. Prin aceste discordii „Sarachinenii", Saracinii, au putut să-și întindă puterea[2], — și e un larg tablou pentru a învedera aceasta[3]. In materie politică și socială, Cantacuzino luptă contra „samoderjeților" tirani, pe cari-i atacă la Roma, zugrăvindu-i ca „mai răi și mai cruzi decât fiarele cele nedomesnicite și mănioase și decât aspidele și vasilișcii cei otrăvitori și veninați", adăugind cu tâlc că de aceia „au fost și la alte neamuri și domnii": „precum și până astăzi unde și unde nu lipsesc de a nu fi de acei cruzi tigri și veninați balauri, stârpituri și *terata* fiind din neamul omenesc, iar nu rod omenesc"[4]. E „barbar" și orice stăpânitor care nu respectă morala[5]. Ceia ce vrea Stolnicul e Statul de ordine și dreptate, deschizând astfel șirul acelora cari, în epoca reformatorilor, au căutat să dea o nouă așezare, cugetată, voită, țărilor românești: „bunii și dreptii (stăpânitori) au legi puse, și *nemișcate le țin* ca să poată sta politia și însoțirea omenească, ca nici cei tari și mari să nu asuprească și să nu calce pe cei mai slabi și mai mici, nici cei mici să nu năpăstuiască și să ocărască pe cei mai mari, nici unul de la altul să răpească și să ia fără de tocmeală și fără de lege"[6]. Și el se va fi gândit și la Turci, când scrie, apoi: „Din nerânduială, din nedreptate și din răutate se strică și se mută Impărățiile și toate"[7].

Cartea, în manuscriptele ajunse până la noi, se oprește la

[1] Pp. 150-1.
[2] Pp. 151-3.
[3] P. 145 și urm.
[4] Pp. 85-6.
[5] P. 117.
[6] Pp. 133-4.
[7] P. 134.

www.dacoromanica.ro

năvălirile barbarilor, presintate cu totul occidental. El însuși anunța capitolul despre cei doi Corvini și acelea despre Domnii Țării-Românești. Dar avem dovezi că lucrarea mergea până în secolul al XV-lea, de sigur cu același sistem de citații asupra căreia se exercita critica și alaturi de care se presintau considerații filosofice și politice. Pentru Împărația Asaneștilor o citează Mihai Cantacuzino[1]. Iar, pentru partea mai noua, o compilație din secolul al XVIII-lea nu face decât s'o copie, prescurtând-o[2]. Incă acuma un secol, era la Hurezi un manuscript complect care, cerut la Archivele Statului, a disparut[3].

Adaug la legăturile cu Apusenii că ar fi cu putință ca anume marmure ale lui Marsili, azi la Museul din Bologna, să fi fost semnalate sau date autorului lui *Danubius pannonico-mysicus* de Constantin Stolnicul.

---

[1] Ca represintant al vechii concepții de istorie universală, un Cronograf Danovici se traduce din grecește „pre românie", în 1687, pentru Toader Cantacuzino, de „grămaticul", diacul Gavril din Balțătești. Este și o Istorie a Sultanilor până la Mohammed al IV-lea. V. Iorga, *Studii și doc.*, IX, p. 190 și urm.; ms. 1138 al Ac. Rom.

[2] In *Rev. p. ist., arch. și fil.*, continuare.

[3] Iorga, în *Rev. Archivelor*, I

www.dacoromanica.ro

CARTEA a VI-a

MONARHIA CULTURALĂ A LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

www.dacoromanica.ro

Fig. 31. — Constantin Brâncoveanu, gravură.

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL I.

Intre Germani şi Turci.

Constantin Stolnicul Cantacuzino, cărturar înainte de toate, iubitor de literatură şi de artă, creator, de curând, al unei şcoli de înaltă învăţătură grecească după modelul celei din Padova, de unde venia el, duse prudenta politică până acolo, încât, şef al familiei —, Domniţa Elina, mai mult timp în aprig război, cu conflicte şi între duhovnici, faţă de Şerban, afurisit de Patriarhul ecumenic, nu mai era în viaţă [1] —, el nu voi să ieie asupră-şi responsabilitatea unei guvernări. Propuse ţării pe-al doilea dintre fiii, pe cari sora, Stanca, îi avuse cu Papa Brâncoveanu şi, cum acesta murise tânăr, ucis de Seimeni, ea îi crescuse „cantacuzineşte". Barbu murind fără să fi făcut o mare carieră, una din cele mai mari averi teritoriale ale ţării trecuse asupra singurului fiu în viaţă [2]. Cât despre Gheorghe, fiul lui Şerban, el fu găsit prea tânăr [3], în ciuda simpatiilor de care candidatura lui se bucura la Seimeni.

Noul Domn se presintă, nu în formula politică, revoluţionară, a Cantacuzinilor, rudele după mamă, ci. urmând unei direcţii proprii, — căci, în aceasta nu poate fi vorba de o influenţă a occidentalisatului, „europeanului" Stolnic —, *după aceia tradiţională băsărăbească, pe care am văzut-o continuându-se de la Radu Şerban, şi mai ales de la Matei Basarab* [4].

[1] Iorga, *Testamentul domniţei Elena Cantacuzino,* în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XXXIV.

[2] Iorga, *Viaţa şi Domnia lui Constantin Brâncoveanu,* cap. I.

[3] Radu Popescu, în *Mag. Ist.*, V.

[4] Şi descendenţa din „Şerban Băsărabă" a lui Şerban Cantacuzino se subliniază pe piatra lui de mormânt la Cotroceni; Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 331-2, no. II.

www.dacoromanica.ro

Un izvor contemporan s'a îngrijit, de sigur după impulsul noului Domn însuşi, să se păstreze toate amănuntele acestei remarcabile acţiuni politice, legată de trecutul ţării, aşa cum îl putea înţelege, interpreta şi realisa starea de spirit a vremii.

Se înlătură ideia unei zăbavi, care putea aduce şi un Domn numit de Imperialii cu cari era să se încheie legătura de vasalitate, şi tot asa obişnuinţa, introdusă de Chiuprulii, a cererii de Domn la Poarta, de unde putea ieşi un strain, „măcar şi din feciorii de Domn ce era' la Ţarigrad", pe când dorinţa generală era a „Domnului din pamânt". Se facu alegerea la Curte, şi noul Constantin-Voda, care, „un Domn fiind la casa sa", n'ar fi simţit nevoia Domniei, fu poftit la Mitropolie pentru binecuvântare. Cu alaiu mare, şi de ostaşi, el fu dus acolo, într'o procesiune cum nu mai fusese vazuta de la alegerea celuilalt Constantin, fiul lui Radu Şerban. Noul Domn fu întronat în „biserica de la Curte", şi acolo el ceru să i se facă jurământ de credinţă, ceia ce se savârşi, pe listă. De aici se trecu la Divanul cel mare, pentru o altă aşezare în Scaun, sărutându-se mâna alesului[1].

Nu lipsi şi ca o amintire a visurilor imperiale, prin aceia că, fără a putea să oficieze, era de faţă şi ruda cantacuzinească, fostul Patriarh ecumenic Dionisie Seroglanul.

Incă din acest moment se căuta o întărire a acestei situaţii, amestecând şi pe un capugibaşă, care se întâmplase a fi la Bucureşti, şi luându-l cu gloata. Indată însă *Brâncoveanu arătă că înţelege a-şi păstra legătura cu Imparăţia păgâna de care Şerban voise a se desface*. El trimese imediat cu ştirea despre alegerea sa şi la Adrianopol, unde era Sultanul şi la Babadag unde stătea comandantul oştilor turceşti contra Polonilor, şi chiar la Hanul, care se coborâse în Bugeac[2]. Ajutând şi neapăratele daruri, se căpată, *peste o lună*, întarirea turcească printr'un Agă.

S'au păstrat şi cărţile de înştiinţare către ţară, în forma adresată egumenului de acasă, de la Brâncoveni, de acela care deocamdată se intitula numai „Constantin Voevod", înainte de a ajunge la „Constantin B. Brâncoveanu" şi la forma

---

[1] *Mag. Ist.*, V; Radu Greceanu, ed. Şt. Greceanu, pp. 11-2.

[2] Cele două izvoare de ţară citate.

www.dacoromanica.ro

de încă mai târzie afirmare dinastică: „Constantin Băsărabă". El se arată *Domn* ridicat de „toată ţara" şi se adaugă explicaţiile pe care le găsim şi în cronică pentru primirea „jugului acestuia". Se pomeneşte acea întărire a „puternicului Împărat" prin care e „miluit cu Domnia Ţarei". Scopul ce se urmărea era însă a se capăta, după putinţa fiecăruia, suma cerută pentru a se plăti această „milă", ea având a fi apoi socotită în „poclonul steagului"[1].

Întreaga ispravă de la Viena celui-alt Împărat[2] trebuia schimbată, de şi, la 10 Ianuar 1689, trimeşii, reprezintanţi ai interesului cantacuzinesc, ajunseseră, după o lună şi jumătate de discuţii, la o legătură scrisă, fără să se poată stabili care era cuprinsul ei[3]. La vestea schimbării petrecute, cei doi Cantacuzini fură opriţi la Viena[4], „până la ratificare", şi Bălăceanu la Braşov, unde-i veni diploma de conte[5], Vlădescu, care îndrăzni să deie ochii cu noul Domn, fiind pedepsit pentru că se mersese prea departe. In zădar apăruse încă odată şi Csáky, întovărăşind pe cei doi boieri întorşi în ţară[6].

Brâncoveanu nu va putea să împiedece însă în anul următor, după luarea în stăpânire a cetăţilor sârbeşti de către Imperiali, dacă nu o coborâre în cvartiere a acestora, şi pe la Orşova şi pe la Bran, măcar o impunere de aprovisionare[7], *în puterea unui act care nu primise nicio confirmare*. De la început se ceruse unei ţări considerate ca supuse „contribuţia"[8].

---

[1] Iorga, *Doc. Brânc.*, pp. 173-4. Ordine turceşti pentru a se plăti o datorie a lui Şerban, cerându-se şi trimeterea la Poarta a văduvei lui şi a fiului; C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, pp. 5-6, n-le 11-2.

[2] Despre îndoielile de la Viena cu privire la intenţiile lui Brâncoveanu, raportul din Iorga, *Studii şi doc.*, XI, p. 177

[3] C. Giurescu credea că-l poate reconstitui; C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. v.

[4] Iorga, *Studii şi doc.*, XI, p. 178.

[5] C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. 9, no 21 şi nota 1.

[6] Greceanu, pp. 11-5. Alte ştiri, în Iorga, *Viaţa lui Brâncoveanu*, pp. 56-8.

[7] Brâncoveanu capătase şi ordinul de a păzi la Dunăre contra Paşei răsculat de Bosnia, Ieghen; Iorga, *l. ult. cit.*, p. 82, no XXVII; p. 86, no. XXXVI Cf. şi Viaţa lui Caraffa, în Vico, *l. c.*, sau Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXI.

[8] C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, pp. 7-8. *Dar Viena, încă odată, nu voia silă; ibid.*, p. 9, no 20. Se credea totuşi că la pace Ţara-

www.dacoromanica.ro

Domnul muntean obiectase pregătirile de năvălire ale Tatarilor[1]. Subordonatul lui Veterani, Heissler, luase în Mart numai măsuri de apărare, şi de spre Moldova[2]. Se anunţa că Turcii stau gata de întrare pe linia Dunării şi gătesc poduri, aşa încât tributul muntean era trimes fără greş[3]: aceasta de şi ei erau prinşi în negociaţii de pace cu Impăratul[4]. Se credea că Tatarii ar putea să fie aduşi de Tokoly, pe care Imperialii că Tatarii ar putea să fie aduşi de Tökölу, pe care Imperialii nu-l pierdeau din ochi şi care începea să aibă legături cu Domnul muntean[5], în Ardeal[6]. Şi în acest timp între Imperiali şi trimeşii lui Sobieski, care nu mai putea întreprinde o acţiune militară, se urmară discuţii asupra soartei ce ar avea ţările româneşti, pe care regele polon le cerea pentru sine ca un drept căpătat prin jertfele sale pentru creştinătate, pe când Leopold le considera ca părţi, acuma câştigate prin tratat, ale regatului recuperat al Ungarici[7].

Faţă de Imperiali, Brâncoveanu adoptase acum o atitudine dublă, de sinceritate, de supunere, dar şi de asigurare[8]. In Iulie el anunţa comandantului din Ardeal că nu recunoaşte un tratat care fusese încheiat peste instrucţiile date trimeşilor[9]. De altfel o asemenea înştiinţare nu mai

---

Românească şi Moldova s'ar putea căpăta de la Turci; *ibid.*, pp. 9-10, no. 22.

[1] *Ibid.*, p. 11, no. 24.

[2] *Ibid.*, p. 12, no. 28.

[3] Iorga, *Studii şi doc.*, XI, p. 179, no. 1.

[4] *Ibid.*, XX, p. 81, no XXVI; p. 92, no. LIII; p. 93, no. LIV. Mai ales Viaţa lui Caraffa, *l. c.* Pentru amănunte v. Brauner, *l. c.*, pp. 299-303.

[5] Philipp Röder von Diersburg, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*, II, Carlsruhe. 1842; C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. II.

[6] *Ibid.*, p. 83, no. XXX; p. 84, n-le XXXII-III *Era şi ţeama de o acţiune a lui Brâncoveanu însuşi în Ardeal; ibid.*, p. 89, no. XLIV; p. 92, no. LIII; p. 93, no. LIV; cf. *ibid.*, p. 85, no. XXXV.

[7] Informaţia în Odobescu-Tocilescu, *o. c.*, I, la această dată de 1689; Hodoş, în Hurmuzaki, XVI, la aceiaşi dată; Iorga, *Studii şi doc.*, XX, *idem*. Cf. şi Zaborovschi, *l. c.;* amănunte în Viaţa lui Caraffa, *l. c.*

[8] V. mai jos.

[9] Iorga, *Studii şi doc.*, XX, p. 90, no. XLVII.

www.dacoromanica.ro

era de nevoie într'un moment când se vedeau ostaşii adunaţi în Balcani de Şerban Cantacuzino pentru campania sa „împărătească“ lucrând, după ordinul Turcilor în legătură cu planurile lui Tököly asupra Banatului, unde Timişoara resista, la fortificarea Orşovei [1], apărată de Francesul d'Herbeville. Ofiţerii austrieci din Ardeal, aleşi tot printre Italieni, ca un Pace, un Corbelli, un Tabella, un Magno, un Doria [2], nu aveau voie să încerce nimic în stilul lui Veterani contra acestei ţări, vecine, care se vădia astfel duşmană. Aceasta de şi se credea la Viena în Septembre că Heissler, om de iniţiativă, plin de despreţ faţă de Domnul muntean, era gata să treacă munţii pentru a merge şi până la Giurgiu şi la Brăila [3].

In acest moment, Brâncoveanu încercase contra lui Bălăceanu, privit ca principalul său pârâtor [4], o nouă lămurire cu Imperialii, cari reţineau încă pe cei doi soli din 1688. Ce i se răspunsese era însă ca o declaraţie de războiu. Supt influenţa acelora, i se aduceau mustrări pentru călcarea pactului, pentru tratamentul lui Vlădescu, pentru cine ştie ce rostiri jignitoare, pentru prigonirea Doamnei lui Şerban, aflătoare supt ocrotirea imperială [5], pentru neplata sumelor şi provisiilor cuvenite, pentru legaturile cu Turcii [6].

De fapt, în aceiaşi lună se lua şi Nişul de Austrieci, cari încercau un pod la Vidin [7]. şi Brâncoveanu avea legături cu colonelul Cusani din Ardeal [8], şi apoi, după progresele Impe-

---

[1] *Ibid.*, pp. 90-1, n-le XLVIII-IX. Avea 4.000 de oameni şi cartierul său era la Cerneţi; *ibid.*, p. 91, no. LVII.

[2] O comandă mare o avea, Caraffa. Se aştepta în Bulgaria un Piccolomini; *ibid.*, p. 100, no. LXIX.

[3] *Ibid.*, p. 94, no. LVIII.

[4] Scrisoare din tabăra de la Cerneţi către Impărat, 2 August 1689; Hurmuzaki, V, pp. 278-9, no. CXCIII. Se cerea trimeterea în ţară sau măcar îndepartarea de la hotar a calomniatorului. Tot aşa întoarcerea celor doi Cantacuzini încă reţinuţi.

[5] *Ibid.*, p. 219 diploma din 31 Ianuar 1689). Pentru solii lui Brâncoveanu la Viena, *ibid.*, p. 277.

[6] *Ibid.*, pp. 284-6 (scrisoarea şi explicaţiile date de comisarii imperiali).

[7] Iorga, *Studii şi doc.*, XX, p. 98, no. LXIV. Plan asupra Nicopolei; *ibid.*, no. LXV.

[8] *Ibid.*, p. 97, no. LXIII.

www.dacoromanica.ro

rialilor în Banat, cu însuşi marchisul de Baden [1]. Soli ai lui mergeau la Viena [2].

Astfel anul nu se ispravi fara ca Brâncoveanu să vadă ceia ce cu atâta dibăcie evitase pana atunci: trupele lui Veterani şi Heissler iernând în ţara sa [3]. Patrusprezece efgimente întrasera pe la Apus şi alte oşti se coborau pe la Braşov [4]; o convenţie fusese încheiată pentru o aprovisionare regulată [5], la Brâncoveni, după ocuparea judeţelor oltene [6], dar Imperialii nu se arătară de loc mulţămiţi cu condiţiile de viaţa într'o regiune de bordeie şi de colibe, cu o hrană neobişnuită [7]. Domnul muntean trebuise să raspundă şi ceva din tributul promis odata de solii lui Şerban.

Dar Brâncoveanu nu se lasă atras la acea încheiare de tratat pe care o avuse în vedere Heissler [8]. Aceasta nici după ce Imperialii fură la Câmpulung şi la Târgovişte, purtându-se ca stapâni [9], dupa îndemnul lui Balăceanu, care, cu gânduri de Domnie, pentru el sau pentru copilul cantacuzinesc, cumnatul sau, cauta să ducă la o ruptură între aceia în a caror oaste căpătase un rang şi între Domnul pe care-l privia ca pe un usurpator [10].

---

[1] *Ibid.*, p. 99, n-le LXVI-VII. Marchisul, bolnav, se retrăgea la Sibiiu; *ibid.*, p. 100 no. LVIII.

[2] C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. 34. In Ungaria-de-sus un Nigrelli; Iorga, *Studii şi doc.*, XX, p. 112, no. XCVI.

[3] *Ibid.*, p. 101 şi urm.

[4] *Ibid.*, pp. 103-4, no. LXXVI.

[5] Hurmuzaki, V, p. 308.

[6] Iorga, *Studii şi doc.*, XX, pp. 104-5, no. LXXIX. Ştire despre plecarea catanelor; *ibid.*, ne. urmator. Cf. şi informaţiile adunate de Röderer, *o. c.*

[7] C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. 16, no. 36 şi nota 2 (după Röderer, *l. c.*). V. şi scrisoarea lui Heissler pentru cvartire; *ibid.*, pp. 17-8, no. 38.

[8] Scrisoarea lui, citată.

[9] V. Iorga, *Studii şi doc.*, XX, p. 117, no. CVIII: „il principe vallacco... non assuefatto al peso dell' acquartieramento e dispotico dominio del soldato alemanno". Amanunte, în Brauner, *l. c.*, p. 308 şi urm.

[10] V. mai ales ce spune, în *Mag. Ist.*, V. Radu Popescu despre convorbirea sa cu Heissler în Ardeal, unde adusese şi darul de o mie de boi. Scopul coborârii lui Heissler la Bucureşti era, cum o recunosc Imperialii, „să sperie" *(imponieren)* pe Domn; C. Giurescu şi Dobrescu; *o. c.*, p. 48, no. 69.

www.dacoromanica.ro

Când, retras la Brâncoveni, apoi, după ce „Nemţii" împânziseră ţara, aducând cu dânşii pe Bălăceanu, care-şi liberă soacra şi cumnatul, la Plătăreşti în Vlaşca, şi, la urma, spre Ruşii-de-Vede [1], „Ruşii lui Şerban", şi la Drăgăneşti [2], Brâncoveanu văzu cum i se tratează şi ţara şi însăşi domneasca sa demnitate, el ascultă pe Constantin Stolnicul şi pe alţi sfetnici [3], cari-l convinseră că decât aceşti Imperiali, aroganţi şi brutali, cari puteau fi o echipa de ocupaţie, dar nu reprezintau o armată capabila să apere ţara, mai buni pot fi şi acei Tatari, a caror năvălire posibilă fusese atâta vreme argumentul de căpetenie pentru a refusa o înţelegere definitivă cu Austriecii.

Ajutoare fura deci cerute de la Turci. Dar, cum i s'a pretins şi cronicarului Domniei, Radu Greceanu, să însemne în povestirea sa oficială, ceia ce credea Domnul să poata atinge prin dibăcie era „ca şi pre Nemţi fără primejdie din ţară, să-i scoata şi pre Turci şi pre Tătari să-i oprească să nu intre în ţară, ca să nu calce şi ei şi doară să o prade şi să robească" [4]. Până la sosirea Tatarilor, Domnul îşi luă toate măsurile ca să nu se afle alături de aceşti oaspeţi „nemţi" cari i se îmbulzisera şi până acasă la dânsul: îi dadu în sama unui ispravnic de Scaun. Ţara statea credincioasă alături de dânsul, ca sfetnici de căpetenie ai Domnului fiind mitropolitul Teodosie, cei doi unchi mai în vrâstă dintre Cantacuzini, apoi Vistierul, Aga Cornea şi Constantin Ştirbei [5]. Cei doi Bălăceni, Constantin şi Matei, Barbu Bădeanu, Mihai, fiul lui Mareş Băjescu Banul şi acel Preda Prooroceanul pe care-l vom găsi şi mult mai târziu cu „chică" nemţească şi îmbrăcămintea corespunzătoare,

[1] Că e vorba de aceştia o arata resumatul imperial al operaţiilor: „aus Fluss Vaida", Vedea; C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. 48, no 69 *Data întâlnirii cu Heissler se dă tot acolo: 15 Ianuar 1690.* — Ştiri în genere foarte exacte şi la Neculce, care ştie şi distanţa de la Bucureşti la Ruşi, unde stă Brâncoveanu „doua, trei săptămâni". Cronicarul moldovean ştie şi că aprovisionarea Imperialilor se făcea fără greş. Bejenarii erau pedepsiţi cu tăiarea nasului şi urechilor, ca să nu fie lipsă. Pentru Drăgăneşti, moşie tot a lui Şerban: „Drăgăneştii de Ruşi nu sant departe, cale de doă ceasuri".

[2] Röderer, *o. c.*, pp. 189-92.

[3] După Neculce toţi boierii afară de Stolnic ar fi fost pentru „închinarea" la Imperiali.

[4] P. 24.

[5] Scrisoarea lui Mihai Băjescu; Hurmuzaki, V, p. 310.

www.dacoromanica.ro

nu putură să câştige decât prea puţini boieri cari „se rătăciră după ale vremii curgeri“[1]; Domnul puse să-i aresteze[2]. Cei scăpaţi, mai mult din rândurile de jos, vor ataca apoi violent pe Domn şi pe Stolnic[3].

Pronunţarea aşteptată a ţării nu se produsese. „Creştinătatea“ catolică, întrebuinţând o soldatească aplecată spre toate excesele, nu putea să câştige spiritele. Dar *acţiunea întreagă a Domnului fu de acuma hotărîtă de teama ca nu cumva partidul austriac, sprijinit şi de generalii locali şi de Viena însăşi, să izbutească a-l înlătura.*

Înţelegerea cu curăţitorii Tatari ai usurpaţiei se făcu însa în condiţii cu totul neobişnuite, *asigurându-se perfecta lor disciplină.*

Până la sosirea oştii comandată de Calga, Hanul însuşi fiind ocupat în războiul cel mare, Domnul muntean avu în faţa sa pe marele duşman care era Heissler, instalat de Crăciun în chiar reşedinţa Bucureştilor, ale cării mănăstiri erau avute în vedere pentru o întărire în primavară[4].

Asupra întâlnirii lipsesc ştirile sigure, dar lucrul de căpetenie a fost înştiinţarea pe care i-a făcut-o Brâncoveanu că, faţă de întrarea, care stătea să se producă, a Tatarilor, nu mai e rost de a rămânea în ţară[5]. Curios ar părea că în toate aceste împrejurări schimbătoare nu se arată de loc oastea de care Şerban-Vodă vorbia cu atâta mândrie. Dar, când apărură Tatarii, trupele româneşti, cu Cernica Ştirbei, vor petrece pe Nemţii în retragere[6].

In starea în care i se aflau trupele, Heissler nu putu decât

---

[1] Greceanu, p. 21.

[2] Hurmuzaki, V, p. 310.

[3] *Ibid.*, p. 363. Sânt presintaţi ca Greci „ţărigrădeni“....

[4] Scrisoarea lui către Impărat, 25 Decembre; C. Giurescu şi Dobrescu, pp. 20-2.

[5] V. Greceanu, pp. 23-4; Radu Popescu, pp. 111-2; scrisoarea lui Mihai Băjescu, în Hurmuzaki, V, pp. 310-1, no. CCXIV. Acesta din urmă, un duşman, pretinde că însuşi Constantin Stolnicul ar fi mers să cheme pe Tatari, cari de fapt fură întâmpinaţi de doi boieri mai mărunţi. Trimesul lui Băjescu arăta că, aflând Stolnicul la Brăila că Domnul n'a prins pe Heissler, ar fi spus: „vezi ce prost e Vodă când nu sânt eu acolo“; *ibid.*, p. 365.

[6] Greceanu, p. 25. Erau şi Moldoveni; Neculce.

www.dacoromanica.ro

Fig. 32. — Document al lui Constantin Brâncoveanu.

www.dacoromanica.ro

să urmeze sfatul de a pleca (2 Februar)[1]. Pe vreme de iarnă, regimentele obosite și fără multă disciplină apucara din nou spre pasul Branului. Țăranii își răsbunau asupra elementelor răzlețe[2]. Și se află îndată că lucrurile nu se vor opri aici, ci că Brâncoveanu, care ieșise înaintea Tatarilor până la Floci, e înțeles cu Tököly, având cu el întâlniri tainice de noapte și că primăvara va aduce de sigur o ofensivă contra acelora cari până atunci se purtaseră ca niște aroganți stăpâni[3].

O știre olandesă din Constantinopol fixează la douăzeci și două de zile timpul cât petrecură Tatarii în Țara-Românească[4]. In acest timp Domnul, care-și atinsese scopul, trecu de la Buzău[5] la București și, ca mulțămită, începu a clădi în mijlocul marilor codri din a stânga Oltului. în locuri unde nu se auzia decât sunetul de tânguire al păsărilor de noapte, la Huhurezi sau Hurezi, cu meșteri de măiastră sculptură și de dulce zugrăveală albastră supt influența venețiană, cea mai frumoasă și mai întinsă din ctitoriile sale mănăstirești, la care se vor adăugi darurile Doamnei Marica, nepoata de fiu, prin Neagu Voevod, a lui Antonie din Popești, și ale fiilor ajunși de vrâstă. Pârvu Cantacuzino, întors în sfârșit din Viena și primit cu îndurare de vărul său domnesc, avu grija să conducă pe meșterul Carageà și pe ajutătorii lui, sarcina trecând după moartea lui asupra lui Cernica Știrbei[6], care se îndemnă a face apoi mănăstioara care-i poartă numele lângă București. In această clipă de liniște se isprăvi și biserica bucureșteană a Doamnei Maria Cantacuzino, trecută acuma în Ardeal și, în mijlocul grădinilor de pe margenea Dâmboviței, în față cu ctitoria fiilor Chiajnei, acele curți domnești, cu „stâlpi de piatră și trei cafasuri“ sau loggii, și

---

[1] C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 48, no. 69.

[2] Nicolae de Porta, în *Bul. soc. geogr.*, 1899, p. 26.

[3] Scrisoarea citată a lui Mareș Băjescu.

[4] Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, p. 105, no. 91. Greceanu, p. 27, scrie: „după multă stricăciune, care și ei țării făcuse“, și adaugă, ca îndreptățire: „unde calcă oastea, nu poate locul acela scăpa întreg, cu cât dară mai vârtos unde neamul acesta va călca“.

[5] Doamna era la mănăstirea Bradu; Neculce.

[6] Greceanu, p. 27.

www.dacoromanica.ro

ele de stil venețian, care au dat și bisericii numele popular de „Curtea Veche“ [1].

Indată i veni Domnului prilejul de a-și plăti polița trasă de Imperiali, și anume în chiar cetățuia lor din Ardeal, unde, în mijlocul zădarnicelor negocieri, necontenit prelungite, cu Turcii, fusese aproape uitat Heissler. O porni cu atât mai pătimaș, cu cât va fi aflat că ocupanții de ieri au facut, în Maiu, din Constantin Bălăceanu, colonel în oastea lor, comandantul general al oștilor ce i s'ar da în amândoua țarile românești, ori pe care le-ar putea strânge acolo [2]. Contingentul românesc era să fie plătit ca și Ungurii și Sârbii din serviciul Impăratului. Și Consiliul de Războiu din Viena punea la cale un atac de surprindere al lui Balăceanu în Țara-Românească, o „cavalcada“, ca a Polonilor la Iași, pentru a se pune mâna pe Domnul care nu-și ține îndatoririle [3]. In August, Heissler revine asupra ideii de a prinde pe Domnul urât și disprețuit de dânsul [4]. Ba încă alt Consiliu, al Austriei-de-jos, credea ca ar fi bine să fie prins și Cantemir, *Bălăceanu devenind astfel stăpân în numele Impăratului pe amândouă Domniile românești* [5]. Iar Brâncoveanu, plângându-se lui Heissler de jaful făcut de Imperiali la Baia-de-Arama, unde se furasera depositе în valoare de trei sute de pungi, îi dădea știri despre Turci, arata că se bucură de ofensiva lui „Badesis“ la Belgrad și-l înștiința că va fi atacat în Ardeal [6].

Acum apare planul lui Tököly de a se instala în acest Ardeal de refugiu al vieții politice a neamului său ca rege al Ungariei.

Când se afla încă în București, Heissler aștepta răspunsul lui Constantin-Vodă Cantemir la propunerile de închinare ce

---

1 *Ibid.*, pp. 27-8.

2 C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 26

3 *Ibid.*, pl. 30, no 53 (decisie din 1-iu Iulie); cf. *ibid.*, pp. 32-3. n-le 57-8.

4 *Ibid.*, p. 37, no. 61.

5 *Ibid.*, n-l următor.

6 *Ibid.*, pp. 31-2, no. 56 12 Iulie . Cf. și *ibid.*, p. 31, no. 55. Soli munteni la Viena în Iulie; Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 180, no. 2. Un „Valah“ care voise să dea pe Heissler Tatarilor: *ibid.*, no. 4.

www.dacoromanica.ro

Fig. 33. — Constantin Brâncoveanu, desemn.

www.dacoromanica.ro

i se făcuseră, şi, în Mart 1690, Consiliul de războiu pregătia actul prin care Domnul Moldovei trebuia să fie satisfăcut în dorinţa sa de a i se recunoaşte dinastia şi de a respecta datinele ţarii, oferind provisii şi o sumă de 24.000 de taleri [1], condiţiile care se întâlnesc de câte ori ai noştri sânt invitaţi să treacă la alt protectorat străin [2]. In curând el era să cadă din aceasta înălţime a încrederii în sine, devenind un învins, cu oastea sa întreagă distrusă, Imperiali germani, nobili maghiari, contingente orăşeneşti şi Secui, el însuşi căzând prisonier.

Expediţia contra lui Heissler, care-l prinse aproape pe neaşteptate pe organisatorul de lovituri, de fapte îndeplinite şi de „cavalcade", cuprindea pe serascherul Cerchez-Ahmed şi pe un Sultan tatar, Tököly, care se afla pe malul drept al Dunării, teatrul măruntelor sale isprăvi, viind de la Nicopol cu mica sa oaste de aventurieri unguri, „Curuţii" [3].

Oştile, care voiau să treacă întâiu pe la pasul Buzăului [4], ştiindu-l păzit, şi „căile prisăcile şi astupate" [5], se îndreptară pe la cetatea Negrului-Vodă spre Bran, pentru a cădea, pe o cale neştiută de duşman, drept la Tohani. Cum oastea lui Heissler se mişcase spre satul vecin al Zârneştilor, în acest loc se dădu bătălia, între Românii de acolo, speriaţi de sigur de Turco-Tatari, dar mişcaţi de vederea steagurilor româneşti, în ziua de 11/21 August, la un veac fără nouă ani de la biruinţa lui Mihai Viteazul, care nu venia însă în legătură cu un pretendent ungur şi supt ocrotirea tuiurilor turceşti. Dar, ca şi la 1599, Secuii nu rămaseră alături de nobilimea Ardealului, întru cât ea însuşi, calvină şi „naţionalistă", ar putea fi socotită ca legată de Imperialii germani. Intr'o jumătate

---

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, XX, p. 108, no. CXXXVI. Pentru aceste negocieri şi *ibid.*, p. 118, no. CIX (16 April).

[2] C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. 25, no. 17. Tratatul (1690) s'a publicat de C. Giurescu, în *Conv. Lit.*, 1910, p. 971 şi urm.

[3] Pe lânga Greceanu şi alte cronici de ţara, Iorga. *Studii şi doc.*, XX, p. 109, no. LXXXIX şi pp. urmatoare.

[4] De acolo scrie marchisul de Baden, la 26 Octombre; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1433-4, no. MMDCXLIX.

[5] Greceanu, p. 32.

www.dacoromanica.ro

de ceas, scrie cronicarul de Curte al lui Brâncoveanu, din toată această nobilă alcătuire nu mai rămăsese nimic[1].

Heissler, prins şi, tratat cavalereşte de Tököly şi de Domnul căruia-i făcuse atâta rău, răspunde trufaş că o asemenea înfrângere nu înseamnă nimic şi că, „rob" un moment prin soarta armelor, nu vede în Brâncoveanu decât un „rob" din naştere[2]. Indată Tököly, care căuta să-şi libereze soţia, rămasă zălog la Imperiali, îi dădu drumul, rămâind în locu-i Doria, care şi muri peste puţin.

Dar mulţămirea cea mai puternică o avu cel aşa de mult ameninţat şi jignit, Brâncoveanu, când nişte Turci îi aduseră capul lui Bălăceanu. Mihai Viteazul înmormântase însă, după datina nobilă a vremii sale, pe Andrei Báthory în mormântul de la Alba-Iulia al familiei lui, pe când Bucureştenii puturã să vadă capul putrezit al celui ce voise a fi alt Constantin-Vodă, în parii gardului casei bălăceneşti din oraş. Aşa se isprăvi unul din ultimii viteji, — alături de un Turculeţ în Moldova[3] şi de atâţia alţii căutători de aventuri printre străini, „opnişţri" („rohmişţri", *Rottmeister)* şi „horânji" pe la Poloni[4] —, care „credea în avere şi în cai şi în arme şi în fandasii nebuneşti"[5]. Poesia populară nu l-a putut uita[6].

Dar comandantul turcesc căzuse în luptă, fiind înlocuit cu Fundùc-Mustafà-Paşa. Cu acesta merse Brâncoveanu şi „Craiul" biruitor la Braşov, trimeţând şi ceva trupe la Făgăraş, unde Domnul muntean, cumpărător de moşii la Sâmbăta-de-sus şi la Poiana Mărului, unde era privit de locuitori, cum spune o însemnare pe o Psaltire manuscriptă ca adevărat „Domn" al lor[7], era să ridice o frumoasă biserică. In acel moment şi un sol moldovenesc veni la dânsul. Mai departe se călcă şi ţărâna care acoperia mormintele de la Şelimbăr — Brâncoveanu asistă

[1] V. şi buna descriere olandeză, cu ştiri probabil de la Ienachi Porphyrita, în Iorga, *Doc. Brânc.,* pp. 106-7, no. III. Neculce crede că lupta s'a dat la Câmpina. Cf. şi Brauner, *l. c.,* pp. 315-6.

[2] Greceanu, p. 34; Radu Popescu, *l. c.*

[3] V. şi Iorga, *Studii şi doc.,* XX, pp. 82-3, no. XXIX.

[4] *Ibid.,* V, p. 47, nota.

[5] Greceanu, p. 35.

[6] Fetele lui Ioan, fiul lui Constantin, rămaseră la Imperiali; v. Iorga, *Studii şi doc.,* III, p. 60 şi urm.

[7] Manuscriptul, fost în stăpânirea mea, e acum la Comisiunea Monumentelor Istorice.

www.dacoromanica.ro

la „coronaţia“ lui Tököly în bietul sat sasesc al Crâstianului, şi nu în capitala Albei-Iulii, cum era întâiu planul.

„Craiul“ călăria între Domnul român şi capugibaşa turcesc. In biserică, Brâncoveanu aduse printr'o „frumoasă oraţie“ felicitările sale regelui Ungariei şi principe al Ardealului [1].

Această situaţie nu putea să aibă nicio dăinuire. Prin Mediaş şi Sighişoara oastea de sprijin a acestei stăpâniri „regale“ se îndrepta spre pasul, acuma curăţit, al Buzaului — si cu ea pleca şi „coronatul“ de la Crâstian, care visase o altă desvoltare a expediţiei victorioase. In cale se întâmpină şi contingentul, venit aşa de târziu, al lui Cantemir, cu ginerele lui, Lupu Bogdan. Toată emigraţia ardeleană a partisanilor lui Tököly năvălia în Ţara-Românească, pe care o încercase în părţile oltene o raită de Sârbi de-ai Imperialilor [2], împreună cu necruţătorii Curuţi [3].

Bălăceanu va fi vărsat sânge de Turc sau de Tatar în lupta de la Zârncşti; Brâncoveanu va fi fost bucuros că ai săi au fost întrebuinţaţi mai mult la lucrări de facut şi îngrijit drumurile, de şi, după o tradiţie păstrată de Neculce, ar fi jucat un mare rol în căpătarea biruinţii Cazacii munteni, comandaţi de Moldoveanul Costin Neamiul [4]. Căci el se credea în stare să poată continua politica de basculă pe care o făcuse cu secces până atunci [5]. Aceasta de şi, la 29 Mart 1692, Impăratul îl va „depune“ pur şi simplu, dând Ţara-Românească tânărului fiu al lui Şerban [6].

---

[1] Greceanu, pp. 39-40.

[2] Ea e foarte mult exagerată în rapoartele imperiale (v. Iorga, *Studii şi doc.*, XX) pe când, pentru Greceanu p. 43 , e vorba numai de aceste „hoţii“ din Ţara Ungurească.

[3] Greceanu, p. 43.

[4] El ştie şi aceia că Lupu Bogdan, întorcându-se pe la Oituz. a fost atacat de Secui.

[5] Reluarea corespondenţei cu Veterani; C. Giurescu şi Dobrescu, o. c., pp. 51-2, n-le 73-4. Cf. şi *ibid.*, p. 55, no. 76. Parerea acestuia despre solii munteni la Viena, deveniţi adevăraţi residenţi şi bănuiţi ca spioni; *ibid.*, pp. 55-6, no. 78. Un Joerger voia să-i înlăture; *ibid.*, n-l următor. Şi *ibid.*, p. 57, no 80. Veterani cerea şi o acreditare către Brâncoveanu, sperând a-l întrebuinţa în sectorul Orşovei; *ibid.*, p. 58, no. 81. In sfârşit şi *ibid.*, n-le 83-5, pp. 59-60.

[6] Iorga, *Doc. Brânc.*, pp. 38-46. Relaţiile lui cu Marsili, Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine*, II, p. 65 şi urm. (în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXI).

www.dacoromanica.ro

Deocamdată, *Domnul se trezia cu o nouă ocupaţie, a lui Tököly*[1], *din care politica franceză voia să facă un prinţ aliat la Dunăre.* Ludovic al XIV-lea mergea pană la planul de a-i da fiului lui Sobieski „o princesă de Franţa" şi „a-l face Suveran al Principatelor Moldova şi Ţara-Românească, pe care Maiestatea Sa Ludovic le-ar ceda după ce ar fi gonit pe Turci din Europa şi regele ar ajuta la cucerirea lor pe Poloni, cari n'ar întâmpina greutăţi, aceste principate fiindu-li la îndemână"[2]. „Craiul", invitat să revie la Vidin, apăru la Târgovişte, apoi la Câmpulung, încercând şă pătrundă iarăşi, pe sama sa proprie, în acel Ardeal care-i aparţinea prin hotărârea Sultanului. Un atac reuşit la Bran îi dăduse o şi mai mare încredere. Cu greu putu el, care era să fie prins acolo, la Câmpulung, de un raid al Imperialilor[3], să fie adus a trece înapoi Dunărea, dar, din acel moment, între dânsul, pe care continua să-l sprijine ambasadorul francez, oferindu-i Domnia munteană, şi între Brâncoveanu, care parà loviturile prin jertfele Vistieriei sale, a fost o luptă de fiecare zi[4].

Ieşit din „robie", Heissler cerea la începutul anului 1691[5] *neapărata acţiune a Polonilor în Moldova*, acţiune zăbovită

[1] V. David Angyal, *Tököly Imre*. Cf. şi I. Minea, *D. Cantemir*, p. 203 şi urm.

[2] Pour mettre les Polonois dans nos interets, outre les satisfactions d'honneur qu'Elle desire du Roy, on pourroit proposer le mariage d'une princesse de France pour le prince fils du roy de Pologne et le faire Souverain des Principautés de Moldavie et de Valachie, que S. M. lui cederoit (après avoir chassé les Turcs de l'Europe) et dont elle faciliteroit la conqueste aux Polonois, qui n'auroient pas de peine à le faire". L-ar putea face şi rege în Polonia; Drapeyron, în *Revue de Géographie*, 1877, p. 425. Şi *ibid.*, p. 152. Se citează ms. 7. 176 fr. al Bibl. Naţ. 19 fost Supl. frances). — Astfel, la 1689. Vanel putea sa scrie, în *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs:* „Ardelenii, Muntenii şi Moldovenii, altă dată tributarii lui (ai Sultanului) aproape nu se mai ţin de puterea lui"; I, Prefaţa: „Les Transilvains, les Valaques et les Moldaves, autrefois ses tributaires, ne relevent presque plus de sa puissance".

[3] In acest timp, Curuţii aveau aceiaşi soartă ca Imperialii rasleţi în retragerea din 1690 a lui Heissler. Tököly-i rasbună arestând pe căpitanul de Cerneţi; Greceanu, p. 45. — Pentru planurile lui Tököly şi intenţiile Imperialilor faţa de dânsul, Caraffa, la Vico, *l. c.*

[4] V. şi Iorga, *Doc. Brânc.*, pp 507-8, n-le IV-V.

[5] Ç. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. 49, no 72.

www.dacoromanica.ro

înainte de toate prin statornicul refus al Imperialilor de a recunoaşte drepturile aliaţilor asupra acestei ţări şi prin statornicele îndemnuri ale Francesilor, întrebuinţând şi pe regina franceză, către încheiarea unei păci cu Turcii[1]. Şi fostul comandant în Ardeal credea că apărarea ce s'ar face astfel Ardealului, oprind şi pe Tatari, merită acea recunoaştere teritorială pentru care se luptă, fără succes, Sobieski. El atrăgea atenţia şi asupra faptului că Apaffy tatăl şi Apaffy fiul, ameninţaţi de concurenţa lui Tököly, se îndreaptă, nu fără o legătură cu Brâncoveanu, care inaugurase altă politica faţă de dânşii, către Turci şi că înseşi Statele Ardealului o favorizează. Ca mijlocitor către Domnul muntean se arată, în acest act de o mare însemnătate, Ladislau Székely, a cărui soţie era Românca şi care avea moşii dincoace de munţi. *Pentru cheltuielile lui, Brâncoveanu voia în deposit Făgăraşul*, amintindu-şi, şi el, de legatura Ţării Oltului cu Domnia muntеană.

E de mirare cum, în asemenea împrejurări, putea să mai lucreze tipografia grecească a lui Dosoftei de Ierusalim, mutată acum la Bucureşti. Ea da, în bune condiţii, cărţi de lupta contra catolicismului, pe care Patriarhul îl combătuse în Ierusalim chiar şi care, cu întrarea Iesuiţilor harnicului cardinal Kolonics, pătrundea acuma în Ardeal, unde un Vlădică Varlaam se pricepea doar să patroneze tipărirea în 1689, prin acelaşi Ioan de Vinţi, a unui Molitvenic din slavoneşte şi a unei cărticele despre cei patruzeci de mucenici[2].

Astfel apar lucrările polemice ale lui Maxim Margunios, ale Sirigului, cu ale lui Dosoftei însuşi, contra Calvinilor, toate în 1690, anul luptei de la Zârneşti[3]. Urmară, în 1691, „Pareneticele" Impăratului Vasile către fiul Leon, trecute în limba vulgară de Hrisant Notara. Un nou tipograf în locul lui Mitrofan, devenit episcop la el în Moldova, Iberianul, Ivirul, Antim dădea apoi două slujbe de sfinţi, în 1692. Acesta va

[1] V. numeroasele documente din Nerva Hodoş, *o. c*, şi din Iorga, *Studii şi doc.*, XX.

[2] Bianu şi Hodoş, *o. c.*, *pp.* 291-7.

[3] *Ibid.*, p. 297 şi urm. Ajută nepotul Patriarhului, Hrisant, şi un Mihail Macrì. Se lauda ascendenţa cantacuzinească a Brâncoveanului, legându-se şi de Comneni. Se arata că Porphyrita e ucenicul Sirigului,

www.dacoromanica.ro

tipări în curând, la 1693, strălucita Evanghelie greco-română[1], supraveghiată și recomandată de Șerban Greceanu.

Dar opera românească de tipar începuse prin traducerea din greceasca modernă, cu îndreptarea lui Constantin Stolnicul, de către frații Greceni, a „Margăritarelor" Hrisostomului 1691. Cei doi cărturari, cari se țin în materie de neologisme la cele grecești, pe când un Radu Popescu recurge la tesaurul latin, fac laude Domnului „monarh", cum înțelegea să fie stăpânul lor. Prefața citează pe Agapet și pe Cedren, pe Vasile Macedoneanul. Urmă traducerea, de aceiași, a Doctrinei Ortodoxe de Nectarie Patriarhul de Ierusalim, de sigur după recomandația lui Dosoftei și cu aceiași supraveghere a învățatului unchiu domnesc. *Psaltirea* din 1694 aduce și în această altă țară practica „națională" pe care o introdusese în Moldova mitropolitul Dosoftei.

In acest timp, marchisul de Baden, care era sigur de necredința Ardelenilor și Muntenilor, credea că Polonii fără ajutor german nu vor fi în stare a face ceva în Moldova[2].

Spre toamna, Sobieski, de și rău ajutat de dietă, pleca de fapt spre Moldova, dar cu hotărîrea de a nu se cobori în Bugeac și de a nu pierde vremea la Iași. Totuși Cantemir se temea de aceasta și, când regele, venind de la Botoșani, era la Cotnari, el își trimese lucrurile în Tutova, coborându-se însuși lu Țuțora, unde-l așteptau Tatarii. Dar îndată Sobieski trecu peste Siretiu și făcu să se ocupe Neamțul, să se întărească Suceava. Tot odată fu garnisonată cu Cazaci și Soroca[3]. Părea că se caută a se mărgeni partea din Moldova care, în casul cel mai rău, ar fi să rămâie Polonilor. Și se satisfăcea vechea dorință a lui Miron Costin și a partisanilor lui. Cu acest atât de slab resultat, Ioan al III-lea putea să se laude în scrisoarea sa „din tabără în țara Moldovei, la râul Moldova",

---

[1] *Ibid.*, p. 324 și urm.

[2] C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 51, no. 72. Neîncrederea față de Domnii români o avea și Consiliul de Razboiu; *ibid.*, p. 55, no. 76.

[3] V. Nicolae Costin după Teodosie Dubau, Neculce și așa-zisa Cronică a lui Mustea. Neculce arata ca locuri cu garnisoana și mănastirile Agapia și Secul, Hangul. La Ropce, pe Siretiu, un vifor ar fi făcut mult rău oștirii în retragere; tunurile rămân acolo.

www.dacoromanica.ro

în ziua de 20 Octombre 1691, că a împins pe Tatarii din Bugeac şi a ocupat o basă de acţiune la ei, putând ameninţa, din Soroca, şi Benderul. De la Neamţ el credea că poate domina „toată Moldova şi Ţara-Românească“ [1].

Cantemir căută să recapete măcar Câmpulungul, unde oamenii nu se arătau vrăjmaşi noului regim polon, pe care-l vedem funcţionând, supt ofiţeri regali, ani întregi. Ei refusară să asculte de cererile Domniei şi fură pedepsiţi cu o adevărată expediţie de seimeni şi lefegii, adăugaţi cu Tatari. Dar aceştia îşi luaseră şi ei plata, ocupând o largă parte din Basarabia, puind Orheiul şi Lăpuşna supt un Hatman de Cazaci aliaţi cu dânşii, ca şi cum s'ar fi căutat o compensaţie pentru întinderea de odinioară a Moldovei în Ucraina. Spre Apus noile sate tătăreşti mergeau până la Chişinau [2].

In acel moment căzu şi lovitura împotriva boierilor cari, în altă direcţie decât Ruseţeştii, rămaşi sprijinitori ai Domniei şi duşmani ai lui Brâncoveanu, urmăriau o politică a neamurilor mari din ţară, şi Neculce arată ca origine a complotului, care ar fi fost să aducă la Domnie pe Velişcu Costin, o petrecere de familie în Ţara-de-jos, la Băcani, în Tutova, unde-şi serba nunta Ioan Păladie, ruda celui care uneltise contra lui Duca-Vodă; nemulţămiţii, gata de emigrare, ar fi voit să treacă la Brâncoveanu pentru a pârî la Poartă. Trădaţi, unii şi trecură la Munteni, pe când alţii fură aduşi la Iaşi. Intre aceştia era Velişcu însuşi, pe care Vodă-l lovi cu buzduganul.. Apoi se trimeseră slujitori la Barboşi, în Ţinutul Romanului, unde Miron Costin îşi înmormânta soţia, pentru a-l aduce şi pe dânsul. Un al doilea ordin cuprindea osânda de moarte a acestui om cum nu mai avea Moldova un altul de o asemenea înălţare sufletească. El ispăşi la Roman; şi, în zorii zilei, Velişcu fu şi ei tăiat, supt ochii acelui fiu al doilea al Domnului, care va fi vestitul Dimitrie Cantemir. Aceasta de şi

[1] I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, pp. 229-30, no. CIV. După Neculce, care interverteşte puţin ordinea cronologică, erau dragoni la Vasilcău pe Nistru, la Orăşeni un Zaharowski, la Coţman un Dobrowski, la Bănila Turculeţ cel mare, la Hliniţa, un Botez, la Cernăuţi „Brăneşti“ *(sic)*, la Cuciur, Turculeţ cel mic. Se arată şi cutare ispravă a lui Turculeţ celui „mare“.

[2] Nicolae Costin.

www.dacoromanica.ro

o căsătorie era plănuită între Petrașcu, fiul lui Miron, — el purta numele lui Petru Movilă, — și o fiică a lui Cantemir, fiul cel mai mare, Nicolae, fiind menit să ieie pe o domniță de-a Ducăi-Vodă.

Măsuri de prigonire, dar fără vărsare de sânge, fură luate apoi contra fiilor lui Miron, contra acelora ai lui Gavriliță Costachi, Vasile, Solomon și Costachi, contra lui Gheorghiță Mitre și lui Dediu Spătarul, alt Costachi, Lupu, cu doi cumnați, și Antohie Jora putând trece Milcovul și merge până la Adrianopol cu pâra, fără a izbuti să-și răstoarne stăpânul. O ultimă încercare o vor face fiii lui Miron Costin și Cantacuzinii Vasile și Ilie, *și e caracteristic refugiul Costineștilor la Polonii din Neamț*.

E foarte probabil că în aceste măsuri nepotrivite cu firea bună a bătrânului Domn era și altceva decât pedeapsa unei conspirații. Aducerea la îndeplinire de către Sobieski a vechiului plan de întărire a cetăților pe care-l iscodise Miron Costin ar dovedi o înțelegere a acestuia cu Polonii și prezența beizadelei Dimitrie la executarea lui Velișcu un rol al învățatului tânar în descoperirea trădării. Cu atât mai mult, cu cât, cum se va vedea, Cantemir nu-și ispravi Domnia fără să încerce a relua Polonilor Soroca.

Iar fiii Brâncoveanu se încerca, din Moldova, a-i plăti prin pârile unui grup de nemulțămiți, condus de filo-germanul Staico Merișanu, ginerele vechiului pretendent Diicu, care, prins, își pierdu viața[2].

Relațiile Domnului muntean cu Moldova rămaseră neschimbat rele până la moartea lui Cantemir (1693)[3], a doua zi după fapta vitejească prin care i s'a mângâiat bătrânețele, tulburate și de mustrări de cuget pentru moartea Costineștilor: reluarea Sorocăi de la garnisona de Cazaci pusă de regele Poloniei. Prin banii săi și marea influență pe lângă Poartă, Brâncoveanu izbuti să așeze atunci în țara vecină pe fiul cel mai mare al lui Duca-Vodă, Constantin, învățat tânăr, crescut

[1] V. și I. Tanoviceanu, în *Mem. Ac. Rom., l c.*

[2] Neculce și Greceanu, p. 48 și urm., și nota lui Șt. Greceanu la p. 49.

[3] Greceanu nu lipsește a pomeni ca a fost „hergheligiu, apoi lefegiu, apoi și ceauș spătaresc aicea în țară"; p. 51.

www.dacoromanica.ro

Fig. 34. — Document al lui Constantin Brâncoveanu (1689).

www.dacoromanica.ro

de un Spandoni[1] şi căruia i se va da apoi de soţie fiica Brâncoveanului, răsfăţata domniţă Maria, aşa de mândră de averea părintelui ei, pe care în gura mare o va invoca la mazilie.

Astfel se înlătură îndeplinirea ambiţiei tânărului Dimitrie Cantemir, care, ginere al lui Şerban-Vodă prin casătoria cu fiica acestuia, Casandra, era astfel şi conducătorul opoziţiei muntene, legată acuma de tânărul beizadeà Iordachi, pe care, cum am văzut, Impăratul îl recunoştea ca Domn în locul lui Brâncoveanu, „depus" pentru păcatele sale.

Această alegere moldovenească, pe care o descrie Dimitrie însuşi, cu prezenţa unor înalţi prelaţi greci, Gherasim de Alexandria însuşi făcând slujba „încoronării" în biserica lui Ştefan-cel-Mare, Sf. Nicolae[2], cu aclamaţiile oştirii şi ale mulţimii, cu ceremoniile de proclamare şi sfinţire, nu răspundea la nimic din tradiţiile acesteilalte ţări, ci era o imitaţie, — cum o încercase odinioară Miron Barnovschi, a noului triumf, în Ţara-Românească, al străvechiului drept popular. O răpede mazilie din partea Turcilor readuse la realitate pe Moldoveni şi îngădui lui Dimitrie urmarea studiilor. Ucenic al unui calugăr şi iatrofilosof cretan, Ieremia Cacavela, autor al unei cărţi despre luptele dintre Imperiali şi Turci[3], Dimitrie, care primise încă, la Iaşi o cultură greco-latină, fiind pus în contact cu acea cugetare apuseana din care a scos apoi cartea sa de filosofie, *Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea,* aparută, — cas unic pentru un tipar menit încă numai cărţilor de serviciu religios sau de dogma, de luptă teologică —, cum vom vedea, împreună cu desemnurile alegorice ale tânarului autor, la Iaşi, în 1697, rămase un timp la Constantinopol, ocupat numai cu cetirele sale.

Astfel, pe când, în 1692, Brâncoveanu se temea ca nu cumva unul din Ruseteşti, Lascarachi, cu ajutorul lui Tököly şi al

---

[1] V. şi D. Cantemir, *Ist. Imperiului Otoman,* şi Demostene Russo, în *Rev. Ist. Rom.,* IV (v. vol. VII).

[2] Nicolae Costin vorbeşte de „sărutarea poalei" tânărului Domn, ca la Turci. Bătrânul Cantemir a fost înmormântat în aceiaşi biserică, în „gropniţa" ce-şi gătise în zădar restauratorul bisericii, Antonie Ruset.

[3] Iorga, *Studii şi doc.,* XX, p. 130, no. CXLVII.

www.dacoromanica.ro

Francesilor, să ajungă Domn în locul lui[1], moartea lui Constantin Cantemir îi dădea lui Moldova pe mână.

In loc, Moldovenii avură (la 18 April vine vestea)[2] pe acel învățat cocon, abia de șaisprezece, șaptesprezece ani, al Doamnei Anastasia, și, când se săvârși strălucita căsătorie cu domnița Maria de la Munteni[3], în jurul celor doi tineri, coborîți și din neamurile cele mai alese ale ambelor țări, se adună o întreagă frumoasă Curte de oameni de aceiași vrâstă, și unii dintre ei împărtășiți de o învățătură aleasă, ca aceia a fiilor lui Miron Costin la școala, favorisată de mulți boieri, a Iesuiților poloni din Iași, dascăli de latinește[3], cari făcură din Nicolae Costin un continuator și adăugitor al operei de archeologie și de cronică a părintelui său; el a luat în căsătorie pe Ileana, una din fetele Ducăi-Vodă. Alt fiu al lui Miron, Ioan, merse la Liov să aducă rămășițile lui Duca, mort acolo de apoplexie[4]. Una din cronicile timpului presintă pe noul cârmuitor ca pe un „filosof", care trata de „dumnealui" și pe cel din urmă țăran venit la judecată, căutând să pue în practică învățăturile ce primise.

Totuși sensul acestei Domnii era întoarcerea la cinste a vechii boierimi în locul „proștilor" lui Constantin Cantemir[5]. Se deslușește însă, cum se va arăta și mai departe, și un fel de politică socială, favorabilă „vecinilor", pe cari boierii voiau sa-i reție dacă statuseră doisprezece ani în același loc. Domnul înoitor, a cărui noblețe de spirit și al cărui dor de reforme prielnice țării nu s'a prețuit în de ajuns, cerea să se aducă dovezi sigure, prin jurători, că din neam în neam

---

[1] El fu exilat și se întoarse la Constantinopol numai ca să moară; *ibid.*, p. 141, no. CLXVI. Audiența de plecare a lui Constantin fusese în Mart, Dimitrie pleaca la Poartă în cinci zile; Nicolae Costin, Urmașul vine numai la 24 Iunie st. v.

[2] La nuntă, așa de frumos descrisă de Neculce, pe atunci Postelnic marunt, veni și Stanca, mama Brâncoveanului, și Constantin Stolnicul.

[3] V. socotelile lor în Iorga, *Studii și doc.*, I II, p. 54 și urm.

[4] Nicolae Costin.

[5] Izgonirea cruda a acestora place și lui Neculce, care scrie: „vai de boierul ce se roagă mojicului!". Nu lipsiau nici Greci între boierii celui crescut grecește și, alături de un Vlastò, Postelnic era un Panaiotachi Morona.

www.dacoromanica.ro

oamenii aduşi înaintea lui n'au fost liberi şi în general el se rostia astfel în ce priveşte dreptul de libertate al oricărui om: „Păcat este să-l robeşti pe frate-tău, căci păgânii îşi cumpără robi pe bani şi în al şaptelea an îi iartă, iară alţii şi mai curând li dau slobozenie, iară tu eşti creştin şi, neluându-l pe bani şi fiind creştin ca şi tine, şi tu vrei în veci să-l vecineşti"[1].

Cu veniturile slabe ale unei ţări ocupate în parte de Poloni şi pe care o prădau ciambururile tătăreşti venite să atace pe oamenii lui Sobieski din Cetatea Neamţului şi din alte locuri întărite, cu ceia ce-i dădeau impositele aduse de la Munteni, ca darea generală a vacăritului şi pogonăritului pe porumb, tânărul Duca putu să dureze în Domnie vre-o trei ani de zile.

Un fel de tutelă locală o avea, un timp, şi ca Vistier, Lupu Costachi, care mersese să întâmpine la Constantinopol chiar pe copilandrul Domn, încurajându-l la petrecerile cu care-şi întrebuinţă acolo, timp de trei luni de zile, vremea[2]. Dar, de fapt, *cel ce conducea Moldova era Brâncoveanu, şi astfel se restabilia sistemul de la începutul veacului, în care supt două chipuri domneşti înrudite era în realitate o singură voinţă în Moldova şi în Ţara-Românească.* Nu se putu prinde însă ginerele lui Cantemir batrânul, Bogdan, şi Iordachi Ruset, vechi duşmani, cari-şi aflară un adăpost la Poloni, în Neamţ, pe o vreme când, după moartea lui Sobieski, cum se va vedea, se pregătia o nouă acţiune, dar nu pe calea armelor, pentru mult dorita căpătare la pace, nu numai a acestei Moldove, dar şi a celeilalte Domnii româneşti. Duca, întrebuinţând pe Moldovenii din Neamţ, ca pe un Moise Serdarul, ca să-l scape, în Iaşi chiar, de un Turc neplăcut, isprăvi printr'un adevărat războiu contra ocupanţilor poloni din cetăţi şi mănăstiri, supt urmaşul în Hătmănie al lui Nicolae Costin, Antioh Jora, care-şi făcu o oaste de până la 5.000 de oameni[3]. Deocamdată însă vechile vremi păreau că se întorc atuncea când, la nunta care unia cele două dinastii, „boierimea a două ţări nuntiră trei săptămâni, cu mari pohvăli şi podoabe şi cu feluri de feluri de

[1] V. şi volumul următor.
[2] Neculce.
[3] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

musice şi cu pehlivănii de mirare". Patriarhul ecumenic mazil Iacov, care va şi muri la noi, cunună la Golia pe mirii domneşti. Aceşti trei ani, de la 1693 la 1697, au fost cei mai fericiţi şi cei mai spornici din Domnia aşa de lungă a lui Brâncoveanu.

Intăiu, în acest timp. el, cu sau şi fără sprijinul lui Constantin Stolnicul, izbutise a trece cu izbândă printre toate greutăţile, din ambele părţi, ale războiului austro-turc, care, cu o soartă foarte schimbătoare, mai ales după suirea pe tron a harnicului Sultan Mustafă, se prelungi din an în an până la marea lovitură de sabie la Zenta, în 1697, a lui Eugeniu de Savoia.

Gloriosul biruitor, în care şi Brâncoveanu văzu mai ales pe creştin[1], nu pe „Neamţul" doritor de cvartire şi storcător de ţări străine, făcea parte din acea strălucita serie de generali „latini", Italieni în cea mai mare parte, cari, nu numai ca talent militar, dar şi ca direcţie de spirit, se deosebesc atâta de pretenţioşii teoreticieni ai războiului de care erau pline Consiliile de Război din Viena[2].

Cu Italienii aceştia de la început Domnul muntean ajunsese a lega înţelegeri care se prefăcură în adevărate prietenii, pe care le-au cunoscut şi le mărturisesc şi contimporanii.

De la început, Veterani, câştigat şi de Constantin Cantacuzino, ramas aşa de „Italian" după studiile sale, era contra metodei de brutalitate, lăcomie şi intrigă a lui Heissler.

In tot acest timp, socotelile Braşovului arată relaţii continue de îndatoritoare prietenie cu Veterani: astfel în 1691 călugărul muntean Antonie, adecă Dunod, trece în Ardeal şi merge şi în Moldova acelaşi „Pater Anthoni"; în Iulie un Gyulai Ferencz vine de la Munteni la Veterani. Acesta face a se conduce onorabil boierii întorşi în sfârşit de la Viena. Scrisorile se urmează între Curtea românească şi Cvartirul imperial în Ardeal, ceia ce nu împiedecă oploşirea beizadelei Iordachi Can-

---

[1] C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. 58, no. 81; p. 62, no. 91.

[2] Veterani recunoştea însuşi că fără a lua Bugeacul nu se poate avea Moldova; Iorga, *Studii şi doc.*, XI, p. 182.

www.dacoromanica.ro

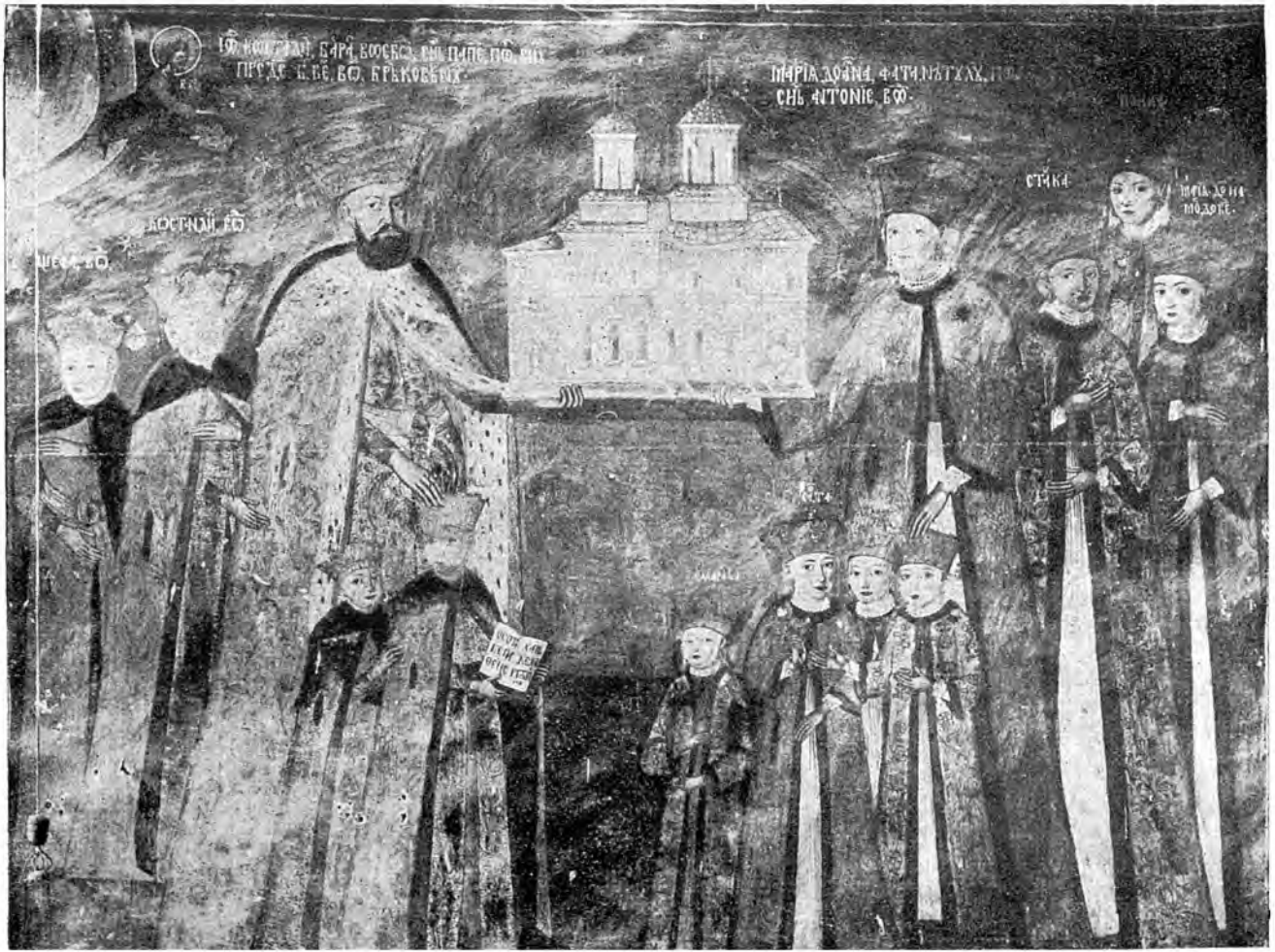

Fig. 35. — Constantin Brâncoveanu și familia sa, frescă la mănăstirea Hurezi.

www.dacoromanica.ro

tacuzino, care era la 1695 în Braşov[1]. In ce priveşte aşa-zisul proiect al lui Veterani de a muta pe Brâncoveni în Ardeal, de a pune la Bucureşti pe prinţul Filip de Lichtenstein ca gincre al Domnului muntean şi cumnat chiar cu un Marsili sau Prainer, lucrul trebuie pus în sama aventurierului Nicolae de Porta, pe care-l va întrebuinţa, în tainele cele mai urâte ale unei capricioase diplomaţii, Constantin Duca[2]. O singură dată, în Ianuar 1693, Veterani preferă lui Brâncoveanu pe Staicu Merişeanu[3]. Vechile cetaţi trebuiră să fie stricate şi, când în 1695, Veterani peri în lupta de la Lugoj, în moştenirea trecută asupra celor două fete ale lui e vorba şi de un diamant de la Domnul muntean[4].

Venind în Ţara-Românească la 1691[5], Bolognesul conte Marsili, nepot al lui Veterani, fost secretar al bailului Civrano[6], om de mare învăţătură, autor al unei superbe lucrări asupra „Dunării panonico-misice", găseşte cea mai bună primire, e asigurat de cele mai bune sentimente pentru Imperiali; i se încredinţează cutare ofiţer superior prins în lupta de la Zârneşti; Marsili capătă încredinţarea că are a face cu un om absolut sincer, care ajută oştile împărăteşti, mijloceşte corespondenţa şi se oferă a fi pentru Impărat „bulevardul (Vorpondenţa şi se oferă a fi pentru Impărat „bulevardul *(Vorvogt)* Ardealului"[7]. Se negocia şi cu Constantin Cantemir pengăsească provisiile necesare la Siretiu[8].

---

[1] *Soc. Braş., l. c.*, pl. 133 şi urm. Pentru afaceri de-ale lui, care semnează greceşte, v. Iorga, *Braşovul şi Românii.*

[2] C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, pl. 74.

[3] *Ibid.*, p. 75, no. 112. V. şi n-l următor. — Scrisorile latine ale lui Brâncoveanu *(ibid.*, pp. 77-8) sânt redactate de Constantin Stolnicul. La 1695 Veterani-şi lasă locul lui Truchsess; *ibid.*, p. 82, no. 124. La plecare, el comunică noile oferte de supunere ale lui Brâncoveanu; *ibid.*, n-l următor. V. şi *ibid*,. n-le 126-7. In acelaşi an comandă în Ardeal prinţul Charles de Vaudemont; *ibid.*, p. 84, no. 130. Şi cu el relaţiile sânt excelente; *ibid.*, n-le urmatoare.

[4] C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, pl. 88, n-le 144-5.

[5] Pentru trecerea prin Braşov în sus, v. Iorga, *Soc. Braş*, pl. 134, no. 232.

[6] C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.* pp. 68, 74.

[7] *Ibid.*, pp. 58-9, no. 82.

[8] *Ibid.*, p. 66, no. 99.

www.dacoromanica.ro

Relațiile cu Imperialii, la cari se adresau și Athoniții [1], pe vremea când un prinț francez, Charles Thomas de Vaudemont [2], poruncia în castelele goale ale celor doi Apaffy, — și fusese vorba ca ducele de Lorena însuși să fie așezat Domn în țările noastre [3], erau chiar așa de strânse, încât, după ce, la 30 Ianuar 1695, la vechile diplome ale lui Brâncoveanu se adăugase aceia de principe al Imperiului [4], se discutau în acel an chiar, cele patru noi condiții, cu fondul, de sigur, tot cel vechiu, supt care Țara-Românească era să se închine definitiv Imperiului pentru ca actul să poată fi adus la negociațiile de pace ce se tot urmau în Apus [5].

Dar Turcii reluau în 1692 Nișul și amenințau Belgradul. Și față de acești stăpâni Brâncoveanu, prin zahereaua ce aduna, prin darurile ce știa să împartă, știu să-și câștige o situație cu totul specială. Cronica oficială a lui Greceanu însemnă, cu prilejul apariției Vizirului, apoi a bunului și dreptului Sultan Mustafà însuși, care nu îngădui, ca, odinioară, în Moldova, Mohammed al IV-lea, să se ieie nimic fără bani și întreba cu compătimire de ce se înfățișează în șesul muntean țara așa de goală și de săracă, semnele de cinste ce i se dadeau Domnului: primirea pe scaun la Consiliile de războiu otomane, cuvintele de laudă, caftanele și *acele făgăduieli de*

---

[1] *Byz. Zeitschr.*, XX, pp. 197-8.— Se credea chiar la Constantinopol că se va recunoaște Impăratului prin tratatul de la 1699 un drept de tribut la noi; Paul Lucas, *Voyage au Levant*, II, Paris 1714, p. 483: „Ils (les Turcs) estoient aussi outrez de ce qu'il (le traité assigne par la même trêve un tribut à l'Empereur vers la Moldavie et la Valaquie, autre point contrevenant à leur loy".

[2] In Banat vine generalul Rabutin.

[3] V. Ciorănescu, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, 1936, p. 334 și urm.

[4] Iorga, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, 1937, pp. 177-186. Cf. C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 291, no. 452. Pentru negocierile cu Vaudemont, *ibid.*, p. 86 și urm. Brâncoveanu se roagă a nu face să treacă în ziare vestea provisiilor ce dă; *ibid.*, p. 66, no. 100; cf. p. 68, no. 103.

[5] Legăturile lui Brâncoveanu cu agentul său la Veneția, Nicolae Caraiani, probabil un Român din Balcani (v. și Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 85, nota 1), se fac prin dragomanul imperial, înrudit prin soția sa, cu Cantacuzinii, Antonio Mamucea della Torre (C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 89, no. 146), căruia i s'a consacrat și o monografie. D. Hâciu, în lucrarea sa despre Macedoneni, îl crede un Maimuca, Român (cf. *maimuță*).

www.dacoromanica.ro

Domnie pe viaţă care se şi adeveriră în vremea mult aşteptatei păci.

Pe când, la început, Tököly, ajutat de diplomaţia lui Ludovic al XIV-lea, se visa Domn în Ţara-Românească, un fel de „fermă", cum spunea cutare Frances, potrivită pentru vecinătatea cu Ardealul, pe când, în acelaşi timp când Tatarii veniau prin Moldova şi întrau în acel Ardeal pe la Oituz, Vizirul încerca o nouă campanie acolo (1695)[1], Brâncoveanu putu să-l vadă disgraţiat, acoperit de injurii, ţinut cu un tain de miserie, alinându-şi în ospeţe bine stropite cu vin catastrofa totală a silinţilor sale[2]. Pretendentul un va mai apărea în Ţara-Românească, şi anume la Giurgiu, decât cu prilejul bătăliei de la Zenta[3].

Plătind necontenit, storcând ţara de provisii, având să răspundă odată şi 20.000 de oi, Brâncoveanu ura, firește, în fundul sufletului această suzeranitate pe care n'avea cu ce s'o schimbe. Din parte-i, Constantin Stolnicul se plânge că „vremile şi oamenii acum s'au iuţit foarte", de oare ce „şi stăpânitorii şi putearnicii cei mai mari cer mai mult şi afară den obiceaiu şi socoteală, vor să ia, şi aşa urmează şi alalte necuviosinţe şi pagube mai multe la norod"[4]. Şi totuşi în 1691 curentul de umanitate care se întâlneşte la Turci, câtăva vreme, făcuse ca Vizirul să renunţe la tributul ambelor noastre ţări[5].

Căderea lui Constantin Duca, invinuit şi că a făcut să se ucidă în secret Sigismund Siculus, agentul lui Tököly[6] fu dureroasă pentru Brâncoveanu, adăugându-se adânca durere pen-

---

[1] Planul era şi în 1693; C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. 77, no. 117.

[2] La 1696 încă soseşte la Braşov, venind din Ţara-Românească, un „Curuţ" de-ai lui Tököly; *Soc. Braşev., l. c.*

[3] C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. 90, no. 147. Cf. Iorga, *Studii şi doc.*, XX, pp. 140-1, no. CLXVI; p. 142 şi urm., n-le CLXX şi urm.

[4] Iorga, *Braşovul şi Românii*. Gluma cu fiul Sultanului care a mers să vada pe Mohammed în Raiu, într'o scrisoare a Brâncoveanului, pare a fi de la Stolnic; C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. 78, no. 118.

[5] Iorga, *Studii şi doc.*, XX, p. 122, no. CXX. Socoteli cu Turcii, Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 319-21, no. CCCLXXXV.

[6] Povestea la Neculce şi în Iorga, *Studii şi doc.*, XX, pp. 132-5.

www.dacoromanica.ro

tru moartea, la Constantinopol, de ciumă, a Doamnei Maria, fiica lui[1]. Se va adăugi încercarea altui cuiva de a ajunge în stăpânirea aceleiași Țări-Românești, într'un moment când, cum se vede, drumul părea deschis, împotriva oricărui drept dinastic sau național, oricui.

Principalul negociator al păcii cu Imperialii fusese un Grec din insule, regiunea de unde venise și Panaioti Nikusios, Alexandru Mavrocordat, om de mari însușiri, pe care le desvoltase studiile făcute la Padova lui Constantin Stolnicul, apoi la Bologna, de unde, cu o tesă latină, se întorsese „iatrofilosof". Autor al unor însemnări contemporane, al unui tratat de retorică, tradus apoi și în românește, și al câtorva alte scrieri[2], el credea că poate râvni pentru fiul Nicolae la mai mult decât acel post de Mare Dragoman al Împărăției care trebuia să pară cea mai înaltă recompensă pentru cineva de legea și de națiia lui. Dar Alexandru luase pe o nepoată a lui Iliaș Alexandru-Voda, și fiul credea că i se cuvine și lui Domnia de care se împărtășiseră înaintașii după mamă, cari se ridicau până la omonimul bunicului, până la Alexandru-cel-Bun[3].

Un raport contemporan arată aceste veleități. Ele părură înlăturate când, înainte de încheiarea păcii, Brâncoveanu dădu pe fiica sa Ilinca după Scarlat, fiul, admirabil crescut și aplecat la învățătură, după moda timpului, și până la pierderea sănătății, al Dragomanului, Scarlat[4]. Era încă o biruință asupra intrigilor necontenit țesute și necontenit înlăturate contra acestui tron așa de râvnitor, Tânărul Grec, cu o picătură de sânge românesc, fu făcut dintr'odată Mare Postelnic[5]. După

---

[1] Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 143, no. CLXXV.

[2] V. Papadopulos Kerameus, Hurmuzaki, XIII, tabla, și volumul nostru următor.

[3] Radu, fiul lui Iliaș, era ginere al Brâncoveanului; Greceanu, p. 112.

[4] V. Greceanu, p. 85. Intre cărțile lui, predicile lui Mascarou, pe care pune o frumoasă iscălitură latină.

[5] Dar el moare în 1700 încă; *ibid.*, pp. 93-4. Avea abia douăzeci și doi de ani. Urmează pările lui Dumitrașcu Corbeanul cu Grigore Baleanu, Radu Popescu; *ibid.*, pp. 98-100 și urm. Se răspunse printr'o solie în masă a boierilor.

www.dacoromanica.ro

moartea lui Scarlat, dragomanul se uni cu Iordachi Ruset şi Antioh Cantemir contra fostului cuscru[1].

Dar lovitura cea mai meşter pregătită contra puternicului Domn[2], a fost aceia din 1703, de la vechiul duşman, Vizirul cel rău, Ramî. Pe neaşteptate Brâncoveanu primi invitarea de a veni la Poarta. Se pare că era o mazilie acoperită; Turcul întovărăşitor se şi presintă la Bucureşti. O boală adevărată sau simulată, o „umflătură", pe care o luă şi Doamna, — şi de aceia medicul grec Pylarinos, întovărăşi în călătorie pe stăpânul său[3], îl făcu pe Constantin-Voda să câştige doua săptămâni. In acest timp banii lui căutau să învingă. Incă odată o mare demonstraţie a boierilor se produse în jurul lui. Alexandru Mavrocordat şi fiul Nicolae, — pe primul Greceanu, într'una din formele cronicii sale, îi califică de „spurcat şi vrăjmaş" , uniţi cu fostul tovarăş de solie la Imperiali, Vizirul Ramî, şi cu muftiul[4], crezuseră că Domnul ameninţat va trece în Ardeal unde vom vedea ce legături izbutise să aibă. El apare însă. acum, sigur de sine, şi, din nou, biruie. Primejdia fusese aşa de mare şi aşa de important triumful, încât cel întors cu pompă mare acasă făcu să se zugrăvească scenele călătoriei la Adrianopol pe zidurile frumoasei sale case de ţară de la Mogoşoaia[5]. Dar ţara plăti această graţiere şi întărire cu îndoirea tributului. Şi cronica oficială nu lipseşte a însemna că Domnul s'a întors „nevătămat din mâinile tiranului".

Dar noul Domn moldovean, fiul mai mare al bătrânului Cantemir, Antioh sau, cum i se zicea în ţară: Antohie, nu arăta

---

[1] *Ibid.*, p. 104. Cronica oficială caută a scoate din răspundere pe „înţeleptul dragoman".

[2] Neculce vorbeşte şi de o încercare a lui Dimitrie Cantemir.

[3] Două versiuni la Greceanu, p. 119 şi urm. Dacă Brâncoveanu a luat cu sine pe al doilea fiu, Ştefan, era pentru ca, la nevoie, acesta să poată fi numit Domn. Constantin Stolnicul rămase în ţară pentru orice împrejurare.

[4] Mustea, în Kogălnicoeanu, *Let.*, III, p. 28.

[5] Scenele se vedeau încă la 1854-5; Şt. Grecianu, în ediţia Cronicii lui Radu. Pentru călătorie şi C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. 137 şi urm. Cf. Grecianu, p. 131, nota 2.

www.dacoromanica.ro

sentimentele rele pe care încunjurimea lui le strecurase în sufletul părintelui. Antioh, care va isprăvi luând pe fata unui mare boier de țară, din neamul lui Gheorghe Ștefan, Dumitrașcu Ceaurul din Valea Seacă spre Carpați, fusese logodit cu domnița Maria, sora lui Constantin Duca, și el ar fi fost bucuros să poată lua pe o odraslă a bogatului Domn Vecin[1], ceia ce însă i se refusă, de bună samă mai ales pentru a nu strica rosturile domnești viitoare ale fostului ginere. Când, în Septembre 1700, tânărul Duca se întoarse în Scaun, Brâncoveanu, care, după Neculce, ar fi vrut să facă Domn pe un negustor din Galați, Teodorachi, merse atât de departe în socotelile sale înțelepte de bună înțelegere, încât iertă trecutul și sfătui, prin moldoveanul episcop de Buzău Mitrofan, pe acest fost ocrotit al său, care trimesese pe Nicolae Costin să-l îndrăptățească, să se împace cu Iordachi Roset, care primi locul de Mare Vornic[1]. Pentru a i se asigura lui Duca ajutorul pribegilor, o adevărată comisiune se adună la Focșani, fiind de o parte mitropolitul Moldovei, de alta episcopul de Buzău[2].

Numai la căderea, în ciudate împrejurări, a lui Constantin Duca, acum fără mare legătură cu fostul său socru, — mamă-sa pare a fi fost încă în viață; ea-și pierduse averea în aventurile tânărului ei soț nou, Grecul Liberachi, „beiu de Maina", care isprăvi rău[3] —, nu se mai simți voința influentului Domn muntean, care înțelegea să păstreze totdeauna Moldova în legătură cu dânsul. Duca, luat din Scaun cu 500 de spahii, spera să rămâie în Scaun după o simplă visită la Poartă, așa cum o făcuse Brâncoveanu: era din nou imitarea de Moldoveni a ceia ce reușise Muntenilor. Alaiul în care el târî până la o vreme și pe dușmanii săi, înainte de a se îmbarca pentru Constantinopol, nu era întovărășit însă și cu acele împărțiri de bani cu care era așa de darnic Brânco-

[1] Neculce (cu multe amintiri târzii).

[2] V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p 14, no. MMDCXIV. Aceasta poate să fie solia pentru chemarea pribegilor de la Munteni pe care refusând-o mitropolitul Sava, ar fi fost înlocuit cu Misail de Roman, care primește sarcina. V. însă Greceanu, pp. 108-10; cf. C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 121.

[3] Pentru prinderea de Turci a lui „Lybiracis, considerable dans le pays" (Maina), Guilletière, *Athènes*, 1675, p. 43.

www.dacoromanica.ro

veanu, pe care-l vedem acuma sprijinind ideia „de obârşie moldovenească, şi nu cu Cantemir sau un Duca“ [1]. Găsindu-se la Poartă în mijlocul tulburărilor care aduseră căderea Sultanului Mustafà şi înlocuirea cu fratele său Ahmed, el ajunse întâiu, în exil, prin Ramì, la Cavala, pe malul Arhipelagului, unde nu mai călcase vre-un Domn român [2]. Speranţele lui Antioh Cantemir că el va fi alesul boierilor, cărora li se dăduse voie a se pronunţa, fură şi ele înşelate. Nu însă fără să-şi fi spus cuvântul Brâncoveanu, la care era adăpostit de mult, cu alţi pribegi, între cari Vasile Cantacuzino, căpătă locul mult timp vacant, cu căimăcămia lui Ilie Buhuş, acel Mihai Racoviţă, — însurat modest cu fata unui Balcanic, Dediu Spătarul, Ana —, care era fiul unei Cantacuzine şi purta numele unuia din unchii Brâncoveanului. Cronica oficială a Ţării-Româneşti recunoaşte intervenţia, şi cu o sumă de bani a acestuia [3]. Şi cu acest prilej, căsătoria lui Nicolae, fiul lui Iordachi Ruset, principal sprijin al noii Domnii, cu Ancuţa, fiica Domnului muntean [4], pecetluia din nou legătura cu Moldova [5]. Mai târziu, prin Ştefan, fiul Stolnicului, un astfel de

---

[1] A. A. Sturdza, *Constantin Brâncoveanu*, III, Paris 1915, p. 98. „Să părăsească“, scrie Toma Cantacuzino, „pe Duculeţ, cât şi pe Cantemireşti“; p. 105, no. 87. Mihai Racoviţă era nepotul Stolnicului şi al Spătarului. In 1786, Antioh e considerat ca un „Turc“; p. 135, no. 122.

[2] Nu mai ajunse la Domnie. V. plângerea lui pentru moartea soţiei a doua, Eufrosina; Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 318-9, no. CCCLXXXIII. Alte tânguiri; *ibid.*, pp. 325-6, no. CCCLXXXVIII. Se ruga de Patriarhul să-l împace cu Brâncoveanu; *ibid.*, p. 337. Scrisoare catre Hrisant Notara (1707); *ibid.*, pp. 378-9, no. CCCCXVII. Alte scrisori; ibid., 378-9, no. CCCCXVII; p. 419, no. CCCCXXIV e vorba de Doamna Eufrosina), ceia ce trimete la o dată ulterioară pe cea de la pp. 318-9, despre moartea ei.

[3] Greceanu, p, 137.

[4] *Ibid.*, p. 138. Se încercă şi o scădere a haraciului îndoit, dar rebelii cari se arătau dispuşi la aceasta, căzură; *ibid.* Regimul legal fu însă apoi câştigat pentru o concesie mult mai mică; *ibid.*, p. 139 şi urm.

[5] Cu toate cetele formate în jurul Domnilor, legăturile de familie se încheiau de la unii la alţii: Neculce înseamnă pe Manolachi Ruset şi pe Racoviţă ca fiind cumnaţii lui Antioh. Mihai a ţinut pe domniţa Safta Cantemir.

www.dacoromanica.ro

pact s'a încheiat între Antioh Cantemir, care-şi gătia a doua Domnie, şi Brâncoveanu, cuprinzându-se în această înţelegere şi Dimitrie Cantemir, care şi primi pensie de la Domnul muntean[1]. Se ajunse şi la logodna între un fiu al lui Brâncoveanu şi o fată a lui Antioh[2]. Indată după aceasta, căsătoria lui Ştefan, fiul Domnului muntean, cu fiica lui Ioan Balş, Bălaşa, strânse şi mai mult aceste legături.

Schimbarea Domnilor moldoveni urmă cu o răpeziciune tot mai mare, Antioh Cantemir înlocuind pe Racoviţă, a cărui Domnie şi-a găsit şi un lăudător[3], fără a se putea cunoaşte toate resorturile acestor necontenite surprinderi.

Cunoaştem ţiele acestor intrigi prin mărturiile târzii şi interesate ale cronicilor Moldovei, scrise după 1711, şi nu se va crede că Turcii ar fi oferit la 1703 lui Brâncoveanu acea Domnie peste ambele ţări pe care el ar fi refusat-o numai după sfaturile ameninţătoare ale unchiului Stolnicul[4]. E interesantă însă, la a doua căderea lui Duca, manifestarea boierilor şi mazililor înaintea trimesului turc că nu-l mai vor pe acest Domn[5].

De fapt însă două familii mai conduceau ţările româneşti, chiar supt monarhia, de o înfăţişare atât de strălucită, a lui Brâncoveanu: Cantacuzinii în Ţara-Românească, iar în Moldova, cu scurte întreruperi, dar de la o vreme cu voia lui Brâncoveanu însuşi, Ruseteştii. Aceasta chiar dacă, precum observă Neculce pentru Iordachi Roset în a doua Domnie a lui Mihai Racoviţă, ei nu erau în slujbe. *Se încerca* un fel de Vizirat, căruia i se împotriviau acei boieri de ţară pe carî acelaşi cronicar îi presintă, în comparaţie cu vremea sa, de pe la 1740, „mai lapeni, mai putincioşi: se iubia' unul cu altul şi se învoia' la sfat". *Aşa-numita Domnie a Fanarioţilor s'a sprijinit pe slăbirea celorlalte elemente politice şi pe prăbuşirea prin Turci a celor două nea-*

[1] Neculce.

[2] *Ibid.*

[3] Muste; v. p. 30 şi urm. Se laudă şi Brâncoveanu, „foarte om bun şi vestit de bogat". Dar el va fi aratat apoi ca autor principal de intrigi; p. 37.

[4] Neculce. Tot aşa de puţin că, în strâmtoarea sa, Brâncoveanu ar fi săpat Domnia lui Duca.

[5] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

muri. Încercarea Cantemireştilor de a se sprijini pe neamurile mici, Antioh a avut ca Vistier în a doua Domnie pe un Lupu zis „Colivarul“[1], nu reuşi. Iar, în ce priveşte pe Greci, numai pentru Neculce, el însuşi Cantacuzin prin femei, Ruseteştii sânt „Greci“. iar un Morona ajunse, pentru experienţa sa, a fi preţuit de Antioh-Vodă ca şi de tânărul Duca, de care fusese adus în ţară. Numai de la Mihai Racoviţă întors în Domnie i s'a tras moartea.

Cu toate silinţile desperate ale Polonilor de a căpăta Moldova măcar, lucrurile se îndreptau tot mai mult spre pace. Imperialii ştiau bine că la încheiarea ei vor trebui să se mulţămească doar cu Ardealul. Cu totul altfel urmaşul lui Sobieski, care nu-şi putuse impune fiul ca moştenitor; pompposul, mândrul nou rege August de Saxonia neascultat de nobili şi având să lupte îndată cu concurenţa lui Stanislav Leszczynski, încercă o solie la Brâncoveanu. Printr'un Moro, printr'un „Albanes Arbănaş“, care căpătă de la Domn o moşie cu toată zestrea ei, el căută legătura şi în această ţară, la 1695, şi faptul că Stolnicul îl priveşte pe „Arbănaş“ ca pe un „frate“, ar întări părerea că e vechiul lui dascăl de la Padova. Se atribuia Cantacuzinilor o altă politică decât a Domnului şi a Stolnicului. Bine primiţi în palatul de la Potlogi, emisarii ministrului saxon Wackerbart, pe care Rabutin nu-l lăsă să treacă, vorbiră cu Domnul, cu Cantacuzinii, Constantin şi Mihai, căpătând asigurarea că nu se va încheia nimic cu trimesul imperial, un pater Elias, şi că Ţarul e prea departe şi un domn prea aspru. Aşteptându-se un sol al Domnului, se recomandă regelui să ieie Tighinea şi Cetatea-Albă, ceia ce ar aduce răscoala, nu a Moldovenilor, în cari nu e de pus temeiu, — şi aici apar capetele de acusaţie contra lui Antioh —, ci a acestor Munteni, cari ar lua îndată Brăila, Giurgiul şi restul raielei; pe urmă ar interveni şi Brâncoveanu cu 50.000

---

[1] *Ibid*. Ii urmează Ilie Cantacuzino; *ibid*. Acesta ar fi râvnit şi Domnia; *ibid*. Pentru planul de căsătorie între fiica lui Ilie Cantacuzino şi o fată a Brâncoveanului, *ibid*.

www.dacoromanica.ro

de oameni şi ar încerca şi în Bulgaria. Ambelor ţări ar trebui să li se asigure însă aceiaşi „capitulaţie". Oricum, se cer două lucruri: prezenţa unei oştiri serioase şi garantarea obiceiurilor ţării[1]. Dar să nu vie în ţară Poloni, ci trupe germane şi *legătura să nu fie făcută cu Polonia, ci cu August ca atare.*

---

1 Iorga, *Doc. Brâncoveanu.*

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL II.

Ardealul românesc şi Brâncoveanu. Cultura brâncovenească.

Legăturile Domnului muntean cu Ardealùl au fost hotărîte de trei motive: *nevoia de a-şi garanta bune relaţii cu guvernatorii imperiali instalaţi după pacea de la Carlovăţ în provincia care fusese recunoscută Impăratului, dorinţa de a-şi avea acolo un culcuş sigur şi plăcut, de bun gospodar şi moşier, cum fusese totdeauna, şi grija ortodoxiei româneşti pe care o ataca invăsia iesuită supt scutul stăpânirii împărăteşti.*

Cel d'intăiu guvernator fu generalul francez Rabutin[1]. La Braşov comandă o bucată de vreme generalul Glöckelsberg, cu care Brâncoveanu e în corespondenţă[2].

Stăpânirea aceasta nouă se arătă respectuoasă faţă de Domnul vecin, de la care putea să aştepte numai ajutoare, informaţii şi provisii, Brâncoveanu dorind, din parte-i, să poată păstra legătura cu posesiunile-i săteşti de la Sâmbata-de-sus şi de la Poiana Mărului[3], precum şi cu casa din Braşov, unde se vindeau şi vinuri din vestitele vii domneşti de la Dealul

---

[1] C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, pp 106-7, no. 174. Corespondenţa lui Constantin Stolnicul cu Golovchin e plină de despreţ şi ură contra lui Rabutin, netrebnicul şi „tiranul", ale cărui acte de cruzime se înşira; A. A. Sturdza, *Constantin Brâncoveanu*, III, p 90. In 1703, Constantin trimete pe Sava Gheorghe Brancovici, la „senatul" din Alba-Iulia al lui Rákóczy; pp. 90-1, 97, no. 331; cf *ibid.*, p. 93. El arată pe „Satanasie" învins şi crede că Brâncoveanu ar putea face un bătrân Vlădică la Bălgrad. Scrisoarea lui Mikes, p. 95.

[2] C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, pp. 119-20, no. 201.

[3] V. Iorga, *Braşovul şi Românii*, p. 254, no. 6

www.dacoromanica.ro

Mare[1]. La Recea din Ţara Oltului o parte din sat se chiamă şi până azi Vaida-Recea. Mihai Cantacuzino îşi avea şi el moşie acolo. Oameni din Ardeal făceau legături, fiind întrebuinţaţi în misiuni, în Ardealul lor de naştere sau şi până la Moscova; aşa un David Corbea, ofiţer în oastea Brâncoveanului, acel „ceauş David", care a făcut la Bucureşti biserica Icoanei, apoi Pater Ianăş, pe care l-am mai întâlnit[2], Dindar, secretarul statornic al Domnici. Domnul muntean a încercat chiar să-şi facă o gardă de „Nemţi" din Ardeal, adresându-se la elementele indigene pe care şi le alipiseră Imperialii, ca „Ratti", „Straina" sau „Stratina" şi Jurco[3].

Ceia ce aruncă însă o umbră asupra acestor excelente legaturi fu rascoala rákóczyană, care izbucni, în jurul „Craiului Ferenţ", fiul soţiei lui Tököly, întâiu în părţile ungureşti, ca să se întindă apoi asupra Ardealului, devenit mai multă vreme cetăţuia neînvinşilor cu dominaţia austriacă. Intregul calvinism maghiar sprijinia pe acela care a rămas, tânăr şi viteaz cum era, în memoria alor săi un erou naţional. Românii, cari fuseseră puşi, la 1691 încă, să jure Impăratului şi fiului său Iosif, rege al Ungariei, cu birăi, cu popi, fără a uita pe „cutul de la Ocnă", din satul Sântion[4], se declarară, mai ales în părţile vecine cu Bistriţa, pentru această rascoală, care îngăduia acţiuni de vitejie. Un Vlădică de lege calvină, Iov, se şi ivi în aceste părţi[5], în luptă, cum vom vedea, cu urmaşul lui Varlaam, un Teofil[6], de sigur şi el purtat, la început, pe la Bucureşti, care, supus noii cârmuiri austriece, era să-i închine, cu mai multă sau mai puţină ştiinţă şi conştiinţă, Biserica sa.

Nu se poate bănui la Domnul muntean o aplecare deosebită către o causă naţională care nu era a lui. „Nemţii" din Ar-

---

[1] Pentru cumpărarea casei, în 1700, v. Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1478-9, no. MMDCCXCVII. V. şi *ibid.*, pp. 1178-9, 1482 şi urm., 1491, no. MMDCCCXXIV; *Braşovul şi Românii*, pp. 258-9, no. 10.

[2] V. Al. Lapedatu, în *Prinos lui D. A. Sturdza*.

[3] C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. 114, n-le 186, 193 şi urm.

[4] Iorga, *Doc. Ard.*, II, an. 1691.

[5] V. Iorga, *Ist. Bis.*, II.

[6] V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1453, no, MMDCCV; p. 1455, no, MMDCCX (scăliturăi); pp. 1461-2, no. MMDCCXXXVII.

www.dacoromanica.ro

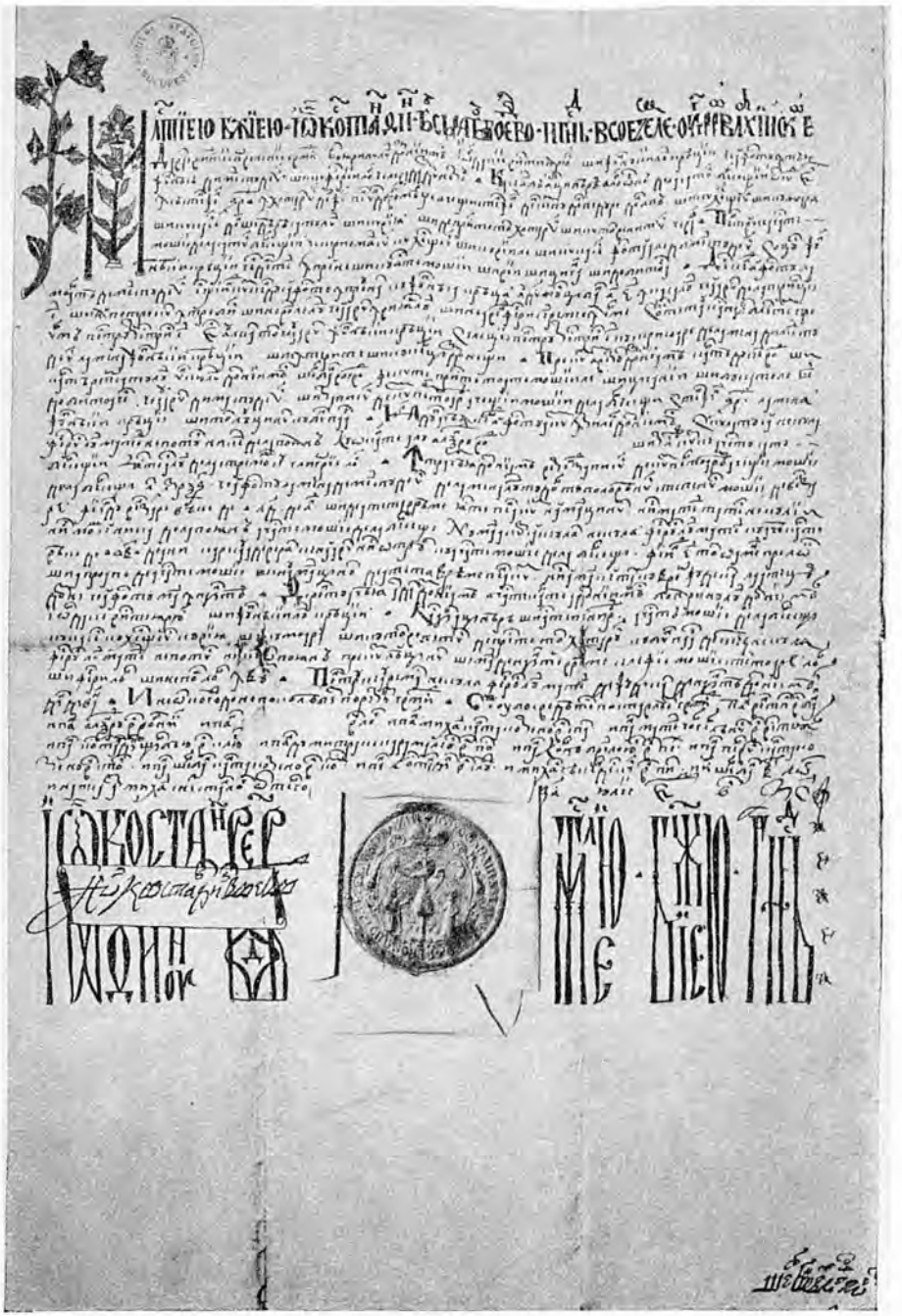

Fig. 36. — Document al lui Constantin Brâncoveanu (1692).

www.dacoromanica.ro

deal nu erau făcuţi să-l supere sau să-l păgubească în interesele lui. Dacă, deci, el se expune la plângeri din partea ofiţerilor habsburgici, aceasta se datoreşte în cea mai mare parte largii lui ospitalităţi, milei lui de oameni, compătimirii lui pentru nenorociţi. De aici ocrotirea unui Petröczy, unui Pekri, pe cari făgăduia doar să-i înlăture de la pasuri, şi în adevăr el opri orice tulburare de pace prin vre-o navălire a lor[1].

La 23 August 1692, Impăratul căută să atragă pe preoţii români, punându-i, ca privilegii, în acelaşi rând cu cei catolici, dacă se unesc cu aceştia. Până atunci această speţa nu exista. Se însărcina cu câştigarea lor Iesuitul Baranyi din Alba-Iulia[2], care cunoştea pe simplul Vlădică Teofil[3]. De aici se trecu la propunerea de unire cu Biserica latină.

Calvinismul căzuse. Comandantul frances al Ardealului era un catolic fervent. Vechea ocrotire a superintendentului ungur fusese oficial desfiinţată, şi astfel îndelungata usurpare încetase. Iesuiţii nu încercau contopirea în catolicism şi nici n'o aveau în vedere pentru viitor. Se cerea numai înlăturarea celor patru puncte de osebire dogmatică privind purcederea Sf. Duh, Purgatoriul, felul Cumineătuirii şi. ceia ce se doria mai mult, refusul de a recunoaşte pe Papă ca şef al Bisericii creştine întregi.

Un sinod liber se adună, ca de obiceiu, de când Vlădicii noştri primiseră sistemul sinodal. în Februar 1692, în capitala provinciei şi se lua la Mart această hotărîre, plina, din punctul de vedere naţional, de urmări, fericite şi nefericite, care dăinuiesc şi până astăzi[4].

---

[1] V. Iorga, *Francisc Rákóczy, l. c*

[2] Nilles, *Symbolae,* I, p. 162, no. 2

[3] El ajunse a-şi spune, în 1696, episcopul Valahilor barbari; Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea,* I, Sibiiu 1920. p. 7.

[4] Nilles, *l. c.,* pp. 162-3, 164-5. Actul de întarire din partea lui Apaffy, în Hintz, *Geschichte des Bisthums der griechisch nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen,* pp. 83-9; Nilles, l. c., pp. 153-60. Data e 18 Decembre 1692. Cf. I. Crisian, *Beitrag zur Geschichte der kirchlichen Union der Romänen in Siebenbürgen unter Leopold I.,* Sibiiu 1880.

www.dacoromanica.ro

Sentimentul de ușurare de supt jugul calvin fu cel hotărîtor [1]. Vlădica amintise toate suferințile și toate umilirile de până atunci: tirania superintendentului, oprirea icoanelor, interzicerea posturilor, cercetările prin casele țăranilor, supunerea decisiilor luate de sinoade aprobării superintendentului [2]. Nu trebuie scăpat din vedere nici aceia că Teofil fusese numit după vechea datină, adevărat ca „episcop valah", dar pentru „bisericile Valahilor, Grecilor și Rutenilor", pe când Iesuiții și regimul imperial aveau a face cu dânsul *numai ca episcop al Românilor*. In declarația sa de unire, Vlădica se intitulează firește șef al „Bisericii", — nu „bisericilor", — românești în Ardeal și părțile ungurești", dar nu-și zice „mitropolit", și el vorbește în numele „clerului", în al „sinodului" sau „soborului mare", a cărui adunare putea fi continuată încă.

In discuțiile Sinodului nu se proceda cu grabă, ci foarte atent, asigurându-se ritul, vechiul calendar, măcar până la o prefacere generală în Statele austriece, separarea complectă de clerul latin, păstrarea canoanelor de judecată și recunoașterea formală a uniților, nu ca „tolerați", ci, și ei, ca „fii ai patriei". Se specifica primirea, cu caracter de egalitate, în școli și în oricare funcții [3].

In sfârșit lucrurile se presintau așa că nu era vorba de o schimbare de lege, ci de o „întoarcere" la calea cea bună [4].

---

[1] In părțile apusene robia era către Sârbi. Pașa de la Orade impunea cu ieniceri episcopi sârbi Românilor, cari, la 1660, se plâng; Aurel Tripon, *Monografia-Almanah a Crișanei*, Orade 1936, pp. 19-20.— Acolo lucra însă pentru ortodoxie bogata Companie Grecească (v. Iorga, *Studii și doc.*, XII, *passim; Documente grecești și românești despre Companie, ibid.* Pentru cărțile grupului din Beiuș, v. și Hunfalvy, *o. c.*, p. 175, nota 1.

[2] V. diploma pentru Teofil, în care se cuprind și „pieile" datorite de Vlădică principelui, și observațiile adunate de Nilles, *o. c.*, p. 141 și urm. Se citează și o mențiune făcută de patriarhul Dositei într'un sinod de la Ierusalim, în 1672, a prigonirii de calvini a fraților ortodocși din Ardeal; *ibid.*, pp. 150-1 Se cereau în diploma lui Teofil, pe lângă refacerea tipografiei școli în Balgrad, în comitatele Maramurășului, Inidoarei și Chioarului, trecând de la românește la latinește.

[3] *Ibid.*, pp. 167-9.

[4] „Episcopul" cere și numirea de dânsul, și nu de mireni, a preoților; *ibid.*, p. 170 — Este și o îndatorire specială către Baranyi; *ibid.*

www.dacoromanica.ro

Protopopii cari iscălesc sânt cei din Ocna Sibiiului, din Bistra, lângă Maramureş, din Orăştie, din Sighişoara ?, din Şinca Mare, din „Potşoga", din Giumal, din Săcoş, din „Nimic", din Silvaş, din Uifalău — cum se vede din multe părţi ale Ardealului, dar nici din Braşov, nici din Bistriţa, nici din cea mai mare parte a Secuimii, nici de pe Târnave, nici din comitatele adause la Ardeal.

Se luă măsura de a confirma acest act printr'o nouă declaraţie, din Iunie[1]. Ea se sprijinia însă numai pe acţiunea personală a lui Baranyi, care luptase contra calvinului Tököly, şi pe autoritatea lui Teofil, pe care scrisul îl arată un cleric deosebit de cult. Dar Iesuitul, care alergă la Viena, găsi acolo puternica opoziţie a consilierilor calvini, iar bătrânul mitropolit se stinse peste puţin, supt bănuială de otravă. Adolescentul care fu ales, Atanasie, nu poate fi judecat nici după laude, nici după osândiri interesante. Avem, dacă nu actele cu privire la alegerea lui, acelea care se referă la dramul pe care trebui să-l facă la Bucureşti, unde, într'unul din cele mai rele momente ale relaţiilor lui Brâncoveanu cu Imperialii, e acela când Domnul muntean e „demis" de la Viena —, noul ales a trebuit să meargă pentru examen duhovnicesc şi întărire.

Atanasie e ales acolo din nou, contra unui Mitrofan şi unui Dionisie, de un sinod compus din trei Mitropoliţi greci: al Adrianopolei, al Sofiei şi al Sevastei, şi primeşte, cum se ştie că iscălise Teofil, un întreg program dogmatic de la mitropolitul Teodosie[2]. *Nu e numai impunerea tradiţiei întregi, ci şi subliniarea că nu se va trece măcar la formele româneşti de limbă*, pe care, după Dosoftei al Moldovei, le represinta acuma, precum se va vedea, Mitrofan de Buzău. Se recomandă chiar sinoadele calvine ca mijloc de luptă contra unei propagande nenumite, care e, firesc, cea catolică.

Fără a întări pe acela care nu oferia nicio garanţie, Imparatul dădu, la 21 April, un nou privilegiu pentru preoţii români, în care calvinii strecurară că şi aceia cari ar trece la altă religie „receptă" vor avea aceleaşi drepturi ca acei

---

[1] *Ibid.*, p. 171 şi urm.

[2] Condica Sfântă, ediţiile Lesviodax şi Ghenadie al Râmnicului

www.dacoromanica.ro

din tagma în care întrau[1]. Dar Atanasie, urmând sfaturile lui Baranyi, luă pentru a mulțumi Impăratului, numai partea privitoare la catolici[2]. Din partea lui, Guvernul Ardealului plini de Unguri calvini, ignoră actul imperial[3].

Adunând, la 24 Octombre st. v., un nou sinod, deci se păstra aceasta formă calvină —, noul șef bisericesc confirmă primirea celor patru puncte și ceru de la Suveran o „diplomă" ca aceia care se dase episcopului unit din Muncaciu în 1692 încă. Data aceasta, se vorbia și în numele „popilor" și nu se mai pomenia decât Ardealul; Atanasie figura ca „Vlădica", arhaic termin ambiguu, pe care catolicii îl traduceau cu „episcopul". Se revenia însă, pentru a condiționa unirea, la respectul tuturor datinilor, a drepturilor protopopilor, a menținerii Vlădicăi, al cărui urmaș va trebui să fie ales[4].

Necesitatea acestui al doilea act, care e un model de caligrafie, era cu atât mai mare, cu cât trebuiau și alte iscăliturі de protopopi decât cele, puține, de supt Teofil. Avem acuma pe cei de Hațeg, de Iniedoara, de Giumal, de Sassebeș, de Blaj, de Cața, de Nimigea, de Ufalău, — dintre cei de la 1698 acești doi din urmă , de Bistrița, de „Haporta", de Orăștie, de Bistra, de Călata, de Lăpuș, de Daia, de Armeniu, de Chioara, de „Kora", de „Săcel", de „Cheza", de Colun, de Mohu, de Racovița, de Săliște, de Fagăraș, de Ilia, de Vinț, de Gurghiu, de Țichindeal, de Berghiș în Banat), de Leapindeade, de Șieuț, de Sinmihaiu, de Silvaș, de Ohaba, de Cugir[5]. Două mii două sute șaptezeci preoți ar fi primit, imediat, Unirea[6].

---

[1] Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1167, no. MDCCLVII.

[2] Nilles, *l. c.*, p. 200.

[3] *Mag. Ist.*, III, p. 278 și urm. E vremea când Brâncoveanu face, a doua zi după moartea, la Târgoviște, a Patriarhului Dionisie Seroglanul (Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 304, no. CCCLXIX; p. 311, no. CCCLXXV), biserica de la Galata Constantinopolei; *ibid.*, pp. 312-3, no. CCCLXXIII.

[4] Nilles, *o. c.*, II, pp. 203-5. „Patriarhul de supt biruința Înaltimi Sale" Impăratului) nu poate fi, cum credeam în *Ist. Bis. Rom.*, cel de Carlovați, sârb, ci Primatul Ungariei, Kollonics; *ibid.*, p. 206 și urm. cu facsimile). Dar reapar „bisericile rumânești", în plural. V. comunicarea către Statele Ardealului; *ibid.*, pp. 205-6.

[5] *Ibid.*, pp. 206-11.

[6] *Ibid.*, p. 212.

www.dacoromanica.ro

Urmă neapărata întărire a privilegiilor clerului. Actul imperial de la 16 Februar 1699[1] întâmpină însă noi restricţii din partea Guvernului ardelean, robit calvinismului: se cere, şi se căpătă, mărginirea numărului preoţilor, cercetarea lor de clericii Bisericii cu care s'au unit, urmarea unei şcoli străine, mărginirea pământului scutit, trimeterea la mănăstire a popilor fără parohie[2]. Se menţinea punctul de vedere că *pentru a-şi înălţa situaţia preotul român' trebuie să părăsească legea sa.*

De aici a ieşit, o bucată de vreme, în administraţia austriacă a Ardealului, strict fiscală, foarte formalistă şi lipsită de unitate ca şi de autoritate, o epocă de confusie. Rabutin şi câte un nobil din Secuime, ca Ladislau Apor, erau din toată inima pentru propaganda catolică, la care se străduia Baranyi, pe când Atanasie, ascunzându-şi după vreme jocul şi întrebuinţând pe Dindar, căpăta de la „shismaticul" Brâncoveanu darul moşiei Merişanilor, în Argeş[3].

Tipografia lui dădea, cu un meşter ardelean, format la Bucureşti şi care va merge şi în Olanda şi în Georgia, Mihai Iştvanovici, pe lângă o Bucoavnă, care ar trebui cercetată supt raportul religios, şi o carte de predică, pe care o intitulează, după datina grecească, un *Chiriacodromion,* cu asigurarea, din partea tipografului, că, supt ocrotirea „patronoşului" adevărat, care e Domnul muntean, nu s'a schimbat nimic „în rânduiala dogmelor ce ţine şi porunceşte pravoslavnica Besearecă a Răsăritului"[4]. Dar nobilimea calvină a Ardealului ducea pretutindeni pe moşiile ei lupta contra întinderii catolicismului, mergând şi până la dărâmarea bisericuţilor unite. Sprijiniţi de dânsa, popa Ion Ţârcă, „popa Ianăş", pentru Gavril Nagyszégy[5], de şi-l închisese Vlădica, se prefăcea în

[1] Nilles, *l. c.,* p. 224 şi urm.; *Mag. Ist.,* III, p. 285 şi urm.

[2] Pe lângă cele două culegeri citate, Iorga, *Doc. Ard.,* II, pp. 1467-9, no. MMDCCLVIII.

[3] Ciparîu, *Archivu,* p. 453 şi urm.; *Mag. Ist.,* III, pp. 305-6; Iorga, în *Mem. Ac. Rom,* XXI, p. 288 şi urm., nota 31.

[4] Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.,* I, pp. 369-70, no. 113. Episcopul Oxendie Virzirescu, al Armenilor trecuţi în Ardeal v. Iorga, *Doc. Ard.,* II, tabla), găsia ortodoxie în *Bucoavnă;* Nilles, *l. c.,* p. 263.

[5] V. Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase;* cf. *Rev. Ist.,* VII, pp. 190-1.

www.dacoromanica.ro

colțul de spre Moldova al țării, unde Rákóczy își avuse cei mai mulți sprijinitori armați printre Români, în Vlădica Ion. Aceasta pe când, în Maramureș, un Iosif Stoica, nemeș local, sfințit în Moldova, era de mult „episcop pravoslavnic", amintind și vechiul exarhat patriarhal ecumenic de pe vremea întemeierii Moldovei[1] de și ținea sobor deosebit, considerându-se ca „administrator" autonom al Scaunului din Alba-Iulia, cu protopopii atârnând direct de dânsul[2]. Va încerca apoi să se impluie și pentru Maramurășul românesc episcopul pentru Rutenii conlocuitori, „vicariul apostolic al poporului de rit grecesc în toată Ungaria", vlădica de Sivas, care venia dintre catolicii din Chios[3]. In schimb, pe la Orade, până în Bihor, în țara Oașului, unde era o mănăstioară la Bicsad, și la Seghedin păstorià călugărul grec athonit, supus Romei, Isaia[4]. Iar, cum o arată însuși Atanasie, între nemeșii din părțile Inidoarei, cari-și aveau în oraș una din cele mai frumoase biserici din Ardeal, se ivise ideia că se poate exploata situația, lupta aceasta între cele două religii „recepte", pentru ca, supt scutul calvinismului, să continue de fapt ortodoxia milenară, iubita „lege românească"[5].

Nu i se poate tăgădui lui Anghel, fecioraș de popă de la Bobâlna[6], nemeș de Ciugud lângă Bălgrad, care învățase ceva carte latinească la calvini și pe care Baranyi îl susținuse și din causa legăturilor locale cu tatăl lui, o deosebită dibăcie. Cât timp, cu toată dispariția celor doi Apaffy, Imperialii erau numai ocupanți, el se feri să rupă și cu calvinii, al căror regim s'ar fi putut întoarce, și cu negustorii bogați ai Companiei Grecilor de la Brașov și Sibiiu, cari-și aveau pretutindeni sucursalele, sprijinite pe privilegii împărătești[7], și cu vechiul „patronuș" Brâncoveanu. Aceasta fără a uita

[1] Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 234, no. III; p. 298, no. V.

[2] V. și Nilles, *l. c.*, p. 268, nota 3.

[3] Iorga, *Studii și doc.*, XII, pp. XLVIII-IX; pp. 9-10, no. 9 (Catehism catolic din Tirnavia, 1696).

[4] *Ibid.*, pp. 220-2, n-le XLIX-L; cf. și Iorga, *Ist. Bis.*, II, p. 18 și urm.

[5] Nilles, *l. c.*

[6] Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 8

[7] Nou privilegiu la 12 Septembre 1700; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1486 și urm. V. și Iorga, *Documente grecești și câteva românești privitoare la Compania grecească.*

www.dacoromanica.ro

acea nobilime românească de mult și fanatic calvină, care, ca un Gavrilaș Nagyszezy, se va pune în fruntea opoziției contra catolicismului iesuit[1].

Altfel a fost când, prin tratatul cu Turcii, Austriecii s'au așezat ca Domni definitivi în provincie.

Dar, și atunci, în loc să caute a apărea numai ca un miluit al lor, Atanasie căută, urmând și sfaturi de mireni, ca al unui Ștefan Rat și poate chiar unele suggestii de la București, măcar de la secretarul Dindar,, un Bulgar pe ascuns catolic[2], dar un servitor al Brâncoveanului, să-și sprijine schimbarea dog matică, nu pe o moștenire și nici pe o hotărîre anterioară, luată pe vremea politicește provisorie, ci pe *o mare manifestație națională în zilele stăpânirii de drept public a Impăratului*[3].

În Septembre diploma, de mult cerută, era citită în dieta ardeleană, a cării atitudine a fost aceia pe care am arătat-o. Ea nu putea să satisfacă pe Atanasie, și el urmă pe alături acțiunea sa. Sinodul din Septembre luă atitudine contra actului de injurioasă restrângere iscălit de șefii nobilimii Ardealului, un Bethlen, un Bánffy, un Naláczy, un Kereszteszy[4]. Se declara că niciun inspector nu poate fi admis decât din partea Impăratului și a Primatului Ungariei[5]. Clerul catolic declara însuși solemn, că nu se poate încurca, din necunoasterea limbii, într'o asemenea cercetare[6].

Adunarea decisivă avu loc la Bălgrad, în Septembre 1700. Cu ajutorul miliției de sigur, se adunară nu numai protopopii, dar și jurații lor, cu delegați ai protopopiei și chiar cu trimiși ai satelor. Era represintat Brașovul, prin protopopul Vasile, apoi satele făgărășene, Sibiiul, Maramurășul, tot ce

---

[1] V., *ibid.*, pp. 262, 331 și urm

[2] Nilles, *l. c.*, p. 267. V. și Al. Lapedatu, *Pater Ianos*, în *Prinos D. A. Sturdza.*

[3] Până atunci corespondență cu Impăratul, întitulându-se „episcop al Bisericii Unite de rit grecesc în Ardeal și părțile adause", în Nilles, *l. c.*, p. 229 și urm.

[4] *Ibid.*, p. 240 și urm.

[5] *Ibid.*, pp. 241-2.

[6] *Ibid.*, pp. 243-4.

www.dacoromanica.ro

mai lipsise până atunci. S'au socotit cinzeci și patru de protopopi și o mie cinci sute șaizeci și trei alți clerici.

Nu numai că se întări supunerea față de Roma, dar se dădu un nou statut Bisericii românești, și anume de un caracter cultural mai înalt, cerându-se cunoștinți preoților. Măsuri de moralitate și ordine se impun. Autoritatea protopopilor se confirmă și li se îngăduie adunări locale. Fără a se mai vorbi de limba slavonă, sau de cea grecească, pe care Patriarhul Dosoltei i-o recomandase pe alăturea lui Atanasie, se cere ca *Evanghelia și predica să se facă românește*[1].

Dar Atanasie, ales și sfințit la shismatici, nu era încă recunoscut de Viena. Spre legalisarea situației sale i se îndreptară toate silințile. Stărui să fie lăsat să meargă la Impăratul, dorință care, pe basa străvechilor amintiri romane, o întâlnim de la un capăt la altul al istoriei Românilor.

El întâlni greutăți și din partea acelor cari în noua Biserică i-ar fi luat bucuros locul. Avem lista invinuirilor ce i s'au adus[2]. Era de sigur un om tânăr, care admitea petreceri cu musică și vânători, după normele pe care nemeșii le impuseseră întregii vieți publice a provinciei. Nu se uitau nici legăturile cu Brâncoveanu.

La 5 Februar 1701, după un nou sinod, Vlădica, pe care-l petrecuse clerul în sunetul clopotelor, era la Viena, cu vicariul Meletie, cu secretariul Rat și cu un Iesuit german[3]. El cerea întărirea sa, cum se făcea pe vremea principilor ardeleni, și oprirea persecuțiilor ungurești contra clerului său (la conferință Impăratul era represintat prin doi Unguri), oferia datoria clerului său prin provisii în timpul războiului în schimb pentru facerea de școli. S'ar fi dorit în noul privilegiu ceva care să atragă mai mult la catolicism decât la celelalte religii „recepte"[4].

Dar în dosul lui se jucase o crudă comedie. Din chiar me-

---

[1] *Mag. Ist.*, III, p. 312 și urm.; Nilles, *l. c.*, p. 246 și urm.

[2] *Ibid.*, p. 259 și urm. Păstrase și un secretar calvin, Ștefan Rat. „Dumnealui Rat Ișfan Chișfalud, odorbirăul Belgradului" e pomenit lângă „protopopul Gheorghie notareșul Dăianul" în prefața *Chiriacodromionului* lui Atanasie, în 1699; Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 375.

[3] *Ibid.*, p. 272.

[4] Nilles, *l. c.*, la această dată.

www.dacoromanica.ro

diul iesuit veniseră acusaţiile contra lui şi de acolo pleca ideia de a substitui episcopului cârmuitor, socotit ca ignorant, incapabil şi vinovat, un străin ca „teologul" nu numai al tuturor sfaturilor, dar şi al tuturor alegerilor, numirilor, socotelilor şi acţiunilor în genere. Nu va mai pleca nicio iniţiativă de la episcop, şi sinoadele-şi pierdură drepturile [1]. Ce mai putea să însemne deci întoarcerea pompoasă, cu titlul de consilier, lanţul de aur cu chipul sacru al Impăratului, instalarea de către Apor în acest Scaun din Alba-Iulia din care vor fi izgoniţi urmaşii lui [2]?

De altfel, încă din acelaşi an Viena ceda calvinilor, şi un ordin imperial dădea voie oricărui Român să treacă la ce religie vrea, sau să rămâie în a sa [3], fără nicio silă. Actul s'a publicat şi în românește

Se ajunse acolo, încât Atanasie, numit, data aceasta, calvineşte, episcop al tuturor bisericilor româneşti de rit grecesc din Ardeal, şi numai din Ardeal, trebui sa ceară pur şi simplu, în 1703, întărirea vechiului privilegiu pentru preoţi al lui Apaffy [4].

Efectul produs la Bucureşti [5] de aceasta demonstraţie fu excomunicarea.

Ea se face în mai multe forme, şi c violentă. De şi se adause şi o scrisoare de răspuns cu aprige mustrari a mitropolitului Teodosie [6], Patriarhii greci sânt în frunte, Calinic

---

[1] *Ibid.*

[2] *La întors Atanasie îşi zicea: „arhiepiscop şi pentru comitatele exterioare"; ibid.*, pp. 387-8. Vorbia de *„Mitropolia sa"*. Scria la Oradea-Mare ca şef bisericesc. In prefaţa *Chiriacodromiului* din 1699 i se zicea „arhiepiscop şi mitropolit Scaunului Belgradului, al Vadului, al Maramurăşului, al Silvaşului al Făgăraşului şi părţile Ţarăi Ungureşti, vidicului, Chivarului, Sulagiului şi al Crasnei". Felul cum s'au raportat convorbirile de la Viena, în greceşte; Iorga, *Doc. grec.*, pp. 334-6, no. CCCXCIII.

[3] Iorga. *Doc. Ard.*. I, p 1489. no. MMDCCCXXI.

[4] *Ibid.*, n-l următor; Nilles, *l. c.*, p. 341 şi urm.; Iorga, *Doc. Ard.*, I, p. 1491, no. MMDCXLVII. Saşii se plângeau de escesele „popilor români"; *ibid.*. p 1496.

[5] Nilles, *l. c.*, pl. 348 şi urm.

[6] *Ibid.*, pp. 334-6. Atanasie mai cerure din Ţara-Românească Triodul şi Penticostariul. Cum „Ungrovlahia" din scrisoarea de mustrare a lui Teodosie fu redată prin „Transilvania", Kollonits îi tri-

www.dacoromanica.ro

și Dosoftei, și *astfel ceia ce trebuia să fie o protestare contra călcării unui mare drept istoric și contra ruperii unității sufletești din Biserică se coborî la o singură afacere de teologie și ierarhie bizantină*[1].

Din parte-i, Brâncoveanu se folosi de trecerea influentului ambasador englez la Constantinopol, Paget, ca să adreseze o scrisoare de plângere către Impăratul, care răspunse verbal că Domnul să-și caute de ale sale[2]. Urmară și mustrări catre Rat ale lui Dosoftei[3].

Intreaga situație încurcată venia din tradiționala incapacitate austriacă de a guverna altfel decât prin armată și fisc. Câțiva ani după încheiarea pacii, toată lumea era încredințată că, înainte de terminul de douăzeci și cinci de ani al acestui tratat, care nu era decât un armistițiu, Imperialii vor pierde Ardealul. Rabutin însuși recunoaște, în 1701 încă, această stare de spirit în legătura cu războiul francez[4]. El observa, în legătură cu agitațiile lui Naghiseghi și lui Andrei Banul, zis Grecul, ruda lui Dindar[5], care purta o pecete în numele poporului român, ca toate turburările încep de la acești „Valahi"[6].

De altfel, nemulțamiții trecura îndată la răscoala fățișă, după ce pătrunseseră în țară și unele elemente balcanice înarmate. In jurul lui Francisc Rákóczy se aduna Ungurimea

---

mese o scrisoare de amenințari pentru că ar vrea să usurpe Ardealul; *ibid.*, p. 353 și urm. Teodosie refusa să-i trimeată lui Atanasie noul Octoih al episcopului Damaschin.

[1] V. Aug. Palmieri, *Dositeo Patriarca greco di Gerusalemme (1641-1707)*, Florența 1909. V. și O. Staniloae, *Viața și activitatea Patriarhului Dosoftei al Ierusalimului și legăturile cu Țările Românești*. Cernăuți 1929. Cf. și Zenovie Pâclișanu și Șt. Pop, în *Cultura creștină* din Blaj, 1913, și în ziarul *Unirea* de acolo, Ianuar-Februar 1914.

[2] Nilles, *l. c.*, pp. 354-5. Și o scrisoare a lui Calinic. E, de altfel, vremea când Calinic al Constantinopolei critica pe Brâncoveanu pentru ideia de a preface în vulgara Comentariul Evangheliilor de Teofilact; Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 329-30, no. CCCXCI. Cf. și *ibid.*, pp. 338-9.

[3] Cf. *ibid.*, pp. 271 și urm., 310-1.

[4] Nilles, *l. c.*, pp 337-9

[5] *Ibid.*, p. 340.

[6] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

întreagă. Oastea se închidea în cetăţi. Dintre centrele săseşti, doar Sibiiul şi cetăţuia de la Braşov parcau să se poată apara. Orice lucru serios la câmp ajungea cu neputinţă, trebuind să se caute hrana prin importul de la Brâncoveanu. Din nou, tâlharii erau stăpâni pe ţară, şi unul din aceşti haiduci rákóczyeni, Pintea, a ajuns să fie cântat în baladele vitejiei. Intr'un memoriu din 1704 situaţia apare desperată şi pentru Saşi, cari vorbiau făţiş de noul regim ce ar putea să urmeze [1].

Secuimea toată era în răscoală, cerându-şi dreptul la libertate, şi ea asediază Braşovul. Anul 1705 aduse o îndreptare numai pentru că Imperialii avură la îndemână un bun general francez ca d'Herbeville şi un Italian, Cusani, care pune stăpânire pe Cluj, dar nu poate nici curăţi regiunea Braşovului, nici alunga peste hotar pe Rákóczy, care se opleşia la Gherla, având în juru-i mai toată populaţia românească de acolo, cu Ion Ţircă şi Pântea Viteazul în frunte. La 1707 încalţea o dietă la Oşorheiu da lui Rákóczy situaţia „legala", şi el se poate instala la Alba-Iulia [2], unde Atanasie trebui să cedeze locul lui Iovi [3].

O nobilime românească stătea în jurul campionului libertăţii maghiare, Naghiseghi: Ion Talabă, trimes la Constantinopol, pe lânga curierul la Moscova, Teodor Corbea, fratele ceauşului David.

Brâncoveanu ştiu să păstreze o atitudine de prudenţă. Nevrând să se compromită cu noii „Curuţi", ca unul care cunoscuse prea bine pe cei vechi, dar el nu lucra duşmăneşte contra lor. Imperialilor, cari nu mai erau reprezintaţi printr'un om

[1] Iorga, *Doc. Ard., ll. cc.* — Pentru relaţiile lui Kollonits cu Atanasie şi sinodul acestuia; Nilles, *l. c.*, p. 357 şi urm. Se spera şi câştigarea boierilor din Ţara-Românească. La şcoala din Sibiiu îşi trimete Pylarinos fiul, care se declara catolic. V. şi un fragment de scrisoare al unui înalt dregator, îndemnat a face acelaşi lucru; *ibid.*, p. 363. Din parte-i, Constantin Stolnicul îşi trimete fiul, Raducanu, cu Hrisant Notara, la Paris; Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 327-8, no. cccxc. I se atribuie şi lui Brâncoveanu gândul de a-şi creşte un fiu la Iesuiţii sibiieni; Nilles, *l. c.* Pentru planul şcolii lui Atanasie la Alba-Iulia; *ibid.*, pp. 368-9.

[2] Amănunte şi bibliografie, la Iorga, *Francisc Rákóczy al II-lea şi Românii*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXIII 1910.

[3] *Ibid.*, pp. 4-5.

www.dacoromanica.ro

de calitatea lui Rabutin[1], el li datoria revanşa pentru Unire şi ruperea legăturilor dintre Românii de peste munţi şi ţara sa, şi avea mijloacele să li-o arăte. Noul „Craiu" considera pe Domn ca pe „fratele" său şi vorbia într'o scrisoare către Constantin Stolnicul de cele două „Domnii" *(regna)* vecine[2]. El se arăta, cu despreţ pentru prostia lui Atanasie, ca unul care „susţinea" pe Ion Ţincă, prieten al „Bisericii Răsăritului", fără a se pronunţa clar asupra intenţiilor sale, şi adauge că în curând, sprijinit pe Ţarul Petru, el va avea şi ajutătorii lui, Pekri, Mihail Mikes, care-şi iea prin schimb moşii la noi, şi fraţii Cantacuzini, Constantin şi Mihai[4].

Totuşi serviciile aduse de vecin Imperialilor erau aşa de mari, încât în 1707 i se acorda lui Brâncoveanu dreptul de refugiu oriunde în Monarhie, dar mai ales în Ardeal[5].

A fost chiar un moment când, şi cu necontenitul sprijin bucureştean[6], se părea că nimic nu va rămânea din actul de Unire, careia un Iesuit român, considerând pe Atanasie ca

---

[1] Acesta, care era ameninţat de Pekri şi de Tatari, se plângea în 1703-4 de atitudinea Domnului vecin; C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. 141, no. 236. Brâncoveanu ar fi liberat 400 de „vechi rebeli" ca să-i lase a trece în Ardeal; *ibid.*, pp. 141-2, no, 237. Totuşi era vorba de 100.000 de fiorini cari i-ar veni generalului din Veneţia prin Pano Pepano şi Brâncoveanu; *ibid.*, p. 142, no. 230. V. şi n-le urm. In 1706 pleacă în Ungaria Superioară Rabutin cu cavaleria; *ibid.*, pp. 149-50, no. 252. El reapare apoi pentru a recomanda remonta la noi; *ibid.*, p. 166, no. 269. Un locotenent-colonel de Renaud în Ardeal; *ibid.*, p. 152, no. 256, şi aiurea. De la 1708 comanda în Ardeal generalul Krichpaum; *ibid.*, p. 176, no. 283. El umbla după un împrumut la Brâncoveanu; *ibid.*, p. 179, no. 287. Scrisoare a lui Brâncoveanu catre Quarient, trimes de Împăratul Iosif la Poartă; *ibid.*, pp. 147-8, no. 248; Hurmuzaki, VI, pp. 36-7, no. 58.

[2] C. Giurescu şi Dobrescu, pp. 373-4, no. 2.

[3] *Ibid.* Pentru pierderea de Imperiali a Turnului Roşu şi a legăturii cu Brâncoveanu; *ibid.*, p. 143, no. 212. Pentru un Giulay cu sate în Ţara-Românească, *ibid.*, p. 173.

[4] Hurmuzaki, IX, pp. 434-5, no. DXCVII; pp. 438-9; Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 274-83; *Francisc Rákóczy*, pp. 12-3.

[5] *Ibid.*, p. 152, no. 254; p. 153, no. 257. Afaceri băneşti cu el; *ibid.*, p. 155 şi urm., 162 şi urm., 168 şi urm.

[6] Constantin Stolnicul se interesa şi de starea ortodoxiei la Sârbi; Iorga, *Doc. Grec.*, III, pp. 58-9, no. XXXVI.

www.dacoromanica.ro

arhiepiscop, îi dadea, la 1703, un Catehism cu litere latine[1]. Împăratul Leopold murise, apoi şi Kollonits; Barányi acum al doilea teolog, după un German, făcea silinţi desperate pentru păstrarea operei sale. La sinodul din 1708, la care asistă şi şeful Iesuiţilor, abia dacă veniră treizeci şi trei de protopopi[2]. Un episcop de Heracleia, Dionisie, se aşeza la Braşov[3].

Acesta e, de altfel, anul în care trepresintantul lui Rákóczy, contele Károlyi, sprijinit din Moldova de Antioh Cantemir şi având legături cu Nicolae Costin, îşi asigură o astfel de situaţie încât şi Brâncoveanu, cu Cantacuzinii, începe a se clătina în atitudinea sa[4].

In relativa linişte dintre 1700 şi 1708, când problema Răsăritului european se va pune prin eroica aventura în Polonia, contra Rusiei lui Petru-cel-Mare, a lui Carol al XII-lea, se îndeplinesc în Ţara-Românească, imitată în mult mai mică măsură de sărăcita Moldovă, care abia se adunase după pacea din 1699 şi plecarea garnisoanelor polone şi a coloniştilor tatari de pe la Orheiu, mari opere de cultură.

E vorba, înainte de toate, de o activitate tipografică, foarte îngrijita supt raportul artistic, care, cum se va vedea, e menită să înzestreze şi biserici străine, în toata lumea greacă, mai puţin în cea slavă, iar, printr'o altoire şi până în Caucas, pe cea georgiană.

Incă din 1694 începuse la Munteni, în acest domeniu al tiparului, lupta între aceste tendinţi: a lui Mitrofan de Buzău, la care se raliază şi Antim, care va ajunge episcop de Râmnic, de a da cărţi româneşti, de cetire numai, cum e *Psaltirea* din acest an, 1694, a lui Antim, şi cum doria Mitrofan el însuşi, după tradiţia lui Dosoftei al Moldovei, *pentru slujba însăşi*, continuarea, tot mai scăzută, a slavonismului intransigent, şi, de altă parte, neo-elenismul bizantin, cu preocupări luptătoare

---

[1] Bianu şi Hodoş, *l. c.*, pl. 447, no. 138.

[2] Nilles, *l. c.*, pp. 372-3

[3] Silviu Dragomir, *o. c.*, Anexe, pp. 15-6.

[4] Hurmuzaki, IX, p. 437, no. DCV; p. 440, no. DCVII; pp. 440-1, no. DCVIII; Iorga, *Francisc Rákóczy*, pp. 14-5.

www.dacoromanica.ro

contra catolicismului, așa cum era represintat de Dosoftei al Ierusalimului, înțelit, de la început, de luptele religioase între calugări la Ierusalimul său.

Grija cea mare e aceia pentru masivele tipariturĭ grecești, menite mai ales altor cercuri decât celor românești. La Iași, în 1694 chiar, Dosoftei dă răspunsul său la părerile, pe care le judecă eretice, ale Marelui Logofăt al Bisericii constantinopolitane, Ioan Cariofil [1]. Cărticica pare să nu fi avut titlu, dar ea e un omagiu pe care tânărul „spudeu" Constantin-Vodă Duca îl aduce atot puternicului Patriarh, a cărui autoritate întrecea așa de mult pe a Constantinopolitanilor contemporani [2]. Intr'un moment când nu se pusese încă în discuție orientarea Bisericii ardelene supt ocupația austriacă, se publică tot acolo, supt același scut, dar, *din prudență, fără o pomenire a Domnului* ocrotitor, respingerea, de vechiul Ioan Eugenikos, a unirii de la Florența [3]. Același Moldovean Dimitrie Padure termina, în sfârșit, importanta lucrare, începută încă la 1692, prin care șapte teologi osândesc Roma bisericească, Τόμος καταλλαγῆς [4]. Se pastrează față de Domnie aceiași atitudine, de sigur ceruta, de reservă.

La publicația lui Dosoftei contra lui Cariofil răspunde din București, prin tipografia Snagovului, cărticica prin care, după cererea lui Constantin Cantacuzino însuși, Cariofil, foarte amestecat în rosturile românești, își explică parerile sale (1697)[5]. E anul când, din Padova, Nicolae Papadopol, care-și zicea Comnen, închina o lucrare dogmatică aceluiași învățat boier [6].

Până aici sântem deci în domeniul cartii grecești [7], tipografia

---

1 V. traducerea de C. Erbiceanu a *Efemeridelor* lui.

2 Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 337-8, no. 97.

3 *Ibid.*, n-l următor.

4 Pentru orientarea acestuia v. și C. Atanasiadi, în revista ρωτΣή, XIV.

5 Bianu și Hodoș, *o. c.*, pp. 349-50, no. 107. Se pare că în Biblioteca Gaster, acum trecută la Academia Română, este o traducere românească.

6 Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 311-2, no. CCCLXXII.

7 V. și raporturile Patriarhului Dosoftei cu Georgia, la E. Takaïchvili, în *Journal Asiatique*, CXX 1927, pp. 357-68. Prin el se leagă, cum se va vedea mai departe, Brâncoveanu de această țară așa de departată.

www.dacoromanica.ro

Fig. 37. — Constantin Brâncoveanu şi cei patru fii ai săi.

www.dacoromanica.ro

din Snagov putând lucra şi pentru străini, ca acel Galaction Vidali din Tinos, fost în Lavra cea Mare de la Athos, care-şi publică un Antologhiu grecesc, pentru Greci [1].

Dar iata că *schimbarea de Domn din Moldova aduce cu dânsa o nouă orientare culturală*, care nu e însă a lui Antioh însuşi, atins şi el, ca şi Duca, de şi în masură mult mai mica, de cultura elenica, ci a fratelui mai mic, Dimitrie, marele adversar al Brâncoveanului şi care, trăind între Greci de mare învaţatură, Turci cărturari şi acei Francesi chiar cari erau prietenii lui Duca, în care vedeau un descendent al Impăraţilor Bizanţului, primiau bucuros la ei pe acest Oriental occidentalisat fără a-şi pierde legăturile cu mediul său natural, aşa cum se arată şi în frumosul portret, azi la Muzeul din Rouen, în care, cu un turban albastru şi alb cu surguciu, cu un pieptar de brocard de aur şi cu hangerul la cingatoare, el are buclele, mustăcioara, cravata curtenilor lui Ludovic al XIV-lea. Acela care prin căsătoria cu Casandra Cantacuzino parea a-şi fi căpătat drepturi şi asupra tronului muntean —, atunci când fratele Casandrei, beizadeà Iordachi, trăind supt scutul Imperialilor, dobândia drepturi asupra Moldovei prin căsatoria cu Luxandra, fiica unuia din beizadelele lui Antonie-Vodă Ruset —, se ţinea deocamdată strâns de Turci, întovarăşindu-i şi în campania nenorocită de la Zenta, care-i zgudui pentru totdeauna increderea în viitorul Imperiùlùi Otoman.

In frumosu-i palat constantinopolitan, Dimitrie Cantemir, întregindu-şi zilnic larga învaţătură şi întrebuinţând forma romanului pentru a-şi caricatură duşmanii supt forma întrupării în animale, ca în vechiul roman grecesc, crezu că e vremea ca neamul său, pe care deocamdată îl vedea numai „moldovenesc", să se împărtăşească şi de roadele, ce-i fusesera până atunci ascunse, ale gândirii apusene. Pe când tălmacia în latineşte ideile filosofului von Helmont, el se hotărî a da în tipar pe româneşte, la Iaşi, două scrieri, o traducere şi o prelucrare, dintre care numai aceasta din urmă i-a fost până acum recunoscută.

---

[1] Bianu şi Hodoş, *l. c.*, pp. 347-8, no. 106.

www.dacoromanica.ro

Prima e traducerea unei cărți a dascălului lui Dimitrie, Ieremia Cacavela[1]. Tălmăcirea sau *Tâlcuirea Liturghiei,* apărută la 1697[2]. Prefața o iscălește Lupu Bogdan, cumnatul Cantemireștilor, dar nu se poate vedea cine ar fi fost în stare în Moldova de atunci să pretacă în românește o lucrare de un asemenea cuprins, — de sigur niciunul din Vlădicii moldoveni de o slabă pregătire călugărească.

Cealaltă, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu Lumea*[3], opera greco-română ca Evanghelia de la Snagov, — inspirația va fi fost de la Cacavela, care e cunoscut și printr'o lucrare despre războiul din Ungaria[4] —, e o lucrare, de morală strict religioasă, opuind omului pasiunilor, care e Lumea, omul gândirii filosofice, Înțeleptul. Dialogul e vioiu, une ori cu o iute notă populară, care arată cât de mult rămăsese la tinerii Cantemirești spiritul vechiu razeșesc al familiei. Nu odată tânguirile asupra soartei omenești au un caracter pe atât de inalt, pe cât de duios: „Ce s'au făcut Impărații Perșilor cei mari, minunați și vestiți? Unde Chyros și Crisos? Unde este Xerxes și Artaxerxes? Aceștia, cari în loc de Dumnezeu se socotia și mai puternici decât toți oamenii lumii, se ținea, până într'atâta cât și cu lucrul mării și cu valurile furtânii, ci vrea' sa stapânaească, oamenilor săi poruncind ca să bată marea și sa o puie în obezi, caci i-au stricat podul cel [ce] peste mare facuse, la bogazul de la Chersonisos, care loc se chiamă acuma Bogaz-Hisari, și alte locuri de virtute ce au arătat. Unde este Alexandru Marele Machedoneanul, care nu pentru marirea Statului, ci pentru mari și minunate războaie și a multe țări biruinți Marele se numește? Și să nu te mai miri,

---

[1] V. pentru acesta și Const. I. Karadja, *Un memoriu al lui Ieremia Cacavela în biblioteca lui Constantin Brâncoveanu,* în *Rev. Ist.*, XII, pp. 16-18; cf. Bogrea, *ibid.*, pp. 7-8; V. Grecu, în *Codrul Cozminului,* I, ppl. 577-8.

[2] Bianu și Hodoș, *I. c.*, pp. 341-6, no. 101.

[3] *Ibid.*, p. 355 și urm.

[4] Originalul lui Cacavela e *Ragguglio historico della guerra tra l'armi cesaree e ottomane dal principio della rebellione degl' Ungari fino l'anno corrente,* Veneția 1683. Prefața formei grecești, către Șerban Cantacuzino, după cererea lui Constantin Brâncoveanu, la Marshall, în Bees, *Jahrbücher,* III, pp. 135-6. I se urează acestui șef al unei „eparhii mici" să ajungă a guverna toată creștinătatea,

www.dacoromanica.ro

pentru alţii vechi şi minunaţi ai Grecilor Impăraţi întrebaţi, ci pentru aceşti mai de curând: Unde este Constantin Marele, ziditorul Ţarigradului? Unde este Iustinian, cel ce are acea minunată şi de toată lumea laudată, în toate unghiurile a ratunzelii pământului vestita zidita biserică, care se chiama Svânta Sofia? Unde este Teodosie cel Mare şi Teodosie cel Mic? Unde este Vasilie Machedon şi cu fiul său Leon Sofios şi alţi Impăraţi puternici, mari şi vestiţi, ai Grecilor? Unde sânt Impăraţii Romei, cetăţii cei de toate biruitoare? Unde este Romilos, ziditorul ei, şi alţii, până la Chesar August, căruia toate părţile i s'au închinat? Şi ce sa-ţi mai zic? Unde sânt moşii, strămoşii noştri? Unde sânt fraţii, prietenii noştri, cu cari, ieri, alaltăieri, aveam, împreunare şi într'un loc petrecere, cari acum din mijlocul nostru periră şi acum se pare că n'au nici odinioară fost?". Ori, aiurea: „Dar, dupa moartea lor, spune-mi dentr'atâta avuţie şi vistiare ce au avut, ce au rădicat şi au dus cu sine? — Să ştii ca numai cu o fealiga de pânză învăliri, ca cum ar fi în cămaşa cea de mătasă învăscuţi, şi într'un săcriiu aşezaţi, ca în haina cea de purpură mohorîtă îmbrăcaţi şi în gropniţa aruncaţi, ca în saraiurile şi palaturile cele mari şi desfătate aşezaţi, s'au dusu-se, iară alta nemica, nici în sin, nici în spate n'au rădicat cu sine". Şi s'ar putea cita multe descripţii tot aşa de frumoase.

In duioase cuvinte se închină, de acela care a cerut şi lui Cacavela o scrisoare de recomandaţie[1], lui Antioh, ca unui frate „dulce" şi iubit, de care scriitorul e îndepartat material, dar „sufletul neoprit şi prin toate pătrunzătoriu iaste", ca unei stele nedespărţite de a sa acest „de floricele cules şi legat mănuncheaş". Cuvinte calde, în alintate diminutive, îi vin supt condeiu când scrie către ai săi, în ţara îndepărtată, din acest „Udriiu" al unui exil de diplomatic zălog; „dărişorul" e „puţinteluş" şi „mititeluş", şi e vorba de „luminiţa lumânărelei". Şi cuvinte ţărăneşti se întâmpină, ca a *scărândăvi*[2].

Limba slavonă dă, pentru noţiuni neobişnuite, altele, de

[1] El vorbeşte însă de „a voroavei înfrumseţare, pre cât a moldovenescului neam a cuprinde poate".

[2] Câte un proverb românesc: „peştele în balta fiind îl vinzi".

www.dacoromanica.ro

un sunet urît: „bogoslovet", „duhnicesc", „ghizdăvie", „vivornic", „glavizne". Domnescul scriitor n'are curajul de a face ca acel logofăt brâncovenesc care caută în limba latină, fie şi numai în cea obişnuită în viaţa publică a Ardealului, termini pentru ideile noi [1]. Dar din latină şi grecească împrumută el acea topică imposibilă pe care totuşi o va păstra, a introducerii unui membru de frasă între verbul auxiliar şi infinitivul legat de dânsul" [2].

Neobişnuită carte [3], prin care se începe pentru scrisul românesc un drum nou, care însă n'a prea fost călcat pe urmă! Interesul e scăzut prin lipsa elementului contemporan [4], care e însuşi fondul Istoriei ieroglifice [5], imposibilă de publicat, într'o vreme când nici cronicile nu puteau să circule decât în manuscript. Partea a doua e apoi numai o alegere de citaţii din Scriptură, pentru a întări recomandaţiile de moralitate .

Până la această dată, tiparul brâncovenesc nu se poate orienta. El dă şi în greceşte şi în româneşte broşuri în legătură cu hramul lui Constantin-Vodă [7].

Nici în domeniul bisericesc nu se vede o lămurire. Din Ardeal, cu toată Unirea, Atanasie cerea, cum am văzut, cărţile româneşti pentru slujbă. Dar Antim tipăreşte doar, în 1697, o

---

[1] Din româneşte se formează, în loc de cătimea noastră: „cătinţă"

[2] Ca izvoare, citat un Andrei Vissovetius (Wisznowiecki); p. 10..

[3] Atacuri contra papistaşilor; ed. Academiei, pp. 88, 151. De sigur şi Dimitrie Cantemir se gândeşte la Unirea Ardelenilor.

[4] In titlu, Dimitrie Cantemir pare a voi să spuie că în această povestire mascată sânt şaptesprezece („1700") ani din istoria ţărilor româneşti şi că el a isprăvit lucrarea la treizeci şi unul („3100") de ani ai vrâstei sale. V. şi I. Minea, *Dimitrie Cantemir*.

[5] Dar şi ceva dintr'un scriitor persan; p. 147. Augustin e pomenit cu acest calificativ, catolic, de sfânt, pe când Răsăritenii îl numesc numai „fericitul".

[6] Bianu şi Hodoş, *l. c.*, pp. 341-2, no. 102.

[7] Cererea Patriarhului de Alexandria de a se face tipografie grecească în ţara lui Brâncoveanu, Iorga, *Doc. grec.*, III, pp. 52-3, no. XXXI. Pentru acest tipar, şi scrisoarea preotului Gheorghe Maiota, care sta la Biserica Sfânta Ecaterina, din Mart 1707; *ibid.*, pp. 56-7, no. XXXV. Pentru Constantin Stolnicul acesta era un „netrebnic vas", capabil doar de „copilării", *ibid.*, p. 63. Numirea lui ca predicator al Curţii, *ibid.*, pp. 67-8, no. XLVII. Alături cu el era predicatorul Ioan

www.dacoromanica.ro

Evanghelie numai românească *pentru cetirea singură*[1]. In adevar o gramatică slavona din acelaşi an[2], spune raspicat *ca această limbă străină e a Bisericii noastre*. Ca sa se şchimbe această dispoşiţie, explicabila la *o generaţie de oameni în vrâstă, reprezintând, cu oricâtă strălucire, doar tradiţia*, a terbuit iniţiativa şcolii moldoveneşti a lui Dosoftei Mitropolitul, strămutată în Ţara-Românească prin Mitrofan, care, din tipograf, tovarăş al lui Padure, Atanasie şi Dionisie, rămaşi în ţara lor, devenise, din episcop de Huşi, episcop al Buzăului şi-şi pastra caracterul, nevoind sa se amestece cu Antim, care, cu toate atât de frumoasele sale predici româneşti[3], represinta sau macar urma înca o altă direcţie.

Primul act de înoire al lui Mitrofan a şi fost „Triodul" românesc şi slavonesc din 1697[4], dar aceasta ediţie pare a fi nesigura, fără să se scape din vedere faptul ca, în scrisoarea-i de înfruntare a Ardeleanului, Teodosie vorbeşte de *Octoih, Triod şi Penticostariu* ca de carţi care, daca n'ar fi intervenit trădarea, i s'ar fi putut trimete[5], dar e adevărat că primul *Octoih* va fi din 1700 şi un *Penticostariu* nu va apărea decât în 1701; am putea banui că încă de atunci era intenţia acestor ediţii româneşti.

Iată însă că la 1698 începe a se tipări de Mitrofan, la Buzau, Minciele româneşti, *adecă Vieţile de sfinţi cu întreaga slujba, pusă astfel la dispoşiţia întregului cler care ar voi să se facă înţeles de credincioşi*. Mare şi fericită înoire, de un caracter cu totul revoluţionar[6]".

Abramios Avramie, la Sf. Gheorghe; venise din Veneţia; *ibid.*, pp. 60-2, no. XXXVIII. La 1707 Mitropolitul Silistrei e la Bucureşti; Aurel Negoescu şi P. Dimitriu, *Durostor* p. 172.

[1] Bianu şi Hodoş, *l. c.*, p. 343.

[2] *Ibid.*, p. 351.

[3] *Didahiile lui Antim Ivireanu*, ed. C. Erbiceanu

[4] Bianu şi Hodoş, *l. c.*, p. 319, no. 105.

[5] Nilles, *o. c.*, I, pp. 346-7.

[6] O Evanghelie slavo-română se scrie la 1677, puţin înaintea celei greco-române publicate de Antim. E opera unui dascal de gramatici de pe la Coicani, care se afla atunci în Ţara Oltului; *Cat. mss. Ac. Rom.*, II, p. 211 şi urm. Pentru *Didahiile* lui Antim, m-sele Ac. Rom. 268, 300, 319-20, 326; *Cat.*, III, pp. 521-5. — O *Slujbă* a lui Antim a ramas în manuscript; ms. 406 al Ac. Rom.

www.dacoromanica.ro

Ea nu pleacă însă de la Brâncoveanu sau de la cercul lui. Domnul se ţine strict de tradiţia slavonă, care era de sigur urmată în toate bisericile clădite, refăcute sau ocrotite de el, despre care va fi vorba pe urmă. Iar Cantacuzinii, cu toată acea iubire a lui Constantin Stolnicul pentru trecutul întregului neam, cu privire la care el dădea lămurire lui Marsili încă din 1694, îndreptându-se spre marea sa operă istorică [1], erau în legătură cu cultura elenică.

Totuşi prefaţa, iscălită de Teodosie, dar citaţia din Sinesiu şi pomenirea lui Ptolomeu ar dovedi un redactor mai învăţat, atribuie Domnului gândul fericit de a face slujba în sfârşit înţeleasă. Acel redactor e şi traducător, nu din slavoneşte, ci din greceşte: Radu Greceanu, care nu uită să pomenească marea operă ieşită din ostenelile sale. *El afirmă că lucrul acesta greu l-a făcut singur*', luptând cu „îngustarea limbii româneşti". Mitrofan se presintă modest, numai în calitate de tipograf.

Pe când Antioh Cantemir ajunge de la 1698 supt influenţa lui Dosoftei de Ierusalim, care dă la Iaşi, după stăruinţa lui Cacavela însă, „Tomul Iubirii" (Τόμος Ἀγάπης)[2] contra Latinilor, vechii duşmani ai Ierosolimitanilor, greoaie operă de 454 de pagini[3], Brâncoveanu, în concurenţa veşnică dintre cele două ţări, asemenea cu aceia de supt Vasile Lupu şi Matei Basarabă, răspunde, — rolul „naţional" imitându-se acum în Ţara-Românească —, printr'o altă lucrare de polemică împotriva acclorași „Latini": *Cartea de lumină*, tradusă din Maxim „Peloponesianul", adecă: de Cerigo. Prefaţa, cu pretenţii istorice, ca şi caracterul însuşi al traducerii, vădeşte pe autor, care nu poate fi decât tot Radu Greceanu, care, pentru motive ce ţin de politica Brâncoveanului, n'a voit să-şi însemne, în niciun chip, numele[4].

Învăţăturile creştineşti din 1700, tratat de morala, nu au acelaşi scop şi nu vin de la acelaşi traducător, ci de la un călugăr athonit, Filotei, contemporan, tiparirea singură fiind

---

[1] Iorga, *Operele lui Constantin Stolnicul*.

[2] V. şi Palmieri, în revista *Bessarione*, IV, pp. 104-28; V, pp. 63-106.

[3] Bianu şi Hodoş, *l. c.*, p. 369, no. 112.

[4] *Ibid.*, pp. 370-2, no. 111. Cu duşmani se arăta Leon Allatius unitul şi chiar Cariofil.

www.dacoromanica.ro

Fig. 38. — Document al lui Constantin Brâncoveanu (1692).

www.dacoromanica.ro

a lui Gheorghe Radovici, pomenit ca ucenic al lui Antim[1]. In aceiaşi direcţie e *Floarea Darurilor*, veche culegere de acelaşi Filotei, traducere pe care o publică tiul doctorului Gheorghe de Creta[2].

De altfel Domnul Tării-Româneşti cată a răpi celui din Moldova acest rost de răspânditor al cărţilor greceşti de teologie, şi astfel la Snagov apare în 1699, *Mărturisirea credinţii,* supt îngrijirea doctorului Ioan Comnen, care va ajunge Mitropolit al Dristrei, şi a învăţatului dascăl al şcolii de greceşte din Bucureşti, Sevastos Kymenitul din Trapezunt, impunătoare figură de învăţător, care-şi va sfârşi zilele în Bucureşti, după ce va creşte o întreagă generaţie de buni cunoscători ai limbii greceşti[3].

Apoi tot la Buzău 1698) apare Cartea de rugăciuni, cu titlul grecesc în primul rând „*Euhologhion* adecă *Molitvenic*" 1699), pentru folosul preoţilor, nu ca o curiositate pentru mireni[4]: publicaţia fu aşa de bine primită, încât trebui la 1701, o nouă ediţie[5]; apoi la 1700 se dă minunata publicaţie a *Octoihului,* după o traducere ce se pare a fi fost mai veche[6], în acelaşi timp cu *Triodul*[7]. In prefaţa acestei „cărţi cântăreţe", glorificându-se o aşa mare ispravă pentru Biserică şi pentru limbă, Mitropolitul laudă şi politica prin care ţara s'a putut ţinea liberă şi faţă de Imperiali şi faţă de Tatari: „nu numai de rapirile celora ce amăgesc numele creştinătăţii, ce şi de prada cea grea şi stricăciunea acelor aseamenea cu fiarele Tătari". Terminându-se această opera a cărţilor de

---

[1] *Ibid.,* p. 390 şi urm.

[2] *Ibid.,* pp. 393-5, no. 119.

[3] *Ibid.,* p. 378 şi urm. Pentru el, mai pe larg, Iorga, *Istoria învăţământului.* Se aduce ca îngrijitor al tiparului un Panaioti, de la Snagov. Kymenitul e bucuros ca Apusul nu mai are monopolul tiparului grecesc. *Ac st Anatolil se ridică acum, cu ortodoxia lui nebănuită, în faţa Cretanului Cacavela, care putea să fie bănuit.* Pentru Comnen, Litzica, *Cat. mss. grec,* p. 184, no. 344; pp. 180-5, no. 346. Pentru posibila colaborare a predicatorului Curţii Ioan Avramie, şi *ibid.,* p. 304 (acolo şi despre medicul Pylarinos; p. 320).

[4] Bianu şi Hodoş, *l. c.,* p. 377, no. 116.

[5] *Ibid.,* pp. 411-2, no 123.

[6] *Ibid.,* p. 395 şi urm., no. 120.

[7] *Ibid.,* p. 402 şi urm., no. 121.

www.dacoromanica.ro

cântare, Teodosie putea scrie cu mulțămire: „Nu ne vom mai înprumuta dară de acum înnainte de unele ca aceastea, ca mai nainte, de la alții, ce și noi ca ale noastre le vom avea, și altora, cui vor trebui de aceastea, ca osârdie vom înpărți".

Rămâ[illegible]nea doar *penticostariul,* care se dă, tot la Buzău, în 1701 [1]. Harnica tipografie publică în același an o nouă *Psaltire* [2], în prefața căreia se spune că nu e menită numai școlilor, ci și întrebuințării în biserici.

După o *Învățătură de șapte taine* Buzău, 1702) [3], îndreptată, se pare, mai mult contra calvinilor, și *Molitvele vecerniei* [4], se dă o nouă versiune a *Liturghiei* (același an [5], o reeditare a *Noului Testament* (1703) [6], a *Psaltirii* [7], a *Apostolului* (1704) [8].

Această din urmă tipăritură e datorită harnicului traducător Damaschin, ajuns episcop la Buzău [9] aproape în același timp când Antim devine episcop de Râmnic și inaugurează acolo o tipografie, din care iese, odată cu un *Antologhiu* românesc [10], la 1705 cealaltă carte de luptă cu catolicii a lui Dosoftei, care n'o putuse tipări până atunci, „Cartea Bucuriei, Τόμος Χαρᾶς [11]. Va urma însă în aceastălaltă tipografie episcopală, pe lângă câte o întâmplătoare *slujbă* [12], un *Molitvenic* [13], un nou *Octoih* (la 1700) [14], în care însă *numai lămuririle se dau românește.*

Astfel s'a înzestrat Țara-Românească și întreaga românime cu cărțile de slujbă, pe o vreme când Moldova lui Mihai

[1] *Ibid.,* p. 412 și urm., no. 124.
[2] *Ibid.,* p. 414 și urm., no. 125
[3] *Ibid.,* pp. 433-5, no. 131.
[4] *Ibid.,* p. 539, no. 132[1].
[5] *Ibid.,* pp. 435-6, no. 132. E un dar al Păharnicului Șerban Cantacuzino.
[6] *Ibid.,* p. 448 și urm., no. 139.
[7] *Ibid.,* pp. 510-1, no. 139[1].
[8] *Ibid.,* p. 454 și urm., no. 144.
[9] V. Al. Lapedatu, *Damaschin episcopul și dascălul,* din *Conv. Lit.,* 1906.
[10] Bianu și Hodoș, *l. c.,* p. 462, no. 147.
[11] *Ibid.,* p. 463 și urm., no. 149. Pentru ediția lui Dosoftei și Iorga, *Doc. grec.,* pp. 409-10, no. CCCCXXXVII.
[12] *Ibid.,* p. 467, no. 150.
[13] *Ibid.,* pp. 511-2, no. 150[1].
[14] *Ibid.,* p. 467 și urm., no. 151. Cheltuiește Mihai Cantacuzino.

www.dacoromanica.ro

Racoviţă părăsise tiparul, Mitropolitul Antonie mulţămindu se a face ca o tipăritură munteană să apară şi supt numele său.

Alături de această mare isprava, în care primul rol continuă să aparţie Buzăului de influenţă moldovenească, aceia ce am putea numi: secţia grecească a tiparului lui Antim dă doar unele publicaţii ocasionale, ca discursurile ţinute de Ştefan şi Radu Brâncoveanu, la Sf. Constantin, la Sf. Ştefan, la Sf. Nicolae, la Sântămărie, hramul mamei lor [1], fratele Constantin preface o mică parte din Plutarh în limba vulgară [2] —, câte o asemenea producţie retorică a lui Gheorghe Maiota, învăţătorul lor [3], care face a se tipări la Râmnic una din cuvântările sale în românește [4].

Avem a face astfel cu lucrări în legătură cu şcoala grecească de la Sfântul Sava, a carii orânduire pentru acest timp, o avem [5]. Ea unia cercetarea tragicilor greci, a lui Tucidide, a lui Esop, a lui Plutarh, a lui Focilide şi a lui Pindar, a lui Demostene, cu interpretarea operelor Sfântului Ioan Gură-de-Aur, cu a Bizantinilor Agapet, Sinesie şi Teofilact Simokatta, întrebuinţând gramatica lui Laskaris şi pe Chrysoloras. Ca materii: logica, retorica, fisica, astronomia, psihologia, metafisica [6]. Maiota (din Veneţia) era, în faţa unui Sevastos, numai preceptorul particular al copiilor Domnului [7].

Sevastos însuşi publică explicaţia serbătorilor. *Heortologiul* său, şi o lucrare de teologie [8]. Ioan Comnenul dă o carte de pelerinagiu la Muntele Athos, un *Proschinetariu* [9].

---

[1] *Ibid.*, pp. 419 şi urm., n-le 127-8; pp. 440-1, no. 135; p. 469, no. 153; pp. 452-3, no. 142; p. 457 şi urm., no. 145· pp. 468-9.

[2] *Ibid.*, pp. 460-1, no. 146.

[3] *Ibid.*, pp. 450-1, no. 508; pp. 408-9, no. 152.

[4] *Ibid.*, pp. 478-9, no 155.

[5] V. Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 394 şi urm., no. 427.

[6] *Ibid.*, p. 392 şi urm., no. CXXVI.

[7] Kymenitul, despre care şi mai sus, e născut la Kymna în 1630; învăţase la Cariofil şi Alexandru Mavrocordat, profesase acasă la 1680-3. Moare la 1702. V. şi Kyriakides. Βιογραφία: τῶν ἐκ Τραπεζοῦντος καὶ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας ... ἀκμασάντων λογίων, Atena, 1897, p. 62 şi urm.; *Échos d'Orient,* VIII, p. 262 şi urm.

[8] Bianu şi Hodoş, *l. c.,* pp. 416, no. 126, pp. 150-1.

[9] *Ibid.,* pp. 422-3, p. 129. Cf. Urechiă, *Ist. Şcoalelor,* anexe, pp 811 [1].

www.dacoromanica.ro

Comenzi greceşti se fac rar acuma[1]. Dintre clericii greci cari încunjoară pe Brâncoveanu, considerat ca şef al ortodoxiei întregi: un Clement de Adrianopol, un Ioan Comnen, a cărui coborîre imperială era mai puţin sigură decât aceia a lui Dionisie Muselimul, fost Patriarh de Constantinopol[2], un Atanasie de Drâstor, apoi Dionisie de Târnava, Maxim de Ierapole, Neofit de Sivas, Mitrofan de Nisa, Macarie de Varna[3], — Auxenţiu de Sofia face a se tipări *Slujba sfinţirii bisericii*[4], iar nepotul, format şi în Apus, unde editase o carte de aritmetică, al Patriarhului Dosoftei, acel Hrisant care va domina, câteva decenii, viaţa culturală de caracter străin a ţărilor noastre, amestecându-se, cum se va vedea, şi în rosturile lor politice, face să se tipărească un opuscul retoric despre preoţie[5].

Dar, alături, Brâncoveanu, privit, şi privindu-se pe sine, ca urmaş al Împăraţilor ecumenici, patroni ai ortodoxiei, pune la îndemâna creştinilor de pretutindeni, nu numai Grecilor[6], tiparniţa sa. Slavilor li se dă numai un *Ceaslov*[7]. Grecilor, însă tratate de teologic pentru intelectuali[8]. Mai ales, prins de compătimire pentru Sirieni, al căror şef religios, Patriarhul de Antiohia, Atanasie, venisc la el[9], închinându-i şi o Istorie a Bisericii sale[9], Domnul român îi dă, pe rând, un *Liturghieriu* greco-arab, un *Ceaslov*, o *Psaltire* (1706-9)[10]. Până în Georgia el trimete pe Mihai Iştvanovici ca să tipărească în limba acelor creştini de lege dreaptă cărţile bisericeşti de nevoie, *Evangheliariul* şi *Liturghieriul*[11].

1 V. şi *ibid.*, pp. 440-1, no. 134.

2 V. şi Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια din 24 Iunie 1881. E în Ţara-Românească la 1686.

3 Greceanu, p. 175.

4 Bianu şi Hodoş, *l. c.*, pp. 451-2, no. 141. O *Psaltire* greacă.

5 *Ibid.*, pp. 448-9, no. 136. Pentru mersul lui la Paris cu fiul Stolnicului Radu. Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 327-8, no. CCCXC.

6 V. Bianu şi Hodoş, *l. c.*, pp. 409-11, no. 122 o *Psaltire).*

7 *Ibid.*, p. 454, no. 143.

8 V. şi A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 234, no. 251.

9 V. Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XX, *Manuscripte din biblioteci străine.*

10 Bianu şi Hodoş, *l. c.*, pp. 423-4, n-le 130, 142 şi urm.; no. 157; p. 469 şi urm.; p. 539 şi urm., no. 137.

11 *Ibid.*, p. 183, no. 161; p. 513 şi urm., no. 157[1]. Pentru călătoria lui Mihail Iştvanovici din Georgia prin Rusia în Olanda, Iorga. *Doc. grec.*, III, pp. 106-7, no. LXVI. Cf. *ibid.*, pp. 112-3, no.

www.dacoromanica.ro

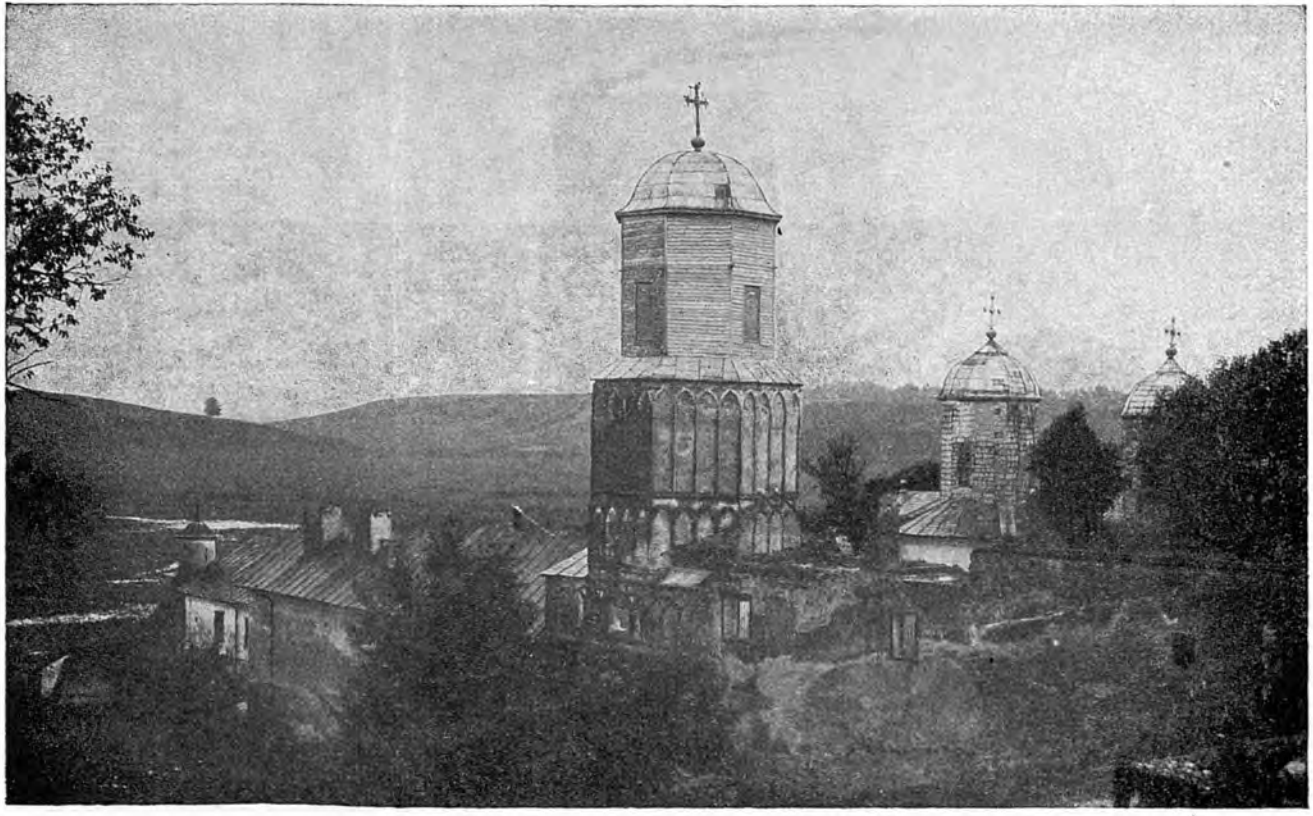

Fig. 39. — Mănăstirea Brâncoveni.

www.dacoromanica.ro

Și muzica se învrednici de ocrotirea Brâncoveanului. Supt el, la 1713, călugărul Filotei, fiul Agăi Jipei, „ucenic al părintelui Teodosie din Sfânta Mitropolie", creiază un nou text în „a noastră de țară și de obște limbă", cu „cea mai multă dulciață și cuviință a viersurilor", în a sa *Psaltichie*, „vlaho-musichie", de care e mândru, cântând-o către „toată boierimea și tot norodul țării", și Domnului, care e un Alexandru-Ptolemeu, „că precum, în vremile acelora, au crescut meșteșugurile și au înflorit învățăturile și s'au mărit înțelepciunea și s'au umplut casele de cărți, așa și acum, în luminatele de Dumnezeu zilele Măriei Tale, s'au împodobit această păzită de Dumnezeu stăpânire cu cărți și cu dascali și cu meșteșugul învățăturii". *Domnul a dorit să se introducă un text românesc:* „Dumnezeiasca socoteală a Măriei Tale cum ceale ce să cântă în besearică nu numai să se cânte, ci să se și înțeleagă de ascultătorii pravoslavnicii creștini", căutând de mult „tâlmăcirile celor nelesne înțelease cuvinte și cântări ale Bisearicii către aplecarea și mai buna înțeleagere"[1].

Atanasie de Antiohia laudă între altele frumoasele clădiri care se datoresc mărinimosului Domn. Ele sânt multe și vederea lor crește recunoștința față de cumintele om care a știut păstra aproape un sfert de veac o Domnie care înainte de dânsul, și, pe vremea lui, în Moldova vecină, se schimba, chiar, după o datină acum deplin stabilită, la fiecare trei ani, el care a știut întrebuința pentru înalte scopuri de cultură veniturile unei țări ce trebuia să satisfacă lăcomia Turcilor. De fapt și prin ostenelile lui țara și-a desăvârșit îmbrăcămintea de frumuseță artistică[2].

Dar Brâncoveanu n'a inovat în ce privește aceste lăcașuri. Forma durabilă a clădirilor bisericești, înjghebată încă de la sfârșitul secolului precedent, căpătase ultimele schimbări de

---

LXX. Antim însuși despre tipografie; *ibid.*, pp. 115-7, n-le LXXII-III. N-l următor e de la tipograful Mitrofan, viitorul Mitropolit, ca și n-le LXXVI-VII.

[1] Versurile Catavasieriului „să înțeleg foarte de puțintei, cât numai viersul sânt ascultând, iar nu și înțelesul celor ce se cântă". Ms. 61 al Ac. Rom. (cu portretul Domnului). Rugăciunea lui Filoftei, fol. 255 V°. — V. și *Cat.*, II, pp. 308-9.

[2] Greceanu, p. 175.

www.dacoromanica.ro

fond supt Matei-Vodă, şi noile ornamente, de gotic moldovenesc, în arhitectură, de bogate sculpturi după moda italiană, de pictură îmbielşugată, clara, uşoară, fără adâncime şi puţin caracterisată, supt influenţa veneţiană, venia de la cei doi Cantacuzini, Constantin şi Mihai, cari fuseseră în Italia, şi de la rudele influenţate de dânşii.

Lucru cantacuzinesc din cel mai luxos e la Râmnicul Sărat[1], unde pictura însă nu mai e adevărata frescă, şi din cel mai gingaş în proporţii mici la acea biserică a mănăstirii din codrii de hotar ai Prahovei care, purtând numele de Sinai (de unde: mănăstirea Sinaii, Sinaia), comemora drumul la Muntele Arabiei, împreună cu domniţa Elina[2].

Foarte adese ori, în grija sa d biserică, Brâncoveanu s'a găsit înaintea unor situaţii acum isprăvite. Bucureştii îi mulţămesc prea puţin, afară de, în parte, Sf. Ioan al Grecilor, desfiinţată[3], şi de refacerea acelei biserici a Sfântului Gheorghe Nou, după ce, ca boier, el fusese ispravnic pentru facerea cîriliilor şi a marelui han[4], apoi de Biserica dintr'o zi, refăcută de Doamna Marica,— răspuns la Biserica Doamnei, a Marici lui Şerban , alături de biserica făcută de un Ianc, pe care o reface Pană, fiul lui Neagoe Voevod, frate al Maricăi. Biserica şi Spitalul Colţei, după un prim ctitor, au fost prefăcute într'una din marile podoabe ale cetăţii de Scaun, prin Mihai Spătarul. Vărului Ştefan Cantacuzino i se datoreşte refacerea ctitoriei lui Mircea Ciobanul la Curtea Veche şi înălţarea unei biserici a Apostolilor; în margene. Mihai Spătarul e ctitorul de la Fundenii Doamnei, cu delicatele ornamente exterioare de stuc, în stil persan, pe care le-au introdus, şi în casele lor de la Filipeşti, tot Cantacuzinii. La Târgovişte doar cutare bisericuţă Sf. Dumitru[5], dacă e din această vreme[6].

---

1 Iorga, *Doc. grec.*, III, p. 153. n-le CLV-VI.

2 V. *ibid.*, pp. 352-3, no. CCCCII.

3 Greceanu, p. 117.

4 V. Iorga, *Doc. grec.*, III, pp. 143-4, n-le CXLVI-VIII; pp. 322-4, no. CCCXCII; pp. 387, 388 şi urm., 425. — Se mai adauge, în domeniul utilităţii publice, cutare heleşteu şi apa de la Focşani; Greceanu, pp. 76-7.

5 Greceanu, p. 88.

6 *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

In general, ca arhitectură religioasă, el preface, adauge și, une ori, în ce privește unitatea clădirii, el și diformează. Astfel la Cozia, unde s'a adaus pridvorul, cu totul în alt stil, la clădirea lui Mircea, ori la Mitropolia din Târgoviște, peste liniile de la începutul secolului al XVI-lea, pe când la Biserica Episcopală din Argeș artiștii lui Șerban Cantacuzino, între alții sculptorul Cornescu, care făcuse pentru Mohammed al IV-lea o icoană a Cameniței, lucraseră cu o aleasă discreție. Din fericire nu s'a lucrat în acest fel și la Dealu, rămasă în puternica-i platoșă de marmură. Dar schimbări, fie și mai ușoare, s'au introdus la venerabila clădire a începuturilor istorice, Biserica Domnească din Argeș[1]

De fapt, Brâncoveanu e și în acest domeniu monarhul. Cum Ludovic al XIV-lea, model pentru toată lumea europeană, a părăsit Parisul ca să se așeze, urmând un exemplu spaniol, în Versailles, creațiunea sa, tot așa Brâncoveanu, care preferă și Târgoviștea Bucureștilor, se gândește la fundația sa bisericească, menită a fi o necropolă pentru un neam ale cărui rămășițe sânt împrăștiate și pierdute prin fatalitatea sorții, și la castelele pe care și le ridică în locurile ce-i par mai pitorești din țară.

De la început, a lucrat la Hurezi[2], unde toți ai lui au ținut să adauge la această cetate a închinării lui Dumnezeu și, pe alături, a glorificării de sine. Marea frescă a ctitorilor din biserica mare, în fața caselor domnești minunate, cu scările și pridvoarele lor, unește pe Băsărabești și pe Cantacuzini întru glorificarea strălucitei Domnii.

Casele brâncovenești s'au ridicat în margenea Bucureștilor, la Mogoșoaia, de unde pornia podul, „pavagiul" cu loadbe de stejar, și unde lângă palatul cu loggii grațioase și bogate picturi istorice, bisericuța presinta familia, încă tânără, a ctitorului. Apoi la Potlogi, zidire tot așa de vastă, la Doicești, și, de sigur, în proporții mai modeste, pe alte moșii ale Domnului. Alături, Cantacuzinii, Constantin Stolnicul, la Afumați, unde casa e un palazzino venețian, Mihai la Mărgineni,

---

[1] Lucrări la Mamu, la Brâncoveni, v. Greceanu. pp. 86-7, 92-3.
[2] Cf. Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 345-8, no. cccc.

www.dacoromanica.ro

lângă Dârmănești și la Cosleci[1], Drăghici, tot la Mărgineni[2], Toma, fiul lui, aiurea, și iarăși, în mai la toate moșiile lor[3], nu se lasă mult mai pre jos decât domneasca lor rudă.

Dar Brâncoveanu, în aceiași îndeplinire a sarcinii de monarh, de monarh ortodox, cum este, face a se clădi și aiurea, mai aproape: la Făgăraș, armonioasă clădire de cea mai bună pictură[4], la Ismail, apoi mai departe, la Galata Constantinopolei[5], fără să se apropie însă pe departe de munificența unui Ștefan-cel-Mare și unui Neagoe.

Resumând întreaga operă de ziditor a Domnului său, Radu Greceanu, care nu uită nici darul tipografic, nici școlile, poate scrie fără multă exagerare: „case dumnezeiești multe den temelie ai ridicat fără de cele: cu mile ai întărit, altele cu ziduri ai înoit și ai întemeiat, cât pot zice că mai nicio mănăstire domnească n'au rămas neîntărită de mila Măriei Tale, și nu numai aicea în țară, ci și pentr'alte țări, străine, prin limbi păgâne, biserici creștinești ai făcut pravoslavnicilor creștini ce pentr'acele părți lăcuesc[6]".

Moldova, sărăcită, cu Domnii răpede schimbători, încearcă a-l urma, puțin și stângaciu. Astfel avem de la Constantin Duca biserica de la Galați, închinată mănăstirii Mavromolu din Constantinopol, refacerea bisericii Dancu din Iași, azi dărâmată, lucrarea de la Sf. Atanasie, tot de acolo, plus băile și casele de la Mitropolie[7]. De la Mihai Racoviță înălțarea celei de la Curte[8] și Mitropolia veche, de mult părăsită și în ruine. Apoi de la Antioh Cantemir isprăvirea mănăstirii Miera,

---

[1] Greceanu, p. 154.

[2] Matei la Filipeștii-de-Pădure; *ibid.*, p. 153, nota 3, Andriana Vornicului Șerban la Buzău, peste vechea ctitorie de la biserica Banului; Iorga, *Inscripții*, I, pp. 162-3.

[3] Astfel, după mențiuni în Greceanu, la Furcești, Mărăcineni, Berceni, Tătărani, Cornești, Obilești, Dudești, Scăieni, Șchei (Buzău) Sărata.

[4] Greceanu, pp. 86-7; Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 94 și urm.

[5] Greceanu, pp. 86-7, cf. *ibid.*, p. 153, nota 2; Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 376-7, no. ccccxv; pp. 379-80, no. ccccxviii.

[6] Prefața, p. 4. V. însemnările lui C. Giurescu, în C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.* și mai ales notele amănunțite, pentru orice fel de lucrări și dăruiri, din Iorga, *Ist. lui Brâncoveanu*, p. 162 și urm. (cu ilustrații).

[7] Greceanu, pp. 142, 153, 155, 156-7.

[8] Muște, în *Letopisiți*, p. 31.

www.dacoromanica.ro

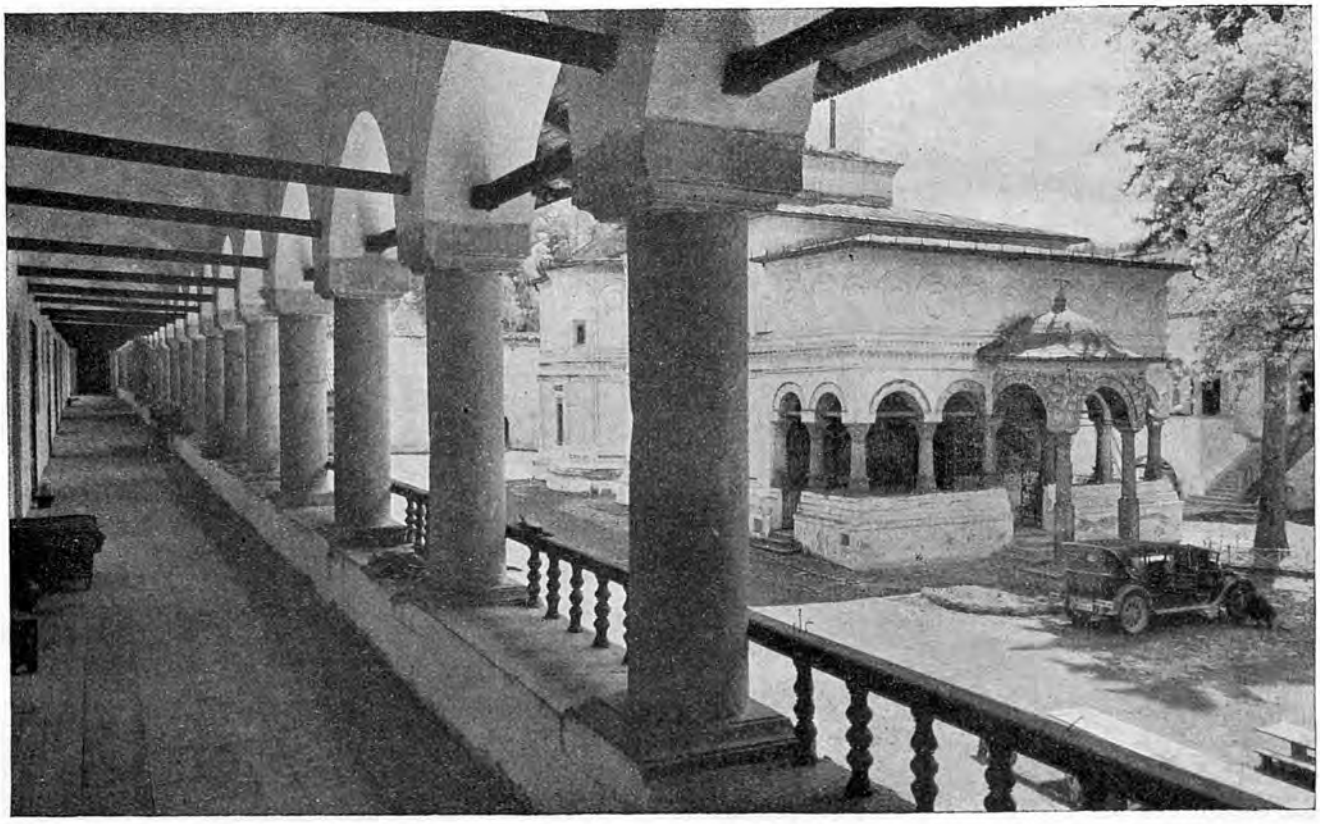

Fig. 40. — Parte din mănăstirea Hurezi.

www.dacoromanica.ro

în părţile Vrancii, şi întărirea bisericii de la Hârlău a lui Ştefan-cel-Mare.

Ce lipseşte în opera lui Brâncoveanu şi a celor din jurul lui e originalitatea, neatârnarea literară, care nu e, de alminterea, un element moral al monarhiilor în sensul ludovician, cum se manifestă pretutindeni prin a doua jumătate a veacului al XVII-lea, ci din potrivă.

Nu poate fi vorba, în circumstanţele din ţările româneşti, de poesie sau de teatru. Istoria însăşi e supusă unei constrângeri care, până ce Constantin Stolnicul îşi capătă libertatea de timp, degenerează, chiar supt nivelul producţiei analoage din Moldova.

Am văzut cum, pentru a scoate în lumină Domnia de ţară, „băsărăbească", a lui Matei-Vodă, cineva cususe, din bucăţi cu totul deosebite ca scop şi ca ton, prima Istorie a Domniei muntene. Ea fu continuată în spirit de luptă pe vremea marilor duşmănii sângeroase între partide prin logofătul cantacuzinesc Stoica din Liudeşti, unde a înălţat şi o bisericuţă. De fapt această continuare pentru vre-un sfert de veac nu e, într'un stil cu totul simplu, fără niciun orizont şi niciun element de înălţare, decât aplicarea la viaţa Postelnicului Constantin Cantacuzino, ucis la Snagov, a procedeelor obişnuite pentru Vieţile de Sfinţi[1].

La o astfel de povestire înveninată trebuia să se răspundă din partea cealaltă. Adversarii erau, cum am văzut, Stroe Leurdeanu-Golescu, Hrizea din Popeşti şi un întreg grup de boieri de ţară cari nu uitaseră originea constantinopolitană a Cantacuzinilor, deveniţi represintanţii „naţionalismului" muntean. In numele lor scrie un boier de o pregătire culturală şi de o informaţie politică nesfârşit superioare acelora ale smeritului om de casă care a fost Liudescu. Capabil de a se adresa la scrieri latine şi la Bizantinul Phrantzes, de a judeca asupra lucrurilor din Apus, de a avea o atitudine faţă de tot ce era în jurul vieţii, aşa de grele, a patrici sale, duşman al Turcilor, puţin prieten al grecităţii, supuse, dar in-

[1] Iorga, *Cronicile Muntene,* în *Mem. Ac. Rom.,* XXI; C. Giurescu, *Despre cronicile muntene;* Iorga, *Ist. lit. rom.,* I. Cf. frumoasa lucrare a d-lui Ghika-Budeşti, *Evoluţia arhitecturii în Muntenia şi în Oltenia,* în *Bul. Com. Mon. Ist.*

www.dacoromanica.ro

fluente, îngrijit ca nu cumva din partea ungurească să fie pretenții față de țara sa, acest om cu idei de „istorie universală" are și simțul compunerii unei scrieri, și de aceia el nu va introduce ca părți de sine stătătoare Viața de Gavriil Protul a lui Nifon și Cronica Buzeștilor pentru epoca lui Mihai Viteazul, preferind să se adreseze la un Stavrinos ori la cronica lui Matei al Mirelor, care dă în versuri povestea, timp de alte două decenii, a Țării-Românești. Pasionat contra lui Șerban Cantacuzino pentru prigonirea boierilor din cealaltă tabără, el nu atinge, nu ajunse să atingă epoca de împăcare a Brâncoveanului. Cum un manuscript poartă, pe dosul foii de legătură, numele de Constantin Căpitanul, cum un boier cu acest nume, un Filipescu, există atunci, cum e întrebuințat în misiuni prin Ardeal, cum el a înălțat o frumoasă biserică în județul Buzăului, cum mama lui, Marica, e pomenită, fără să fi jucat vre-un rol politic, la sfârșitul expunerii, am păstrat această atribuție[1].

Incercarea de a vedea în acest protivnic al lui Ludescu pe fiul lui Hrizea din Popești, cel așa de crud urmărit de Șerban-Vodă[2], nu pare izbutită. Forma literară nu e aceiași, și pasionatul Radu Popescu, pe care-l vom mai întâlni ca povestitor politic al rosturilor țării, ar fi dat alt colorit și altă căldură expunerii unei opere atât de dramatice. Legăturile întâmplătoare între asemenea fragmente de istorie nu pot să aibă însemnătatea ce li s'a acordat[2].

In schimb, de și s'a tăgăduit și aceasta, numai acestui tânăr boier cu suflet luptător i se poate pune în samă scrierea cea mai personală și mai vie din această epocă: acea lucrare cu totul independentă, pe care a alcătuit-o cu privire la începuturile Domniei lui Brâncoveanu un om amestecat el însuși în legăturile cu Heissler, cum a și fost Radu. E la dânsul, mai puțin, firește, experiența și orizontul, ceva din acele memorii ale sale în care Miron Costin a vrut să continue opera, de romană obiectivitate, a lui Ureche[3].

---

[1] V. ediția citată a acestor *Istorii*. Prefața, și Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, 1936.

[2] V. C. Giurescu, studiul citat

[3] In *Magazinul Istoric*. V. Cf. C. Giurescu, *l. c.*

www.dacoromanica.ro

Cu mult mai bogate, de şi atât de inferioare expunerii însufleţite şi de un nobil control de sine a lui Miron Costin, sânt acele însemnări pe Domnii ale istoriei Moldovei pe care, luându-le de la un Teodosie Dubău, boier mare de origine răzeşească, de la un boierinaş ca Vasile Damian, un Nicolae Costin, — căci nu se poate vedea un altul care să fi avut ideia acestei compilaţii şi s'o fi îndreptat către capitole de politică externă ca acela despre Carol al XII-lea şi Petru-cel-Mare —, le-a făcut să între în compilaţia prin care urma opera părintelui său. Ele vor servi, de altfel, alături de materialul pe care-l dădea o memorie admirabil de vie până la adânci bătrâneţe, lui Ioan Neculce la redactarea unei opere a cării preţuire cade în vremea de al XVIII-lea veac foarte înaintat, în care el a înjghebat una din cele mai importante opere literare relative la trecutul Moldovei.

Lui Brâncoveanu, sprijinit pe încetarea luptelor politice, nu-i trebuia o asemenea povestire *El nici nu s'a gândit să alcătuiască un corp de cronică brâncovenesc. cuprinzând toată istoria ţării. Voia o lucrare închinată lui şi menită a-i pomeni faptele singure*, „faptele cele mult lăudate şi de toată suflarea ţării acestia cinstite şi iubite", va scrie, într'o prefaţă care pomeneşte Scriptura, pe Grigore Teologul, pe Platon şi pe Diogene, pe Democrit şi Aristotele, învăţatul alcătuitor, care nu e altul decât Radu Greceanu însuşi.

„Istorie de comandă", fără judecată personală, dar şi fără căldură. Operă a unui om învăţat, deprins cu cetirea scrierilor antichităţii, dar fără nicio personalitate şi mai ales fără voia de a şi-o manifesta. Ochiul stăpânului observă tot ce se spune şi, cum deosebitele persoane n'aveau totdeauna aceiaşi atitudine faţă de dânsul, de aici refacerea unui text care din fericire ni e păstrat în mai mult decât o formă O sărăcie sufletească, naturală şi impusă, domină totul. Oprită întâmplător la capitolul 110, nu ştim în ce fel să se fi oglindit în spiritul unui om atât de desvoltat tragedia finală a strălucitului Domn[1].

---

[1] Pentru laude greceşti ale lui Brâncoveanu, Litzica *Cat. mss grecești*, p. 483, no. 734.

www.dacoromanica.ro

Dar în această boierime intrigantă şi cârtitoare era alt suflet decât acela al acestui supus cărturar, ascultător în scrisul său de orice întoarcere a poruncii domneşti. Peste aceleaşi vremi, ca o continuare a cronicii de opoziţie contra lui Şerban-Vodă, fiul prigonitului Hrizea, Vistierul din Popeşti, Radu, presintă o expunere de un pitoresc care, în coloarea, dar şi în vulgaritatea lui, întrece şi pe acela al celor mai vioaie din cronicile moldoveneşti. Ce nu e acolo în mici tablouri familiare şi pătimaşe! Alegerea şi instalarea lui Brâncoveanu, în ciuda speranţelor văduvei Cantacuzinului mort, solia la Viena, înfăţişată în acele discuţii şi dialoguri în care se pricepe aşa de bine acest scriitor de talent, caricatura lui Bălăceanu, care umblă, cu tot neamul său, „după nişte păreri nebune, adecă după vitejii", arătându-se ce hoţ ar fi fost tatăl lui, Badea, aceia a lui Heissler, asociatul pretendentului „turburat de bătălie şi mânios ca un urs împuşcat". — şi în mijloc cad citaţii latineşti —. greutăţile cu Imperialii şi cu Tököly, afacerile moldoveneşti, cu uneltirile şi de acolo, pătania lui Preda Procroceanu şi lui Staicu Merişanu, doritori de Domnie, a lui Dumitraşcu Corbeanu, alt duşman al lui Constantin-Vodă; apoi lucrurile oltene, cu Cornea Brăiloiu şi călugărul Ştirbei, trataţi cu multă răutate, ultimul fiind „cam lung la unghii din feliul Ştirbeştilor", luptele din Ungaria, cu simpatia pentru Nemţii creştini, ştirile de vin din Polonia despre încoronarea regelui August, veştile de la „Stolița" Muscalilor, — cu întregi scene de acolo, în aceiaşi notă naiv mahalagiască; — în sfârşit drumul lui Vodă la Adrianopol, cu o nouă pâră a poveştitorului contra lui Cornea Brăiloiu. Se va ajunge la împrejurările de la 1711, cu trădarea lui Toma Cantacuzino, „nebun" şi sfătuit de unchi, şi la tristele lucruri care urmară[1].

Revenind la împrejurările politice, conduse şi de Constantin

[1] *Mag. ist.*, V, p. 93 şi urm. Că autorul e Radu, — lucrul s'a tăgăduit de C. Giurescu, *l. c.*, — o arată, pe lângă dovada, decisivă, a stilului, menţiunea, cu amănunţimi, a tuturor misiunilor lui, drumul la Cerneţi, acela la Heissler, participarea la judecata lui Ştirbei — pp. 139, 143-4, 144-5 , citaţiile latine şi însemnarea că Radu ştia latineşte: p 107

www.dacoromanica.ro

Fig. 41. — Foişorul egumenului Dionisie la mănăstirea Hurezi.

www.dacoromanica.ro

Stolnicul, deocamdată, Brâncoveanu ajuta corespondenţa lui Petru-cel-Mare cu agentul lui la Constantinopol şi căpăta în schimb, la 1701, asigurarea că la vreme de nevoie s'ar putea adăposti în Ucraina rusească, favoare pe care o cereau şi cei doi unchi sfătuitori, Constantin Stolnicul şi Mihai Spătarul; Comisul Gheorghe Castriotul stabilise aceste legături [1]. Printr'un Petru Damianov se scrie Ţarului, lui Golovin şi Hatmanului Mazepa [2]. Se arăta bucurie pentru biruinţile asupra lui Carol al XII-lea [3].

Urmă, în 1702, — repetată la 1703, — cu un căpitan Luchian, solia ceauşului David Corbea, care va deveni un fel de resident al Domnului muntean la Moscova [4], avea cu el şi câţiva ofiţeri [5]. Era vorba, data aceasta, *după îndemnul* Patriarhului Dosoftei, de o causă generală a ortodoxiei, „Greci, Sârbi, Bulgari, Arbănaşi, Români şi Români din Ardeal şi alţi vecini d'imprejurul Ţării-Româneşti", pomenindu-se acţiunea catolică la care sânt supuşi Ardelenii, de şi ei, mai ales Braşovenii, cer un episcop răsăritean; se prevedea un război în care ar fi de câştigat Nogaii şi Zaporojenii; pacea cu Suedesii va permite cruciata pravoslaviei; se va schiţa şi un plan amănunţit de luptă: Sârbii, şi cei din Imperiu, prigoniţi religios, Dalmatinii s'au şi oferit Domnului, şi Turculeţ se gândeşte la ajutarea cruciatei.

Planul cel mare venia deci de la Ierosolimitan. Bogata corespondenţă ce ni s'a păstrat până la anul marii crise, 1711, cuprinde apoi ştiri de la Turci, atacuri contra „cânilor vicleni,

---

[1] A. A. Sturdza, *o. c*, p. 18 şi urm.

[2] *Ibid.*, p. 20 şi urm. Şi o scrisoare a Stolnicului; *ibid.*, pp. 23-4, no. 6.

[3] *Ibid.*, pp. 24-5, no. 7. Pentru un Davidenco, *ibid.*, p. 76. Legături cu Nicolae Costin, p. 81. Cu Nicolae Milescu. pp. 99, 261. Acolo şi descrierea călătoriei lui Brâncoveanu la Adrianopol; *ibid.*, pp. 40-1, 77-80, 83, 97 şi urm. (Rabutin nu e de ajutor, fiind fricos de Turci); apare şi Sava din Ragusa. care va juca un rol la 1711: pp. 44-5. no. 29.

[4] *Ibid.*, p. 27 şi urm.

[5] Aceiaşi culegere,

www.dacoromanica.ro

Cantemireştii, şi canaliei de Duculeţ hoţul[1], contra lui „Iuda" Mavrocordat[2], dar nimic în sensul marii acţiuni creştine, care era de sigur în inima tuturor[3]. E însă cea mai perfectă, mai amănunţită informaţie, şi cu scrisori de capuchehaie, ca Toma Cantacuzino —, care a fost vre-odată transmisă Muscalilor.

Din acest timp, Toma căpătase desgustul pentru Turci. La 1703 el scrie: „Sultanul de acum e lacom ca un Ţigan, invidios, fricos, prost, mare duşman al creştinilor, şi tot ce e împrejurul lui nu plăteşte nimic, începând cu Vizirul şi cu toţi ceilalţi, cari nu ascultă nimic, nu ştiu cine e căpetenia, cine e supusul şi nu gândesc decât să fure şi să jăfuiască. Mânia lui Dumnezeu e asupra lor şi toţi se învoiesc a spune că *Împărăţia aceasta turcească o va lua Dracul în curând*... Nădăjduim în Dumnezeu că această putere păgână va peri peste puţin, numai Dumnezeu să îndrepte asupra ei un nimicitor şi biruitor[4], şi acesta nu poate fi decât „domnul nostru" Petru, când va isprăvi cu „ereticii". Mihai Racoviţă, noul Domn moldovean, era iniţiat în această politică, şi i se recomanda să-şi trimeată şi el solul la Muscali[5]. Schimbarea lui Toma în 1707 aduse pe Constantin-Vodă să explice aceasta, făcând laude cumintelui bătrân Stolnicul[6], şi acesta arăta legăturile cu Sârbii într'un moment când situaţia părea desperată[7]: „orice creştin adevărat trebuie şi poate servi prea-

---

[1] P. 74.

[2] Pp. 75, 79, 101, 103. Se amestecă şi un Spilioti (pe care-l găsim întrebuinţat şi de Nicolae Mavrocordat; Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 440, no. CCCCLXV. Pentru Sava din Ragusa, şi A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 101, no. 85.

[3] V. şi *ibid.*, p 101, no. 85. E vorba şi de usurparea bisericii din Făgăraş. — Ştiri de la Castriot, *ibid.*, p. 35 şi urm.; de la Stolnic, p. 16 şi urm.

[4] P. 106.

[5] P. 108, no. 88 Şi o scrisoare a lui Şerban Cantacuzino, p. 124, no 107.

[6] Pp. 172-3, no. 184; pp. 190-1, no. 220.

[7] Pp. 173-4, no. 186. Corbea moare în acel an, fiind îngropat la Chiev; p. 175, no. 167. Insuşi Ţarul îi petrece trupul până la Pecersca; pp. 189-90, no. 218.

www.dacoromanica.ro

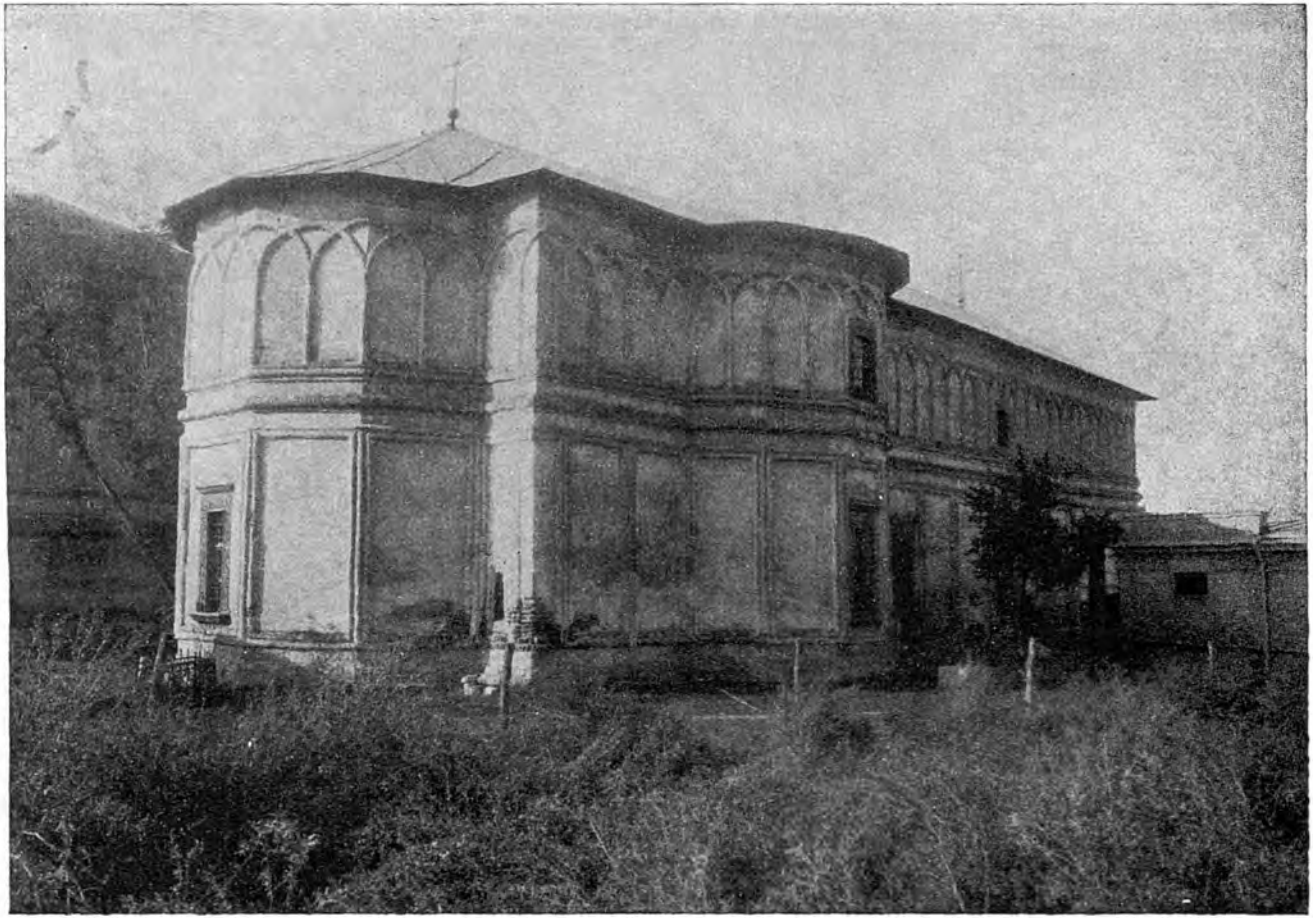

Fig. 42. — Biserica Sfântul Ioan cel Mare, ctitorie a lui Constantin Brâncoveanu, azi dărâmată.

www.dacoromanica.ro

credincios pe prea-creştinul şi prea-marele monarh al Moscovei"[1]. Brâncoveanu taxează de „nerușinat" pe Carol al XII-lea la Bender[2].

---

[1] P. 201. El vestejește trădarea lui Mazeppa: p. 236. no. 253. Tot aşa Domnul; p. 218, no. 269. Stolnicul scrie şi despre legăturile lui Ludovic al XIV-lea cu d-na de Maintenon; p. 150. Scrisoarea de glorificare a luptei de la Pultava a lui Brâncoveanu; p. 267, no. 286. Fiul lui Ioan, David Corbea, fu dat la şcoală de Petru; p. 202. In loc, un căpitan Ioan Lepădatu; p. 280, no. 301; p. 292 no. 315.

[2] P. 269. no. 287. Pentru Stolnic; Mazeppa e „Iscariotul"; p. 272, no. 292. Brâncoveanu scrie că Hatmanul „a crăpat"; p. 276, no. 294.

www.dacoromanica.ro

CARTEA a VII-a.

CRISA RĂSĂRITULUI EUROPEAN ȘI DOMNII ROMÂNI

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL I.

Războiul pentru tronul polon şi ţerile româneşti.

In momentul când, încunjurat de patru fii şi şapte fete, sănătos la o vrâstă înaintată şi având lângă el soţia, menită să trăiască încă mulţi ani, care-i fusese bună tovarăşă a vieţii, Constantin-Vodă al Ţării-Româneşti se putea crede stăpân al fericirilor câte sânt îngăduite omului[1], el se găsi, la zece ani după împăcarea politică din Apus în faţa marii probleme pe care o deschidea apariţia în faţa lui Petru al Rusiei, stăpân pe Azov şi îndreptat spre creştinătatea pravoslavnică de la Dunăre şi din Balcani, a meteoricului erou suedes Carol al XII-lea.

Marile lupte din Polonia, cu zgomotoasele biruinţi ale extraordinarului viteaz nu puteau decât să umple de îngrijorare pe oamenii de o vrâstă înaintată în sama cărora era aceasta Ţară-Românească. Nu de aceasta-i ardea unui Brâncoveanu, unui Constantin Stolnicul, unui Mihai Cantacuzino, Petru Muscalul îi interesa ca un depărtat stăpânitor, de mare putere, căruia şi în aceste părţi i se putea dedica o lucrare, cum a făcut-o Sevastos cu altă parte dintr'un opuscul al său închinat Domnului însuşi[2]. Curiositatea lui Constantin-Vodă îl făcu să ceară prefacerea în greceasca vulgară care-i era ca a doua limbă, a „Prognosticului" făcut despre viitorul Ţarului de Germanul Acxtelmeier[3]. Adevăratele relaţii politice

---

[1] El se împăcase deplin şi cu vărul Iordachi Cantacuzino din Ardeal şi-l cununase prin trimeterea celuilalt văr, Toma Cantacuzino; Iorga, *Doc. Grec.*, I, p. 413.

[2] Bianu şi Hodoş, *l. c.*, p. 451, no. 148.

[3] Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XIX, *Manuscripte din biblioteci străine.*

www.dacoromanica.ro

cu această Rusie muscălească, oprite de moartea lui Şerban Cantacuzino, nu fură reluate decât mai târziu, când de la oricare din vecini se cerea o hotărîre. Până atunci soarta lui Antioh Cantemir, scos din Scaun cu spahiii supt bănuiala că s'a înţeles cu Muscalii, la cari ar voi să se şi retragă, ceia ce nu e probabil, avându-şi fratele zălog la Constantinopol — putea servi de învăţătură[1].

Aşa doriau, dar aşa şi judecau „bătrânii", bucuroşi de bielşug[2], dar am văzut că o nouă generaţie se ridicase, de la învierea eroismului printr'un Sobieski, care avea nevoie de isprăvi, supt orice steag ar fi, numai crucea să scânteie în vârful suliţii. Ioan al II-lea însuşi a avut un întreg grup de ostaşi români, urmaşi ai isprăvilor tânărului Constantin Cantemir, şi avem înfăţişarea lor supt noua uniformă. Ocupaţia unei părţi din Moldova de către Poloni a adunat din toate părţile astfel de viteji doritori de înaintare prin dovada însuşirilor războinice moştenite. Astfel, în rândul întâiu, acel Constantin Turculeţ, mare meşter în surprinderea convoiurilor turceşti, Turculeţ cel mare, iscălind „Turcul", pe care-l găsim şi în Ardeal şi care, devenit căpitan de oaste moldovenească, avea supt el şi până la 2.000 de oameni[3]. Apoi un Vasile Isăcescu[4], un David sau Davidel, despre care, om cu „citeală praviļă mare", Neculce crede că ar fi visat şi de Domnie[5], un Postolachi Chigheciu, care ajunse apoi în serviciul muscălesc[6], ba chiar acel „Calmăş", Dumitraşcu Calmăşul, care ajunse apoi numai vornic de Câmpulung, dar din neamul căruia va fi Domn în Moldova peste două generaţii Ioan Teo-

[1] Neculce arată că el trimesese la regele August de Saxonia, susţinut de Petru, pe un Ioan pârcălabul, pe un Cargalovici şi pe un Mihuleţ.

[2] La sfârşitul veacului al XVII-lea se poate spune că de la Tebris şi Hamadan se aduc oi pentru a le vinde „în Constantinopol, în Adrianopol, în Valahia şi în Romania"; Gemelli Careri, *Voyage*, II, p. 8 şi urm.

[3] Pe lângă menţiunile în Nicolae Costin şi Neculce, Iorga, *Doc., Ard.*, II, pp. 1417-8, no. MMDCXIX; pp. 1420-1, no. MMDCXXIV; p. 1444, no. MMDCLXXXII; p. 1450, no. MMDCXCII.

[4] *Ibid.*, p. 1435, no. MMDCLI.

[5] *Ibid.*, p. 1419 şi urm.

[6] *Ibid.*, p. 1457, no. MMDCCXIII; Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 83.

www.dacoromanica.ro

Fig. 43. — Pagină de Evanghelie tipărită la Snagov (1697).

www.dacoromanica.ro

dor-Vodă Calimah. Locul făcut aventurii din Polonia, luptelor de la Narva până la Pultava de Nicolae Costin în compilaţia sa, de aşa-zisul Mustea[1], e încă o dovadă de puternicul răsunet pe care-l avea la Români acest mare şi lung război.

Moldoveni au luptat în tabăra „Şvedului" şi la Pultava, după izvorul apusean întrebuinţat de Nicolae Costin. O cronică moldovenească scrie: „Fost-au la acel război de la Pultava) şi mulţi din Moldoveni unii" — streliţi din Moldova erau la Moscova şi înainte de 1700[2] „la Şvezi, alţii la Moscali, carii, după risipa războiului, au venit aice în ţară la Mihai-Vodă, de-i spunea' pre amănunt de războiul lor precum au fost[3]". Ei vor fi vorbit, cu privire la Carol al XII-lea, de „oastea lui cea vestită şi neînfrântă şi în toate ţările lăudată de vitejia lor"[4]. Şi un Muntean, Sandu Colţea, prins, dus la Siberia, scăpat de acolo, pentru ca de la Stockholm să ceară a i se regula drepturile la pensie ca să se întoarcă unde sânt biserici de-ale sale, e una din cele mai caracteristic aventuroase figuri ale vremii[5]. Între „gonaşii" Suedesilor în risipă sânt însemnaţi, după Cazaci, Moldovenii[6]. Un Grigoraş şi fratele, zis Ivanenco, apar la 1711[7].

In Ţara-Românească însăşi cei tineri, când nu primiseră educaţia de cărturari a fiilor Brâncoveanului, pe cari o corespondenţă de curând descoperită îi mai arată în cele mai frumoase legături de ascultare până şi a fratelui mai

---

[1] Acesta are o părere despre sistemul de luptă suedes şi rusesc: „Foarte cu socoteală li-i bătaia lor şi cu frumoasă orânduială, având tot un meşteşug şi unii şi alţii la războiul lor"; p. 38 din ed. *Letopisiţilor*.

[2] Iorga, *Stud i şi doc.*, XVI, facsimile.

[3] Mustea, în *Letopisiţi* p. 39. Pentru Turculeţ, v. şi Axinte Uricariul, p. 135.

[4] *Ibid*

[5] V. Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIV: *Un ofiţer român în oastea lui Carol XII*.

[6] Nicolae Costin. Cf. „o seamă de Moldoveni ce slujiau cu leafă Craiului".

[7] Nicolae Costin. Cu el, stegarul „Eni Munteanul". El se pare a fi acel Ivan căpitanul, care descrie lui Nicolae Costin luarea Brăilei. Cf. Necuţce, p. 345

www.dacoromanica.ro

mare, pe lângă adânca iubire pentru părinţi[1], erau pentru găsirea lucrurilor noi şi primejdioase. De aşa ceva doriau ofiţerii oştirii ce-şi alcătuise, în aceşti ani de pace, Brâncoveanu şi, în fruntea lor, vărul Toma Cantacuzino.

In acest moment, de altfel, Moldova încăpea în mâna unui vechiu adversar, Nicolae Mavrocordat[2].

Intr'o scrisoare din 20 Novembre 1709, el arată că a cerut această stăpânire asupra unei ţări pe care o ştia tulburată: „pentru neorânduiala lucrurilor de acolo şi alte nu puţine pricini vrednice de socoteală", aceasta de şi nu-şi ascunde greutăţile ce va trebui să întâmpine[3]. Nu fusese nicio stăruinţă a Exaporitului, care era pe moarte.

Venia, nu ca un străin, cum de fapt era, ci ca moştenitorul prin femei al lui Alexandru-cel-Bun, aşa cum va face să i se însemne genealogia, când ajunse, mai târziu, Domn în Ţara-Românească, în fruntea corpului de cronici muntene. Dar venia şi cu concepţii orientale[4], cu totul deosebite de datina noastră. Il vom vedea, de la început, făcând ca Patriarhul ecumenic să atace energic pe mitropolitul Ghedeon pentru că s'a aşezat fără o întrebare care, după dânsul, ar fi fost cuvenită, şi, puind pe boieri la închisoare, ameninţându-i cu moartea, va cere Mitropolitului hotărîrea, cum se făcea la Constantinopol cu Muftiul[5]. Tot aşa bizara ideie de a face să se taie limba lui Iordachi Ruset şi bătaia boierilor la scară. Neculce i-a înţeles rostul când scrie: „vrea să stăpânească Moldova ca Poarta Turcească, cu mare mărire"[6].

Primit în Moldova, spre care se gătise în vreme de iarnă, de toţi duşmanii lui Mihai Racoviţă, în numele căruia critică, precum vom vedea în alt capitol, aşa-zisul Mustea[7],

[1] Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIII: *Scrisori de familie ale vechilor Brâncoveni.*

[2] V. şi C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. 180, no. 288. La 26 Decembre moare Exaporitul; *ibid.*, p. 182, no. 293.

[3] Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 417-8, no. CCCCXLIII. Brâncoveanu declara că a fost un „trădător al creştinilor"; A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 287, no. 309.

[4] La întrarea în Iaşi, „alaiu împărătesc"; Nicolae Costin.

[5] *Ibid.*, p. 418 şi urm., no. CCCXLIV.

[6] Şi „nu ştia rândul ţării". Restul ştirilor la Nicolae Costin, p. 420 şi urm.

[7] Ed. *Letopiseţi*, pp. 40-1.

www.dacoromanica.ro

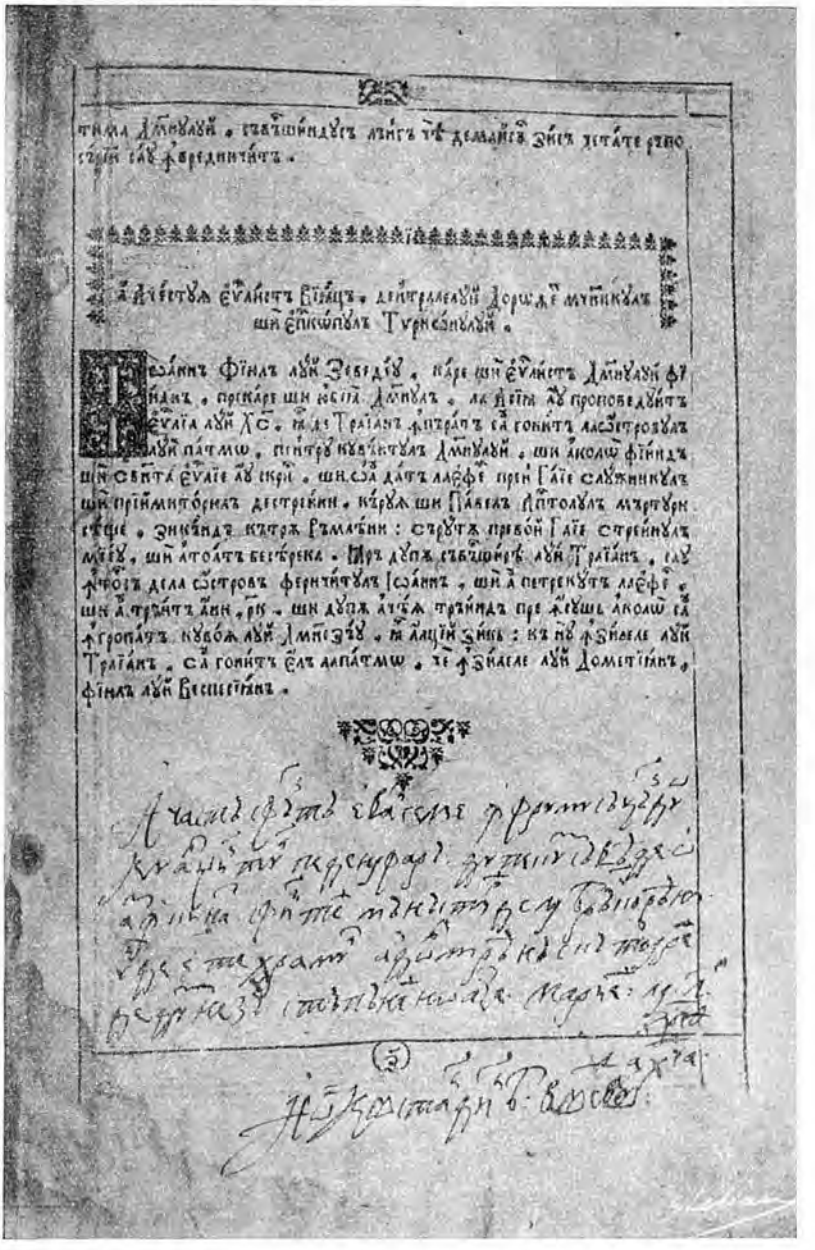

Fig. 44. — Tipăritură a lui Brâncoveanu, cu un autograf şi semnătura Domnului.

www.dacoromanica.ro

fără a se găsi nimic jignitor în trimiterea aceluia care se iscălia „Nicolae Alexandru Voevod“ [1], dar numele părintelui nu amintia nimic din istoria ţării [2], el nu găsi de la început legătura cu mediul străin, iar vecinătatea de peste Milcov nu putea fi considerată de dânsul altfel decât în amintirea intrigii de la 1703 care căutase a frânge gâtul lui Brâncoveanu.

De şi Iordachi Roset avu apoi întâiul loc, până fu arestat cu nepotul, Iordachi Aga, ginerele lui Jora, noul Domn nu putea pune nădejde pe principalii boieri ai ţării, cari, la căderea lui Mihai-Vodă, trecuseră la Munteni sau, mai ales, în Polonia, în acea Polonie „rusească“ a lui August pe care o ajutase Domnul mazilit şi aruncat la închisoare. Intre aceştia, Lupu Costachi, Manolachi şi Iordachi Roset şi fireşte Dumitraşcu, fratele însurat dincolo de Milcov şi „muntenit“ cu moşii a fostului Domn; Caimacamii fuseseră, din hotărîrea Agăi cu mazilia, bătrânul Ioan Buhuş şi un Ciocârlan. Ilie Cantacuzino şi Ilie Catargiu trecuseră de mult la Brâncoveanu, dar reveniseră, aşteptând pe Vodă-Antioh. Apoi pribegii îşi aflară un culcuş în Braşov [3]. Dar Nicolae-Vodă caută să reţie pe Ilie Cantacuzino şi făcu din Nicolae Costin un al treilea Caimacam, gândindu-se şi la un Mitre. Se adresă şi unui Ioan Sturdza, unui Ghicorghe Apostol, unui Antohie Jora, unui Buhuş şi Gavril Miclescu, apoi unui Ion Balş, unui Cuza, boieri vechi de ţară. Ioan Sturdza şi Ilie Catargiu vor încăpea însă la închisoare [4]. Străinul însuşi adusese doar pe un Dumitrachi Ramadan.

In zădar trimese „Fanariotul“, îndată după venire, pe unul din Grecii în care-şi pusese încrederea [5], Hurmuz sau Hurmuzachi, căruia-i dăduse rostul de Mare Vameş, ca să câştige pe

---

[1] Nicolae Costin nu uită să scrie că Alexandru Mavrocordat „au avut femeie nepoată de fată lui Alexandru Iliaş-Vodă şi nepoată de soră lui Iliaş Alexandru-Vodă“.

[2] Fusese însurat întâiu cu Casandra Cantacuzino, de la care avu fiul Scarlat; Iorga, *Doc. gnec.*, I. p. 125, no. LXXXI.

[3] Nicolae Costin. Intre Greci erau rămaşi un Ralachi, un Iamandi, un Manolachi Hrisoverghi, la cari el adause pe un Spandoni şi Suli, preţuind mai ales pe Ramadan. La Poartă-l servia Iulianò.

[4] Lupu Costachi se întoarce în ţară.

[5] Pentru un Spandoni, Mustea, *l. c.*, p. 43. Pentru socrul Toma Tzuki, Iorga, *Doc. grec.*, III, pp. 98-9, no. LX.

www.dacoromanica.ro

Domnul muntean[1]. Nici noul Patriarh de Ierusalim, IIrisant, nu putu să aducă o apropiere[2]. De fapt Brâncoveanu nu-şi putuse impune ca Domn în Moldova pe Antioh Cantemir, cu a cărui fiică, Maria, voia să-şi însoare fiul Radu[3].

Pribegiile pe care Domnul străin voise să le curme urmară după închiderea lui Iordachi Ruset, a lui Catargiu, Costăcheştii trecând în Ardeal, în acelaşi timp când Moldova găzduia pe Polonii lui Iosif Potocki, Voevodul de Halicz, şi trebuia să îngrijească de cererile lui Carol al XII-lea, aşezat la Bender, pe pământ turcesc.

In astfel de condiţii, o mazilie era o izbăvire. Nicolae Mavrocordat domnise abia un an când o avu, isprăvind o experienţă în care, din toate punctele de vedere, şi cu toate intenţiile sale excelente, dăduse greş. El plecă, declarând public, cu jurământ „cum n'au avut gând rău nice spre boieri, nice spre ţară, iară cine i-au greşit să fie toţi iertaţi"[4]. Dar la Constantinopol acest filosof va denunţa pornirea veche „către rele" a „Dacilor" cu „certele şi dihoniile ditre ei"[5].

Blândul Vizir Numan Chiupruliul, înlocuitorul lui Alî de Ciorlù, plecase după câteva săptămâni; căzu şi Iusuf-Paşa de Bender. Prin Voevodul de Chiev, Carol al XII-lea izbândise deci. Hanul era de partea lui, şi noul Vizir Moldovangì-Alî se credea sigur de biruinţa oştilor sale contra Ţarului biruitor. Prin ajutorul Tatarilor se aşeză, astfel, în Moldova, ca Domn de războiu, Dimitrie Cantemir[6].

---

[1] *Ibid.*, pp 422-3, no. ccccxlviii; Greceanu, p. 193. Gheorghe Castriotul v. mai departe) merge în Moldova.

[2] V. pentru alegerea lui scrisoarea lui Brâncoveanu. Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 386 şi urm. (1707).

[3] Nicolae Costin. Şi Duca, al cărui fiu Şerban era prin mamă un Brâncoveanu; *ibid.*, pp. 424-5, no. ccccxlix.

[4] Nicolae Costin.

[5] Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 434-5, no. cccclx şi mai ales *ibid.*, p. 445 şi urm. Cf. şi *ibid.*, p. 438, no. cccclxiv. Pentru legăturile cu Brâncoveanu, care-i era dator cu bani, *ibid.*, p. 440, no. cccclxv.

[6] V. şi scrisoarea lui Ioan Mavrocordat, fratele lui Nicolae, 9 Decembre 1710; *ibid.*, p. 433, no. cccclviii. — Pentru vechi legături ale Ţarului cu Patriarhul din Alexandria, *ibid.*, pp. 45-6, no. xxiv; pp. 47-51, no. xxviii. Cf. Iorga, *Studii şi doc.*, IX, p. 61, nota 2.

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL II.

Noua experienţă creştină din 1711.

Incă din 1708 Ţara-Românească adăpostia pe mareşalul polon Tarlo[1]. In această parte ca şi în Moldova s'au urmat în acest moment de pregătiri a unor mari evenimente negocieri pe care nu le cunoaştem. In Ardeal comandanţii imperiali, — Stainville, alt Francez, înlocuind pe Krichpaum[2] —, primiau ştiri de la Brâncoveanu despre războiul nordic[3]. Numirea lui Nicolae Mavrocordat îl îngrijorase aşa de mult pe Domnul muntean, încât se gândia serios la retragerea în Ardeal[4]. Cerea în Februar 1711 confirmarea noii diplome acordate în 1706[5]. Ea se şi dădu, în Mart 1711, ca şi una în folosul fraţilor Constantin şi Mihai Cantacuzino[6]. In April în cercurile militare din Ardeal retragerea Brâncoveanului era socotită ca sigură *(unfehlbar)*[7].

---

1 C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c*, p. 175, no. 280.

2 Impăratul Iosif i-o anunţă lui Brâncoveanu; *ibid.*, p. 184, no. 298. Altă scrisoare, *ibid.*, pp. 185-6, no. 301. Răspuns din 1710; *ibid.*, pp. 187-8, no. 304.

3 *Ibid.*, p. 177, no. 285.

4 *Ibid.*, p. 181, no. 290; p. 194, no. 312; p. 195, no. 315; p. 196 şi urm. Pentru pregătirile războiului, notele mele la cronica lui Amira, în *Studii şi doc.*, IX, şi mai ales studiul *Carol al XII-lea, Petru-cel-Mare şi ţările noastre*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1910. Cf. un studiu *Charles XII et l'Ukraine*, în *Revue d'hist. diplomatique*, 1919-20.

5 C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c*, p. 197. Se ceru şi graţiarea lui Nicolae Bethlen şi Mihail Mikes; *ibid.* La Brâncoveanu era şi Iosif Teleky, Nalaczy şi alţii; *ibid.*, p. 188, no. 305. Moldova adăpostia pe David Pekri, pe Lazár Ferenczy; Nicolae Costin. Cf. Iorga, *Francisc Rákóczy şi Românii*, *l. c.*

6 Iorga, *Doc. Cant.*, p. 264. Data e pusă pentru motive politice: 1710; C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. 202, no. 322

7 *Ibid.*, p. 204, no. 327. In acel moment secretarul latin al Domnului era Sasul braşovean Petru Grienner; *ibid.*, pp. 204-5, no. 328.

www.dacoromanica.ro

In judecarea evenimentelor din Polonia şi Ucraina cronicarul lui Brâncoveanu are aceiaşi judecată ca şi acela, mai puţin oficial, al lui Nicolae Mavrocordat. Precum, pentru Nicolae Costin, Mazepa e un trădător[1], Carol al XII-lea, aşa „leu nebiruit", cum i se zicea, „fratele lui Moamet", pe când Ţarul Petru luptă „întru numele lui Dumnezeu" — „aşa, cu agiutorul celui prea-puternic Dumnezeu, toată neprietenească greime, cea în lume vestită, carea cu finţarea sa la Sasonia nu puţină frică au făcut în Evropa, în mâna lui Ţar Petru au căzut" —, tot aşa Greceanu vorbeşte de „apostatul, hicleanul" Hatman al Cazacilor, dar, e adevărat, fără osândirea viteazului rege al Suediei şi proslăvirea Impăratului ortodox. Se arată numai plângeri pentru noile cereri turceşti, nesuferite, în legătură cu campania ce sta să se deschidă

După Dimitrie Cantemir, de fapt Brâncoveanu, care încheiase un tratat formal cu Ţarul, prin David Corbea şi Gheorghe Castriotul, ar fi fost pentru Ruşi[2], şi aceasta o arată lunga lui corespondenţă cu aceştia. L-ar fi reţinut însă prudenţa lui Constantin Stolnicul, care ar fi amintit legăturile cu Habsburgii, ar fi pus întrebarea dacă supt Ruşi ar fi mai bine decât supt Turci şi ar fi atras atenţia asupra pericolului tătăresc[3].

Intăiul ordin era ca oastea muntească, supt Domnul ei, să meargă la Bender. Apoi se ordonă, încă în Maiu, să se oprească în acea gură a Urlaţilor", la Albeşti[4], pe unde se putea lua drumul Teleajenului spre Ardeal. Acolo-i va veni Domnului muntean îndemnul să încerce mijlocirea păcii, aşa cum o făcuse odată un Radu Mihnea între Turci şi Poloni.

In acel moment, Cantemir, — în relaţii încă de la Constantinopol cu ambasadorul rus Tolstoi[5], — căruia, după propria asertiune a Domnului scriitor[6] şi după Neculce, i s'ar fi dat

[1] Trădarea lui şi la Mustea, în *Letopiseţi*, p. 38. La dânsul „Şvedul" e „sumeţ"; *ibid.*

[2] A. A. Sturdza, *Documente*, III.

[3] V. Cantemir, *Opere*, V, p. 11.

[4] Greceanu, pp. 197-8.

[5] St. Ciobanu, în *Mem Ac. Rom.*, sect. lit., seria a 3-a, II, pp. 118-9. Cf. şi Victor G. Gervescu, *D. Cantemir*, Bucureşti 1892; I. Minea, *D. Cantemir*, p. 343 şi urm.

[6] V. şi Nicolae Costin

www.dacoromanica.ro

sarcina formală de a prinde pe Brâncoveanu, dar care negociase cu acesta prin Corbea pentru trecerea împreună la Ruşi [1], se declarase, cu tot apelul la unire către vecin.

I s'a părut că se poate încrede în acel Impărat ortodox, care, de fapt, hrănia alte gânduri decât crearea unei Moldove „colegate", — cum spune Cantemir —, cu întinsele sale ţări. De fapt, un resident olandes putea să scrie la 17 Iulie din acest an că Petru „a făgăduit lui Rákóczy să-l facă „prinţ de Ardeal, Valahia şi Moldova [2]", şi aceiaşi ştire vine şi de aiurea [3]. De la început, el anunţase *o Domnie a tinerilor* [4]. La dânsul se strânseseră deci oameni deprinşi cu lupta, ca Banul Savin, ca Vistierul Luca, Pavel Rugină, Ilie Abăzà şi cei trei Mireşti, Ioan, Toader şi Pavel, ruda lor, Ioan Zărul, ca un Constantin Zărul şi un Nour, un Ciute şi un Apostol, un Ion Bănarul, un Lazu, un Calmăş. un Moţoc, tot răzeşi şi pribegi, doritori de aventură [5]. Prin toate ţinuturile se răscoliau astfel de „neamuri", urmaşi săraciţi ai vechilor boieri, pentru a se face din ei o nouă armată [6].

La 24 Aprilie st. v., va urma o misterioasă misiune a unui căpitan Procopie, menţionată numai de Nicolae Costin. Ştefan Luca era trimes la Marele General al regelui August, Sieniawski, dintr'o familie care avuse vechi legături cu Moldova, cu o altă misiune, ca din partea Marelui Vizir [7], cerând întărirea păcii de la 1699 şi recunoaşterea regelui Stanislav [8].

Cu acest prilej Luca, mergând şi până la Ţar, la Jaroslav, se ceru, — alături de punctele care interesau monarhia eredi-

---

1 D. Cantemir, *l. c.*, pp. 13-4

2 G. von Antal şi J. C. H. de Pater, *Weensche Gesantschafsberichte*, II, p. 534; Angyal, în *Revue des études hongroises*, 1936.

3 Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 317, no. 2. Planul contra Ardealului; *ibid.*, p. 328, no. 2.

4 V. la Nicolae Costin şi batjocura făcută lui Ioan Buhuş, aşa de bătrân, pentru o neexecutare de ordine. La acelaşi: „facând Dumitraşco-Vodă taine numai cu sfetnicii săi cei tineri ca şi dânsul". Iertase de desetină pe iubiţii săi mazili. Luase Uşer pe un Grec, Gheorghe Aristarho; *ibid.* Capuchehaie îi era Cretanul Ianio; *ibid.*

5 Iorga, memoriul citat, pp. 16-7 (86-7).

6 *Ibid.*, p. 18 (88).

7 Neculce arată cum i s'a dat voie a o face.

8 Iorga, *Studii şi doc.*, IX, p. 57, nota 2.

www.dacoromanica.ro

tară a lui Dimitrie-Vodă, între care şi cele privitoare la condiţiile refugiului, în cas de neizbândă —, din partea boierilor asigurarea lor exclusivă în ranguri, garantarea de osânda la moarte, care nu se va putea rosti decât în Consiliu şi cu încuviinţarea Mitropolitului, atribuirea către dânşii a dijmelor de la „vecini", scutirea de orice dare, Domnia având a se ţinea cu venitul de la ocne şi de la târguri [1]. Trimesul se întoarse cu „universalul" Ţarului, cu un lanţ şi o medalie cu chipul lui [2]. Pregătirile răscoalei, care se va îndreptăţi pe urmă şi prin covârşitoarele cereri turceşti, se urmau în mare taină. Tânărul Domn cerea, ca şi, odinioară, Imperialilor, Şerban Cantacuzino şi Brâncoveanu, dinastia sa [3], păstrarea datinelor ţării, un subsidiu pentru plata unei armate permanente, restituirea margenii ocupate de Turci. Nu era greu ca, în asemenea împrejurări, cererile să fie primite în întregime, *fără să avem însă până la sosirea lui Petru în Iaşi diploma împărătească pe care o cerea Dimitrie-Vodă.*

Căci şi faţă de Moldova din 1711 se întrebuinţă acelaşi sistem de brutală surprindere ca şi, din partea celorlalte oşti împărăteşti, faţă de Ţara-Românească în 1688. Brigadirul Cropotov, care încă din anii precedenţi venise în margenea Moldovei, era, cu 3.000 de oameni şi cu Chigheciu, lângă Iaşi, la 11 Iunie [4], pentru a smulge declaraţia.

In mijlocul anarhiei pe care Domnul revoluţionar n'o mai putea stăpâni, se ucideau, ca la 1594, negustorii turci, pe

---

[1] Neculce.

[2] *Ibid.*, şi Nicolae Costin; cf. şi îngrijitul studiu al lui Gh. Bogdan-Duică, din *Rumänische Revue.*

[3] V. Mustea, în Letop'seţi: „grabnic la Domnie neschimbata"; p. 46.

[4] La 30 Maiu st. v.; Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 314, no. 2. V. şi Odobescu-Tocilescu, *o. c.*, I, p. 411 şi urm. După Nicolae Costin, ca şi după Neculce, Cantemir însuşi ar fi cerut podgheazul care să-l prindă. V. Iorga, memoriul citat, pp. 22-3 92-3). El trăise, neavând nici măcar un sâmbure de oaste, cu frica să nu fie prins pe neaşteptate de Turci, ca Mihai Racoviţă. Şi totuşi Neculce vorbeşte de mica oaste ce-şi făcuse stăpânul său „ca să prindă pe Brâncoveanu": ‚vre-o cincişase steaguri de lefecii şi două steaguri de lipcani şi câţiva feciori de boieri, grijiţi bine". *Până în ultimul moment el ţinu lagărul său de lângă Iaşi ca un element al armatei Vizirului.*

www.dacoromanica.ro

Fig. 45. — Cruce brâncovenească.

www.dacoromanica.ro

cari însă, după ştiri sigure din lagărul de la Urlaţi, Cantemir avuse omenia sa-i înştiinţeze[1].

Dimitrie-Vodă răspunse îndata la scrisoarea pe care o adusese Cropotov de la şeful său, feldmareşalul Şereneţiev, anunţându-i că e bucuros de această legătură şi că va face cuvenita declaraţie, *adăugind că aşa va face şi „prea-iubitul frate" Brâncoveanu*[2].

Declaraţia lui Cantemir se făcu dupa 17[3] ale lunii printr'un „universal", termin împrumutat de la Ruşi. Dimitrie-Vodă, care-şi lăsase plete şi barbă ca vechii Domni şi căpătase o înfăţişare în adevăr marţială, vestia la toţi: mitropolitului Ghedeon, episcopilor, boierilor de toate treptele, căpitanilor şi oştirilor, curtenilor de la ţară, plăieşilor şi locuitorilor că el nu mai sufere acea legătură pe care o încheiase cu păgânii Bogdan, fiul lui Ştefan-cel-Mare, făgăduind doar numai „4.000 de galbeni, 40 de cai, 24 de şoimi", învoială călcată însă prin însuşirea cetăţilor de la margene, înşirate pe rând, prin prădăciunile Tatarilor, prin răpirea femeilor şi fetelor, prin încercările de renegare, prin povara, până şi în această clipă, a dărilor. Cum a răsărit acuma ca luptător pentru Cruce Ţarul, se cuvine a-l întovărăşi în dreptul lui către Dunăre[4]. El a chemat deci, printr'acest „universal", la luptă pe oricine are simţire creştină; celorlalţi li se vor confisca averile. Bani s'au dat pentru 10.000 de oşteşi, cari vor primi la început cinci galbeni, iar apoi trei lei ruseşti pe lună. Ca ultim termin pentru venirea supt steag e pus 15 Iulie. Alături de Domn iscălesc, împreuna cu un Gheorghiţă Mitre, represintând noua

[1] Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 316, no. 3 Altă ştire de acolo, n-l următor. Cel care trimete ştirile în Ardeal *nu e din jurul lui Brâncoveanu; ibid.*, p. 319. Scrisoarea de la Braşov despre împrăştierea „marii nădejdi a ortodocşilor", 11 August *(ibid.*, p. 325, no. 2) va fi de la Dindar

[2] St. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1923, anexa 1. *Se prevedea încă de atunci că nu vor fi provisii, şi Ţarul lua măsuri; ibid.*, anexa 72. Cantemir adună grâu din Bugeac, 10 000 de boi, 15.000 de oi; *ibid.*, no. 35.

[3] Iorga, memoriul citat, p. 30 100)

[4] La 4 Iunie st. v. el e aratat la Bender; la 15 st. v. pleaca spre Dunăre.

www.dacoromanica.ro

generaţie, cei mai mari boieri ai ţării: Iordachi şi Costachi Ruset[1], Ilie Catargiu[2].

Aceasta nu însemna însă adesiunea întregului Sfat domnesc. De Sturdzeşti, Ioan[3] şi Sandu, de Banul Dabija, răsărit în ultimul timp, nu se aude nimic. Costăcheştii se rostiră împotriva acestei declaraţii, şi Lupu se închise, cu ai săi, în părţile sale tutovene, pe la mănăstirea Bursuci, gata să se apere cu armele. Vechiul prieten al Polonilor, Nicolae Costin, nu putu fi câştigat[4]. Contra dinastiei cantemireşti era nu numai, „cu ceata lui", Iordachi Ruset, care se gândia la neamul său, din care se ridicase un Domn, dar şi un Dumitraşcu Racoviţă, un Saviu Zmucilă[5].

Armata lui Boris Şeremetev, *aducând cu dânsa şi contingentul răzeşilor basarabeni, totdeauna gata de luptă*[6], Orheieni, Soroceni, Lăpuşneni, ajunsese la Ţutora în ziua de 16 ale lunii, *şi Cantemir, căruia Nicolae Costin îi atribuie schimbarea marşului către Bender pentru a se lua cel către Iaşi, veni la întâlnire în ziua următoare, turburat şi fără provisiile pe care le promisese, dar nu le putuse strânge.* La 4 Iulie[7] Ţarul şi ţiitoarea lui, Ecaterina, erau în Iaşi[8].

Interesul cerea o răpede coborâre la Dunăre, care, fiind o acţiune promiţătoare de victorie, ar fi constrâns şi pe Brâncoveanu a se da de partea creştinilor. De la dânsul veni numai Castriotul[9], cu oferta de pace turcească — la 6 Iunie st. v.

[1] El ţinea pe o nepoată de soră a Domnului; Neculce, p. 317.

[2] Ultima ediţie; în memoriul mieu citat.

[3] O danie către el, I. Minea, *D. Cantemir*, p. 401.

[4] Iorga, memoriul citat, p. 21 (91). Postelnic era Grecul Eupragiotis. Pentru lipsa de valoare a acestei ştiri de voluntari, Cronica lui Muste, în Kogălniceanu, *Letopiseţi*, III, p. 45. La capătul memoriului citat am tipărit şi un ordin al Domnului, de la 4 (15) Iunie, pentru provisii.

[5] Neculce, p. 316. „Atunci", scrie acest om politic şi cronicar, „au priceput Golovchin pre boierii Moldovei ce fel de oameni pizmătăreţi sânt şi cum nu se iubesc". Apoi Savin, pârînd pe Roset, fu făcut Postelnic Mare; *ibid.*, pp. 316-7.

[6] Se încearcă şi o smomire a Tatarilor din Bugeac; Neculce, p. 312.

[7] Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 318.

[8] N. Costin, Neculce; Ziarul lui Petre Marsan de Brassey, în *Arhiva* din Iaşi, VI, p. 465.

[9] Legături cu Constantin Stolnicul, Iorga, *Doc. grec.*, III, p. 97. Testamentul lui, în *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 1880, pp. 330-1.

www.dacoromanica.ro

Brâncoveanu scrie lui Golovchin că sânt douăzeci și cinci de zile de la plecarea aceluia și n'are nicio știre, arătând dorința sa de a afla „pierderea și ruina Turcilor . . . prin Țarul nostru puternic și oastea lui creștină", pentru care se roagă și *se pregătește*[1], — și un cleric de la Hrisant Notara, alt pacificator. Trimesul Brâncoveanului găsi însă la Țar pe Toma Cantacuzino, cu câțiva tineri ofițeri, ca trădător din setea de aventuri și din ambiția Domniei[2]. Nu putea fi vorba, supt nicium raport, de o înțelegere, la care se gândise, în nehotărârea lui, Marele Vizir, care înainta, de altfel, destul de repede spre Dunăre. Nici lovitura, cerută de Toma[3], a generalului Rönne la Brăila[4] nu mai putea câștiga pe Brâncoveanu, care ieșise din lagăr și *se așezase la Târgoviște*[5].

In zădar se încercă și câștigarea țării prin mitropolitul Antim, care rămase apoi să-și tragă păcatul[5].

Niciodată o mare expediție n'a fost mai deplorabil condusă. După timpul pierdut la „nunta leșească" de care vorbește cronicarul, Țarul, care sosi în sfârșit la Iași, unde era nerăbdător așteptat, pierde zile întregi cu cercetarea mo-

---

[1] A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 288, no. 311. Scrisoare neliniștită către Castriot; n-l următor. *El știe că au plecat în jos trupe cu generalul Rönne. „Se spune că Toma Cantacuzino e cu ei și că merg spre țara noastră. Ce vedem nu e treaba noastră".* No. 313 e o scrisoare ciudată, din București 15—, a Lui Mihai și Toma *(sic)* Cantacuzinii. La no. 314 știri, din 7 Decembre, ale Stolnicului către Toma. Stolnicul reia în Ianuar 1712 legătura cu Golovchin; p. 290 și urm. — Un raport rusesc, de mare importanță, vorbește și el de misiunea lui Castriot; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 313. Generalul rus Ianus credea că venirea lui Toma anunță închinarea lui Brâncoveanu; *ibid.*, pp. 320-1. Cf. și *ibid.*, p. 322, no. 2. O scrisoare a lui Brâncoveanu din 20 Maiu cu știrea că are ordin a merge la Bender; Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 85-6. Altele urmează.

[2] Greceanu, p. 199 și urm. Un Drugănescu, un Cândescu i se adaugă și, în primul rând, ruda vechiului negociator cu Moscova, Teodor Corbea, ceaușul David.

[3] Și Neculce crede că Toma se voià Domn; p. 317. El s'ar fi presintat și în numele unchilor, Constantin și Mihai, și ar fi vorbit de 18.000 de Sârbi, pe cari-i oprește Brâncoveanu; *ibid.* Pentru o mare răscoală a Sârbilor; *ibid.*, p. 320.

[4] De acolo, ar fi fost să se strice podul de la Isaccea.

[5] Greceanu, p. 206.

www.dacoromanica.ro

numenilor oraşului şi cu petreceri ca acelea în care brutalul mare monarh întrecea pe oricine.

Se serbă amintirea biruinţii de la Pultava fără a prevedea înfrângerea ce se pregătia prin atâta încetineală şi printr'un aşa de mare despreţ pentru adversar.

In acest timp, ceia ce nu era de nevoie odată, ce însăşi prezenţa Domnului hotărîse, se discuta între acesta, care voia monarhia absolută a neamului său, şi între boieri, cari ţineau neapărat la un regim de oligarhie, discuţii care duseră la arestarea lui Iordachi Roset, târât la Chiev, unde statu doi ani, şi la ceremonia de la Curte în care „ponturile", asupra carora se opriseră şi Rusii şi Cantemir, fură cetite, în presenţa Ragusanului Sava, care purtase negocierile, cetite unul câte unul, de Domnul însuşi, căruia în astfel de împrejurări nu i se putea refuza aprobarea.

In sfârşit armata Ţarului se porni spre acea stepă a Moldovei-de-jos pe care o ardea în acea parte din an cea mai sălbatecă arşiţa. Se repeta greşeala lui Sobieski. Dar, pe când acesta avuse a face numai cu pustiul şi cu foametea, Petru găsi înaintea lui o oaste turcească[1], în stare să lupte cu avânt, în ciuda artilerici superioare a Muscalilor, şi mulţimea Tătarilor cari-l încunjurară de sprintenele lor roiuri (19-22 Iulie .

Se mergea spre o capitulare, Cronicarul lui Brâncoveanu, ca şi Neculce, arată pe Castriotul, pe „Machedon", ca mijlocitor al păcii prin care Ţarul renunţa la Azov ca să-şi asigure o retragere supraveghiată. In suita lui, Cantemir, care până la urmă se împotrivi păcii[2], care-l lăsa cu visurile zdrobite şi toata viaţa stricată, ducea, împreună cu Doamna Casandra şi copiii: Constantin, Antioh, Matei, Şerban, Maria, Smaragda[3], pe câţiva credincioşi[4], cu Neculce în frunte, pe acciaşi tineri cu cari-şi începuse şi-şi condusese Domnia: Savin, Luca, Gheorghiţa Mitrea, un Abazà, Rugină, Aristarh. Mogâldea, cei trei Miresçu, Ioan Bănarul, doi Zărul, Brahă, Mo-

[1] Lupu Costachi ar fi grăbit-o să treacă Dunărea; Neculce, p. 313.

[2] Neculce, p. 328. Turcii îl cereau, şi el trebui să se ascunda într'o „butca"; *ibid.*, p. 329. De acolo merse la Iaşi să-şi iea Doamna; *ibid.*, p. 331.

[3] V. Ciobanu, *l c*, Anexa 7.

[4] Neculce, p. 322. O ştie şi Greceanu. Luca şi Sandu Sturdza se întoarseră; Neculce, p. 334. Unii trec la Poloni; *ibid.*, p. 335.

www.dacoromanica.ro

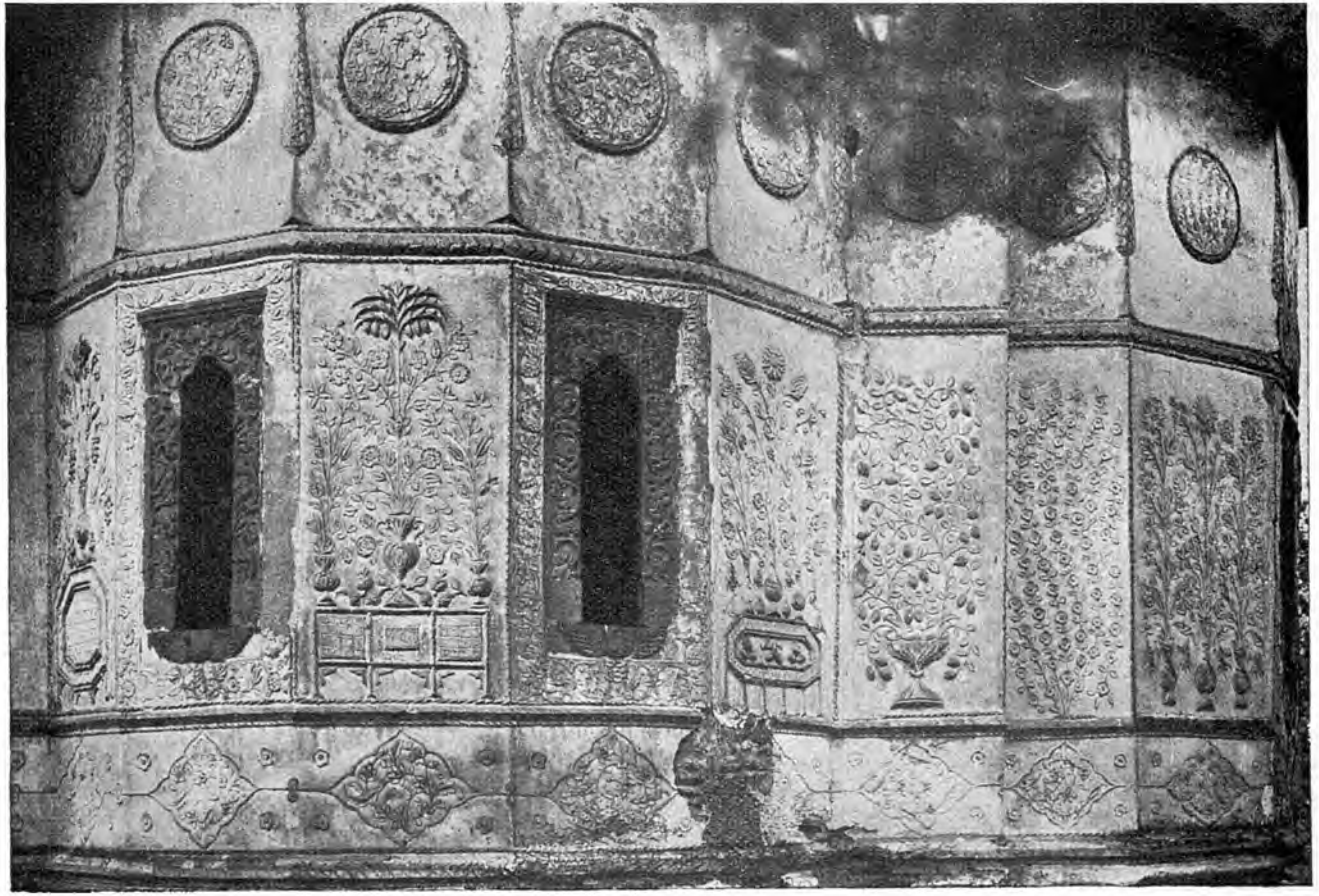

Fig. 46. — Biserica Fundenii Doamnei.

www.dacoromanica.ro

loc, Ciute, Bontăș, Scharlot, doi Hâncu, Nacu, Ursuliță, Neguliță, Hrisoscul, Codreanu, Caraiman[1]. Ei vor forma trista Curte, veșnic nemulțămită, și la urmă împrăștiată, a unui exil fără sfârșit.

păstrarea pornirilor războinice și setea de viteji[2], din „slujitorii" celor „șaptesprezece polcovnici și o sută șaptezeci rohmistri", mai mult „cibotari, croitori, blănari, cârciumari, slugi boierești"[3], nu se alese mai nimic, de și, la Nistru, Șeremetev vorbia de cele trei regimente, dintre care unul al lui Abăză[4]. Aceasta de și la lupte participaseră, după socoteala sigură a lui Neculce, care era Hatman, „vr'o *șase mii de Moldoveni,* cu cei ce slujiau mai înainte vreme la Muscali"[5]. Un întreg „polc" al lor luptă la Brăila[6]. Țarul avuse atâta încredere în ei, încât ceruse lui Neculce să-l scoată pe Iuriș cu două sute de dragoni și o sută de Moldoveni[7].

Așa se mântuisc, la Stănilești, între Fălciiu și Huși, marele război de liberare a creștinilor răsăriteni. Adânca umilință, mai rea și decât o catastrofă, fu atribuită de învinși lui „Iuda Brâncoveanu". S'a vorbit și de refusul acestuia de a se declara pentru cavalerul crucii: ce folos ar fi putut să aducă acelle câteva mii de oameni nedeprinși cu ale războiului pe care Domnul muntean le avea la Urlați! In ce-l privește pe Dimitrie Cantemir, el a fost mustrat pentru că nu gătise provisii, de și nu era vorba de neexistența lor, ci de neputința de a le avea în acel loc unde Țarul se lăsase împresurat de Turco-Tatari. Nesusținuți, ei nu putuseră resista atacului turcesc[8]. De fapt

---

[1] Șt. Ciobanu, *l. c*, p. 7, nota 3.

[2] Tatarii, cari credeau că sânt 30.000 de ostași moldoveni, se temeau de dânșii, „știind că sânt sprinteni la războiu"; Neculce, p. 313.

[3] *Ibid.* V. la Mustea truda arcașilor și săhăidăcarilor, înarmarea cu „crengi pârlite la vârf" și bătaia de joc de dânșii; p. 45.

[4] Șt. Ciobanu, p. 7.

[5] Nu se putuse prevedea nici stolurile de lăcuste ce sé abătura pe acele maluri ale Prutului. Ele veniau de trei-patru ani; Nicolae Costin. Se adause o moarte în vite; Neculce, p. 315.

[6] *Ibid.*, p. 318. Pentru cei plecați la bejenii și la jaf; *ibid.*, p. 320.

[7] *Ibid.*, p. 322.

[8] *Ibid.*, p. 322. Dar harța lor urmează; *ibid.* Ii vedem primiți, după o nouă luptă, în tabăra închisă a Rușilor; *ibid.*, pp. 323, 325,

www.dacoromanica.ro

toată vina cade asupra aceluia care n'avuse măcar ideia netedă a războiului pe care-l începuse, văzând într'însul doar un drum triumfal printre pravoslavnici cari l-ar fi primit cu stâlpări. E de mirat numai cum, pe lângă generalii ruşi cari-l înconjurau, experienţa unor comandanţi germani, ca Janus şi Rönne, n'a ştiut mai mult decât atâta. Moldovenii nu puteau fi astfel, măcar nişte buni călăuzi [1].

Pentru ei, ca şi pentru fraţii de peste Milcov, acesta nu era un „război naţional". Dimitrie Cantemir câştigase doar câţiva boieri de origine grecească mai nouă sau mai veche, pe lângă tineretul doritor de isprăvi neobişnuite. Cum a fost judecată de obştea ţării toată această ispravă, o simplă pataranie, o arată cutare răvaş de după încheiarea neaşteptatei păci: „Tămplându-să Impăratului moschicescu de s'au întorsu înnapoi cu toate oştile, făcând pace cu Turcii, s'au dus şi Dumitraşco-Vodă, Domnul Moldovii, împreună cu Impăratul la Ţara Moschiciască" [2]. Pentru Ţara-Românească trădarea lui Toma Cantacuzino aduse usurparea de Turci a băltilor dunărene [3].

Urmă în Moldova o stare de completă anarhie. Printr'o faptă a muftiului se declară ţara rebelă, cu voie de a o prăda Tatarii, cum şi făcură la Galaţi, unde se împrăştiară şi oasele lui Mazeppa, de la Sfântul Gheorghe, şi la Bârlad. La Iaşi, un Turc de origine polonă, care-şi schimba des religia, făcu pe „monarhul", spune Nicolae Costin, duşman al politicei Domnului de „şase luni şi şase zile". Numit ca administrator al ţării jăfuite, Ioan Mavrocordat nu îndrăznia să-şi facă întrarea, iar fratele lui, Nicolae-Vodă, credea că i se usurpă dreptul. Lupu Costachi merse la Turci ca să răscumpere robii, apoi fu numit Caimacam şi-şi pierdu de urmă

326-7. Cantemir dă sfaturi după experienţa sa de la Petruvaradin; p. 326. Moldovenii fură opriţi de a ataca pe Tatari spre a-şi relua robii; *ibid.*, p. 330. O ispravă a lui Ivanenco; *ibid.*, p. 331.

[1] Se ştia că Dimitrie-Vodă *grăbise înaintarea spre Dunăre;* Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 313.

[2] C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, pp. 206-7, no. 331. E scrisă din mănăstirea Dragomirna.

[3] Iorga, *Studii şi doc.*, III, p. 23.

www.dacoromanica.ro

şi capul. Boierii de frunte erau ascunşi prin bejenii. Ba chiar, în această confusie a tuturor locuitorilor, Paşa care petrecuse pe Ţarul Petru, Bosniacul Curt Mehmet, întrecu pe celalt „monarh" turc şi, întitulându-se „socotitor" al ţării, începu să împartă caftane la unii din negustori şi, chiar la adevăraţi boieri mai mărunţi, ca Darie Donici, făcându-şi ca un Sfat domnesc[1]. Peste această cutezanţă se aşternu Căimăcămia de la Marele Vizir a lui Lupu, cu ajutorul lui Jora şi lui Maxut, şi locotenenţa domnească a lui Ioan Mavrocordat. Acesta însă nu-şi făcu întrarea decât la începutul lui Octombre, după arestarea şi ducerea la Varna a Caimacamilor. Cu acest prilej, Lupu, îndreptăţindu-se că ţara a ascultat de Domn, *afirmă dreptul de alegere al stăpânitorului:* „mai înainte vreme era obiceiu de-şi alegeau boierii şi ţara Domn; pre cine poftiau ei, pre acela punea şi Poarta"[2]. Lui Curt, Lupu îi spuse „că lor nu li trebuieşte Paşă". Şi, de fapt, Vizirul ceru să i se spuie de cei pe cari-i întâlnia, răscumpăraţi de la Tatari, care a fost mai bun Domn: Mihai Racoviţă sau Nicolae Mavrocordat[3].

Acesta fu numit Domn şi se îndreptă spre o ţară atât de nenorocită[4].

---

[1] Nicolae Costin; Neculce, p. 339.

[2] *Ibid.*, p. 339. Cf. la Muste, în *Letopisiţi*, p. 49, cuvintele puse în gura lui Lupu Costachi: „Noi la Poarta Impărăţiei, să-l cerem Domn, n'am venit; noi chizeşi de dânsul nu sântem". Tot acolo decisia Vizirului: „pre cine vor socoti, să-şi aleagă Domn"; *ibid.* Se apasă că Lupu nu vorbise numai de alegerea între Domnii mazili de la Poartă, „ce pre cine ar socoti"; p. 50.

[3] *Ibid.*, Axinte Uricariul, pp. 72-3. Cf. ce zice Mustea, III, p. 32: „fiindu-li bun tuturor Mihai-Vodă, ca un Domn de ţară, ce şi-l alesese ei Domn de la Poartă". Pentru cronicarul racoviţesc, Cantemir doar „mai mare (decât a lui Nicolae-Vodă) perire şi robie au făcut ţării"; *l. c.*, p. 43. Dar el nu se poate împiedeca să nu exclame, la apariţia în Iaşi a Ţarului: „„Frumos lucru şi cu minune era tuturor a privi atunci Impărat creştin aice la noi, şi fără de nicio mândrie grăia cu toţi"; p. 46.

[4] Pentru călătoria sa, Axentie Uricariul, în *Letopisiţi*, III, şi scrisorile din Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 448 şi urm. El se arată foarte mulţămit de primirea în Iaşi; *ibid.*, p. 449, no. CCCCLXXII. Fiul Scarlat rămâne la Constantinopol; *ibid.*, n-l următor. O scrisoare despre trista înfăţişare a ţării, *ibid.*, pp. 451-3, no. CCCCLXXIV, prada Tatarilor, cari se încăpăţânează să rămâie la Prut. Nu-l ajută nici Turcii.

www.dacoromanica.ro

Nicolae Mavrocordat şi-a făcut un Divan de boieri localnici, începând cu Nicolae Costin şi urmând cu bătrânul Buhuş, cu Ioan Paladi, cu Costachi Roset şi Constantin Costachi, cu Gheorghiţă Mitre, venit îndată din pribegie, iar, ca Greci, aducând numai pe Hurmuzaki[1] şi pe Ramadan[2]. Se adaugă apoi Antohie Jora, Gavril Miclescu, Ilie Catargiu, Manolachi Costachi, Ioan Balş, Gheorghe Apostol şi chiar Lupu Costachi.

Rostul lui Nicolae-Vodă era îndoit: să facă faţă acelor greutăţi cu veşnic iritatul Carol al XII-lea, furios pentru pacea de la Prut, care trebui scos cu sila, după o adevărată luptă cu Turcii Paşei din Bender şi cu Tatarii, — vestitul *calabalâc*, al cărui nume a trecut şi în limba suedeză, — şi astfel el va primi la Iaşi pe Stanislav Leszczynski, răsărit în ţinutul Bacăului ca Laurent Bruce, maior sau colonel francez[3]. Mult timp, el nu îndrăzni să înlăture pe cutare Polon şi cutare Tatar, înstăpâniţi în părţile Orheiului[4]. Un alaiu-beiu era să capete Soroca, spre mai bună pază decât a Moldovenilor[5]. Noul Domn putu respinge şi usurpaţia Imperialilor la Dorna[6]. Îndrăzni, de şi cu cruţare, să execute ordinul Sultanului de a scoate din ţară pe Polonii şi Suedesii regelui refugiat de la Bender[7]. Bai merse până la punerea supt pază a

Amintirea liniştitei vieţi din Fanar; *ibid.*, pp. 455-6, no. CCCCLXXVIII. Cf. şi *ibid.*, p. 461, no. CCCCLXXXVII; pp. 477-8, no. CCCCXCIX. Recapitularea la sfârşitul lui 1712 a Domniei; *ibid.*, p. 478 şi urm.: *o pagină de istorie*.

[1] Şi el nu vine decât mai târziu; *ibid.*, p. 456, no. CCCCLXXX. Domnul avea cu dânsul şi pe Tzuki, fratele Doamnei Pulcheria. Aceasta rămase mai mult timp la Constantinopol, cu copiii; *ibid.*, pp. 495-6, no. DVIII. Cf. şi *ibid.*, pp. 518-9, no. DXIX, Capuchehaie îi era Dumitrachi Iulianò, care iea pe o Roset; *ibid.*, p. 612, no. DXCIV. Dar Brâncoveanu însuşi, după ce întrebuinţase pe verii Toma şi Ştefan Cantacuzino, era representat de „Hagi Constantin" şi de Dimitrie Vlastò; *ibid.*, pp. 507-8, no. DXI.

[2] Neculce, p. 341; Axinte Uricariul.

[3] *Ibid.*, pp. 146 şi urm., 152 şi urm., 165-6, pe lângă Neculce şi Cronica racoviţească. Cf. rapoartele residentului suedez din Iaşi, în Hurmuzaki, IX.

[4] Axintie Uricariul, p. 138.

[5] *Ibid.*

[6] *Ibid.*, pp. 138-9.

[7] *Ibid.*, p. 142 şi urm. Axintie semnalează şi brutalităţi neîncuviinţate de Domnie, care fură săvârşite contra Polonilor.

www.dacoromanica.ro

partisanilor lui Carol al XII-lea, ce se aflau în Iași[1]. Cu prilejul expulsării acestor ostași străini nestăpâniți, starostele de Cameniță izbuti să facă pe Moldovenii în serviciul lor să treacă la dânsul[2].

Dar Nicolae-Vodă nu putu să împiedece pe Seraschерul Abdì-Pașa, plecat, la 1713, cu Stanislav contra Polonilor partidului rusesc, să se așeze în Hotin, devenit cetate imperială la această graniță, supt un Pașă apăsând greu asupra Moldovei[3]. El izbuti însă a păstra jurisdicția pârcălabului asupra localnicilor și oprirea recrutării Moldovenilor[4]. Dar îndată întreg Ținutul fu prefăcut în raià, dispărând pârcălabul și căpitanul mare[5], căpitanii mici și vameșul.

Și al doilea rost al noului Domn era să pândească pe Brâncoveanu, care, cu toate măsurile sale de cea mai mare precauție, ieșise totuși compromis, prin acțiunea lui Toma Cantacuzino, din crisa de la 1711[6].

---

[1] *Ibid.*, pp. 143-4.

[2] *Ibid.*, p. 145.

[3] *Ibid.*, pp. 158-61. Alte izvoare în Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 246, nota 2. Moldovenii și Muntenii fură întrebuințați numai ca salahori; Axintie Uricariul, p. 161.

[4] *Ibid.*

[5] *Ibid.*, pp. 169-70.

[6] Brâncoveanu căutase a-l câștiga pe vecin prin scrisori de felicitare și măgulitorul dar al unor călimări de argint: Axintie Uricariul, p. 130. El însuși cerea lui Hrisant să-l pună în bune legături cu „părintele" muntean; Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 165. V. și *ibid.*, pp. 467-8, no. CCCCXCII; pp. 506, 520, no. DXXI. Dar Duca se cerea sprijinit de Brâncoveanu: *ibid.*, p. 931, no. DXXIX.

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL III.

Tragedia dinastiei muntene.

Nicolae-Voda găsi în pregătirea căderii Brâncoveanului şi sprijinul care venia din duşmănia, tot mai pronunţată, al unchilor cantacuzineşti, cari, având în faţă planurile dinastice ale unui nepot cu patru fii, se gândiau la primejdia ca neamul lor însuşi să fie înlaturat de la Domnia care fusese câştigata, odată, pentru Şerban.

Că era din partea acestor rude aşa de apropiate, a acestor vechi sfatuitori şi conducători o pregătire de răsturnare, aceasta o ştiau şi Moldovenii, şi cronica zisă a lui Mustea cuprinde, cu privire la această dramatică schimbare, aceste rânduri adevărate, al căror sens nu-l poate slăbi continua protestare violenta a lui Constantin Stolnicul: „In Ţara Muntenească era Domn Constantin Brâncovanul, vestit de bogat şi îmbătrânit în Domnia acei ţări, cu feciori însuraţi, cu gineri întemeiaţi. Nu era voia boierilor săi munteneşti, mai ales Cantacuzineştilor, unchilor sài, fiind şi ei oameni mari şi vestiţi spre părţile creştineşti, ca să rămâie el Domn şi la creştini, socotind că se vor lua aceste ţări de Moscali şi va rămânea tot el Domn şi de la Impăraţii creştini". Şi, mai departe: „După ce s'au rădicat feciorii lui Constantin-Vodă Brâncoveanul şi cu ginerii, au început a face multe amestecături şi lucruri neplăcute între aceşti boieri (Cantacuzinii, balgiocorindu-i. Carii nu le-au putut suferi îndelung, ce, din credincioşi ce erau Domnului muntenesc, după datoria sângelui, ce erau tot de un neam, şi, din credincioşi adevăraţi, prea lesne s'au schimbat către vrăjmaşie. Carii din zi în zi cercau prilej cum şi în ce chip s'ar putea mântui de acel Domn al lor"[1].

[1] P. 53 V. şi afirmările patimaşe ale lui Dimitrie Cantemir, *Opere*, V. pp. 19 20

www.dacoromanica.ro

Fig. 47. — Atanasie Anghel, episcop unit al Ardealului.

www.dacoromanica.ro

Intre dușmanii lui Brâncoveanu, era și „nepotul" Cantacuzinilor, Mihai Racoviță, care-și avea fratele, Dumitrașcu, așezat în Țara-Românească, unde luase pe fiica Spătarului Mihai [1], refugiat apoi în Ardeal pentru atitudinea din 1711 [2]. Aveau un aliat sigur în marea lăcomie de bani și în cruzimea clasei dominante turcești supt regimul cruntului, până la nebunie, Vizir Gin-Alî, ginerele Sultanului. Constantin Cantacuzino pare că-și prevedea și soarta sa însăși, când, cu câțiva ani înaintea catastrofei sale, scria prietenului de la Moscova: „Au numai pofta de a primi bani, și lăcomia lor nu caută la lucruri mai înalte și mai vrednice. Ci numai, chinuind pe unii cu chinuri mari, pradând pe alții, ei distrug pe toți Pașii și oamenii de frunte cari au minte și sânt vrednici" [3].

De o ruptură cu Muscalii, de și nu mai avem corespondența secretă cu ei, nu poate fi vorba. Aceasta [4], cu toate observațiile lui Constantin Stolnicul, complect desilusionat, că ai lui Petru-cel-Mare n'au fost în stare să-și joace rolul de liberatori, dovedind ca „și în haine nemțești tot Muscalii sânt" [5].

---

[1] Scrisoare a Stolnicului despre căsatorie: A. A. Sturdza, o. c., p. 273, no. 292. Nicolae Mavrocordat e privit ca Domn „din mânia lui Dumnezeu"; *ibid.*, p. 293. Toma, refugiat în Rusia, primește scrisori de la Stolnic; *ibid.*, p. 299, no. 324.

[2] D. Cantemir, *Opere*, V, p. 20.

[3] A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 178. Incă de atunci, în 1707, era vorba de a relua Moreia Venețienilor. Ordinul turcesc prin care se anunța biruința, pacea și voia de comerț cu Rușii; Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 322-3.

[4] Ștefan, fiul Stolnicului, era trimes la Poartă în 1704, după ce Toma, celalt văr, îndeplinise această misiune de mare încredere. V. corespondența lui Brâncoveanu cu bailul venețian la Constantinopol, publicată de d. Valeriu Papahagi, în *Rev. Ist.*, XVII, pp. 171-2, 175.

[5] Se vorbește și de femeile din tabără. „Ministrul Domnului Țarii-Românești" binecuvintează pe Brâncoveanu că nu s'a riscat într'o aventura; Iorga, *ibid.*, pp. 325-6. Scrisoarea, într'o excelenta italiana, e de sigur a Stolnicului. Se asigura ca Toma Cantacuzino venise la Muscali fara voia Domnului sau. O scrisoare în italienește a lui Brâncoveanu, din 7 Septembre, despre situație, dupa pacea încă nesigură; *ibid.*, pp 329-31 în Odobescu-Tocilescu, I, pp. 401-2). Alta scrisoare a lui, la 27; Iorga, *l. c.*, pp. 331-2; Odobescu-Tocilescu, *l. c.*, p. 403. O a treia, 20 Octombre; Iorga, *l. c.*, pp. 333-4 Carol al XII-lea e „bietul rege"). Alte scrisori ale Dom-

www.dacoromanica.ro

La 1713 Brâncoveanu se arăta foarte mulţămit că a plecat în sfârşit de la Bender Carol al XII-lea, „învinsul pierzător de lume", „omida şi rugina" care a prăpădit şi Ţara-Românească şi Moldova, omul care „umbla prin ceruri şi era plin de cea mai mare trufie", aşa încât l-a chemat asupra sa pedeapsa lui Dumnezeu. El doreşte ca şi cei ce l-au sprijinit la Poartă să păţească tot aşa. Îi pasă de solii Ţarului închişi la cele Şapte Turnuri după declaraţia de războiu din Decembre 1712, care n'avu însă urmări[1]. Din partea sa, Nicolae Mavrocordat, care suferise aşa de mult de pe urma iernatecului trupelor suedo-polone, deplângea „soarta amânduror regilor, al Suediei şi Poloniei", declarând că nu critică pe cei căzuţi[2].

Asupra haosului de la Poartă supt acei conducători pe cari-i înfăţişează atât de nepriceputi Stolnicul în scrisorile sale către Muscali, cronica oficială a Ţării-Româneşti, care se fereşte aşa de mult de a manifesta alte păreri decât cele de critică împotriva duşmanilor Domnului, are aceste rânduri caracteristice: „Lucruri mai nestatornice şi mai netemeinice şi mai învârtite decât într'acest an socotesc că niciun veac nu va fi adus pe nicăirile ca cum au adus acest timp la Împărăţia otomănească. Că într'o zi striga' de pace, iar într'alta odrăslia nepacea, într'o zi îmbrăca' pe soli cu caftane, într'alta iarăşi îi închidea', şi-i ocăra'. Şi într'acelaşi chip câtăva vreme întru turburare lucrurile păcii se purta'"[3]. Erau în aier primejdii pe care blândul credincios Radu Greceanu nu le înţelegea în toată ameninţarea ce cuprindeau, şi

---

nului; *ibid.*, p. 334, no. 2; pp. 335-6. — V. şi ce zice Dimitrie Cantemir; *Opere,* V, p. 18, no. 40. „El a scris la Veneţia, la Viena şi la alte Curţi creştine că Ruşii credeau a putea înfrânge cu păharele şi cu rachiul neînvinsa putere a Sultanului". E, cum se vede, *cu totul alt ton.*

[1] Ţarul e în această scrisoare către Hrisant, înfaţişat prin numele convenţional de „Cumintele"; Iorga. *Doc. grec.*, I, pp. 391-2, no. DVI.

[2] *Ibid.*, p. 496 şi urm. O pagină de istorie e şi aceasta. Ca şi la Axintie, se arată cruţarea faţă de Polonii din ţară şi câştigarea Moldovenilor din serviciul lor. E şi povestirea apariţiei în Moldova a lui Stanislav. Se arată că s'a adus lui Stanislav pentru a-l mângâia casul lui Ricard Inimă-de-leu şi al lui Carol Quintul. V. şi n-l urm.

[3] P. 241.

www.dacoromanica.ro

pentru starea de lucruri, în aparență așa de întemeiată, din țara sa. Și el se va plânge de „păgânești le cumplite porunci" cu privire la lucrul de la cetatea Hotinului [1], de cererea unui nou haraciu, cu greu ridicat [2]. Afacerile la Poartă, purtate slab de Ienachi Văcărescu, erau încredințate în acest moment lui Grigore Băleanu [3]. Nu se prevedea în ce tragedie va fi asociat în curând Văcărescu însuși cu stăpânul său [4].

In același moment, o misterioasă scrisoare de nemulțămit a Stolnicului îl arată către același Hrisant în așteptarea unor lucruri și mai „minunate" decât acelea, ne mai întâmplate, de până atunci [5]. Și mai departe el vorbește de „anomaliile" vremii [6]. La 1709 ca și la 1712 se înfățișează doar ca „țăran" pe moșiile sale [7]. Și fiul Ștefan se arată, la încheiarea păcii cu Rușii, foarte îngrijorat de starea țării, dorind „liberarea robilor lui Izrail" [8].

Alte știri despre apriga luptă internă între rude care se purta în Țara-Românească n'avem. Brâncoveanu fu lovit de pierderea fiicii sale Stanca [9]. Peste câteva săptămâni după ce anunțase cu durere prietenului Hrisant această pierdere, el înfățișa, la 25 Mart st. v., într'o scrisoare de liniștită formă, întipărita de supunere creștină la voia lui Dumnezeu și purtând o senină iscălitură, prăpăstioasa sa cădere, „această nenorocire și prea mare întristare ce pe neașteptate mi s'a

---

1 P. 243.

2 P. 244.

3 Pp. 245-6. Noi cereri de provisii; p. 246.

4 Pentru Văcărescu, Șt. Grecianu, ed. Cronicii Oficiale, p. 317 și urm.

5 Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 511-2, no. DXIV. Poate însă e vorba numai de lucrurile de la Poartă; v. *ibid.*, pp. 516-8, no. DXVIII.

6 *Ibid.*, p. 529.

7 Iorga, *Doc. grec.*, III, pp. 61-2, no. XXXIX; pp. 63, 87-9, no. LIII. Aceiași nemulțamire tainică în scrisoarea din 10 Novembre 1712; *ibid.*, pp. 102-5, no. LXIV. Apoi în Ianuar 1713; *ibid.*, pp. 108-11, no. LXVIII.

8 . *Ibid.*, pp. 92-4, no. LVII.

9 *Ibid.*, I, pp. 578-9, not DLXXII. Ar fi pregătit nunta fiului Radu cu fiica lui Antioh Cantemir și, ocupat cu această bucurie de familie, s'a putut lăsa prins mai ușor; D. Cantemir, *Opere*, V, pp. 22-3, 26. Domnița și plecase pentru nuntă: e despoiată și închisă.

www.dacoromanica.ro

întâmplat. Ieri, la 24 ale acestei luni, viind aici cu firman un oarecare Mustafa-Aga, hambar-emini", administrator al depositelor de provisii —, „a adus şi mazilia noastră, şi cu poruncă de aşa cuprins, ca să ne ducă la Ţarigrad cu soţia şi copiii şi ginerii noştri. Această întâmplare firească că e preaplină de jale şi de tulburare, dar, de oare ce cunoaştem că a venit din multele noastre păcate, facă-se voia Lui cea sfântă. Iată că şi noi ne gătim şi după puţine zile plecam. Şi Dumnezeu să ne ajute. *De şi toată boierimea noastră strigă şi cere să vie cu noi,* totuşi nu ştim ce va ieşi"[1].

Motivul căderii îl spune singură Cronica Oficială a lui Nicolae Mavrocordat. Nu e vorba de legăturile cu Imperialii, care n'au nicio însemnătate şi nu puteau forma un cap de acusaţie. Tot aşa nici acea medalie comemorativă bătută în Ardeal[2], care nu putea fi confundată cu un ban, ci era numai, după exemplul venetian, comunicat de Constantin Stolnicul, *o osella* ca a dogilor, nici vre un altul din cele s'au invocat, şi cu trâmbiţile de argint de la Viena[3]. Axintie Uricariul e foarte lămurit, şi decisiv: *„puindu-i pricină că au trimis de au luat Brăila cu Muscalii şi altele*[4]". Textul însuşi al haţişerifului cuprinde în primul rând învinuirea că „a dus pe Muscali la Braila", că „li-a dat provisii", iar pe urmă numai se vorbeşte de dările grele, de petrecerea la Târgovişte[5].

Cine a comunicat această taină ar fi fost, după Necalce, unchii Cantacuzini, cari voiau să aşeze în Domnie, nu pe Ştefan, fiul Stolnicului, ci pe ginerele lui Mihai Spătarul, fostul

---

[1] Iorga, *Doc. grec*, I, pp. 580-1, no. DLXXIV.

[2] V. asupra ei un studiu în *Archivum Europae centro-orientalis*, II 1937).

[3] V. Del Chiaro, *Rivoluzioni della Valachia*, ed. a 2-a; D. Cantemir, *Opere*, V, pp. 20-2. Stolnicul le calificа de monede; Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 596. V. şi Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 56-7, 60-1.

[4] P. 162.

[5] P. 348.

[6] Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXI, pp. 299-300. V. şi raportul din Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 52-6. Ştefan s'ar fi impus însuşi. Cf. şi *ibid.*, p. 62. Beratul şi caftanul veniră de Sfântul Gheorghe; Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 598-9, no. DLXXXIV; p. 602, no. DLXXXVII.

www.dacoromanica.ro

Domn moldovean Mihai Racoviță, și s'ar fi ajuns la noul Ștefan-Vodă numai când Turcii au îngăduit ori să-l primească pe acesta ori pe altul, voit de boieri. Dar nici fostul Hatman din 1711 nu uita între pâri: „a Moscalilor chemare".

In sfârșit, foarte bogat și bine informat, cronicarul lui Mihai Racoviță însuși, pomenește că, după un obiceiu moldovenesc, Mustafà avea cu el doi oameni ai lui Mihai-Vodă travestiți turcește, arătând că venirea Turcului a fost așa de ofensivă, încât Domnul a strigat pe fereastră la slujitorii sai[1]. Stăruințile celor doi Cantacuzini strică o Domnie, posibilă pentru că Mihai era doar fiul unei Cantacuzine —, pentru care se și trimesesera scrisorile de înștiințare. Schimbarea se face numai la venirea, la care nu se gândia nimeni, a Marelui Imbrohor însuși. Și așa-zisul Mustea se va indigna la ideia că Ștefan va putea cuteza să meargă să sărute mâna celui căzut: „Băsărab-Vodă săracul privia pr sluga lui cum i-au luat Domnia[2]. Mihai, odată numit, trebui să treaca apoi în Moldova.

O scrisoare cantacuzinească, a lui Toma, care primise vestea de la rudele cu care ramasese în corespondența, vorbește de „prinderea lui Constantin-Vodă de Turci", cu adausul: *„ei spun că n'au avut niciun amestec"*, arătându-se și aceia ca rudele rămase în țară au rămas credincioase puliticii rușești, ceia ce el nu crede, dar socoate că, fiind încă de folos, li s'ar putea da un raspuns[3].

In momentul când dădea de veste Patriarhului de Ierusalim ce trasnet a căzut asupra sa, Constantin-Voda nu știa deci ce s'a petrecut numai câteva ceasuri după aceia: chemarea boierilor ca să-și aleagă Domn și hotărîrea lor, pentru fiul mai mare al lui Constantin Stolnicul, purtând, din causa mamei moldovence, numele lui Ștefan-cel-Mare însuși[4].

De fapt, *Brâncoveanu a crezut la posibilitatea unei cală-*

---

[1] De fapt el arată numai a doua zi scopul venirii sale; Iorga, *l. ult. c't.*, pp. 299-301.

[2] P. 56. V. descrierea.

[3] A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 303, no. 332.

[4] D. Cantemir tace asupra numirii lui Mihai Racoviță; *Opere*, V, p. 25 și urm.

www.dacoromanica.ro

torii peste mazilie, cu o mare deputație de boieri cari i-ar fi cerut restabilirea. Și raportul ardelean, așa de amănunțit, arată cum, de și cunoaștem prin izvoarele moldovenești ca boierii au fost făcuți răspunzători, cu țara întreagă[1], amenințată cu Tatari, că mazilul nu va fugi —, boierii s'au declarat gata a merge la Poartă cu această mărturie de Domnie credincioasă și bună. *Imbrohorul apăru însă cu noul ordin al unei alegeri de către țară.* Și întrebarea se pune: *cine a adus această schimbare de pe o zi pe alta*[2]"?

Ștefan Cantacuzino se simte dator încă de a doua zi să se îndreptățească față de Hrisant. El a fost surprins și întristat de mazilia vărului său: „nu știam de unde a venit o astfel de lovitură vrăjmașă și în ale cui mâni va cădea [Domnia]". Și el afirmă dorința de a se păstra Brâncoveanu sau de a se face demonstrație la Poartă. Dar recunoaște că *n'a fost o alegere, ci Imbrohorul a scos din sân firmanul de numire:* „care e Spătarul Ștefan?". E silit deci a primi sarcina așa de grea, dar care nu putea fi evitată: „De unde această înălțare a noastră neașteptată în acest Scaun domnesc, dacă nu de Sus?[3].

Mustrat de Hrisant, Ștefan-Vodă cel nou revine la 9/20 April, asigurând ca n'are nicio vină și că va căuta să ajute pe cel căzut[4]. Și el aduce puternicul argument *că-i lipsia orice sprijin la Poartă*, că de zece ani nu fusese la Constantinopol, că, *bănuit de „binul creștin" Brâncoveanu, nu putea scrie nici în țară fără supraveghere.* Și el denunță pe „atâția Domni mazili la Țarigrad și alții cunoscuți, cari ca lupi cu gura căscată au urmărit și urmăresc, noapte și zi, și cu mijlocirea prietenilor și cu făgăduieli de averi multe, să apuce acest Scaun mult vestit, dar plin de lacrămi multe și multe suspine[5]".

Se pare deci că între Cantacuzini, dușmani ai semi-Can-

[1] De fapt se adunaseră trupe peste Dunăre; Iorga, *Doc. grec*, I, p. 596.

[2] Boierii s'ar fi declarat contra unui Domn străin; A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 300.

[3] Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 581-2. no. DLXXV. El exprimă dorința ca mazilului să-i meargă bine.

[4] *Ibid.*, pp. 586-90, no. DLXXIX.

[5] *Ibid.*, p. 589.

www.dacoromanica.ro

Fig. 48. — Document al lui Ştefan Cantacuzino.

www.dacoromanica.ro

tacuzinului, întrase neînțelegere: Mihai Spătarul își voia ginerele[1], Constantin[2] fiul, pe când, în retragerea sa din Rusia, Toma-i privia pe amândoi ca pe niște egoiști înșelători.

Stolnicul învinse.

Din parte-i, acesta, care fusese greu bolnav, de zguduirea suferită, vorbește liniștit de „nenorocirile, primejdiile, temerile ce au urmat la neașteptata și prea-nenorocita prăpastie a prea-luminatului Constantin-Vodă", asămănându-le cu tragedia cântată de Ieremia[3]: „Multe lucruri vrednice de întristare și de nespus vin acuma, care mișcă și inimile de piatră la lacrămi și la compătimire... O astfel de schimbare și cadere de Domnie nici nu s'a mai întâmplat aici nici se va mai întâmpla[4].

Dar aceasta nu-l împiedecă pe noul Domn să acopere de pâri pe cel vechiu și astfel să-i gătească peirea, ca să nu se mai poată întoarce un astfel de dușman cum se făcuse prin suirea pe tron a vărului bănuit. Aici e vina cea mare a lui și a părintelui, și de aici îi va veni faima rea și în oarecare măsură căderea, Mihai Racoviță stând necontenit să pândească un nou ceas favorabil.

Se arata în aceste scrisori o țară prădată și storsă, a carii miserie iese acuma la iveală: „bunul creștin" a nenorocit pe atâția cari acuma sânt chinuiți de Imbrohor, rămas mult timp în țară, ca să arate unde se ascund bogățiile brâncovenești vestite, pomenindu-se, între aceștia, Văcărescu, Asan, care va întovărăși pe Doamna Marica în lungile ei rătăciri, alții fiind urmăriți în țară chiar. Pe când sufăr la Constantinopol ginerii Nicolae Rosel și Constantin Băleanu. Stolnicul, rugat

---

[1] Din Brașov fusese chemat îndată, de Mihai Spătarul, ginerele Dumitrașcu Racoviță; Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 55-6. Acolo rămăsese Mano Apostolu, care ținea sama averii Brâncoveanului; *ibid.*

[2] Constantin pomenește într'o scrisoare pe „Hagi-Mihali" și familia lui; Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 597, no. DLXXXIII. Nevinovăția lui Nicolae Mavrocordat apare și din înduioșata scrisoare a capuchehaielei lui, Iulianò; *ibid.*, p. 591, no. DLXXX. Ioan Mavrocordat promite ajutorul său; *ibid.*, pp. 599-600, no. DLXXXV.

[3] Cf. *ibid.*, p. 589. Cf. și a treia scrisoare de îndreptățire, *ibid.*, pp. 591-4, no. DLXXXI.

[4] *Ibid.*, pp. 595-7, no. DLXXXII. El crede și mai departe că e jertfa calomniatorului; *ibid.*, p. 609.

www.dacoromanica.ro

de Hrisant a nu pârî, vorbeşte de zădarnicele fumuri „ale celui căzut", de „lucrurile lui care striga", de refusul lui de a ţinea samă de sfaturi, fiind pândit de mult.

In acest timp Brâncoveanu-şi administra şi de departe moşiile. La începutul lui August, când era scos acuma de la Şapte Turnuri, unde locuise şi Vasile Lupu şi ambasadorii creştini, şi aruncat în groapa lui Bostangi-başa, de la Forno, Stolnicul asigura pe Hrisant, credincios vechiului prieten în nenorocire[1] că „nimeni nu cutează nici a mijloci, nici a pune vorba cea mai mică în trebile acelui fericit"[2]. Şi el continua să apese asupra relei guvernări a acestuia[3]. Cu atât mai aprinse trebuiau să fie pârile, cu cât a fost un moment când se gândia că Brâncoveanu stă să iasă din adânca închisoare şi, cine ştie?, poate să înceapă a lucra pentru recăpatarea stralucitei situaţii pierdute. Imbrohorul ducea cu dânsul, odată cu o avere scoasă la mezat, un întreg dosar de pâri[4].

Nu se cerea aşa de mult ca să aprindă furia ucigaşa a Vizirului, „păgân rău peste samă"[5]. Dacă-i trebuia noului regim măcelul unei întregi familii ca să se simtă asigurat de o grozavă răsbunare, nimicirea Brâncovenilor îăcea din Vistieria Imperiului, pornit pe mari campanii de revanşă contra Veneţienilor şi a Austriecilor, moştenitoarea unor averi depuse sau ascunse şi în străinătate, prin Ardeal şi la Zecca din Veneţia[6]. De aici cumplita hotărâre a asasinării în piaţa publică, supt ochii unui Sultan degenerat, a unei întregi dinastii domneşti, cruţându-se numai femeile, care putură vedea această grozăvie.

Omorul fu săvârşit, în presenţa şi a represintanţilor creştinătăţii apusene, cari nu refusară invitaţia, în chiar ziua de

---

[1] Ştefan-Vodă arata ca el l-a scos pe Patriarh din afacerea averilor Brâncoveanului; *ibid.*, pp. 616-8, no. DXCVIII.

[2] *Ibid.*, p. 614, no. DXCV.

[3] *Ibid.*, pp. 614-5, no. DXCVI

[5] V. mai ales raportul din 9 Iulie, în Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 71-2. Se atribuie un rol în pâri şi unui „treüloser Fontana"; *ibid.*, p. 71, no. XV. Cf. şi *ibid.*, pp. 74-5 raport din 14 Iulie).

[6] Neculce, p. 348.

[7] Happelius vorbeşte şi de marile sume pe care şi Duca le avuse depuse la Veneţia.

www.dacoromanica.ro

Sântă-Măria Mică 15 August st. v.) a acestui fatal an 1714. Sângerană înaintea căruntului părinte, cu trupul frânt de chinuri, toți fiii: Constantin, Ștefan, Radu până la copilandrul Matei, care singur se cutremură înaintea toporului și trebui sprijinit de tatăl însuși, pentru ca, împăcat în gândul jertfei sale de creștin, acesta să-și puie și el capul bătrân pe trunchiul stropit cu atâta sânge al odraslelor sale iubite[1]. Lumea nu mai văzuse o asemenea neomenie.

„Pe cei uciși Sfântul Dumnezeu să-i ierte, iar pe săraca și tulburata Hecubă s'o mângâie cum știe": în aceste cuvinte, apelând și la amintiri clasice, pomenia învingătorul, de acum asigurat, peste toate aceste trupuri sângerate și aruncate undelor mării, tânărul Domn muntean[2]. Cu vecinul moldovean, pe care-l intitula: „prea-luminatul și de Hristos iubitorul Domn, iubitul nostru frate", trăia în cei mai buni termini[3].

Domnia aceasta, lără poveștilor și care va fi scurtă, e lipsită de orice valoare politică, de și în acest timp Carol al XII-lea, hotarît în sfârșit să plece acasa, de la Demotica, unde fusese dus cu sila, „în borfe", fără a voi să cunoască pe Sultanul, trecu pe la Pitești, unde statu îngrijorător de mult, — dar nu prin București, — în Ardeal[4]. Corespondența cu Moscova încetează; cea cu Imperialii nu oferă nicio însemnătate. Stolnicul știa totuși, încă de la sfârșitul primului an de Domnie, ce primejdii amenința acest tron împlântat în sânge, și el vorbia de „cei răi și tirani cari, nu numai pe străini,

---

[1] Descriere în cronicile moldovenești și, cu amănunte, în Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 66 și urm., 128 și urm. D. Cantemir (*Opere*, V, p. 28) dă în altă ordine victimele. Cf. și descrierea ambasadorului polon; P. P. Panaitescu, *Călători*, pp. 144-5. Pentru vânzarea sabiilor lui, C. Marinescu, R. Rosetti, și D. Vârtosu, în *Mem. Ac. Rom.* și în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1926, pp. 33-9. Cf. *Byz. Zeitschr.*, XXVII, pp. 472-3.

[2] Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 625

[3] *Ibid.*, p. 627; p. 654, no. DCXXVIII. Nicolae-Vodă vorbia de falsele scrisori ale Brâncoveanului; *ibid.*, p. 706. Cf. n-l urmator și *ibid.*, pp. 708-10, no. DCLXXIV.

[4] V. *ibid.*, p. 626 și urm., 636 și urm. și Cronicile săsești, în *Quellen*, V. Carol fu condus de acel Aga Mustafà care adusese mazilia lui Brâncoveanu.

www.dacoromanica.ro

ci şi pe ai lor îi vatămă, din lăcomie şi nedreptate"[1]. Din parte-i, în primăvara anului următor, Domnul însuşi, grămădit de cereri turceşti insuportabile, ajungea să scrie: „numai mila fără de margeni a marelui Dumnezeu să se milostivească de acest loc mult încercat, căci nădejdile noastre le-am scos de la oameni"[2]. Noile capuchehaiele, Grigore Băleanu şi Barbu Greceanu, nu-i putură folosi prea mult[3]. Încă din Decembre Ioan Mavrocordat putea să anunţe pe Hrisant că Ţara-Românească a fost dată lui Nicolae Mavrocordat, Mihai Racoviţă recăpătându-şi în sfârşit Moldova[4].

De şi Ştefan-Vodă şi tatăl său vorbesc necontenit de Mihai Spătarul, acesta nu uitase înfrângerea candidaturii din 1714 a lui Racoviţă. Un raport din Viena spune încă din 14 Iulie a acelui an că dihonia iscată între Domn şi Spătarul Mihai tot creşte, şi în aşa chip, încât e de temut ca pârile ce-şi fac amândoi la Poartă să nu li aducă un sfârşit nenorocit. Cu atât mai mult, cu cât împotriva noului Voevod se deşteaptă patimi secrete din partea boierilor ţării.

Prin Dimitrie Cantemir cunoaştem condiţiile cu totul particulare ale acestei mazilii[5], uneltite la Constantinopol, pe vremea când grozavul Mare-Vizir însângera Moreia reluată de la Veneţieni, expediţie pe care o descrie unul din dregătorii munteni de la oaste, Constantin Diichiti[6]. Ştefan-Vodă fu chemat la Constantinopol, ca odinioară alţi Domni, fără nicio dovadă de mai grea disgraţie. Bătrânul Stolnic îl întovărăşia. La 25 Ianuar st. v. 1716 se făcu plecarea lor, luându-se, ca şi în casul care menia a rău, al Brâncoveanului, şi bolnava

---

[1] Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 638-9, no. DCXIII. O boală grea a lui Ştefan; *ibid.*, pp. 650-1, no. DCXXIV.

[2] *Ibid.*, p. 678, no. DCXLVII.

[3] *Ibid.*, pp. 693-5, no. DCLXI.

[4] *Ibid.*, pp. 702-3, no. DCLXVIII.

[5] Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, p. 74. Actul de mazilie, în Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 316. La început în adevăr Domnul şi tatăl său erau liberi şi primiau visite. Nicolae Mavrocordat ar fi trimes scrisoarea generalilor din Ardeal, răspuns la cererea Domnului „ca să trimiţă oaste să-l ieă din mâna Capigibaşii"; Vizirul o transmite Sultanului, care ordonă arestarea. Scrisoarea lui Petru-cel-Mare căter Spătarul Mihai; *ibid.*, pp. 344-5.

[6] Ediţia a doua am dat-o pentru Comisia Monumentelor Istorice.

www.dacoromanica.ro

Fig. 49. — Alt document al lui Ştefan Cantacuzino.

www.dacoromanica.ro

Doamnă Păuna, pe care o cronicĭ dușmană o va arăta ca torturată de accese de nebunie, și cei doi copii, Radu și Constantin. Ei merseră cu toții la Casa românească din Constantinopol[1].

Dar Vizirul, ocupat cu cucerirea Moreii[2], nu înțelegea să fie așa. Asupra lui lucraseră de sigur credincioșii memoriei jertfiților Brâncoveni. Din țară se trimeseseră la oaste scrisori, de sigur cu totul inofensive[3], adresate mazilului de Imperiali, împotriva cărora Gin-Alì stătea să deschidă un război de revanșă și recuperare. Deci fiul și tatăl fură închiși la Baș-basi-culè, apoi la Bostangì-basa. Dar numai în seara de 6 Iulie fu zugrumat fostul Domn, apoi și acel bătrân care fusese o podoabă a învățăturii românești din epoca sa[4]. Pe când capetele erau trimese Vizirului nesățios de sânge, trupurile se aruncau în acelcași valuri pe care plutiseră ale Brâncovenilor, Nemesis neîndurata fiind satisfăcută. Indată și Mihai Cantacuzino și Radu Dudescu, fost capuchehaie, apoi ocupat cu îngrijirea clădirilor sfinte[5], aduși în pripă, avură aceiași soartă, fiind decapitați.

---

[1] V. și D. Cantemir, *Opere,* V, pp. 29-30. Cf. Iorga, *Operele lui C. Cantacuzino,* pp. XXVIII-XXX.

[2] V. Diichiti, *l. c.* și W. Müller, *The turkish restauration in Greece, 1718-1797,* Londra 1921.

[3] Dar Ștefan le ținea ascunse; Hurmuzaki, p. 148, no. LXXV.

[4] Capuchehaiaua lui Nicolae Mavrocordat despre soarta lor; Iorga, *Doc. grec.,* II, p. 783.

[5] *Ibid.,* pp. 648-50, no. DCXXIII; pp. 631-2, no. DCLI; III, pp 75-8, no. XLVII, cu traducere franceză.

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL IV.

Sufletul românesc la sfârşitul epocii monarhilor.

Domnia cea mai strălucită de monarhi români căzuse. Speranţele cele mai îndrăzneţe ale unei noi generaţii se împrăştiaseră, de şi, cum vom vedea, nu definitiv, dar *crezul fundamental, aşa cum îl manifestaseră Costineştii şi Constantin Stolnicul Cantacuzino, rămăsese.* Il va duce cu dânsul, în pribegia lui de un deceniu, tăiată prin moarte, Dimitrie Cantemir.

Cercetarea lui va isprăvi această perioadă de mari drame în istoria poporului românesc.

Poate cunoscând silinţile Stolnicului, chiar fără a-i fi văzut opera[1], Nicolae Costin[2] se apucă să refacă opera părintelui său, ducând-o până în vremea lui Nicolae Mavrocordat, care a preţuit foarte mult pe acest învăţat şi cuminte boier. Se poate pune chiar întrebarea dacă o scriere aşa de întinsă a plecat de la dorinţa fiului de a adăugi, împodobi şi ţinea în curent lucrarea tatălui, sau dacă va fi fost un poruncitor îndemn de la Nicolae-Vodă, care, citor asiduu al vechilor cronici, a căror limbă a ajuns s'o înţeleagă, a cerut, cum se va vedea, să se facă o compilaţie, un „corp" ca acel pentru Mun-

[1] *Totuşi e o desăvârşită potrivire în felul cum şi el răspinge ideia compilatorilor lui Ureche că Românii vin întâiu de la tâlharii Romei, apoi de la păstori;* ed. Kogalniceanu, în *Letopisiţi,* I, p. 66. Dar aşa e şi la Miron Costin însuşi. Şi el vorbeşte de vechea patrie a Ungurilor; p. 45.

[2] Cf. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul cronicelor moldovene,* în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXX (dăruirea dreptului de autor al lui Nicolae Costin).

www.dacoromanica.ro

teni, „corp“ pe care, după moartea lui Nicolae Costin, l-a continuat Axintie Uricariul, şi pentru trecutul celeilalte ţări domnite de dânsul. Unele atacuri contra Grecilor[1] slăbesc însă ipotesa.

Fiul cel mai mare al lui Miron Costin şi al nepoatei de fiu al lui Simion-Vodă, Ileana, fiica pretendentului Ioan[2], învăţase sârguitor, ca şi fraţii săi toţi, la şcoala de latineşte a Iesuiţilor din Iaşi. Dar învăţătura nu şi-a întregit-o peste graniţă. De aici inferioritatea, ca informaţie, orizont, putinţă de critică, faţă de Stolnicul Constantin Cantacuzino.

Totuşi, cetind pe Cicerone, „domnul voroavei râmleneşti“, şi chiar pe Tucidide, el începe cu o largă laudă a istoriei ca învăţătoare, ca „ispită“, însemnând că şi în şcoală şi în politică, — „norocit se socoteşte acela pre carele-l fac primejdiile streine treaz“ —, „ispita istoriei poate mai mult decât o mie de întrebări soticeşti“[3]. E una din cele mai frumoase lecţii retorice care s'au scris până atunci.

Se întâlneşte şi la dânsul o nesăţioasă dorinţă de a şti, o cetire, mai puţin întinsă, dar care întrece pe a părintelui său, o înţelegere pentru informaţia monumentală, în care merge până la desemnarea figurilor pe piatră[4], şi chiar pentru cântecul popular: „care obiceiu şi în Italia şi la Turci şi în Ţara Sârbească şi în alte ţări şi aice la noi în ţară vedem şi până astăzi, la mesele Domnilor cântând lăutarii cântecele Domnilor trecuţi, cu nume bun şi cu laudă celor buni, iara cu ocară celor rai şi cumpliţi[5].

Asupra ostenelilor lui Miron Costin fiul trece uşor, luând de la dânsul, fără a-l înţelege, povestea „basmelor unui Misail Călugărul şi a unui Simion, despre cari s'au fost alunecat şi răposatul Grigorie Ureche Vornicul“[6], adăugindu-se apoi şi Eustratie[7]. Pe Ureche-l va urma, înlocuindu-l însa total în partea despre origini, în care se socoate mai tare. Va scrie până unde ni va lungi Dumnezeu vremea şi viaţa“, prinzându-şi

[1] V. volumul următor.

[2] V. Ghibănescu, *o. c.*, III, pp. 205, 212.

[3] P. 33.

[4] V. pp. 56, 69 lectura unei inscripţii. Şi el aminteşte discuţii cu Nikusios; p. 69.

[5] P. 36.

[6] P. 37.

[7] P. 66.

www.dacoromanica.ro

materialul din notele rămase de la Miron și din alte însemnări contemporane, ca ale lui Tudose Dubău, boier mare, și ale boierinașului Vasile Damian[1]. La aceștia, din cari totuși a luat unele părți, face el aluzie când, mândru de știința sa, vorbește cu desprețul de „niște letopisețe pre urmă scrise de o samă de boieri de țară", pe cari a-i pomeni „ocară li se face la vecii viitori de i-aș pomeni", adăugind, cu încredere în sine, că *„și la istorii a le scrie deplin și pre larg trebuie și învățătura și știința altor țări, care acela nu o au avut"*.

Caci și el, ca și Stolnicul, *se așează pe un plan de istorie universală*. Va vorbi deci necontenit și de „a' megiașilor lucruri".

Pentru a le cunoaște, el va recurge, pe lângă ce a întrebuințat Miron Costin, la Berosiu, la Marcu-Aureliu, la Capitolinus, iar, dintre cei noi, la Dlugosz, la Michovius, la Piasinski, la Istvánffy, la Stryikowski, la Guagnino, la Ioan Magnus din Upsala, la „Volfgang", adecă Bethlen, la Baronius, la Carion, citat și de Cantacuzino, afară și de geografi sau „scriitori de pământ"[2].

Dar, neputându-și mărgeni câmpul de cercetare, va începe de la „zidirea sau făptura lumii", pentru care citează și pe „poeticul Ovidie", care urmează pe „Omer cel vechiu, aflătorul a toatei filosofiei" și pe Platon, care, „cum socotescu unii că au cetit Sfânta Biblie". De aici pleacă pentru el „stăpânirea Monarhilor, a Crailor, a Domnilor și altor diregători duhovnicești și lumești", și însăși Biserica. El va crede, cu aceiași naivitate, atât de deosebită de îndoielile înțelepte ale contemporanului său că Potopul s'a început „la anii de la Zidirea Lumii 1656, în luna lui Prier în 7 zile" și că Noe a murit la vrâsta de 950 de ani, exact 350 după marea vărsare a apelor. Nu e cu neputință ca acela care

---

[1] V. pentru această alcătuire notele amănunțite din Iorga, *Ist. lit. rom*, II. C. Giurescu a tipărit deosebit, pentru Comisia Istorică, într'o ediție critică, partea de la Miron până la întâia Domnie a lui Nicolae-Vodă, văzând în ea o singură lucrare a unui anonim.

[2] El citează și cuvinte italiene, scoțând Tyras de la *tirare;* p. 52. V. și „golfo de Venetia"; p. 60. Dar pentru Italia copiază, ca și pentru alte părți (v. și versurile despre Flaccus) pe Miron; *ibid.*

www.dacoromanica.ro

Fig. 50. — Dimitrie Cantemir.

www.dacoromanica.ro

de fapt n'a prelucrat, ci a tradus pe Guevara în *Ceasornicul Domnilor*, interesant ca formă[1], să fi reprodus d'-a dreptul o parte din aceste zădarnice genealogii biblice şi poveşti de pretutindeni, care firește n'au nimic a face cu începuturile românești.

Abia ici şi colo, ca pentru felul de luptă apusean în vremea sa, câte un element personal

De la „a doua descălecare" înainte, adausurile sânt culese din izvoare polone, citate anume, iar adăugitorul nu încearca decât doar discuţii de cronologie sau identificări, ca la povestea întemeierii Moldovei[2]. E de mirare că sfetnicul lui Nicolae Mavrocordat, sau un prelucrător, denunţă, la luarea Caffei, pe „pezevenghii greci"[3], şi scrie, la Despot-Vodă: „Să priveşti aicea rău neam al Grecilor şi giudecă toţi aşa. Pedepsit pamântul pre care pun piciorul Grecii[4]".

Tot aşa de stângaciu se va lega, la Domnia întâiu a lui Nicolae Mavrocordat, partea de istorie universală, copiată din izvoare străine, şi amintirile proprii. Şi aici nota personală e rară şi slabă.

In toată această compilaţie, pe cât e de greu să se afle o părere proprie, pe atât de rar se întâlneşte acel sentiment care însufleţeşte pe predecesorii moldoveni şi pe cel de o vreme cu dânsul, Cantacuzinul. Vorbind de Turci, contra cărora se plânge atât de adesea acesta, Nicolae Costin spune simplu şi scurt: „supt mâna lor şi supt jugul lor sântem robi"[5]. Amintirea personală îi dă doar zugrăvirea luptei de la Verbia în „ulița ce se chema Ulița Tătărească" de la Succava şi pomenirea bisericii de la „Hârlău", adecă, de fapt, de la Cotnari[6]. Epopoia lui Mihai Viteazul e presintată pe larg, dupa Istvánffy şi Bethlen, dar fără căldură.

---

[1] Acum în urmă Cartojan, în *Buletinul* Institutului de istorie literară, I.

[2] Pp. 83-4. Cf. şi *ibid.*, p. 132. Se atribuie lui Dragoş biserica de la Volovăţ; *ibid.*

[3] P. 164, nota. Ştefan-cel-Mare e lăudat că „prin orice mijloc ar fi căutat să se răscumpere de spre Turci"; p. 165, nota 1.

[4] P. 408.

[5] P. 408.

[6] P. 436. Dar vorbeşte şi de cele două biserici cotnărene; p. 440.

www.dacoromanica.ro

Alături de acela care represinta spiritul european, de boierul moldovean care n'a trecut niciodată hotarul şi nu şi-a căpătat cunoştinţile despre altă lume decât aceia de acasă, avem în Dimitrie Cantemir pe Românul înstrăinat, care, după o iniţiare în lucrurile apusene prin Cretanul Ieremia Cacavela, ajunge, pentru lungi ani de zile, în mediul constantinopolitan [1], cu amintiri italiene vechi şi noi pătrunderi, dar păstrând caracterul grecesc, în tradiţionalul înţeles al cuvântului, şi oriental. Intre Turcii cu cari avea legături strânse nu erau numai înalţi demnitari, folositori pentru cariera lui, dar şi acei „intelectuali", nu fără atingere cu lumea din Occident, cari încep a se formă tocmai în această vreme, ca Hasnadar-Ibrahim, care a îndeplinit o misiune diplomatică la Viena, ca astrologul Nefi-Ogli şi însişi profesorii săi de turceşte, de muncă răsăriteană: Saadi-Efendi, filosof, „sectator al lui Democrit", renegatul Chiemani-Ahmed, inovatorul notaţiei musicale, Angeli pentru ca la rândul său să câştige ucenici în ce priveşte noile cântece, pentru care era şi un preţuit executant, în acelaşi timp când redacta, până la 1695, un tratat de musică închinat Sultanului Ahmed. Alături, în aceiaşi casă de la Ortachioiu pe care a desemnat-o însuşi, stăteau Greci, ca dascălul său cel nou pentru filosofie, Iacomi, ca Meletie de Arta, alt „filosof", Ralachi Eupragiotes [2], pe care-l duse în Moldova, unde preţui pe un Anastase Condoidi [3].

Era firesc ca el să se ocupe, cercetând manuscriptele la care recursese pe vremuri un Leunclavius, de *Istoria Imperiului Otoman* [4], adecă „Istoria pentru creşterea şi descreşterea Curţii aliosmăneşti", şi de o lucrare, cerută, asupra Coranului şi una asupra „Sistemului religiei mahomedane" [5]. Ex-

[1] Asupra condiţiilor de viaţă onorabile ale Domnilor mazili, cu dreptul de a sta în primul loc în Biserica patriarhală, de a circula calare cu suită, purtând orice veşmânt, de a întreţinea relaţii cu ambasadorii străini, *Descriptio*, pp. 75-6.

[2] Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 373-5.

[3] V., pentru Dimitrie Cantemir şi fiul său Antioh. Iorga, în *Conv. Lit.*, XXXVIII (1900), pp. 866 şi urm.

[4] Data scrierii (1716-7); cf. I. Minea, *D. Cantemir*, p. 235, nota 4.

[5] Şt. Ciobanu, *l. c.*, pp. 33 şi urm. Apare, în rusește, la 1722. V. Banu şi Hodoş, *o. c.*, p. 4 şi urm. Alta *De statu politico Aulae Othomanicae*. O. Densusianu, în *Rev. crit. co-lit.*, II, pp. 66-7.

www.dacoromanica.ro

punerea e în forma mai mult orientală, ca în mijloacele de informaţie şi modelele sale, dar ceia ce e nou în aceasta îngrămădire de incidente războinice şi intrigi de palat, de anecdote mai mult sau mai puţin caracteristice şi interesante, e *concepţia acelui curs al evenimentelor, ducând la ridicarea, menţinerea şi căderea Impărăţiilor,* pe care-l întâlnim de câteva ori şi în filosofia istorică a Stolnicului Constantin[1] şi care, din această scriere, redactată latineşte, dar răspândită de Antioh, fiul, devenit diplomat rus, al lui Dimitrie, în formele franceză, engleză şi germană, şi bucurându-se de o foarte mare răspândire, a trecut, prin comunicaţia manuscriptului la Montesquieu, cunoscut al ambasadorului Rusiei, pentru celebrele lui „Consideraţii" asupra Statului roman.

Dar înainte de 1717, când începe traducerea românească[2], şi apoi, continuat, la 1718-9, el, îndemnat de Academia din Berlin, care-i ceruse Geografia, din 1716, voi, în retragerea sa silnică într'o Rusie, al cării neajuns de cultură şi defect de viaţă socială îl simţia şi un Neculce, să reiea, mai pe larg decât Costineştii, din cari a cunoscut nu numai pe Miron, ci şi pe Nicolae, de care vorbeşte cu mult respect, şi, în unele privinţi, decât chiar Constantin Cantacuzino, şi în forma, de generală înţelegere, a limbii latine, *istoria întreagă a neamului*, pe care o închină, îndrăzneţ, lui Dumnezeu însuşi.

Pentru aceasta el întrebuinţează izvoarele cunoscute de contemporanii săi, dar şi altele, ca „letopisiţele" ruseşti, „bulgăreşti" (al unui Sava), „sloveneşti". Regretă că nu s'au putut afla acele vechi anale slave ale Moldovei, pe care în forma lui Azarie, din vremea lui Petru Şchiopul, le pomeneşte compilatorul lui Ureche[3]. Faţă de acesta şi de cei pe cari-i mai

---

[1] Ar fi *unele* semne că Dimitrie Cantemir a cunoscut aceasta operă. Aşa când scrie că „Brâncovenii se trag din Bulgari"; p. 26.

[2] O spune titlul; cf. şi raportul lui Tocilescu, în *Mem. Ac. Rom.*, seria 1-a, XI, pp. 45-72. — Intr'un manuscript din Blaj copiat de un dascăl românaţean la 1756, se află forme ca , surnumit", aceasta ne-ar face să credem într'o revisie de Antioh Cantemir , *pozitura* pentru *pusătura;* Tocilescu, Prefaţa, p. LXII. Şi schimbarea sintactică pare a întrece mijloacele simplului dascăl

[3] II, din ed. 1-a, p. 181. Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 319.

www.dacoromanica.ro

pomeneşte Miron Costin[1], el moşteneşte atitudinea bătăioasă a acestuia şi a fiului, cum a făcut-o şi Stolnicul[2]. Se îndreaptă şi spre balada populară ca atunci când citează „cântecele prosteşti pe la Domnia lui Petru-Vodă" despre vadul Oblucitei[3].

Pentru istoria munteană, mărturiseşte ca material de informaţie cronica de la Radu Negru la Brâncoveanu, care nu e decât compilaţia lui Liudescu, şi un „hronic" în greceasca vulgară, scris cu mâna lui „Şerban Logofătul"[4], care nu e decât Şerban Greceanu, căruia trebuie să i se atribuie deci traducerea în această limbă a cronicii fratelui său.

Firește nu vor lipsi nici inscripţiile, ca una de la Ţiglina, pe care i-a adus-o pârcălabul grec de la Galaţi[5], şi cântecele populare, de la vechiul „Aler Domnul" sau „Ler Impărat" la povestea versificată a unui luptător de la 1711, Preda Stambol Munteanul.

Şi aici izvoarele sânt considerate ca material de critică[7].

Ceva cu desăvârşire nou nu este în fondul unei opere care ca formă n'are pe departe fluenţa tradiţională a Costineştilor şi nici larga perioadă a Renaşterii italiene întrată în obiceiurile de spirit ale Stolnicului. Şi el e credinciosul religiei istorice romane şi mai mult decât înaintaşul muntean răspinge menţinerea ca element deosebit a Dacilor învinşi. Sântem Romani şi numai Romani, Romani ai lui Traian şi nu ai imaginarului Flaccus. Ca şi fostul student de la Padova, el nu admite vre-o întrerupere a romanităţii şi nici cel mai mic amestec cu barbarii ce s'au strecurat pe aici. El continuă Roma prin Bizanţul imperial, ca şi prin adversarii „vlahi" ai grecismului dominant la Impăraţii Răsăritului. Ca şi vechea istorie română, şi cea nouă bizantină ni aparţine.

---

[1] El crede că a descoperit rostul lui Eustratie logofătul, „carele au fost şi logofăt al triele la răpăosatul părintele nostru"; p. 136.

[2] *Ibid.*, pp. 320-1.

[3] P. 241.

[4] *Ibid.*, II, pp. 187-8, 192, 194-5, 346-7.

p. 13.

[5] *Ibid.*, pp 360-1, 374-5. O inscripţie şi în *Descriere*, p. 13.

[6] *Ibid.*, I. p. 288 şi urm

[7] *Ibid.*, p. 237 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Şi aici nobilimea din Ardeal e un punct de siguranţă cu vremile semi-obscure. Şi aici Dragoş şi Radu Negru merg împreună, fiind chiar rude, veri sau chiar fraţi. Ei revin în veacul al XIII-lea din Ardealul unde căutaseră, ca şefi de Stat, un trecător adăpost.

Cum avem povestirea lui, care se continua oarecum prin pioasa biografie a domnescului părinte şi prin polemica împotriva Cantacuzinilor şi a lui Brâncoveanu, putem vedea şi la dânsul mândria pentru trecutul de luptă al Domnilor români, represintând ceia ce el numeşte „neînvinsul neam romano moldo-vlah". Aşăneştii procedează această manifestare de energie nu odată biruitoare. Supunerea către Turci e pe basa unui act care, „descoperit" de dânsul, Cantemir e numai un fel de confederaţie politică. „Accaste a' noastre doaă ţări, cu agiutoriul lui Dumnezeu, macar că supuse şi ascultătoare sânt tiraniilor turceşti, însă nici stapânirea, nici slobozenia gios şi-au lăsat, ce, după multe sângeroase şi româneşti războaie cu Tatarii, cu Cazacii, cu Ungurii, cu Leşii şi mai apoi şi cu vrăjmaşii lupi Turcii şi cu cei de o fire cu dânşii Tătarii, niciodată piciorul din hotarele sale afară nu şi-au scos, ce înfipţi şi nezmulşi au rămas. De şi groazei lumii, Impăraţiei Turcului, bani a da obligate sânt, însă besearicile, leage, giudeaţile, obiceaele nesmentite şi nebetéjite şi le-au păzit"[1]. Ei, Românii, stau cu oştile lor, proptindu-se de pază civilisaţiei apusene.

Ca orientare politică a ţării, firesce că se vorbeşte cu ură de „zmeul cu şapte capete Turcul"[2], care caută a „înghiţi" totul[3]: Sultanul e un „tiran", regimul lui o „tirănie"[4], Imperiul, „groaza lumii"[5], poporul otoman niste „păgâni"[6], Turcii niste „vrăjmaşi lupi"[7]. Toate epitetele de injurie se

[1] Pp. 106-7. Cf. şi p. 107. In „poindea" se vede influuenţa rusească. El critică obiceiul Muntenilor cari în diplome, nesocotind „ce cinste cuprinde numele român", ieau de la Greci „Ungrovlahia"; p. 307.
[2] P. 19.
[3] *Ibid.*
[4] I p. 23, 92
[5] I 92.
[6] *Ibid.*
[7] P. 92

www.dacoromanica.ro

adună pentru a saluta apariţia profetului Mohammed[1]. Şi el strigă: „O, caci n'au dat Dumnezeu, nici noi, nici altă limbă creştinească vecini ca aceştia să nu fie avut[2]!".

Forma, decalchială după latineşte, e de sigur greu de înţeles şi alâtea frumuseţi poetice, ca la începutul capitolelor, se pierd aproape cu totul din acest neajuns[3]. Dar la ce graiu liber, mlădios, pitoresc se putea ridica încă deşţăratul în mediul său străin o arată versurile închinate de Claudian biruinţilor lui Marc-Aureliu:

Acolo vre-o laudă a hatmanilor n'au fost,
Căci puhoiu de pară în nepriateni
A căzut. Pre unul arzătoriul fulger îl purta înspăimântat,
Spatele fumegându-i, pre altul îl slăbănogia şi-l cobora,
Coiful topindu-i-se, şi, de fulger înfocate, sulițele curau
Şi, de năprasnă, săbiile ca aburii picau.
Atuncea au fost bătaie acelora ce supt paloş se cuprind,
Carea de lauda sau săgeata oamenilor în samă nu băgau,
Vrajitoarea haldeiană sau stihurile tocmite au înarmat
pe Dumnezeu,
Sau, care mi se pare, bune obiceaile lui Marcu au fost
[vrednice de toată slujba acelui ce tună[4].

Comparaţia cu textul arată că această bucată poetică e de fapt o prelungire, cu caracter personal.

In această expunere , sprijinită pe cercetarea, directă, a izvoarelor, până la Iustin, la Pliniu şi Tacit, la Procopiu, examinându-se lista cetăţilor, şi la alţi Bizantini, la Teofilact, Cedren, Choniates, în faţă cu Capitolinus, Eutropiu şi Aurelius Victor, Dionisiu din Halicarnus, de la Herodot la Gregoras şi până la Chalkokondylas, citat şi în text[5], — aşa că *avem*

[1] P. 326.

[2] P. 306.

[3] Rari încercări de a încetăţeni cuvinte latine, ca „informui", „sens" în parantesa „înţeleagere"), „fasţicul", „argumenturi", sau de a crea altele: „presorovire", „crăvăţeni", adecă septentrionali.

[4] Pp. 202-3.

[5] Ca metoda, e de observat că, la orice legendă, Dimitrie Cantemir *verifică asupra realităţilor din acea vreme.* Aşa, când e vorba de Flaccus, de Aeneas, de „craiul Laslău", cu privire la care el găseşte o contaminare între două personalităţi istorice deosebite, servindu-se, de sigur, de Bonfini.

www.dacoromanica.ro

Fig. 51. — Dimitrie Cantemir în Rusia.

www.dacoromanica.ro

de fapt toată istoria bizantină din punctul de vedere românesc, pentru apărarea permanenţei, — recurgându-se şi la Persanul Mirhond, la care Cantemir află şi pe „Cuţovlahi[1] — şi care trebuia să fie continuată (tomul I oprindu-se la data noii descălecări, care ar fi 1274) — pentru a se lega de amintirea vremurilor sale, presintate şi într'o formă „romanţată" în „Istoria ieroglifică", lipseşte, afară de războiul cu adăugitorii „săraculuĭ" Ureche, despreţuit el însuşi, acea notă de polemică împotriva străinilor, — din potrivă pe Greci îi apără, în tradiţia lor culturală[2] —, acea tragere de învăţăminte pentru epoca sa, acea notă politică prin care e înviorată expunerea Cantacuzinului. O şagă moldovenească înlocuieşte, până la „custura băbască, şi numai de covăţi răzătoare[3]", — ceia ce la acesta e aprinsa retorică de luptă şi înţeleapta îndrumare a vremurilor.

La 1721, exilatul mai lucra la această carte, pe care o tot revedea şi *o voia tipărită;* o redă şi românește[4], adunând informaţia. Dar redactarea i-o opriră sarcinile oficiale care se dădură fostului Domn, ajuns acuma senator al Impărăţiei ruseşti şi sfetnic al lui Petru-cel-Mare, pe care-l urmă şi în expediţia făcută de acesta în Caucas, cu care prilej adună ştiri de geografie şi ştiinţi naturale[5]. Cunoaştem viaţa lui strămtorată în această vreme.

Nu se poate spune nici azi cu mai mult temeiu şi cu mai multă hotărâre că lipsa menţiunilor despre Români, cari n'aveau un Stat şi nu purtau războaie, nu constituie un argument pentru neexistenţa lor, decât în aceste rânduri scrise acum două secole: „De au tăcut istoricii Romanilor, pentru pricinile carele de multe ori le-am pomenit, şi, în scrisorile lor, chiar

---

[1] V. şi pp. 398, 414: „din Cuţovlahi".

[2] In *Descriptio,* pp. 115-7, el înseamnă familiile boiereşti de origine grecească, pomenind la Cantacuzini originea împărătească, acea „regala" la familia Hrisoverghi şi numărând între Greci pe Ruseteşti. Neculceştii greşit: „Neculeştii, Pălădeşti" şi pe altfel necunoscuţii Petrelifi, pe Todorieşti, dintre cari pârcălabul lui de Galaţi.

[3] V. locurile adunate în Iorga, *Ist. lit. rom.,* II, pp. 323-4.

[4] *Ibid.,* I, pl. 227; II, pp. 378-9.

[5] Notele, latine, la sfârşitul ediţiei „Operelor" de Academia Română.

www.dacoromanica.ro

şi aiavea, pentru părţile noastre n'au pomenit, însă tăcearea şi treacerea cu condeiul n'au curs din lipsa lăcuitorilor romani din Valahia, ce, precum de multe ori am zis, din împleticirile şi încurcările a' atâtea năbuşiri şi năpăzi de fealiu de fealiu de varvari, carii, ca nişte nouri de vânt yiforit purtaţi, în toate vremile şi în toate părţile cădea' asupra Impărăţiei Romanilor şi, ca o ceaţă întunecoasă, unde se punea', nu se mai rădica'"[1]. Energia convingerii înlătură şi artificialitatea obişnuită a unei sintaxe, de regulă aşa de personale[2]. Şi, urmând cu dovedirea, o comparaţie în adevăr virgiliană i se iveşte: „Cum calatorul, pre iarnă grea şi geroasă călătorind şi din toate parţile de vivore şi de spulberări cuprins şi răzbătut fiind, părţile trupului ceale mai aproape de inimă şi de capul vieţii mai tare a le acoperi şi a le păzi sileaşte, iar ceale mai depărtate nu atâta, de care lucru de multe ori se întâmplă de pierde călători-il picioarele, mânile, nasul, faţa obrazului, părţille, adecă, carele de mijlocul căldurii firesti mai de departe stau, pentru nevoia cea mai mare oarecum nesimţind cea mai mică şi în samă nebăgând, deci tocma după ce la doritul popas agiunge şi cu căldura mădulările ceale de frig şi de ger îngheţate şi înlemnite la simţire şi la clatire îşi a.ucc, atuncea începe cu mari dureri şi chinuri a simţi şi a cunoaşte ce prin receală păţia şi nu simţia, şi ce pierdea nu ştia, într'acesta chip dară să se fie întâmplat istoricilor romaneşti, mai pre urmă, dovedesc a' străinilor scriitori, carii, pente ale sale, câte oarece şi pentru a' altora au ameliţat, şi cu puţină pomenire, tare dovedesc precum tăcearea istoricilor vremilor acelora n'au avut altă pricină fără numai carea de la noi s'au arătat[3]".

Ajungând cu povestirea la întemeiarea Domniilor, — dar ce haos e pentru el Ardealul[4]! — scriitorul arată că are de gând, „de va plăcea lui Dumnezeu să mai fiu între vii", să dea în româneşte şi *Descriptio Moldaviae*, pe care el o numeşte pe această limba a sa: „Cartea hotărîrii ţării Moldovei"[5].

[1] P. 360.

[2] V. Dragoş Protopopescu, în *M. a. Ac. Rom.*, secţia literara, seria a 3-a, XXXVII.

[3] Pp. 360-1. Cf. *ibid.*, pp. 392-3.

[4] P. 474 şi urm.

[5] P. 472.

www.dacoromanica.ro

Deci el făgăduieşte „hronicul Moldovei, împreună şi a' Ţării Munteneşti de la înturnarea Domnilor de la Ardeal până la vremile noastre, pre cât voia dumnăzăiască între vii ne va rabda, să istorisim. Dar pre cititori poftim ca de aceasta dată cu accaste de nemica ale noastre osteninţi să se zăbavască“ [1]. E deci o *lucrare complectă* cum o arată şi titlul, repetat la urmă: „Hronicul pentru vechimea (sau „a vechimii“) „Româno-Moldo-Vlahilor“ [2].

Cum Doamna Casandra murise încă din 1713, o nouă căsătorie cu o Rusoaică din cele d'intâiu familii, Anastasia Trubeţcoi, crescută însa în Suedia 1719 , îi schimbă lui Cantemir tot felul de viaţă, mutând pe „prea luminatul cneaz“, care doria de Europa, măcar pentru fiii săi crescuţi, aşa încât Antioh putu imita pe Boileau în limba rusească [3], şi care voise să întoarăşeasca pe Ţar în Olanda, într'un mediu, curat, şi îngust, muscălesc. Abia dacă vechiul „prieten literar“ Anastase Condoidi, care-i creştea odraslele, sau medicul de casă grec, îi amintia, după plecarea încetul pe încetul a boierilor nemulţămiţi cu acest fel de traiu închis şi supraveghiat, viaţa de odinioară. El se preface într'un curtean ras, pudrat, cu peruca, după voinţa aceluia care era acuma pentru dânsul un stăpân şi, parasind gândul d'inaintea încheierii păcii dintre Imperiali şi Turci de a încerca o întoarcere domneasca în Moldova, se apucă a învăţa anatomia. Dar i se pare că nu se bucură de cinstea cuvenită calităţii şi serviciilor sale şi,

---

[1] P. 481.

[2] Dar latineşte e *Historia moldo-vlachica:* v. Prefaţa, p. XXII. El adauge şi o tabla cronologică. V. la capătul ei: „Până aicea, cu agiutorul lui Dumnezeu, adusem hronologia a vechimii neamului românesc. Iara de la înturnarea Românilor de la Ardeal, de când adecă s'au despărţit aceaste ţari în doaă stăpâniri, până la vremile noastre, de ne va invoi Dumnezeu cu viaţa, tocmind şi plinind *tot hronicul acestor doaă Domnii*, la sfârşitul lui vom arata şi tabla hronologhiei anilor ce urmeaza. Iară, aicea sfârşitul lucruşorului acestuia puind“, mulţameşte, „cu laitie veacinică“, lui Dumnezeu; p. 499.

[3] Era vorba la 1722 ca alt fiu, Constantin, să capete o misiune la Curtea Franciei. V. Ciobanu, *l. c.*, no. 50.

[4] Şt. Ciobanu, *l. c.*, resumat în *Rev. Ist.*, 1925, p. 139 şi urm. Avea şi corespondenţa cu vechiul tovaraş de politica ortodoxă, Toma Cantacuzino, şi el aşezat pentru viaţa în Rusia.

www.dacoromanica.ro

îmbolnăvindu-se în cursul campaniei asiatice din 1723, el îşi scrie un testament, în care face o alegere după merite între fiii pe cari-i doreşte în cât mai strânsă legătură cu Apusul. El moare la Dimitrovca, în ziua de 21 August 1723: peste o sută de ani oasele lui vor odihni la mănăstirea greccască a Sfântului Dumitru din Moscova, până vor putea fi aduse în ţară şi depuse la Trei Ierarhii din Iaşi, unde condusese ca tânăr pe Petru-cel-Mare[1].

---

[1] V. şi P. P. Panaitescu, în *Dacoromania,* IV (1926).

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL V.

Organisarea vechii monarhii

Vechea monarhie românească, înlocuită în acest moment cu altă formă, occidentală, se sprijinia pe un fisc care întreţinea deficitele financiare şi lăcomia nesfârşită a stăpânitorilor constantinopolitani, ca şi strălucirea unei Curţi domneşti ce imita Stambulul împărătesc şi a unei boierimi care şi-a părăsit aşezările de la ţară pentru a deveni, în Ţara-Românească mai mult decât în Moldova, o podoabă a Curţii.

Intreaga atenţie e îndreptată asupra mijloacelor prin care se ţine Statul resumat în monarh, cu grijile lui de spre Poartă şi cu aplecarea sa spre „pompă şi ostentaţie".

Domnul însuşi recunoaşte că totul se resumă în sforţările desperate de a satisface cererile haraciurilor care se îngrămădesc unele peste altele şi ale provisiilor, materialelor de lucru la cetăţi, cerinţilor militare ale unui mare Imperiu necontenit în lupte: „S'au îndoit şi s'au întreit dările de cum era' mai înainte şi nu gândim să fie fost vre-odată greu pământului acestuia ca acum", scrie, într'un moment de desperare, Brâncoveanu, redus să dea de la dânsul ori să ceară „împrumute" de la patriotismul boierilor săi.

Haraciul[1] trecuse de două sute cinzeci de pungi, şi la 1703 se adăugiseră acele două sute patruzeci de care toate silinţile Domnului restabilit în Scaun nu putură să scape ţara. O contabilitate fantastică de încurcată împiedeca şi pe cârmuitorul cel mai îngrijit să ţie o samă serioasă[2]. In epoca unui Gin-

[1] Înşirarea câtorva din aceste „năpăşti" şi „nevoi" în Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. XIX-XX.

[2] Într'o socoteală din secolul al XVII-lea tributul Moldovei e trecut 160.000 de *zecchini*, al Ţarii-Româneşti 12.000; ms. 180.376 al Bibl. Naţionale din Paris (începutul secolului), Transilvania dă 10.000.

www.dacoromanica.ro

Alî „Impărăţia“ avea ca un cont curent de fapt incalculabil în ţările noastre, unde oricând o mână brutală putea să se înfunde ca să iea tot ce putea să prindă[1].

Pe lângă dări fixe, ca „banii steagului“, la numire, *mucarerul*, la întărirea trienală, *bairamlâcul*, la serbatoarea de căpetenie a Islamului, pocloanele se adăugiau. Un Domn nu putea să se mentie decât printr'un număr de puternici de la Poartă, bărbaţi şi femei, de cari atârna o favoare totdeauna şubredă. Către aceştia se ducea o mare parte din ce se putea strânge de la o ţară a cării stoarcere era evidentă, dar a cării cruţare nu era în posibilităţile şi ale omului celui mai milos de patria şi de neamul său. Şi puteau să cadă în fiecare moment asupra acestui biet material uman, aşa de apăsat, „descoperirile“ unor vechi datorii de la Domnii a căror mazilie nu putea fi urmărită pentru asemenea lipsuri.

In ce priveşte sarcinile muntene la 1688, Happelius, poate după ştiri mai vechi, dă această listă:

„Sultanului 260 de pungi sau 130.000 de coroane; 1.500.000 de ocă de miere; 9.000 de ocă de ceară; Marelui Vizir zece pungi de bani, de câte 5.000 de coroane, şi un caftan de sobol; Tefterdarului o pungă şi tot un caftan de sobol; lui Câzlar-Aga, 10.000 de aspri, Chehaielei Vizirului 5.000 de taleri imperiali şi soboli pentru o haină“. Pe lângă aceasta, daniile la trei ani[2].

Tot după acest informator german, sarcinile Moldovei erau atunci acestea:

„Sultanului 120 de pungi de argint în monedă, o mie *(Zehenlen; sic)* de ocă de ceară; o mie *(Zehenten)* de ocă de miere,

---

Pe când tributul muntean era pe la 1620 de 80.000 de livre, al Ţării-Româneşti de 120.000, faţă de abia 40.000 pentru Ardeal; D. C., *Voiage du Levant* 1621), p. 106: „Celuy de Transilvanie quarante mille livres, celuy de Moldavie cent quatrevingts mille. Et celuy de Valaquie six vingts mille“. El spune că Moldovenii nu supără pe Poloni, dar provoacă războiu; p. 285. — El presintă la Dunăre „haiduci cari vin din Valahia şi din Ardeal“; p. 68. Happelius, în *Thesaurus exoticorum* din 1688, dă tributul moldovean ca ridicat de la 2.000 de florini aur la 10 şi apoi la 60.000 „ughi“ *(ungarische Ducaten);* pp. 4-5.

[1] Axintie Uricariul, p. 123.

[2] P. 62.

www.dacoromanica.ro

Fig. 52. — Dimitrie Cantemir (1723).

www.dacoromanica.ro

500 de piei de vită, cinci sute de bucăți de cânepă *(Kanifas oder ungebleichten Leinwands)* pentru sclavii sau robii de la galere și nevoile galerelor, 1.330 de ocă de ceară pentru arsenal, pentru Marele Vizir zece pungi de bani în argint și un caftan de sobol; Chehaielei Vizirului o pungă cu 500 de taleri imperiali, pentru Tefterdar ca și pentru Chehaie[1].

In ce privește întărirea la trei ani, tot el arată că se plătește: Sultanului o sută cinzeci de pungi, Validelei cinzeci de pungi, favoritului zece pungi, lui Câzlar-Aga tot așa, pe lângă ce se dă Vizirului și altor demnitari[2].

Se pare că și Pașii vecini, „marchisii" granitii orientale, își arogă dreptul de a face cereri de „zaherea" și de materiale, și către ei, oameni influenți, merg darurile la Bender, la Vozia (Oceacov), la „Or".

Principala dare era în Țara-Românească, — sistemul moldovenesc fiind până la Nicolae Mavrocordat cele patru șferturi ale lui, care nu înlăturau însă dijmele, de care erau scutiți boierii și de care Hrisant făcu să fie liberat și clerul, noi venituri putând fi luate la nevoie asupra averilor până atunci scutite, până și la Țiganii de serviciu[3], — Sama cea mare, „Vel Seama", dar, când venia o nouă pretenție de la Poartă, se putea adăugi și a dou . și a treia, în afară de unele biruri speciale, care se numiau după obiceiul lor, ca „birul Alì-Pașei".

[1] *Ibid.*

[2] *Ibid.* Se împrumută cu 40-50%.

[3] In Moldova bogăția în ceară și miere dădea la sfârșitul secolului al XVII-lea Domnului un venit de 200.000 de taleri; V. Happelius, *l. c*, p. 5: „Das Land ist reich an Honig un Wachs und kann der Fürst davon jährlich auff 200 m. Rthl. an Zehenten erheben". Dar știrile lui sânt de origine mai veche, cum se vede din semnele fiilor de Domni de care vorbește el: „Der Sohn folget dem Vater im Regiment, er sey gleich ehelich oder unehelich. und, sobald ein Printz geboren wird, brennt man ihm am Leib ein Zeichen, weil einer den andern um des Regierung willen leicht umbhringet oder vertreibet, sogar dass man unter zwanzig Fürsten kaum zwei zehlet die ihren Vatern im Regiment gefolget sind. Der Gross Türck siehet bey solcher Gelegenheit gerne durch die Finger und gibt dem das Land der ihm am Meisten darauf erlegt"; p. 5. Pentru vânzarea în Polonia a „potașului" din cenușă de stejar, care se exploata de străini din Apus supt Duca-Vodă, v. Hurmuzaki. IX. p. 246; Babinger, în *Mem. Ac. Rom.*, 1936, pp. 172-3.

www.dacoromanica.ro

Cu durere de inima, Brâncoveanu trebui *să introducă văcăritul, care apasa asupra tuturora,* supt acest nume trecând și alte vite, ale sătenilor, ca și ale boierilor și clerului. Îl vedem îndreptățindu-se față de Mocanii din Ardeal cari-și păsteau turmele în țara lui și, arătând că oieritul lor e numai o măsură trecătoare[1]. Noul sistem trecu și în Moldova, în care nevoile erau așa de grele, încât orice descriere a unui Domn trebuia să arăte întâiu care erau dăjdiile ce se luau ori, pentru moment, și cu făgăduială și cu blăstămuri în adunări solemne, se iertau, spre mai marea laudă a trecătorului stăpân.

Dar tot nu ajungea și cu atâta, așa încât, și la Munteni și la Moldoveni, Domnul trebuia să înainteze unele sume din veniturile Cămării sau din averea sa personală și să supuie pe boieri, cari n'aveau ce face, la acele „împrumute"[2], pentru a căror restituire de la vre-un mazil întâlnim apoi plângeri direct la Poartă, în românește și în turcește, prin întâia jumătate a secolului al XVIII-lea[3].

Dar, oricâte încercări s'ar face de a stabili o ordine financiară, *tot vechiul painjeniș rămânea,* în așteptarea reformelor care vor fi reservate altei epoce. În el se cuprindeau și multiplele categorii ale acelora cari aveau o „ruptoare" cu Visteria, devenind „ruptele" ei. Erau *scutiții pentru anume servicii,* la Curte, la drumuri, la oaste, ca Roșii munteni, curtenii, plăieșii din Moldova. Erau cei cari trebuiau să presinte numai de două ori pe an, la Sfântul Gheorghe și la Sfântul Dumitru, ofranda lor fiscala. Erau oamenii aduși de aiurea, în acele slobozii de a căror alcătuire era așa de mândru un Nicolae Mavrocordat. Erau străinii trăind la o parte în rosturile lor, cu agenți speciali dintre ei cari li adunau contribuția. Astfel, în Țara-Românească negustorii bulgari din Chiprovat, „Chiprovicenii".

Se traia larg la Curtea Domnilor pe cari i-am văzut, până la isprăvirea Domniilor de țară, și se cheltuia din bielșug pentru comemorarea monumentala a lor, la Munteni lucrân-

[1] Iorga, *Doc. Ard*, p. 1509, no. MMDCCCXLIV.

[2] Axintie Uricariul, p. 122

[3] Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XVI: *Două arzuri către Sultan în sec. XVIII.*

www.dacoromanica.ro

du-se, între 1714 şi 1716, la acoperirea mănăstirii Dealului [1], la Sfântul Sava, la Hurezi, mai pretutindeni, cu aceiaşi risipitoare evlavie, an de an. In lista părţii ce se face de Brâncoveanu fiecării dintre fiice, pe lângă averea teritorială, cuprinzând atâtea moşii, se înşiră şi o întreagă comoară de juvaieruri, care apoi, ajungând în mâna Turcilor, se vândură până şi în Moldova, cum spune una din cronicile acesteilalte ţări. Când Brâncoveanu e la Bucureşti sau la Târgovişlea înviată printr'însul priveliştea vieţii din jurul lui era în adevăr impunatoare, şi pentru străini, ca Englesul Chishull, care ni-a lăsat o descriere a călătoriei sale, cu laude mari pentru strălucirea ospitalierului Domn, pentru învăţătura şi distincţia lui Constantin Stolnicul .

Ospeţele nu erau rare şi petrecerile, modeste, după datina răsăriteană care nu îngăduia participarea femeilor, naive foarte adese ori până la copilarie, — căci, în fond, toţi aceşti oameni nu formează decât o singură mare familie —, ni sânt înfăţişate de acel Evreu din Florenţa, creştinat, pe care Cantacuzinii îl culeseră la Veneţia pentru a face din el secretarul pentru unele legături cu Apusul al Brâncoveanului. Se făcea haz la serbători de „jocuri de societate" ca acela care punea pe un nenorocit Ţigan să iea cu dinţii un ban dintr'o grămadă de făină, să prindă cu dânşii un ou ori să apuce un taler în care se înfipsese o lumânare. Se râdea ieften în această lume fericită care nu-şi dădea samă de ce grozăvie o ameninţa pentru ca apoi să se ajungă la grelele socoteli mărunte, într'un mediu de îngustare şi temere, ale Domniei prin străini.

La Curtea Domnilor Moldovei era aceiaşi „împărătească" rânduială, cum se vede din jurnalele solilor poloni cari străbat ţara şi faţă de cari se îndeplinesc cu îngrijire prescripţiile unui străvechiu ceremonial [3]. Vedem pe Antioh-Vodă ţinând un discurs la masa oferită acelui ambasador solemn după pacea de la Carlovăţ care e însuşi tatăl viitorului rege Stanislav Leszczynski. El urează rarului oaspete „vitejia lui

[1] Greceanu.

[2] Traducerea franceză în *Revue hist. du S.-E. eur.*, I, pp. 401-17.

[3] V. aceia a lui Rafael Leszczynski, 1700, cu menţionarea lui Dimitrie Cantemir care discută ca după Cicerone despre „datoriile prieteniei"; P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 103; cf. şi p. 105. E de faţă şi Cacavela; *ibid.*, pp. 104, 115.

www.dacoromanica.ro

Alexandru-cel-Mare" şi acea „soartă a lui Iuliu Cesar", de care, în minimă măsură, se va învrednici fiul ambasadorului. Se bău de acesta şi în sănătatea Domnului şi pentru binele Moldovei supt oblăduirea lui, fără a se uita nici Dimitrie Cantemir, care era de faţă[1].

In Bucureşti şi Târgovişte moda Orientului în forma turcească a pătruns şi domină. Boierii se pun la masă lăsând să li atârne mânecile hainei de ceremonie; ei au capetele rase afară de codiţa obişnuită în vârful capului la Musulmani. Işi lasă mustăţi lungi şi bărbi pline. Cuvintele luate de la stăpâni domină în vocabulariul podoabelor: se vorbeşte de „tabin", de „hatai", de „ghiordii", de „paftale", pe lângă vechile numiri slavone de „zăbun", de „zăvas", la care se adaugă, cu influenţa veneţiană, adusă de Cantacuzini, „belacosa" *(bella cosa)* şi „terţanatul" *(terzanello)*. Plapomele, — în Moldova: „oghiale", — se fac din „zardap" şi din acea „hatai" ca în Stambul, aşternutul e de „săgedeale".

Străinii din Apus nu sânt decât foarte rari: Del Chiaro, un Ferrati, cutare refugiat ungur.

Pentru această Muntenie n'avem o descriere care să meargă până la viaţa, curată şi cu grijă de frumuseţă, a satelor. Pentru Moldova, Dimitrie Cantemir a lăsat, în legătură cu alegerea sa la Academia din Berlin, o admirabilă carte în limba latină, care e cea d'intâiu lucrare de „antropogeografie", dar preţios al aceluia care mai târziu, în comodul exil din Rusia, va creşte acea femeie de înaltă cultură, fiica lui Maria, pe care Petru-cel-Mare a supus-o mojicei lui iubiri[2]. Sânt observaţii culese în prima tinereţă şi în acel scurt timp cât a stat lângă fratele Antioh ori, din fugă, pe vremea când însuşi a fost Domn; dar acolo nu se află, pe lângă capitole care închid tot aspectul naturii şi toate rosturile omeneşti, şi lămuriri asupra unei vieţi populare care, în afară de unele curiosităţi ce i se păreau interesante, nu-l atrăgea prea mult pe învăţatul scriitor.

---

[1] El capătă şi o „puşca de Paris": *ibid.*, p. 116. — Stanislav Chomentowski va fi primit apoi de Nicolae Mavrocordat; *ibid.*, p. 128 şi urm. Cu solul era şi „pan Turcul" (Turculeţ).

[2] V. Ciobanu şi comentariile în resumatul din Iorga. *Rev. Ist., l. c.* V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, capitolul *D. Cantemir.*

www.dacoromanica.ro

Dar iată un străin, un German în serviciul Suedesilor. E. H. Weismantel[1], care ştie despre această Moldovă de pe la 1711-3 mult mai mult decât măreţul curcan evreo-italian del Chiaro din viaţa Ţării-Româneşti.

Ţara-i pare, cu toate grozavele ei încercări, foarte bogată în tot felul de produse, care se vând pe nimic. Oamenii sânt foarte primitori faţă de aceia cari „au început să poruncească în ţară ca oaspeţi cu totul străini". Dar vine o vreme când răbdarea lor se isprăveşte şi ei se răscoală. Doar sânt mii de sate pustii. Omul are însă plug cu cinci-şase boi şi poate hrăni până la cincisprezece guri. Femei aşa de frumoase: „faţa ca laptele şi floarea, iar ochii ca pietre scumpe", nu se află aiurea. „La ţară, şi chiar la ţărani, se află aşa de perfect de frumoase fete şi femei cum nu le vezi vre-odată la noi în Germania, chiar şi dacă sate întregi ar fi locuite de familii nobile, şi nu puţine sânt fetele ţărance care pot, ca înfăţişare şi frumuseţă, din cap până în picioare, să facă de ruşine pe cele mai ales din nobilime".

Ofiţerul suedes a fost în Iaşul cu cele 6.000 de case la cinzeci de biserici şi cu vechea curte neîngrijită. Aici este o adevărată oaste: Domnul e păzit de o sută cinzeci de călăreţi îmbrăcaţi în verde; el dispune de 6.000 de seimeni[2]. Dacă ar avea alte căpetenii, ei ar fi vrednici de cei cari servesc la Carol al XII-lea[3].

---

[1] *Dagbok 1709—1714*, ed. Samuel E. Bring, Stockholm 1928. Reproducere în *Rev. Ist.*, XVI, p. 12 şi urm.

[2] Aiurea e vorba de cifre fantastice cu privire la oaste; pp. 221-2 din ediţia suedesă.

[3] Se spune despre limba ca e „eine compendieuse und nette", „einem der lateinisch oder italienisch versteht artig anzuhören". — Lucrarea e preţioasă prin înfăţişarea unei largi părţi din obiceiurile populare.

www.dacoromanica.ro

TABLA MATERIILOR

Pagina

CARTEA I-a.
Monarhia românească.

CAPITOLUL I. — Monarhia în luptă cu patriarhalismul boieresc . . 5
CAPITOLUL II. — Spre Monarhia moldovenească 37

CARTEA A II-a.
Monarhia bizantină

CAPITOLUL I. — Formarea Monarhie lui Vasile-Vodă . . 49
CAPITOLUL II. — Întrecerea ctitoriilor domneşti 77
CAPITOLUL III. — Perioada de înflorire a imperialismului bizantin . 99
CAPITOLUL IV. — Noua întrecere şi luptă între cei doi Domni români. 138
CAPITOLUL V. — Curtea monarhilor români 148
CAPITOLUL VI — Scrisul epocei lui Vasile Lupu . . . 160
CAPITOPUL VII. — Răscoala boierilor contra Monarhiei . . 171
CAPITOLUL VIII. — Lucrul de tipar al lui Vodă-Matei . . . 186
CAPITOLUL IX. — Căderea lui Vasile-Vodă . . . 194
CAPITOLUL X. — Ultimii ani ai lui Vodă-Matei 204

CARTEA A III-a.
Românii faţă de noile războaie de ofensivă ale Turciei regenerate.

CAPITOLUL I. — Apariţia partidului cantacuzinesc . . . 247
CAPITOLUL II. — Românii şi ofensiveie renaşterii militare otomane . 281

CARTEA A IV-a.
Monarhia orientală a lui Duca-Vodă.

CAPITOLUL I-II. — Monarhia lui Duca-Vodă. Lupta pentru autonomie a Bisericii ardelene 297

CARTEA A V-a.
Românii şi noua cruciată apuseană.

CAPITOLUL I — Legăturile ţărilor româneşti cu vecinii creştini până la despresurarea Vienei 335

CAPITOLUL II. — Cartea românească pentru toţi Românii şi istoria lor 366

www.dacoromanica.ro

Pag.

CARTEA A VI-a.
Monarhia culturală a lui Constantin Brâncoveanu.

CAPITOLUL I — Între Germani şi Turci 391
CAPITOLUL II — Ardealul românesc şi Brâncoveanu. Cultura brâncovenească 423

CARTEA A VII-a.
Criza Răsăritului European şi Domnii Români.

CAPITOLUL I. — Războiul pentru tronul polon şi ţările româneşti . 4.6
CAPITOLUL II. — Noua experienţă creştină din 1711 . . . 467
CAPITOLUL III. — Tragedia dinastiei muntene 480
CAPITOLUL IV. — Sufletul românesc la sfârşitul epocii monarhilor . 492
CAPITOLUL V. — Organisarea vechii Monarhii 507

www.dacoromanica.ro

TABLA ILUSTRAȚIILOR

Pag.

Fig 1. – Biserica mănăstirii Solca 9
Fig 2. – Document din 1617 al lui Radu Mihnea 9
Fig. 3. – Biserica Barnovschi, Iași 24
Fig. 4. – Matei Basarab 35
Fig. 5. – Matei Basarab, frescă la Arnota 58
Fig 6. – Matei Basarab și Doamna Elina, frescă la Arnota 61
Fig. 7. – Matei Basarab și Doamna Elina, după o miniatură contemporană 72
Fig. 8. – Doamna Elina, soția lui Matei Basarab, după o miniatură . . 75
Fig 9 – Clopotnița de la Brebu 89
Fig. 10 – Biserica mănăstirii Arnota 93
Fig. 11.– Document al lui Matei Basarab (1653). 136
Fig 12.– Piatra de mormânt a lui Matei Basarab la mănăstirea Arnota . 158
Fig 13.– Vasile Lupu și familia sa la biserica Hlincea, jud. Iași . . . 160
Fig 14.– Document al lui Vasile-Vodă (1634). 168
Fig. 15 – Vasile Lupu, după o stampă contemporană 177
Fig. 16 – Ioan, fiul lui Vasile Lupu, după o țesătură 183
Fig. 17.– Biserica Sf. Trei Ierarhi de la Iași 200
Fig. 18.– Biserica Golia din Iași 202
Fig 19.– Doamna Tudosca, soția lui Vasile Lupu, după o țesătură . . 204
Fig. 20.– Constantin Basarab 212
Fig 21.– Mihail Radu sau Mihnea al III-lea, Domnul Țarii-Românești, după o stampă contemporana 221
Fig 22 – Antonie Ruset, Domnul Moldovei 247
Fig. 23.– Document al lui Grigore Ghica (1662). 253
Fig. 24.– Document al lui Grigore Ghica (1672) 288
Fig 25 – Mănăstirea Cetățuia 298
Fig. 26 – Biserica din Rebegești-Crețulești (Ilfov), sec. al XVII-lea . . 304
Fig 27.– Biserica mănăstirii Cornetu, Vâlcea 313
Fig 28.– Șerban Cantacuzino și Doamna Maria, frescă la biserica din Popești (Vlașca) 321
Fig 29.– Document de la Șerban Cantacuzino (1679) 337
Fig 30.– Pagină de tipăritură de la Șerban Cantacuzino 341
Fig. 31.– Constantin Brâncoveanu. gravură 391
Fig. 32.– Document al lui Constantin Brâncoveanu 396

www.dacoromanica.ro

Pag.

Fig 33.– Constantin Brâncoveanu, desemn 401
Fig 34.– Document al lui Constantin Brâncoveanu (1689) 408
Fig. 35.– Constantin Brâncoveanu și familia sa, frescă la mănăstirea Hurezi 413
Fig. 36.– Document al lui Constantin Brâncoveanu (1692) 425
Fig. 37.– Constantin Brâncoveanu și cei patru fii ai săi 439
Fig. 38.– Document al lui Constantin Brâncoveanu (1692) 445
Fig. 39.– Mănăstirea Brâncoveni 449
Fig. 40.– Parte din mănăstirea Hurezi 452
Fig. 41.– Foișorul egumenului Dionisie la mănăstirea Hurezi 457
Fig. 42.– Biserica Sfântul Ioan-cel-Mare, ctitorie a lui Constantin Brâncoveanu, azi dărâmată 459
Fig 43.– Pagină de Evanghelie tipărită la Snagov (1697) 465
Fig. 44 – Tipăritură a lui Brâncoveanu, cu un autograf și semnătura Domnului 468
Fig. 45.– Cruce brâncovenească 473
Fig. 46.– Biserica Fundenii Doamnei 476
Fig. 47.– Atanasie Anghel, episcop unit al Ardealului 482
Fig. 48.– Document al lui Ștefan Cantacuzino 489
Fig. 49.– Alt document al lui Ștefan Cantacuzino 492
Fig. 50.– Dimitrie Cantemir 496
Fig. 51.– Dimitrie Cantemir in Rusia 502
Fig. 52.– Dimitrie Cantemir (1723) 509

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

Tipografia
„Datina Românească"
Vălenii-de-Munte

Prețul: **lei.**

www.dacoromanica.ro